MAKEDONYA SORUNU

FİKRET ADANIR

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Valikonağı Cad. 57/2
80220 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
Die Makedonische Frage

© Franz Steiner Verlag, 1979
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996

Yayına Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Rusçuk'un bombardımanı sırasında istasyondan göç eden şehir halkı, 1877
(*L'univers Illustré*, no. 1061)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Kapak Tasarımı
Yonca Ören

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Kasım 2001
ISBN 975-333-157-6

FİKRET ADANIR

MAKEDONYA SORUNU
OLUŞUMU VE 1908'E KADAR GELİŞİMİ

Çeviri
İhsan Catay

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 123

Türkiye
Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
Yayınıdır

Valikonağı Cad. 57/2
80220 Nişantaşı/İstanbul
Tel: (0212) 233 21 61 - Faks: (0212) 234 32 90
www.tarihvakfi.org.tr
yayin@tarihvakfi.org.tr

Özgün Adı
Die Makedonische Frage

© Franz Steiner Verlag, 1979
© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996

Yayına Hazırlayan
Ayşen Anadol

Kapak Resmi
Rusçuk'un bombardımanı sırasında istasyondan göç eden şehir halkı, 1877
(*L'univers Illustré*, no. 1061)

Kitap Tasarımı
Haluk Tunçay

Kapak Tasarımı
Yonca Ören

Baskı
Numune Matbaacılık
(0212) 629 02 02

İstanbul, Kasım 2001
ISBN 975-333-157-6

FİKRET ADANIR

MAKEDONYA SORUNU
OLUŞUMU VE 1908'E KADAR GELİŞİMİ

Çeviri
İhsan Catay

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI 123

Fikret Adanır, Ruhr Üniversitesi'nde (Bochum, Almanya) Balkan ve Osmanlı Araştırmaları profesörüdür. *Makedonya Sorunu*'nun yanı sıra diğer çalışmaları arasında *Geschichte der Republik Türkei* (Mannheim, 1995) [Türkiye Cumhuriyeti Tarihi] ile 18. ve 19. yüzyılların ekonomik, siyasal ve toplumsal tarihi üzerine pek çok makale yer alır.

Jeanne için

TÜRKÇE BASIMA ÖNSÖZ

Elinizdeki bu kitap, 1977 yılında Frankfurt Üniversitesi'nde savunduğum ve 1979 yılında Almanca olarak yayımlanan doktora tezimin gözden geçirilmiş metnine dayanmaktadır. Burada ortaya koyduğum görüşler hem tema hem de tarihi dönemlendirmede esas aldığım yöntemler bakımından halen savunduğum temel bilimsel yaklaşımlarımı yansıtmaktadır. Bunları şöyle özetleyebilirim: a) Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün yüzyılın ortalarına dek Makedonya ihtilafı o..a-.. mında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ancak Makedonya sorunu göz önünde tutularak anlaşılabileceğini söylüyorum; b) köylü sınıflar ve dolaylı olarak da Osmanlı tarım sistemi analizini temel alan bir yaklaşımı benimsiyorum.

Nitekim, üniversitenin İngiliz Filolojisi Bölümü'nü yüksek lisans (*Magister Artium*) derecesiyle bitirdikten sonra (1971) Makedonya sorunu üzerine yapılacak bir çalışmaya hazırlık olmak üzere Slav dillerini öğrenmeye başladım. Bu dillerde yazılmış literatürü okuma-anlama yeteneğim geliştikçe Christo Gandev, Nikolaj Todorov, Christo Christov gibi tanınmış tarihçilerin, Balkan ulusal hareketlerinin ortaya çıkışını sürekli olarak Osmanlı arazi düzeninin bir sonucuymuş gibi göstermeleri dikkatimi çekti. Böylece son dönem Osmanlı tarihinin ana konularından biri olan çiftlik sorunu üzerine yürütülen bilimsel tartışmayla tanışmış oldum.[1] Bulgar tarihçiler özetle şu tezi telkin etmekteydiler: 17. yüzyıldan itibaren Hıristiyan köylülerin işledikleri topraklar sistematik olarak gasp edilmiştir. Böy-

1 Gilles Veinstein, "On the Çiftlik Debate", *Landholding and Commercial Agriculture in the Middle East* içinde, ed. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Albany, NY, 1991, s. 35-53.

le özelleştirilmiş arazi üzerinde zamanla, *çiftlik* denilen büyük tarım işletmelerinin kurulduğu görülmüştür. Toprak artık serf statüsüne indirgenmiş köylüler vasıtasıyla ve çoğunluk ortakçılık müessesesi kapsamında işlenmekteydi. Sonuç olarak denilebilir ki, çiftliklerin çoğalması köylülerle Müslüman hâkim sınıf arasında zaten var olan çelişkileri daha da şiddetlendirmiştir. Toprağını yitirenlerin büyük çoğunluğu ezilen Hıristiyan reaya olduğundan, çiftlik sahiplerine karşı verilen mücadele artık yalnız sınıfsal değil, aynı zamanda ulusal bir nitelik taşıyordu.[2]

Yukardaki açıklamaların, bu kitapta Osmanlı toprak düzeni konusunun neden bu kadar önemsendiğini ve çalışmanın neden 1908 Genç Türk devrimiyle son bulduğunu biraz olsun aydınlatabileceğini sanıyorum. Buna karşın, bugün artık bu metnin gerek bölüm düzeni, gerekse konu zamanlaması açısından önemli bazı kusurları olduğunu görebiliyorum. Osmanlı Makedonya'sındaki 1903 "İlinden" ayaklanmasının özellikle Müslüman beylerin Hıristiyan köylüyü sömürmesinden kaynaklanmış olduğu tezine gelince, oldukça erken bir aşamada bunun bir abartma olduğu kanısına vardım ve o günden bu yana çeşitli yazılarımda bu görüşü eleştirdim.[3] Tam tersine, Osmanlı tarımında gözlenen çok cılız kapitalist kalkınma düzeyinin biraz da gerçek bir feodal sistemin gelişememiş olmasıyla açıklanabileceğini, hatta bunun sivil toplum örgütlerinin kısırlığı bağlamında dahi önemi olduğununu vurgulayageldim.[4] Demek ki, Balkanlarda 19. yüzyıl başlarından bu yana belirmeye başlayan bütün ulusal gelişmeler gibi, Makedonya sorununun da öncelikli olarak (yerel ve uluslararası)

---

2 Krş. Christo Christov, "The Agrarian Problem and the National Liberation Movements in the Balkans", *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, c. 4, Sofya, 1969, s. 66.

3 Bkz. Fikret Adanır, "Zum Verhaeltnis von Agrarstruktur und nationaler Bewegung in Makedonien 1878-1908", *Der Berliner Kangress von 1878. Die Politik der Grossmaechte und die Probleme der Modernisierung in Südosteuropa in der zweiten Haelfte des 19. Jahrhunderts* içinde, ed. R. Melville ve H.-J. Schröder, Wiesbaden, 1982, s. 445-461; aynı yazar, "The Macedonian Question: The Socio-Economic Reality and Problems of Its Historiographic Interpretation", *International Journal of Turkish Studies*, c. 3, no. 1 (1984-1985), s. 43-64.

4 Fikret Adanır, "Tradition and Rural Change in Southeastern Europe During Ottoman Rule", *The Origins of Backwardness in Eastern Europe* içinde, ed. Daniel Chirot, Berkeley ve Los Angeles, 1989, s. 131-176; aynı yazar, "The Ottoman Peasantries, c. 1360 - c. 1860", *The Peasantries of Europe from the Fourteenth to the Eighteenth Centuries* içinde, ed. Tom Scott, Londra ve New York, 1998, s. 269-310; aynı yazar, "Civil Society and Political Culture in the Balkans under Late Ottoman Rule", *Thessalonike. Epangelmato, parogoge-emporio koinonike zoe, 18os-20os oionas. Diethnes synedrio, 1 & 2-11-1997. Praktika*, Selanik, 1998, s. 147-153.

siyaset bazında incelenmesi gerekmektedir. Sosyoekonomik dinamiklerin ise, emperyalist çıkarlar çerçevesi yanında, daha çok ulusal elitlerin oluşumu, eğitim ve iletişim sistemlerinin yaygınlaşması gibi gelişmeler bağlamında önem kazandığı söylenebilir.[5]

Bu kitabın çıkışından bu yana Makedonya sorunu üzerine yapılan çalışmaların giderek çoğaldığı gözlenmektedir. Bu literatürün büyükçe bir bölümü kutlama edebiyatı niteliğinde,[6] bir başka bölümü ise sayıları gittikçe artan tarihi vesika türü yayınlardan oluşmaktadır. İkinci türdeki yayınların çoğu ulusal çıkarlar doğrultusunda derlenmiş izlenimi verseler de, kaynak bazındaki genişleme gerçeği göz ardı edilemez.[7] Bu arada bilim-

5 Fikret Adanır, "Die Schulbildung in Griechenland (1750-1830) und in Bulgarien (1750-1878) im Spannungsfeld von Bewahrung der ethnisch-konfessionellen Identitaet, Entstehung der bürgerlichen Gesellschaft und Herausbildung des Nationalbewusstseins", *Revolution des Wissens? Europa und seine Schulen im Zeitalter der Aufklaerung (1750-1825). Ein Handbuch zur europaeischen Schulgeschichte*, ed. W. Schmale ve N. L. Dodde, Bochum, 1991, s. 433-468; aynı yazar, "The Macedonians in the Ottoman Empire, 1878-1912", *The Formation of National Elites (Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe)* içinde, c. 6, ed. A. Kappeler, F. Adanır, A. O'Day, Londra ve New York, 1992, s. 161-191; aynı yazar, "The National Question and the Development of Socialism: the Case of Ottoman Macedonia", *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire 1876-1923*, ed. M. Tunçay ve E. J. Zürcher, Londra ve New York, 1994, s. 27-48. (Metnin gözden geçirilmiş Türkçe çevirisi için bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda ulusal sorun ile sosyalizmin oluşması ve gelişmesi: Makedonya örneği", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, ed. M. Tunçay ve E. J. Zürcher, İstanbul, 1995, s. 33-72); aynı yazar, "Socio-political Environment of Balkan Nationalism: the Case of Ottoman Macedonia, 1856-1912", *Regional and National Identities in Europe in the XIXth and XXth Centuries* içinde, ed. H.-G. Haupt, M.G. Müller ve S. Woolf, Lahey, Londra ve Boston, 1998, s. 221-254; aynı kişi, "Nicht-muslimische Eliten im Osmanischen Reich", *Eliten in Südosteuropa: Rolle, Kontinuitaeten, Brüche in Geschichte und Gegenwart*, ed. W. Höpken ve H. Sundhaussen, Münih, 1998, s. 49-68.

6 Örneğin bkz. *Osemdeset godini Ilindensko-Preobrajenskoto vistanie*, ed. Christo Christov, Sofya, 1988; *Dame Gruev vo Makedonskoto nacionalnooslobooditelno dvijenje. Trkalezna masa po povod 80-godişninata od zaginuvanjeto (Bitola-Demir Hisar, 9 i 10 noemvri 1986)*, ed. Manol Pandevski, Üsküp, 1989; Aleksandar Trajanovski vd., *Zlatna kniga. 100 godini VMRO*, Üsküp, 1993; Ivan Katardjiev, *Sto godini od formiranjeto na VMRO, sta godini revolucionerna tradicija*, Üsküp, 1993; *Sto godini od osnovanjeto na VMRO i 90 godini od Ilindenskoto vostanie. Prilozi od nauçen sobir ardjan na 21-23 oktomvri 1993 g.*, ed. Ksente Bogoev, Üsküp, 1994; *100 godini Vıtreşna Makedono-Odrinska Revoljucionna Organizacija*, ed. D. Miçev ve D. Gocev, Sofya, 1994.

7 *Borbite v Makedonija i Odrinsko 1878-1912. Spomeni*, ed. K. Pandev ve Z. Noneva, Sofya, 1981; *Dame Gruev (1871-1906). Istrajuvanja i materijali*, ed. Lj. Lape, Bitola, 1981; Jovançe Donev, "Dokumenti za srpsko-bugarskiot taen dogovor za Makedonija od 1897 godina", *Glasnik na Institutot za nacionalna istorija* 26 (1982), no. 2-3,

sel monografilerin sayısında da önemli bir artış olmuştur. Doktora tezim yayıma hazırlanırken çıkan bazı eserleri –çok önemli olmalarına rağmen– görmem maalesef mümkün olmadı.[8] Son 20 yıl içinde Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslav Makedonya'sında yapılan çalışmalar yanında Batı dillerinde ve nihayet Türkçe olarak basılan eserleri de anmak gerekmektedir.[9]

---

s. 219-231; *Aferata "Mis Stoun". (Spomeni, dokumenti i materiali)*, ed. K. Pandev vd., Sofya, 1983; Chr. Ivan Karamandjukov, *Rodopa prez Ilindensko-Preobrajensko-to vıstanie. Spomeni i dokumenti*, Sofya, 1986; *The Events of 1903 in Macedonia as Presented in Eurapean Diplomatic Correspondence*, ed. A. A. Chotzidis vd., Selanik, 1993; *Makedonija i Trakija v borba za svoboda (Krajat na XIX - naçaloto na XX vek). Novi dokumenti*, ed. V. Georgiev ve St. Trifonov, Sofya, 1995.

8 Bunlar arasında şu önemli eserler sayılabilir: Dojno Dojnov, *Kresnensko-Razlojkoto vıstanie 1878-1879. Prinos na negovija obchvat i rezultati, za vıtreşni i vınşno-politiçeski uslovija pri koito izbuchva*, Sofya, 1979; Konstantin Pandev, *Nacionalno-osvoboditelnoto dvijenie v Makedonija i Odrinsko*, 1878-1903, Sofya, 1979; Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara, 1979.

9 Slavko Dimevski, *Za razvojot na makedonskata nacionalna misla do sozdavanjeto na TMORO*, Üsküp, 1980; Dimitar Dimeski, *Makedonskoto nacionalnooslobodıtel-no dvijenie vo Bitolskiot vilaet (1893-1903)*, Üsküp, 1981; Aleksandar Trajanovski, *Bugarskata egzarchija i makedonskoto nacionalno-oslobodıtelno dvijenje (1893-1908)*, Üsküp, 1982; Michajlo Minoski, *Politikota na Avstro-Ungarija sprema Make-*

donija i Makedonskoto praşanje (1878-1903), Üsküp, 1982; Dimitır G. Gocev, *Idejata za avtonomija kato taktika v programite na nacionalnoosvoboditelnoto dvijenie v Makedonia i Odrinsko 1893-1941*, Sofya, 1983; Konstantinos A. Vakalopoulos, *O voreios ellenismos kata ten proime fase tou makedonikou agona (1878-1894). Apomnemoneumata Anastasiou Pexeana*, Selanik, 1983; aynı yazar, *Neotere istoria tes Makedonias (1830-1912) apo te genese tou neoellenikou kratous os ten apeleut-herose*, Selanik, 1986; Vlado Popovski, *Makedonskoto nacionalno-osloboditelno dvijenje do TMORO - socijalno politiçki karakter*, Üsküp, 1989.

Jutta de Jong, *Der nationale Kern des makedonischen Problems. Ansaetze und Grundlagen einer makedonischen Nationalbewegung (1890-1903). Ein Beitrag zur komparativen Nationalismusforschung*, Frankfurt am Main, 1982; Marco Dogo, *La dinamite e la mezzaluna. La questione macedone nella pubblicistica italiana 1903-1908*, Udine, 1983; Duncan M. Perry, *The Politics of Terror. The Macedonian Libe-ration Movements 1893-1903*, Durham, NC ve Londra, 1988; Steven W. Sowards, *Austria's Policy of Macedonian Reform*, Boulder, 1989; Constantinos Farmakis, *Die "makedonische Frage" in der deutschen Politik. Ein Beitrag zum Nationalitaeten-problem auf dem Balkan*, Frankfurt am Main, 1994; Basil C. Gounaris, *Steam Over Macedonia. Socio-Economic Change and the Railway Station*, Boulder, 1994; Nadi-ne Lange-Akhund, *The Macedonian Question*, Boulder, 1997; *Makedonien. Geog-raphie - Ethnische Struktur - Geschichte - Sprache und Kultur - Politik - Wirtschaft - Recht*, ed. Walter Lukan ve Peter Jordan, Viyana, 1998 (= Österreichische Osthefte 40, 1998, no. 1-2); Mehmet Hacısalihoğlu, "Die Jungtürken und die Mazedonische Frage (1890-1918)", doktora tezi, Münih Üniversitesi, 2001.

Mahir Aydın, "Arşiv belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri", *Osmanlı Araştırmaları 9* (1989), s. 209-34; Kemal Beydilli, "II. Abdülhamid Devrinde Make-

Bu arada göze çarpan bazı bibliyografik yayınlar Makedonya sorunu üzerine çeşitli ülkelerde sürdürülen çalışmaların geldiği nokta hakkında iyi bir fikir vermektedir.[10] Bununla birlikte, Stefan Troebst'ün Bulgar-Yugoslav historiografik çatışmasını konu edinen eleştirel yapıtına benzer derinlemesine çözümlemeler hemen hemen yok denecek kadar nadir kalmıştır.[11]

Buraya kadar anılan monografik literatür Makedonya sorununu genellikle alışılagelmiş bir çerçevede, öncelikle tarihi olaylar ve ilişkiler örgüsünü yeniden-kurma hedefine yönelik olarak ele almakta. Sunulan yorum, 19. yüzyıl historizminden gelen kültür, ulus ve devlet kavramları bazında kalmaktadır. Fakat, bilindiği gibi, sosyal bilimler günümüzde –kültürel antropolojinin de etkisi altında– çok esaslı bir değişim geçirmektedir. Bu elbette ki tarihyazımını da etkilemiştir.[12] Nitekim, Benedict Anderson'un "hayali cemaat" paradigmasının Balkan tarihine uygulanması bile geleneksel ulusçu mitlerin çöküşünü başlatmaya yetmiştir.[13] Hele şu sıralar

donya Meselesine Dair", *Osmanlı Araştırmaları* 9 (1989), S. 77-99; Gül Tokay, *Makedonya Sorunu ve Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, İstanbul, 1996; Süleyman Kâni İrtem, *Osmanlı Devleti'nin Makedonya meselesi. Balkanlar'ın kördüğümü*, ed. O.S. Kocahanoğlu, İstanbul, 1999.

10 Veselin Vılçev, "Osvoboditelnite borbi v Makedonija i Odrinsko (1878-1912). Bılgarska istoriçeska knijnina (1945-1979)", *Osvoboditelni borbi na bılgarskoto naselenie v Makedonija i Odrinska Trakija sled Berlinskija kongres*, Sofya, 1981, s. 327-368; Duncan M. Perry, "Macedonia", *Nationalism in the Balkans. An Annotated Bibliography*, ed. Gale Stokes, New York ve Londra, 1984, s. 175-199; Fikret Adanır vd., "Makedonien", *Historische Bücherkunde Südosteuropas*, ed. M. Bernath ve K. Nehring, c. II/1, Münih, 1988, e. 301-424; Dobrin Miçev, "Ilindensko-preobrajenskoto vıstanie 1903 g. v bılgarskata istoriçeska literatura sled 9 septemvri 1944 godina", *Voennoistoriçeski sbornik* 1989/6, s. 194-212; Elena Bojadjieva, "'Die Mazedonische Frage' und die deutschen Historiker", *Bulgarian Historical Review* 1994/2, s. 138-152; Basil C. Gounaris, "Reassessing Ninety Years of Greek Historiography on the 'Struggle for Macedonia' (1904-1908)", *Journal of Modern Greek Studies* 14, 2 (1996), s. 237-51; Institut za Nacionalna istorija, *Makedonskata istoriska nauka - dostignuvanja i problemi. Prilozi od nauçniot sobir odrjan vo Skopje na 17-19 noemvri 1998 godina po povod 50-godişninata od rabotata na Institutot za Nacionalna istorija*, Üsküp, 2000.

11 Stefan Troebst, *Die bulgarisch-jugoslowische Kontroverse um Makedonien 1967-1982*, Münih, 1983.

12 Krş. M. Herzfeld, *Anthropology through the Looking Glass. Critical Ethnography in the Margins of Europe*, Cambridge, 1987; Gert Dressel, *Historische Anthropologie. Eine Einführung*, Viyana, Köln, Weimar, 1996; *Between the Archives and the Field: A Dialogue on Historical Anthropology of the Balkans*, ed. M. Jovanovic, K. Kaser ve Sl. Naumovic, Belgrad-Graz, 1999.

13 Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Londra ve New York, 1991; Paschalis M. Kitromilides, "'Imagined Communities' and the Origins of the National Question in the Balkans", *European History Quarterly* 19 (1989), s. 149-94.

iyice yaygınlaşan, tarihe "kişisel anımsama" bazında yaklaşma eğilimi, Makedonya olaylarının da giderek, her şeyden önce bir etnisite ve kimlik politikaları çerçevesinde görülmesine yol açmıştır.[14] Karakasidou'nun Yunanistan Makedonyası'nda etnik kimlikler ve ulusçu ideolojiler üzerine çalışması, bu bağlamda önemli bir dönüm noktası sayılmalıdır.[15] Genç bir antropolog, benzer bir yaklaşımla, kişinin ulusal kimliğinin sadece bir *seçim* sorunu olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre tarihçi, herhangi bir kişinin toplum içindeki konumunu gayet iyi tanısa bile, o kişinin hangi ulusal kimliği seçeceğini asla tahmin edemez.[16]

Yugoslav Federasyonu'nda 1989'dan sonra görülen çözülme, etnik gruplar arası ilişkilerle yeni bir temsil siyasetini ön plana çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda o güne dek geçerli vatandaşlık ve milliyet kavramlarını da giderek sorgulanır hale getirmiş, başka bir deyişle bölgede muteber etno-lengüistik etiketlerin ne denli delik deşik olduğunu bir güzel sergilemiştir.[17] Örneğin, Hugh Poulton'un Makedonya üzerine yaptığı çalışmayı Makedon ulusal kimliğini açıkça sorgular bir başlık altında yayımladığını,[18] Loring Danforth'un ise gene Makedonya ihtilafı sürecinde beliren ulusçu talep ve karşı talepleri antropolojik bir yaklaşımla irdeleyerek, bunları etnik ve ulusal kimlik uğruna verilen gayet normal –dünyanın herhan-

14 Genel olarak bkz. Lucian Hölscher, "Geschichte als 'Erinnerungskultur'", *Generotion und Gedoechtnis. Erinnerungen und kollektive Identitaeten*, ed. K. Platt ve M. Dobag, Oploden, 1995, s. 146-68; *Myth and Memory in the Construction of Community. Historical Patterns in Europe and Beyond*, ed. Bo Stråth, Brüksel 2000. Makedonya ile ilintili olarak bkz. Keith S. Brown, *Of Meanings and Memories: The National Imagination in Macedonia*, Chicago, 1995; *Macedonia: The Politics of Identity and Difference*, ed. Jane K. Cowan, Londra, 2000; Peter Haslinger, Johannes Niehoff-Panagiotidis, Christian Voss, "Zwischen Geschichtswissenschaft und Anthropologie. Regionale und nationale Identitaeten als Gegenstand der Makedonienforschung", *Südost-Forschungen* 59 (2000), s. 1-28.

15 Anastasia Karakasidou, *Fields of Wheat, Hills of Blood. Passages to Nationhood in Greek Macedonia, 1870-1990*, Chicago ve Londra, 1997.

16 Pietro Vereni, "*Os Ellin Makedonas*: National Identity between History and Memory in Western Greek Macedonia", ESTER Seminar on Ethnicity ond Race, University of Essex, 9 Eylül 1997'de verilen tebliğ. Ayrıca krş. Victor Roudometof, "Nationalism and Identity Politics in the Balkons: Greece and the Mocedonian Question", *Journal of Modern Greek Studies* 14/2 (1996), s. 253-301.

17 Krş. Duncan M. Perry, "The Mocedonian Question: on Updote", *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture*, ed. Benjomin Stolz, Ann Arbor, MI, 1995, s. 143-156. Ayrıca bkz. *The New Macedonian Question*, ed. Jomes Pettifer, Londra, 1999 ve *The Macedonian Question. Culture, Historiography, Politics*, ed. Victor Roudometof, New York, 2000.

18 Hugh Poulton, *Who are the Macedonians?*, Londro, 1995.

gi bir yerinde olabilecek türden– bir mücadelenin tecellisi şeklinde yorumlamaya çalıştığını görüyoruz.[19]

Yukarda söylenenlerden anlaşılıyor ki, bu kitabın ilk kez basıldığı 1979 yılından bu yana Makedonya sorunu üzerine zengin bir literatür ortaya çıkmakla kalmamış, daha da önemlisi, bilimsel araştırmaların kuramsal temeli, siyasi parametreler ve de entelektüel ortam oldukça değişmiştir. Bu gerçekleri görmekle birlikte, bugün Türkçeye çevrilmiş olan bu metnin konu üzerindeki bilimsel çalışmalara –ne kadar mütevazı da olsa– hâlâ geçerli bir katkı oluşturduğu kanısındayım. Bu vesileyle kitabın çevirmenine ve basımını üstlenen Tarih Vakfı Yurt Yayınları yöneticilerine teşekkürü bir borç bilirim. Kitapta görülecek vakıa bazında her türlü yanlışlık ile sunulan yorumun yetersizlikleri, elbette ki sadece bana aittir.

Bochum, Ekim 2001
Fikret Adanır

19 Loring Danforth, *The Macedonian Conflict: Ethnic Nationalism in a Transnational World*, Princeton, 1995.

TEŞEKKÜR

Herkesten önce bu çalışmayı sürekli destekleyen Prof. Dr. Paul Kluke ve Prof. Dr. Klaus Zernack'a teşekkürler. Ayrıca tavsiyeleri, nesnel önermeleri ve pratik yardımlarıyla hem metnin hem de basılı kitabın bitirilmesine destek olan birçok kişiden özellikle Dr. Michael G. Müller (Giessen), Dr. Dieter Rebentisch (Frankfurt am Main) ve lise öğretmeni Heinz-Dieter Wildermuth'u (Obertshausen bei Offenbach) özellikle belirtmek isterim. Bana kaynak malzemeleri hazırda tutan ve bu malzemelerin kullanımında yardımcı olan Dışişleri Bakanlığı arşivi (Archiv des Auswaertigen Amtes, Bonn) ve Parlamento, Saray ve Devlet arşivi (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viyana) çalışanlarına da teşekkür ederim.

Araştırma çalışmam büyük oranda Friedrich-Ebert Vakfı'nın (Bad Godesberg) doktora bursu aracılığıyla gerçekleşti. Baskı masraflarının karşılanmasını sağladıkları için Vereinigung von Freunden und Förderern der Johann Wolfgang Goethe-Universitaet e.V. ve Institut für Auslandsbeziehungen'e (Stuttgart) ayrıca bu çalışmayı yayın dizisine aldıkları için yayınevine ve "Frankfurter Historischen Abhandlungen" yayıncılarına minnettarım.

Nihayet, sayısız konuşmalarımız sırasında, çözüm bekleyen sorunları açıklığa kavuşturmaya yardımcı olan ve çalışmama her türlü desteği sağlayan karıma tüm samimiyetimle teşekkür etmek isterim.

Frankfurt am Main, Nisan 1979

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR *xv*
HARİTA *xvi*
GİRİŞ *1*

BİRİNCİ BÖLÜM: MAKEDONYA SORUNUNUN OLUŞUMU *17*
1. Balkan Yarımadasında Osmanlı Egemenliğinde Tarımın Yapısı *17*
   A. Arazi-i miriyye *17*
   B. Mirî Toprakların Özelleştirilmesi: Yeni bir Toprak Mülkiyeti Kategorisi Olarak "Çiftlik" *26*
   C. 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Makedonya'da Sosyoekonomik Koşullar *38*
2. Bulgar Eksarhlığının Kuruluşu *45*
   A. Millet Sistemi *45*
   B. Balkan Yarımadasında Rum-Ortodoks Tüccar Sınıfının Yükselişi *53*
   C. Bulgar Eksarhlığının Kuruluşu *61*
3. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1875-1878 Ekonomik-Politik Krizi ve Bu Krizin Makedonya Açısından Sonuçları *78*
4. II. Abdülhamid Rejimi (1876-1909) *95*

İKİNCİ BÖLÜM: MAKEDON HALK AYAKLANMASININ HAZIRLIK EVRESİ, 1880-1902 *108*
1. Berlin Antlaşması Sonrası Makedonya'da Kilise ve Okul Mücadelesi *108*
2. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la Birleşmesi *113*
3. Makedonya Kurtuluş Örgütü'nün Kuruluşu *118*
4. Makedonya'da Açık Çete Savaşına Geçiş *125*
5. Cuma İsyanı, 1902 *144*
   A. İç Örgüt ile Bulgar Eksarhlığının İlişkileri *144*
   B. Yüksek Makedonya Komitesi ve Cuma İsyanı *149*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İLİNDEN İSYANI 1903 *172*
1. 1903 Yılında Bir Genel İsyan Hakkında Tartışmalar *172*
2. Selanik Suikastları (1903 Yılı Nisan Sonu) ve Makedonya Hareketine Etkileri *183*
3. İlinden İsyanı (İlyas Günü 1903) *192*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İLİNDEN İSYANINDAN SONRA
MAKEDONYA'DAKİ SİYASİ KOŞULLAR *214*
1. İç Örgüt'ün Durumu *214*
2. Rus-Japon Savaşı ve Makedonya Sorununa Etkileri *225*
3. 1905-1906 Yıllarında Dini-Milli Tartışmaların Şiddetlenmesi *232*
A. Helenistik Hareketin Güney Makedonya'daki Başarıları *233*
B. Sırp Hareketinin Kuzey ve Orta Makedonya'daki Başarıları *238*
C. Savunmadaki İç Örgüt *243*
4. Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın Balkan Politikalarının 1906'dan sonra Yeniden Düzenlenmesi ve Bunun Makedonya Sorunu İçin Önemi *251*
SONUÇ *272*
KAYNAKÇA *275*
DİZİN *307*

KISALTMALAR

AESC		Annales, Economies-Sociétes-Civilisations
AHR		American Historical Review
AO		Archiv orientalni
AP		Accounts and Papers, "The Blue Books"
Belleten		Belleten, Türk Tarih Kurumu, Ankara
BS		Balkan Studies
BSOAS		Bulletin of the School of Oriental and African Studies
EB		Etudes balkaniques
EH		Etudes historiques
EI^2		Encyclopedia of Islam, 2. baskı
FAZ		Frankfurter Allgemeine Zeitung
GDAAD		Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi
GINI	:	Glasnik na Institutot za nacionalno istorija Skopje
GP	:	Die Grosse Politik der europaeischen Kabinette
GSU		Godisnik na Sofijskija universitet, Filosofskoistoriceski fakultet
GZ		Godisen zbornik na Filozofskiot fakultet na Universitetot Skopje
IA		İslam Ansiklopedisi
IBID		Izvestija na Bulgarskoto istoricesko druzestvo
III BAN		Izvestija na Instituta za istorija pri Bulgarskata akademija na naukite
IJMES		International Journal of Middle East Studies
IP	:	Istoriceski pregled
JA		Journal asiatique
JEH	:	Journal of Economic History
JESHO		Journal of the Economic and Social History of the Orient.
JIC	:	Jugoslovenski istoriski casopis
JMH		The Journal of Modern History
MES		Middle Eastern Studies
MEW		Marx/Engels Werke
MÖS		Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv
OCP		Orientalia Christiana Periodica
ÖMO		Österreichische Monatsschrift für den Orient
ÖOH		Österreichische Osthefte
REI		Revue des études islamique
RESEE		Revue des études sud-est européennes
RHD		Revue dhistoire diplomatique
Schulthess	:	Schulthess Europaeischer Geschichtskalender
SOF		Südost-Forschungen
Turcica		Turcica, Revue détudes turques
ZfG		Zeitschrift für Geschichtswissenschaft

Batı-Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğu, 1900 dolayları.

GİRİŞ

Kuzey Bulgaristan'da 1878 yılında otonom bir prensliğin kurulmasıyla ilk doruk noktasına ulaşan Bulgar bağımsızlık hareketi, uzun vadede ortaçağ Bulgar İmparatorluğu'nun[1] topraklarını bu yeni ulusal devlete kazandırma amacını gütmekteydi. Ortaçağda sınırlı bir süre Bulgar İmparatorluğu'na ait bulunan Makedonya'nın Osmanlı egemenliğinden kurtarılması ve bu bölgenin yeni devlete katılması, bu bağlamda çok önemliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa vilayetlerinde (Makedonya ve Edirne) 19. yüzyılın sonlarında, bir Bulgar bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Slav nüfusu harekete geçirmek için gizli devrim komiteleri kuruldu.

Fakat Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıktılar. Hükümetleri yalnızca, Makedonya'yı kendilerine katmak için siyasi açıdan uygun bir zamanı beklemekteydi. Burada Avrupa barışını tehdit eden bir kriz ortaya çıktı. "Makedonya Sorunu" böylece Doğu Sorunu'nun (Şark Meselesi) bir parçasını oluşturdu. Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlanan çöküşü sonucu Balkanlarda politik ilişkilerin ve sınırların belirlenmesi koşullarının yeniden düzenlenmesini içeriyordu.[2] Doğu Sorunu onlarca yıl Büyük Güçler diplomasisinin ve siyasetle ilgilenen Avrupa kamuoyunun dikkatini üzerine çekti.[3]

1 Çar Simeon (893-927) zamanında Bulgarlar Balkan yarımadasında sınırları doğuda Karadeniz'e, batıda Arnavut Adriyatik kıyısına, kuzeyde Karpatların sınırlarına ve güneyde Selanik'in batısında Ege'ye kadar uzanan bir bölgeye hükmediyorlardı. Krş. V. N. Zlatarski, *Istorija na bılgarskata dırzava prez srednitte vekove*, I, 2, Sofya, 1927, s. 519.

2 C. R. von Sax, *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der "orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Viyana, 1913.

3 Makedonya Balkan Savaşlarından (1912/13) sonra Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında paylaşıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın galip güçleri bu paylaşımı kabul ettiler. Fakat Balkanlarda Makedonya kavgası hâlâ sürüyor. Bu bölge, 1941 yılından sonra Yugoslavya devletler birliği çerçevesinde otonom bir Makedonya Halk Cumhu-

"Makedonya", bir coğrafya terimi olarak 19. yüzyıldan itibaren tekrar kullanılmaya başladı. Makedonya yaklaşık olarak sınırları aşağıda belirtilen bir bölgeyi göstermektedir: Kuzeyde Şar dağları, Karadağ (Skopska Crna Gora), Kozyak dağları, Osogov dağları; doğuda Mesta (Nestos) nehri; güneyde Ege Denizi ve Aliakmon (Bistrica) nehri; batıda Korab, Jablanica, Mokra ve Pindos dağları vardır.[4] Fakat bu coğrafi tanımlama tamamen keyfi kabul edilmelidir. Bu tanımlama, 19. yüzyılın Avrupalı coğrafyacılarının, Makedonya hususunda tekrar Ptolemaios ve Strabon'un yazılarına dönmeleriyle ortaya çıkmıştı.[5] Makedonya 20. yüzyılın başlarında ne etnik açıdan ne de coğrafi açıdan bir birlik oluşturmaktaydı:

> Makedonya'nın birbirinden farklı birçok havzadan oluşan yüzey şekilleri, halkta değişik özelliklerin oluşmasına yol açar. Havzalarda öncelikle önemli iklim değişiklikleri görülür. Birinde orta Avrupa iklimi, diğerinde Akdeniz iklimi, diğer bir üçüncüsünde geçiş iklimi vardır. Bu havzalar birebir bakıldığında da değişik verimliliğe ve yer yer çok değişik kültür bitkilerine sahiptir. Coğrafi konumları da birbirlerinden çok büyük oranlarda değişiklik göstermektedir. Bu yüzden az veya çok bir veya birden fazla değişik kültürün etkisindedirler. Her havzanın Slav halkı, genellikle değişik kökenden ve ayrı bölgeden gelir. Bazı havzalarda halk ekseriyetle göçmendir; diğerlerinde yerlidir.... *Bazıları neredeyse tamamen Slavlardan* oluşmaktadır; diğer bazı havzalar Türk boyları olan Yörükler ve Konyarlar tarafından iskân edilmiştir. Slav halkı çoğunlukla Osmanlılarla, en güney havzalarda ise Yunanlılar ve Ulahlarla da karışıktır...[6]

riyeti kurulana dek (1944) Bulgaristan tarafından işgal edildi. Yine de Makedonya sorunu kesin bir çözüme kavuşmadı. Çünkü Ege Makedonya'sı (Yunan) ve Pirin Makedonya'sı (Bulgar) hâlâ yeni Yugoslavya'nın sınırları dışında bulunmaktadır. Makedonya kavgası günümüzde esas itibarıyla Yugoslavya ve Bulgaristan tarafından sürdürülmektedir. [Bu kitabın basım yılı 1979'dur -ed.n.] Bkz. bunlar arasında; 6 Ocak 1975 tarihli FAZ: "Belgrad laesst Mazedonien-Zwist aufleben" ve 18 Nisan 1977 tarihli FAZ: "Schnittpunkt Makedonien". Makedonya Sorununun gelişmesi hakkında kısa bir özet için bkz. H. Hartl, *nationalitaetenprobleme im heutigen Südosteuropa* , Münih, 1973, s. 111 - 139.

4 Krş. *Istorija na makedonskiot narod*, Üsküp, 1972, s. 7. Konu literatüründe Makedonya'nın doğu sınırı olarak Mesta ırmağı kabul ediliyor. Krş. V. Kınçov, *Izbrani proizvedenija v dva toma*, cilt 2, Sofya 1970, S. 304'te V. Kınçov, *Makedonija. Etnografija i statistika*, Sofya, 1900. Burada N. G. L. Hammond Makedonya'yı ayrı bir şekilde şöyle tanımlamaktadır: "Coğrofi bir bütünlük olarak Makedonya iki büyük nehir (Aliakmon ile Vardar) ve kollarıyla akaçlanan bölge olarak tanımlanabilir." *A History of Macedonia*, Cilt 1: *Historical Geography and Prehistory*, Oxford, 1972, s. 3.

5 Krş. H. R. Wilkinson, *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool, 1951, s. 1.

6 J. Cvijic, *Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien* (Petermanns Mitteilungen, Erg. Bd. XXXIV, Nr. 162), Gotha, 1908, s. 248.

Bu kadar çeşitlilik karşısında Osmanlı idaresinin "Makedonya" tanımlamasını bilmemesine şaşılmamalıdır.[7] Bu imparatorluğun Avrupa toprakları 1864'ten sonra 6 idari birime (vilayet) bölünmüştü:[8] Edirne, Selanik, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova.

Ancak Berlin Antlaşması'yla Makedonya Sorunu'nun doğmasından, özellikle de Makedonya'da Avrupa reform hareketinin başlamasından sonra (1903) "Makedonya" Osmanlı bilincine kavram olarak girmiştir. Ama hâlâ resmi olarak "Makedonya"dan değil *vilâyât-ı selâse*'den (üç vilayet) söz ediliyordu. Bu üç vilayette belli reformların gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştı.[9]

Makedonya nüfusu hakkında, özellikle de Makedon halk gruplarının sayısal ağırlığı hakkında güvenilir veri ve bilgi azdır. İlgili etnoğrafik istatistikler ve haritalar çoktur. Fakat bunlar bu bölgenin o zamanki nüfus yapısını açıklamaktan çok, yanlış düşünce ve görüşlerin oluşmasına yarar. Makedonya Sorunu'nun özellikle de Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan devreyle ilgili zengin literatürünün incelenmesi, bu literatürün büyük bir kısmının politik hiciv edebiyatına katılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yazarları için ilk planda önemli olan, bilgisi yüzeysel olan bir okuyucu kitlesine, Makedonya'da çoğunluğun duruma göre Bulgarlar, Sırplar veya Yunanlılar tarafından oluşturulduğunu kanıtlamaktır.[10] Avrupalılar

7 Krş. Wilkinson, *age.*, s. 3.

8 Osmanlı İmparatorluğu'nda 1864 yılından sonra en büyük idari birim vilayetti. Genelde bir vilayet birçok sancaktan ve sancaklar da birçok kazadan oluşuyordu. Bu sistemin gelişimi için bak. H.-J. Kornrumpf, "Zur territorialen Verwaltungsgliederung des Osmanischen Reiches, ihrem Entstehen und ihrem Einfluss auf die Nachfolgestaaten" adlı bölüm, *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Göttingen, 1974, s. 52-61 ve aynı yazar, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europaeischen Türkei vom Erlass des Vilayetsordnung (1864) bis zum Berliner Kongress (1878)*, Freiburg i. Br., 1976. Balkan bölgesinde 1864'ten önceki idari sınıflama ile ilgili olarak bak. L. İnciciyan, "Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası", 1804 tarihli baskıdan çeviri H. D. Andreasyan, GDAAD 2-3 (1973-74), s. 11-18, ve 4-5 (1975-76), s. 101-152.

9 Sultan Abdülhamid'e Temmuz 1905 tarihinde yapılan bombalı suikasttan sonra Osmanlı makamları "Makedonya" sözcüğünü, "Havariler Tarihi"nin (Hıristiyanlığın kitabı "Kitabı Mukaddes"in bir bölümü. -ç.n.) Türkçe çevirisinden çıkarmayı denemişti. İngiliz misyonu tarafından basılan Kitabı Mukaddes "toplatıldı ve Makedonya yerine Üsküp, Manastır ve Kosova vilayetlerinin yazılması istendi ve öyle de oldu." *Halbmond im letzten Viertel. Briefe und Reiseberichte aus der alten Türkei von Theodor und Marie Wiegand 1895 bis 1918*, yay. haz. ve açıklamaları yapan G. Wiegand, Münih, 1970, s. 72-73.

10 Şunlar belirtilebilir: D. M. Brancoff, *La Macedoine et sa population chretienne*, Paris, 1905; J. Cvijiç, *Remarks on the Ethnography of the Macedo-Slavs* (1906); A. Işirkov, *Zapadnite kraişta na bulgarskata zemja*, Sofya, 1915; S. J. Radosavijeviç-Bdin,

bile –diplomatlar, tüccarlar, gazeteciler ve diğer seyyahlar– tarafsız gözlemci yetkesiyle kendi eğilimlerine veya anavatanlarının çıkarlarına yaraşır bir şekilde şu veya diğer tarafın isteklerini desteklemek için kaleme sarılırlardı.[11]

Çok değişik kökenden "etnograf" haritaları ve istatistikleri, ileri sürülen politik tezleri bilimsel açıdan desteklemeye, bilimsel bir temele dayandırmaya çalışır. Tersi zaten beklenemez.[12] Bu açıklamaların bugün açısından değeri, Makedonya Sorunu'nun bu erken döneminde oradaki her milli propagandanın taktik ve stratejisi hakkında bilgiler içermesidir. Ne var ki bu ideolojik açıklamalar bazı tarihsel araştırmalara hâlâ bilimsel temel oluşturuyor.[13] Bu yüzden, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Makedonya'daki demografik koşulların gerçeğe yakın bir resmini ortaya çıkarmak için bu literatürle eleştirel bir tartışmanın yapılması gereklidir.

1878 öncesi Balkan yarımadasının en tanınmış üç etnografya haritasını oluşturan A. Boué'nin (1847), G. Lejean'ın (1861) ve H. Kiepert'in (1876) haritalarında Makedonya, hemen hemen tamamen Bulgarların oturdukları bir bölge olarak gösteriliyor.[14] Nitekim Rusya'nın Bâbıâli'deki büyükelçisi Kont İgnatiyev, 1876'da Uluslararası İstanbul Konferansı'nda Kiepert'in haritasında "Bulgar" olarak işaretlenmiş bölgelerin, kurulması planlanan otonom Bulgar devletine bağlanmasını istemişti.[15]

Der Streit um Alt-Serbien (das sogenannte Mazedonien), Viyana, 1918; V. Colocotronis, *La Macedoine et l'Hellenisme*, Paris, 1919.

11 Bkz H. N. Brailsford, *Macedonia. Its Races and their Future*, Londra, 1906; S. V. Ramon, *L'agitation bulgare en Turquie*, Paris, 1906; R. Pinon, "La question de Macedoine. I. Les nationalites. II. Les reformes", *Revue des deux mondes*, 15 Mayıs 1907, s. 351-387, 1 Haziran 1907, s. 659-688; H. Marcuse, *Serbien und die Revolutionsbewegung in Makedonien*, Berlin, 1908. Bazı yazarların politik gelişmelerden ne derece etkilendiklerini R. W. Seton-Watson örneği gösteriyor. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* adlı eserinde 1911 yılında Makedonya'yı çoğunluğu Bulgarlardan oluşan bir bölge olarak göstermiştir. Ama 1917'de, herhalde Bulgaristan'ın artık ittifak devletleriyle birlikte İngiltere'ye karşı savaştığından olacak, bu görüşünü değiştirip Makedonya'nın "akışkan bir Türk, Arnavut, Yahudi, Yunanlı, Bulgar, Sırp, Ulah nüfus" tarafından iskân edildiğini belirtir. Bkz. eseri, *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra 1917, s. 129.

12 Wilkinson, *Maps and Politics* adlı yapıtında böyle eserlerin mükemmel bir analizini yapıyor.

13 Örneğin, Lj. Doklestiç, Makedonya'nın 19. yüzyılda hem coğrafya açısından hem de etnik yönden bir birlik oluşturduğunu ileri sürüyor. Bkz. *Srpsko-makedonskite odnosi vo XIX-ot vek do 1897 godina*, Üsküp, 1973, s. 15.

14 Boue, Lejean ve Kiepert haritaları için bkz. Wilkinson, *age*, s. 36, 44, 66.

15 Krş. Işirkov, *age*, s. XCIII.

Ayastefanos ön antlaşmasında (1878) bu temelde tüm Makedonya'yı kapsayan bir Bulgar devletinin kurulması öngörüldü.[16]

Boué, Lejean ve Kiepert dili milli bir topluluğa bağlılığın belirlenmesinde ana ve en etkin kıstas olarak görüyorlardı. Bu üç kişi, 19. yüzyılda Almanya ve İtalya'daki birlik hareketinin temelini oluşturan ulus anlayışının tipik temsilcileriydi.[17] Bu anlayışa göre, dil ve ırk açısından yorumlanan bir grup dayanışması, ulusun oluşum sürecindeki ön politik evreyi teşkil eder.[18] Güney Avrupa Slavlarında ulusal bütünleşmenin bir aracısı olarak dil birliği anlayışı, daha 18. yüzyılda "Tanrı tarafından yaratılan ilk dillerden biri olarak 'Slavcanın Apolojisi'"inde[19] uygulanmıştır. Sonraları "Bir halk, dilinde ve diliyle yaşar" sözü, genel kabul ve saygınlık görmüştür.[20] Bu görüşün siyasi görünüşünde ve açıklamasındaki anlamı, nihayet bir dil-halk grubunun sadece varlığıyla, belli bir yörede bazen sadece var olduğu kabul edilen bir çoğunlukta bile, ilke olarak milli devlet olma hakkına sahip olması demektir.[21] Berlin Kongresi'nin yapıldığı yılda Zagrebli bir profesör, bu dil bağlantılı ulus anlayışını Bulgaristan'la ilgili olarak şöyle açıklığa kavuşturmaktaydı:

> Niş, Pirot, Varna, Edirne, Selanik ve Ohri arasındaki tüm bu bölgede tek ve aynı Bulgar dili hüküm sürmektedir.... Bütün bunlara rağmen, Ayastefanos Antlaşması'nın maddelerine göre belirlenen Bulgaristan sınırının etnografya açısından haklı ve doğru olmadığını ileri sürmek densizlikten de ötedir... [22]

Gerçi Herder'in ulus anlayışının Güneydoğu Avrupa ulusçu hareketle-

16 Bkz. "Die Umgestaltung der politisch-geographischen Verhaeltnisse auf der Balkan-Halbinsel", *Petermanns Geogr. Mitt.* 24 (1878), s. 192. Ayastefanos Barışının ön hazırlık çalışmalarına ve Berlin Barış Antlaşması'na temel kaynak olan "Ethnographische Übersichtkarte des Europaeischen Orients", Berlin, 1876 adlı yapıtına Kiepert'in, nüfus istatistikçisi olarak Bulgaristan'ın hizmetinde bulunurken İstanbul'da malzeme toplaması dikkat çekicidir. Krş. Chr. Gandev, *Problemi na bulgarskata vuzrazdane* , Sofya, 1976 adlı eserinde s. 481'deki "Evropejski prouçvanija na Bulgarija prez vreme na vüzrazdaneto" adlı yazısı.

17 Krş. H. Lemberg'in "Risorgimento" Nationalismus, *Nationalismus* I, Reinbek b. Hamburg, 1964, s. 165 vd.

18 H. Mommsen, "Nation", *Das Fischer-Lexikon* 24, Frankfurt/Moin, 1961.

19 H. Sundhaussen, "Sozio-ökonomische und kulturelle Grundlagen der Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa", *Deutsch-Rumaenisches Colloquium*, Münih, 1974, s. 100.

20 Aynı yerde.

21 Bu sorunla ilgili olarak bkz. N. Reiter, "Sprache in nationaler Funktion", *Ethnogenese und Staatsbildung in Südeuropa*'da, s. 104-115.

22 F. Bradaşka, "Erlaeuterungen zu den statistisch-ethnographischen Daten des Sandschaks Seres von Stephan J. Verkoviç", *Petermanns Geogr. Mitt.* 24 (1878), s. 305.

rine etkisinin abartılmasıyla ilgili uyarı,[23] özellikle Makedonya Sorunu'nun daha sonraki gelişimi göz önüne alındığında doğru ve geçerlidir. Ama çoğunluğu Makedonya ile ilgili Bulgar isteklerinin atası işlevini gören Avrupalı etnograflar için, dil kıstasının birinci dereceden öneminden şüphe edilemez.

Bu kriz bölgesine artan ilgiye uygun olarak 19. yüzyılın sonuna doğru Makedonya hakkında istatistiksel malzeme daha yoğun toplandı. Bu arada "nezaket ve tembellikleri nedeniyle kadınları erkeklerin sayısı kadar saydıklarından ve halkları yalnızca inançlarına göre gruplaştırdıklarından",[24] Osmanlı nüfus sayım memurlarının araştırma sonuçları dikkate alınmadı ve çoğu zaman keyfi yapılan tahminlere güvenildi.

Örneğin, Manastır'daki İngiliz ikinci konsolosu G. S. Blunt 1897 yılında bir istatistik hesabı yaptı: "Population of the Vilayet of Monastır" (Manastır Vilayeti Nüfusu). Buna göre Batı Makedonya yerleşim birimleri Resen, Ohri ve Struga'da hiç Türk yaşamıyordu.[25] Ama Kınçov'un –bir Bulgar etnografyacısı olduğu unutulmasın– üç yıl sonra yayımlanan yapıtında, Resen kasabasında bir Türk mahallesinin ve Ohri ve Struga'da Türkçe konuşan ahalinin bulunduğu okunabilir.[26] Bu durumda, ciddi ve saygın olarak tanınmış gazete ve dergilerin Makedonya halkıyla ilgili birbirinden aşırı derecede farklı bilgiler vermelerine şaşılmamalıdır. 25 Şubat 1903 tarihli *Frankfurter Zeitung* gazetesinde şunlar yazılıdır:

> İstatistik verilerimize göre Makedonya'nın nüfusu yaklaşık bir buçuk milyondur. Bunların 410 bini Hıristiyan ve 46 bini Müslüman Bulgar, 350 bin Arnavut, 280 bin Türk, 145 bin Yunan, 120 bin Sırp, 95 bin Zinzar (Eflak- F. A.) ve 40 bin İspanya Yahudisidir (Selanik içinde ve çevresinde). Yani Bulgarlar nüfusun üçte birini bile oluşturmaz.

---

23 Bu konuyla ilgili uyarıyı M. Bernath, "Das mazedonische Problem in der Sicht der komparativen Nationalismusforschung", *SOF* 29 (1970), s. 242 ve Sundhaussen, *age*, s. 100, yapıyor.

24 R. von Mach, "Beitraege zur Ethnographie der Balkanhalbinsel", *Petermanns Geogr. Mitt.* 45 (1899), s. 98. L. S. Stavrianos da aynı suçlamayı yapmaktadır: "Türk yetkililer bir sayım yapmakla uğraşmıyorlardı, yaptıklarında ise veriler dil ya da milliyet değil, din bazında hesaplanıyordu." *The Balkans 1815-1914*, New York, 1963, s. 96.

25 H. Andonov-Poljanski, "Eden nepoznat statistiçki pregled za naselenieto vo Bitolskiot vilaet od 1897 godina", *GZ* 21 (1969), s. 73-119.

26 Krş. Kınçov, *age*, s. 359; bu araştırmanın yazarı 1973 ve 1978 yazında, Resen'de hâlâ Türklerin yaşadığını kendisi tespit etmiştir.

Buna karşılık *Geographische Zeitschrift* dergisinde K. Oestreich Makedonya nüfusu için şu sayıları verir:[27]

Hıristiyan Slavlar (Bulgarlar ve Sırplar)	1.500.000
Müslüman Slavlar	500.000
Yunanlılar	200.000
Ulahlar	100.000
Türkler	250.000

Bu iki kaynak Slavların sayılarıyla ilgili olarak değişik bilgiler verirken –biri sadece 567 bin gösterirken diğeri 2 milyondan söz etmektedir– Türklerin sayısında genelde birleşiyorlar: Her ikisinde de Türklerin sayısı yaklaşık çeyrek milyondur. Ama o sırada Makedonya'da Türkçe konuşan halk için yanlış sayısal verileri düzeltebilecek bilimsel bir yapıt (yani V. Kınçov'un eseri) hazırdır. Kınçov istatistiklerinde Vardar ile Struma ırmağı arasındaki bölgede ve Ege kıyısında o zamana kadar göz ardı edilen yoğun Türk köylüsünün varlığına dikkati çekmiştir.[28] Makedonya halk gruplarının sayısal ağırlıklarıyla ilgili Kınçov'un verileri şöyledir:[29]

	Hıristiyanlar	Müslümanlar	Toplam
Bulgarlar	1.032.533	148.803	1.181.336
Türkler	4.240	494.964	499.204
Yunanlılar	214.329	14.373	228.702
Arnavutlar	9.510	119.201	128.711
Ulahlar	77.267	3.500	80.767
Yahudiler			67.840
Çingeneler	19.500	35.057	54.557
Diğer	13.570	3.337	16.907
	1.370.949	819.235	2.258.224

27 Jg. 11 (1904), s. 292.

28 Krş. *age*, s. 352-354. Kınçov'un yapıtı, genelde Balkanlar hakkında en iyi bilgilere sahip olan Avusturya-Macaristan diplomasisi tarafından da çok takdir ediliyordu. Bkz. bu yapıtın Dr. Murko tarafından yazılan Mart 1901 tarihli değerlendirme takdir yazısı, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Viyana, PA XII, Liasse XXV: "Beschreibende Berichte über die Türkei", Karton 227. Ama günümüz Makedonya tarih bilimi de Kınçov'un verilerini gerçeğe en yakın olarak görmektedir. Krş. M. Pandevski, *Nacionalnoto praşanje vo makedonskoto osloboditelno dvizenje, 1893-1903*, Üsküp, 1974, s. 41.

29 Bunun için bkz. Kınçov'un listesi, *age*, s. 590.

Yukarıdaki istatistiğe göre Bulgarlar, ister Bulgar kilisesine ister Rum-Ortodoks patrikliğine bağlı veya ister İslamiyeti kabul etmiş olsun, yani tüm Slavlar, Makedonya ahalisinin yaklaşık %52'sini oluşturmaktadır. Burada dikkat edilmelidir ki, o zamanın Bulgar milli alışkanlığına[30] göre Sırplar da Bulgar olarak listeye alınmıştır.

Bir başka Slav kaynağı, Kınçov'un verilerini bazı bölümlerde az da olsa düzeltir. Petersburg kentindeki "Makedonya Öğrenci Derneği" (*Makedonskoto studenstko druştvo*) 1902 sonunda Makedonya hakkında bir memorandum yayımladı. Bu memorandumda, Makedonya'nın 2.500.000'lik nüfusunda Slavlar 1.200.000 kişiyle en büyük grup olmalarına rağmen halkın yarısından az (% 48) bir kısmını oluşturdukları görülmektedir. Türk topluluğu 700.000 kişi ile ikinci durumdadır.[31]

Yukarıdaki Bulgar veya Makedon kökenli veriler temelinde, özetle 20. yüzyıl başlarında tüm nüfusun % 40 ile % 50'sini oluşturan Slavların Makedonya'da en büyük etnik grubu oluşturduklarını belirleyebiliriz. İkinciliğe Türkçe konuşan halk kesimi yerleştirilmelidir. Sonra sıralama şöyle yapılabilir: Aynı büyüklükte gruplar olarak Yunanlılar ve Arnavutlar, sonra Ulahlar, Yahudiler ve Çingeneler.[32]

Bu açıklamalar, Türk kesiminin sayısal ağırlığını mümkün olduğu derecede büyük göstermeyi hiçbir şekilde hedeflememektedir. Etnik Türk grubunun nüfusu, ileride göreceğimiz gibi, Osmanlı egemenlik sistemi için önemsizdi. Bu mülahazalar daha çok, önce yüzyıl geçiş devresinde Makedonya'nın büyük bölümünde Bulgarların meskûn olmadığını, sonra da Türkçe konuşan grubun sadece memur, subay ve büyük toprak sahiplerinden –ülke yabancısı baskıcı ve sömürücü bir tabakadan– oluşmadığını, bilakis büyük bir çoğunluğunun 500 yıl veya daha uzun bir süredir burada yerleşmiş[33] barışsever köylülerden oluştuğunu göstermeye çalışmaktadır. Bir Bulgar-Makedon kurtuluş hareketinin başarı şansı açısından bu olgu-

---

30 Kınçov uzun bir süre Makedonya'daki Bulgar kilisesi okullarının müfettişiydi. Yani o genelde Bulgar ulusal görüşünü savunuyordu.

31 Bkz. B. Ristovski, "Makedonskiot 'nacionalen separatizam' kako ideja i kako dvizenje vo vrska so pojavata i dejnosta na K. P. Misirkov", *Krste Misirkov* derlemesinde, Üsküp, 1966, s. 50.

32 Bu sıralama, G. Weigand tarafından yapılan sıralamaya da uymaktadır. Bkz. *Ethnographie von Makedonien*. Tarihsel-ulusal, dilsel-istatistiksel bölüm, Leipzig 1924, s. 30.

33 Örneğin Vardar Türkleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'da kuruluşundan 300 yıl önce 10. yüzyılda Makedonya'ya geldiler. Krş. G. Lejean, *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, Gotha, 1861 ve Zlatarski, *age*, I, 1, s. 341, ve I, 2, s. 67.

nın önemi hiçbir zaman küçümsenemez. Buna rağmen ister Makedonya'ya komşu ülkelerin, ister Büyük Güçlerin ülkenin geleceğiyle ilgili planlarında, sayısal açıdan hâlâ ülkenin en büyük ikinci grubunu oluşturan Türk topluluğunun varlığı bir *quantité négligeable** olarak hiçbir zaman dikkate alınmadı.[34]

Makedonya'nın etnik yapısıyla ilgili yukarıdaki verilerin dil kıstasına dayandığını unutmamalıyız. Fakat bu verilerin, eldeki bu araştırma için büyük oranlarda kullanılamaz oldukları ortaya çıkıyor. Dil gruplarında milli toplulukları gören etnografya yöntemi, Makedonya bağlamında, gerçek koşullarla bağlantısız sonuçlar oluşmasına neden oluyor. C. Sax, böyle bir yönteme daha 1878'de itiraz etmişti:

> Profesör H. Kiepert, aynı zamanda dil haritası olduğunu ileri sürdüğü Doğu Avrupa'nın etnografya atlasının girişinde, Levant'ta milliyetlerin dil kıstasına göre belirlenmesinin ne kadar zor olduğunu anlatıyor. Gerçekte de bu, Türk imparatorluğunun nüfusunun etnografik durumunun belirlenmesinde doğru yöntem değildir. Bu kavram için kanlarını döken ve dünyayı galeyana sürükleyen bu insanların milliyetlerini tanımak yine de önemlidir.
> Dil, milliyeti belirleyen değişik niteliklerden sadece biridir. Doğuda diğer bir önemli nitelik de dindir. Göz ardı edilmemesi gereken başka bir karakteristik ise milli bilinçtir. Bu üç nitelik birbirleriyle birleştirilmelidir.[35]

Bu araştırmada da herhangi bir etnik-dil anlamındaki ulus kavramından değil, Osmanlı *millet* kavramından yola çıkılıyor. Yani her biri kendisini sosyopolitik açıdan göreceli bağımsız bir dinsel-kültürel cemaata tabi hisseden milli birimler gerçeğinden hareket ediliyor.[36] Örneğin Türkçe konuşan bir Makedonyalı kendisini Türk olarak değil Müslüman veya *Osmanlı* (yani Osmanlı sultanının bir kulu) olarak görmekteydi.

---

* Nicelik açısından göz ardı edilebilecek derecede küçük; ehemmiyetsiz. -ç.n.

34 "İlk önce rakip Hıristiyan ırklardan hiçbirinin Makedonya toprağında Türke herhangi bir hak tanımadığını saptamak ilginçtir. Yönerge hazırlamak ve hak yaratmak için fetih ve beş yüzyıllık egemenlik onlara yeterli görünmüyor." R. Pinon, "La question de Macédoine. I. Les nationalités", *Revue des deux mondes*, 15 Mayıs 1907, s. 378.

35 "Erlaeuterungen zu der 'Ethnographischen Karte der europaeischen Türkei und ihrer Dependenzen zur Zeit des Kriegsausbruches im Jahre 1877'", *Mittheilungen der k.k. geographischen Gesellschaft* , Viyana, 1878, s. 177.

36 Krş. K. Karpat'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçilik sorunu hakkındaki mükemmel incelemesi, *An Inquiry Into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations*, Princeton University, Center of International Studies, Research Monograph, No. 39, Temmuz 1973.

Müslüman Bulgarlar da (*Pomak*) kendilerini hiçbir zaman Bulgar milli topluluğunun bir üyesi olarak görmeyip Müslüman veya *Osmanlı*, "les très dévoués sujets du Sultan"[37] diye tanımlıyorlardı. Onlar da Makedonya'da milliyet çatışmalarında Bulgar-Makedon örgütü tarafından benzer şekilde rakip olarak görülüyorlardı. Böyle bir dinsel-kültürel *millet* topluluğunun belli tarihsel koşullarda ne kadar uzun süre kendini gösterebildiği bugünkü Bosna-Hersek Müslümanları örneğinde görülebilir. Onlara, diğer güney Slavlarıyla ırk ve dil ortaklıklarına rağmen Yugoslav federasyonu çerçevesinde resmen bağımsız bir "Müslüman" milliyet statüsü tanınmıştır.[38]

Böyle bakıldığında, Makedonya'da 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başlangıcında halk grupları arasındaki sayısal oranlar ve bağlantılar esaslı değişiklikler göstermektedir. Bu, Slavca konuşan halkın çoğunluğu oluşturduğu Serez sancağı hakkındaki bazı istatistikler aracılığıyla aşağıda daha iyi anlaşılır kılınacaktır: 1881 tarihli bir İtalyan kaynak bu sancağın toplam nüfusunu 295.043 olarak vermektedir. Bunun 182.820'si Hıristiyan (% 62) ve 111.093'ü Müslümandır (% 38).[39] Bir 1890 tarihli Bulgar kaynağında, Serez sancağı ahalisinin hem dinlere hem de dilsel-etnik grup üyeliklerine göre dağılımı aşağıdaki gibidir:[40]

Ortodoks Bulgarlar	272.476
Müslüman Bulgarlar	58.331
Ortodoks Yunanlılar	29.714
Türkler	56.750
Çingeneler	6.884
Yahudiler	1.598

Burada Türkçe konuşan grubun epeyce küçük bir azınlık ve tüm Müslümanların nüfusun % 26'sını (İtalyan kaynakta % 38) oluşturduğu dikkati çekmektedir.[41]

37 Pinon, *age*, s. 379.

38 Bununla ilgili olarak krş. Popovic'in kaynakça raporu, "Les musulmans du Sud-Est Européen dans la période post-ottomane" *JA* 263 (1975), s. 317-360. Ayrıca bk.z. V. Meier, "Renaissance der bosnischen Muselmanen. Eine Volksgruppe im nationalen Hochgefühl", *FAZ*, 7 Aralık 1977.

39 "Statistica della provincia (Vilayet) di Salonicco", *Bollettino* della Società geografica italiana, Serie II, c. 6, Roma, 1881, s. 223, baskı: N. V. Michoff, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe s.*, c. 3, Sofya, 1929, s. 380.

40 Kapitan Benderev, *Voennaja geografija i statistika Makedonii i sosednich s neju oblastej Balkanskago poluostrova*, S. Peterburg, 1890, s. 610.

41 Ek olarak belirtilmeli ki, 1906 tarihli bir Sırp kaynağı Serez (30-35.000 kişi) kenti

Yoğunlaşan milli çatışmalar dönemi olan 1906 sonbaharında Makedonya'nın doğu bölgelerini gezen Selanik'teki Avusturya-Macaristan konsolosu B. Pára, oradaki nüfusu şöyle bildirmektedir:[42]

> Drama, Pravişta, Kavala, Sarışaban ve Rupçus kazalarından oluşan Drama sancağının 166.000'lik nüfusunda % 71'lik ezici bir Müslüman çoğunluk varken ... Serez sancağında nüfusun dinlere göre orantısı şöyledir: 372.300 kişilik nüfusun % 35'ini Bulgar kilisesine bağlı Bulgarlar (132.700), % 23'ünü Ulahlar (5.589) dahil Rum-Ortodoks patrikliğine bağlı olanlar (85.490), % 40'ını Müslümanlar (150.045) oluşturmaktadır. Geriye kalanlar Çingene ve Yahudilerdir.

İlk planda önemli politik gerçeklerle ilgilenen konsolosun bu verilerine göre Serez sancağında Müslüman *Osmanlılar* sadece politik açıdan değil aynı zamanda toplam halkın % 40'ını oluşturmalarıyla sayısal açıdan da en güçlü grubu oluşturmaktadır.[43]

1904 yılında yapılan resmi nüfus sayımına göre Makedonya'da *millet*lerin "üç vilayet"teki durumu aşağıda görülmektedir:[44]

Müslümanlar	1.508.507
Bulgar kilisesine bağlı olanlar (Bulgarlar)	896.497
Rum-Ortodokslar (Yunanlılar)	307.000
Sırplar	100.717
Ulahlar	99.000

Bu Osmanlı istatistiğindeki Müslümanların görece büyük sayısı, Kosova vilayetinin kuzeybatı kazalarında yaşayan Müslüman Sırp ve Arnavutlar ile Manastır vilayetinin batı bölgelerinde yaşayan Müslüman Arnavutların Müslüman nüfusa katılmalarından kaynaklanmaktadır. Avrupalı etnograflar Makedonya dışındaki bu bölgelerin nüfuslarını genelde dikkate almazlardı. Buna rağmen nüfus sayımının diğer verileri Makedon-

---

için şu bilgileri vermektedir: Yaklaşık 10. 000 Türk, 1.000 Yunan, 1.000 Yahudi, yalnızca 10 hane Bulgar ve Yunan partisini destekleyen 20.000 bin Sırp. I. Ivanic, *Macedonija i macedonci. Putopisne beleşke*, Belgrad, 1906, s. 27.

42 Para an Aehrenthal, Selanik, 22 Kasım 1906, No. 51 gizli, HHStA, PA XXXVIII/408

43 Ancak bununla birlikte özel nedenlerle hâkim Osmanlı düzenini savunan Patrik Hıristiyanları, yani Yunanlılar (nüfusun % 37'si) Müslümanlarla (% 40) beraber sayıldıklarında, Serez sancağındaki politik güçler hakkında gerçek bir resim elde edilebilir.

44 Y. H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, I, 1, Ankara, 2. baskı, 1963, s. 164.

ya'nın demografik gerçeklerine görece yaklaşmış olarak gösterilebilir. Bulgar kilisesine bağlı olanların, yani Bulgar milli partisinin taraftarlarının sayısı için bu özellikle geçerlidir. Bulgar kilisesinin yaptığı istatistikte kilisenin Makedonya'daki cemaatinin yalnızca 817.000 olduğundan söz edilmektedir.[45]

Osmanlı *millet* sistemi bazında Makedonya nüfusunun analizi, sultan-halifeye sadık Müslümanların, sayısal açıdan halkın en büyük kesimini oluşturduklarını göstermektedir. Hıristiyan halk iki *millet* halinde, yani Bulgar kilisesinde ve Rum Ortodoks patrikliğinde örgütlenmiş, bu yüzden de politik açıdan parçalanmıştı. Dolayısıyla Hıristiyanların özellikle de Bulgarların politik konumları daha da zayıfladı, Sırplar ayrı bir grup olarak 1905'ten itibaren gittikçe daha güçlü bir şekilde ortaya çıktı.

Bu gerçek, maalesef, Balkan devletlerinin çağdaş tarih bilimleri tarafından hak ettiği oranda dikkate alınmamaktadır. Onlar daha çok kendi milli ideolojilerinin oluşumunun gereksinmelerine yönelmektedirler. Mesela, Bulgar tarihçileri ekseriyetle Yugoslavya federal devleti çerçevesinde oluşturulan Makedon milliyeti olgusunu dikkate alarak, böyle bir ulusun olmadığını kanıtlamakla uğraşmaktadırlar.[46] İlgileri, özellikle, ortaçağdan beri Makedonya'nın Bulgar karakterini kanıtlar görünen belgelere yöneliktir.[47] Makedonya'da başka halkların da yaşadığı, ancak ayrıntı olarak ve genellikle dolaylı yollarla kabul edilmektedir.[48]

---

45 Krş. R. von Mach, *The Bulgarian Exarchate: Its History and the Extent of its Authority in Turkey*, Londra- Neuchatel, 1907, s. 78-81.

46 Krş. Bernath, "Das mazedonische Problem....", s. 244.

47 Tipik bir örnek olarak M. Vojnov'un makalesi, "Kım vıprosa za bılgarskata narodnost v Makedonija", *IP* 22 (1966), 5, s. 61-72. Girişte bir belge derlemesi hakkında şurilar okunmaktadır: "...Türk esaretinin ilk yüzyıllarında bile Makedonya nüfusu Bulgarlardan oluşuyordu". G. D. Todorov, Nikolaï Jecev, "Documents ayant trait aux luttes des Bulgares pour une église et des écoles nationales en Macédoine vers le milieu du XIXe siècle", *EH* 3 (1966), s. 173. Bulgar Bilimler Akademisi'nin çıkardığı yapıt olan *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People* , Sofya, 1969 bile genelde Makedonya'nın bir Bulgar toprağı olduğunu kanıtlama çabası içindedir.

48 Örneğin G. Georgiev ve J. Şopov 1903 yılı "İlinden" isyanı hakkındaki çalışmalarında, Bulgarların eski Sırbistan hariç Makedonya'nın hemen hemen tüm sancaklarında çoğunluğu oluşturduklarını ileri sürer. Krş. *Ilindenskoto vustanie* , Sofya, 1969, s. 38. Buna karşın D. G. K'osev, 1878 yılına kadar parçalanmamış bir ülkede aynı ekonomik, sosyal ve politik koşullarda yaşayan Makedonya ve Bulgaristan halkının, bir Bulgar milleti şeklini aldığını söyler. *Istorija na makedonskoto nacionalno revoljucionno dvijenie* , Sofya, 1954, s. 67.

Yunanistan'daki tarihçiler için bu sorun, Makedonya'daki Yunan olmayan Hıristiyanların Yunan olarak beyan edilmeleriyle kendiliğinden çözümlenir. Onlara göre, Yunan olmayan bu Hıristiyanlar tarih sürecinde "slavofon"* olmuş[49] ve 19. yüzyılda Bulgar kilisesine zorla katılmışlardı.[50] Helenizm'in tarihyazımına etkisi hâlâ bitmemiş gibi görünüyor.[51]

Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nde de tarihçiler, Afrika ve Asya'daki meslektaşlarına benzer bir konumdadır.[52] Siyasi iktidar onlardan, devletin temelini sağlayan bir Makedon milliyetinin oluşturulmasında yukarıdan yönlendirilen süreci, uygun kaynak ve malzemelerle desteklemelerini beklemektedir. Kendine özgü Makedon "etnogenesis"inin** bilimsel kanıtının sağlanması, bu bağlamda araştırmaların ana hedefi olmaktadır.[53] "Üsküp Okulu"nun tarihyazımında Makedonya böylece, her zaman Makedon halkının oturduğu bir bölge olarak görülmektedir. Aslında 20. yüzyılın başlangıcında aynı şekilde Makedonyalı olarak kabul edilen diğer milliyetler, şimdi tesadüfen oraya yerleşen azınlıklar olarak görülmektedirler.[54] Böyle bir tarih yönelimi, Makedonya sorununun oluşum ve gelişim problemlerini makul bir şekilde incelemeyi olanaksız kılmaktadır.

Dil ve ulusal kültür, her zaman kendiliğinden ortaya çıkmayan, bilakis birçok durumda –Makedonya sorunu örneğinde ileride ayrıntılarıyla gösterileceği gibi– ulusal birliğin tarihteki siyasi güçler tarafından oluştu-

---

* Slavlaşmış, Slav diline geçmiş. -ç.n.

49 ".... Bu Yunanlılar cahil komşularının Slavcasını benimsemeye meyyaldiler." K. Kofos, *Nationolism and Communism in Macedonia* , Selanik, 1964, s. 13.

50 "Slavofonların çoğu Bulgar propagandasına kapıldılar, ya da Eksarhhane yanlısı olmak zorunda kaldılar". St. J. Papadopoulos, "Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque", *BS* 3 (1962), s. 414.

51 Helenizmin Makedonya ile ilgili düşünceleri için bkz. D. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913* , Selanik, 1966, s. 117-118.

52 Bernath buna dikkat çekiyor. Krş, *age*, S. 248.

** Etnik oluş, meydana geliş tarzı, etnik başlangıç, etnik yaratılış. -ç.n.

53 Bu araştırmanın iki sonucu: D. Taşkovski, *Radjanje makedonske nacije* , Belgrad, 1969, ve M. Pandevski'nin daha önce belirtilen ve alıntı yapılan eseri *Nacionalnoto praşanje*.... Buna paralel olarak ülkenin filologları, Makedon milletinin kültürel bağımsızlığını belgeleyecek bir ulusal yazı dili yaratmak ve bu dili korumakla görevlendirildiler. Krş. N. Reiter, *Der Dialekt von Titov-Veles*, Berlin, 1964, s. 6-7.

54 Krş. G. Hering, "Mazedonische Geschichtswissenschaft", *ÖOH* 1 (1959), s. 106.

rulması gereken unsurlarıdır.[55] Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Balkan halklarının ulusal "uyanışları" düşüncesinin, özellikle Makedonya ile ilgili olarak, aldatıcı olduğu görülmektedir.[56] Burada adeta bu milliyet o zamana kadar gizli bir güç olarak halkın ana vasıflarında varsayılmıştır. Bu araştırmada incelenen zaman aralığında, kendi ulusal bilincinden yola çıkarak ulusal kaderini belirleme hakkını isteyen Makedonya halkı değildir. Tersine, Makedonyalıların ulusal bilinçlerinin "doğru" şekillendirilmesi için halkı etkilemeye çalışan ve birbirleriyle çatışan dış güçler bunu zorlamaktadır.[57] Sonuçları şu ana kadar Makedonya'ya kısıtlı bir şekilde uygulanabilir olan karşılaştırmalı milliyetçilik araştırması açısından, ayrıca Makedon ulus oluşumunun yapı karakterini göstermek önem kazanacaktır.[58] Eldeki incelemede bu, Osmanlı İmparatorluğu'nda burjuvazi bilincinin belirli oluşum ve varlık koşullarının ortaya çıkarılması ve bunun Makedonya sorununun tarihsel süreciyle ilişkilendirilmesiyle gerçekleşiyor. Onun için ilk bölümde önce, Osmanlı egemenliğinde Balkan yarımadasındaki sosyoekonomik ve sosyal politik yapıların gelişiminin özeti verilmeye çalışılacak. Sonra Makedonya sorununun ortaya çıkışı, Osmanlı *millet* sistemine özgü bir olgunun, yani Bulgar kilisesinin kuruluşunun (1870) sonucu olarak anlatılacak. İkinci bölüm, Osmanlı egemenliğine karşı en büyük Makedon-Slav halk ayaklanmasının hazırlık evreleriyle, üçüncü bölüm bu isyanın başlangıcı, süreci ve sonucuyla ilgilenecek ve uğraşacak. Son olarak dördüncü bölümde, Makedon-Slav kurtuluş hareketi içindeki hizip kavgaları; Yunan, Sırp ve Bulgar örgütleri arasındaki milliyet çatışmaları ve bu gelişimin bir faktörü olarak büyük güçlerin çıkarları tanımlanacak. İnceleme, Makedonya'da sonuç olarak tamamen yeni bir politik durum oluşturan Jön Türk devriminin patladığı 1908 yılıyla bitecek.

Bu inceleme için basılmamış malzeme olarak, Avusturya-Macaristan ve Alman arşiv belgelerinden yararlanıldı.[59] Avusturya-Macaristan konsoloslarının raporlarının, Balkan ülkelerindeki hem siyasi durumun hem de sos-

---

55 Krş. U. Scheuner, "Nationalstaatsprinzip und Staatenordung seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts",: *Staatsgründungen und Nationalitaetsprinzip* , yay. haz. Th. Schieder, Münih-Viyana, 1974, s. 13.

56 Krş. Karpat, *age*, s. III.

57 "Ulusal karar alma kendini...bir iradi eylem olarak ispat ediyor ve milliyetçilik her şeyden önce, doğru iradenin şekillendirilmesi metodudur.", E. Kedourie, *Nationalismus* , Münih-Viyana, 1971, s. 84.

58 Krş. Bernath, *age*, s. 242, 248.

59 Yazar bunun dışında, Bâbıâli'nin Makedonya Sorunu'nun gelişimiyle ilgili idari ka-

yoekonomik koşulların araştırılması için hâlâ verimli ve faydalı oldukları belirtilmelidir. Bu ikili monarşi, o zaman Rusya ile birlikte Balkan yarımadasıyla en fazla ilgilenen güçtü.

Alman arşiv materyali (ekseriyetle İstanbul büyükelçilik arşivi), "Makedonya koşulları" adlı belge grubunda toplanmıştı. Bu koleksiyondan 42'den 147'ye kadar olan ciltler görüldü. Almanya, 20. yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu için tek dost devletti. İstanbul'daki Alman büyükelçisi Baron Marschall von Bieberstein, sultanın sarayında en saygın ve itibarlı yabancı olarak kabul ediliyordu. Büyükelçi Marschall, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına karşı zaman zaman neredeyse sultanın gerici politikasının taraftarı olacak derecede iyimser bir davranışla Makedonya sorununun (ancak çok zorlu bir araştırma sonucu ulaşılabilir nitelikteki) nedenlerini kavramayı sezgisel bir şekilde başardı. Marschall'ın davranışına yol açan sebepleri, elbette, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasındaki ekonomik-politik çıkarında aramak gerekir. Yeri geldiğinde çalışmada Marschall'ın düşüncelerine dikkat çekilecektir.

Hem dar anlamda Makedonya sorunu hakkında hem de Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik-politik koşullar hakkında bir dizi yayımlanmış kaynak bulunmaktadır. Bu araştırmada kullanılan kaynaklar kaynakçada gösterilmektedir.

Yazar Viyana Meclis, Saray ve Devlet Arşivinde (Haus-, Hof- und Staatsarchiv-Wien) ve özellikle Bonn'daki Dışişleri Bakanlığı Politika Arşivinde (Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes-Bonn), zamanın günlük basınının konuyla ilgili kupürlerini görüp değerlendirme fırsatını buldu. Böylece Makedonya olaylarının değişik Avrupa ülkelerinin günlük basınındaki algılanışı aracılığıyla, Makedonya Sorunu'yla ilgili görüşler hakkında yeni açıklamaların ve yorumların sağlanması mümkün olabildi. Özellikle ilgili ülkelerden diplomatik raporlara özet çevirileri eklenen Bulgar, Rus ve Sırp gazetelerinin değişik makaleleri çok değerliydi.

Araştırılan devir hakkında geniş kapsamlı bir hatıra literatürü de bulunmaktadır. İlk sırada, önde gelen Makedon devrimcilerinin Birinci Dünya

---

rarlarının analizi konusunda gerekli malzemeyi elde etmek için 1974 başında İstanbul'daki Başbakanlık Arşivi belgelerine göz atma olanağını buldu. Fakat iki aylık bir zaman, yalnızca kısmen kategorilere ayrılmış belgeleri tam değerlendirmeye ve nihai sonuçlar elde etmeye yetmedi. Bu nedenle İstanbul Arşiv malzemelerinin bu araştırmada dikkate alınmamaları, hem nesnel açıdan haklı hem de doğru olduğu görülmektedir.

Savaşı'ndan sonra Sofya'da ve sonra Üsküp'te yayımlanan hatıraları belirtilmelidir. Diğerleri yanında H. Matov, G. Petrov, H. Tatarçev, M. Gerdjikov ve Şatev'in anılarının orijinalleri görülüp çalışma için kullanılabildi. Bu bağlamda Siljanov'un artık klasikleşen *Osvoboditelnite borbi na Makedonija* (Sofya, 2 c. 1933-43) adlı eseri büyük önem kazanmaktadır. Burada tanınmış Bulgar-Makedon devrimcisi, Makedonya'da devrimci mücadelelerin geniş kapsamlı bilimsel anlatımını denemiştir.

Olağanüstü zengin kaynak literatürünün, özellikle de ihtisas dergilerindeki makalelerin burada etraflıca açıklanması gerekmiyor. Bu, metinde uygun yerlerde ve kaynakçada verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKEDONYA SORUNUNUN OLUŞUMU

1. BALKAN YARIMADASINDA OSMANLI EGEMENLİĞİNDE TARIMIN YAPISI

Osmanlı egemenliğindeki Balkanlarda tarımın yapısının analizi, Makedonya'nın yeni tarihinin anlaşılması için zorunludur. Bu çalışmada önce, hâkim tarım hukuku olarak Osmanlı mirî arazisi kategorisi incelenmelidir. Bu, toprakta özel mülkiyete yol açan sonraki geçiş biçimlerini veya dağılma süreçlerini ortaya çıkarmak için gereklidir.

A. Arazi-i Miriyye

Osmanlı Türkleri Balkanlara 14. yüzyılın ortalarında ayak bastılar.[1] Yüzyılın sonuna kadarki görece kısa bir sürede yarımadanın büyük bir kısmını işgal etmeyi veya kolonileştirmeyi başardılar.[2]

Bu fethin bu kadar kolay gerçekleşmesi, her şeyden önce o zaman egemen olan sosyopolitik koşullardan yola çıkılarak açıklanabilir. Bölgedeki tarım yaşamı, daha 10. yüzyıldan beri çözülmekte ve gerilemekteydi. Gittikçe artan sayıda hür köylü çiftliklerini bırakıp korunmak için güçlü büyük toprak sahiplerine sığınmıştı.[3] Bu süreç içinde bir yandan bir kısım

1 Krş. J. von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 1, Peşte, 1827, s. 141.

2 Krş. Chr. Gandev, *Bılgarskata narodnost prez 15i vek. Demografsko i etnografsko izsledvane*, Sofya, 1972, s. 49 - 55. Selanik'in batısındaki ovada daha 1370'lerde büyük bir Türk yerleşim bölgesi oluştu. Krş. V. Demetriades, "The Tomb of Ghâzî Evrenos Bey at Yenitsa and its Inscription", *BSOAS* 39 (1976), s. 328 - 329.

3 P. Charanis, "On the Social Structure of the Later Roman Empire", *Byzantion* 17 (1944 - 45), s. 55 vd.

topraklar tamamen boşalıp harabeye dönerken,[4] diğer yandan kilisenin ve diğer toprak sahiplerinin feodal mülkiyeti büyüdü.[5] Ama ıssızlaşma 14. yüzyılda feodal mülkiyeti de etkiledi. Yüzyılın başında Türklere karşı yardıma çağırılan Katalanlar, Trakya ve Makedonya'daki birçok Bizans yerleşimini tahrip ettiler.[6] Bizans İmparatorluğu'nda 1321'de çıkan iç savaş döneminde yerleşimlerin yıkımı devam etti.[7] Ardından, Bulgar hükümdarı III. Mihail Şişman'ın Trakya saldırısı (1324) geldi.[8] Sırp çarı Uroş'a karşı kuzeydoğu Makedonya'da savaşa girerken (1330) bu bölge benzer bir kaderle karşılaştı.[9] En sonunda 1341'de kentlerde aristokrasiye ve kilise mülkiyetine karşı halk isyanları dalgası yayılıp genişledi. Selanik 1342-1349 arasında "zelotlar"ın* eline geçti. Zelot yönetiminde soylu sınıfı ağır kayıplara uğradı, mülkleri soyuldu ve yok edildi.[10] Trakya köylüleri 1342 yazında, kentli alt tabakanın örneğini izleyip zenginlerin kalan çiftliklerine de saldırarak hepsini ateşe verdiler. Selanik nüfusunun azalması, Balkanlardaki sosyoekonomik ve sosyopolitik yıkım sürecini gösteren tipik bir örnektir: Bu kent 10. yüzyılda yaklaşık 200.000'lik bir nüfusa sahipti; buna karşılık 1423'te nüfus yaklaşık 40.000 idi. Osmanlılar kenti 1430'da aldıklarında Selanik'te sadece 7.000 kişi yaşıyordu.[11]

4 Bunun için bkz. P. Charanis, "The Monastic Proberties and the State in the Byzantine Empire", *Dumbarton Oaks Papers,* 4 (1948), s. 112, ve D. Angelov, *Agrarnite otnoşenija v severna i sredna Makedonija prez XIV vek,* Sofya, 1958.

5 Krş. P. Charanis, "Town and Country in the Byzantine Possessions of the Balkan Peninsula during the later Period of the Empire", *Aspects of the Balkans. Continuity and Change,* yay. haz., H. Birnbaum ve S. Vryonis, Jr., Lahey-Paris, 1972, s. 128.

6 Bkz. D. Jacoby, "Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et XVe siècles", *Etudes Rurales* 5-6 (avril-septembre 1962), s. 178 ve D. M. Nicol, *The last Centuries of Byzantium 1261-1453,* New York, 1972, s. 140-141.

7 G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates,* Münih, 1965, s. 431.

8 Krş. A. Burmov, "Istorija na Bılgarija prez vremeto na Şişmanovci (1323-1396)", *GSU* 43 (1946-47), s. 20-21.

9 Bulgarlar, tahrip hırslarıyla geçtikleri bölgelerde ağaçları bile kestiler. Krş. aynı yerde, s. 48-49.

* Zelotlar özgün anlamda Roma egemenliğine karşı yapılan isyanlarda etkin bir rol oynayan Yahudi ulusçu hareketin üyelerine verilen addır. Daha sonra "zelot" sözcüğü; tutucu, bağnaz ve fanatik anlamında kullanılmıştır. Burada halkı örgütlendirip bir halk partisi oluşturan ve kent meclislerinde aristokrasi ve kiliseye karşı mücadele veren topluluk anlaşılmalıdır. -ç.n.

10 P. Charanis, "Internal Strife at Byzantium in the Fourteenth Century", *Byzantion* 15 (1940-1941), s. 217. Ayrıca bkz. E. Werner, "Narodnaja eres' ili dvijenie za social'no-politiçeskie reformy? Problemy revoljucionnogo dvijenija v Soluni v 1342-1349 gg.", *Vizantijskij Vremennik* 17 (1960), s. 155-202.

11 Krş. P. Charanis, "Internal Strife .....", s. 211.

Balkan yarımadasının Osmanlılar tarafından fethi, en azından bu bakımdan güneydoğu Avrupa tarihinde yapıcı bir değişim anlamına gelmektedir. Birbirlerine rakip prensliklerin[12] parçalanmış tikel iktidarları, yerini kısa zamanda kamu düzen ve sükûnetini sağlayan merkezi iktidara bıraktı. Ama bu gelişimin en önemli yansıması, Balkan yarımadasının tarım hukuku ve anlayışındaki değişimlerde aranmalıdır.

Genelde arazi ve ahalinin imparatorluk tapu siciline kaydedilmesiyle[13] eşgüdümlü merkeziyetçi iktidarın oluşması sonucu, fethedilen bölgelerde soylu topraklarının tamamı ve kilise mülkiyetinin büyük bir kısmı alınarak "arazi-i mülkiyye" olarak devletin mülkiyetine geçirildi.

Ama kanlı savaşlarda yok olan veya yurtdışına kaçan feodal hanedanlar hariç toprak aristokrasisinin birçok üyesine, Osmanlı tımarı olarak Hıristiyan inançlarından vazgeçmeden önceki miras mülklerinin bir kısmı geri verildi. Böylece eski feodal ayrıcalıklarının çoğunu kaybetmelerine rağmen yeni imparatorluğun hâkim sınıfına ("askerî") dahil oldular ve –genelde ikinci nesilde– Müslümanlığı kabul ettiler.[14]

Buna karşılık Osmanlı merkezi idaresi Balkan yarımadasındaki daha önce derebeyine bağlı olan köylüleri "vergi mükelleflerine" (reaya) kattı. Böylece sayılarında büyük bir artış oldu.[15] Tımar sahiplerine ve devlete karşı yükümlülükleri, ama aynı zamanda padişahın kulları olarak hakları, en ince ayrıntılarına kadar eyalet kanunnamelerinde kayda geçildi. Örneğin

12 Duşon İmparatorluğunun 1355 sonrası "feodal yıkımı" hakkında bkz. R. Miholjoviç, *Kraj Srpskog carstva*, Belgrad, 1975.

13 H. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954), 103.

14 Osmanlı İmparatorluğu'ndoki Hıristiyon tımar sahipleri sorunu hakkındaki bilgileri H. İnalcık'ın çalışmalarına borçluyuz: "Timariotes chrétiens en Albanie auXVe siècle d'après un registre de timar ottoman", *MÖS* 4 (1951), s. 118-138; "Arnavutlukta Osmanlı hâkimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey isyanının menşei", *Fâtih ve İstanbul* 1 (1953), s. 152-175; "Stefan Duşon'dan Osmanlı İmparatorluğu'na. 15. Asırda Rumeli'de Hıristiyan sipahiler ve menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 207-248.

15 "Müslüman da olsa Hıristiyan da, reayanın askeri sınıftan farkı imparatorluğun üretken, vergi veren tebaası olmasıydı." H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical* oge 1300-1600, Londra,1973, s. 111. Birkaç tarihçi "reaya" sözcüğünü hâlâ sadece Müslüman olmayan ahali için kullanmaktadır. Sonra yanlış bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nda vergi vermekle yükümlü sınıf olarak sadece Hıristiyanlar gösterilmektedir. Örneğin E. Lemberg'de şunları okuyoruz: "Hıristiyan halklar 'reaya' olarak, gâvurlar sürüsü olarak yaşıyorlardı... Vergi ödemekle yükümlü bu tek halkın azalması, Osmanlı askeri devletinin ekonomik temelini zayıflatacağından, onların dini ve milli asimilasyonundan vazgeçildi." *Nationalismus*, I, s. 152-153. Lemberg aynı görüşü sonra da ileri sürer, krş. "Soziologische Theorien zum Notionalstootsproblem", *Sozialstruktur und Organisation europaeischer Nationalbewegungen*, yay. haz. Th. Schieder, Münih-Viyana, 1971, s. 25.

Buda kanunnamesinin girişinde olduğu gibi,[16] bu reaya, evlerini, dükkânlarını, samanlık ve ambarlarını, bağlarını, meyvelikleri ve diğer bahçelerini "mülk" olarak elde bulundurabiliyorlardı.[17] Ama tarım arazisi onlara hazine tarafından yalnızca işletme için bırakılıyordu. Tımar sahipleri olan sipahiler, büyüklükleri toprağın durumuna göre 60 ile 150 dönüm arasında değişen çiftliklerin üç yıldan fazla ekilmeden bırakılmamasını[18] sıkı sıkı kontrol ediyorlardı. Bundan başka, reayanın tarım topraklarını kullanım hakkı, sınırlı olarak miras bırakılabiliyordu. Köylü öldüğünde toprağı alışıldığı gibi oğlunun mülkiyetine geçiyordu -bu noktada arazi-i miriyye sistemi çerçevesinde bir miras hukukundan söz edilebilir- ama bu miras hakkına yalnızca oğullar sahipti; kız çocukları, kardeşler ve diğer akrabalar miras sırasında dikkate alınmıyordu.[19] Ayrıca köylü bir tür toprağa bağlıydı. Eğer köylü çiftliği terk ettiğinde oluşan zararı karşılayacak 50 akçeyi çift bozan resmi olarak ödemezse,[20] köyüne geri götürülüyordu.[21]

Osmanlı öncesi döneme göre köylünün durumunun büyük oranda düzelmesi, angaryanın* azaltılmasıyla sağlandı. Balkanlardaki ruhban sınıfının ve diğer derebeylerin toprak angaryaları, 14. yüzyılın ortalarına doğru çok artmıştı.[22] O zamanlar köylüler, haftada iki güne kadar varan bir süre, derebeyin çiftliğinde değişik türde hizmetleri –çift sürme, hasat toplama, biçme vb– yerine getirmek zorundaydılar.[23] Buna karşılık Osmanlı

16 Bkz. Ö. L. Barkan, "Türkiye'de toprak meselesinin tarihi esasları", *Ülkü* 11 (1938), s. 56.

17 "Mülk"ün tanımı için bkz. M. Belin, "Etude sur la propriété foncière en pays musulmans, et spécialement en Turquie", *JA* 18 (1861), s. 410.

18 Krş. Ö. L. Barkan, *XV ve XVI'ncı asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. I. Kanunlar,* İstanbul, 1943, s. 132, 233, 286. Geleneksel birim olan bir dönüm, 40 adım uzunluğundaki bir kenarın karesi kadar bir alana eşittir.

19 Krş. Barkan, *XV ve XVI'ıncı asırlarda* ...., s. 294.

20 Aynı yerde, s. 24.

21 Bu tazminat 15. yüzyılda 50, 16. yüzyılda 75 akçe tutmaktaydı. Krş. H. İnalcık, "Filâha", *EI,* c. 2, s. 907. 16. Yüzyıl ortalarında yaklaşık 60 akçe 1 Venedik duka altınına eş değerdedir. Bkz. H. A. R. Gibb ve H. Bowen, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East,* I, 2, Londra, 1957, s. 51.

* "Angarya" sözcüğünün en genel anlamı, birine isteksiz ve ücretsiz olarak yaptırılan iştir. Konuyla ilgili anlamı ise, derebeyi tarafından istenen kolektif hizmet; kölenin, köylünün ve toprak sahibinin derebeyi hesabına ücretsiz çalışmaya mecbur olduğu günlerdir. -ç.n.

22 Krş. E Werner, "Formen der Feudalrente auf dem Balkan: Makedonische Agrargeschichte und die sogenannte Krise des Feudalismus", *ZfG* 7 (1959), s. 342.

23 Krş. D. Angelov, "Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XII. bis zum XIV. Jahrhundert", *EH* 1 (1960), s. 159.

İmparatorluğu'nda angarya 15. yüzyılda yılda 7 gün, 16. yüzyılda ise yılda artık sadece 3 gündü.[24]

Angaryadaki bu azalma, Osmanlıların toprak vergisini iş olarak değil de ekseriyetle nakdi veya ayni almalarıyla[25] açıklanmalıdır. Böylece Müslüman köylünün tımar sahibine ödediği çift resmi, daha önceki angaryanın para olarak denkliğidir.[26] Bu verginin geleneksel ve yöresel menşei, miktarının yörelere göre farklı olmasından anlaşılmaktadır. Balkanlarda 22, buna karşılık Ankara yöresinde 37 akçe[27] ödeniyordu. Hıristiyan köylüler çift resmi yerine ispence öderlerdi. İspence de angaryanın para denkliğiydi ve miktarı 16. yüzyılda 25 akçe kadardı.[28] Çift resmi ve ispenceden önce genelde ürün olarak ödenen aşar (ondalık) vergisi, tımar sahibi için en önemli gelir kaynağıydı.[29] Aynı zamanda ondalıkla birlikte, hasadın % 3'lük bölümü olan "bey payı" da alınıyordu.[30] Reayanın tımar sahibine ödedikleri bütün vergiler bununla kalmaz. Küçükbaş hayvan, bal kovanı ve domuza konan diğer vergiler buna ekleniyordu.

Devlet hazinesine doğrudan akan vergiler, "cizye" ve olağanüstü vergilerdir (avarız-ı divaniyye). İkinci halife Ömer'in örneğini kabul eden Osmanlılar, Müslüman olmayan reayaya, kelle vergisi (haraç) ödeme yükümlülüğünü getirdiler.[31] Fiziksel ve ruhsal yönden sağlıklı 15-75 yaş arası bütün erkekler, ekonomik durumlarına göre 12, 24 veya 48 dirhem gümüş (bir dirhem = 3,2 gram) karşılığı para ödemek zorundaydı.[32]

Özel zamanlarda, örneğin savaşlarda, Osmanlı devleti "olağanüstü

---

24 Ö. L. Barkan, *XV ve XVI'ıncı asırlarda....*, s. 132. Krş. V. P. Mutafçieva, "De l'exploitation féodale dans les terres de population bulgare sous la domination turque au XV et XVI s.", *EH* 1 (1960), s. 159.

25 Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak bedeli karşılığı 15. ve 16. yüzyılda % 60'ı para şeklinde toplanıyordu. Krş. Mutafçieva, "De l'exploitation féodale...", s. 158-159.

26 Krş. H. İnalcık, "Osmanlılarda raiyyet rüsûmu", *Belleten* 23 (1959), s. 581.

27 Krş. *age*, s. 584.

28 Krş. *age*, s. 603-604. Buna ek olarak bkz. D. Boyaniç-Lukaç, "De la nature et de l'origine de l'ispendje", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 68 (1976), s. 9-30.

29 Krş. L. Güçer, *XVI-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*, İstanbul, 1964, s. 51-66.

30 Krş. M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 3, İstanbul, 2. baskı 1972, s. 101-102.

31 "Cizye ve toprak vergisinin ödenmesiyle himaye altına alınan kişi ölümden ve resmi kölelikten kurtulmaktadır.... ve ona dinini uygulama izni verilmektedir." G. Hering, "Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)", *BS* 2 (1961), s. 235.

32 Krş. B. C. Nedkoff, "Osmanlı İmparatorluğu'nda cizye (baş vergisi)", *Belleten* 8 (1944), s. 621. Hadjibegiç'in araştırmasına, *Glavarina u Osmannskoj drjavi*, Saraybosna, 1966, ulaşamadım.

vergiler" koymuştu.[33] Evi ve tarlası olan tüm erkekler vergi yükümlüsüydü. Vergi birimi olarak, örneğin 3, 5, 10 veya 15 erkekten oluşan nominal "avarız haneleri" belirlenirdi. Vergiler, süvariler için saman vermekten donanmada gemi hizmetlerine kadar değişirdi. Donanmada gemi hizmeti, erken dönemde "avarız akçesi" adıyla paraya dönüştürüldü.[34] "Nüzul" vergisi (ordunun ihtiyacını karşılamak için ödenen olağanüstü tahıl vergisi) örneğinde olduğu gibi diğer yükümlülükler de nakdi olurdu.[35] Çünkü ürünlerin gönderilmesi, büyük mesafelerde nakil zorluklarından dolayı sadece sınırlı bir şekilde mümkündü.[36] Bu olağandışı yükümlülükler zamanla olağan ve düzenli vergilere dönüştü ve reaya için 17. ve 18. yüzyılda en büyük zorluğu ve ağırlığı oluşturdu.

Vergiden muaf yönetici tabaka ile vergi yükümlülüğü olan köylüler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda "muaf reaya"[37] vardı. Doğancılar, madenciler, pirinç üreticileri, at tüccarları, dağ geçitlerindeki köy ahalisi; katran, makine yağı ve barut gibi malzemelerin üreticileri, tuz işçileri, kayıkçılar, köprü inşaatçıları ve benzeri meslek gruplarından olanlar, çok önemli toplumsal hizmetlerinden dolayı vergiden ve yükümlülükten kısmen veya tamamen muaftılar.[38] Örneğin, savaş zamanında özel yardımcı birlikler göndermek ve barışta önemli yollar boyunca atlı devriye hizmeti gören belli sayıda adam vermek zorunda olan Eflak'taki *voynuk* köyleri ne olağanüstü ne de diğer olağan vergileri ödemekle yükümlüydü. Sadece hane başına yılda, bütün olağan reaya yükümlülüklerinden çok daha az bir miktar olan toplam 75 akçe ödemek zorundaydılar.[39] Benzer bir statüyü Karadağ'ın ahalisi 1521 yılında elde etti. Bu tarihten sonra ahali vergi olarak hane başına yılda yalnızca 55 akçe ödedi.[40]

Osmanlı İmparatorluğu'nun "klasik" döneminde yukarıda ana hatla-

---

33 Bkz. Ö. L. Barkan, "Avarız", *İA*, c. 2, s. 13-19.

34 Bkz. *age*, s. 17.

35 Krş. Güçer, *age*, s. 81-82.

36 Nakliye sorunu için krş. *age*, s. 28-36.

37 Krş. İnalcık, "Osmanlılarda raiyyet... ", s. 598.

38 Muaf grupların bir listesi V. P. Mutafçieva'da bulunmaktadır; "Kategoriite feodalno zavisimo naselenie v naşite zemi pod turska vlast prez XV-XVI v.", *III BAN* 9 (1960), s. 80. Muaf reaya haneleri, Rumeli'nin sağ koldaki tüm hanelerinin toplam % 12,9'unu, Anadolu eyaletinde tüm hanelerin % 14,3'ünü oluşturmaktaydı. Krş. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda çiftçi sınıfların hukuki statüsü", *Ülkü* 9 (1937), s. 103, dipnot 1.

39 Krş. N. Beldiceanu, "Sur les Valaques des Balkans slaves à l'èpoque ottomane (1450-1550)", *REI* 34 (1966), s. 96 -97, ve aynı kişi, "Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions", *Turcica* 7 (1975), s. 122-134.

40 Krş. B. Djurdjev, *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku*, Saraybosna, 1953, s.

nyla belirtilen tarım ve vergi hukuku açısından durumu, komşu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında, açıkça daha iyiydi.[41] Nitekim biliyoruz ki, 16. yüzyılın ilk yarısında binlerce Hırvat köylü Osmanlı toprağına iltica etmişti.[42] Osmanlı hükümdarlarının reayanın esenliğine dikkat etmeleri, Balkanlarda uygun tarım arazisinin kıtlığından çok tarım üreticilerinin az olmasından kaynaklanmaktadır.[43] Yine de imparatorluğun iktidar yapısı göz ardı edilmemelidir: Merkezi iktidar, yerel güçlerin oluşmasını zorlaştırmak için görece bağımsız bir köylü sınıfına gereksinim duymaktaydı.

Osmanlı feodalizminin gelişimine bir genel bakış bu tezi desteklemektedir. Üst tabaka başlangıçta kendini dinin savunucusu (gazi) olarak görmekte ve ekonomik yaşamını ekseriyetle savaş ganimetine dayandırmaktaydı.[44] Balkanlarda 14. yüzyıl fetih seferlerinin komutanları, gazi birliklerinin komutanlarıydı. Askeri başarıları nedeniyle büyük siyasi nüfuz kazandılar. Bu Balkan yarımadasında mülkiyetin yeniden düzenlenmesinde kendini gösterdi. Devlet onlara, kalıtsal mülk ("gazi mülkü") olarak geniş topraklar bıraktı.[45] Bu gazi aileleri Anadolulu beylerle[46] birlikte Osmanlı "yüksek aristokrasi"sini oluşturdular.

38. Karadağ halkının 1521'den sonraki yeni statüsünün önemi hakkında bkz. B. Djurdjev ve L. Hadjiosmanoviç, *Dva deftera Crne Göre iz vremena Skender-Bega Crnojeviça*, c. 1, Saraybosna, 1968, s. 60-66.

41 Hıristiyan çiftçinin 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda komşu Avrupa ülkelerindekinden daha iyi maddi koşullarda yaşaması gerçeği, Marksist tarih bilimi tarafından, Osmanlı feodalizminin Avrupa feodalizminden gelişme açısından daha düşük seviyede olmasıyla açıklanır. Bu yüzden feodal sömürü daha az yoğun olmuştur. Bunun için bkz. W. J. Vucinich, "The Yugoslav Lands in the Ottoman Period: Postwar Marxist Interpretations of Indigenous and Ottoman Institutions", *JMH* 27 (1955), s. 287-305. Gy. Káldy-Nagy şöyle yazıyor: "Toprak mülkiyetine izin vermeyen timar sistemi 17. yüzyıl gibi geç bir dönemde bile erken feodalizm aşamasında sadece Macaristan'da değil bütün Türk egemenliği altındaki topraklarda ekonomik ve sosyal gelişmeyi devam ettirdi." Bkz. "The Effect of the Timar-System on Agricultural Production in Hungary", *Studia Turcica*, Budapeşte, 1971, s. 248.

42 Krş. N. Filipoviç, *Poagled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnese)*, Saraybosna, 1952, s. 67-68.

43 Osmanlılar boşalmış ve ıssızlaşmış bölgelere çiftçilerin iskânını çabuklaştırmak için sık sık vergi muafiyet kararları çıkarıyorlardı. Krş. Ö. L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), s. 355-356, 360-361.

44 Krş. P. Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, Londra, 2. baskı, 1958, s. 17.

45 Örneğin Evrenos soyuna 1386 yılında güney Makedonya'nın küçük olmayan bir kısmı verildi. Krş. E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht. Die Osmanen (1300-1481)*, Viyana-Köln-Graz, 1971, s. 155-156.

46 Toprakları 14. ve 15. yüzyılda kısmen barışçıl yollarla Osmanlılar tarafından imparatorluğa katılan beylikler, arazilerini ellerinde tutma iznini almışlardı. Benzer biçimde yaklaşık 1453 yılına kadar devlette politik nüfuzlarını kullanabildiler. Bunun için krş. M. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, c. 1, İstanbul, 1974, s. 285-312.

Ancak Avrupalı örnekleriyle karşılaştırılabilir bir feodal aristokrasi Osmanlı İmparatorluğu'nda yerleşemedi. Timur'a karşı kaybedilen Ankara savaşından (1402) sonra, yaklaşık yirmi yıl Anadolu'yu ve Balkanları sarsan karışıklıklar ortaya çıktı. Bu halk isyanlarında güçlü feodal çıkarlar, ara sıra göçebe-feodal karşıtı güçlerle birlikte devlete karşı göründüler. Bu toplumsal-politik karışıklıklardan[47] merkezi hükümet galip çıktı. Özellikle Sultan II. Mehmed (1451-1481) hükümran hanedanın gücünü, diğer "devlette söz sahibi" gruplara karşı artırmayı hedeflemişti.[48] Saray bürokrasisinin Sultan I. Murad devrinde (1359-1389) başlayan yükselişi II. Mehmed devrinde doruğa çıkar:[49] I. Murad zamanında, seçkin Hıristiyan çocukları ve savaş esirleri sarayda idari hizmetler veya hassa alayı için eğitilmeye başlamıştı.[50] Böyle oluşan ve doğrudan padişaha bağlı olan yeniçeriler daha 15. yüzyıl başında 7.000'e ulaşmıştı.[51] Buna paralel olarak birçok devşirme devlette en yüksek makamlara geldi.[52] Yurtlarıyla bağı sökülmüş bu elit tabaka, padişaha elbette tamamen sadıktı. "Kapıkulu" denen bu seçkin grup, kendi menfaati açısından merkeziyetçiliğin savunucusu olmak zorundaydı.[53]

Osmanlı tarımı bu koşullarda askeri-idari mekanizma eğilimli bir feodalizm özelliğine büründü. Toprağın asıl sahibinin devlet olması nedeniyle topraktan yararlanma bedelinin en büyük kısmı, vergi şeklinde hazineye akıyordu.[54] Makam sahiplerine maaşları bu fonlardan, onları tımar sahibi yaparak ödendi. Yani onlara belirli toprakların vergilerinin bir kısmını toplama hakkı verildi. Esas itibarıyla tımarlar kalıtsal değildi. Tımar

---

47 Krş. E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht*, s. 180-213 ve İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical* age, s. 17-22.

48 Bkz. B. Cvetkovo, "Sur certaines réformes du régime foncier au temps de Mehmet II", *JESHO*, 6 (1963), s. 104-120.

49 F. Babinger, *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, Münih, 1963, s. 108.

50 Devşirme sorunu için krş. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devleti teşkilatından kapukulu ocakları*, c. 1, Ankara, 1943, s. 13-30, ve B. D. Papoulia, *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, Münih, 1963.

51 Krş. İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age*, s. 18-19.

52 Örneğin 1453-1623 arasında sadrazamlık yapan 47 kişiden yalnızca beşi etnik anlamda Türk'tü. Diğerleri: 11 Arnavut, 11 Slav, 6 Rum, 1 Çerkez, 1 Ermeni, 1 Gürcü, 1 İtalyan, 10 kökeni belirsiz. Bkz. L. S. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, New York 1963, s. 85.

53 Krş. bunun için K. A. Wittfogels'in açıklamaları, *Die Orientalische Despotie*, Frankfurt/M., 1977, s. 446-449.

54 Marx'a göre toprağın sahibi devletse, toprak kirası ve vergiler birlikte azalır. Bkz. *Das Kapital*, c. 3, Berlin, 1964, s. 799.

sahiplerinin reayayı yargılama hakkı yoktu. Askerlikle ilgili olanlar dahil tüm hukuk sorunları padişahın atadığı yerel kadılarca karara bağlanıyordu.[55] Roma-Cermen vasallığı gibi bir kişisel bağlantı ve ilişkiler sistemi, Osmanlı feodalizmi çerçevesinde oluşmadı.

Tımarlar, yıllık gelirlerinin miktarına göre has, zeamet ve tımara bölünüyordu. Sadece vezirler, beylerbeyleri, sancakbeyi ve diğer yüksek makam sahipleri has sahibi olabilirdi.[56] Has sahibi olma, gelirlerinin belirli her bir kısmı için bir savaşçıyı hazır tutma yükümlülüğüyle bağlantılıydı. Sistemin bu askeri karakteri daha küçük zeamet ve tımarlarda daha da fazla meydana çıkmaktadır.[57] Tımar sahiplerinin adı "sipahi"dir (süvari). Barış zamanında tımar toprağında yaşayan sipahiler, savaşta şahsen görevlerini yerine getirmek zorundaydılar. Kıt gelirlerini olsa olsa savaş ganimeti vasıtasıyla artırabilirlerdi.

Askeri sınıf üyelerine ve makam sahiplerine verilen devlet toprakları dışında ayrıca "mülk" ve "vakıf" arazileri vardı. Bu topraklar Balkanlarda fethedilen bölgelerin üçte birini teşkil ediyordu.[58] Daha önce belirtilen gazi mülküne ek olarak, padişahların akrabalarına, arkadaşlarına ve kölelerine ettikleri hediyelerle[59] "özel" mülkler oluştu. Bu devredilen araziler sonra genelde vakıflara dönüştürüldü ve böylece tımar hukukunun dışına çıkarıldı. Bu şekilde üst tabaka üyelerinin kişisel zenginliklerini çocukları için güvenceye almaları mümkün oluyordu, çünkü böylece, vakıf çerçevesinde değişik idari yerlerden asgari gelir elde ediliyordu.[60]

Mülk ve vakıf arazileri, has tımarlarında olduğu gibi çoğunlukla ilti-

---

55 Krş. İnalcık, "Ottoman Methods of Conquest", s. 108.

56 J. Deny, "Timar", *Enzyklopaedie des Islam*, c. 4, Leiden, 1934, s. 830-840. Daha yeni açıklamalar S. Yerasimos'ta bulunabilir, *Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye*, c. 1, İstanbul, 1974, s. 239-248; Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, c. 2, s. 114-119.

57 Sultan en büyük has sahibiydi, M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul, 1952, s. 65.

58 V. Mutafçieva, *Agrarnite otnoşenija v Osmanskata imperija prez XV-XVI v.*, Sofya 1962, s. 109.

59 Özellikle I. Bayezid'in Timur tarafından 1402 yılında esir alınmasından I. Mehmed'in tahta çıktığı 1413 yılına kadar süren taht çatışmaları esnasında, şehzadeler taraftarlarına cömertçe toprak hediye ettiklerinden büyük toprak sahiplerinin sayısı artmıştı. Krş. Gökbilgin, *age*, s. 198.

60 Merkezi iktidarın yeterince güçlü olduğu dönemlerde vakıf arazilerine bile el atıldı. Bu şekilde devlet 1470 yılında tüm imparatorlukta 20.000 vakıf köyüne el koydu ve hemen mirî arazi ilan etti. Böylece mirî arazilerin yüzdesi belirgin bir şekilde büyüdü (1528 yılında tüm toprakların % 87'si). Krş. H. İnalcık, *The Ottoman Empire. The Classical Age*, s. 109-110.

zam* sistemine göre mali birimler (mukataa**) olarak işletildiler.[61] İltizam genelde üç yıllığına verilirdi. Devlet, eğer daha büyük bir miktar toplayabileceği sözünü veren bir başka istekli varsa, kira sözleşmesini istediği zaman iptal etme ve mukataayı bu istekliye iltizam etme hakkına sahipti.[62] Muhakkak ki mültezim için çiftçinin esenliğinden çok yüksek kazanç önemliydi. Devletin merkezî kontrol mekanizmaları iyi işlediği sürece –16. yüzyılın ikinci yarısına kadar böyle olduğu görülüyor– bu sistemin olumsuz etkileri elbette pek görülmedi. Ama uzun vadede iltizam, Osmanlı toplumunda birçok hatanın temeli oldu.

Özet olarak, devletin toprakta asıl mülk sahibi olması nedeniyle olağan koşullarda özel toprak mülkiyetinin ortaya çıkmaması gerekirken, diğer tarafta devletin bu mülkiyet hakkının vakıfların oluşturulmasıyla kısmen geçersiz kılındığı söylenebilir. Geniş mülk ve vakıf arazilerinin gelirleri, 15. ve 16. yüzyıllarda bir toplumsal grubun özel kullanımlarına hizmet etti. Hukuki anlamda kesinlikle aristokrasi olmamasına rağmen bu grup, gerçekte unvansız bir soylu tabakayı oluşturdu.

B. Mirî Toprakların Özelleştirilmesi: Yeni Bir Toprak Mülkiyeti Kategorisi Olarak "Çiftlik"

Osmanlı tarım sisteminin görece istikrarlı devresi kısa sürdü.[63] Değişen siyasi-askeri ve sosyoekonomik koşullarda tımar sistemi daha 16. yüzyılda bozulmaya başladı. Aşağıda bu sürecin en önemli evreleri ve yönleri gösterilmeye çalışılacak.

Osmanlıların askeri gücü, 16. yüzyılın sonuna doğru sarsıntıya uğradı. Önce doğuda Safevi İran'ıyla (1578-1590), sonra batıda Habsburg Avusturya'sıyla (1593-1606) uzun süren savaşlarda Osmanlı ordusunun zafer umudu ve güveni gitgide kayboldu.[64] Sipahilerin tüfekli Avusturya piya-

---

* Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet mülklerinin, belli süreler için, belli kimselere kiralanmasıdır. Bir kefil göstererek böyle bir görev alanlara mültezim denirdi. -ç.n.

** Osmanlı devletinde her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, gümrük resimleri, cizye ve hayvan vergilerinin iltizamıdır. -ç.n.

61 Bunun için bkz. B. Cvetkova, "Recherches sur le système d'affermage (*İltizam*) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe-XVIIe s. par rapport aux contrées Bulgares", *Rocznik Orientalistyczny* 27 (1964), 2, s. 111-132.

62 L. Fekete ve Gy. Káldy-Nagy, *Rechnungsbücher türkischer Finanzstellen in Buda (Ofen) 1550-1580*, Budapeşte, 1962, s. 759.

63 M. Akdağ'a göre bu devir 1452'den 1512'ye kadar sürdü. Krş. *Celâlî isyanları, 1550-1603*, Ankara, 1963, s. 69.

64 Bu savaşlar için bkz. C. M. Kortepeter, *Ottoman Imperialism During the Reformation: Europe and the Caucasus*, Londra-New York, Böl. III, VII, VIII. Ayrıca bkz. B. Kütükoğlu, "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica* 6 (1975), s. 128-145.

desine karşı yeterli olmadıkları görüldü.[65] Sipahiler, çok tehlikeli hale gelen ön saflardan gitgide daha uzak durdular.[66] Artık hemen hemen hiç ganimet alamadıklarından kendi topraklarını talan ettiler.[67] Devlet, daha güvenilir yaya birlikleri olan yeniçerilerin sayısını sürekli artırmak zorunda kaldı.[68] Buna koşut olarak devlet bazı sipahi tımarlarını geri aldı ve en fazla gelir sözü verene kiraladı. Diğer sipahi toprakları ya üst düzey askerlerin emrine ya da üst tabakanın savaşmayan iltimaslılarının mülkiyetine geçti.[69] Geçmiş bir çağın artıkları olarak ancak birkaç tımar 1830'lara kadar varlığını sürdürebildi.

Tımarların çöküşü sadece askeri nedenlere bağlanamaz. Bu daha çok, sosyoekonomik alanda aynı dönemdeki yapı değişiklikleriyle bağlantılı görülmelidir. Bu bağlamda kent yakınındaki veya ulaşıma uygun bölgelerde, 16. yüzyılda piyasaya yönelik tarımın başlangıcı büyük önem kazanmaktadır. Kentlerin gıda maddeleri gereksiniminin karşılanması yanında tahıl ihracı da önemli bir role sahipti.[70] Tahıl ihracı en yüksek noktasına, 1548-52, 1554-56 ve 1560-61 yıllarında İtalya'daki kötü hasat dönemlerinde ulaştı. Makedonya'nın, Tuna topraklarının ve Kırım'ın buğdayına gereksinimleri olan İtalyan ticaret cumhuriyetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet tarafından düşük tutulan tahıl alış fiyatlarından daha fazlasını kaçak

65 Osmanlı ordusunun taktik ve silah tekniği açısından zaafları N. Berkes tarafından tartışılıyor, *Türkiyede Çağdaşlaşma*, Ankara, 1973, s. 65-78.

66 1014 (1605-1606) yılı seferinde Macaristan'daki bir yoklama, sadece 5.746 sipahinin hazır bulunduğunu gösterdi. 1016 (1607-1608) yılı seferine ise yalnızca 2.894 sipahi katıldı. Bkz. V. P. Mustafçieva, S. A. Dimitrov, *Sur l'état du système des timars des XVIIe-XVIIIe ss.*, Sofya 1968, s. 21 vd. Ö. L. Barkan'ın tahminine göre 16. yüzyılın başlangıcında sadece Balkanlarda Tuna- Sava güneyinde toplam 40.000 sipahi kayıtlıydı. Krş. "Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottaman aux Xve et XVIe siècles", *JESHO* 1 (1957), s. 33.

67 Bkz. Akdağ, *Celâlî İsyanları*, s. 130 vd.

68 Yeniçerilerin sayısı:

1527/28 yılında	7.886 kişi
1567/68 yılında	12.798 kişi
1582/83 yılında	18.905 kişi
1669/70 yılında	53.449 kişi

Krş. Barkan, "XVI. Asrın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri", *Belleten* 34 (1970), s. 603.

69 Krş. E. Werner, "Despotie, Absolutismus oder feudale Zersplitterung? Strukturwandlungen im Osmanenreich zwischen 1566 und 1599", *Jb. f. Wirtschaftsgeschichte*, 1972, 3, s. 111-112.

70 O zamanki İtalya'nın iaşesi açısından Osmanlı buğdayının önemiyle ilgili olarak bkz. M. Aymard, *Venise, Raguse et la commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, 1966, s. 125-140.

olarak vererek kıyı bölgelerindeki üretim fazlasını satın aldılar.[71] Sık sık uygulanan ihraç yasağı yüzünden kaçak yapılan bu ticarette, has ve mülk sahipleriyle birlikte eyaletin yeni sosyal grupları –çiftlik yöneticileri, mültezimler, tefeciler, tüccarlar vb– para kazandılar.[72] Bu kişiler en önemli üretim aracı ve ticari sermaye olduğunu görerek tarım topraklarını ellerine geçirmeye çalıştılar.

Konu kaynaklarını inceleyen tarihçiler, 16. yüzyıldan itibaren canlı bir tarım arazisi alışverişinin olduğunu fark ettiler.[73] Serbest mülk toprağının yanında, müteşebbis kişilerin verimsiz ve ıssız arazileri "şenlendirip" kullanıma açtıkları ve artık özel mülkiyetleri olan topraklar da[74] diğer alınıp satılabilen tarım arazisini oluşturdu. Tımar sisteminin dışındaki devlet arazilerinde benzer şekilde koyun ve sığır çiftlikleri, arıcılık yerleri, yeni su değirmenleri vb ortaya çıktı. Bunlar da uygun fırsatlarda daha büyük çiftliklere dönüştürülebiliyordu.[75] Çiftçinin 16. yüzyılın sonunda toprağı terk etmeye başlaması hemen bir yandan bu çiftlikler için gerekli iş gücünün, diğer yandan da özel mülkiyetin daha fazla artmasını sağladı. Bu yüzyıldaki artan para krizi özellikle köylüleri kötü vurdu.[76] Vergilerini ödeyebilmek için % 60'lara varan yüksek faizle borç almak zorunda kaldılar.[77] Birçoğu evlerini, bahçelerini ve-

71 Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 48; H. İnalcık, "Capital Formation in the Ottoman Empire", *JEH* 29 (1969), s. 119. Ama L. Berov, Balkan bölgesinden deniz yoluyla İtalya'ya ve daha geç dönemde güney Fransa'ya ihraç edilen buğdayın miktarının 15.-17. yüzyıllarda yılda 1.000 tanu (yarımadanın toplam üretiminin binde biri) aşmadığına dikkati çekiyor. Krş. *Dvijenieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v. i evropejskata revoljucija na cenite*, Sofya, 1976, s. 69. Osmanlı İmparatorluğu'nda gıda maddelerinin fiyatlarının düzenlenmesi için bkz. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri...*, c. 2, s. 654-657, ve N. Todorav, *Balkankijat grad XV-XIX vek*, Sofya 1972, s. 99 vd.

72 Krş. Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 51-57.

73 Krş. Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 40-43. Ayrıca bkz. Ch. Gandev, *Zarajdane na kapitalističeski otnošenija v çiflišoto stopanstvo na severozapadna Bılgarija prez XVIII v.*, Sofya, 1962, s. 16-17, ve Ch. Christov, *Agrarnite otnošenija v Makedonija prez XIX i načaloto na XX v.*, Sofya, 1964, s. 30.

74 Örneğin Vidin yakınlarındaki Rajanovci adlı çiftlik köyü, Tuna nehrinin ancak 16. yüzyılda kullanılır hale getirilen bir su baskın bölgesinde bulunuyordu. Bkz. Gandev, *Zarajdane....*, s. 38.

75 Bkz. Gandev, *Zarajdane....*, s. 31- 36. Ayrıca krş. H. İnalcık, "The Ottoman Decline and its Effects upon the *Reaya*", *Aspects of the Balkans. Continuity and Change*, yay. haz. H. Birnbaum, S. Vryonis, Jr., Lahey-Paris, 1972, s. 350-351.

76 Para kıtlığı tüm Akdeniz bölgesi ekonomisine 16. yüzyılda sınırlamalar getiriyordu. Krş. F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, 2. baskı, Paris, 1966, c. 1, s. 411- 413.

77 Nakit borçlanmanın zorlukları için bkz. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, c. 2, s. 249-259.

ya tarlalarını rehin vermek veya ürünlerini hasattan önce satmak ve kışın kendi ürettikleri buğdayı tekrar ve çok daha pahalı satın almaya mecbur oldular.[78] Böylece sayısız köylü iflas etti. Daha sonra köylülerin toprakları birçok yerde daha güçlü grupların üyeleri tarafından satın alınıp koyun sürüleri için otlağa çevrildi.[79] Merkezi hükümetin vurgunculuğu ve bunun sonucu oluşan köyden kente göçü fermanlarla engelleme çabası sonuçsuz kaldı.[80] Çiftlik kavramı o zaman, 60 - 150 dönümlük reaya arazisi olan asıl anlamını kaybetmeye ve gitgide piyasa için üretim yapan özel mülkiyetleri belirtmeye başladı.[81] İlkönce işlenmemiş hazine arazisinde genişleyen yeni bir mülkiyet kategorisi olarak, sonra da yeni toprak sahipleri tarafından köylü/çiftçi mülkünün şeklen hukuka uygun bir şekilde satın alınmasıyla çiftlik kısa zamanda köylere de girdi.[82] Topraksız kalan köylüler icarcılar olarak çiftliklerde iş ve sosyal himaye aradılar. Böylece, sosyoekonomik alanda bir yapı değişiminin başlangıcında bulunmaktayız. Bu değişimin sonuçları gerçek anlamda ancak 18. ve 19. yüzyılda görülecektir.

Köylüler gibi merkezi hükümet de para kıtlığının zorluklarına tabi idi. 16. yüzyılda aralıksız süren savaşlar, mali sorunların çözümünü daha da zorlaştırıyordu. Çıkış yolu akçenin ağırlığının azaltılmasında arandı. Ağırlığı azaltılmasına rağmen bu gümüş paranın altına karşı nominal değeri aynı tutuldu.[83] Böyle başlayan enflasyon kontrol dışına çıktı ve ucuz Amerikan gümüşü 1584'te Doğu Akdeniz pazarına ulaştığında[84] ağır bir ekonomik krize yol açtı. Görece uzun bir süre olan 1451 - 1574 yılları arasında ağırlığı % 50 düşürülen akçe,[85] gümüş para olarak 1584'ten sonraki on yıl için-

78 Akdağ, *Celâlî İsyanları*, s. 37-39.

79 H. İnalcık, "Filaha", s. 907-908.

80 Krş. Balkanlardaki tüm sancakbeylerine ve kadılara yönelik 9 Zilkade 979 (1572) tarihli ferman, Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 38.

81 Reaya çiftliği için bkz. Barkan, "Çiftlik", *İA*, c. 3, s. 392 vd.

82 İlk çiftlikler tamamen kanuni yollardan ortaya çıktı. Krş. D. Pop-Georgiev, *Sopstvenosta vrz çiflicite i çifligarskite agrarnopravni odnasi vo Makedonija do Balkanskata vojna 1912*, Üsküp, 1956, s. 65. Buna karşın Ch. Christov, çiftlik mülkiyetinin çok büyük bir kısmının çiftçilerin elinden zorla alınan topraklardan oluştuğu düşüncesindedir. Krş. *Agrarnite otnoşenija v Makedonija*, s. 38 ve "Çiflikıt kato ikonomiçeski kategorija", aynı kişi, *Agrarnijat vı pros v bılgarskata nacionalna revoljucija*, Sofya, 1976, s. 124.

83 II. Selim'in 1566 yılında tahta geçişinden sonra 100 dirhem (320,75 g) gümüşten o zamana kadar 420 yerine 450 akçe basıldı. Aynı zamanda hükümet bir altının 60 akçe kalmasını sağlamayı denedi. Gerçekte halk şimdi bir altın için 100 akçe ödüyordu. Krş. Barkan, "XVI. asrın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri", s. 572.

84 Bkz. H. İnalcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve inkişafı devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti üzerinde bir tetkik münasebetiyle", *Belleten*, 15 (1951), s. 656-658.

85 Krş. L. Berov, *age*, s. 183.

de altına karşı değerinin % 50'sini kaybetti.[86] Bu gelişme, 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında en ileri noktasına "fiyat devrimi" ile ulaştı. Bu gelişmenin sonuçları o zamanki toplum düzeni için korkunç oldu.[87]

Devletin boş hazinesini doldurmak için ilk tedbir olarak "olağandışı" vergiler yükseltildi. Ayrıca bu "olağandışı" vergiler düzenli –her yıl– toplanmaya başladı.[88] Devlet maliyesinin düzeltilmesi için alınan başka bir tedbir olarak, reaya arazisi yeniden ölçüldü. Eğer bunlar düşünüldüğünden büyük idiyse, "bölündü," yani ekilen arazinin bir kısmı hazineye devredildi.[89] Değeri düşürülen akçeye göre hesaplanmış gelirleri defterlerdeki ilk miktarı aştığından, birçok sipahi de tımarlarının bir kısmını böylece kaybetti.[90] Yalnızca sancakbeyleri ve beylerbeyleri gibi büyük tımar sahipleri maddi açıdan yeni koşullara ayak uydurabildiler. Devlet örneğini takip ederek onlar da çiftçilere "olağandışı" vergiler yüklediler.[91] Ama küçük tımar sahiplerinin, çiftçilerin zararına tüm araçları zorlayarak gelirlerini artırmayı denemekten veya merkezi iktidara karşı açık açık isyan etmekten başka seçenekleri yoktu.[92]

Özellikle Anadolu'da, 16. yüzyılın ikinci yarısında sosyal-politik düzen tamamen çöktü. Arka arkaya ve sonraları ara sıra aynı anda sipahiler, köylüler, sûhtegân (medrese öğrencileri) ve gayri memnun yerel iktidar sahipleri isyan çıkardılar.[93] İsyan eden sipahilerin etrafında toplanan topraksız köylüler (levendat), isyancıların halk kütlesini oluşturuyordu. "Celâlî" adı verilen bu isyanların sonuna doğru, 1603-1610 arasında "büyük kaçgun" oldu, yani topraklar kitle halinde terk edildi.[94] Sonuçta bölgeler tamamen

---

86 Krş. aynı yerde, s. 55.

87 Gıda maddeleri fiyat endeksi (1489/90 yılı = 100) 1605/06 yılı için akçeye göre hesaplandığında 630, gram gümüşe göre hesaplandığında 265'i gösteriyordu. Bkz. Barkan, "XVI. asrın ikinci yarısında...", s. 569, ve aynı yazar, "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *IJMES* 6 (1975), s. 15. Balkanlarda 15.-19. yüzyıllarda eşya fiyatları genel endeksi ile de krş. Berov, *age*, s. 282-289.

88 Krş. Akdağ, *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, c. 2, s. 427 vd.

89 Bkz. aynı yerde, s. 424-425.

90 Akdağ, *Celâlî isyanları*, s. 31.

91 Krş. aynı yerde, s. 35.

92 Bkz. Akdağ'ın makalesi, "Timar rejiminin bozuluşu", *Ankara Üni. Dil ve Tarih-Coğr. Fak. Der.* 3 (1945), s. 419-431.

93 Bu dönem ile ilgili derinlemesine temel inceleme, Akdağ'ın daha önce belirtilen *Celâlî İsyanları* adlı yapıtıdır.

94 *Celâlî* isyanlarının bugün hâlâ görünen sonuçlarının yerleşim coğrafyası açısından açıklanması için bkz. W.-D. Hütteroth, "Das Wüstungsproblem im Orient-dargestellt am Beispiel des inneren Anatolien", *Geographische Rundschau* 21 (1969), s. 60-63.

boşaldı. Köylüler ya kentlere sığındılar veya dağlık ve ulaşılması güç bölgelere çekilip buralarda yeni köyler kurdular. Levendat sayısı arttı. Birçoğu Rumeli'ye ulaştı ve şanslarını haydutlukta denedi.[95]

Büyük oranda harap olmuş hazine arazisi kısmen eyalet yöneticilerinin (sancakbeyleri, beylerbeyleri) mülkiyetine geçti.[96] 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eyaletlere gönderilen yeniçerilerin bazıları da aynı şekilde toprak edindiler. Nihayet önceleri sipahilere timar olarak verilen bu arazinin bir kısmı da devlet tarafından iltizam sistemine göre kiraya verildi.[97]

Mültezim olarak daha önce çiftliklere yatırım yapan eyalet kentlerindeki orta tabakanın üyeleri, sanki bu iş için yaratılmışlardı. Bu sadece onların maddi olanakları sayesinde değil, aynı zamanda köylü sınıfıyla olan özel ilişkileri sayesindeydi. Tefecilikleriyle, devlete karşı zor duruma düştüklerinde çiftçilere yardım eden olarak da ortaya çıkıyorlardı.[98] Bunun haricinde, Celâlî isyanları esnasında köylüleri etrafı yakıp yıkan çetelerden ve politik açıdan, sancakbeylerinin ve beylerbeylerinin keyfi davranışlarından koruyabileceklerini kanıtladılar. Devlet otoritesinin altının tamamen oyulduğu esnada, kentlerde yerel özyönetim şekilleri gelişti. Bu özyönetim her defasında kadının liderliğinde âyân tarafından oluşturuldu ve mahalle milislerinin desteğini sağlayabildi.[99] Nihayet, merkezi yönetimin güç

---

95 Bkz. Akdağ, *Celâlî isyanları*, Dok.-No.2, 259-260. B. Cvetkova Balkanlarda eşkıyalığın artmasında "boyunduruk altındaki nüfus"un genel antifeodal yaklaşımıyla birlikte bir "özgürleştirici" eğilim görmektedir. "Oysa derebeylik yönetimini ve Osmanlı baskısını geri çevirme çabaları, yabancı fatihleri tüketmeyi ve onları anayurdun sınırlarından dışarı atmayı hedefleyen bir özgürlük mücadelesi veren, boyunduruk altındaki Bulgar halkının özlemlerini yansıtır." Bkz. "Mouvements antiféodaux dans les terres bulgares sous domination ottomane du XVIe au XVIIIe s.", *EH* 2 (1965), s. 149. Eşkıyalığın artışını, bir Hıristiyan Balkan halkının milli bağımsızlık isteğinin ifadesi olarak yorumlamak, hem eşkıyaların en değişik etnik ve dini kökenden kadın ve erkeklerden oluşmaları yüzünden, hem de onların takibatı için birçok yerde Hıristiyan yardımcı birlikleri "Martolozlar"ın kullanılmaları nedeniyle sakıncalıdır. Krş. A. Matkovski, "Svedenija za chajduti v Makedonija prez vtorota polovina na XVII vek", *IP* 22 (1966), 3, s. 67-82.

96 Bunun için krş. Yerasimos, *age*, c. 1, s. 468-475.

97 Krş. Cvetkova, "Recherches sur le système d'affermage...", s. 121 vd.

98 H. İnalcık, "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* yay. hoz. R. E. Ward, D. A. Rustow, Princeton, N. J., 1964, s. 47.

99 Bunun için bkz. Akdağ, *Celâlî isyanları*, Dok.-No. 6, 15, 20, 27 vb. Ayrıca bkz. aynı yerde, s. 165-170, 175, 184, 191. Köylerin öz yönetimlerinde kadıların özel rolleri hakkında bkz. E. Grozdanova, "Das Kadiamt und die Selbstverwaltung der bulgarischen Gemeinden im 15. bis 18. Jahrhundert", *EH* 7 (1975), s. 157.

kaybı sonucu ortaya çıkan politik boşluğu, mirî arazilerin büyük bir kısmının iltizamını alarak doldurmayı başardılar.

Sancakbeyleri ve beylerbeyilerin orduyla birlikte Habsburglara karşı sefere çıktıkları 1683-1699 yıllarında, tüm Balkan yarımadasının idaresi kent âyânının elindeydi.[100] Âyân, ülkede terör havası estiren binlerce asker kaçağını, paralı asker olarak işe alarak durumunu güçlendirdi.[101] Bu devirde "âyân" sözcüğü, genelde, kent çıkar grupları tarafından seçilen belirli kişileri belirten bir sosyo-politik kavram olarak kendini kabul ettirdi. Bu kişiler, yerel halk ile merkezi hükümet arasında aracılık görevini yerine getiriyordu.[102] 1694 yılından sonra malikâne sisteminin (bir vergi kaynağının bir kimseye ömür boyu iltizama verilmesi) uygulamaya geçirilmesi, âyânın yeni kazanılmış gücünün bir belirtisi olarak değerlendirilmelidir.[103]

Osmanlı-Rus savaşının çıkmasından sonra 1768'de Bâbıâli, âyânı resmen kazaların idaresiyle görevlendirmeyi uygun buldu.[104] Âyân artık, o zamana kadar kadı'nın yetki alanına giren olağanüstü vergilerin belirlenmesi ve toplanması, kamu düzeni ve huzurunun sağlanması, kaçakçılığın önlenmesi, posta hizmetlerinin yerine getirilmesi, asker toplama, ordunun erzakının hazırlanması gibi görevleri de üstlenmişti.[105] Ama âyanın sosyal-politik yükselişi bitmemişti. Seçilmeleri 1779'a kadar eyalet valileri tarafından onaylanırken, sonradan doğrudan Bâbıâli tarafından onaylandı.[106]

100 Krş. Yerasimos, *age*, c. 1, s. 482.

101 Krş. aynı yer.

102 Krş. A. Suçeska, *Ajani, Prilog izuçavanju okalne vlasti u naşim zemljama za vrijeme Turaka*, Saraybosna, 1965, s. 89 vd.; D. R. Sadat, "Rumeli Ayanlari: The Eighteenth Century", *JMH* 44 (1972), s. 346-347. Müslüman cemaatların âyân temsilcilerinin kentlerde bulunduklarına dikkat çekilmelidir. Diğer cemaatların Osmanlı millet sistemine göre ayrı temsilcilikleri vardı. Örneğin, Selanik hakkında şunları okuyoruz: "Türk nüfusun tamamı, güçlü beyler arasından seçilen altı âyânın oluşturduğu bir kurul tarafından yönetilen bir topluluk oluşturuyordu." Svoronos, *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris 1956, s. 8-9. K. H. Karpat sözcüğün en geniş anlamıyla "ayan"ı "orta sınıfın Müslüman kesimi" olarak belirtiyor. Bkz. "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *IJMES* 3 (1972), s. 244. Ayrıca krş., aynı yazar, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism...*, s. 67, ve "Some Historical and Methodological Consiterations concerning Social Stratification in the Middle East", *Commoners, Climbers and Notables. A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*, yay. haz. C. A. O. van Nieuwenhuijze, Leiden, 1977, s. 92, dipnot 10.

103 Bu bağlamda malikâne için bkz. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri...*, c. 2, s. 395-397. Cvetkova, "Recherches sur le système d'affermage...", s. 127 vd.

104 Krş. Sadat, *age*, s. 351.

105 Krt. Suçeska, *Ajani....*, s. 105-107.

106 V. P. Mutafçieva, "L'Institution de l'ayanlik pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle", *EB* 2-3 (1965), s. 236.

Valiler gitgide, salt temsili görevleri yerine getirmekle yükümlü önemsiz memurlara dönüştüler. Buna karşılık bazı âyân aileleri bu çağda fiilen bazı eyaletlerin hükümdarları durumuna geldiler.[107]

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında adeta bir âyân feodalizminden söz edilebilir. Balkanlarda Kırcalı isyanları başladığında ve bu isyanlar Rusya'ya ve Avustırya'ya karşı savaşın (1787-1792) kargaşalığında hızla genişlediğinde, merkezi yönetimin zaafları daha fazla ortaya çıktı.[108] Nihayet bu savaştaki ağır yenilgi Osmanlı hükümetinin itibarının biraz daha düşmesi anlamına gelmekteydi. Bu genel isyanda dağ köylerinin sakinleri kentlere sığındı. Diğerleri ise vadilerdeki güçlü çiftlik sahiplerinin himayesine girip çiftlik köylülerine dönüştüler. Makedonya'da 20. yüzyılın başındaki birçok çiftlik köyünün kökeni bu döneme dayanır.[109]

Âyân egemenlikleri en yüksek noktasına, Rusçuk hâkimi Alemdar Mustafa Paşa'nın 1808'de iç politik iktidar mücadeleleri zamanında birlikleriyle birlikte başkente girmesi ve II. Mahmud'u (1808-1839) tahta çıkarmasıyla ulaştı.[110] Artık sadrazam olan Mustafa Paşa, üst tabakanın değişik gruplarının karşıt çıkarlarını yapılacak bir toplantıya danışma yoluyla dengeleyebileceğini umdu.[111] Bu amaçla ileri gelen âyânı, eyalet valilerini ve yerel hanedanların başlarını İstanbul'a davet etti. Danışma toplantılarının sonucu Sened-i İttifak oldu. Sened-i İttifak'ta merkezi yönetim ve güçlü âyân birbirlerinin haklarına ve imtiyazlarına saygı gösterecek-

---

107 Buşatlı Mahmut Paşa, İşkadra'dan 1775 yılından itibaren kuzey Arnavutluk'a ve kuzeybatı Makedonya'ya hükmetti. Bkz. G. L. Arş, *Albanija i Epir v konce XVIII-naçale XIX v. (Zapadnobalkanskie paşalyki Osmanskaj imperii),* Maskava, 1963, s. 83 vd. Yanya Paşası Tepedelenli Ali Paşa Arnavutluk, Epir, Tesalya ve güneybatı Makedonya'da yaklaşık 1.000 çiftliğe sahipti. Bkz., *age*, s. 283. Ayrıca krş. D. N. Skiatis, "From Bandit to Pasha: First Steps in the Rise to Power of Ali of Tepelen, 1750-1784", *IJMES* 2 (1971), s. 221, dipnot 1. Makedonya'daki en güçlü aileler grubuna ayrıca Şabandereağlu Abdil Ağa (Dajran), Ali Ağa ve İsmail Bey (Serez) dahildi. Bkz. *Istorija na makedanskiot narod*, s. 104-105.

108 Bunun için krş. E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi. V. Nizam-ı Cedit ve Tanzimat devirleri, 1789-1856*, Ankara, 3. baskı 1970, s. 14-21. Kırcalı hakkında bkz. L. von Ranke, *Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert*, Saemtliche Werke, 3. tam baskı, c. 43-44, Leipzig 1879, s. 64-65.

109 Krş. R. Busch-Zantner, *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa. Unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit*, Leipzig 1938, s. 87, ve Christav, *Agrarnite otnoşenija v Makedonija...*, s. 51.

110 Karal, *age*, s. 87-89; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Landra 1961, s. 73-74.

111 Krş. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, s. 121.

lerini kararlaştırdılar.[112] Hem âyânın mülkü, hem de onların vergi alma ve asker toplama hakkı resmen onaylandı.[113]

Ancak Sened-i İttifak kâğıt üzerinde kaldı. Fikir babası Alemdar Mustafa Paşa, birkaç aylık sadrazamken yeniçerilerin isyanına kurban gitti.[114] Fakat şimdi Sultan II. Mahmud, sürekli artan Rus tehlikesi ve imparatorluktaki Hıristiyanlar arasında milliyetçi ideolojinin yayılması tehlikesi karşısında, Müslüman orta tabakayı "halife sultan" etrafında, yani kendi çevresinde toplamayı başardı. Rusya'ya karşı cihat çağrısı (1808) iç politika açısından halifeliğin önemini artırdı ve genç padişahın iktidarını geçici bir süre sağlamlaştırmasına yardımcı oldu.[115] Savaşın bitişinden (1812) sonra, iktidarını tehdit eden grupları yok etmeyi ivedi görevi olarak gördü. Âyânın böylece başlayan ezilmesi, yerel hanedanlar arasındaki şiddetli mücadelelerde büyük acılar çeken halkın iyiliği düşüncesiyle yapılan basit bir zabıta eylemi değildi. Daha çok birinci derecede politik anlamı olan bir tedbirdi: Yani 19. yüzyıl koşullarında ilk planda güçlenen bir merkezi bürokrasinin çıkarlarına hizmet etmekle yükümlü[116] padişahın mutlak hükümranlığının yeniden oluşturulmasının ilk basamağıydı. Yeniçeri ocağının lağvedilmesinden (1826) ve tımarların kaldırılmasından (1831) sonra artık başkentteki memurların ellerinde, âyânla iç savaş benzeri iktidar çatışmalarında muzaffer çıkmak için yeterince güçlü bir alet vardı.[117] Bu alet, yenilenmiş orduydu. Boyun eğdirilemeyen Mehmed Ali Paşa'nın yönetimindeki Mısır hariç, imparatorluğun tüm diğer eyaletleri tekrar doğrudan Bâbıâli'ye bağlandı.[118] Makedonya'da bu, bir yanda oradaki Arnavut beylerin öldürülmesini veya sürgüne gönderilmesini[119] genelde se-

112 Bu konunun derinlemesine açıklanması için H. İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu", *Belleten* 28 (1964), s. 603-622 ve Berkes, *age*, s. 121-128.

113 Krş. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State", s. 253.

114 Bkz. Karal, *age*, s. 94-96.

115 Bunun için krş. Berkes, *age*, s. 128-131.

116 Osmanlı İmparatorluğu'nda bir "kariyer bürokrasisi"nin oluşumu için bkz. J. Shinder, "Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750: A New Perspective", *JESHO* 16 (1973), s. 217-237.

117 Son tımarların kaldırılması ve ordu reformu hakkında bkz. Karal, *age*, s. 64-67; Str. A. Dimitrov, "Kım vıprosa za otmenjavaneto na spachjskata sistema v nasite zemi", *IP* 12 (1956), s. 37 vd.; Lewis, belirtilen yerde, s. 77-81; S. J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-i Cedid Army of Sultan Selim III", *JMH* 37 (1965), s. 291-305; Berkes, *age*, s. 168-172.

118 Bosna-Hersek örneği yardımıyla eyaletlerin boyunduruk altına alınmasının bir betimlemesi A. C. Eren tarafından yapılıyor: *II. Mahmud zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul, 1965, s. 48-70.

119 Örneğin Sadrazam Reşit Paşa, 1830 yılında çok sayıda Arnavut beyini Manastır'a

vinçle karşılayan halkın rahatlamasını sağladı, diğer yanda ise birçok açıdan âyânla ilişkisi olan orta tabaka, merkezileşmiş iktidarın geniş çaplı restorasyonunun çıkarlarını engelleyebileceği kuşkusunu beslemeye başladı. D. Urquhart'ta şunları okuyoruz:

> Osmanlıların politik eğilimleri tuhaf bir şekilde karmakarışık. Yeniçerilerin yok edilmesinden genelde memnunlar. Ama bunun sonucu olarak sultanın gücünün artmasından büyük korku duyuyorlar. Nizam-ı Cedit'in Arnavutları iyice pataklamasını istiyorlar, ama herhangi bir şekilde galip gelmesine de tamamen karşılar.[120]

Devletin merkezileştirilmesi, II. Mahmud'un ardılları zamanında da sürdü. Sistemli reformlar devri olan Tanzimat (1839-1876) döneminde yapılan bir dizi yenilik, ilk planda devlet mekanizmasının etkinliğinin artmasına yardım etmek içindi. Askeri akademilerin ve memurlar için yüksekokulların kurulması, yerel idarelerin yenilenmesi, iletişimin iyileştirilmesi, hukukta laikleşme çabaları vb bu amaca hizmet ediyordu.[121]

Toplumsal üstyapıdaki bu modernleşme süreçlerinin taşradaki koşulları ne kadar etkilediği, konumuz açısından özel ilgiye haizdir. Tanzimat'ın temelini oluşturan belge olan Sultan Abdülmecid'in 3 Kasım 1839 tarihli fermanı, bürokrasideki Reform taraftarlarının düşüncelerini açıklayan çok genel ifadeler içermekteydi.[122] Çok şikâyet edilen iltizamın kaldırılmasının gerekliliği hariç, köylü halkın somut çıkarlarına pek az dokunulmuştu. İltizamın kaldırılması bile uygulamaya geçirilemedi. 1840 yılında öşrün doğrudan maliye memurları tarafından toplanmasına baş-

---

davet etti ve hemen idam ettirdi. Bunun üzerine Makedonya'daki çok sayıda Arnavut beyi Arnavutluk'a kaçtı. Reşit Paşa reayanın koruyucusu olarak ün saldı. Kınçov, *Makedonija. Etnografija i statistika*, s. 381-382.

120 *Der Geist des Orients, erlaeutert in einem Tagebuche über Reisen durch Rumili waehrend einer ereignisreichen Zeit*, İngilizceden çeviri, F. G. Buck, Stuttgart ve Tübingen, 1839, s. 115.

121 Burada Tanzimat reformlarının karmaşık sorunları daha derinlemesine incelenemez. Tek tek araştırmalar ve toplu incelemeler şunlarda bulunabilir: *Tanzimat*, İstanbul, 1940; Karal, *age*, s. 169-195; Lewis, *age*, s. 104-125; R. H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New York, 1975; Berkes, *age*, s. 187-268; S. J. Shaw, "Some Aspects of the Aims and Achievements of the Nineteenth Century, yay. haz. W. R. Polk ve R. L. Chambers, Chicago, 1968, s. 29-39; K. Steinhaus, *Politische und soziale Grundl*agen der türkischen Revolution, Diss. Marburg, 1968, s. 37-40; H. İnalcık, "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum* 5 (1973), s. 97-127; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 634-649, 704-731.

122 Fermanın metni, Karal, *age*, s. 255-258.

landı ama iki yıl sonra bundan vazgeçilip eski iltizam sistemine dönüldü.[123] Hal böyleyken toprak mülkiyetinin yeniden belirlenmesinin zamanı gelmişti. Çiftçilerin 15. ve 16. yüzyıllarda merkez tarafından dağıtılan tımarlarla ilişkilerini düzenleyen tarım kanunları, 19. yüzyılda anlamsız hale gelmişti. Tekrar güçlenen merkezi yönetimin, memur ve subay ücretlerinin ödenmesi için gerekli mali kaynakların sağlanması için bile, ürünün mümkün olduğunca kapşamlı şekilde vergilendirilmesinde çıkarı vardı. İlk koşul, tarım alanında hukuki durumu açıklığa kavuşturmaktı. Bunun için 1858 yılında yeni bir arazi kanunnamesi çıkarıldı.[124] Bu kanunname beş değişik toprak mülkiyeti tanımaktadır: *mülk*: serbest mülkiyet; *mirî*: hazine arazisi; *mevkufe*: vakıf arazileri; *metruke*: yol, pazar, mera, orman gibi kamu arazileri; *mevat*: sahipsiz, terk edilmiş araziler.[125]

Ana konu olan mirî arazinin kullanım hakkı, sınırsız bir süre resmen onu eken ve böylece mülk olarak elinde bulunduran çiftçiye verildi. Ama toprağı büyük oranda serbestçe işlemelerine rağmen yetkili makamın açık izni olmadan arazilerinin üstüne ne ev yapabilir ne de ağaç dikebilirlerdi. Çünkü bu, mirî arazi prensibiyle çelişirdi.[126] Ayrıca araziyi ekme zorunluluğu da sürmekteydi. Tarlalar üç yıldan fazla ekilmemiş kalamazdı.[127]

Bu yükümlükler aracılığıyla devlet mirî arazi üzerindeki kendi en üst mülkiyet hakkını kabul ettirdikten sonra, koşullara bağlanmış olsa bile, fiilen medeni mülkiyet hakkına eşit olan tüm tasarruf haklarını bu toprakların sahiplerine tekrar verdi.[128] Mirî topraklar prensip olarak satılabilir olmamasına rağmen, sahipleri yetkili dairenin onayıyla üçüncü bir kişinin yararına topraklarından vazgeçebiliyorlardı. Diğer bir deyişle, arazileri satabiliyorlardı.[129] Aynı şekilde mirî arazilerin rehin verilmeleri yasakken, böyle bir arazi sınırlı bir süre için üçüncü bir kişiye bırakılabiliyordu. Bunun için de tekrar dairenin izninin alınması gerekiyordu.[130] Mirî mülkiye-

---

123 Krş. İnalcık, "Application of the Tanzimat....", s. 107.

124 Metin, M. Belin, "Etude sur la propriété foncière....", s. 291-358.

125 Bkz. *age*, s. 291-292. Ayrıca krş. Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat" *Tanzimat*, s. 16-17.

126 Bkz. Mad. 25, 32. Belin, *age*, s. 305-306, 308. İslam hukukuna göre ağaçlar ve binalar mülk olarak kabul edilir ve bu yüzden mirî araziyle bağdaştırılamaz.

127 Bunun için krş. Ö. L. Barkan, "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli Arazi Kanunnamesi", *Tanzimat*, s. 382.

128 Krş. aynı yer, s. 321.

129 Mad. 36-53, Belin, *age*, s. 310-318.

130 Bkz. Mad. 116, Belin, *age*, s. 349-350.

tin parçalanması da artık mümkündü. Böylece toprak birçok vârise miras bırakılabiliyordu.[131]

1858 Arazi Kanunnamesinde böylece genelde birbirleriyle çelişkili iki eğilim belli olmaktadır: Bir yandan, toprak vergilerinin toplanmasını merkezden kontrol edebilmek için mirî ilkede ısrar edilmişti. Diğer yandan, 19. yüzyıl ortalarında politik-ekonomik koşullar, belli ekonomik liberalleştirme zorlamalarından kaçınmayı olası kılmıyordu. İngiltere ile 1838'de yapılan ticaret antlaşmasında, serbest ticaret ilkesinin kabulü anlamına gelen bazı ödünler verildi.[132] Buna ek olarak, İmparatorluk 1841 Boğazlar Konvansiyonu ve 1856 Paris Barış Antlaşmasıyla politik yönden Avrupalı büyük güçlerin yeddieminliğini kabul etti.[133] Osmanlı Devleti ayrıca 1854'ten itibaren batı Avrupa'dan borç aldı ve böylece mali yönden kendini bağımlı duruma soktu.[134] Avrupa'nın bu artan nüfuzu, Tanzimat'ın ikinci ana belgesi olan 1856 tarihli Hattı Hümayun'la kendini gösterdi. Hattı Hümayun'da ulaştırma, tarım ve endüstri açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun dışa açılmasına ve sömürülmesine Avrupalı firmaların katılmaları isteği yerine getirildi.[135] Bu liberalleşme süreci devam etti ve 1867'de, yabancılara Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk edinme hakkını veren bir kanunun çıkarılmasıyla, zirvesine ulaştı.[136]

Fakat 1858 Arazi Kanunnamesi aynı zamanda, toplumun toprak sahibi orta ve üst tabakasını bürokrasiyle barıştırma denemesiydi. Özellikle 130. madde bu amaca hizmet etti. Buna göre içinde köylülerin yaşadığı bir köyün toprakları çiftliğe dönüştürülemiyordu. Fakat köylüler göçmüş ve tarlalar işlenmemişse, topraklar böyle bir mülk haline gelebiliyordu.[137]

---

131 Mad. 54-58, aynı yerde, s. 318-320. Miras hakkı sorunu sonra yeniden düzenlendi. Bunun için bkz. "Loi relative à l'etension du troit d'hérédité sur les biens-fonds dits 'Emirié' et 'Mevcoufé', en date 21 mai 1867/17 mouharrem 1284", I. de Testa, *Receuil des traités de la Porte Ottomane avec les Puissances Etrangères....*, c. 7, Paris, 1892, s. 740-741.

132 Bu ticaret antlaşması için, Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, Princeton, N. J., c. 1, s. 110-111.

133 Boğazlar Konvansiyonu için krş. Karal, *age*, s. 204-209. Paris Barış Antlaşması'nın metni, *Major Peace Treaties of Modern History, 1648-1967*, yay. haz. F. L. Israel, New York, 1967, c. 2, s. 947-957.

134 Krş. İ. H. Yeniay, *Yeni Osmanlı borçları tarihi*, İstanbul, 1964, s. 19-22.

135 Hatt-ı Hümayun'un metni için bkz. Karal, *age*, s. 258-264, veya Hurewitz, *age*, s. 149-153.

136 Bkz. "Loi concédant aux étrangers le droit de propriété immobilière dans l'Empire Ottoman, en date du 18 juin 1867/7 safer 1284". de Testa, *age*, s. 745 -747.

137 Bkz. Belin, *age*, s. 355-356. Ayrıca krş. Ö. L. Barkan, "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat...", s. 412, dipnot 43.

Çiftliklerin çoğu zaman köylülerce terk edilmiş topraklarda ortaya çıkması karşısında, Arazi Kanunnamesi'nin bu kararı, böyle mülklerin sonradan meşrulaştırılmaları ve onaylanmaları anlamına gelmekteydi. Yani Tanzimat reformlarını başlatabilmek için önde gelen âyânı yok eden Osmanlı merkeziyetçiliği, âyânla ilişkide bulunan toplumsal grupların çıkarlarına zarar vermekten kaçındı. Toprak sahibi bu gruplar, "eşraf" adı altında, gelecekte taşrada önemli bir toplumsal yer edinecekti.[138] Çiftlik sahipleri olarak hemen hemen her zaman bölgelerinin mültezimleriydiler, dolayısıyla iktidar makamlarıyla her zaman sıkı ilişki içindeydiler. Ancak iktidarın göz yummasıyla çifte rollerini -mülk sahibi ve mültezim- oynayabiliyorlardı.[139]

C. 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Makedonya'da Sosyoekonomik Koşullar

19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başında Makedonya halkının içinde yaşadığı maddi koşullar hakkında bir görüş edinebilmek için, önce aşağıdaki sıralamanın yardımıyla vergilerin çeşitliliği ve ağırlıkları açıklığa kavuşturulmalıdır.[140]

- Aşar: Toprak hasadının % 10'u (ürün olarak);
- Eğitim ve kamu işleri için: Toprak hasadının % 1,5'i;
- Askeri donanım vergisi:[141] İlk vergiler (% 11,5) çıkarıldıktan sonra kalan hasadın % 6'sı (ürün olarak);

---

138 Kendisi de Tanzimat'ın devlet adamı olan Ziya Paşa *Arzıhâl*'de âyânın ayrıcalıkları, yeniçerilerin etkisi ve valiliklere hükümet adamlarının yerleştirilmesi gibi kötü uygulamaların Tanzimat sayesinde kâğıt üstünde kalkmış olduğunu, ancak taşrada beylerin şimdi başka adlar altında hâlâ nüfuzlarını sürdürdüklerini, bir grubun yabancı konsoloslardan müteşekkil, diğer grubun ise konsey üyeleri ve diğer kent eşrafı gibi nüfuzlu ve zengin yerel ileri gelenler olduğunu söylüyordu. Alıntı İnalcık, "Application of the Tanzimat...", s. 110.

139 "Çiftlik sahibi, Osmanlı idaresinin suç ortaklığı sayesinde, hemen hemen her zaman bir mültezimdir." R. Pinon, "La question de Macédoine. I. Les Nationalités", *Revue des deux mondes*, 15 Mayıs 1907, s. 385.

140 Krş. İstanbul büyükelçisi Frh. von Calice'e 1025 no'lu talimatın eki, Viyana, 28 Eylül 1905: "Übersicht über die im Sandschak Plevlje eingeführten direkten Steuern nach offizieller Angabe des Mutesarrifs Süleyman Pascha." Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Viyana, Politisches Archiv (PA) XII: Türkei 1848-1918, Karton 188.

141 Çete takibi ve savaşa hazırlık için askeri harcamaları karşılamak üzere 1903 sonbaharından itibaren bu vergi konuldu. Krş. Konsolos Pora'nın Graf Goluchowski'ye raporu, Üsküp, 24 Eylül 1903, No. 252, HHStA, PA XXXVIII: Konsulate, Kt. 434. Ayrıca krş. Draganoff, *La Macédoine et les réformes*, Paris, 1906, s. 71.

- Askerlikten muaflık vergisi:[142] gayrimüslim kullardan 70 yaşına kadar olan her erkek için yıllık 70 kuruş;[143]
- Küçükbaş hayvan vergisi: örneğin her koyun için 2,5 kuruş;
- Ev ve çiftlik vergisi: değerinin binde 5'i;
- Emlak vergisi: değerinin binde 4'ü;
- Kiraya verilmiş ev, dükkân ve daire vergisi: değerinin binde 10'u;
- Ticaret vergisi: Gelirin binde 5'i.[144]

Aşar vergisi, 20. yüzyılın başında da taşra halkı için en ağır vergiydi. Köylü burada aşar vergisinin kendisinden çok - zamanın bir uzmanına göre, toprak vergisinin düzenli ve ölçülü bir şekli[145] - verginin toplanış biçimi yüzünden acı çekiyordu. Bunu düzenleyen, 22 Temmuz 1889 tarihli kanundu.[146] Mültezim ile köylü arasındaki anlaşmaya göre, aşar ürün veya para olarak alınırdı. Köylü, mültezimin izni olmadan tarlada hububat hasadına başlayamazdı. İltizam sistemi hakkında 15 Haziran 1904 tarihli *Frankfurter Zeitung*'da şunları okuyoruz:

> Makedonya aşarı ... açık artırmayla her zaman bir yıllığına verilirdi. Mültezim Türk olmalıdır. Ama açık artırma sık sık sadece formalitedir.... Bir vilayetin aşarı bir genel mültezime verildiğinde, bu mültezim aşarı, kazalara dağılmış alt

142 Gayrimüslim erkekler tarafından ödenen kelle vergisi (*cizye*), 28 Şubat 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun tarafından kaldırıldı. Kelle vergisi yerine gayrimüslimlerin artık Müslümanlar gibi askerlik yapmaları gerekiyordu. Fakat kısa zaman sonra Bâbıâli ile Rum Ortodoks Patrikliği, Ermeni Patrikliği ve Hahambaşı arasında anlaşma sağlandı. Bu anlaşmaya göre gayrimüslimler, yeni bir vergi karşılığında askerlikten muaf tutuldular (Temmuz 1856). Krş. Pakalın, *age*, c.1, s. 302, O. Majdrakova-Çavdarova, "L'opinion publique bulgare et le hatt-i humaün de 1856", *EH* 7 (1975), s. 189-190. Askerlikten muafiyet vergisinin hesaplanması yöntemi için bkz. Draganoff, *age*, s. 67.

143 1890 yılında 100 kuruş (bir Osmanlı lirası) 0,9 İngiliz Sterlini değerindeydi.

144 Ama V. Kınçov'un 1890'lar için belirttiği miktarlar, yukarıdaki verilerden büyük aranda değişiktir. Ona göre askerlik muafiyeti vergisi olarak 49 kuruş, küçükbaş hayvan vergisi olarak 3 (domuzlar için) ile 6 (koyunlar için) kuruş arası, ticaret vergisi olarak gelir durumuna göre hane başına 25 ile 350 kuruş arası ödenmekteydi. Krş. *Segaşnoto i nedavnoto minalo na grad Veles*, aynı yazarın eserinde, *Izbrani proizvedenija v dva toma*, Sofya 1970, c. 2, s. 207-209.

145 "Aslında aşar vergi sistemine karşı hiçbir itiraz yapılamaz: Gerçek gelirin tam böleni olarak aşar, sadece buradaki ilkel koşullar için en uygun toprak vergilendirmesi şekli değil; aynı zamanda çiftçi için de kolay ödenebilir bir vergidir." Hofrat von Müller'den Graf Golchowski'ye, Selanik, 24 Mayıs 1904, *Diplomatische Aktenstücke über die Reformaktion in Mazedonien 1902-1906*, Viyana, K. u. k. Ministerium des Aeussern, 1906, No. 56.

146 Rodman'dan Dışişleri Bakanlığına, Tarabya, 3 Ağustos 1904, No. 116, Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes (PAAA), Bonn, I.A.B.q (Türkei), Aktengruppe 156: "Die Verhaeltnisse in Mazedonien", c. 100, A. 12791.

mültezimlere vermeye çalışır. Onlar da aşarı üç ile beş köyden sorumlu daha alt mültezimlere bırakırlar...

Şubat 1903 reform programında, yukarıdaki alıntıda anlatılan "toptan iltizam" kaldırıldı. Ama aşar vergisinin iltizam yoluyla toplanması hakkındaki yönetmelik ancak Nisan 1906'da yürürlüğe girdi. Buna göre artık köyler de aşarın kolektif iltizamına dahil edildiler. Kolektif iltizamda o köyde yaşayan tüm çiftçiler kolektif sorumluluğa sahipti.[147]

Makedonya'da çiftçilerin sosyoekonomik durumları hakkında diğer ipuçlarını, çağdaş gezginlerin yazılarından elde etmekteyiz. Fakat yazarlar dikkatlerini ilk planda çiftliklere yöneltiyorlardı. Bu çiftliklere, ana güzergâhlarda artık ülkenin diğer kısımlarında olamayacak sıklıkta rastlanılabilmekteydi. Ayrıntılı betimlemeleri, sanki zamanın tarımsal yaşamı tamamen çiftlikler tarafından belirlenmiş gibi bir etki uyandırıyor. Bu yüzden, tüm genel durumun gerçeğe yakın bir resmini çıkarabilmek için, bu yazılar ancak kısıtlı olarak kullanılabilir.

G. Weigand'ın 1889'da ziyaret ettiği Manastır vilayetindeki "Rosna Çiftliği", çiftlik sahibinin kule şeklindeki konutu dışında yaklaşık 50 alçak kerpiç kulübeden oluşuyordu.[148] Çiftlik sahibi, yanaşmalarının mümkün olduğunca çok araziyi ekmesini sağlıyordu. Geri kalan tarım arazisini de değişik büyüklükteki parsellere bölüp öküzlerinin sayısına göre ortakçılara bırakıyordu. Tohumu da o veriyordu. Hasattan önce aşar alınıyordu. Sonra kalan hasadın 1/10'u tohum olarak ayrılıyordu. Geriye kalan ürün yarı yarıya çiftlik sahibi ve köylü arasında bölüşüyordu. Eğer çiftlik sahibi köyde bulunuyorsa ortakçılar onun geçimini sağlamak için, sırayla hediyeler –tavuk, yumurta, süt vb– göndermek zorundaydılar. Çiftlik sahibi, sağladıkları gıda maddelerine karşılık olarak ortakçılar için parasız konut, çayır ve odun hazır bulunduruyordu. Çiftliğin işletilmesi için oradaki yerleşimin 50 ailesi yetmediğinden bazı tarlalar komşu köylerden çiftçilere icara verildi.

Başka bir yazar, L. Schultze-Jena, Makedonya'da ortakçıların çiftlik sahibinin serflerine dönüştükleri sürecin evrelerini anlatır. Çiftçinin elinde hasadın neredeyse 1/3'ü bile kalmadığından, derebeyinden ekmeklik buğdayı ödünç almak zorundaydı:

Buna yıllık artan borç da ekleniyordu. Manda, araba, saban ve diğer aletler sa-

147 Krş. Müşavir Oppenheimer'in Graf Goluchowski'ye raporu, Selanik, 29 Nisan 1906, *Diplomatische Aktenstücke....*, s. 166-174.

148 *Die Aromunen*, c. 1, Leipzig, 1895, s. 11-13.

tın almak için beyden faizsiz olarak ve konut rehin gösterilerek 6-15.000 kuruş civarında borç alınıyordu. Serf ancak borcu ödedikten sonra hizmetten ayrılabilirdi. Çoğu durumlarda bu mümkün olmadığından ve borcun hayvan şeklinde geri alınması, yaşamının tek işletme sermayesinin yok edilmesi anlamına geleceğinden, yaşamı boyunca esirliğe mahkûm oluyordu.[149]

Bu alıntının akılcı bir yoklaması bile, Makedonya ortakçılarının –ekonomik yönden muhakkak ki kötü durumdaydılar– gerçekten de aynî açıdan bağımlı serf olup olmadıkları hakkında şüphe uyandırır. Çünkü, Schultze-Jena'nın vurguladığı gibi, onların *kendi* işletme sermayeleri vardı ve kiralanmış araziyi *kendi* kararlarıyla işliyorlardı. Yani toprak sahipleriyle ilişkileri, aynı hakka sahip tarafların imzaladığı anlaşmalarla kurallara bağlanmıştı.[150] Bu nedenle bu ilişkiyi doğu Elbe derebeyi ile çiftçisinin ilişkisiyle karşılaştıran R. Busch- Zantner, "Alman derebeyi mülküne bağlı sosyal ve özellikle hukuksal ayrıcalıkların çiftlikte olmadığı"[151] sonucuna varmıştı.

Bilhassa ortakçıların özel hukuki durumu, Makedonya tarımının değişiminde önemi hiç küçümsenemeyecek bir etkileyici unsur olarak kendini gösterdi. 19. yüzyılın başındaki sosyoekonomik karışıklıklarda birçok yerde çiftçiler kendilerini güçlü büyük toprak sahipleriyle ortaklık ilişkisine girmek zorunda hissederken, yüzyıl ortalarında değişen ekonomik durumda –büyük toprak sahipleriyle hukuk açısından eşit olmalarına borçludurlar bunu– bu ortaklık ilişkisinden tekrar ayrılabildiler. Her halükârda, Ch. Christov Kırım Savaşı'nın hemen ardından çiftliklerde azalma olduğunu belirledi.[152] Toprak sahibi tabakaların kötüleşen maddi durumları, birçok çiftliğin tüccarlara, sarraflara ve diğer işadamlarına satılması sonucunu doğurdu[153] ve ortakçılar sık sık satılan bu mülklerin alıcıları oldular.[154]

1890'larda büyük toprak mülkiyetinin dağılma süreci ileri safhadaydı.[155] Vardar Makedonya'sında 1952-53 yılında yapılan resmi bir araştır-

---

149 *Makedanien. Landschafts- und Kulturbilder*, Jena, 1927, s. 50-51.

150 Krş. Pop-Georgiev, *Sopstvenosta vrz çiflicite....*, s.130.

151 *Agrarverfassung.....*, s. 85.

152 Bkz. *Agrarnite otnoşenija...*, s. 104

153 Krş. *age*, s. 105, 116.

154 Kunçov 1892 yılında Veles kazasında hâlâ varlığını sürdüren çiftliklerin % 27'si Bulgarların elindeyken, Bulgar çiftçilerinin yalnızca % 16'sının ortakçı olduğunu belirledi. Bkz. *Segaşnoto i nedavnoto minalo na grad Veles*, s. 205.

155 I. Katardjiev'in 1890'larda Serez sancağındaki çiftliklerin sayısının arttığına dair hipotezini anlamak zordur. Bkz. *Serskiot okrug od Kresnenskoto vostanie do Mladoturskata revolucija. Nacionalno-politiçki borbi*, Üsküp, 1968, s. 10-12.

manın sonuçları bunu gösteriyor: Günümüz Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin topraklarını oluşturan bölgelerde, 1902 yılında tüm nüfusun % 9'unu oluşturan toplam 84.300 kişilik 8.810 aile çiftliklerde yaşıyordu.[156] Bunun karşısında toplam 2.018 çiftlik sahibi vardı. Ama yalnızca 359'u bir ölçüde büyük, yaklaşık ortalama 100 hektarlık çiftliklere sahipti ve böylece "büyük toprak ağaları"nı oluşturuyorlardı. Çiftlik sahiplerinin % 37'sini oluşturan 752 kişinin ortalama yalnızca 15 hektarlık arazisi vardı.[157] Str. Dimitrov'un araştırmalarında, Balkanlarda mirî arazinin yalnızca % 5-20'sinin çiftlik mülkiyetine dönüştürüldüğü görülüyor.[158] Dimitrov'un araştırmaları dikkate alındığında bile, çiftlik işletmeciliğinin en azından 19. yüzyılın son çeyreğinde tarım sektöründe artık başat rol oynamadığı saptanabilir.[159]

Çiftlik sisteminin çöküşü kısmen yerleşim coğrafyasından kaynaklanıyordu. Busch-Zantner'in vurguladığı gibi, özellikle güney Makedonya çiftlikleri "yerleşime uygun olmadıkları için yerleşilmemiş yerlerde..." bulunuyorlardı "...ve bu öne çıkan çiftliklerin birkaç on yıllık süre içinde tekrar terk edilmeleri şaşırtıcı" olmadı.[160] Gerileyişin diğer bir nedeni de çiftliklerin genelde tahıl ekimine dayanmasıydı.[161] P. Draganoff'un hesaplarına göre, toprağı gündelikçilerle müstakil işletebilmek için çiftlik sahibinin dönüm başına yaklaşık 65 kuruş işletme sermayesine gereksinimi vardı. Bununla 90 kuruş değerinde buğday yetiştirir, böylece de 25 kuruşluk kâr sağlayabilirdi. Ama toprağı ortakçıya verirse, yukarıdaki hesaplara göre hasadın yarısı olan 45 kuruş gelir elde edecekti.[162] Fakat Makedonya'da geleneksel tahıl tarımı yerine gitgide değişik endüstriyel bitkilerin tarımı

156 Krş. D. Bojanovski, "Çifliçkite odnosi vo Makedonija okolu 1903 godina", *Godişnik na pravno-ekanamiskiat fakultet vo Skopje* 1 (1954), s. 481. Ch. Christov'a göre 20. yüzyılın başlarında Makedonya topraklarında toplam 908.904 kişi yaşıyordu. Bkz. *Agrarnite otnoşeniya...*, s. 90.

157 Krş. Bojanovski, *age*, s. 474.

158 Krş. "Kım vıprosa za omenjavaneto na spachijskata sistema...", s. 56-57; "Çiflişkoto stopanstvo prez 50 -70-te godini na XIX vek", *IP* 11 (1955), 2, s. 20; "Za klasovoto razsloenie sred seljanite v Severoiztoçna Bılgarija prez 70-te godini na XIX v.", *III BAN* 8-(1960), s. 264.

159 Buna rağmen Makedonya'da sosyal-politik huzursuzlukların olmasının nedeni, bağımsız işletmesi olan Müslüman çiftçinin ortalama 5 ha, buna karşın Hıristiyan çiftçinin yalnızca 2,35 ha toprağının olmasıdır. Krş. D. Bojanovski, K. Djonov, A. Petovska, *Razvitokotna zemjodelstvoto vo Makedonija*, Üsküp, 1955, s. 74. Alıntı Ch. Christov, *Agrarnite otnoşenija....*, s. 99.

160 *Agrarverfassung...*, s. 133.

161 Krş., *age*, s. 100.

162 Krş. Draganoff, *age*, s. 50.

geçince, işgücünün çiftliklerden göçü hızlandı, çiftlikler boşaldı. Bu bağlamda önce, 1835'ten sonra Makedonya'da ekilen afyonun belirtilmesi gerekir.[163] Afyon ekimi yoğun çalışma ve görece yüksek işletme sermayesi gerektiriyordu.[164] Bu yüzden büyük çiftlikler afyon tarımına pek elverişli değildi.[165] Ama bu ürün toprak kalitesi açısından kanaatkâr ve tohumu da ucuz olduğundan, zamanla bağımsız küçük toprak çiftçileri afyon tarımında başrolü oynadılar.

Tütün, küçük çiftçi işletmesi için afyondan bile daha uygundu:

> Makedonya'da tütün tarımının küçük bir toprakta yoğun yapılması –her çiftçi mülkünün büyüklüğü yarım hektara bile ulaşmıyor, çok ender yarım hektarı aşıyor– ve eğitilmiş, ücreti garantili işgücünden yararlanmak gerekmesi, Türklerin sosyal yaşam gücü olmayan, geniş kapsamlı işletmeye dayanan büyük toprak mülkiyetiyle tamamen çelişmektedir.[166]

Tütün tarımı Makedonya'da 19. yüzyılda hızlı bir yayılma gösterdi ve yüzyılın sonunda tütün ülkenin ana ihraç ürünü oldu.[167] Drama sancağında ve Serez sancağının büyük bir bölümünde tütün tarımı hâkimdi. Bu ana tarım bölgesi, yüzyıl geçişinde Vardar vadisine ve Üsküp havzasına doğru yayılma halindeydi.[168] 20. yüzyılın başında American Tobacco Company ile o zamana kadar ticareti kontrol eden Avrupalı firmalar arasında Makedonya tütününü satın almak için acımasız bir rekabet başladı. Bu rekabet sürecinde fiyatlar olağanüstü miktarlara ulaştı. Netice, 1902 yılında tütün tarım arazisinin ikiye katlanmasıydı. Tütünün değeri buğdayınkinden 13 kat daha fazla olduğundan birçok yerde tütün tarımı tahıl tarımının yerine geçti.[169]

Bu bağlamda ipekböceği yetiştiriciliği de belirtilmeyi hak ediyor. Merkezleri aşağı Vardar vadisi (Gevgeli), Selanik yöresi, Vodena çevresindeki

---

163 Krş., Schultze-Jena, *age*, s. 103; Jaranoff, *La Macédoine économique*, Sofya, 1931, s. 69.

164 Krş. D. Zografski, *Razvitokot na kapitalistiçkite elementi vo Makedonija za vreme na turskoto vladeenje*, Üsküp, 1967, s. 164-165.

165 Bunun için krş. *Levante-Handbuch*, yay. haz. D. Trietsch, Berlin, 3. baskı 1914, s. 280.

166 Schultze-Jena, *age*, s. 202.

167 Bunun için krş. J. Frh. von Schwegel, "Das türkische Tabakmonopol", *ÖMO* 10 (1884), s. 65-73; "Tabakanbau und Tabakousfuhr der europaeischen Türkei", *ÖMO* 33 (1907), s. 43-44; Zografski, *age*, s. 148-156.

168 Bkz. J. Hadzi Vasilijeviç, *Skoplje i njegova okolina. Istoriska, etnografska i kulturno-politiçka izlaganja*, Belgrad, 1930, s. 214-215.

169 Krş. Schultze-Jena, *age*, s. 202.

bölge ve Strumica kazasıydı.[170] Taze kozalar, Makedonya'nın tütünden sonra en önemli ikinci ihraç ürününü oluşturuyordu. Ürün 1902'de 1.870.000 kg iken, daha 1905'te 3.454.000 kg'a çıktı.[171] Taşra ahalisinin ipekböceği yetiştiriciliğine ilgisi, görece olarak kolayca nakit paraya ulaşılmasından kaynaklanıyordu herhalde. Bu, taşranın az gelişmiş ekonomik durumunda çok uygun bir gelir kaynağıydı.[172]

20. yüzyılın başında Makedonya'daki koşulların incelenmesinde dikkate alınması gereken diğer unsur göçtür. Bir kısım Slav-Makedon aydının ülkelerindeki uygun iş olanaklarının eksikliğinden dolayı gurbete (çoğu zaman Bulgaristan'a) gitmesi, bu bağlamda pek önemli değildir. Çok daha önemli olan, genç rençperlerin genelde Kuzey Amerika'ya göç etmeleridir:

> Göçün en dikkate değer etkileri büyük çoğunlukla tarımda kendini gösterdi. Tarımdaki işgücünün azalması, tarım işçilerinin ücretlerinin artması ve tüm gıda maddelerinin fiyatlarının önemli miktarda artması, bu göçün hemen doğrudan kendini gösteren sonuçlarıdır. Doğal olarak toprak sahipleri sık sık hatırı sayılır sermaye kayıplarına uğradılar...[173]

Bu göç, 1905 ve 1906 yıllarında çok arttı. Bir hesaplamaya göre, 1902-1906 arasında göç edenlerin sayısı, çalışabilir erkek nüfusunun % 10'unu teşkil eden 25.000 idi.[174] Normalde işçiler Kuzey Amerika'da, yaklaşık 8-10.000 Fransız frankı biriktirene kadar, yani 3-5 yıl geçiriyordu.[175] Memleketteki akrabalarına gönderdikleri yıllık 20-30 milyon frank[176], kısmen gayrimenkullere yatırıldı.[177]

Yukarıda anlatılan gelişme, diğer unsurlarla birlikte, tarım sektöründeki işgücü arzının gittikçe azalmasına neden oldu. Bir tarım işçisinin günlük ücreti 8 kuruştan 15 kuruşa kadar çıktı.[178] Tütün endüstrisinde yeni

---

170 Krş. *Levante-Handbuch*, s. 273 -275.

171 *Agė*, s. 271.

172 "Landwirtschaftliche Verhaeltnisse in Makedonien", *ÖMO* 33 (1907), s. 107. Ayrıca krş. Schultze-Jena, *age*, s. 97.

173 "Die Auswanderung aus Makedonien" (Selanik'teki Avusturya-Macaristan Başkonsolosluğunun 1906 yılı yıllık raporundan alınmıştır), *ÖMO* 33 (1907), s. 75.

174 Ranzi'den Goluchowski'ye, Manastır, 11 Haziran 1906, No. 33, HHStA, PA XXXVIII/395.

175 Krş., *Levante-Handbuch*, s. 271.

176 "Bank-und Geschaeftsverhaeltnisse in Salonick" (Avusturya-Macaristan Konsolosluk ataşesinin 3. Ocak 1.J. tarihli raporlarından birine göre), *ÖMO* 34 (1908), s. 15. Ayrıca bkz. *Levante-Handbuch*, s. 271.

177 Ranzi'den Goluchowski'ye, Manastır, 11 Haziran 1906, No. 33, HHStA, PA XXXVIII/395.

178 "Landwirtschoftliche Verhaeltnisse in Makedonien", *ÖMO* 33 (1907), s. 107.

çalışma olanakları bulmak için ortakçılar da kentlere (Selanik, Kavala, Gevgeli) taşındıklarından, çok sayıda çiftlik harap oldu. Viran binalarıyla bu mülkler satışa çıkarıldılar.[179] Arazi fiyatları düştü. Satılamayan birçok çiftlik çobanlara mera olarak kiralandı.[180]

Bağımsız çiftçinin özellikle Makedonya'nın dağlık kesiminde işletmek için yeterince toprağının olmadığı bir devirde ovadaki ekim arazisinin mera ve hayvancılık lehine azalması Osmanlı tarım yapısının ana çıkmazıydı. Bu çıkmazın sosyal kriz potansiyeli, Makedonya özgürlük hareketi tarafından 20. yüzyılın başında amaçlarına uygun bir şekilde işlenip kullanılabildi.

2. BULGAR EKSARHLIĞININ KURULUŞU

19. yüzyılda Balkanlardaki bağımsızlık hareketlerinin oluşumu ve gelişiminin, o dönemin tarım yapısının analizi olmadan açıklanamayacağı söylenebilir. Ama bu hareketlerin genelde kent tabakalarının üyeleri tarafından yaşama geçirildiği ve yönetildiği olgusunun önemi küçümsenmemelidir. 70'li yılların Bulgar bağımsızlık hareketlerinin en önemli örgütü olan "Bulgar Devrimci Merkez Komitesi"'nin bir tarım programının olmadığına dikkat edilmelidir.[181] Böylece "Makedonya Sorunu" da, ülkenin özel tarım koşullarıyla yalnızca dolaylı bir bağlamda görülmelidir. Buna karşılık bu sorun, 1870 yılında Bulgar Eksarhlığının kurulmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Burada, "Makedonya Sorunu"nun, bir Balkan halk grupları çatışmasının siyasi ifadesi olarak değerlendirilmesi gerektiği gösterilecektir. Bu çatışma, Osmanlı "millet" sisteminin çerçevesinde bir din tartışması olarak kendini göstermektedir.

A. Millet Sistemi

Bu kavramdan, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal-politik hukukuna uygun bir şekilde, her din grubunun kendi dini başkanının liderliğinde otonom "ulusal" cemaat (millet) olarak teşkilatlanmasıyla ortaya çıkan Osmanlı düzeni anlaşılmalıdır.[182] Bir dine bağlılık, dil ve kültür açı-

---

179 "Der Ackerbau in Makedonien", *ÖMO* 34 (1908), s. 97.

180 "Parasız veya borçlu toprak sahibi –bugün zaten çoğu parasız ve borçlu– her şeyi olduğu gibi bıraktı ve borçlar girtlağa ulaştığında her şeyi sattı. Birkaçı toprağını mera olarak kiralayacak bir sürü sahibi buldu." *Levante-Handbuch*, s. 270-271.

181 Krş. V. D. Konobeev, *Bılgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvijenie. Ideologiuja, programa, razvitie*, Sofya, 1972, s. 368-372.

182 Millet kavramı hakkında bkz. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 329; *Der Islam II* (Fischer Weltgeschichte, c. 15), Frankfurt/M., s. 90-93; Karpat, *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State...*, s. 31-33.

sından birlik oluşturan bir halk grubuna bağlılıktan daha önemli tutulduğundan, Türk, Arap, Kürt ve Slavca konuşan Müslümanlar gibi çok değişik halklar bir millet, Hıristiyan-Ortodoks Slavlar ve Araplar Yunanlılarla başka bir millet oluştururken, örneğin Ermeni halkı iki millete bölünmüştü: Gregoryan Ermeni ve Katolik Ermeni milleti.[183] Yahudilerin de bir milleti vardı.[184] Bu sistem, kısmen 20. yüzyıla kadar Ortadoğu'da kullanılan hukukta şahıs ilkesine (ülke ilkesinin tersine) dayanmaktaydı.[185] Bu sistemin dayandığı hukuk anlayışına göre, özel şahısların sivil meseleleri, ait olduğu dinin hukukuna göre çözülmelidir. Osmanlılar tarihlerinin erken döneminde bile Konstantinopolis'teki Müslüman tüccarlarla ilgili davalara bakması için kentte bir kadının kalmasını Bizanslılarla kararlaştırmışlardı. Çünkü "bir Müslüman hakkında ancak bir Müslüman karar verebilir"di.[186]

Millet sistemi, daha 7. yüzyılda ana hatlarıyla Arap topraklarında ortaya çıkmıştı. Böylece Osmanlıların Hıristiyan tebaaya verdikleri hukuki statüyü, büyük oranda İslam devlet politikası geleneği belirlemişti.[187] Teslim olan ve merhamet dileyen gayrimüslim ahaliye "aman" verilmesi, Müslüman Ortadoğu'da Hıristiyan kiliselerin yaşamaya devam etmelerinin temelini oluşturdu.[188] "Aman" sayesinde gayrimüslim ahali, ölümden ve esaretten kurtuldu, malları ellerinde kaldı ve dinlerini sürdürebildi. Osmanlı hükümdarı II. Mehmed, bu anlamda bir adım daha attı: İstanbul, 1453'te teslim olmayıp "hücum" edilerek alınmasına ve bu yüzden Fatih'ten merhamet ummamasına rağmen, aslında İslam hukuku kuralları dışına çıkılarak bütünüyle talan edilip yıkılmadı.[189] Fatih'in daha da

183 Krş. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 329.

184 M. R. Franco, *Essoi sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, Hildesheim-New York, 1973 (Paris 1897 baskısının yeni baskısı), s. 32.

185 Bkz. N. Sousa, *The Capitulary Regime of Turkey. Its History, Origin, and Nature*, Baltimore, 1933, s. 27-33. Ayrıca krş. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 23.

186 Ducas. *Historia Byzantina* (Bonn ed.), alıntı G. G. Arnakis'e göre, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *JMH* 24 (1952), s. 240.

187 Arap halifeliğinde dini azınlıkların hukuki durumları hakkında bkz. G. E. Grunebaum, *Medieval Islam. A Study in Cultural Orientation*, (Phoenix ed.), Chicago, 1961, s. 177-185.

188 Bkz. H. Scheel, *Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirchenfürsten in der olten Türkei*, Berlin 1943, s. 7. Ayrıca krş. G. Hering, "Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)", s. 235.

189 Bu güçlükle ilgili olarak bkz. F. Giese, "Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im osmanischen Reich", *Der Islam* 19 (1931), s. 264-277 ve S. Runciman, *Die Eroberung von Konstantinopel 1453*, Münih, 1977, s. 151-166.

önemli sonuçlar doğuracak olan kararı, İstanbul Rum Ortodoks Patrikliğinin tekrar kurulmasıydı.[190] Artık Osmanlı İmparatorluğu'nda önemli bir makama sahip olan yeni patriklerin, Bizans imparatorlarının emrindeki öncüllerinden daha fazla yetkilere sahip olmaları dikkat çekicidir:[191] İlke olarak Osmanlı hükümdarları Ortodoks kilisesinin meselelerine karışmıyorlardı.[192] Kilise ve manastır mülkiyetinin idaresi patrikliğe bırakılmıştı. Herhangi bir şekilde ruhban sınıfını veya kilise mülkünü ilgilendirecek kararlarda, Osmanlı hükümetinin patriğin onayını alması gerekiyordu. Patrik, Rum Ortodoks milletinin kilise ve din adamlarının geçimi için ödemesi gereken vergilerin miktarını devletten bağımsız belirleme hakkına da sahipti. Patrik tarafından görevlendirilen din adamları ve ruhban sınıfından olmayanlar, görevlerini yaparken –örneğin kilise vergilerini toplarken– yerel makamlardan askeri refakat isteme hakkına sahiptiler. Evlilik, boşanma, vekalet ve miras sorunları gibi tüm medeni hukuk sorunlarını kilise mahkemeleri tarafından karara bağlanıyordu. Okullar patrikliğin egemenliğindeydi. "Millet başı" olma özelliğiyle patrik, Rum Ortodoks milletini Osmanlı hükümeti nezdinde siyasi olarak da temsil ediyordu, ayrıca yabancı devletlerle diplomatik ilişkilere girebilme hakkına sahipti.[193]

Osmanlı devletini Rum Ortodoks patrikliğine imtiyazlı bir statü vermeye yönlendiren faktörlerin emperyalist türden oldukları tahmin edilebilir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra bi-

190 Ekümenik makam 1453 ve 1454'te iki yıl boyunca boş kalmıştı. Papalık elçisi Isidore kentteki en yüksek mevkili din adamıydı. Krş. Arnakis, *age*, s. 235-236.

191 Sultan "Patrik'in eski dini ayrıcalıklarını tanımaya, bunun da ötesinde ona bir miktar siyasi yetki vermeye" hazırdı. N. J. Pantazopoulos, *Church and Law in the Balkan Peninsula During the Ottoman Rule*, Selanik, 1967, s. 13.

192 Buna karşın Iustinianus zamanındaki (527-565) durum hakkındaki betimlemeyi krş.: "İmparator kiliseyi de mutlak bir hükümdar gibi yönetiyordu: Sinodlara sormadan dogmalar, ibadet kuralları ve kalıplar ve kilise düzeniyle ilgili sorunları karara bağlıyordu, ruhban sınıf için davranış kurallarını kararlaştırıyordu ve metropolitliklere isteğine göre atama yapıyordu." *Byzanz*, (Fischer Weltgeschichte, c. 13), Frankfurt/M., 1973, s. 63.

193 Osmanlı İmparatorluğu'nda Rum Ortodoks patriklerin ve piskoposların yetkileri hakkında bkz. Giese, *age*, E. Herman, "Das bischöfliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel vom XI. bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts", *OCP* 5 (1939), s. 477-513; Scheel, *age*, s. 21-37; T. H. Papadopoulos, *Studies and Documints relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brüksel, 1952, s. 4-13; J. Kabrda, "Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des métropolites orthodoxes en Bulgarie du XVIIIe siècle", *AO*, s. 59-80; Arnakis, *age*, s. 242 -243; Hering; "Das islamische Recht.....", s. 249-251; Pantazopoulos, *age*, s. 23-25, 43-55; E. Werner, *Die Geburt einer Grossmacht*...., s. 294-298.

linçli bir imparatorluk politikası izledi.[194] Sultan II. Mehmed kendini Bizans imparatorlarının meşru ardılı olarak görüyordu. Bu yüzden kendini sadece Türk-İslam geleneğine değil, aynı zamanda Hıristiyan-Bizans geleneğine bağlı görüyordu.[195] Böylece, Doğu Kilisesi"nin koruyucusu olarak ortaya çıktı. Bu da Doğu ve Batı kiliselerinin arasındaki eski kavganın devamına yol açtı.[196] Doğu Kilisesi'nin dogmalarının sürdürülmesi –örneğin Sırpların Papalığa ve onun Latince ibadet kurallarına katılmak yerine Türklerin hükümranlığında ata yadigârı Ortodoks inancında kalmayı tercih etmeleri– Osmanlı devleti için diğer nedenlerle birlikte önemliydi.[197] Yani padişah var olan bir durumu (Ortodoksluk ve Katoliklik arasındaki antagonizm), Balkan yarımadasında gücünü pekiştirmeye yarayan bir faktöre dönüştürmeyi bilmişti.[198]

İstanbul Rum Ortodoks Patrikliği 1454'ten sonra artık "Osmanlı devletinin bir müessesesi" olarak görülmelidir.[199] Bizans'ın son yıllarında Doğu Kilisesi, Katolik Roma'nın üstünlüğünü kabul etme zorunluğuyla karşı karşıyaydı.[200] Ama Osmanlıların yükselişi sayesinde Ortodoksluk kurtulmakla kalmadı, kaybedilmiş bölgelerini de (Mora, Kıbrıs, Girit vb) geri aldı. Doğudaki Katolik düşmanları (Venedik ve Cenova) yenilip geri püskürtüldü.[201] İmparatorluğun sınırlarıyla birlikte patrikliğin yetki bölgeleri de artık genişlemişti.[202]

194 "İstanbul'u almakla Osmanlılar, Doğu Roma politikasının mirasçısı ve bununla aslında Akdeniz havzasındaki Roma yönetimi ve iktidar hakkına sahip oldu.", F. Babinger, *Mehmed, der Eroberer...*, s. 454.

195 "Fatih Türk, İslam ve Bizans geleneklerini birleştirerek kendi kişiliğinde Osmanlı sultanlarının prototipini yarattı." İnalcık, "The Rise of the Ottoman Empire", *The Cambridge History of Islam*, c. 1, Cambridge, 1970, s. 297.

196 G. G. Arnakis'e göre sultan bu kavgayı bilinçli bir şekilde kızıştırıyordu. Bkz., *age*, s. 236.

197 Bunun için krş. J. W. Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, c. 2, Gotha, 1854, s. 114-117; Ranke, *Serbien und die Türkei....*, s. 19-20.

198 Burada Hering dikkati çekiyor: "Mehmet fetihlerine devam etmek, aynı zamanda da boyunduruk altına alınan bölgelerden maddi kazanç elde etmek istediğinde, kilise bir iktidar aracı olarak onun hizmetine girmeliydi", *age*, s. 244.

199 F. Eichmann, *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhaeltnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin, 1858, s. 82. Kilise birliği sorunu hakkında bkz. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, s. 465-467, 469-470.

200 Doğu Kilisesi'nin Latinleştirilme korkusu devam etmiştir: "Latinlerle mücadele dediğimiz, Türk egemenliği altındaki Doğu kilisesinin tarihinde en anılası bölümdür." Papadopoulos, *age*, s. 152.

201 Balkanlarda Osmanlı hükümranlığının dinsel alandaki bazı etkileriyle ilgili olarak bkz. K. S. Draganoviç, "Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kro-

Rum Ortodoks milletinin kurumsal birimi, görece otonom kent veya köy cemaatıydı.[203] Halk tarafından seçilen bir "kocabaşı," aynı şekilde seçilmiş bir ihtiyarlar heyetiyle birlikte, her şeyden önce cemaat kilisesi ve okulu için gerekli paranın sağlanmasına bakıyordu.[204] Ayrıca bu heyet hem merkezi hükümetin hem de patrikliğin temsilcisiydi: Hükümete karşı, cizyenin veya sonraları askerlikten muafiyet vergisinin düzenli akışından sorumluydu; patriklik adına kilise vergisini topluyordu. Büyükçe kentlerde cemaat liderliği doğrudan metropolitlerin ve piskoposların elinde bulunurken, lonca gibi birliklerin hâkim olduğu yerlerde gerçekten sivil bir yönetim de görülebiliyordu.[205] Bunun yanında kendi kendini idarenin özel şekilleri, "muaf reaya"nın çoğunluğu oluşturduğu yerlerde görülüyordu.[206] Muhtarlar (kocabaşı, knez, kmet) 17. yüzyıldan itibaren öncelikle ülkenin zenginleşen "çorbacılar"ı (toprak sahipler, değirmenci, hayvan tüccarı, tefeci vb gruplar) arasından çıkmaktaydı.[207] Bu kişiler 18. ve 19. yüzyılda bazı bölgelerde bir tür taşra soyluları sınıfını oluşturan zengin bir sosyal tabaka olarak ortaya çıktılar.[208]

---

atischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft" *OCP* 3 (1937), s. 181-232 ve "Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kroatischen Sprachgebiet", aynı yerde, s. 550-599.

202 D. Djordjeviç, millet sistemini hiç belirtmeden, Balkanlardaki yerel özerkliği Osmanlı devletinin kriziyle bağlantılı görmektedir. Bkz. *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Belgrad, 1965, s. 15-16.

203 Ortodoks milletinin cemaat örgütlenmesi hakkında bkz. S. Tanoviç, "Selo kao socijalna zajednica i upravna jedinica u Djevdjeliskoj Kazi u zadnje tursko doba", Srpska akademija nauka, *Zbornik radova*, kn. 4, Belgrad, 1950, s. 101-120. Ayrıca krş. Davison, *Reform in the Ottoman Empire*, s. 127.

204 Arumen kenti Muscopole ile Bulgar yerleşimleri Gabrovo, Koprivştica, Teteven ve Trjavna belirtilmelidir. Krş. Ch. Christov, *Bılgarskite obştini prez vızrajdaneto*, Sofya, 1973, s. 53, 56.

205 Bulgar kentleri Kotel, Kalofer, Klisura, Loveç, Panagjurişte, Samokov, Çiprovci ve diğerlerinde böyledir. Krş., *age*, s. 62.

206 Sosyal tabaka olarak çorbacılar hakkında bkz. H. Wendel, *Der Kampf der Südslaven um Freiheit und Einheit*, Frankfurt/M., 1925, s. 296 vd.; M. Macdermott, *A History of Bulgaria 1393-1885*, Londra, 1962, s. 68-70; Ch. Gandev, *Problemi na bılgarskata vızrajdane*, Sofya, 1976, s. 182-196.

207 Sir William Gell'e göre "Yunanlılar arasında yaygın bir deyişe göre ülkenin başında üç lanet vardı: papazlar, kocabaşılar ve Türkler, ve sırası da böyleydi", *Narrative of a Journey in the Morea*, Londra, 1823, s. 65-66, alıntı R. Clogg, "Aspects of the Movement for Greek Independence", *The Struggle for Greek Independence*, yay. haz. R. Clogg, Londra, 1973, s. 18.

208 Krş. C. Mango, "The Phanariots and the Byzantine Tradition", *The Struggle for Greek Independence*, s. 45; ayrıca bkz. A. Pippidi, "Phanar, Phanariotes, Phanariotisme", *RESEE* 13 (1975), s. 231-239.

Ortodoks milletinin yazgısı 18. yüzyılda, bir Hıristiyan oligarşisi olan "Fenerliler"in elindeydi. Etnik kökeni Rum, Ulah, Arnavut ve İtalyan olan Fenerliler bilhassa gümrük mültezimi, ordu müteahhidi, tüccar vb olarak zenginleştiler.[209] Rumların ticari merkezi ve 1600'den beri de Rum Ortodoks patrikhanesinin bulunduğu yer olan İstanbul'un Fener semtinde oturuyorlardı.[210] Fenerliler ekonomik güçlerine ek olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda politik nüfuz kazanmak çabasındaydılar.[211] Buna da dragoman (tercüman) olarak ulaştılar: Uzun zaman dragomanlık yapan Panayotaki Nikoşi (1613-1673) bir vezirin gücüne sahipti: "tüm diplomatik işler onun elindeydi".[212] Ondan sonra aynı görevi 36 yıl (1673-1709) süresince Aleksandros Mavrokordatos yerine getirdi. Mavrokordatos, Osmanlıların temsilcisi olarak Karlofça (1699) barış görüşmelerini yürüttü.[213] Oğlu Nikola Mavrokordatos, 1709'da Boğdan hospodarlığına* atandı.[214] Bu tarihten itibaren 1821'e dek Boğdan ve Eflak aralıksız Fenerlilerin elinde kaldı. Köylüleri dillere düşen acımasızca sömürmeleriyle bu hospodorlar korkunç servetler biriktirdiler. Bu birikimleri de tekrar tefecilik işine kazançlı bir şekilde yatırdılar.[215] Böylece kilisede 18. yüzyılda genelde uygulanan makam satışlarını finanse ediyorlardı.[216] Yeni seçilen patriğin berat almak için padişaha vermek zorunda olduğu "hediye", 16. yüzyılda 2.000 altınken, 17. yüzyılda 100.000 dukaya çıkmış-

209 Krş. Stavrianos, *The Balkans since 1453*, s. 270.

210 Konu literatüründe bazen, Fenerlilerin kendilerini tekrar doğacak bir Bizans İmparatorluğu düşüncesiyle yönlendirdikleri tahmini yapılmaktadır. Krş. S. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge, 1968, s. 378-379.

211 N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 3, Gotha, 1911, s. 281.

212 Bu vesile ile Mavrokordatos'un büyük bir miktar karşılığında Avusturya'nın rüşvet teklifini kabul ettiği ve Fransız elçiliğinden hizmetleri için yıllık 4.000 Sterlin ücret aldığı ileri sürülür. Krş. Mango, *age*, s. 46. Jorga'da Mavrokordatos hakkında şunları okuyoruz: "Rum kilisesinde Mavrokordatos'un nüfuzu hemen hemen sınırsızdı... İyi ödeme karşılığında desteklediği kişi ekümenik patrik veya Kudüs patriği olabilirdi", *age*, s. 285.

213 Bkz. N. Jorga, *Byzance après Byzance*, Bükreş, 1971 (1935), s. 230.

* Hospodar: Slavca gospodar (hükümdar) sözcüğünden gelir. Eflak ve Boğdan beylerine XIV- XIX. yüzyılda verilen unvandır. -ç.n.

214 Krş. Runciman, *age*, s. 375 ve Mango, *age*, s. 46 -47.

215 Bu suiistimalin başlangıcı 15. yüzyıla dayanıyor. Bu zamanda Trabzon ve İstanbul Rumları patriklik makamını elde edebilmek için mücadele eden iki rakip fraksiyon kurdular ve kendi partilerinden birinin patrik olabilmesi için kendiliklerinden sultana para teklif ettiler. Krş. Zinkeisen *Geschichte des Osmanischen Reiches....*, c. 2, s. 11-13; Mango, *age*, dipnot 46; C. Eliot, *Turkey in Europe*, 2. baskı, Londra, 1908, s. 245-246.

216 Krş. Eliot, *age*, s. 246-247 ve *Istorija na Bılgarija (v tri toma)*, c. 1, Sofya, 1961, s. 376-377.

tı.[217] Sadece Fenerliler bu yüksek avansı verebilecek durumda olduklarından, kilise üzerinde sürekli artan bir nüfuz sahibi oldular. Güçlerinin bir işareti olarak, kutsal kilise meclisine (sinod) ruhban sınıfından olmayan üyeler olarak alındılar.[218]

Fenerlilerin Rum Ortodoks kilisesi üzerindeki hâkimiyeti, özellikle, Rum olmayan Balkan halkları için ezici bir yüktü.[219] Çünkü makamlarını pahalıya satın alan patrikler, metropolitlikleri ve eparklıkları* en yüksek teklifi yapan istekliye veriyorlardı. Böyle bir sistemde, metropolitlerin de benzer şekilde davrandıkları kendiliğinden bellidir. Bunlar kutsayıp görevlendirdikleri küçük din adamlarından aynı şekilde bir para istiyorlardı.[220] Bunun sonucu, 19. yüzyılda Balkan yarımadasındaki Hıristiyan halkın neredeyse 19 çeşit vergiyi kiliseye ödemek zorunda kalmasıdır. Bu vergilerin toplamı çoğu zaman Osmanlı hazinesine ödenen vergilerin miktarını aşıyordu.[221]

Osmanlı İmparatorluğu 17. yüzyıl sonlarına doğru askeri yenilgiler ve iç sosyoekonomik çözülme süreci sonucu toprak kayıplarına uğradı, hatta bu gelişme 18. yüzyılda hızlandı; Rum Ortodoks patrikliğinin –ve Fenerlilerin– gücü de aynı tehlikeyle karşı karşıya kaldı. Doğu Kilisesinin Avrupa'daki yetki alanı küçülmekle kalmadı, aynı zamanda evrensel patriklik Ortadoğu'da da sıkıntıya girdi. Avrupa devletleri –Fransa, İngiltere, Avusturya– Osmanlı İmparatorluğu'ndaki politik ve ekonomik nüfuzlarını, Batı kiliselerinin Doğuda misyon çalışmaları yapmalarına izin verilmesi için kullanmaya başladılar.[222] Örneğin Cizvitler, tarikatın 1773'te dağılmasına

---

217 Bunun için krş. Papadopoulos, *age*, s. 39-60.

218 "Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Makedonya'daki Fenerliler, İstanbul patriği adına Slavları yolmak için gönderilmiş aç gözlü, zorba vergi toplayıcılarından başka bir şey değillerdi." Eliot, *age*, s. 251.

219 Krş. Ranke, *Serbien und die Türkei...*, 29-30. Ama, takdis, evlilik gibi işler için Rum Ortodoks kilisesinin aldığı vergiler ve ücretlerin genelde daha Bizans İmparatorluğunda (11. yüzyılda) oluştuğuna dikkat çekilmelidir. Bunun için bkz. Herman, "Das bischöfliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel", s. 434-476.

* Aslı Yunanca "eparkhia" sözcüğüdür ve Doğu Hıristiyan kiliselerinde bir piskoposun yönetiminde bulunan bölgeyi belirtir. -ç.n.

220 Krş. K'osev, *Istorija na makedonskoto nacionalno revoljucionno dvijenie*, s. 28-29. Bu vergilerin bir listesi için bkz. Ch. Gandev, *Problemi na bılgarskata vızrajdane*, s. 86.

221 Bkz. R. Grulich, *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Würzburg, 1977, s. 27-29. Makedonya'da 16. ve 17. yüzyılda Katolik ve Protestan misyon faaliyetleri için bkz. A. E. Vacalopoulos, *History of Macedonia 1354-1833*, Selanik, 1973, s. 182-189.

222 Krş. Grulich, *age*, s. 33.

kadar, Mısır'da ve Suriye'de başarılı bir faaliyet gösterdiler. İlk planda Ortodoks ahaliyi Katolikliğe döndürmeyi amaçlayan çalışmaları, 1782'den itibaren "Congrégation de la Mission" (Lazaristler* misyonu) tarafından sürdürüldü.[223] Antakya ve Kudüs patrikliğinin yetki alanındaki Ortodoks Hıristiyanların sayısı büyük çapta azaldı.[224]

Rum Ortodoks patrikliğinin 19. yüzyıl başlarında Hıristiyan Balkan halklarının ulusal özgürlük hareketlerine karşı düşmanca tutumu, bu arka planda görülmelidir.[225] Bu tutum, bir yandan Fenerlilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun zarar görmeden devamında ekonomik güç politikası açısından çıkarlarıyla, diğer yandan Ortadoğu'daki Katolik misyon faaliyetleri yüzünden kilise başlarının Latinleştirilme korkularının yeniden uyanmasıyla koşullanmıştı. Böylece evrensel patriklik sanki Osmanlı devletiyle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyan kurtuluş hareketlerine karşı bir ittifak oluşturmuştu.

Ama diğer yandan bu ulusallık karşıtı davranış, patrikliğin Helenizmin çıkarlarını desteklemediği (en azından bu çıkarlar Fenerlilerin çıkarlarıyla aynı oldukları sürece) anlamına gelmemekteydi. Böylece "daha 16. yüzyılda, ama özellikle 17. yüzyılda ... Türk imparatorluğunun her yerinde yerli din adamları yerine Rumlar piskoposluklara" ulaştılar.[226] Örneğin, Ohri piskoposluk bölgesindeki otokton toprak sahiplerinin Fenerlilerin darbe teşebbüslerine uzun süre direnmesi, Sırp patrikliğinin feshinden (1766) sonra Ohri başpiskoposluğu aynı şekilde kaldırılıp bölgesi İstanbul patrikliğine bağlandığında (1767) tam bir mağlubiyetle sona erdi.[227]

Fakat Fransız Devrimi döneminde devrim düşünceleri Rum aydınları arasında taraftar bulduğunda ve bu taraftarlar Rum Ortodoks milletini Os-

---

* Paris'te 1625 yılında Aziz Vincent de Paul tarafından kurulan ve Hıristiyanlığı köylü kesimde yaymayı amaçlayan dinsel topluluk. -ç.n.

223 Bkz. Papadopoulos, *age*, s. 91.

224 Krş. Z. Markova, V. Gjuzelev, "Les rocines historiques de la lutte des Bulgares pour une église indépendante", *Bulgarian Historical Review*, 1974, 1, s. 28-39.

225 H. Gelzer, *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Leipzig, 1902, s. 150.

226 Krş. *age*, s. 150-151. Ayrıca bkz. Jorga, *Byzance après Byzance*, s. 23-25.

227 Bu yerginin kimin tarafından yazıldığıyla ilgili sorun açıklığa kavuşmadı. Ch. A. Frazee, bu yerginin sonradan patrik olan V. Gregorios'in kaleminden çıktığını olası görmektedir. Bkz. *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, Cambridge, 1969, s. 8. Bunun için ayrıca krş. Papadopoulos, *age*, s. 142 vd. ve R. Clogg, "'The Dhidhoskalia Patriki' (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *MES* 5 (1969), 2, s. 87-115. Kısmi metnin İngilizce çevirisi Papadopoulos ve tam çevirisi Clogg tarafından yapıldı.

manlılara karşı isyana teşvike başladıklarında, patriklik kararlı bir şekilde karşılarına çıktı: 1798'de İstanbul'da yayımlanan ve iddiaya göre Kudüs patriği Antimon tarafından yazılan *Didaskalia Patriki* (Patrik Öğütleri) adlı bir kitapçıkta, siyasi özgürlük düşünceleri karalanmaya çalışılıyordu.[228]

Devrim, "Latin Dinsizliği" ve benzer sapkın öğretilere –Lutercilik, Kalvencilik– yakın, bir şeytan işi olarak sınıflandırılırken Osmanlı hanedanı adeta Ortodoksluğun tanrısal görevini yerine getiren kurtarıcısı ve koruyucusu gibi gösteriliyordu.[229] Patriklik, Balkan Hıristiyanları arasındaki özgürlükçü akımlara karşı bu olumsuz davranışından dolayı Yunan ayaklanması esnasında da tutarlı ve ayrıntılarıyla düşünülmüş bir siyaset geliştiremedi.[230] Yunan kurtuluş hareketinin 1830'da başarıyla sonuçlanmasını sağlayan iç ve dış faktörler, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat devrinin yolunu açtı. Bu devirde başlatılan reformlar millet sistemini de etkiledi, özellikle de Fenerlilerin Rum Ortodoks milletinin üzerindeki hâkimiyetinin temellerini sarstı.

B. Balkan Yarımadasında Rum Ortodoks Tüccar Sınıfının Yükselişi

Osmanlı İmparatorluğu, önemli ticaret yollarının geçtiği bölgelerde kurulmuştu.[231] Ortadoğu'dan geçen baharat ve ipek yolları, Afrika'nın güney ucundan geçen deniz yolunun keşfedilmesine rağmen, 17. yüzyıla kadar önemini hemen hemen hiç kaybetmedi.[232] Osmanlılar ek uzak ticaret yollarını kullanıma açmaya veya eski ve unutulan yolları tekrar işler hale getirmeye çalıştılar. Bir örnek olarak "Moldavya ticaret yolu" –Akkerman'dan (Cetatea-Alba) ve Kilia'dan (Kilya) İaşi üzerinden Lemberg'e– belirtilmelidir. Bu yol 1484'ten sonra bilinçli bir şekilde özel gümrük teşvikleriyle desteklendi.[233] Benzer türde ticari politik tedbirler sayesinde,

228 Krş. Clogg, "The 'Dhidhaskalia Patriki'...", s. 104-105.

229 Patrik V. Gregorios'un Boğdan'daki Rum ayaklanmasının hazırlıklarından haberi olmasına ve Mora'daki hareketin eski Patras başpiskoposu Germanos'un doğrudan liderliğinde bulunmasına rağmen, asiler patrikin 4 Nisan 1821 tarihli yazısıyla aforoz edildiler. Krş. Frazee, *age*, s. 17-19; P. Sherrard, "Church, State and the Greek War of Independence", *The Struggle for Greek Independence*, s. 182-183.

230 Bkz. İnalcık'ın ticaret yolları haritası, *The Ottoman Empire* ..., s. 122-123.

231 Venedikliler İskenderiye'den 1560-1564 arasında yılda 12.000 kental baharat satın almışlardı. Bu miktar, Ümit Burnu yolunun keşfedilmesinden önceki miktar kadardı. Bkz. *age*, s. 127.

232 Bkz. N. Beldiceanu, *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Etude et actes*, Paris, 1973, s. 134-135.

233 Örneğin 1490'da dört aylık bir süre içinde Kırım'daki Kefe'ye deniz yoluyla ulaşan 157 tüccardan 4'ü İtalyan, 2'si Ermeni, 3'ü Yahudi, 1'i Rus ve 1'i Boğdanlıydı. Geri kalan tüccarlar Müslümandı. Krş. İnalcık, "Capital Formation...", s. 122.

16. yüzyılda birçok Anadolu ve Balkan kenti (Bursa, Edirne, Selanik, Saraybosna, Dubrovnik) doğu-batı ticaretinin önemli değiş tokuş ve aktarma merkezlerine dönüştü.

Osmanlı tüccar sınıfı o devirde değişik milletlerin üyelerinden oluşmaktaydı. Müslümanlar genelde İran ve Hindistan ticaretini kontrol ediyorlardı. Ayrıca Karadeniz ticaretine de egemendiler.[234] Ama Müslümanlar yerel düzeyde de hem demografik açıdan güçlerine, hem de siyasal toplumsal konumdaki rollerine tamamen uyan canlı bir ticari faaliyet içindeydiler. Örneğin, A. Suçeska'nın belirlediği gibi, Bosna'da "başlangıçta Dubrovnikliler öndeydi. Ama kısa zamanda yöre tüccarları da ticaret yapmaya başladılar. Müslümanlar böylece 16. ve 17. yüzyılda tüccarların çoğunluğunu oluşturdu."[235] Benzer durum ve koşullar, 17. yüzyıl başlarında Kayseri'de kredi sektörü üzerine yapılan bir araştırmada Anadolu için de saptandı: "Kayseri ve diğer Anadolu kentlerinde kredilerin % 82'sini (1.145 vaka) Müslümanlar ve sadece % 18'ini (255 vaka) Rumlar ve Ermeniler vermişti... Kayseri'deki Türklerin kredi ve borç faaliyetleri ekonominin bütünündeki rolleriyle uyum içindedir."[236]

Müslümanlar 16. yüzyılda Hindistan ve İran ticaretine hükmederken, Balkan yarımadasında ve Karadeniz'in kuzey sahillerinin hinterlandındaki ticaret genelde gayrimüslim milletlerin elindeydi. Örneğin Orta Avrupalı Aşkenazların göçünden[237] ve Sefaradların İspanya'dan (1492), Sicilya'dan (1493) ve Portekiz'den (1494) kovuldukları tarihten itibaren sürekli artan Yahudiler,[238] erken dönemde bile Balkan ticaretinde önemli rol oynamışlardı. Sultan II. Bayezid'den (1481-1512) Selanik'te kumaş dokumacılığı imtiyazını alan Sefarad Yahudileri, Makedon, Bulgar ve Arnavut yün üretiminin beşte birini özel fiyatla satın alma ayrıcalığına sahiplerdi.[239]

234 "Die Rechtsstellung der Bevolkerung in den Staedten Bosniens und der Herzogowina unter den Osmanen (1463-1878)", *Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte*, Münih, 1968, s. 93.

236 R. C. Jennings, "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judicial Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO* 16 (1973), s. 182. Müslümanların sınai ve ticari faaliyetlerini belgeleyen araştırmalar, Bursa hakkında da bulunmaktadır: H. İnalcık, "Bursa; XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", *Belleten* 24 (1960), s. 45-102; aynı yazar, "Bursa and the Commerce of the Levant", *JESHO* 3 (1960), s. 131-147; K. Liebe-Harkort, *Beitraege zur sozialen und wirtschaftlichen Lage Bursas am Anfang des 16. Jahrhunderts*, tez. Hamburg, 1970.

237 15. Yüzyılda Bavyera, Suebya, Bohemya, Silezya ve Macaristan'daki pogromlar hakkında bkz. H. Graetz, *History of the Jews*, c. 4, Philadelphia 1894, s. 249-266.

238 Bkz, aynı yerde, s. 364. Ayrıca krş. Franco, *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire Ottoman...*", s. 35-45.

239 Krş. H. Sahillioğlu, "Yeniçeri çuhası ve II. Beyazid'in son yıllarında yeniçeri çuha muhasebesi", GDAAD 2-3 (1973-74), s. 421.

İmparatorluğun bu bölgelerinde yün ticareti zamanla onların tekeline geçti.[240] Ürünleri, ürün fiyatlarını ve Akdeniz ülkelerinin paralarını çok iyi bilmeleri sayesinde Yahudiler, ayrıca gümrük denetleyicisi olarak ortaya çıktılar. İmparatorluğun en verimli gümrükleri onların iltizamındaydı.[241]

Bir Hıristiyan tüccar tabakasının sosyal yükselişi, özünde 16. yüzyılın ortasından itibaren Balkan ticaretinin artışının sonucudur.[242] Bu, Osmanlı egemenliğinde yarımadanın siyasi birliğinin sağlanmasına borçluydu: "Ticaret engelleri"nin –sınır geçiş ve iç bölge gümrüklerinin[243]– sayısının böylece azaltılması, bölgeler üstü ticaret ilişkilerinin desteklenmesini sağladı. Örneğin, Dubrovnikli tüccarların, padişahın sağladığı ticaret kolaylıkları sayesinde, artık hiçbir geçiş gümrüğü ödemeleri gerekmiyordu.[244] Onlardan yalnızca % 2'lik ithalat gümrüğü alınıyordu.[245] Böyle desteklenmiş olan Dubrovnik tüccarları Balkanların bütün önemli yerlerinde "ticaret kolonileri" kurup Balkan ticaretinin canlanmasına yardımcı oldular.[246]

İstanbul'un Osmanlılar tarafından alınmasından sonra başlayan Balkanlardaki kentleşme süreci de, bu bağlamda belirtilmeyi hak ediyor. Osmanlılar, Balkanların boşalmış kentlerini, nüfus politikalarını da içeren tedbirler aracılığıyla "şenlendirmeye" çalıştılar.[247] Böylece Selanik, Edirne, Üsküp, Sofya, Yanya, Manastır, Rusçuk, Köstence gibi tanınmış kentler büyük gelişme gösterdi.[248] Yeni kentler de kuruldu: Bosna'daki Saray-

240 Krş. Svoronos, *Le commerce de Salonique...*", s. 187-189.

241 Krş. J. Néhama, Histoire des Israélites de Salonique, c. 4, s. 64-65, alıntı A. Galanté, *Recueil de nouveaux documents inédits concernants l'histoire des Juifs de Turquie*, İstanbul, 1949, s. 64.

242 Krş. T. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", *JEH* 20 (1960), s. 235.

243 Bu devirde Balkanlarda pazar vergileri ve gümrükleri hakkında bkz. B. A. Cvetkova, "Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles", *REI* 40 (1972), s. 345-390 ve 43 (1975), s. 143-180.

244 Bunun için Sultan III. Murad'ın Dubrovnik Cumhuriyetine verdiği bir ayrıcalığın metnine bkz. N. H. Biegman, *The Turco-Ragusan Relationship According to the Firmans of Murad III (1575-1595) Extant in the State Archives of Dubrovnik*, Lahey-Paris, 1967, s. 56-59.

245 Müslümanlardan % 3, gayrimüslimlerden % 4 ithalat gümrüğü alınıyordu. Bkz. aynı yerde, s. 56-59; ayrıca krş. I. Bojiç, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Belgrad, 1952, s. 225-226.

246 Krş. V. Tapkova-Zaimova, "Sur les débuts de colonies ragusaines dans les territoires bulgares (fin du XVe s.)", *La ville balkanique XVe-XIXe ss.*, Sofya, 1970, s. 125-131.

247 Krş. H. J. Kissling, "Die türkische Stadt auf dem Balkan", *Die Stadt in Südosteuropa...*, s. 82.

248 Krş. Barkan, "Essai sur les données statistiques...", s. 27 ve N. Todorov, *Balkanskijat grad*, s. 31-32.

bosna,[249] Bulgaristan'daki Tatar Pazarcık, Hasköy (Haskova), Şumnu (Şumen),[250] Doğu Makedonya'daki Kavala,[251] Arnavutluk'taki Elbasan, Dobruca'daki Babadağ vb[252] böyle oluştu. Belgrad 17. yüzyılın ilk yarısında Nürnberg gibi önemli bir ticaret kentiydi.[253] Tahmini 700.000 kişilik nüfusuyla (16. yüzyılın sonuna doğru) İstanbul belki Avrupa'nın en büyük kentiydi.[254] Bu kentlerdeki ahalinin iaşesi ve üst tabakanın lüks eşya gereksiniminin karşılanması, ticaret için çekici görevler oluşturuyordu.

Balkanlarda gayrimüslim bir tüccar tabakasının yükselmesinde Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan Avrupa devletleri arasındaki ticari sözleşmeler –kapitülasyonlar– önemli bir rol oynadı. Bu tür ilk sözleşmeler 12. yüzyılda İtalyan ticaret kentleri ile Ortadoğu'nun ve İspanya'nın Müslüman hükümdarları arasında yapılmıştı.[255] Bu antlaşmalarda ticaret kararları geniş yer kaplıyordu: İtalyanlara geniş kapsamlı kolaylıklar sağlanmıştı. Ayrıca İtalyanların ticaret kolonilerinde kişi ilkesine dayanan ortaçağ hukukuna uygun bir şekilde kendi yargılama hakları da vardı.[256] Osmanlılar da İtalyanlarla erkenden (örneğin Venedik ile 1454'te, Floransa ile 1460'ta) düzenli ticaret sözleşmeleri imzaladılar. Osmanlılar bu sözleşmeleri, 1204'ten itibaren İtalyan kentlerinin Doğu Akdeniz'deki rakipsiz üstünlüklerini kırdıktan sonra yaptılar.[257] Bunu 1535'te Osmanlı İmpara-

---

249 Suçeska, "Die Rechtsstellung der staedtischen Bevölkerung...", s. 86.

250 Krş. V. Paskaleva, "Die bulgarische Stadt im XVIII. und XIX. Jahrhundert", *Die Stadt in Südosteuropa...*, s. 129-130.

251 Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s. 147-148.

252 Krş. Stoianovich, *age*, s. 242.

253 R. Samardjiç, "Belgrade, centre économique de la Turquie du nord au XVIe siècle", *La ville balkanique XVe-XIXe ss.*, s. 37.

254 Barkan'ın hesaplamasına göre, "Essai sur les données statistiques...", s. 27. Ayrıca R. Matran (*Istanbul dans la seconde maitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, s. 47) ve Braudel (*La Méditerranée...*, c. 1, s. 318) benzer sayılardan yola çıkıyorlar. Stoianovich sur içinde 400.000 kişilik bir nüfusu daha olası kabul ediyor: "Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *La ville balkanique...*, s. 91.

255 Cenova 1149'da Valencia İslam beyliğiyle, 1150'de Piza Valencia ile, 1154'te Piza Mısır ile, 1199'da Venedik Bizans İmparatorluğuyla antlaşma imzaladı. Bkz. A. Frh. v. Overbeck, *Die Kapitulationen des Osmanischen Reiches*, Breslau, 1917, dipnot 5 ve W. Heffening, "Die Entstehung der Kapitulationen in den islamischen Staaten", *Schmollers Jahrbuch* 51 (1927), s. 448.

256 Krş. Heffening, *age*, s. 451. Ayrıca bkz. Sousa, *The Capitulary Regime of Turkey*, s. 29-33.

257 Krş. Zinkeisen, *Geschichte des osm. Reiches in Europa*, c. 2, s. 32-38. Ayrıca bkz. Z. Y. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Leiden, 1964, s. 43.

torluğu ve Fransa arasındaki dostluk ve ticaret antlaşması şeklindeki ilk kapitülasyon izledi. Bu kapitülasyon sonraki bu tür antlaşmaların temeli oldu.[258] Benzer sözleşmeler birer birer diğer devletlerle de imzalandı: 1579'da İngiltere ile, 1615'te Avusturya ile, 1680'de Hollanda ile vb.

Avrupalıların bu kapitülasyonlarla elde ettiği ticari kolaylıklar, henüz tamamıyla padişahın isteğine göre verilen ayrıcalıklar karakterini taşımaktaydı ve Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında barış olduğu sürece geçerliydi.[259] Osmanlı hükümdarları, verilen kolaylıklara karşılık olarak Avrupalılardan kendi kulları için ticari avantajlar elde etmeye çalıştılar. Örneğin Ancona kenti 1514'te Osmanlı tüccarlarına –ağırlıklı olarak Rum veya Ortodoks Slavlar– imtiyazlı bir statü verdi.[260] İmparatorluk askeri ve ekonomik açıdan görece güçlü olduğu sürece, kapitülasyonlarla bağlantılı gümrük ayrıcalıkları, vergi muafiyeti, masuniyet vb imparatorluğun doğu ve batı arasındaki dengeli ticaret ilişkilerinin yapısını ciddi bir şekilde bozmuyordu.

Bu düşüncelerin sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. ve 17. yüzyılda ticaret yaşamının, değişik milletlerin aralarında karşılıklı bağımlılıklar ve bağlantıların karmaşık bir görüntüsünü verdiğini vurgulayabiliriz. Sınai faaliyet alanı için de aynı şey söylenebilir. "Yatay ve dikey engelleri aşan ve değişik sınıflardan, kurumlardan ve milletlerden kişileri ortak grupların üyeleri yapan"[261] esnaf loncaları bu bağlamda en etkileyici unsurdu. Bu olgunun gerçek değeri ve önemi anlaşılmadan, sonraki, örneğin 20. yüzyılın ilk yıllarında Jön Türk devriminden hemen önce etkili olan sosyoekonomik faktörleri doğru değerlendirmek hemen hemen hiç mümkün değildir. Aksi takdirde, Müslüman halkların ticaret paylarının sürekli azalma nedenleri yanlış tahmin edilebilir. Türklerin göçebe oldukları ve bu yüzden zaten ticaret yapmaya ve esnaflığa uygun olmadıkları[262] iddiaları bu olgunun anlaşılmaması yüzündendir.

---

258 Krş. Sousa, *age*, s. 54-55. Metin Hurewitz'ten, *Diplomacy in the Near and Middle East*, c. 1, s. 1-5.

259 Krş. İnalcık, "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East*, yay. haz. M. A. Cook, Londra, 1970, s. 214.

260 Krş. Stoianovich, "The Conquering Orthodox Balkan Merchant", s. 237.

261 *Der Islam II* (Fischer Weltgeschichte, c. 15), s. 93.

262 K. Steinhaus'ta şu sözler vardır: "Devleti taşıyan halkın arasında ticaret ve zanaat yapan gruplar olmadığından...", "Türkler, kökenleri nedeniyle Küçük Asya'nın ekonomik ve kültürel seviyesini sürdürecek durumda değilseler de...", "Yüzyıllar boyunca Türk halk kesimi aynı şekilde çalışmaktaydı; o, her zaman tarım dışı ve askerlik harici işleri üstlenen sosyal azınlıklarla karşılaşmıştır." *Politische und soziale*

Müslüman uzun menzilli (ülkeler arası) ticaretinin daha 17. yüzyılda ve özellikle de 18. yüzyılda hızlanan çöküşü, her şeyden önce İran ve Güney Asya ticaretinin nihai olarak Avrupa denizci uluslarının eline geçmesiyle bağlantılıdır.[263] Bu arada Batı ile ticaret sürekli büyüyordu. Çünkü bir yandan Avrupa'ya ihracat (tahıl, dokuma, tütün) artmıştı, diğer yandan İngiliz yün kumaşları, boya, kalay, kurşun gibi geleneksel malların yanında, baharat gibi tipik Doğu malları da artık Batıdan ithal ediliyordu.[264] Böylece imparatorluğun ticaret ilişkilerinde ağırlık Batıya kaydı. Bu sırada, Osmanlı toplumunun tüccar tabakaları arasında bir yapısal değişim süreci de başlamıştı.

Batı ticaretinde yerel tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret yapan Avrupalılar karşısında kesinkes mağdur durumdaydı. 1675 kapitülasyonlarına göre Avrupalılar mallarının ithalinde ve ihracında yalnızca malın değerinin % 3'üne gümrük ödemek zorundaydı. Buna karşılık Osmanlı tebaası % 5 veriyordu.[265] Sonuçları daha ağır olan durum, kapitülasyonlar sayesinde yabancıların vergi ödememeleri ve Osmanlı yargı ve kolluk kuvvetlerinden hemen hemen tamamen kurtulmuş olmalarıdır.[266] Daha sonra, 1740'ta kısmen siyasi düşüncelerden yola çıkarak –Rus tehlikesi karşısında, Fransa'nın Doğuda daha fazla taahhüt altına girmesi istenmişti– daha başka kapitülasyonların pazarlığı yapıldığında, bu antlaşmalar yeni bir niteliğe büründü: Artık devletler arası hukuksal bağlayıcılığı olan gerçek ticaret antlaşmaları olarak geçerliydiler. Bu antlaşmalar bundan böyle Osmanlı padişahının ferdi isteklerinden bağımsız, sınırsız süre geçerliydiler.[267]

Grundlagen der türkischen Revolution, s. 16, 17, ve 24. Buna karşın H.-J. Kissling'de bu bağlamda şunları okuyoruz: "Türkler Güneydoğu Avrupa'ya saldırdıklarında ve orada duyulmamış askeri ve politik beceriyle, ama karşıtlarının akılsızlıklarıyla da avantaj kazanmış olarak altı yüzyıl yerleşebildiklerinde... onların göçebeliğinden artık söz edilemezdi." Bkz. "Die türkische Stadt auf dem Balkan", s. 72.

263 Hint Okyanusu'nda ipek ve baharat yollarının kontrolü için yapılan mücadele ve bu mücadeleye katılan ülkeler (Portekiz, Osmanlı İmparatorluğu, İran, İngiltere, Venedik) arasında oluşan çıkar grupları hakkında bkz. H.-J. Kissling, "Sâh Ismâ'îl ler, la nouvelle route des Indes et les Ottomans", *Turcica* 6 (1975), s. 89-102; A. C. Hess, "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525", *AHR* 75 (1970), s. 1892-1919; İnalcık, "Osm. İmp. kuruluş ve inkişafı...", s. 663-675.

264 Krş. İnalcık, Osm. İmp. kuruluş ve inkişafı...", s. 675.

265 1675 Antlaşması'nın metni; Hurewitz, *age*, c. 1, s. 25-32.

266 Bu sorunun geniş bir tartışması; M. Kuncke, *Die Kapitulationen der Türkei, deren Aufhebung und die neuen deutsch-türkischen Rechtsvertraege*, Diss. Erlangen, 1918, s. 96-105.

267 Krş. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, s. 71.

Bu mağduriyetlerin sonucu olarak Osmanlı tüccar sınıfı, imparatorluğun ticaretindeki payını uzun vadede mutlaka kaybedecekti. Ancak bu sadece kısmen gerçekleşti; Müslüman tüccarlar (örneğin Bosna'da)[268] gitgide elenirken, aynı şekilde mağdur olan gayrimüslimler kendilerini Avrupalılara iş ortağı aracı veya ticari temsilci olarak vazgeçilemez olduklarını kabul ettirmeyi bildiler. Gayrimüslimler ayrıca, artık geçerli olan "himaye düzeni"[269] çerçevesinde çok sayıda ayrıcalık kazanabildiler. Bunu Avrupalı elçiliklerin ve konsoloslukların verdikleri beratlarla sağlamışlardı.[270] A. J. Toynbee aynen şöyle anlatıyor:

> Bunun sonucunda kayda değer sayıda Rum Ortodoks Hıristiyan ve diğer Osmanlı tebaası mali ayrıcalıklardan pay kaptılar; bu ayrıcalıklar gitgide önem kazanan Osmanlı-Batı ticaretinde kapitülasyon elde etmiş devletlerin uyruklarına ayrıcalıksız Osmanlı tebaasına göre kesin bir avantaj sağlıyordu.[271]

Gayrimüslim tüccar tabakası, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'daki uluslararası güç dengelerinin değişmesi sayesinde de avantaj sağladılar. Örneğin Pasarofça (1718) Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda vatandaşları için ticari kolaylıklar kabul ettiren yeni Balkan gücü Avusturya,[272] Levant ticaretinde büyük oranda Rum Ortodoks tüccarlara bağımlıydı.[273] Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun gelecekteki Akdeniz kapısı Trieste'nin serbest liman olmasından (1719) sonra, Avusturya makamları "demir ürünlerini Venedik veya Sinigaglia yerine Trieste'den almalarını sağlamak için" Osmanlı tebaasını (çoğunlukla Rumlar) destekledi. "Böylece onlara gümrük vergilerinde % 5 indirim ve serbest

---

268 Krş. Suçeska, "Die Rechtsstellung der Bevölkerung in den Staedten Bosniens...", s. 93.

269 Himaye sistemi 1675 kapitülasyonlarına dayanmaktadır. Bu sistem, 1718 yılında Avusturya'ya verilen kapitülasyonlarla daha da geliştirildi ve nihayet 1740 (Fransa) kapitülasyonlarıyla sabitleştirildi. 1768-74 savaşından sonra Rusya da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanları himaye etme hakkına sahip oldu. III. Selim'in saltanatı (1789-1808) esnasında Osmanlı tebaası olan Hıristiyanlar, himaye edilen yabancılarla aynı ayrıcalıklardan yararlanabilmek için yasal olarak berat alabiliyorlardı. Krş. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, s. 134-135.

270 "Himaye sistemi"nin ne kadar yaygın olduğuna dair bir örnek: "1700'lerin sonunda Avusturya'nın Boğdan'da 200.000, Eflak'ta 60.000 tebaası vardı, bölgede Rus nüfuzu artınca hepsi deAvusturya beratının yerine Rus beratı aldılar" P. F. Sugar, "Economic and Political Modernization: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey*, s. 154.

271 A. J. Toynbee, *A Study of History*, Londra, 1954, c. 8, s. 172.

272 Antlaşmanın metni, I. de Testa, *Recueil des traités...*, c. 9, Paris, 1898, s. 73-81.

273 Krş. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 260.

limandan gümrüksüz ithalat hakkı tanındı."[274] Özellikle Maria Theresia saltanatının son on yılında (1770-1780) Rumların ve Ermenilerin Trieste'ye göçü arttı.[275] Birçok Rum tüccar Akdeniz'de Avusturya bayrağı altında dolaşma hakkını elde etti.[276] Güney Balkanları Orta Avrupa'ya bağlayan ve Aliakmon, Vardar, Morava ve Tuna vadilerinden geçen ticaret yolu da bu dönemde büyük önem kazandı.[277] Rum, Makedon-Ulah ve Sırp tüccarlar bu ülke aşırı ticaret yolunda yün, pamuk, dokuma ürünleri, tütün, mum, deri, kahve, safran vb ihraç ettiler.[278] Avusturyalı makamlar, Trieste'de olduğu gibi, burada da padişahın Hıristiyan tebaasına ticaret kolaylıkları sağlamaya hazırdı.[279] Böylece Habsburg imparatorluğu topraklarında, öncelikle Viyana, Budapeşte, Segedin, Debrecen, Tımışvar, Cluj, Braşov'da birçok Rum Ortodoks cemaat ortaya çıktı.[280] Tuna prensliklerinde, Erdel, Voyvodina, Macaristan, Morava, Slovenya ve Hırvatistan'da ticaret, Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen tüccarlar tarafından kontrol edildi.[281]

Rus çarlığının 18. yüzyılda yükselmesiyle Rum Ortodoks tüccar tabakası için yeni bir hami güç ortaya çıktı. Karadeniz'in Avrupa gemilerine kapalı olması (1592-1774) Osmanlı tebaası için bir imtiyaz yaratırken,[282] Küçük Kaynarca (1774) ve Yaş (1792) antlaşmaları sonrası bu denizin uluslararası deniz trafiğine açılması, öncelikle Rum Ortodoks tüccar sınıfı için daha fazla avantajlar sağladı.[283] Çünkü artık Karadeniz'in kuzey kıyı-

274 P. Gasser, "Österreichs Levantehandel über Triest 1740-1790", *MÖS* 7 (1954), s. 124. Trieste'nin, Venedik ve Ascona'nın ticari rakibi durumuna gelmesi hakkında bkz. P. Braunstein, "A propos de l'Adriatique entre le XVIe et le XVIIIe siècle", *AESC* 26 (1971), s. 1270-1278.

275 Krş. Gasser, *age*, s. 126.

276 Krş. *age*.

277 Balkanlarda 18. yüzyıldaki ticaret yolları hakkında bkz. Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s. 379-386.

278 Svoronos, *Le commerce de Salonique...*, s. 181-182; Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 260-261; Zografski, *Razvitokot na kapitalistiçkite elementi...*, s. 55, 58.

279 M. D. Peyfuss, "Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien. Soziale und nationale Differenzierung um Spiegel der Privilegien für die griechisch-orthodoxe Kirche zur heiligen Dreifaltigkeit", *ÖOH* 17 (1975), s. 258-268.

280 Krş. bunun için Vacalopoulos, *History of Macedonia*, s. 387-425.

281 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 266.

282 Krş. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 240, 288.

283 Buna karşın, Karadeniz'in uluslararası ticarete açılmasının Osmanlı İmparatorluğu'nda politik açıdan egemen tabakalar için sadece olumsuz sonuçları oldu. Bunun için krş. Karpat, "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", s. 246.

larını kontrol eden Rusya'nın bu kıyılarda kayda değer bir ticaret filosu yoktu ve büyük miktarda tahıl ihracatı için Rum denizcilik şirketlerine ihtiyacı vardı.[284] Rum Ortodoks tüccar tabakası için diğer bir yükselme şansı, Fransa'ya kara ablukası yürürlüğe konunca ortaya çıktı. Bu abluka, Napolyon'un Mısır seferinden (1798) sonra Doğuda etkili oldu.[285] Güçlü İngiliz Akdeniz filosu, Akdeniz'de Fransız gemiciliğini yasakladı ve bu Fransa'nın Levant ticaretini durdurdu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, gemileri 1779'dan beri Rus bayrağı altında yelken açan[286] Rum armatörleri ve tüccarları, bu devirde İngiliz bayrağı altında da denizlerde dolaşma hakkını elde ettiler.[287] Uluslararası Levant ticaretinde Fransa'nın payı, çok kısa bir süre içinde Rumların eline geçti.[288] Osmanlı tüccar tabakaları arasındaki yeni yapılanmaların gerçekleştiği koşullar böylece açıklandı. Bu süreç 19. yüzyılın başında sona erdiğinde, Rum-Ortodoks tüccar sınıfı hem kilise politikası alanında hem de ticari sektörde liderdi.

C. Bulgar Eksarhlığının Kuruluşu

Bulgar Eksarhlığının kuruluş tarihi, Bulgar ulus oluşumunun tarihiyle hemen hemen aynıdır. Bu süreç, konu literatüründe genelde "Bulgarların yeniden doğuşu" olarak belirtilir.[289] Kavram, halkın Bulgaristan'da 18. yüzyıl ortasından 1878'de bağımsızlığa ulaşılıncaya kadar süren düşünsel ve politik uyanışı olarak anlaşılmalıdır. Bu süreç, Balkan yarımadasında 18. yüzyıldan beri belirleyici gelişmeyi gösteren diğer bir süreçle bağlantılı görülmelidir: Yarımadanın genel Avrupa ekonomi sistemine gitgide daha fazla katılması. Avrupa aydınlanmasının yeni düşüncelerini kavrayabilecek bir orta sınıfın oluşumu "yeniden doğuş"u gerçekleştirebilirdi. Bu sınıf, "kendini tarih oluşturan sınıf olarak gösterir, ulus kavramı üzerinde hak iddia eder ve büyük feodal güçlere bağımlılığa radikal bir çözüm vaat ederek"[290] bunu sağlar.

---

284 Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 288-289.

285 Bu ve devamı için krş. V. J. Puryear, *France and the Levant. From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley-Los Angeles, 1941, s. 16.

286 D. Dakin, *The Greek Struggle for Independence 1821-1833*, Londra, 1973, s. 20.

287 Krş. Puryear, *age*, s. 16.

288 Krş. Svoronos, *age*, s. 353.

289 Ortaçağ Bulgar kavmiyle olan nitel farklılıkları vurgulamak için daha doğru bir şekilde Bulgar ulusunun "doğuş"undan söz etmek gerekir. Krş. burada Chr. Christov'un eleştirel düşünceleri, *Bılgarskite obştini prez Vızrajdaneto*, s. 38-40.

290 P. Gerlinghoff, "Konstituanten für typologische Gemeinsamkeiten und nationale Spezifik der slawischen Balkan-Literaturen in der Frühphase der nationalen Emanzipationsbewegungen", *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa*, Göttingen, 1974, s. 168.

Bu süreçte kentler hem ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşma noktaları hem de yeni düşüncelerin yayılma merkezleri olarak büyük önem kazanıyordu.[291] Bulgar kentleri 16. yüzyılda çoğunlukla Müslümanlar tarafından iskân edilmişti.[292] Yunanlılar, Arumenler*, Ermeniler ve Yahudiler gibi etnik gruplar kent yaşamına katılırken taşra halkının çoğunluğunu Slavlar oluşturuyordu.[293] Balkanların kent halkının etnik birleşiminde ilk önemli değişiklik Osmanlı-Avusturya savaşına (1683-1699) bağlanmalıdır. Bu savaşın gidişatında Belgrad, Saraybosna, Vidin, Üsküp, İştip, Köprülü (Veles) ve Kalkandelen (Tetovo) gibi kentler Avusturya ordusu tarafından işgal ve kısmen harap edildiler.[294] Örneğin, Üsküp kenti bu savaştan önce 40.000 kişilik nüfusa sahipken,[295] 100 sene sonra nüfusu hâlâ 6.000 kişiden fazla değildi.[296] O zamana kadar kent varoşlarında yaşayan çok sayıda Slav, 18. yüzyılda kısmen boşalan kente taşındı. Böylece 16. yüzyılda tamamen Müslüman olan Saraybosna'nın nüfusu,[297] 19. yüzyılın başında % 25 oranında Hıristiyanlardan oluşuyordu.[298]

Ekonomi dışı faktörler önemli olsa da, Bulgaristan kentlerine yeni nü-

---

291 Bkz. K. D. Grothusen, "Staedtewesen und nationale Emanzipation in Südosteuropa", *Ethnogenese und Staatsbildung...*, s. 72-92.

292 Krş. Todorov, *Balkanskijat grad*, s. 63.

* Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk ve Bulgaristan'ın değişik bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşayan; günümüzde yaklaşık 300.000 nüfusu olan, bir Rumen lehçesi (Makedo-Rumen) konuşan Rumen kökenli bir halk. -ç.-n.

293 Böylece Bulgaristan kentlerinde 19. yüzyıl başına kadar etnik Bulgar öğe hemen hemen hiç kendini hissettirmedi. Krş. Chr. Gandev, *Problemi na bılgarskata vızrajdane*, s. 91-92. Ama bu, Slavların sistematik bir şekilde kentlerden uzak tutuldukları anlamına gelmemelidir. Zayıf da olsa kentlere sürekli bir Slav akımı vardı. Krş. Z. Veselá-Prenosilová, "Quelques remarques sur l'évolutian de l'organisation urbaine en Empire Ottoman", *AO* 42 (1974), s. 202.

294 Krş. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 248-249.

295 Bkz. aynı yerde, s. 249. Kentin yıkımını gören bir Avusturyalı subay, kent nüfusunu 60.000 tahmin ediyordu. Krş. V. Kınçov, "Grad Skopie. Beleşki za negovoto nastojaşte i minalo", aynı yazar, *Izbrani qroiizvedenija*, c. 2, s. 117. Hiç şüphesiz bu veriler çok yüksek görünüyor. Barkan'ın hesaplamalarına göre, 16. yüzyılın ikinci yarısında (1571-1580) Üsküp'ün nüfusu ancak 9.867 idi. Bkz. "Essai sur les données statistiques...", s. 27.

296 Savunma yapmayan Üsküp kentinin Avusturya ordusu tarafından 1697 yılında tahribinin bir betimlemesi, zamanın bir yapıtında anlatıldı: Aaron Haim Akoen, *Perch Mateh Aaron*, bölüm II, soru 54, A. Hannanel, E. Eşkenazi, *Evrejski izvori za obştestveno-ikonomiçeskoto razvitie na balkanskite zemi*, c. 2, Sofya, 1960, s. 313-316.

297 Bkz. Barkan, "Essai sur les données statistiques...", s. 35.

298 Staianovich, *age*, s. 251.

fırs akışının asıl nedenleri ekonomiktir.[299] Yoğunlaşan ve işbölümü açısından gelişen zanaatlar, 18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başı Bulgar ekonomik hayatının en belirgin özelliğidir.[300] Dokuma, ham ipek, gülyağı üretiminin, sepiciliğin vb önemi artıyordu. Özellikle Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından (1826) sonra, yeni Osmanlı ordusunun üniformaları için büyük miktarlarda bez gerektiğinden, bu gereksinim sayesinde dokuma üretimi güçlü bir ivme kazandı. Örneğin İslimiye (Sliven) kentinde 1830'da şayak üretimi 10.000 m iken, üç yıl sonra 600.000 m şayak üretildi.[301] Üretimdeki bu artış, zamanın teknolojisi göz önüne alınırsa, ancak sürekli artan işgücünün katılmasıyla sağlanabilir. Bunun zaruri neticesi olarak, Bulgarların kentlere taşınması arttı.[302]

Zanaatların gelişmesiyle birlikte esnaf birliklerinin de politik ağırlığı büyüdü. Bu birlikler önceki yüzyıllarda ağırlıklı olarak mali-idari özellikli resmi kurumlarken,[303] 19. yüzyılda sosyal-politik özellikli kurumlara dönüşmeyi başardılar.[304] Bu birliklerde örgütlenen esnaf, radikal-demokratik hareketin taşıyıcısı olarak, hem kilisenin kurulmasında hem de Osmanlı egemenliğinden bağımsızlığın kazanılmasında sonucu etkileyici bir rol oynadı.

19. yüzyılın ilk yarısında zanaatların gelişmesi aynı zamanda, artık Bulgaristan'da ticaret yaşamının çok canlanacağını göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgesinde 18. yüzyıla kadar ticaret esasen Türk, Rum, Ermeni veya Yahudi tüccarların elindeydi.[305] Çok sayıda Bulgar celep hariç, o zamanda Bulgar tüccarlardan pek söz edilemezdi.[306] Bulgaris-

299 Balkanlarda Kırcalı isyanları esnasında, köylüler kentlerde güven ararken daha büyük ölçekte bir "topraktan kaçış" gerçekleşti. Krş. Gandev, *Problemi na bılgarskata vızrajdane*, s. 96.

300 Bulgar kentlerinde el sanatlarının gelişimi hakkında bkz. J. Natan, *Stopanska istorija Bılgarija*, Sofya, 1957, s. 149-157.

301 Bkz. L. Berov, Ikonomiçeskoto razvitie na Bılgarija prez vekovete, Sofya 1974, s. 74. Bundan başka, 19. yüzyılın ilk yarısında Bulgar yün dokuma üretiminin olağanüstü büyümesi hakkında bkz. Todorov, *Balkanskijat grad*, s. 200-206.

302 1866 nüfus sayımına göre Tuna Bulgaristan'ında kent halkının üçte birini Bulgarlar oluşturuyordu. Krş. Todorov, *age*, s. 335.

303 Bunun için bkz. G. Baer, "Guilds in Middle Eastern History", *Studies in the Economic History of the Middle East*, s. 11-30.

304 Krt. Berov, *Ikonomiçeskoto razvitie...*, s. 66 ve Todorov, *age*, s. 209-222.

305 Krş. Berov, *Ikonomiçeskoto razvitie...*, s. 67.

306 Celeplerin Osmanlı-Bulgar tarihindeki toplumsal-ekonomik rolü hakında bkz. B.A. Cvetkova, "Le service des *celep* et le ravitaillement en bétail dans l'Empire Ottoman (XVe-XVIIe s.)", *EH* 3 (1966), 145-172, ve aynı kişi, "Les *celep* et leur role dans la vie économique des Balkans a l'epoque ottomane (XVe-XVIIe s.)", *Studies in the Economic History of the Middle East*, s. 172-192.

tan'ın bazı büyük kentlerin (İstanbul, Edirne, Filibe/Plovdiv) hinterlandı olması ve tarım üretimi fazlasının devlet tarafından önce bu kentlerin gereksinimlerinin karşılanması için tahsis edilmesi serbest ticaret için büyük alan bırakmıyordu.[307] Ancak 18. yüzyıl ortasından itibaren hem Bulgaristan içi ticarette hem de Bulgar kentleri ile Orta Avrupa kentleri arasındaki ticarette bir canlanma belirlenir.[308] Ziştovili, Vidinli, Rusçuklu, İslimiyeli vb Bulgar tüccarların artık Braşov, Budapeşte ve Viyana'da kendi büroları vardı. Yün, pamuk, kürk ve deri, ham ipek, gülyağı, balmumu vb ihraç ediyorlardı ve cam ve demir ürünleri yanında, özellikle sülfürik asit, nitrik asit ve bakır sülfatı gibi kimyevi ürünler ithal ediyorlardı.

Ekonomik yaşamın canlanmasına, uluslararası politikanın gidişatı büyük oranda yardımcı oldu. Örneğin, 1828-29 Rus-Osmanlı savaşını bitiren Edirne Barış Antlaşmasında (14 Eylül 1829) Osmanlı hükümeti, Tuna prensliklerindeki tahıl önalım haklarından vazgeçmek zorunda kaldı.[309] Bu liberalleştirme tedbiri, Eflak ve Boğdan'da tarım ürünleri ticaretinin fiilen başlaması anlamına geliyordu. Artık ayrıca padişahın Müslüman tebaasına bu antlaşmayla Tuna'nın solunda mülk edinme ve serbest ticaret yapma yasaklandığından,[310] Bulgarlar ticari hareket alanlarını kolayca Tuna'nın kuzeyindeki ülkelere genişletebildiler.[311] Bunu izleyen süre içinde Bükreş'te, ulusal yenileşme hareketinde önemli bir rol oynayacak olan bir Bulgar ticaret kolonisi oluştu. 1838 İngiliz-Osmanlı ticaret antlaşmasından sonra tüm Osmanlı İmparatorluğu'nda serbest ticaret kabul edildiğinde,[312] tahıl ticaretinde Tuna'nın güneyindeki topraklarda devletin tekelci uygulamalarına da son verildi. Alttaki sayılar 1838 antlaşmasının Bulgaristan'daki ticaretin gelişmesine olumlu etkisini açıkça gösteriyor: Bu ülkenin Tuna ve Karadeniz limanlarından yaptığı tahıl ihracı 1839'da 14.500 tondan 1848'de

307 Krş. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 281.

308 Buradaki ve ilerdeki için krş. K. Veliki, "Za trgovijata na bılgarskite gradove s. Avstrija v kraja na XVIII i naçaloto na XIX v.", *IP* 15 (1959), 6, s. 61-76; V, Qabmayeva, "Les relations commerciales des contrées bulgares avec les pays occidentaux et la Russie au cours de la première moitié du XIXe s.", *EH* (1960), s. 253-280.

309 Bkz. Tuna prenslikleri hakkında Edirne Barış Antlaşması'na eklenen özel antlaşma, *Major Peace Treaties*, c. 2, s. 939-942.

310 Bkz. *age.*

311 Krş. Stoianovich, "The Conquering Balkan Orthodox Merchant", s. 282. Bulgar tüccarların Tuna prensliklerinde ticari olarak iyice yerleşme çabaları, Sofronij Vraçanski'nin 29.5.1811 tarihli dilekçesinde açıkça dile getiriliyor. Bu dilekçe, Tuna cephesi Rus ordusu komutanı Kont Kutuzov'a yazılmıştı. Bkz. Konobeev, *age*, s. 160-167.

312 Antlaşmanın metni için Hurewitz, *age*, c. 1, s. 110-111.

110.000 tona çıktı.[313] Avusturya Tuna gemiciliğinin yükselişi ve Odessa limanından yapılan güney Rus buğday ihracının 1830'dan sonraki artışı, Bulgar Tuna limanları Vidin, Lom, Niğbolu, Zişlovi, Rusçuk ve Karadeniz limanı Varna'nın ekonomik gelişmesine yardım eden diğer etkenlerdir.[314]

Yani Bulgaristan'da, 18. yüzyıl süresince ve 19. yüzyıl ilk yarısında Rusya'nın ve Orta Avrupa'nın ticari ve kültür merkezleriyle çeşitli ilişkiler sürdüren bir "burjuvazi" oluştu. Bu tabaka maddi açıdan çocuklarını Avrupa'nın kültür merkezlerinde yetiştirebilecek durumdaydı. Ama bu şekilde oluşan Bulgar aydın sınıfı, Bâbıâli'nin hizmetinden çok, Sırbistan ve Rusya gibi Slav devletlerinin hizmetinde uygun işler bulabiliyordu. Bu durum, yükselen burjuvazi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun feodal kurumları arasında zaten var olan çelişkiyi daha da şiddetlendiriyordu.[315]

Fakat Osmanlı-Fener "çifte hükümdarlığı" altında çok örselenen Bulgar özgüveninin yükseltilmesi için ilk denemeler, rahipler tarafından başlatıldı. Sadece manastırlar –özellikle güneybatı Bulgaristan'da kutsal Rila dağındaki Zograf ve Çilendar manastırları– Bulgarların ortaçağ edebiyatının fiilen kuşaktan kuşağa aktarılabileceği yerlerdi.[316] Nitekim muhtemelen Makedonya'nın Bansko kentinde doğmuş olan Çilendarili Peder Paisiy,[317] vatandaşlarına Bulgaristan'ın ortaçağda bir devlet olduğunu hatırlatan ilk kişi oldu; 1762'de *İstoriya slavyanobolgarska* başlıklı bir kronik yayımladı.[318] Bulgarlara, büyük Bulgar çarlarının yaptıkları büyük işleri anlattı ve sadece Yunanlılar ve Sırpların değil, Bulgarların da kendi tarihleri olduğunu gösterdi. Ne var ki, yurtsever vurgusu hariç Paisiy'in yapıtı rahiplerin yazdığı diğer Bulgar 18. yüzyıl edebiyatında olduğu gibi,[319] hem şekil hem de içerik açısından tamamen Ortodoks Hıristiyan geleneği tarafından kuşatılmıştı. Yani bu yapıt, "aydınlatıcı" bir ruha değil, tanrısal yazgıya inanmaktaydı.[320]

---

313 Bkz. Bero, *Ikonomiçeskoto razvitie...*, s. 67-69.

314 Paskaleva, "Les relations commerciales...", s. 268-274.

315 Krş. Gerlinghoff, *age*, s. 171.

316 Manastırların Bulgar "yeniden doğuş"undaki rolü için bkz. B. Penev, *Istorija na novata bılgarska literatura*, c. 1, Sofya, 1930, s. 366-399.

317 Paisiy'in doğum yerinin belirlenmesi hakkında bkz. M. Arnaudov, *Paisij Chilendarski. Liçnost. delo. epocha*, 2. tamamlanmış baskı, Sofya, 1972, s. 44-53.

318 Paisiy ve yapıtı hakkında bkz. *age*, s. 80-114; Pene, *age*, c. 2, s. 204-330; *Istorija na bılgarskata literatura. 2. Literatura na Vızrajdaneto*, Sofya 1966, s. 30-58.

319 Josif Bradati, Nikofor Rilski, Josif Chilendarec vb rahiplerin eserlerinde, her şeyden önce Ortodoks Hıristiyan inancının güçlendirilmesi önemlidir. Krş. B. S. Angelov, *Sıvremennici na Paisij*, c. 1, Sofya, 1963, s. 23-85, 86-109, 146-153.

320 Krş. Arnaudov, *age*, s. 90.

Ama Bulgarların ulus oluşumunun Peder Paisiy'in yapıtında ideolojik bir meşruiyet edinen sürecinde,[321] Bulgar ulus düşüncesi 19. yüzyılın ilk yarısında belirgin bir şekilde laikleştirildi. Henüz zayıf ama daha şimdiden özgüvene kavuşmuş burjuvazi, gelişmiş Avrupa toplumlarını örnek aldı.[322] Burjuva kültürünün esas hattını temsil eden az veya çok vurgulanmış laiklik, Fransız Devrimi'nin benimsediği Yunan filozoflarının örnekleri aracılığıyla kabul edildi.[323] Adamantios Koraes, Rigas Velestinlis gibi cumhuriyetçi eğilimli Yunan yurtseverleri, İstanbul Rum Ortodoks patrikliğini o zaman Osmanlı despotizminin maşası olmakla suçladılar.[324] Bulgaristan'daki Yunan ruhban sınıfının ilk muhaliflerinin, genellikle Yunan okullarında eğitim görmüş kentli aydınlar sınıfı temsilcilerinden oluşması bu yüzden şaşırtıcı değildir. Bunlar İstanbul (Gavril Krısteviç, G. S. Rakovski), Atina (İvan Seliminski, Stoyan Çomakov), Bükreş (Neofit Rilski) veya Yanya'daki okullarda (Dimitır Mladinov) eğitim almışlardı.[325]

Bulgar burjuvazisi, 1830'larda Rum Ortodoks patrikhanesinden başlıca iki istekte bulundu: İbadeti Bulgarca yönetebilecek piskoposların atanması ve ders dili Bulgarca olan okulların kurulması. 1833'te Üsküp ahalisi, 1834'te Köprülü ve Samokov ahalisi ve 1840'ta Vidin, Tırnova ve Filibe ahalisi Bulgar piskopos istedi. Lakin istekleri patriklik tarafından reddedildi.[326]

Buna karşılık Bulgarların patriklikten bağımsız ve laik halk okulu isteği görece erken gerçekleşti. Tırnova metropoliti Hilarion'un karşı çıkma-

---

321 V. D. Konobeev'in görüşüne göre Poisiy'in eseri daha o zaman burjuva ideolojisini içermektedir. Krş. *Bılgarskoto nacionalnoosvoboditelno dvijenie*, s. 59-78.

322 Krş. Genlinghoff, *age*, s. 168.

323 Yunan özgürlük savaşçılarının Bulgar yeniden doğuşuna etkileri hakkında bkz. Penev, *age*, c. 3, s. 99-103.

324 Krş. N. Danova, Z. Markova, "Ideja cerkovnogo reformatorstva i balkanskoe prosveşçenie, XVIII i naçalo XIX ve.", *EH* 7 (1975), s. 165-167. Riga'nın *Elliniki Dimokratia*sında, Küçük Asya (Anadolu) ve Balkanlarda kurulacak bir cumhuriyette, Yunanlılar, Arnavutlar, Eflaklar, Ermeniler ve Türklerin hepsi eşit haklı vatandaşlar olacaklardı. Fakat o Sırp ve Bulgarları bir tek sözcükle bile belirtmedi. Bu yüzden Sırplar ve Bulgarlar onu *Megali Idea* taraftarı olmakla suçladılar. Krş. R. Clogg, "Aspects of the Movement for Greek Independence", s. 27-28.

325 Penev, *age*, c. 3, s. 92-93.

326 Krş. Kınçov, "Grad Skopie...", s. 130 vd.; R. von Mach, *The Bulgarian Exarchate...*, s. 11-12; E. Reinhardt, *Die Entstehung des bulgarischen Exarchats*, Lucka S.-A. 1912, s. 15-16; A. Işirkov, *Zapadnite kraişta na bılgarskata zemja*, s. LXX; K. Dinkov, *Istorija na bılgarskata cırkva*, Sofya 1954, s. 72; Ch. Christov, *Bılgarskite obştini...*, s. 117-118.

sına rağmen 1835'te Gabrovo'da ilk Bulgar okulu kuruldu.[327] Laik ilkelere göre kurulan bazı okullar daha 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, örneğin Ziştovi'de (1815), Kotel'de (1819) ve Karlovo'da (1828) bulunmaktaydı.[328] Ama Yunanlıların kurduğu ve işlettiği bu okullarda Helen ideolojisi devam ediyordu. Bu okulları bitirenleri çoğunluğu, ülkedeki Yunanlaşmış bir tabakadan gelmişti. Buna karşılık Gabrovo'daki okulun kurucuları olan Vasil Aprilov ve N. S. Palauzov Bulgar burjuvazisinin öncüleriydi. Odessa'daki Helenci çevre içerisinde 1830'a kadar Yunan bağımsızlığı için çalışan, Odessa'da yaşayan bir tüccar ve Bulgar aydını olan V. Aprilov, daha sonra kendini milli Bulgar okulları sorununun çözümüne adadı.[329] İstanbul'da ikameti (1830) esnasında edindiği izlenim ona, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bulgarların isteklerini destekleyici bir reform döneminin hemen eşiğinde bulunduğu sonucunu çıkartmasına neden oldu. O ve Palauzov bundan sonra Romanya, Besarabya ve Odessa'da Bulgar tüccar ve esnaf kolonilerini organize etmeyi başardılar. Kolonilerin aracılığıyla Bulgaristan'daki milli burjuva okullarının finansmanı güvence altına alındı. Daha 1836'da diğer yeni okullar Ziştovi, Koprivştica ve Triyavna'da açıldı. 1840'ta Bulgaristan'da böyle toplam 12 okul vardı.[330] Makedonyalı aydın Yordan Hacikonstantinov Cinots'un kişisel çabası sayesinde bu dönemde Makedonya'da da (Üsküp ve Köprülü) ders dili Bulgarca olan laik okullar ortaya çıktı.[331]

Bulgarların oturduğu bölgelerde yerel ulusal bilinç oluşumu süreci, yurtdışında yaşayan Bulgar aydınlarının faaliyetleri gibi, Bulgar yeniden doğuşu açısından aynı önemde değerlendirilmelidir. Taşradaki Hıristiyan küçük burjuva tabakaları için kilise ve okul sorunlarıyla ilgilenmek, politika sahnesine çıkmak için tek olanaktı. Örneğin özellikle kilise yapılarının tamiri veya yeni kiliselerin inşası için 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok kilise cemaati oluşturuldu.[332] Bu cemaatler şeklen patrikliğe bağlı olmalarına rağmen, faaliyetleri kilise makamlarına meydan okuma anlamına gelmekteydi. O ana kadar bütün kilise meselelerini düzenleyen Yunanlı metropolitler, Slavca konuşan sivil kişilere gitgide daha fazla söz hakkı

---

327 Reinhardt, *age*, s. 11; Christov, *Bılgarskite obştini...*, s. 111. Ayrıca Bulgar eğitim işlerinin başlangıcı hakkında krş. Penev, *age*, c. 3, s. 212-244.

328 Krş. *Istorija na bılgarskata literatura*, c. 2, s. 93.

329 Bunun ve sonraki için krş., *age*, s. 145-160.

330 *Age*, s. 93.

331 Krş., Kınçov, "Grad Skopie...", s. 139-149; *Istorija na makedonskiot narod*, s. 119-120.

332 Krş., S. Dimevski, *Crkovna istorija na makedonskiot narod*, Üsküp 1965, s. 92.

tanımak zorunda kaldılar.[333] Ruhban sınıfından olmayan bu kişiler 19. yüzyıl ortalarına doğru Gabrovo'daki Bulgar okulu örneğini izleyerek, kilise cemaatlerine benzeyen okul cemaatleri kurup Yunan ruhban sınıfının yönetiminden ve vasiliğinden kurtulmaya başladılar: Okul cemaatlerini kurduklarında, çocukların eğitim sorumluluğunu kendi üzerlerine alıyorlardı.[334]

Kilise ve okul cemaatlerini başlatanlar başlangıçta eski "çorbacı" tabakasından oldukları için toplumsal hâkimiyetlerini daha da sağlamlaştırmışlardı, ama özellikle Kırım Savaşından (1854-56) sonra, esnaf ve küçük tüccarlar politik üstünlük sağladılar.[335]

Buna koşut olarak bu cemaatlerin idari organları yerel mevkilerde gitgide fiilen Hıristiyan-Ortodoks milletin temsilciliğini üstlenmeyi başardılar.[336] Tanzimat reformları çerçevesinde Osmanlı imparatorluğu'nda taşra idaresinin yeniden düzenlenmesi ele alındığında da, kilise ve okul cemaatlerinin temsilcileri vilayet, sancak ve kaza idari kurullarına girmeyi başardılar.[337] Bu anlamda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki modernleşme süreci ve Bulgar halkının ulusal yeniden doğuşu iç içe geçmiştir.

Tanzimat'ın ikinci evresini başlatan Hatt-ı Hümayun'un Şubat 1856'da ilanı aynı zamanda, Bulgar kilise sorunu tarihinde bir dönüm noktasıydı.[338] Bu belgede daha önce Gülhane Hatt-ı Şerifi tarafından verilen, din ve ırk farkı gözetmeksizin padişahın tüm kullarının eşit olduğuna dair söz, törenle tekrar vurgulanmıştı. Bulgarların çıkarları açısından daha önemli olan, Hatt-ı Hümayun ödünsüz uygulandığında, millet kurumunun yapısını değiştirebilecek kurallardı. Böylece artık ömür boyu atanması gereken patriğin kiliseyle ilgili bütün yetkileri korunurken, Ortodoks-Hıristiyan milletin dünyevi hukuk meselelerini, ruhban sınıfından

---

333 Krş., *age*, s. 100-103, ve aynı yazar, "Sozdavaöeto, strukturata i kompetenciite na makedonskite crkonoşkolski opştini", *GINI* 14 (1970), s. 36.

334 Örneğin Veles'in (Köprülü) 1816 tarihinde kurulan kilise cemaatı, okul idare heyeti kurulmasıyla 1848'de okul meselelerini düzenlemeyi de üzerine almıştır. Krş., Dimevski, *Crkovna istorija...*, s. 93.

335 Krş., Christov, *Bılgarskite obştini...*, s. 153-161. Ayrıca bkz., *Protokoli od zasedanijata na Prilepskata opştina, 1872-1886*, yay. haz. Lj. Lape, Üsküp, 1956.

336 Dimevski, *Crkovna istorija...*, s. 97-98.

337 Christov, *Bılgarskite obştini...*, s. 126-145. Bu bağlamda belirleyici olan, 1864 tarihli vilayet kanunudur. Metin I. de Testa tarafından, *Recuel des traités...*, c. 7, s. 484-493. Kornrumpf, metni içerik olarak veriyor: *Die Territorialverwaltung...*, s. 75-83. Ayrıca krş., Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, s. 136-171.

338 Hattı Hümayun'un metni Karal'da, *Osmanlı tarihi*, c. 5, s. 258-268; Hurewitz, *age*, c. 1, s. 149-153.

ve kilise dışından oluşan bir heyete bırakması öngörülmüştü. Patrik, metropolitler, piskoposlar ve öteki din görevlileri artık belirli bir ücret alacaklardı. Hıristiyanlar askerlik yapacak ve devlet dairelerinde çalışabilecekti.

Fakat Osmanlı hükümetinin bu reform düşüncesi, hem Hıristiyan patriklikler ve hem de Yahudi hahambaşılığı tarafından kesinlikle reddedildi. Yani millet liderleri, cemaatlerinin maddi açıdan avantajlı hukuki statülerini bırakmak istemiyorlardı.[339] Müslümanların ve gayrimüslimlerin gitgide eşit hale gelişinin millet düzeninin altını oymasını önlemek için, daha hattın açıklanmasından dört ay sonra, gayrimüslimlerin bir miktar para (bedel-i askeriye) karşılığında askerlikten muaf tutulmalarını Bâbıâli'ye kabul ettirdiler.[340] Rum Ortodoks patrik de öngörülen karma meclisin –ki bu meclisin millet reformunun ayrıntılarını görüşmesi gerekiyordu– toplanmasını erteletmek için denemediği araç bırakmadı.[341]

Buna karşılık, Hatt-ı Hümayun'un ilanı, radikal kanadın Osmanlı hükümetinin reform önlemlerinin yeterince geniş olmadığını düşünmesine rağmen, Bulgar burjuvazisinde son derece olumlu bir kabul gördü. Radikaller kendi reform düşüncelerini aşağıdaki taleplerinde ifade ettiler. Bu talepler 1856 yazında "6.400.000 Bulgar" adına bir dilekçe şeklinde padişaha verildi.[342]

a) Bulgar halkı kendi kilise yöneticisini seçme hakkına sahip olmalıdır;

b) Bulgarların ikinci, sivil yöneticisi Bulgar görevlileri atama yetkisine sahip olmalı ve sonra bu görevliler padişah tarafından onaylanmalıdır;

c) Bulgarca yerel makamların resmi dili olmalıdır;

d) Bulgaristan'daki Bulgar ve Türk ahalisi için ayrı idari ve yasama organları yaratılmalıdır;

e) Bu iki millet başının (yani Bulgar ve Türk) her birinin, özel kolluk kuvvetleri olmalıdır;

---

339 C. Eliot, ruhban sınıfının özellikle sabit bir ücret almaya karşı olduklarından söz eder. Krş., *Turkey in Europe*, s. 293. Ruhban sınıfının maddi durumlarının kötüleşeceği korkusu doğru olsa bile, tüm inançların eşit tutulması sonucu gayrimüslim tüccar tabakaları açısından beklenen dezavantajlar en önemli faktör almalıdır.

340 Krş., O. Majdrakova-Çavdarova, "L'Opinion publique bulgare et le Hatti-Humaun de 1856", *EH*, 7 (1975), s. 189-190.

341 Krş., Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", s. 248. R. H. Davison bu bağlamda şunları yazıyor: "İmparatorluktaki Hıristiyan ve Müslümanların eşitliği programı genel olarak uygulanamadı, sebebi ileri gelen Osmanlı devlet adamlarının programa inançsızlığı değil, Hıristiyanların çoğunluğunun programın başarılı olmasını istememeleriydi." "Turkish Attitudes concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *AHR*, 59 (1954), s. 853.

342 Krş., Majdrakova-Çavdarova, *age*, s. 182.

f) Bulgarlar askere alınmalıdır; ama birlikleri ayrı olmalı ve Bulgar komutanlar tarafından kumanda edilmelidirler.

Bu politik programın o zaman gerçekleşme şansı hemen hemen hiç yoktu. Fakat Kırım Savaşında Rusya'nın başarısızlığından sonra Bulgar halkını saran umutsuzluk havasını,[343] bu milli mücadelenin devamı için bir işaret gibi etkiledi. Ama artık bu mücadelede liderlik kesin olarak İstanbul Bulgar cemaatinin ılımlı temsilcilerinin elindeydi.[344]

Söz verilen reformların hemen yapılmasını isteyen Bulgar gösterileri, Osmanlı hükümetinin bir Rum Ortodoks millet meclisinin çağırılması için yönergeler vermesine neden oldu. Bu meclis patrikten, kilise meclisi tarafından belirlenecek olan yedi metropolitten ve 21 kilise dışı temsilciden oluşturulacaktı.[345] 1858'den Şubat 1860'a kadar süren meclis oturumlarında başlangıçta Bulgarlar dört vekille temsil edildiler. Bulgaristan'da kilise yönetimi sorununda çoğunluğun muhafazakâr tutumunu protesto etmek için vekillerin üçü, daha başlangıçta meclisi terk etti. Yalnız dördüncü Bulgar vekil vatandaşlarının şikâyetlerini bildirdi: Evrensel patriğin ruhani yönetiminde Bulgarlara kendi ulusal ruhban yönetiminin verilmesini istedi. Metropolitlerin ve piskoposların seçimi kendi bölgelerinde yapılmalıydı. Bu talepler tartışmaya bile açılmadığından son Bulgar vekil de protesto ederek toplantıyı terk etti.

Bulgar-Yunan kilise kavgası bundan sonra çok daha sert sürdürüldü. Ohri'nin Slav ahalisi Nisan 1860 başında, cemaatin kararına karşın patrik tarafından atanan Köprülü'lü yeni başpiskopos Meletios'u kentlerinden kovdular.[346] 1860 yılı paskalyası pazar gününde Fener Bulgar kilisesindeki ayin esnasında İlarion Makariopolski, patriğin adını anmayıp onun yerine padişahın adını yerleştirdi. Makariopolski bu "yurtsever" davranışından dolayı Bulgaristan'ın tüm bölgelerinden tebrik telgrafları aldı ve artık

---

343 Krş. G. Troubetzkoi, "La politique russe en Orient. Le schizme bulgare", *RHD* 21 (1907), s. 171.

344 İstanbul, 30.000 nüfuslu Bulgar cemaatiyle kültürel, politik ve ekonomik açıdan Bulgarcılığın en önemli merkeziydi. En önemli Bulgar gazete ve dergileri de burada yayımlanıyordu: *Bılgarski knijici, Carigradski vestnik. Bılgarija, Turcija, Makedonija, Vremja* vb. Krş. Christov, *Bılgarskite obştini...*, s. 119; *Istorija na bılgarskata literatura*, c. 2, s. 188.

345 Bu ve sonraki için krş. Reinhardt, *age*, s. 21-23; Dinkov, *age*, s. 77.

346 Reinhardt, *age*, s. 24-25; Işirkov, *age*, s. LXXIV. O devirde Makedonya'daki hakim vaziyet ve Slav halkın ruh halinden bir görüntü elde etmek için bkz., G. D. Todorov, N. Jeçev, "Documents ayant trait aux luttes des bulgares pour une église et des écoles nationales em Macédoine vers le milieu du XIXe siècle", *EH* 3 (1966), s. 173-239.

fiilen Bulgar milletinin başı olarak görev yaptı.[347] Osmanlı hükümetinin Bulgarları destekler görünen tutumu –bu tarihte sadrazam, Şehirköy (Pirot) piskoposu Rum Antimos'u tutuklatmıştı– Patrik VII. Kiril'in Mayıs 1860'ta istifasını vermesine neden oldu.[348]

Bazı Bulgar cemaatlerinin Ortodoksluğu terk etmeye ve Roma Kilisesi ile birleşmeye hazır olması, kilise mücadelesinde taktik araç olarak önemli bir rol oynadı. Böylece Bulgar kilisesi sorununda ödün verdirmek için hem patrikliğe hem de Ortodoksluğun birliğini düşünen Rusya'ya baskı yapıldı.[349] Doğu Katoliklerinin hamisi olarak 1840'larda daha güçlü ortaya çıkan ve Bulgarların Katolikliğe dönüştürülmeleriyle Rusya'nın Ortadoğu'daki nüfuzuna set çekmeyi uman Fransa, Bulgarların birleşme çabalarını hem maddi hem de politik açıdan destekliyordu.[350] Fransız diplomasisi burada, her türlü çareye başvurarak Rusya'ya zarar vermeye çalışan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve Fransa'daki Polonyalı mültecilerle beraber çalışıyordu.[351] Avrupa'daki Leh mültecilerin önde gelen kişiliklerinden birisi olan Adam Czartoryski'ye göre, bağımsızlıklarını Rusya'nın yardımına borçlu olmaktansa padişahın egemenliğinde kalmak Bulgarların saadeti için daha yararlı olacaktı.[352] 1841'den beri Czartoryski'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki temsilcisi olan M. Czajkowski, Lazaristlerle* ve Resüreksiyonistlerle ** aynı şemsiye altında, Bulgarları Çarlığın nüfuzundan kurtarmak için, özellikle Makedonya ve Trakya'da birlik hareketi [Vatikan'la birleşmek, Ortodoksluğu terk etmek -ç.n.] için propaganda yapıyordu.[353] Bir Lazarist okulunu bitiren Bulgar Dragan Cunkov, İstan-

---

347 Reinhardt, *age*, s. 25; Işirkov, *age*, s. LXXV; T. A. Meininger, *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1864-1872*, Madison, Wisc., 1970, s. 20

348 Reinhardt, *age*, s. 26-27.

349 Krş. Troubetzkoi, *age*, s. 197; Meininger, *age*, s. 2.

350 Bkz., N. Gençev, "Francija i bılgarskijat cırkoven vıpros do Krimskata vojna", *V çest na Akademik Christo A. Christov*, Sofya, 1976, s. 89-104.

351 V. Ja. Grosul, "Pol'skaja politiçeskaja emigracija na Balkanach v 40-naçale 50-ch godov XIX v.", *Balkanskij istoriçeskij sbornik* II, Kişinev 1970, s. 49-50.

352 Krş., N. Gençev, *age*, s. 94.

* 1625'te Paris'te aziz Vincent de Paul tarafından kurulan ve Hıristiyanlığı köylü kesimde yaymayı amaçlayan dinsel topluluk. Rahipler birliği üyesi. -ç.n.

** Ölülerin dirilmesi; resüreksiyonist bu düşüncenin taraftarı veya bu adlı bir tarikatin üyesi. -ç.n.

353 Grosul, *age*, s. 51; V. Smocovska-Petrova, *Michail Çajkovski-Sadık paşa i bılgarskoto vızrajdane*, Sofya, 1973, s. 71-72; H.-J. Haertel, "Die Union in Makedonien", *Südosteuropa unter dem Halbmond*, Münih, 1975, s. 102.

bul'daki Fransız Büyükelçiliği'nin himayesi altında Mart 1859'dan itibaren Lazarist tarikatı tarafından desteklenen *Bılgarija* adlı haftalık bir dergi çıkardı. Bu dergide, tekrar tekrar Bulgar kilisesinin Katolik kökenine dikkat çekerek Rum Ortodoks patrikliğin Bulgarlar üzerindeki ruhani yargı yetkisini reddetti.[354]

Propaganda çalışmalarının başarısı kısa zamanda görüldü. Selanik'in kuzeyinde küçük bir kent olan Kukuş'un ahalisi, Temmuz 1859'da papaya bir dilekçe gönderdi. Bu dilekçede Yunan ruhban sınıfı ile aralarındaki anlaşmazlıktan bıktıklarını ve Katolik kilisesine geçmeye hazır olduklarını bildiriyorlardı.[355] Karşılık olarak da aşağıdaki koşulların yerine getirilmesini istediler: a) Slavca ibadet dili olmalıdır; b) cemaat, başpiskoposunu kendi seçebilmelidir; c) başpiskopos ve papazların hepsi Bulgar olmalıdır; d) eğitim Bulgarca yapılmalıdır.[356] Katolik propaganda Kukuş dışında Makedonya'da, özellikle Vodena (Edessa), Yenice Vardar (Giannitsa), Selanik ve Doyran kentlerinde de başarılı oldu.[357] İstanbul'da da bazı Bulgarlar, Roma kilisesine alınma isteklerini dile getirdiler.[358] Nihayet İstanbul'da Aralık 1860'ta Roma-Bulgar birliği törenle gerçekleştirildi. Papa, Yosef Sokolski adlı birini birleşik Bulgarların başpiskoposu atadı. Sokolski, 1 Haziran 1861 tarihinde Bâbıâli'den atama iznini aldı ve bu izinle Bulgar birleşik milletinin başkanı olarak resmen onaylandı.[359]

Kırım Savaşından sonra da Bulgarların birleşme hareketi, Balkanlarda evrensel patrikliğin yetkisi altındaki tüm Ortodoks Hıristiyanların birliğine dayanan Rus nüfuzunu[360] tehdit ediyordu. Bu nedenle, o zamana kadar patrikliğin çıkarlarını dikkate alan Rus diplomasisi kilise meselesinde patrikliği her ne olursa olsun Bulgarlara yardımcı olmaya razı etmeye artık çok önem veriyordu.[361]

Bu şekilde sıkıştırılan ekümenik Patrik II. Yuvahim, Şubat 1861'de büyük bir sinod topladı. Bu sinoda İskenderiye, Antakya ve Kudüs patrik-

---

354 Krş., Grulich, *Die unierte Kirche in Mazedonien*, s. 42-43.

355 Kukuş'taki birleşme hareketi için bkz. Grulich, *age*, s. 43-47.

356 Krş., *age*, s. 45.

357 Krş., *age*, s. 47-52. Ayrıca bkz. Kiril patriarch bılgarski, *Prinos kım bılgarskija cırkoven vıpros. Dokumenti ot avstrijskoto konsulstvo v Solun*, Sofya, 1961, s. 38-39; Dimevski, *Crkovna istorija...*, s. 112-119.

358 Bkz. *Dokumenti iz turskite dırjavni archivi*, yay. haz. P. Dorev, c. 1, Sofya 1940, No. 697.

359 Krş. Reinhardt, *age*, s. 31-37.

360 Krş. Troubetzkoi, *age*, özellikle s. 162-171.

361 Reinhardt, *age*, s. 43.

leri, iki eski İstanbul patriği ve yirmi bir piskopos katıldı[362] ve bir belge hazırlandı. Bu belgede gelecekte Bulgarların patriklikle ilişkilerini düzenleyecek ilkeler saptandı. Bu ilkelerden en önemlileri şöyleydi:

a) Bütün Bulgar piskoposluk bölgelerinde Bulgar din adamları seçilecektir.

b) Bir Bulgar piskoposluğu boşaldığında, patriklik Bulgarların adayını dostça dikkate alacaktır.

c) Bulgaristan'ın bütün okullarında dersler Bulgar dilinde yapılacaktır.

d) Bulgar metropolitlerinin ve piskoposlarının gelirleri belirlenecektir.

e) Bulgar piskoposluklarında ibadet Bulgar dilinde yapılacaktır.[363]

Sinodun bu uzlaşma önerileri, Bulgar tarafından yeterli görülmeyerek reddedildi. Bulgarlar Temmuz 1861'de en önemli ilkeleri aşağıda olan yeni öneriler getirdiler:

a) Bulgar halkı, nüfusuna uygun bir şekilde patriğin seçimine katılma hakkına sahip olmalıdır.

b) Kutsal sinod üyeleri yarı yarıya Yunanlılar ve Bulgarlardan oluşmalıdır.

c) Kutsal sinodun Bulgar üyeleri, bu amaçla seçilmiş kilise dışından üyelerle bir karma komisyon oluşturmalıdır. Bu komisyon, Bulgar halkının dünyevi meselelerini düzenlemelidir.

d) Karışık piskoposluk bölgelerinde piskopos, halkın çoğunluğunu teşkil eden millet tarafından seçilmelidir.[364]

Bir birleşik Bulgar kilisesinin kurulmasından sonra değişen koşullar altında yapılan bu öneri ve karşı önerilerle, Bulgar-Rum kilise meselesinin çözümü konusunda on yıl süren görüşmeler dönemi başladı.

Ana katılımcılar –patriklik ve Bulgarların ulusal kilise liderliği– taraflar arasında uzlaşma ve anlaşma için öncelikle Rus büyükelçisi N. P. İgnatiyev (1864'ten itibaren) ve Osmanlı hükümeti çaba gösterdi. Bu dönemde Rusya için önemli olan, patriklikle kopmaya neden olmadan, milli bir forum kurarak Bulgarları Katolik ve Protestan propagandasının etkisinden korumaktı. Böylece hem Rus hem de Ortodoksluğun çıkarlarına hizmet edilmiş olacaktı.[365] Bu sorunda Osmanlı görüşü, bir yandan Tanzimat'ın ana eğilimlerinden yola çıkılarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan imparatorluğun o zamandaki kısa süreli çıkarları dikkate alınmalıdır. Önceden be-

---

362 Reinhardt, *age*, s. 43.

363 Krş., Reinhardt, *age*, s. 44-46 ve *Dokumenti iz turskite...*, c. 1, No. 703.

364 Reinhardt, *age*, s. 47-48.

365 "Zapiski grafa N. P. Ignat'eva, 1864-1874", *Izvestija Ministerstva inostrannych del* 6 (1914), s. 161, Meininger'e göre, *age*, s. 28.

lirtildiği gibi Tanzimat, rasyonel düşünceyle yetiştirilmiş bir bürokrasinin yükselişiyle bağlantılı bir şekilde, öncelikle devletin merkezileşmesi süreciydi. İdeolojik düzlemde bunun anlamı "batılılaşma"dır. Batılılaşma, "çağdaşlaşma" yararına eski yapılardan vazgeçilmesidir.[366] Bu dönemin önde gelen bürokratları, bu yüzden, merkezileştirme ve laikleştirme çabaları için bir engel anlamına gelen Rum Ortodoks patrikliğinin iç tartışmalar ve bölünmeler sonucu zayıflamasıyla ilgilendiler.[367] Osmanlı devletinin kısa vadeli çıkarlarının muhafazasıyla ilgili olarak Osmanlı karşıtı bir Balkan ittifakının oluşmasını engelleyecek bir politika gerekiyordu.[368] Kilise sorununda Bulgarların isteklerinin yerine getirilmesi, bu bakımdan başarı umudu veren özel bir tedbir olarak kendini gösteriyordu.

Yunanlıların ve Bulgarların karşıt konumları 1860'lar boyunca ortadan kaldırılamadı. Fakat artık tartışma, Bulgarların kendi bağımsız kiliselerinin olup olmaması sorunu etrafında değildi; Bulgarların kurulacak kiliselerinin hangi dinî ve politik yetkilerinin olacağı ve hangi coğrafi sınırlara sahip olacağıyla ilgiliydi. Patriklik, sadece Balkan dağlarının kuzeyindeki piskoposluk bölgelerinden oluşacak bir Bulgar kilisesini tanımaya hazırdı.[369] Buna karşılık Bulgarlar, kiliselerinin yetki bölgesinin toprak sınırlamalarına tabi olmamasında diretiyorlardı. Bulgaristan dışında dağınık bir şekilde, özellikle Trakya ve Makedonya'da yaşayan kendi milli azınlıkları için millet statüsü talep ediyorlardı. Görünüşteki çelişki, Bulgarların Ortodoksluktan sapan bir dinlerinin olmaması ve bunun sonucu olarak millet sistemi içinde bir Bulgar milleti için yer bulunamayacağıydı. Fakat Bulgar kilisesi sorunu, aslında bir ulusal sorundu. Burada Bulgarlar için söz konusu olan, her şeyden önce, gelecekteki devletleri için mümkün olduğu kadar büyük bir toprağı garantilemekti.[370] Balkan dağlarının kuzeyindeki

366 Türkiye'de bugün Tanzimat ile ilgili bu görüş hâkimdir. Bu görüşün belli başlı temsilcileri D. Avcıağlu, *Türkiye'nin düzeni. Dün-Bugün-Yarın*, Ankara, 1968; İ. Küçükömer, *Düzenin yabancılaşması. Batılılaşma*, İstanbul, 1969; İ. Cem, *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*, İstanbul, 1970; S. Yerasimos, *Azgelişmişlik sürecinde Türkiye*, c. 2, İstanbul, 1975.

367 Reinhardt, *age*, s. 102.

368 Bu devirde Balkan devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifak kurma denemeleri hakkında krş. W. L. Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, 2. baskı 1964, s. 61-62.

369 Patrikliğin 1867 antlaşma taslağında, "Théma Boulgarikón" adıyla belirtilen böyle bir Bulgar kilise bölgesinin oluşturulması öngörülmekteydi. Krş. Reinhardt, *age*, s. 63-65.

370 Yayın organlarının adı *Makedonija* olan "genç" veya "radikal" Bulgarlar, Makedonya hakkındaki taleplerini vurgulamak için 1867'de Ohri başpiskoposluğunun yeniden kurulması sorusunu ortaya attılar. Krş. İşirkov, *age*, s. LXXVI; Meininger, *age*, s. 87.

küçük bir Bulgaristan vaadine bağlanmak hiçbir koşulda istenmediğinden, kurulacak Bulgar kilisesinin sınırlarının belirsiz kalması talep ediliyordu. Hatta Bulgarların radikal kanadı, kilise sorununu çoktan çözülmüş görüyordu.[371] Makariopolski'nin ayinlerde kilise yasasına uygun bir şekilde patriğin adını belirtmeyip onun yerine padişahın adını koymasından (1860) bu yana, radikaller için fiilen bağımsız bir Bulgar kilisesi vardı.[372] Bu yüzden artık tamamen politik diğer sorunların çözümüne yönelmek isteniyordu. Böylece bir grup Bulgar milliyetçisi, Ocak 1867'de padişaha başvurdu. Padişahın, Bulgarların çarı olarak taç giymesini istiyorlardı. Böylece, Avusturya-Macaristan örneğine dayanarak, bir otonom Bulgaristan ortaya çıkacaktı.[373]

Osmanlı hükümeti bu türdeki teklifleri kabul edecek durumda olmasa bile, Bulgaristan, Trakya ve Makedonya'daki politik durumu dikkate almak zorundaydı. Bu nedenle Ekim 1868'de kilise sorununda inisiyatifi ele aldı ve patrikliği yeni taslaklarla karşı karşıya getirdi. Bu taslaklar esas itibarıyla şu maddeleri içermekteydi:

a) Bulgarlar tüm imparatorlukta, kendi din adamlarını seçme ve işe alma hakkına sahiptirler;

b) Çoğunluğu oluşturduklarında, karışık nüfuslu piskoposluk bölgelerinde Bulgarlar piskoposu belirlerler;

c) İstanbul'da Bulgarların bir kilise başı oturmalıdır. Bu kişi bir sinodun yardımıyla Bulgar kilisesinin ruhani idaresi ile ilgilenmelidir.[374]

Hükümetin bu inisiyatifi kamuoyunda duyulduğunda, Bulgarlar arasında büyük sevinç görüldü. Her taraftan padişaha teşekkür mektupları gönderildi.[375] Bâbıâli'nin bir kilise sorunuyla ilgili açık görüş bildirmesi patriklik tarafından *ab antiquo* [çok önceden beri] geçerli hak ve imtiyazlarının ihlali olarak yorumlandı.[376] Patrik bundan böyle Bulgar kilisesi sorununun çözümünü, bir evrensel sinodun hakem kararına devretmeyi kararlaştırdı.[377] Fakat yabancı güçlerin (Rusya) ülkenin kilise sorunlarına ka-

---

371 Kilise sorununda Bulgar "radikallerinin" bakış açısı için bkz. Meininger, *age*, s. 46-50, ve S. Damjanov, "Pravoslavnata cırkva i bılgarskata nacionalna revoljucija", *Pravoslavieto v Bılgarija*, Sofya, 1974, s. 153-191.

372 Damjanov, *age*, s. 159.

373 Bkz. Meininger, *age*, s. 88-89.

374 Krş. Troubetzkoi, *age*, s. 180-181; Reinhardt, *age*, s. 72-73; Işirkov, *Zapadnite kraişta...*, s. LXXVII; Meininger, *age*, s. 104-105.

375 Reinhardt, *age*, s. 74.

376 Krş. Troubetzkoi, *age*, s. 182-183.

377 *Age*, s. 185; Meininger, *age*, s. 105.

rışmalarına daha fazla fırsat vermek istemeyen Osmanlı hükümeti, ekümenik (evrensel) sinodu toplantıya çağırmayı patrikliğe yasakladı.[378]

Bâbıâli'nin bu aktif kilise politikası, kendi aracılığı olmadan Bulgar tarafının ılımlı kanadı ile patriklik arasında başlayan bir uzlaşma sürecini Bulgarlara yapılan cömert tekliflerle başarısızlığa uğratmaya yönelik de olsa,[379] diğer yandan, yalnızca bu politikanın o dönemde ülkede hâkim olan koşullara uygun olduğu göz önünden kaçırılmamalıdır. Bulgarların oturduğu bölgelerde yıllarca süren huzursuzluklar en yüksek noktasına 1868'den itibaren ulaşmıştı.[380] Patriğin otoritesi zayıflamıştı, atadığı din adamları bölgelerine hemen hemen hiç gidemiyorlardı. Ayrıca birçok yerde Bulgarlar patrikliğe kilise vergisi vermeyi reddediyordu.

Sadrazam 12 Mart 1870 tarihinde "Bulgar Eksarhlığı"nın kuruluşunu açıklayan bir fermanı, Rum ve Bulgar temsilcilerine teslim etti. Bu önemli belge, içeriği aşağıda özetle verilen on iki maddeden oluşuyordu:[381]

1. "Bulgar Eksarhiyası" unvanıyla belirtilen bir "daire-i mahsusa-i ruhaniye" oluşturulmuştur, bu dairenin "mezhebiye-i ruhaniye" ile ilgili işlerinin idaresi tamamen eksarhlığa bırakılmıştır.

2. Bu dairenin en yüksek rütbeli metropoliti, Eksarh unvanına haizdir, yanında daimi bir Bulgar sinodu bulunacaktır.

3. Ortodoks kilisesinin kurallarına uygun bir nizamname hazırlanacak, bu nizamnameye göre kilisenin iç örgütlenmesi yapılacak, metropolitlerin ve Eksarhın seçimine patrik tarafından müdahale edilmemesi sağlanacaktır. Eksarhın seçiminden sonra patrik hemen tasdikname verecektir.

4. Eksarh padişahın beratı ile atanacak, ayinde kilise kurallarına uygun bir şekilde patriğin adını zikredecektir.

---

378 Meininger, *age*; Reinhardt, *age*, s. 86-87.

379 Girit sorunu yüzünden patriklik ve Bulgarlar arasında bir uzlaşma olasılık dahilindeydi. Bâbıâli'nin 1868 yılındaki kilise girişimi, literatürde genellikle bu uzlaşmayı engelleme denemesi olarak değerlendiriliyor. Krş. Troubetzkoi, *age*, s. 181; Reinhardt, *age*, s. 70. Bu bağlamda Sadrazam Ali Paşa ve Hariciye Nazırı Fuad Paşa'nın oynadıkları rol hakkında Meininger şunları yazıyor: "Her ikisi de yetenekli yöneticiler olan ve imparatorluğun bekasına tamamen sadık olan iki paşa Bulgar sorunuyla ilgilenirken Rusya ya da kilisenin çıkarlarını nasıl etkileyeceğine değil Osmanlı çıkarlarını nasıl etkileyeceğine bakıyorlardı.", *age*, s. 103.

380 Bunun ve sonraki için krş. Reinhardt, *age*, s. 58-59, 102; Meininger, *age*, s. 71-73.

381 Fermanın metni, R. von March, *The Bulgarian Exarchate...*, s. 13-15; Reinhardt, *age*, s. 103-106; *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People*, s. 157-159. Bu belgenin bir analizi Meininger'de bulunmaktadır, *age*, s. 129-134.

5. Eksarh, Osmanlı hükümetine ve yerel makamlara doğrudan başvurma iznine sahiptir. Emrindeki metropolitlerin ve piskoposların atanma beratları, yalnızca onun isteğiyle çıkarılacaktır.

6, 7 ve 8. Bu maddeler altında, patriklik ile kilise arasındaki tamamen kiliseye özgü ilişkiler düzenleniyordu.

9. Fener'deki Bulgar kilisesi ve "papazhanesi" Eksarhlığa bağlı olacaktır.

10. Bu maddede Bulgar Eksarhlığı mıntıkasını oluşturan metropolitler sıralanıyordu.

11. Bulgaristan'daki manastırların usulü "carî ve merî" tutulacaktır.

Politik açıdan incelendiğinde 10. madde, fermanın en önemli hükmüdür. Yani bu madde, kilisenin nüfuzu altındaki bölgeler sorununu düzenliyordu. Batıda Niş ve Şehirköy, Trakya'da bazı küçük kazalar, Makedonya'daki Köprülü hariç Bulgar kilisesinin bütün metropolitlikleri Balkan dağlarının kuzeyinde bulunmaktaydı. Gerçi böylece bir Tuna Bulgaristan'ının kurulması gerçekleşebilirlik sınırına yaklaşmıştı; ama "aşırı" Bulgarlar için çok önemli olan Makedonya, gelecekteki devletin toprakları dışında kalmıştı. Fakat Makedonya'nın sonradan kilisenin yetki alanına girip girmeyeceği, fermanda açık bırakılmıştı. Örneğin 10. maddeye göre adı belirtilmeyen yerleşim yerleri için, Ortodoks nüfusun en az üçte ikisi Bulgar Eksarhlığının yetki alanına altına girmeyi kararlaştırdığında, bu izin ayrıca verilecekti.[382]

1870'ten sonra Rum Ortodoks Patrikliği ile Bulgar Eksarhlığı arasında artık bir daha *modus vivendi** sağlanamadı. Bu iki kilise arasındaki ilişkiler bozulmaya başladı. Vidin metropoliti Antim, 15 Nisan 1872 tarihinde Osmanlı hükümetinden atanma beratını aldı ve böylece ilk Bulgar eksarhı olarak törenle resmen tayin edildi.[383] Antim bu sıfatıyla, Slav havarileri Kiril ve Metodiy'in bayram günü olan 23 Mayıs 1872'de törenle Bulgar kilisesinin bağımsızlığını ilan etti.[384] Bu hareket, patrikliğin kutsal sinodu tarafından Antim'in hemen aforoz edilmesine neden oldu.[385] Ortodoks kilisesi konsili Eksarhlığı Ortodoks kilisesinden ayrılmış olarak yorumladı.[386]

---

382 Krş. Reinhardt, *age*, s. 105-106.

* "Yaşama biçimi" anlamına gelen Latince kökenli bir sözcüktür. Uluslararası hukukta, uyuşmazlık içindeki iki tarafın, temelde anlaşmazlığın çözümünü başka bir zamana bırakarak, geçici bir durumla yetinme biçimindeki anlaşmadır. -ç.n.

383 Bkz. von Mach, *age*, s. 17; Işirkov, *Zapadnite kraişte...*, s. LXXXI; Meininger, *age*, s. 180.

384 Meininger, *age*, s. 181.

385 *Age.*

386 Karş. *age*, s. 189-190.

Kiliselerin ayrılığı gerçekleştikten sonra, fermanın 10. maddesine uygun bir şekilde Makedonya'da –gerçi başlangıçta yalnız Ohri ve Üsküp piskoposluk bölgelerinde– halk oylaması yapmaya geçildi.[387] Üsküp'te sadece gerekli olan üçte iki çoğunluk değil, Ortodoks nüfusun onda dokuzu Bulgar Eksarhlığına bağlanmak için oy verdi. Ohri piskoposluk bölgesinde Bulgar tarafının galibiyeti daha da kesin oldu. Böylece Bulgar kilisesi 1872 sonbaharında Ohri ve Üsküp'ün yeni Bulgar metropolitlerinin atanma beratları için başvurdu. Osmanlı hükümetinin oyalama taktiği yüzünden bu iki metropolit ancak 1874 yılının başlarında Makedonya'daki görevlerine başlayabildiler.

Bulgarların 1870 fermanının 10. maddesinin Makedonya'da tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlama çabaları ve Yunanlıların (ve Sırpların) Bulgarları bunda engelleme çabaları 19. yüzyılın son çeyreğinde ve 20. yüzyılın başında Makedonya sorunu için bir faktör oluşturdu.

3. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA 1875-1878 EKONOMİK-POLİTİK KRİZİ VE BU KRİZİN MAKEDONYA AÇISINDAN SONUÇLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. yüzyıldan beri gözlenen buhranlı sosyal-siyasal gelişim, 1870'lerde doruk noktasına ulaştı. Milliyetçilik çağında Osmanlı İmparatorluğu gibi uluslarüstü imparatorlukların sarsıldıkları ve nihayet dağıldıkları biliniyor. Fakat bununla, Makedonya sorununun oluştuğu somut tarihsel durum açıklanamaz. Bu çalışmada şu ana kadar analizi yapılan Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli sosyoekonomik ve politik yapısının yanında, olağandışı dış faktörlerin de büyük önemi vardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda da, bir yandan bir Avrupa devleti olma, diğer yandan Avrupa milletleri ailesine ait olmama gibi özel bir durumu vardı. Avrupa için Osmanlı, aynı haklara sahip olmayan başka bir dünyayı, Doğunun dünyasını ifade etmekteydi. Bu eşitsizlik, kapitülasyonlar sisteminde kendini gösteriyordu. Avrupa'da hüküm süren anlaşmazlık ne kadar büyük olursa olsun, Avrupalı devlet adamları bir konuda her zaman hemfikirdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kapitülasyonlar sistemi her koşulda sürdürülmeliydi. Osmanlı hükümeti, kapitülasyonların en ezici maddelerinin bazılarından kurtulmak için yaptığı her denemede karşısında tüm Avrupa'dan oluşan bir koalisyonla karşılaşıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mısırlı Mehmed Ali ile savaşlarının neden olduğu iç politik kargaşa zamanında İngiltere, Bâbıâli'ye 1838 Balta Li-

---

387 Bunun ve sonraki için krş. Kınçov, "Grad Skopie...", s. 170; von Mach, *age*, s. 18; Işirkov, *age*, s. LXXXII.

manı Ticaret Antlaşması'nı dayattı.[388] Bu antlaşmada ithalat gümrükleri % 5, ihracat gümrük vergileri % 12 ve transit gümrükleri % 3 *ad valorem** olarak belirlendi.[389] Ayrıca bu antlaşmayla Avrupalıların, mukim olduğu ülkenin mahkemelerine bağlı olmama gibi imtiyazları yeniden onaylanmakla kalmadı, Osmanlı tekelleri de kaldırıldı ve serbest ticaret ilkesi dayatması aracılığıyla ülke Avrupa fabrikalarının ürünleri için açık bir pazara dönüştürüldü.[390] Yerli üretimi korumayan aşırı derecede düşük gümrük oranlarının olumsuz etkileri, özellikle yüzyılın ortasından itibaren kendini gösterdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki en büyük sanayileşme çabalarının sonucunda 1840'larda kurulan çok sayıda fabrika, daha ucuz üreten Avrupalı rakipleri karşısında kapılarını kapamak zorunda kaldı.[391]

Kırım Savaşı, Fransa ve İngiltere tarafından her şeyden önce Batı Avrupa sanayi ürünlerinin en önemli pazarı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nu gelecekte açık tutma amacıyla yürütüldü.[392] Bu pazarın daha iyi kontrol edilebilmesi için bir tedbir olarak İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Stratford Canning daha önce (1850) Osmanlı hükümetini mali açıdan İngiltere'ye bağımlı hale getirmeyi denemiş, ısrarla dış borç almasını önermişti.[393] Osmanlı devlet adamları, önce istemeseler de Kırım Savaşı esnasında ağır mali sorunlar nedeniyle Batı Avrupa'dan iki kez borç almak zorunda kaldılar.[394] Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun mali boyunduruk altına alınma süreci başladı.

---

388 Krş. Avcıoğlu, *Türkiye'nin düzeni*, s. 50-53.

* Latince "değere göre" anlamındadır. Vergi hukukunda bir malın değeri üzerinden hesaplanan vergi anlamında kullanılır. -ç.n.

389 Antlaşmanın metni, Hurewitz, *age*, c. 1, s. 110-111. Ayrıca krş. *The Economic History of the Middle East 1800-1914*, yay. haz. Ch. Issawi, Chicago-Londra, 1966, s. 38.

390 Krş. Hershlag, *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, s. 44-45. Serbest ticaretin Osmanlı İmparatorluğu'na nasıl empoze edildiği V. J. Puryear tarafından ayrıntılarıyla gösteriliyor: *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853*, [basım yeri belirtilmemiş], tıpkıbasım 1969 [1935], özellikle s. 107-145.

391 Bkz. E. C. Clark, "The Ottoman Industrial Revolution", *IJMES* 5 (1974), s. 65-76. Ayrıca krş. Avcıoğlu, *age*, s. 54-56.

392 Krş. F. Engels, "Worum es in der Türkei in Wirklichkeit geht", *New York Daily Tribune*, No. 3740, 12 Nisan 1853 tarihli, *MEW*, c. 9, s. 13-17. Ayrıca krş. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East...*, s. 1.

393 "Parlak cümlelerle Osmanlıların nasıl dış ülkelerden cazip koşullarda mali destek alabileceklerini anlattı. Osmanlıların korkmalarına gerek olmadığını belirtiyordu ... Herhangi bir yerde, diye soruyordu, bağımsızlığını yabancı kapitalistlerin taleplerine kurban etmesi istenen bir millet var mıydı?", F. S. Rodkey, "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856", *JMH* 30 (1958), s. 348.

394 Bu borçların koşulları ve miktarı hakkında bkz. Yeniay, *Yeni Osmanlı borçları tarihi*, s. 19-31.

Bu borçlanmaların yapıldığı koşullar hakkında bir görüş edinmek için aşağıdaki sayılar gösterilebilir: 1854-1874 arasında Osmanlı hükümeti 238.773.272 Osmanlı lirası (1 Osmanlı Lirası = 0,9 Sterlin) nominal değerde dış borç aldı.[395] İstikraz (borç) senetlerinin çok düşük emisyon kurlarından dolayı tüm borçların net toplamı 127.000.000 Osmanlı lirası, yani nominal değerin yaklaşık % 53'ü tuttu. Ortalama faiz oranı % 6 idi.[396] Bu kadar pahalı elde edilen paranın bir kısmını Osmanlılar, sarayların yapımı ve savaş gemilerinin alımı için heba ettiler.[397] Geri kalan para, az çok anlamlı tren yolu projelerine yatırıldı.[398] Nihayet 1874 yılında borç taksitlerinin ve faizlerinin yıllık 13 milyon liralık ödemeleri, 1874-75 bütçe yılında devlet gelirlerinin (25 milyon Osmanlı lirası) yarısından fazlasını oluşturmuştu.[399]

Bu ağır mali durumda hükümet, Osmanlı ithalat gümrüklerini malın değerinin % 20'sine çıkarmayı kabul etmeleri için büyük güçleri ikna etmeyi denedi. Fakat başaramadı.[400] Alacaklılarına ödeme yapabilmek için geleneksel tarım devletinin gelir kaynaklarına el attı: Tarım ürünlerinin öşrü 1874 sonunda % 12,5'a yükseltildi. Hıristiyanların askerlikten muafiyet vergisi ve tütün vergisi de artırıldı.[401] 1870'lerde peş peşe kötü olan hasat yüzünden geçim ve hayatta kalma endişesi duyan köylüden yükseltilen bu vergileri ödemesi bekleniyordu.[402] Örneğin 1873-75 yıllarında Anadolu'da açlık tehlikesi hüküm sürüyordu. Bazı bölgelerde halkın % 25'i açlıktan öldü, hayvanların % 90'dan fazlası yem yokluğu yüzünden telef oldu.[403] 1874 yılının ilk aylarındaki kış, yüzyılın en sert kışlarından biriydi. Soğukları ilkbaharda feci seller izledi.[404] İmparatorluktaki Slav halklarının kurtuluş hareketlerinin yeni bir ivme ve büyüme kazanmaları, bu koşullarda şaşırtıcı olmamalıdır. 1875 yazında Hersek ve Bosna'da, 1876 ilkbaharında Bulgaristan'da isyanlar çıktı.

---

395 Bkz. *age*, s. 51. Ayrıca krş. H. Feis, *Europe, the World's Banker 1870-1914*, New Haven 1930, s. 313.

396 Yeniay, *age*, s. 51.

397 Krş. J. A. Petrosjan, *"Novye Osmany" i bor'ba za konstituciju 1876g. v. Turcii*, Moskova, 1958, s. 20.

398 Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu inşası ile bağlantılı mali manipülasyonlar hakkında bkz. Hershlag, *age*, s. 47-49; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 805-812.

399 Yeniay, *age*, s. 52.

400 Krş. Petrosjan, *age*, s. 23.

401 *Age*, s. 74.

402 Krş. Hershlag, *age*, s. 63.

403 Krş. Petrosjan, *age*, s. 71; Avcıoğlu, *age*, s. 81-82; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 816, 821-822.

404 Yerasimos, *age*, c. 2, s. 819.

Fakat bu isyan hazırlıklarının önemli bir kısmı yabancı güçlerin eseriydi. Bu güçler halkın saadetinden çok kendi emperyalist çıkarlarını düşünüyorlardı. 1868'den beri Bosna ayaklanmasının örgütlendiği Sırbistan'ın, Piemonte'nin rolünü* Balkanlarda oynaması ümit ediliyordu: Güney Slavları Sırbistan'ın liderliğinde birleşmeliydiler.[405] Bu meselede Sırbistan'ın rakibi Karadağ'dı. Hersek ayaklanmasının liderinin, Karadağ prensinin kayınpederi olması anlamlıdır.[406] Diğer yandan komşu Avrupalı büyük güç Avusturya-Macaristan 1866'dan sonra, özellikle Panslavizmin ilerleyişini bu bölgede durdurmak için, Balkan yarımadasının Slavlarını politik ve ekonomik olarak her zamankinden daha fazla kendine bağlamak istiyordu.[407] Burada Hırvatların Katolikliğine Avusturya-Macar politikasına yol açma görevi veriliyordu. Hersek'teki isyan da esasen Avusturya propagandası aracılığıyla ve önce Katoliklerin oturduğu bölgelerde çıkarıldı.[408]

Balkan meseleleri dolayısıyla her zaman tasalanan diğer bir güç Rusya idi. Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya doğuda üç hedef gütmekteydi: Kırım Savaşı'nın galip güçlerinin koalisyonunu bozmak; Karadeniz'de Rus hükümranlığını yeniden kurmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halklarının bağımsızlık sürecine ivme kazandırmak.[409] Alman-Fransız savaşının uygun bir anında Rus diplomasisi inisiyatifi ele geçirdi ve Paris Ant-

* Piemonte: Kuzey İtalya'da bir bölgenin adıdır; İtalya'nın birliğinin sağlanmasında Sardinya ile birlikte öncülük etmişti.

405 Krş. Djordjeviç, *Révolutions nationales...*, s. 126-127.

406 *Age*, s. 129

407 Krş. Langer, *European Alliances and Alignments*, s. 96-72; H. Boge, *Wirtschaftsinteressen und Orientalische Frage. Ein Betrag zum Proplem der wirtschaftlichen Rivalitaeten der europaeischen Grossmaechte in Osteuropa*, diss., Frankfurt/Main, 1957, s. 3.

408 Dalmaçya'daki Avusturya valisi general Rodiç ajanları vasıtasıyla Hersek Katoliklerini, Franz Josef'in seyahati esnasında, İmparatora Osmanlı idaresi hakkındaki şikâyetlerini şahsen bildirmek için Hersek sınırı boyunca delegasyonlar göndermeleri için harekete geçirdi. Krş. V. Çubriloviç, *Bosanski ustanak 1875-1878*, Belgrad, 1930, s. 45-48. D. MacKenzie, o dönemdekilerin, özellikle de Ruslar ve Sırpların, Hersek ayaklanmasını Avusturyalıların entrikalarına bağladıklarını bildiriyor. Ayrıca, Katoliklerin oturduğu isyan bölgesinde yabancı ajanların çalıştıklarını teyit ediyor. Buna rağmen, aşağıdaki sonuca varıyor: "İsyanın bir dış güç tarafından örgütlendiği ya da yönetildiği hakkında bir kanıt yoktur." *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1878*, Ithaca, N. Y., 1967, s. 30-31.

409 Krş. Langer, *European Alliances and Alignments*, s. 67-68; B. H. Sumner, *Russia and the Balkans 1870-1880*, Oxford 1937, s. 74; K. Kossev, "Die russische Politik hinsichtlich der Orientfrage nach dem Krimkrieg und die Sache der bulgarischen Befreiung", *EH* 7 (1975), s. 286.

laşmasının değiştirilmesini talep etti. Bu değişiklik gerçekten de 1871 tarihli Pontus antlaşmasıyla sağlandı.[410] Bosna-Hersek isyanı çıktığında Rusya başbakanı Gorçakov ilke olarak barış diplomasisi taraftarıydı,[411] ama Rusya'nın Balkanlardaki özellikle Panislav eğilimli temsilcileri artık Slavların bağımsızlığı için açıkça savaşmanın zamanı geldiğini düşünüyorlardı.[412] Rusya'daki Panislavist çevreler, isyancıları maddi ve manevi açıdan desteklemek için büyük kışkırtma kampanyası düzenlediler.[413] İki güney Slav devleti olan Sırbistan ve Karadağ, isyancılara topraklarını harekât üssü olarak kullanma izni verdi. Bu durum, Osmanlı güçlerinin herhangi bir kesin başarı elde etmesini olanaksız kıldı.[414]

Zaten çok güç durumda olan Osmanlı hükümeti, 6 Ekim 1875 tarihinde bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Bu açıklamada 1 Ocak 1876'dan itibaren dış borçlarından kaynaklanan yükümlülüklerini tam yerine getiremeyeceğini ilan etti. Hükümet, yıllık borç ödemelerinin yarısı için % 5 faizli ve 5 yıl süreli tahvil çıkarmayı düşündüğünü açıkladı.[415] Osmanlı devletinin bu şartlı iflas açıklaması, Avrupalı alacaklıların –Fransızlar, İngilizler, Hollandalılar, Almanlar ve İtalyanlar– büyük tepkisine neden oldu.[416] Örgütlendiler ve Bâbıâli'ye müdahale etmesi için hükümetlerine baskı yaptılar.[417] Basın kampanyalarıyla kamuoyunda Türk karşıtı

410 Bunun için bkz. B. Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington-Londra, 1973, s. 25-84. Ayrıca krş. K. M. Schach, *Russian Foreign Policy under Prince Alexander M. Gorchakov: The Diplomatic Game Plan versus Austria, 1856-1873*, tez, Nebraska Üniversitesi, 1973.

411 1875-1878 Doğu krizi esnasında Rusya'nın tutumu hakkında krş. D. Geyer, *Der russiche Imperialismus*, Göttingen, 1977, s. 56-71.

412 Çubrilovic'e göre Rusya'nın temsilcileri en azından dolaylı olarak isyanın çıkmasına katıldılar. Krş. *age*, s. 61

413 T. G. Snytkos'un görüşüne göre Rusya'nın güney Slavları kışkırtması panslav özellikli olmayıp baskı altında tutulan Balkan halklarının kaderlerine demokratik-devrimci katılımın bir ifadesiydi. Bkz. "Iz istorii narodnogo dvijenija v Rossii v podderjku bor'by jujnych slavjan za svoju nezavisimost' v 1875-1876 gg." *Obşçestvennopolitiçeskie i kul'turnye svjazi narodov SSSR i Jugoslavii. Sbornik statej*, Moskova, 1957, s. 85.

414 Yerasimos, *age*, c. 2, s. 845-846. Osmanlı askeri bakış açısından Bosna ve Hersek ayaklanmaları H. Sedes tarafından anlatılıyor. *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan ihtilalleri ve siyasi olaylar*, İstanbul, 1946.

415 Yeniay, *Yeni Osmanlı borçları tarihi*, s. 53-56. Ayrıca krş. D. C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, New York, 1929, s. 80.

416 Hershlag, *age*, s. 63.

417 A. Roumanie, *Essai historique et technique sur la Dette Publique Ottomane*, Paris, 1927, s. 79, Yeniay'a göre, *age*, s. 56-57.

hava oluşturuldu. Bu hava, 1877-78 savaşı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi yönden yalnız kalmasının yolunu açtı.[418]

"Doğu krizi", 1875 sonuna doğru yeni bir doruk noktasına ulaştı. Avusturya-Macaristan ve Rusya, isyancıların bölgelerinde yeni reformların yapılmasını Bâbıâli'den istemek konusunda anlaştılar.[419] Teklifleri 1875 Aralık sonu tarihli Andrassy notasında formüle edildi: tam din özgürlüğünün sağlanması, iltizamın kaldırılması, tarının düzeltilmesi vb.[420] Bâbıâli, Ekim 1875'ten beri değişik düzeyde reformları kabul etmeye hazırdı. Vergi kolaylıklarının yanında örneğin bir genel toplantıya delege göndererek vilayetlerin gelecekteki reform programlarının hazırlanmasında söz hakkı olacağı öngörülmüşü.[421] Bu yüzden Bâbıâli'nin Andrassy notasını kabul etmesi şaşırtıcı olmamıştı. Ama asiler aslında reformları değil, Bosna ve Hersek için politik özerklik istediklerinden notayı reddettiler.[422]

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1860'larda "Yeni Osmanlılar" adı altında bir araya gelen siyasi muhalefetin gözünde büyük güçlerin Hıristiyanların yaşadığı bölgelerde reformların yapılmasıyla ilgili talepleri, yanlızca, ilerde imparatorluğun topraklarını kendi nüfuz bölgelerine katabilmek için imparatorluğu zayıflatma çabalarıydı.[423] Muhalif Osmanlılar Mart 1876'da Batı Avrupa'nın tanınmış devlet adamlarına vatanperver Müslümanların manifestosunu yolladılar. Bu manifestoda Andrassy notası ile ilgili olarak

418 Olayın çağdaşları, Bâbıâli'nin borçlarını ödeyemeyeceği kararının, Rus büyükelçisi İgnatyev'in etkisiyle oluştuğunu düşünmektedirler. Bununla ilgili olarak krş. Sumner, *Russia and the Balkans*, s. 101 ve Yerasimos, *age*, c. 2, s. 850-852.

419 Bosna ve Hersek reformlarıyla ilgili olarak Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki tartışmalar hakkında bkz. G. Hünigen, *Nikolaj Pavloviç Ignat'ev und die russische Balkanpolitik 1875-1875*, Göttingen, 1968, s. 18-70. Bosna ve Hersek'teki isyan Bismarck için "mutlu bir rastlantı" idi. Çünkü böylece Orta Avrupa güçleri arasındaki gerilimler kenar bölgelere kaydırılmış oldu. Krş. A. Hillgruber, *Bismarcks Aussenpolitik*, Freiburg, 1972, s. 146.

420 Bkz. Petrosjan, *age*, s. 75-76; Hünigen, *age*, s. 64-70.

421 Krş. Hünigen, *age*, 45.

422 Örneğin, Osmanlı kara birliklerinin kesinkes çekilmesini istiyorlardı. Krş. Çupriloviç, *age*, s. 124. Bosna için bir özerk Hıristiyan idaresi, o zamanki Rus devlet adamlarının (kendi aralarında söyledikleri) görüşlerine göre bile doğru çözüm değildi. Jomini 29 Haziran 1876'da Giers'e şöyle yazdı: "Halkın yarısından çoğunun Müslüman olduğu Bosna'da özerklik uygulanamaz." Bkz. *Russia in the East 1876-1880. The Russo Turkish War and the Kuldja Crisis as seen through the Letters of A. G. Jomini to N. K. Giers*, yay. haz. Charles ve Barbara Jelavich, Leiden, 1959, s. 19.

423 "Yeni Osmanlılar" hakkında bkz. Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, 1973 (1909-1911); T. Z. Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1869-1952*, İstanbul, 1952, s. 88-97; Petrosjan, *age*, s. 34-70; Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 126-156; Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 241-268.

Avrupa'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun içişleri hakkında yanlış görüşlere sahip oldukları belirtiliyordu.[424] Müslümanlar da Hıristiyanlar kadar despotizmin keyfiliğinin kurbanıydı, dolayısıyla Hıristiyan tebaa için özel hakların talep edilmesi haklı gösterilemezdi. Reformlar, toplumun bir bölümünün özel çıkarlarını kayırmak için değil, tüm halkın saadeti için yapılmalıydı. Genel reformlarla ilgili talep, 1908 Jön Türk devrimine kadar imparatorluğun yükselen Müslüman burjuvazisinin temel yaklaşımı için ayırt edici bir özellik olarak kalmıştır.

1875-76 yıllarının politik ortamında "Yeni Osmanlılar"ın muhalefeti, Avrupalıların imparatorluğun iç işlerine karışmasına karşı bir tepki demekti. Bu muhalefet, Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya karşı bir kışkırtma şekline dönüştü. Mahmut Nedim Paşa, özellikle Rusya taraftarı olma eğilimi yüzünden ve İgnatiyev ile işbirliği yaptığı için eleştiriliyordu.[425] Hükümete karşı kışkırtma kampanyasını başkentteki softalar yürütüyordu. İstanbul meydanlarında sayıları zaman zaman 40.000'e varan softa yürüyüş yapmış, padişahtan sadrazamın azlini ve bir anayasaya müsaade edilmesini istemişlerdi.[426] İmparatorluğun Avrupa vilayetlerindeki Müslüman ahaliye de bu dönemde gergin bir hava hâkimdi.

Bulgaristan'da 20 Nisan-2 Mayıs 1876'da çıkan "Nisan İsyanı"nın seyri bu arka plandan görülmelidir. O yılların olaylar yumağında bu isyan, Panslavist davanın yararına bir kışkırtma olarak görülmelidir.[427] Bulgar tarihçi K. Kossev şöyle yazıyor: "Amaç, Doğu Sorununu uluslararası görüşe açmak, böylece devrimin stratejik rezervine –Rusya'nın doğrudan askeri katılımı– çağrı yapmaktı."[428] İsyancılar Panagyurişte'de "aniden boşanan intikam hırsıyla, kudurmuşçasına" savunmasız erkek, kadın ve çocukları öldürdüler.[429] Öfkeli Müslüman halkın taşkınlıkları çok daha korkunç

---

424 Bu ve sonrası için krş. Petrosjan, *age*, s. 81-83.

425 Krş. Ebuzziya Tevfik, *age*, s. 408-412.

426 Petrosjan, *age*, s. 85.

427 Nisan ayaklanmasının Bulgar halkının bağımsızlık hareketi çerçevesindeki özgürlükçü anlamı kesinlikle küçümsenmemelidir. Ama bu isyanın, J. Natan'ın yaptığı gibi (*Bılgarskoto vızrajdane*, s. 188-207) ululaştırılmasından da aynı şekilde kaçınılmalıdır.

428 "Die russiche Politik hinsichtlich der Orientfrage nach dem Krimkrieg und die Sache der bulgarischen Befreiung", s. 284.

429 Bkz. A. Hajek, *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin ve Leipzig, 1925, s. 264-265. Langer şunları yazıyor. "En dost yazarlar bile devrimcilerin zavallı silahsız Türkleri acımasızca katlettiğini kabul etmektedir." *European Alliances and Alignments*, s. 85. Bunun için krş. Bulgar anlatımı, K. Kosev, N. Jeçev, D. Dojnov, *Istorija na Aprilskoto vıstanie 1876*, Sofya, 1976, s. 361-364.

şekillere dönüştü.[430] İsyanın lideri Georg Benkovski'nin, isyanın bastırılmasından sonra Bulgar köylerindeki yangınlar karşısında, "Artık hedefime ulaştım. Tiranın kalbini öyle ağır yaraladım ki artık iyileşemez. Ve Rusya, lütfen gelsin artık" dediği ileri sürülür.[431] Müslümanların isyancı Slavlara ve onları koruyan büyük güçlere karşı duyduğu hiddet dalgası, ilkbahar ve yazda sürekli yükseldi. 5 Mayısta Selanik'te Alman konsolosu ve Fransız meslektaşı, öfkeli kalabalık tarafından öldürüldü.[432] Softaların İstanbul'da 10 Mayısta düzenledikleri büyük bir yürüyüş gerçekten Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'nın azline neden oldu. Yeni Osmanlıların lideri Midhat Paşa yeni kabineye alındı ve nihayet 29-30 Mayıs 1876 gecesinde Yeni Osmanlıların bir darbesiyle Sultan Abdülaziz tahttan indirildi.[433] Beklenildiği gibi, yeni hükümet "üç imparator ittifakı"nın "Berlin Memorandumu"nda özetlenen reform önerilerini reddetti. Bu önerilerin Andrassy notasındaki kararlarla farkı, Bosna ve Hersek'te reformların uygulanmasında, Avrupalıların denetimini öngörmesiydi.[434]

Rusya, Sırbistan ve Karadağ'da Balkanlardaki olaylar yüzünden ulusal heyecan büyüktü. Sırbistan ve Karadağ Osmanlı İmparatorluğu'na Haziran 1876 başlarında savaş açtı.[435] Rus hükümetinin bu savaş ilanını önlemeye çalışmasına rağmen, Sırbistan ve Karadağ'da Rusya'nın bu kardeş ülkelere yardım edeceğini tahmin ve öngörmek için yeterli neden vardı.[436] Rus Slav komiteleri bu ülkelere sadece silah, cephane ve ilaç göndermiyordu; örneğin Rus subayları ve gönüllüleri de meşhur bir Rus Panslavisti olan General M. G. Çernyaev'in komutanlığında Sırp ordusunda savaştılar.[437]

---

430 Krş. Yerasimos, *age*, c. 2, s. 859.

431 Z. Stojanov, *Zapiski po bılgarskite vıstanija 1870-1876*, Sofya 1890, s. 395, alıntı Kossev, *age*, s. 284.

432 Krş. Kiril patriarch bılgarski, *Prinos kım bılgarskija cırkoven vıpros*, s. 63-66.

433 Tunaya, *age*, s. 96-97; Petrosjan, *age*, s. 92-96.

434 Krş. Petrosjan, *age*, s. 88-89. A. G. Jomini, "Genç Osmanlı" Hüseyin Avni Paşa'nın politik görüşü ile ilgili olarak N. K. Giers'e, 9 Haziran 1876'da şunları yazdı: "Türklerin ya yenmesi ya da ölmesi gerektiğine inanıyor. Ya yeniden askeri zaferler kazanmak ya da Hıristiyanları boğup intihar etmek. Ben de Türk olma talihsizliğine uğrasaydım, başka türlü bir mantık yürütmezdim." Bkz. *Russia in the East...*, s. 13.

435 Bu savaşla ilgili olarak bkz. E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8: *Birinci Meşrutiyet ve İstibdat devirleri 1876-1907*, Ankara, 1962, s. 14-24; MocKenzie, *age*, s. 100-153.

436 İgnatiyev, Sırbistan'ın Rusya'daki askeri temsilcisi Albay Katardji'ye şöyle dedi: "Hükümdarın gizli dileklerini size söylemesini mi bekliyorsunuz? Doğal olarak bunu yapamaz. Ama ben, siz savaş ilan ettiğiniz anda Rusya'nın sizi izleyeceğini size tekrarlıyorum." Bkz. S. A. Nikitin, *Slavjanskie komitety v Rossii v 1858-1876*, Moskova, 1960, s. 296.

437 Slav komiteleri tarafından Sırbistan'a gönderilen Rus subay ve askerlerinin sayısını Nikitin 4.303 olarak belirtiyor. Krş. aynı yerde, s. 319-320.

Sırbistan ve Karadağ'ın Bâbıâli'ye savaş açmasına Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın tepkisi, Gorçakov ve Andrassy'nin Reichstadt'da bir Slav zaferi durumunda Bosna ve Hersek'in Sırbistan, Karadağ ve Avusturya-Macaristan tarafından paylaşılmasını kararlaştırmaları oldu.[438] Bulgaristan, Trakya ve Arnavutluk özerk devletlere dönüştürülürken, Rusya Besarabya'yı alacaktı. Eğer Slavlar savaşı kaybederlerse Avusturya-Macaristan ve Rusya birlikte, *statu quo ante bellum** sağlanması ve padişahın Bosna ve Herşek'te isyancı halkın yararına reformlar yapmaya mecbur edilmesi için çalışacaklardı.

Sırpların yenilecekleri 1876 sonbaharının başlarında belli olduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik yalnızlığı tamamlanmıştı. İngiliz liberallerinin lideri Gladstone *Bulgarian Horrors and the Question of the East* [Bulgar Vahşeti ve Doğu Sorunu] başlıklı bir kitapçık yayımladı. Bu yazıda "Barbar Türkler"in Avrupa'dan kovulması açıkça istendi.[439] Gladstone, liberallerin yükselmesine de yaramış olan mükemmel hazırlanmış bir savaş söylevinde, Rusya'ya karşı Osmanlı devletini hâlâ destekleyen tek hükümetin kamuoyunda, havanın Osmanlıların zararına değişmesini başardı. Sırp ordusu ekim ayında kesin bir yenilgiye uğradığında İgnatiyev Osmanlı hükümetine bir ültimatom verdi. Bu ültimatomda Sırplarla hemen bir ateşkesin yapılması istendi; yoksa Rus ordusu müdahale edecekti.[440] Bâbıâli'nin ültimatomu kabul etmesine rağmen Rusya'da kısmi seferberlik ilan edildi. Panslavist çevreler Rusya'nın o bölgedeki bütün itibarını kaybetme tehlikesinin var olduğu iddiasıyla, Balkanlara askeri müdahale konusunda hükümete baskı yapıyorlardı.[441] Nihayet altı büyük gücün temsilcisi aralıkta İstanbul'da, Bosna ve Hersek ile Bulgaristan'da yapılması gereken reformların içeriği ve şekli hakkında danışmak için bir konferansta bir araya geldiler.[442]

---

438 Reichstadt Konvansiyonu ile ilgili olarak bkz. Sumner, *Russia and the Balkans*, ek 2, s. 584-588; MacKenzie, *age*, s. 106-108.

* Uluslararası hukukla ilgili bir söz. Savaşan taraflar arasında, çatışma öncesindekine benzeyen ve görüşmelere temel oluşturması kararlaştırılan ya da önerilen durum anlamındadır. -ç.n.

439 Bunun için bkz. R. T. Shannon, *Gladstone and the Bulgarian Agitation 1876*, Londra, 1963.

440 Bunun ve sonrası için krş. Karal, *age*, c. 8, s. 24; MacKenzie, *age*, s. 147-153; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 865 vd.

441 Kossev, "Die russische Politik hinsichtlich der Orientfrage...", s. 290-293.

442 1876 İstonbul Konferansı ile ilgili olarak bkz. Langer, *European Alliances and Alignments*, S. 103 vd.; Koral, *age*, s. 25-39; MacKenzie, *age*, s. 174-179; Ch. Christov, *Osvobojdenieto na Bılgarija i politikata na zapadnite dırjavi 1876-1878*, Sofyo, 1968, s. 58-95.

Midhat Paşa'nın yeni Osmanlı hükümeti, meşrutiyetin ilanının Avrupalıları Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerinin düzenlenmesinin sadece Osmanlıların hakkı olduğunu kabul etmeye yanaştıracağını umuyordu. Bir burjuva toplumunun temel haklarını din ve ırk ayrımı gözetmeden padişahın tüm tebaasına vermeyi garanti eden anayasa, 23 Aralıkta ilan edildi.[443]

Osmanlı hariciye nazırı, konferans güçlerinin temsilcilerine anayasanın ilanıyla konferansın artık gereksiz olduğunu aynı gün törenle bildirdi. Hangi reformların ülkede uygulamaya konacağına karar vermek, şimdi Osmanlı meclisinin görevidir diye belirtti.[444] Fakat Avrupalı diplomatlar bu açıklamanın kendilerini etkilemesine meydan vermeden planlanan günlük programa devam ettiler. Reformların uygulanmasını kontrol edecek bir uluslararası komisyonun kurulması hakkında konuşuldu. Bir uluslararası jandarma, reform bölgelerinde huzur ve düzeni sağlayacaktı.[445] İgnatiyev, H. Kiepert'in etnografya haritasında Bulgarların oturduğu bölgeler olarak gösterilen toprakları kapsayan büyük bir özerk Bulgaristan'ı kafasında canlandırıyordu. Bu Bulgaristan Karadeniz'deki Varna ile batıdaki Niş, İvranye (Vranja), Üsküp'ten güneybatı Makedonya'daki Ohri, Prespa ve Kesriye (Kastoria) göllerine kadar uzanan bir bölgeyi kapsıyordu.[446]

İstanbul Konferansı bu koşullarda baştan itibaren başarısızlığa mahkûmdu. Birinci günden başlayarak Osmanlı hükümeti görüşmelerin devamını engellemeye çalıştı ve böylece büyük güçler tarafından izlenen konferans taslağını temelden reddettiğini gösterdi. Osmanlı kamuoyu hükümeti desteklemekteydi: Osmanlı meselelerine Avrupalı güçlerin bu derecede karışmaya hakları olmadığı görüşü hâkimdi. Örneğin Rusya daha 1863'te kendi bölgesindeki Leh ayaklanmasını acımasızca bastırmıştı ve 1870'lerde Ukrayna'daki göçebe azınlıkları yok etmeye hazırlanıyordu.[447] İngiltere, İrlanda ulusal hareketini tanımamakta inatla direniyordu; ne İngiltere ne de Fransa Osmanlı hükümetinden talep ettikleri reformları kendi sömürgelerindeki Müslüman halka tanımayı düşünmekteydi. Böyle bir

---

443 23 Aralık 1876 tarihli Kanun-ı Esasi metni hakkında bkz. E. E. Hirsch, *Die Verfassung der Türkischen Republik*, Frankfurt am Main-Berlin, 1966, s. 195-206. Bu devrin ayrıntılı bir anlatımı ve anayasanın tahlili R. Devereux'da bulunuyor, *The First Ottoman Constitutional Period. A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, 1963.

444 Petrosjan, *age*, s. 116.

445 Krş. *age*, s. 121-124.

446 Krş. Işirkov, Zapadnite kraişte..., s. XCIII.

447 Krş. Langer, *European Alliances...*, s. 103; Wilkinson, *Maps and Politics*, s. 63.

"Yeni Osmanlı" ideolojisinin oluşmasında İstanbul'daki Avrupalı göçmenler grubu da –özellikle Bâbıâli'de ve Osmanlı ordusunda önemli makamlarda bulunan Macar ve Polonyalılar– bir rol oynadılar.[448]

Böylece konferans Osmanlı hükümetinin olumsuz tavrı yüzünden 20 Ocak 1877'de kesilmek zorunda kaldı.[449] Fakat büyük güçler bu tarihten sonra da reform taleplerinin gerçekleşmesi için çabalarını sürdürdüler. 31 Mart 1877'de Londra Protokolü imzalandı. Bu protokolde Bâbıâli'den, Karadağ'a küçük bir bölgeyi bırakmasının yanında, ordusunu azaltması ve gerekli reformları hızla uygulamaya geçirmesi talep ediliyordu.[450] Protokolde bir tehdit de vardı:

> Hıristiyanların koşulları, Doğu'daki barışı zaman zaman bozan güçlüklerin yeniden ortaya çıkmasını engelleyecek şekilde düzeltilmediği takdirde, [büyük güçler- F.A.] böyle bir durumun kendi çıkarları ve Avrupa'nın genel çıkarlarıyla bağdaşmayacağını bildirme hakkına sahiptirler. Bu takdirde, Hıristiyan halkların iyiliğini ve genel barışın çıkarlarını düşünme hakkını saklı tutarlar.[451]

İlk kez 29 Martta toplanan Osmanlı meclisi, 9 Nisanda Londra Protokolü'nün kararlarını reddetti. Bunun üzerine Rusya 24 Nisan 1877'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.[452]

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı, Makedonya'daki Bulgar Eksarhlığı taraftarları arasında, ülkelerinin kısa zamanda Osmanlı egemenliğinden kurtulacağı ümidini doğurdu. Kendilerini Bulgar ulusuna bağlı hisseden zengin Eksarhçılar, Balkanlardaki savaşın gidişatını dikkatle izliyorlardı. Bu istikrarsız zamanda devlet memurlarının keyfiliği ve bölgeyi yakıp yıkan çetelerin hırsızlık ve talan hırsıyla da karşı karşıya kalan bu tabaka, özellikle Ruslara yakınlık duyduğunu hiç gizlemiyordu.[453] Basit çiftçi ve köylüler savaşın etkilerini daha da yoğun hissettiler. Vergilerin yükseltilmesi, ordu

---

448 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 244-245.

449 Petrosjan, *age*, s. 124.

450 Krş. Devereux, *age*, s. 191-192; Karal, *age*, c. 8, s. 39-40.

451 Bkz. Devereux, *age*, s. 192.

452 Bu savaş hakkında genel bir bilgi için H. Sedes, *age*, s. 132-204; R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, Londra, 1935, s. 168-374; Sumner, *Russia and the Balkans*, s. 302-424; Karal, *age*, c. 8, s. 40-57; MacKenzie, *age*, s. 194-247.

453 Batı Makedonya'daki bir tüccar, toprak ağası ve bankacının oğlu olan Dr. Ch. Tatarçev, savaş esnasında o bölgede Arnavut haydut çetelerinin neden olduğu baskının çocukluğunu ne kadar etkilediğini anılarında belirtir. Tatarçev "İç Makedonya Devrim Teşkilatı"nın kurucularından biridir. Bkz. *Pırvijat centralen komitet na VMRO. Spomeni na Dr. Christo Tatarçev*, Sofya, 1928, s. 95-96.

için savaş vergisi olarak mallarına el konulması, uzak yerlerde yol yapımında çalışma mecburiyeti vb yüzünden yeni maddi yük altına girmişlerdi. Bu yük, maddi yaşam koşullarını daha da dayanılmaz kılıyordu. Rus ordusunun işgal ettiği bölgelerden sistemli bir şekilde zorla çıkartılan çok sayıda Müslüman mültecinin[454] beslenmesi de kısmen Hıristiyan çiftçilere yüklendi.[455] Sonuç, ovadaki köylü huzursuzlukları ve isyanlarıydı.[456]

Ayastefanos'ta bir ön antlaşmanın imzalanması (3 Mart 1878), Makedonya'nın Slav eksarhlığı halkının kilise ve ulus olarak bağımsızlıkları için yaptıkları uzun mücadelenin mükâfatı gibi göründü. Rus çarı bu antlaşmayla, batı sınırı Arnavut dağ zinciri önündeki Drin ırmağında bulunan ve böylece tüm Makedonya'yı içine alan bir "Büyük Bulgaristan" yaratmıştı.[457] Hatta güneybatıdaki Korça kenti (günümüzde Arnavutluk'ta) bile Bulgaristan'a verilmişti.[458] Fakat eksarhlık taraftarları çok kısa sürede hayal kırıklığına uğradılar. Tehlikeli bir hal alan uluslararası vaziyetten dolayı Rus ordusu kısa zamanda Makedonya'ya girme planından vazgeçti.[459] "Özgürlük ordusu"nun gelmeyişi, Bulgar zihniyetli Makedonyalılar arasında huzursuzluk yarattı. Özellikle Rusları uygun bir törenle karşılama hazırlıkları yapanlar, kendilerini can sıkıcı bir konumda buldular.

Ayastefanos ön antlaşması (3 Mart 1878) ile Berlin Kongresi sonu (13 Haziran 1878) arasında geçen aylar, diğer Makedonya halkları için de be-

---

454 Bulgaristan'dan Müslüman halkın kovulması hakkında bkz. Yerasimos, *age*, c. 2, s. 872-882.

455 Yalnızca Prilep kazasında toplam 30.000 mülteci vardı. Krş. D. Dojnov, "Nacionalnoosvoboditelnite borbi v jugozapadna Bılgarija v nadveçerieto na Kresnensko-Razlojkoto vıstanie", *Kresnensko-Razlojkoto vıstanie 1878*, Sofya, 1970, s. 44. Ch. Christov, Selanik vilayetinde 60.000 sığınmacıdan söz eder. Krş. *Agrarnite otnoşenija v Makedonija...*, s. 113. Burada ayrıca krş. Kiril Patriarch Bılgarski, *Bılgarskata Ekzarchija v Odrinsko i Makedonija sled osvoboditelna vojna 1877-1878*, 1, 2, Sofya, 1970, s. 239-242.

456 Örneğin daha 1876 yılında Makedonya'nın kuzeydoğusunda Razlovci isyanı, çiftçiler ile vergi memurları arasındaki bir tartışma sonrasında çıktı. Bkz. *Istorija na makedonskiot narod*, s. 131-132. Ayrıca krş. Dojnov, *age*, s. 34. O zaman vergi memurları Manastır sancağının köylerine yalnızca silahlı birliklerin refakatinde girebiliyorlardı. Krş. Christav, *Agrarnite otnoşenija...*, s. 109.

457 Tanınmış Panslavist Kont Çerkaskij, Rus genel kurmayında Bulgaristan'ın "sivil meseleleri"nin idaresiyle görevlendirilmiş, "Büyük Bulgaristan" taslağını daha savaşın başlangıç evresinde yapmıştı. Krş. Işirkov, *Zapadnite kraişta...*, s. CIII-CIV.

458 Ayastefanos Antlaşması'nın metni için bkz. *Major Peace Treaties*, c. 2, s. 959-974

459 1878 uluslararası kriz hakkında bkz. Sumner, *Russia and the Balkans*, s. 425-500. Rus askerlerinin göründüğü tek Makedonya kazası, Gorno Djumaja'dır. Krş. Dojnov, *age*, s. 42.

lirsizlik dönemidir: Ayastefanos Antlaşmasıyla nüfusunun büyük kısmını Arnavutların teşkil ettiği bölgenin büyük bir bölümü Karadağ prensliğine, Sırbistan krallığına ve yeni oluşturulan Bulgaristan'a verildiğinden Arnavutlar çok endişeliydi.[460] Makedonya sorununun gelişimi açısından önemi olduğu oranda elinizdeki bu araştırma tarafından dikkate alınan Arnavut özgürlük hareketinin çıkış noktası, Ayastefanos Antlaşmasına karşı bir protesto eylemidir. İstanbul'da 1878 ilkbaharında Arnavut aydınları Ziya Priştina, Abdül ve Sami Fraşeri, Jani Vreto vb, "Arnavut Merkezi Devrim Komitesi"ni kurdular. Bu komitenin amacı, yabancı emperyalist emellere karşı Arnavutluk'ta bir direniş hareketini örgütlemekti.[461] Buna koşut olarak Abdül Fraşeri, Arnavut halkı adına, komşu devletlerin Arnavut bölgesi üzerindeki taleplerine karşı bir dizi protesto yazısını yurtdışında yayımladı.[462] Mayıs ayının ikinci yarısında, Arnavutluk'un tüm kesimlerinden gelen delegeler, Kosova vilayetindeki Prizren kentinde toplandılar. 30 Mayısta, Arnavutluk'un Arnavutlara bırakılması talebini içeren bir çağrı yaptılar.[463] "Arnavutluk Birliği" 10 Haziranda kuruldu.[464] Prizren'de toplanan delegelerin çoğunun feodal sınıftan olması ve Bosna ve Hersek'ten delegelerin de orada hazır bulunması, birliğe bir ulusal hareketten çok, bir genel Müslüman protestosu özelliğini vermekteydi.[465] 18 Haziranda kabul edilen Kararnamenin ilk bölümünde de Arnavutların padişah-halifeye bağlılıkları ifade edildi.[466] Bu kararnameden sonra birlik kesinlikle İslam hukuku temelinde bir Müslüman örgütü oldu, Arnavut topraklarının komşu Hıristiyan devletlerce ilhak edilmesini engelleme amacındaydı.

Bunun için birlik, daha Berlin Kongresi'nin ilk günü olan 13 Haziranda Berlin'de kendi heyetine başkanlık eden Britanya başbakanı Disraeli'ye

---

460 Krş. Ayastefanos Antlaşması'nın I., II. ve VI. maddeleri.

461 Krş. Kiril Patriarch Bılgarski, *Bılgarskata Ekzarchija...*, 1, 2, s. 267. Daha fozlo ayrıntı için burada: I. G. Senkeviç, *Osvoboditel'noe dvijenie albanskogo narada v 1905-1912 gg.*, Moskova, 1959, s. 55-71; S. Skendi, *The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton, N. J., 1967, s. 36-37.

462 Krş. Kiril Patriarch Bılgraski, *age*, s. 257.

463 Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhaengigkeitsbewegung*, s. 117.

464 Krş. *age*, s. 118.

465 Krş. Senkeviç, *age*, s. 56; Skendi, *age*, s. 36-38; Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 268-269.

466 Krş. Senkeviç, *age*, s. 120, ve Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 269. Osmanlı hükümeti başlangıçta Arnavut hareketine karşı dostça tavır takınmıştı ve onu mali kaynaklarla ve silahlarla desteklemişti. Krş . Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungen*, c. 1 (1885-1912), Münih, 1968, s. 136-137.

bir memorandum ile başvurdu. Ondan kongrenin Arnavut halkının çıkarlarını dikkate almayışını önlemesi rica edildi. Nihayetinde Arnavut halkı, Slavların Balkanlarda ilerlemesine karşı bir kale teşkil ediyordu.[467] Ayrıca Abdül Fraşeri ve Jani Vreto birliğin gözlemcisi olarak Berlin'e gönderildi.[468]

Arnavut halkının çıkarları ve istekleri, Ayastefanos ön antlaşmasını tekrar gözden geçirip değiştirmek için toplanan Berlin Kongresi'nde pek de dikkate alınmadı.[469] Sadece Avusturya-Macaristan, Arnavut bölgesinin güney Slavlar tarafından ilhakına sınırlama getirmek için çaba gösterdi.[470] Avusturya-Macaristan daha "Reichstadt Memorandumu"nda (1876) Arnavutluk zararına bir büyük Balkan Slavları devletinin kurulmasına karşı çıkacağını açıkça belirtmişti.[471] Daha sonra, 15 Ocak 1877 tarihli gizli konvansiyonda eğer Avrupa'daki Osmanlı toprakları yeniden paylaşılırsa bir bağımsız Arnavut devletinin de kurulmasını Rusya'ya kabul ettirdi.[472] Gerçi Makedonya padişahın egemenliğine bırakıldığından Berlin Antlaşması Arnavutluk zararına büyük bir Slav devletinin oluşmasını engelledi, ama Arnavutların oturduğu değişik bölgeler yine de Karadağ'a ve Sırbistan'a bırakıldı: Karadağ Plava-Gusinje, Triepshi ve Bar'ı, Sırbistan ise Kurşumliye ve Vranja kazalarını elde etti.[473]

Arnavut Cemiyeti ile Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkiler, Osmanlı hükümetinin Berlin Antlaşması'nı kabul etmesi yüzünden, 1878 sonbaharından itibaren dikkati çekecek kadar soğudu. Cemiyet özellikle Plava-Gusinje bölgesinin Karadağ'a verilmesine karşı çıktı.[474] Arnavut liderler tekrar Prizren'de 27 Ağustos 1878'de bir araya geldiler ve Osmanlı hükümetinin Berlin Antlaşması'nın Arnavutluk'la ilgili kararlarını uygulama düşüncesini protesto ettiler.[475] Burjuva-milliyetçi çevreler kendilerini ce-

---

467 Krş. Bartl, *age*, s. 119.

468 *Age*, s. 120.

469 "Arnavutlar koruyucu güç bulamadıklarından başka, bir Arnavut milleti varlığı bile inkâr edilmişti." *Age*, s. 116.

470 Krş. H. D. Schanderl, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden, 1971, s. 41-44.

471 Bkz. Sumner, *Russia and the Balkans*, ek 2, ayrıca krş. H. Friedjung, *Das Zeitalter des Imperialismus"*, c. 1, Berlin, 1919, s. 25 ve Skendi, *age*, s. 47.

472 15 Ocak 1877 tarihli gizli konvansiyonun ek III. maddesine göre. Bkz. Sumner, *age*, s. 601.

473 Bartl, *age*, s. 116.

474 Arnavut-Karadağ sınır anlaşmazlıklarının kısa bir açıklaması N. Rajnatoviç'te bulunmaktadır; "Crna Gora i Albanska Liga 1878-1880", *JIC* 8 (1969), 4, s. 99-103.

475 Bkz. Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 270.

miyete kabul ettirdiler ve 27 Kasım 1878 tarihinde Arnavutluk için özerklik talep ettiler. Yanya, İşkodra, Kosova ve Manastır vilayetleri, bir özerk Arnavutluk vilayetinde birleştirilmeliydi. Bunun merkezi, Ohri veya Manastır olacaktı.[476]

Arnavutluk'un özerklik çabalarına Bâbıâli'nin karşı çıkmasına temelde iki neden belirleyici oldu. Bir yandan, padişah-halifenin imparatorluktaki Müslümanlara ırk farkı gözetmeksizin hükmetmesini içeren teokratik ilkeyi, Arnavut özerkliği ihlal ediyordu. (Özerk bir Arnavutluk, örneğin Suriye ve Irak için örnek teşkil edebilirdi.)[477] Diğer yandan özellikle Manastır'da en büyük etnik grubu oluşturan Slavlar, talep ettikleri bölgede bir Arnavut devleti kurulmasını kesinlikle protesto ediyordu.[478] Nihayet, dikkate alınması gereken bir ek faktör, Rum Ortodoks patrikliğin olumsuz tavrıydı. Patriklik, Arnavut milli halk eğitiminin, Ortodoks- Hıristiyan güney Arnavutluk'ta (Epirus) yüzyıllarca devam eden Yunanlılaştırma sürecine karşı etkili olabileceğinden ve böylece Helen davasına zarar vereceğinden korkmaktaydı.[479]

Osmanlı hükümeti Arnavut hareketine karşı bundan böyle daha kararlı bir tavır takındı.[480] Örneğin Osmanlı ordusu, bir Arnavut gönüllü bir-

liğini Kasım 1880'de, Karadağ'a verilebilmesi için Ülgün (Dulcigno) kentini boşaltmaya zorladı.[481] Bâbıâli'nin bu davranışı, Arnavutlarda hayret uyandırdı. Aynı anda Avrupa devletlerinin Arnavut kıyılarındaki donanma gösterisi sanki padişahın Avrupa'yla birlikte Arnavutluk'a karşı hareket ettiğini gösteriyordu.[482] Bundan sonra Arnavut Cemiyeti faaliyetini Os-

---

476 Krş. Senkeviç, *Osvoboditel'noe dvijenie...*, s. 58.

477 Bunun için krş. Skendi, *age*, s. 96.

478 Krş. Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 277.

479 Yani patriklik, Bâbıâli'nin Arnavutluk politikasını destekliyordu. Ayrıca, Müslüman Arnavutların çocukları okulda Türkçe, Ortodoks Arnavutlarınki Rumca öğrenmek zorundaydı. Krş. Skendi, *age*, s. 133.

480 Berlin Kongresinde Osmanlı delegasyonundaki askeri yetkili olan Mehmed Ali Paşa, Ağustos 1878'de Arnavutluk'a, Plava ve Gusinje'nin Karadağ'a bırakılmasının zorunlu olduğuna Arnavutları inandırma göreviyle gönderildi. 4 Eylül 1878'de Djakova'da kızgın bir Arnavut kalabalık tarafından öldürüldü. Bkz. Sedes, *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan ihtilalleri...*, s. 180-184. Arnavutların silahlı karşı koymaları sayesinde bu kentler Büyük Güçlerin onayıyla (Nisan 1880) Arnavut kalmıştır. Krş. Bartl, *age*, s. 121-122.

481 Krş. Skendi, *age*, s. 67-68; Bartl, *age*, s. 122-124; Schanderl, *age*, s. 49-52.

482 Gerçekte donanma gösterisi baskısı altında hareket ediyordu. Krş. Skendi, *age*, s. 64-67; Bartl, *age*, s. 123-124; Schanderl, *age*, s. 50-52.

manlı egemenliğine karşı yöneltti. Bu yüzden cemiyet sonraki yıllarda yasaklandı.[483]

Berlin Kongresi'nin kararlarının açıklanması, Bulgaristan'da da sert protestolara neden oldu. Ön antlaşmanın hedeflediği ve bundan böyle Bulgarların "San Stefanska Bulgariya" adını verdikleri Büyük Bulgaristan Berlin Antlaşması'yla artık olanaksızdı.[484] Buna göre güney Bulgaristan sadece kuzey Bulgaristan'dan ayrılıp özerk Doğu Rumeli vilayeti olarak padişahın egemenliğine bırakılmıyor,[485] Makedonya da tamamen Osmanlı İmparatorluğu'nda kalıyordu. Berlin Antlaşması'na karşı oluşan Bulgar protesto hareketi, kuzeydoğu Makedonya'da Kresna-Razlog isyanında kendini gösterdi.

Bu isyan, literatürde Bulgar bağımsızlık hareketinin devamı olarak gösterilir.[486] Berlin Kongresi'nden sonra, ileride Bulgaristan başbakanı olan Stefan Stambolov liderliğinde Filibe'de *edinstvo* (birlik) komitesi kuruldu.[487] Komite görünüşte, Makedonya'da herhangi bir şekilde acı çeken Makedonların yararına hayır işleriyle uğraşıyordu. Ama gizlice Makedonya'da bir isyan hazırlamayı hedefliyordu.[488] Silahlı eylemlerin düzenlenmesiyle Makedonya içlerindeki Ohri metropoliti Natanail görevlendirildi.[489] Bu kişi Rila manastırında 8 Eylül 1878'de kuzey Makedonya *Çeta* liderleriyle buluştu.[490] Bütün yerel çetelerin, kuzeydoğu Makedonya'nın en tanınmış eşkıyası olan Stoyan Karastoilov'un emrine verilmesinde uzlaşma sağlandı ve isyanın Kresna geçiti yöresinde başlatılması kararlaştırıldı.[491]

---

483 Osmanlı birlikleri Prizren'e Nisan 1881'de girdi. Önde gelen "cemiyet" üyeleri tutuklandı. Krş. Senkeviç, *Osvoboditel'noe dvijenie...*, s. 60; Skendi, *age*, s. 104-106; Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 284-285; Bartl, *age*, s. 128-129.

484 Bulgaristan'ın yeni sınırları hakkında bkz. Berlin Antlaşması'nın II. maddesi, *Major Peace Treaties*, c. 2, s. 975-977.

485 "Doğu Rumeli"nin coğrafi sınırları ve politik-idari durumu hakkında bkz. Berlin Antlaşması'nın XIII.-XXI. maddeleri, *Major Peace Treaties*, c. 2, s. 980-984.

486 Bugünkü Bulgar tarihinde bu ayaklanmanın genel Bulgar doğası özellikle vurgulanır. Otonom Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti'nin tarihçilerinde ise, isyanın yerel Makedon doğasının vurgulanması eğilimi görülmektedir. Bulgar bakış açısı için Ch. Christov'un makalesi örnek olabilir: "Bılgarskata nacionalna revoljucija; Kresnensko-Razlojkoto vıstanie", *Krensensko-Razlojkoto vıstanie 1878*, s. 17-18. Üsküp'te hâkim olan görüş hakkında bkz. *Istorija na makedonskiot narod*, s. 136-141.

487 Krş. *Ist. na makedonskiot narod*, s. 137.

488 Krş. *Istorija Bılgorija*, c. 2, s. 8.

489 Krş. aynı yerde, s. 137. Bulgar devrimci hareketinde Natanail'in rolü hakkında bkz. Kiril patriarch bılgarski, *Bılgarskata Ekzarchija...*, s. 183-184.

490 *Çeta* (çoğul:*çeti*), çete, partizan grubu.

491 *Istorija na makedonskiot narod*, s. 138.

Rus işgalindeki Cuma-i Bala kazasına yakın bir bölge olan Kresna-Razlog'da 1878 sonbaharındaki isyanlar, silahlı ayaklanmadan çok, askeri baskın özelliğindeydi. Rus bölgesindeki Rus silahlarıyla donanmış birlikler, subay üniformalarını taşıyan iki Leh asıllı Rus subayı olan A. Kalmikov[492] ve L. Voytkeviç'in emrindeydi.[493] Ekimde Kresna köyüne saldırıldı. Birkaç gün içinde Struma nehrinin iki yanında, merkezi Kresna, Vlahi, Ostava ve Şarbinova dağ köyleri olan bir "kurtarılmış bölge" oluştu.[494] Birçok Türk ve Pomak köyü ateşe verildi.[495] Bansko'ya 8 Kasımda saldırıldı.[496]

Daha ilk başarılardan sonra yerel savaşçılar ile Rus subayları arasında gerilimler ortaya çıktı. Göründüğü kadarıyla yerel savaşçıların, eski alışkanlıklarına uygun bir şekilde (Müslüman olduğu kadar Hıristiyan) köylülerin koyunlarını, atlarını ve paralarını soymaya başlamaları bu gerilimlere neden oluyordu. Ne olursa olsun biz biliyoruz ki, A. Kalmikov bu tür "disiplinsizlikler" bahanesiyle baş voyvoda Stoyan Karastoilov'u kurşuna dizdirdi.[497] Sonuçta birçok Makedon kaçtı.[498] Daha sonra kasım sonuna doğru düzenli Osmanlı birliklerinin yaklaştığı haberi geldiğinde panik çıktı. Kuzeye doğru kaçış başladı.[499]

Acı sonuçlarına rağmen Kresna-Razlog isyanı bir anlamda Bulgaristan'daki *edinstvo* komitesi için bir başarıydı. Böylece Berlin Antlaşması'nı imzalayanlara, çözülmesi gereken bir Makedonya sorunu olduğu gösterilmişti. Ayrıca, isyandan sonra Bulgaristan'a kaçan Makedonlar, Bulgar hükümetine Makedonya'nın yazgısıyla da ilgilenmesi görevini sürekli hatırlattılar. Bulgar hükümeti ve eksarhlığı için bunun anlamı, Makedonya'da

---

492 "Bir Kazak olan Rus subayı Kalmikov, Kresna ve Razlog'daki isyanları organize eden komitenin motoruydu." Siljanov, *Osvoboditelnite borbi na Makedonija*, c. 1, s. 15, dipnot. Ayrıca krş. S. Swire, *Bulgarian Conspiracy*, Londra, 1939, s. 73.

493 Bkz. E. Bujaşki, "Pri izvorite na narodnata sıprrotiva. I. Zapiski na Kresnenskoto vıstanie na Ivan p. Georgiev, pisar v çetata na Stojan Karastoilov", *IBID* 26 (1968), s. 363-364.

494 Krş. Christov, "Bılgarskata nacionalna revoljucija...", s. 24.

495 Krş. V. Kınçov, "Pituvane po dolinite na Struma, Mesta i Bregalnica", *Izbrani proizvedenija*, c. 1, Sofya, 1970, s. 332 ve Bujaşki, *age*, s. 356-357.

496 Krş. Kınçov, *age*, s. 328-329.

497 Krş. Bızaşki, *age*, s. 371-372, dipnot 74. Aralık başında Kalmikov'un toplam 1.500 koyunu, çok sayıda atı ve 2 tondan fazla bakırı –hepsi çalınmış– zengin çiftçilere satmaya uğraştığı ileri sürülür. Krş. aynı yerde, s. 378.

498 Krş. aynı yerde, s. 374 vd.

499 Krş. Kınçov, *age*, s. 331-332.

kilise ve okul mücadelesinin yoğunlaştırılmasıydı. Savaş yıllarında Rum patrikliğine geçen bölgeler ancak böyle geri kazanılabilirdi. Berlin Antlaşması'nın, İmparatorluğun Avrupa vilayetlerinde bazı reformların yapılmasını öngören 23. maddesi,[500] Osmanlı hükümetinden taleplerine temel oluşturuyordu.

4. II. ABDÜLHAMİD REJİMİ (1876-1909)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1877-78 savaşındaki korkunç yenilgisi, yeni Osmanlı tarihinde bir geçiş noktasını göstermektedir. Ateşkesin imzalanmasından (31 Ocak 1878) kısa bir süre sonra Osmanlı meclisi dağıtıldı. Bu tarihte (14 Şubat), 1908'deki Jön Türk devrimine kadar sürecek yeni bir devir başladı. Henüz 23 Aralık 1876'da ilan edilen kanun-ı esasi geçersiz kılınmıştı. Abdülhamid idareyi eline alıp ülkeyi merkezi bir idari sistem ve kendisine tamamen boyun eğen görevlilerle yönetmeye çalıştı. Yıldız Köşkü, imparatorluk meselelerinin karar merkezi oldu. Bâbıâli ise bu esnada, saray emirlerini yerine getiren basit bir icracı seviyesine düştü.[501]

Bu nedenle II. Abdülhamid'in saltanatı tarihte İstibdat Devri olarak görülür.[502] Bununla birlikte, meşruti tarih açısından bu "yeni despotizm", asla tek başına dönemin Osmanlı politikasına damgasını vurma-

500 Berlin Antlaşması'nın, Makedonya'da gelecekteki gelişme için önemli olan 23. maddesi burada aynen veriliyor:

"Bâbıâli Girit adasında 1868 nizamnamesini kati surette uygulamayı ve bu nizamnamede adil olacağı düşünülen değişiklikleri yapmayı taahhüt eder.

Girit'e tanınmış vergi muafiyetleri dışında, yerel ihtiyaçlara uyarlanmış benzer ıslahatlar Balkanlar'daki Osmanlı vilayetlerinde de uygulanacaktır. Bu antlaşmada söz konusu vilayetler için ayrı bir düzenleme öngörülmemiştir.

Her vilayette bu yeni nizamnamelerin ayrıntılarını geliştirmek üzere, Bâbıâli yerli unsurun da geniş ölçüde temsil edileceği özel komisyonlar görevlendirecektir.

Bu çalışmaların sonucunda ortaya çıkacak örgütlenme tasarıları Bâbıâli'nin onayına sunulacak; Bâbıâli de bu tasarıları kanunlaştırmadan önce Doğu Rumeli için kurulmuş Avrupa komisyonunun görüşünü alacaktır."

A. Schopoff, *Les réformes et la protection des Chrétiens en Turkquie 1673-1904*, Paris, 1904, s. 380. Ayrıca krş. *Major Peace Treaties*, c. 2, s. 984.

501 II. Abdülhamid ve rejimi hakkında genel bilgi için bkz. Tahsin Paşa, *Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları*, İstanbul, 1931; İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. 4, İstanbul, 1955; Karal, *Osmanlı tarihi*, c. 8; J. Haslip, *Der Sultan. Das Leben Abd ul-Hamids II.*, Münih, 1868; B. Samardjiev, "Traits dominants de la politique d'Abdulhamid II relative au problème des nationalités (1876-1885)", *EB*, 1972, 4, s. 57-59.

502 Standart yapıt olarak kabul edilen E. Z. Karal'ın *Osmanlı Tarihi*'nin 8. cildinin alt başlığı böyledir.

dı. Hamid rejiminin meşruti yönleri yanında diğer yönlerini de, özellikle ekonomi açısından, dikkate almak gereklidir. Bu, özellikle Makedonya politikası ana esaslarının açıklanması bağlamında geçerlidir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekte bağımsız bir devlet değildi. Devletin 1876'da iflas ilanıyla sonuçlanan mali sorunları savaş yıllarında şiddetlendi. Savaştan sonra Rusya'nın büyük savaş tazminatı talebi de buna eklendi.[503] Bu koşullarda imparatorluk gitgide Avrupa'nın bir yarı sömürgesi haline geldi.

Avrupa'daki Osmanlı alacaklılarının birlikleri, 1878'den sonra Bâbıâli'nin devlet borçları ve faizlerini tekrar ödemeye başlamayı Rus savaş tazminatı talepleri karşısında ikincil görmesinden ve belirsiz bir zamana ertelemesinden korktular. Berlin Kongresi'ne başvurup Osmanlı eshamı sahiplerinin Osmanlı devlet borçlarının ödenmesinde öncelik hakkını kabul ettirmeye çalıştılar. 1880'lerin başında, borçlar sorununun her tatminkâr çözümüne hazırdılar.[504] Osmanlı hükümeti de borçlar sorununu Avrupa hükümetlerinin kendi uyruklarının çıkarlarını korumak için resmi tedbirler almalarını kabul etmek yerine, alacaklıların temsilcileriyle özel karşılıklı görüşmelerle sonuca kavuşturma amacındaydı; zira devletler olaya karıştığında, sonuç Osmanlı İmparatorluğu'nda uluslararası bir mali denetimin kurulması olabilirdi.[505]

Böylece Osmanlı hükümeti ile alacaklı temsilcileri arasında 1881'de uzlaşma sağlandı. Bu uzlaşmanın koşulları 20 Aralık 1881-28 Muharrem 1299 tarihli Muharrem Kararnamesi'nde açıklanmıştı.[506] Buna göre ilk olarak, Osmanlı borçlarının nominal değeri 191 milyon sterlinden 106 milyon sterline, borçların daha önce ortalama % 6 olan faiz oranları da en fazla % 4'e düşürüldü. İkincisi, devletin bazı zengin gelir kaynakları, dış borçların ödenmesine ayrıldı; buna özellikle tuz ve tütün tekeli, ipek kozacılığının aşarı, içki vergileri, pul vergileri, balıkçılık vergileri ve şeklen Osmanlı İmparatorluğu'na ait sayılan Doğu Rumeli ve Kıbrıs gibi vilayetlerin olası tazminatları dahildi. Üçüncüsü, bu gelirlerin toplanması ve idaresi için bir Düyun-ı Umumiye idaresi kuruldu. Düyun-ı Umumiye İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve Osman-

---

503 Rusya, 31.500.000 Sterlin tazminat istiyordu. D. C. Blaisdell, *European Financial Control in the Ottoman Empire*, s. 85.

504 Krş. Yeniay, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, s. 60-61.

505 Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, s. 62.

506 "Muharrem Kararnamesi"nin ve bir özel borç idaresinin kurulmasının analizi için bkz. Yeniay, *age*, s. 64-77; Hershlag, *age*, s. 61-68; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 972-993.

lı İmparatorluğu'ndaki alacaklıların temsilcileriyle Bank-ı Osmanî-i Şahane temsilcisinden oluşuyordu.[507]

Muharrem Kararnamesi Osmanlı hükümetine bazı avantajlar sağladı. Bu avantajların en büyüğü, Düyun-ı Umumiye aracılığıyla, bu kez görece daha uygun koşullarda Avrupa sermaye piyasalarında yeniden borçlanma imkânına kavuşmasıydı.[508] Ayrıca Avrupalı yatırımcılar imparatorluğun mali durumuna tekrar güven duydular ve gitgide daha fazla yatırım yapmaya başladılar.[509] Ayrıca belirtilmelidir ki, Düyun-ı Umumiye tekellerin ürünlerini pazarlamakta epeyce başarılıydı. Tuz, şarap ve ipek kozası ihracatı artmıştı.[510]

Düyun-ı Umumiye, 20. yüzyılın başına kadar, deyim yerindeyse, ikinci bir maliye bakanlığı durumuna gelecek derecede gelişti.[511] Burada Osmanlı hükümetinin demiryolu şirketlerine verdiği kilometre garantileri[512] özel bir rol oynadı. Garanti olarak daima belirli bir tren hattının geçtiği

---

507 Banque Ottomane Imperiale (Osmanlı Bankası), 1856'da bir İngiliz bankası olarak kuruldu. Bu banka 1863'te bir Fransız-İngiliz bankasına dönüştürüldü ve Osmanlı hükümetinden İmparatorluğun emisyon bankası olarak çalışma ayrıcalığını elde etti. Osmanlı Bankası, "Société Minière de Balya-Karaaydın", "Regie co-intéressé des tabacs de l'Empire Ottoman", "Société des Eaux de Constantnople" gibi sermaye şirketlerine ortaktı. Krş. Hershlag, *age*, s. 58; Yeniay, *age*, s. 37-38; Yerasimos, *age*, c. 2, s. 993-997.

508 1881 yılından sonraki (1908'e kadar) yeni borçların listesi R.-S. Suvla'da "Tanzimat devrinde istikrazlar", *Tanzimat*, İstanbul, 1940, s. 278-283, ve Yeniay'da, *age*, s. 79-102 de bulunmaktadır.

509 Bunun için krş. Blaisdell, *age*, s. 93-97 ve Hershlag, *age*, s. 66-67.

510 Bunun için ayrıntılı istatistik verileri bulunmaktadır; örneğin, Administration de la Dette Publique Ottomane, *Comte-Rendu du Conseil d'Administation*, Vingtième Exercise 1901-1902 (1317), İstanbul, 1902.

511 1912'de Düyun-ı Umumiye hizmetinde 5.653 memur ve 3.253 geçici personel vardı. Karşılaştırma için: Osmanlı maliyesinde 5.472 kişi çalışıyordu. Krş. Avcıoğlu, *age*, s. 62.

512 Bir demiryolu şirketinin bir hat işletmesindeki gelirlerinin kilometre başına ortalama yapı ve işletme maliyetlerini karşılamaması durumunda, Osmanlı hükümeti aradaki farkı karşılama yükümlülüğünü kabul etmişti. Krş. Yeniay, *age*, s. 100. Şirketler bazı zaman devlet kasasından çıkan "kilometre paraları"na hatlarının ekonomik işleyişinden daha fazla ilgi gösteriyorlardı. Yalnızca bu anlamda, şu pasaj yorumlanabilir: "Yeri gelmişken belirtelim; Karnabad yakınlarında devamlı tabanca taşıyan bir Fransız mühendis grubuna rastladım. Bu grup, Kont v. Hirsch'in hizmetinde, doğanın gösterdiği yoldan ürkekçe sakınarak Şumlu ve Yanbolu arasındaki bağlantı hattına olası en dolaylı yolu bulmaya çalışıyorlardı. Niçin, kolayca açıklanabilir!" bkz. "Abschluss von F. Kanitz' Reisen in Bulgarien und dem Balkan", *Petermanns Geogr. Mitt.* 19 (1873), s. 68. Osmanlı devleti Avrupalı kapitalistlere yılda "kilometre garantisi" başlığı altında toplam 1 milyon İngiliz Sterlini ödüyordu. Krş. Hershlag, *age*, s. 49, dipnot 4.

vilayetlerin tahıl aşarı belirleniyordu. Bu aşarın toplanması ve idaresi aynı şekilde Düyun-ı Umumiye'ye bağlanmak zorunda kaldı. Böylece büyük güçler resmi borçların idaresi aracılığıyla, Osmanlı devletinin toplam gelirlerinin yaklaşık % 30'unu doğrudan kontrol eder duruma geldiler.[513] Bu durumun sonucu olarak Osmanlı hükümeti kronik para kıtlığı altında kıvranıyordu. Memurların ve subayların maaşları yılda en fazla iki veya üç kez ödenebiliyordu. Makedonya'daki Avusturya-Macaristan sivil temsilcisi Hofrat von Müller'in bir raporunda şöyle anlatılır:

> ...Makedon memurlara bu kez Ramazanda zorlukla sadece bir aylık maaş –Haziran maaşı!– ödendi.
> Yıllar sonra vergilerin daha iyi toplanmasına ve ticari durumun neredeyse mükemmel olmasına rağmen bu yıl mali sıkıntı hiçbir zaman olmadığı kadar bunaltıcı...[514]

O dönemdeki Batılıların raporlarından biliyoruz ki Sultan II. Abdülhamid imparatorluğun bu utanç ve acı verici durumunun bilincindeydi. Ama kapitülasyonların kaldırılması veya en azından değiştirilmesini Avrupalı devletlere kabul ettirme ümidini kaybetmedi.[515] Bu anlamda Bâbıâli 1883'te İngiltere ve İtalya ile ticari antlaşmaların sürecinde uygun bir anı, gümrük politikası alanında belli bir hareket özgürlüğüne kavuşma için kullanmayı denedi. Buna sadece İngiltere ve İtalya değil, bütün önde gelen Avrupa devletleri karşı çıktı. O dönemde yazılmış bir makalede şunları okuyoruz:

> Bâbıâli'nin gerçi bazı ithalat vergilerini % 8'den % 3'e indireceği ve transit gümrüğünü tamamen kaldıracağı söyleniyor, buna karşılık bazı gümrük oranlarını % 20'ye ve daha fazlasına çıkartmak istiyor ve yeni tekellerin ve altın gümrüklerinin konulmasını talep ediyor. Bu, dikkat gerektiren ve lütufkâr dostların bile, tartışmasız iyi bir pozisyonu kolaylıkla ve yalnızca böyle bir teklifle bırakmalarını sağlamayacak bir durumdur.[516]

Buna göre Avrupalı güçler 20. yüzyılın başlarında, politik ve ekonomik avantajlar elde etmek için, Osmanlı hükümetinin politik ve ekonomik zorluklarının devamını sağlamaya yönelik bir politika gütmekteydi. Bu politikanın araçları, kısa vadeli küçük bir kredinin verilmeyişinden Osmanlı kıyılarında büyük "donanma gösterileri"ne kadar uzanmaktaydı. Örneğin

---

513 Krş. Avcıoğlu, *age*, s. 62.

514 11 Kasım 1904 tarihli şifreli tel, HHStA, PA XII/330. Liasse XXXV/7.

515 Bunun için krş. A. Vambéry, *The Story of My Struggles*, Londra 1904, c. 2. Böl. XI: "My Intercourse with Sultan Abdul Hamid", s. 343-390.

516 J. Frh. von Schwegel, "Die Handelsvertraege der Türkei", *ÖMO* 10 (1884), s. 7-8.

1904 yılında Osmanlı Bankası, acil gerekli olan 300.000 Osmanlı lirası tutarındaki bir krediyi hükümete vermekte duraksamıştı; zira banka, Bâbıâli'nin Şam-Müzeyrib demiryolu hattını bankanın istediği koşullarda bir Fransız konsorsiyumuna satmayı kabul etsin istiyordu. Bu konsorsiyuma banka ortaktı.[517] Avrupalı güçler Makedonya'da özel bir uluslararası mali kontrolün yürürlüğe konulması için 1905 yılında kendi aralarında anlaştıklarında da benzer bir durum vardı. Osmanlı hükümetinin direncini kırmak için, Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere, İtalya ve Fransa savaş gemilerinden uluslararası bir filo oluşturuldu. Bu filo Ege'de faaliyet göstererek kasım sonu-aralık başında Midilli ve Limni adalarını işgal etti,[518] böylece Osmanlı hükümeti Makedonya'da uluslararası bir mali denetimin kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı.[519] Bu mali denetimin Makedonya'daki koşulların düzeltilmesinden çok, Bâbıâli'ye ekonomik ve politik baskıyı artırmayı hedeflediği biliniyordu.[520]

Osmanlı devlet adamlarının Avrupalıların iyi niyetleri hakkında duyduğu şüpheler, Makedon aşar reformu sorununda büyük güçlerin bazı temsilcilerinin çevirdiği entrikalarla doğrulandı. Osmanlı hükümeti 1904'te Makedonya reformları çerçevesinde aşarın toplanmasında yeni bir yöntemi uygulamaya başlamıştı.[521] Yeni sisteme göre aşar artık ayni değil, nakdi verilecekti:

> Hükümet her yerel cemaat için son beş yılın ortalama aşar miktarını belirleyecek, böylece hesaplanan para miktarı vergiye emsal oluşturacak. Aşar iltizamı böylece kesinkes kaldırılıyor.[522]

---

517 Calice'den Goluchowski'ye, İstanbul, 23 Kasım 1904, No: 55 D, HHStA, PA XII/185.

518 Bkz. *Schulthess' Europaeische Geschichtskalender*, yeni dizi, 21 (1905), s. 289.

519 Aynı şekilde Bâbıâli, 1908'de İtalya'nın diğer büyük güçler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda kendi postanelerini açma isteğini kabul etmek zorunda kaldı; çünkü on İtalyan savaş gemisinin, deniz gümrük dairesini işgal etmek için Suriye kıyılarına doğru yola çıktığı öğrenilmişti. Bkz. Elçilik müşaviri Otto'nun Aehrenthal'a telgraf raporu; İstanbul, 20 Nisan 1908, No. 108, HHStA, PA XII/194.

520 Örneğin İngiltere, 1905 yılındaki donanma gösterisinden, İzmir-Aydın demiryolu hattını (İngiliz mülkiyetinde) Bağdat hattındaki bir bağlantı noktasına kadar uzatmak için taviz koparmayı ve Aden'in hinterlandının İngiliz krallığının yararına bırakılmasını ümit etmekteydi. Szögyéni'den Goluchowski'ye, Berlin, 21 Kasım 1905, No. 36, çok özel, HHStA, PA XII/332, Liasse XXXV/7.

521 Calice'den Goluchowski'ye, Yeniköy, 6 Temmuz 1904, No: 31 E ve von Müller'den Goluchowski'ye, Manastır, 20 Temmuz 1904 tarihli şifre telgrafı, No. 69, HHStA, PA XII/335, Liasse XXXV/8.

522 Sivil müşavir von Müller'den Goluchowski'ye, Selanik, 24 Mayıs 1904, *Diplomatische Aktenstücke über die Reformaktion in Mazedonien*, No. 56.

Burada yapılan deneyi Avusturya-Macaristan konsolosu Pára şöyle değerlendiriyor:

> Sonuç hem hazine için hem de vergi mükellefleri için tamamen tatminkâr olacağı ümidini veriyor. Şimdiye kadar sadece bazı büyük toprak sahipleri, yeni vergilendirme sisteminin büyük haksızlık getirdiğini iddia ediyorlar.[523]

Fakat "Düyun-ı Umumiye" aşar düzeninde böyle reformlara karşıydı.[524] Bunun nedeni aşağıdadır:

> Makedon vilayetleri aşarının en büyük bölümü, 1901 yılı borcunun faizleri ve Jonction ve Manastır demiryolu hatlarının kilometre paraları için Düyun-ı Umumiye idaresindedir. Düyun-ı Umumiye, özellikle de iltizamın kaldırılmasını içerdiği için şubat reformlarının uygulanmasını kendi hakkını kullanarak veto etti. Çünkü, şimdiye kadar uygulanan aşar toplama sisteminin değiştirilmesinin bu sistemden elde ettiği gelirin azalmasına neden olabileceğinden korkmaktadır.[525]

Düyun-ı Umumiye bu yüzden, Makedonya aşarı üzerinde eksiksiz denetim sağlamak için yol aramaktaydı. Örneğin Makedonya mali komisyonunun oturumu esnasında İtalya delegesi bir deneme yapılıp Makedonya'daki aşarın toplanması işinin "Reji gibi" Düyun-ı Umumiye'ye verilmesini önerdi.[526] Bu girişim, bir yandan yönetim kurulunun İngiliz, Fransız ve Alman üyelerine, diğer yandan Makedonya mali komisyonunun İngiliz, Fransız ve İtalyan delegeleri arasındaki "gizli işbirliği"ne dayanmaktaydı.[527] Düyun-ı Umumiye'nin, Makedonya aşar reformunu 1906'da kendi görüşlerine göre şekillendirme denemesi engellenebildiyse de,[528]

---

523 Oppenheimer'den Goluchowski'ye, Selanik, 25 Mart 1906, No. 40, HHStA, PA XII/335, Liasse XXXV/8.

524 Krş. "Rapport de M. le Chef de la Division des Dîmes sur l'experience d'imputation forfaitaire de la dîme dans le vilayet de Manastır" (Annexe à la lettre adressée au Conseil par la Direction Génerale sous le no. 507/257 en date du 26/8 novembre 1904), Conseil d'Administration de la Dette Publique Ottomane, 6me Periode No. 32, 26me Exercise, Departement de Dimes, Aghnam et Revenus Divers'de ek olarak, *Procès verbal de la séance du lundi 22/4 novembre 1323/1907.*

525 Sivil müşavir von Müller'den Goluchowski'ye, Selanik, 24 Mayıs 1904, *Diplomatische Aktenstücke...*, No. 56.

526 Oppenheimer'den Goluchowski'ye, Selanik, 25 Mart 1906, No. 40, HHStA, PA XII/335, Liasse XXXV/8.

527 Düyun-ı Umumiye'de Avusturya-Macaristan temsilcisi başkonsolos Janko'dan Calice'e, 31 Mart 1906, Calice'in Goluchowski'ye verdiği raporda ek, İstanbul, 4 Nisan 1906, No. 15 C, HHStA, PA XII/355, Liasse XXXV/8.

528 Nisan 1906'dan itibaren değiştirilmiş bir iltizam uygulandı. Sivil müşavir Oppenheimer'den Goluchowski'ye, Selanik, 29 Nisan 1906, *Diplomatische Aktenstücke...*, No. 160.

Avrupa sermayesinin çıkarlarının bu temsilcisi Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer gelir kaynaklarını kendi kontrolüne geçirmeye çalışmaktan vazgeçmedi.

Avusturya-Macaristan büyükelçisi Baron Celice'nin bir raporunda şunları okuyoruz: "Ama sultan bize güvenmiyor... Sultan son derece şüphecidir."[529] Yukarıda anlatılanlardan sonra Abdülhamid'in bu çok iyi anlaşılabilir vasfı, Müslüman halkın Avrupa'ya karşı genel tavrını yansıtır. Kısmen Avrupa'nın baskısıyla başlatılan Tanzimat reformları ve imparatorluğun tüm halklarının aynı hakka sahip olduğunu ileri süren hâkim Osmanlı ideolojisi, Müslümanlar arasındaki saygınlığını kaybetti. Müslüman tebaa, 1875-78 kriz yıllarında Hıristiyan halkların Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopmak için nasıl her şeyi denediklerini görmüş, Avrupalı devletlerin, kendi kolonilerindeki Müslümanlarla hiç ilgilenmeksizin, Hıristiyan halkın durumunu düzeltmek bahanesiyle Osmanlı içişlerini nasıl karıştıklarını gün be gün yaşamıştı. Birçok Osmanlı, Avrupa'nın Osmanlı Hıristiyanlarının eşit haklara kavuşmasına neden bu kadar ilgi gösterdiğini anlamıyordu; çünkü gerçekte Hıristiyanlar Müslümanlardan daha fazla hakka sahipti.[530] İstanbul'daki Alman büyükelçisi Freiherr Marschall von Bieberstein, bu sorunlar yumağı hakkındaki düşüncelerini şöyle belirtiyordu:

> Kim genel durumu önyargısız incelerse, Türk yönetim sisteminin eksikliklerinden özellikle Osmanlı Hıristiyanlarının eziyet çektiklerini ve memnun olmama sebeplerinin burada aranması gerektiği iddiasına kesinlikle itiraz etmek zorundadır. Daha çok, reayanın eksiklikleri kendi yararına genişlettiği ve böylece Müslümanlara kapalı olan özgürlükleri elde ettiği iddia edilebilir. Reayaya eşitlik verilmediği de gerçek değildir... Reaya, Müslüman tebaanın zararına kendilerine imtiyaz sağlamayı gayet iyi beceriyorlar. Hıristiyan inançlı Türk tebaası, istek ve şikâyetleri için iki *niifuz sahibi koruyucu*ya sahiptir: kilisesinin başı ve yabancı bir gücün temsilcisi. Her piskopos, metropolit, patrik vb kendi dindaşlarını, sivil ilişkilerde Türklere karşı korumayı vazife bilir. Hıristiyanın haklı veya haksız olması burada *tamamen önemsizdir*. Aynı ölçüde Ortodoks reaya düzenli olarak Rus veya Yunan temsilciliğinin yardımlarını hesaba katabi-

---

529 İstanbul, 12 Mayıs 1903, No. 25 J, HHStA, PA XII/182.

530 Abdülhamid rejimine muhalif sürgündeki Jön Türkler, bu noktada sultanla aynı görüşteydiler. Georgiades adlı birinin Paris'te çıkardığı bir Jön Türk gazetesinde, "Au Lecteur" başlığı altında şunları okuyoruz: "Türk köylüsü kadar bedbaht bir köylü yoktur. Kendisi Hıristiyan benzerlerinden daha çok eziyet çekmektedir. Konsolosların, sefirlerin ve yabancı devletlerin himayesinden mahrum olduğu için, Hıristiyan köylüsünün elindeki kozlara sahip değildir." *La Turquie contemporaine*, Paris, 11 Mayıs 1891, s. 2. Alıntı Ş. A. Mardin'den, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, Ankara, 1964, s. 12-13.

lir... Yabancı temsilciliklerin bir Türk reayasını korumalarının uluslararası hukuka aykırı olması, Türkiye karşısında tabii ki dikkate alınmıyor. Türk hükümetinin zayıflığı ve tüm ihtilaflardan kaçınma isteği yüzünden reaya, hamisinin sayesinde çoğu zaman oyunu kazanmıştır.[531]

Hıristiyan halka, ek bir kurum olarak genelde Osmanlı yerel makamlarından daha etkili olan çeşitli mezheplerin misyonları da yardım ediyordu.[532] Hıristiyanların teveccühü için birbirleriyle yarışan misyonerler, bir ülkenin sömürgeci-emperyalist nüfuz altına girmesi için ilk koşul olarak bir dinsel-kültürel etki alanının oluşturulması gerekli olduğundan, kendi hükümetlerinin yardımından emindiler.[533] Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Hıristiyanın uğradığı her haksızlık, Avrupa basınında bir *canavarlık* hikâyesinin konusuydu.

Abdülhamid rejimini biz Tanzimat reformları devrine bir tepki olarak anlıyorsak da, bu padişahın ilke olarak yenilik karşıtı olduğunu düşünmemeliyiz. Abdülhamid liberal düşünceli değildi, ama imparatorluğu için faydalı gördüğü reformları asla reddetmedi.[534] Saltanat döneminde ülke, bir ekonomik büyüme ve sosyal değişme süreci geçirdi.[535] Tütün ve afyon tarımının genişlemesi, ipekböcekçiliğinin tekrar canlandırılması, demiryolu inşasının hızlanması, telgraf ağlarının kurulması vb özellikle kıyı bölgelerinde eski yapının değişmesine yol açan yeniliklerdi.

Abdülhamid'in önemli bir reformu, eğitim sisteminin geliştirilmesiydi.[536] Ağırlık, yüksekokul ve meslek okullarına verilmişti. Böylece 18 yeni

---

531 Marschall'dan Bülow'a, Tarabya, 7 Ekim 1902, No. 224, :*Die Grosse Politik der europaeischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes*, yay. haz. J. Lepsius, A. M. Bartholdy ve F. Thimme, c. 18, I. Berlin, 1925, No. 5469, s. 169-170. [Bundan sonra *GP* olarak kısaltılacak.]

532 Bu dönemde Osmanlı imparatorluğu'ndaki Hıristiyan misyonerlik hakkında krş. Yerasimos, *oge*, c. 2, s. 942-948.

533 "Hıristiyan misyonerliği son on yıllarda çalışma sahasını genişletti, metotlarını derinleştirdi. Büyük bölüm burada Protestan misyonuna düşmektedir... Faaliyetin bu büyümesi, açıklamasını ekonomik nedende bulmaktadır: Avrupa'nın ve Amerika'nın iş dünyası, uzak ülkelere ilişkileri açısından misyonun değerini anladı ve onu hatırı sayılır miktarlarla destekliyor." M. Hartmann, *İslom, Mission, Politik*, Leipzig, 1912, s. 101.

534 "Abdülhamid tarihi söylencelerdeki gibi kör, tavizsiz, tam bir gerici olmaktan çok uzaktır; tersine istekli ve aktif bir modernleşmeci, Sultan Abdülaziz ve Tanzimat devlet adamlarının gerçek mirasçısıdır." Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 174. Sultanın reform anlayışı hakkında bkz. Koral, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 250-256.

535 Krş. Korpot, "The Tronsformation of the Ottomon Stote", s. 270 vd.

536 Bunun için bkz. Koral, *age*, c. 8, s. 375-414; Lewis, *age*, s. 177-179; Korpat, "The Transformotion...", s. 275-278.

yüksekokul kuruldu.[537] İstanbul Darülfünunu'nun yeniden açılışı da yine bu döneme denk düşer.[538] Bu reformun çok önemli bir yönü okulların, artık eskisi gibi çoğunlukla başkentte yapılmamalarıdır. Tersine, okul yapımı gitgide vilayet merkezlerine taşınmıştı. Böylece taşra küçük burjuvazisinin oğulları ilk kez memurluk kariyerine girme fırsatını buldu. Bu gelişmenin sayesinde, 20. yüzyıl başında özellikle subay sınıfının alt rütbelerine, alt ve orta tabakaların gençleri yerleşti. Bu genç subaylar sonraki yıllarda liberal burjuva düşüncelerine açık olacaklardı.

Lakin Abdülhamid'in reformları yeni bir modele göre gerçekleştirilmişti: Hıristiyan-Avrupa medeniyeti değil, ortaçağ İslam medeniyeti örnek alınıyordu.[539] Avrupa'nın ilerleyişine karşı en iyi savunma olduğu için Avrupa'nın teknik başarıları kabul edilmeli ve alınmalıydı; ama Avrupalıların yaşam tarzı taklit edilmemeliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun peş peşe yenilgilerinin nedeni yabancıyı taklitti.[540] Artık yeniliklerin kaynağı İslamiyetin geçmişinde aranmalıydı.[541]

Maziyi yeniden hatırlama ve düşünmenin nedenleri, büyük oranda İslam dünyasının o dönemdeki durumundan kaynaklanmaktaydı. Fransa'nın 1830'da Cezayir'e yerleşmesinden beri, birçok Müslüman ülkesi Avrupa devletleri tarafından işgal edilmişti. Rus Çarlığı 1840-1885 arasında Orta Asya Müslüman Türk hanlıklarını, Kafkasya'yı ve Doğu Anadolu'nun bir kısmını ilhak etmişti. Avusturya-Macaristan Bosna ve Hersek'i işgal etti.[542] İngiltere kraliçesi 1877'de, milyonlarca Müslümanın yaşadığı Hindistan'da imparator unvanını aldı. Tunus 1881 yılında Fransa tarafından işgal edildi. Ondan sonraki yılda İngiltere Mısır'ı işgal etti.[543] Ah-

537 Lewis, *age*, s. 177.

538 Üniversite 1870'te kurulmuştu, ama bir yıl sonra kapatıldı. Krş. Karal, *age*, s. 393.

539 N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964, s. 276.

540 Krş. T. Z. Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, İstanbul, 1962, s. 7-8.

541 Panislamizm'in en tanınmış ideologu olan el-Afgani'nin öğretisi de buydu. "Daha yakın yılların Asyalı milliyetçileri gibi Afgani Batının tasallutuna karşı savunmayı vurguluyordu, bu, özsaygı sebebiyle kökeninin Batı olduğu saklanması gereken bir reformla sağlanacaktı." N. R. Keddie, "Pan-Islam as Proto-Nationalism", *JMH* 41 (1969), s. 25.

542 1878'den sonra Bosna ve Hersek'ten Osmanlı imparatorluğu'na sürekli mülteci geliyordu. Böylece Osmanlı halkında bu vilayetlerle bağlılık hisleri canlı kalıyordu. Müslüman Bosnalıların (Boşnaklar) göçleri hakkında bkz. V. Bogiçeviç, "Emigracije muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u daba Avstro-Ungarske vladavine 1878-1918. god. ", *Historijski zbornik*, Zagreb, 3 (1950), s. 175-188.

543 "1882'de, Hicri 14. yüzyılın başında Abdülhamid Müslüman ülkelerinden gelen tebrik yağmuruna tutulduğunda, Türkiye ve İran hariç bu ülkelerin hepsi yabancı egemenliği altındaydı." Berkes, *The Development of Secularism...*, s. 254.

laki değerlere muhafazakâr bir yöneliş sayesinde, İslam'ın "yeniden doğuşu"u bekleniyordu. Bu yöneliş, diğer etkenler yanında, Avrupa'nın emperyalist tehdidine karşı bir savunma tepkisi olarak da anlaşılmalıdır. Bu tepki, Panislamizm politik hareketinde kendini ifade olanağı buldu. Panislamizm dünyadaki tüm Müslümanları halifenin çevresinde toplamayı amaçlıyordu.[544] Başlangıçta Hindistan, Afganistan ve İran Müslümanlarını Rusya'nın Hindistan önlerine doğru ilerleyişine karşı harekete geçirmek için İngiltere tarafından başlatılan bir hareket olmasını rağmen, Panislamizm[545] İslam ülkelerinin Avrupalılar tarafında kolonileştirilmelerinin ivme kazanmasıyla Müslüman halkların bağımsızlık istek ve iradelerinin bir işareti haline dönüştü.[546] Böyle bir olgu olarak Panislamizm her şeyden önce İngiltere'ye karşıydı.[547] Mısır Hıdivi Abbas Hilmi Paşa 1893 yazında Lord Cromer'in isteğine rağmen Londra yerine İstanbul'u ziyaret ettiğinde, Mısır'ın ileri gelen kişilerinden bir grup, halkın Britanya'ya karşı çıkan dilekçesini Sultan Abdülhamid'e vermek için Abbas Hilmi Paşa'ya refakat etti.[548] Büyük güçlerin 1905'teki donanma gösterisi esnasında tüm Mısırlıların gözleri "Majesteleri Hıdivden son Fellah'a kadar... halife ile aslında sevilmeyen Hıristiyan güçler arasındaki kansız savaşa dikilmişti."[549]

Panislamizmin halife-sultana duyduğu, doruk noktasına Osmanlı-Yunan savaşında (1897) ulaşan sempatiye[550] rağmen, Abdülhamid'in İslam dünyasındaki etkisi abartılmamalıdır. Panislamcı ideallerin bir oyun alanı olmamasına ana neden olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun bizzat bir yarı sömürge olması görülebilir. Böylece Abdülhamid'in rolü, boyunduruk al-

---

544 Krş. C. H. Becker'in araştırma dizisinde 1904'te yazdığı "Panislamismus" makalesi, *Islamstudien. Vom Werden und Wesen der islamischen Welt*, c. 2, Leipzig, 1932, s. 243; H. Kohn, *Geschichte der nationalen Bewegung im Orient*, Berlin 1928, s. 38; Ayrıca Panislamizm hakkında bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 539-550; Lewis, *age*, s. 334-337.

545 Keddie, "Pan-Islam as Proto-Nationalism", s. 19.

546 "Suyun üstünde Müslümanların birliğine doğru bir gidiş olarak görünen, gerçekte her Müslüman ülkede özgürlük ve bağımsızlığa doğru bir gidişti...", Berkes, *The Development of Secularism...*, s. 270.

547 "Abdülhamid'in adı ... Hint camilerinde cuma namazlarında anılıyordu ki bu saygı başka hiçbir Türk sultanına gösterilmemişti." Kohn, *age*, s. 38.

548 Krş. L. Hirszowicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *MES* 8 (1972), s. 293.

549 Graf Thaddaeus Bolesta-Kozierbodzki'den Goluchowski'ye, Kahire, 8 Aralık 1905, No. 35 A-B, HHStA, PA XIII/333, Liasse XXXV/7.

550 Krş. Becker, *age*, s. 246.

tındaki Müslüman ülkelerde Avrupalılara karşı isyan çıktığında, sözlü yardımla sınırlı kalmaktaydı.[551] Müslüman kullarının Avrupa karşıtı ruh durumlarını paylaşıp paylaşmadığı bir yana, onun gerçekten de tutarlı bir Panislamist politika izleyip izlemediği bile sorulabilir.[552] Biz bugün biliyoruz ki, Abdülhamid'in Panislamizm'in en önemli savunucusu el-Afgani'ye İstanbul'a taşınması için 1892'de gönderdiği davetiye, asla bu düşüncenin desteklenmesi için değildi. Bu davetiye aslında İngiltere'nin bir Arap halifelik yaratma tasarılarına karşı bir tedbiri gösteriyordu.[553] Yani Abdülhamid el-Afgani'nin, İngiltere'deki bu kampanyaya önayak olanlarla işbirliği yaptığından şüpheleniyordu.[554]

Şimdi Hamid'in iç ve dış politikasının amaç ve metotları, yukarıda söylenenler dikkate alınarak gösterilmeye çalışılacak.

Osmanlı tarihinde Tanzimat reformları, imparatorluğun varlığının devamını Avrupa'ya politik, ekonomik ve kültürel bakımdan açılımıyla sağlama denemesini göstermektedir. İmparatorluğun yüksek bürokrat tabakasına dayanan bu deneme, devletteki bir merkezileştirme süreci çerçevesinde gerçekleşmişti. Bu sürecin gidişatında, kısmen şiddet uygulanarak (Arnavutluk'ta) yerel feodal sınıfın politik nüfuzu ellerinden alındı.[555] Osmanlı devletinin 1876 yılında iflas ettiğini açıklaması, aynı zamanda Tanzimat reformlarının hedeflerine ulaşmadığının itirafıydı. Siyasi alanda bunun anlamı, bu reformları kabul ettiren merkezi bürokrasi yönetiminin meşruluk temelinin kaybolmasıydı. Büyük toprak kayıplarına neden olan 1877-78 savaşı (93 Harbi) yenilgisi, merkezi iktidarın yine itibar kaybına neden olmuştu.

Bu ağırlaşan koşullar altında kendini sağlamlaştırmak zorunda kalan Abdülhamid rejiminin yeni bir toplumsal temele gereksinimi vardı.[556] Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman burjuvazi oluşamadığı için ve gayrimüslim burjuvazi kendi ulusal hedeflerini izlediğinden, oluşan boşluk yal-

---

551 Hatta Sudan'daki Mehdi hareketi örneğinde bu destek verilmedi. Halifelik daha çok düşmanca bir tavır takınmıştır. Krş. E. Kedouri, *Afghani and 'Abduh. An Essay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam*, Londra, 1966, s. 53.

552 Bu soru, örneğin Ş. Mardin tarafından ileri sürüldü. Bkz. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 43.

553 Bu girişimin organizatörü Wilfried Scawen Blunt idi. Krş. Berkes, *The Development of Secularism...*, s. 268-269.

554 Krş. N. R. Keddie, *Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani". A Political Biography*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1972, s. 373.

555 Krş. Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungen*, c. 1, s. 130.

556 Bu ve sonrası için krş. S. Duguid, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES* 9 (1973), s. 139 vd.

nızca taşradaki Tanzimat döneminde neredeyse tamamen politik yaşamın dışına itilen feodal gruplar tarafından doldurulabilirdi. Bunun anlamı, Arnavut ve Arap feodal tabakaların devlete tekrar entegre edilmesiydi. İmparatorluk muhafiz kıtası bundan sonra yalnızca Arnavutlardan kuruldu. Her şeye kaadir saray memurlarının[557] neredeyse tamamı Arnavut ve Araplardan oluşmaktaydı. Ayrıca, Doğu Anadolu'nun isyancı Kürt aşiretlerinin devletle barışması da, kurnazca bir sakinleştirme politikası sayesinde sağlanmıştı.[558] Yani bu politika, din açısından Müslüman olan, ama etnik açıdan Türk olmayan halkların bağlılığını kazanmayı hedeflemekteydi. İmparatorluğun varlığının devamı, bu tasarının başarısı veya başarısızlığına bağlı görünüyordu. Müslüman değerlerin ideolojik vurgulanması burada yalnızca, halk kalabalıklarına kader birliğinde beraberlik duygusunun uyandırılmasına hizmet etmeliydi. Bu şekilde halkın sultan-halife ile bağlılığını güçlendirmek amaçlanıyordu.

Bu bağlamda özellikle Abdülhamid'in Arnavutluk politikası bizim özel ilgimizi hak etmektedir. Arnavutluk'un 20. yüzyıl başında imparatorluğun Avrupa'da hâlâ elinde bulunan topraklarının stratejik köşe taşını oluşturması ve Arnavutların birçok tarafın –Avusturya-Macaristan, İtalya, Yunanistan– ilgisini çektiklerinin[559] bilincindeki sultan, Arnavutlarla ihtilaftan mümkün olduğunca kaçınmaya çalışıyordu. Arnavutların feodal beyleri, geniş serbestliğin tadına vardılar ve sorumlu tutulmadan her türlü keyfi davranışta bulunabildiler. Makedonya'da 1903'ten sonra reformların uygulanması gerektiğinde, oradaki Arnavutlar güçlü bir direniş hareketi örgütlediler. Ama bu, Rumeli vilayetleri umumi müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'yı zor duruma soktu. Durum, Avusturya-Macar konsolosu Pára'nın bir telgraf raporunda şöyle anlatılmaktadır:

> Görevi süresince şu ana kadar ona Arnavutluk hakkında gelen tüm emirler, dostane tavsiyelerle ve yumuşaklıkla [Arnavutluk'taki] hareketi yatıştırma göreviyle sona eriyordu. Hatta o, sükûneti bozan asilere padişahın selamını iletmekle bile görevlendirildi.[560]

---

557 Yıldız Köşkü'ndeki başmabeyincinin yetkileri hakkında bkz. Colmar Frh. von der Goltz, *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1929, s. 123.

558 Bkz. Duguid, *age.*

559 Bkz. Bartl'ın araştırması, *Die albanischen Muslime...* ve Schanderl'inki, *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens.*

560 Konsolos Pára'nın İstanbul Büyükelçisine şifreli telgrafının bir sureti, konsolosun Goluchowski'ye gönderdiği rapora eklenmiş, Üsküp, 7 Eylül 1904, No. 155, HHStA, PA XXXVIII/435.

Padişahın bu davranışında da, herhangi bir Arnavut aşiret reisine karşı kararlı bir hareket tarzının durumu zorlaştıracağı ve Avrupa'nın işe karışmasına neden olabileceği korkusu yansımaktadır. Bundan başka padişah, Arnavutluk'taki politik iç huzursuzlukların, komşu Balkan devletlerine Osmanlı İmparatorluğu'na saldırmak için bir ittifak oluşturma cesareti verebileceğinden endişeleniyordu. Bu düşünceler, Abdülhamid'in dış politikasını belirledi. Mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa, Abdülhamid'in dış politikasını sonradan şöyle nitelemişti:

> Sultan Hamid'in siyaset-i hariciyede mesleki şu idi: Rusya'yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya'ya istinat etmek, Avusturya'nın gözü Makedonya'da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün mertebe hoş geçinmek, Balkanları birbirine karıştırıp Bulgarlar ve Sırplar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak.[561]

561 *Abdülhamid ve Yıldız Hatıraları*, s. 62.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKEDON HALK AYAKLANMASININ HAZIRLIK EVRESİ 1880-1902

1. BERLİN ANTLAŞMASI SONRASI MAKEDONYA'DA KİLİSE VE OKUL MÜCADELESİ

1880'lerin Bulgar milliyetçiliğinde iki akım ayırt edilir: devrimci akım ve evrimci akım.[1] Devrimci akımın temsilcileri Ayastefanos ön antlaşmasının tanımladığı bütünleşmiş Bulgaristan'ın yalnızca silahlı ayaklanma yoluyla gerçekleşebileceğine inanıyordu.[2] Kısa vadeli hedef olarak Doğu Rumeli'nin anavatanla birleşmesine çalıştılar. Daha uzun vadeli bir çalışma olan Makedonya'da bir halk isyanının hazırlanması, Doğu Rumeli'deki gelişmelerin koordinasyonundan sonra hızlandırılacaktı.[3] Uzun vadeli görevin yerine getirilmesine burada özellikle önem verildi: Bulgaristan'ın dışişleri bakanı K. Stoilov, 1882'de Bulgar Prensi Battenberg'e yazdığı bir mektupta, ulusal bakış açısından Makedonya'nın diğer tüm bölgelerden daha önemli olduğunu vurguladı. Bu yüzden, Makedonya'daki her Bulgarın Bulgaristan'a aidiyet duygusunu geliştirmesinin sağlanması gerektiğini ileri sürüyordu: her Makedonyalı Bulgar, "genç veya yaşlı, Bulgar kanı taşıdığını bilmek zorundadır." Bunu başarmak için bakan, "bize Make-

1 Krş. V. Bojinov, "Nacionalnoosvoboditelnata borba na bılgarskoto naselenie ve Makedonija sled Kresnensko-Razlojkoto vıstanie (1878-1903)": *Kresnenskko-Razlojkoto vıstanie 1878*, Sofya, 1970, s. 75.

2 Bulgoristan'daki "Liberal Parti" bu akımın en büyük savunucusuydu. Yayın organının adı *Celokupna-Bılgarija*. Krş. K. Pendev, "Nagaçalo na makedono-ordinskoto dvijenie b Bılgarija (1879-1894)": *V çest na Akademik Christo A. Christov*, s. 238.

3 Krş. Kiril patriarch bılgarski, *Bılgarskata Ekzarchija...*, I, 2, s. 519.

donya'dan düzenli bir şekilde haberler iletecek ve prenslik yönetiminin bir emrini tüm Makedonya'da ve Arnavutluk'ta hızla ve başarıyla uygulayacak bir teşkilatın kurulmasını" öneriyordu.[4]

Böyle bir teşkilatın kurulmasına, Bulgaristan'da çok sayıda Makedon hayır derneklerinin açılmasıyla başlandı. Aralarından ilk olarak 1880'de Rusçuk'ta V. Diyamandiev tarafından kurulan *Makedonska liga* belirtilmelidir.[5] Sofya'da çalışan iki benzer dernek 1884 ilkbaharında "Makedonya hayır derneği" ismi altında birleşti.[6] Bu derneğin yönetim kurulunda Diyamandiev'in yanında, Haziran 1884'ten itibaren Bulgaristan'ın başbakanı olan P. Karavelov dahil, ülkenin bazı ileri gelen politikacıları da vardı.[7] Makedonya'daki Bulgar halkın yalnızca kültürel gelişmesiyle ilgilenildiği ileri sürülse de, amaç her şeyden önce politikti.[8] *Makedonski glas*'ın (Makedonya'nın Sesi) çıkarılmasıyla hareket kendi yayın organına sahip oldu. Bu dergide Bulgar siyasi çevreleri Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinin hemen uygulanmasını büyük güçlerden istemeye tekrar tekrar davet edildiler.[9] Bu amaç göz önünde tutularak 1885 ilkbaharında Sofya'da yürüyüşler düzenlendi ve örneğin yurtdışındaki tanınmış kişilere telgraflar gönderilerek Avrupa kamuoyunun dikkati Makedonya'ya çekilmeye çalışıldı.[10] Sofya'da Mayıs 1885'te anonim bir memorandum yayınlandı. Bu memorandumda tüm Makedonyalılar adına Osmanlı hükümetinden, Berlin Antlaşması'nın 23. maddesine göre reformların uygulanması istendi; yoksa Makedonya'da bir isyanın çıkacağı ileri sürüldü.[11] Bu istek, Makedonya'da gizli devrim komitelerinin kurulması ve çete eylemlerinin artırılmasıyla desteklendi.[12]

---

4 *Odbrani çetiva za istorijata na makedonskiot narod*, Bölüm II, Üsküp, 1953, s. 128. Alıntı Katardziev, *Serskiot okrug...*, s. 44.

5 Krş. Pandev, *age*, s. 240.

6 Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 518.

7 Bkz. Pandev, *age*, s. 242-243.

8 Tüzüğün I. bölümüne göre. Krş. Kiril Patriach Bılgarski, *age*, s. 518.

9 23. maddede belirtilen reformların uygulanmasından Bulgarlara Makedonya'nın Bulgaristan'la nihai birleşmesine kadar olan süreyi birleştirecek bir modus vivendinin (geçici antlaşma) sağlanmasını umuyorlardı. Krş. Pandev, *age*, s. 243.

10 Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 521.

11 Aynı yerde, s. 540.

12 G. Petrov, 1885 yılında İştip'te gizli bir devrim komitesi kurmuştu. Krş. Ch. Andanavski-Poljanski, "Nekai praşanja od voenata organizacija na makedonskoto nacionalmo-revolucionerno dvizenje vo predilindenskiot period", *GINI*, 1-2, s. 84. 1885'in ilkbaharında Üsküp, Gevgeli ve Serez yörelerinde daha büyükçe çeteler göründü. Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 526.

Bulgar milliyetçiliğinin ikinci akımı –evrimci milliyetçilik– Bulgar kilisesi tarafından temsil ediliyordu.[13] Bu ikinci akım, özellikle kiliseye bağlı burjuva kesiminde, ruhban sınıfının üst tabakasında, kilise ve okul cemiyetlerinin yönetim kurullarında taraftar bulmaktaydı.[14] Bu toplumsal gruplar için bağımsızlık mücadelesinin ağırlık noktası, kilise ve okul alanındaydı; çünkü Bulgar davası 1877-78 savaşı yılları ve hemen sonrasında zemin kaybetmişti. İstanbul Rum Ortodoks patrikliği ve Atina'daki Panhelenistik propaganda dairesi, savaş sonucu ortaya çıkan Makedonya'daki yeni durumu kendi amaçlarına uygun kullanmasını bildiler. Savaş ve sonraki Kresna isyanı esnasında, eksarhlığa bağlı olan bölgelerdeki çok sayıda tanınmış ve saygın kişiler patriğe bağlı din adamları tarafından "devrimci" diye ihbar edildiler.[15] Bu şekilde baskı altında tutulan birçok köylü tekrar patriğe bağlandı.[16] Örneğin Gorno (Cuma) kazası savaştan önce eksarhlığa bağlıyken, 1880 yılında tekrar Melnik metropolitinin yetki alanına katıldı.[17] Serez sancağı bölgesinde 1880 yılında, köylerin çoğunda Bulgarların oturmasına rağmen hiçbir köy eksarhlığın yetki alanında değildi.[18]

Kilise ve okul mücadelesinin hangi ölçülerde yapıldığını göstermek için burada, Makedonya'daki Yunan propagandasına kısaca bakalım. Helenciliğin çıkarlarını koruma görevi, 1830'dan sonra artık yalnızca İstanbul patrikliğine düşmüyordu. Bu, aynı zamanda yeni kurulmuş Yunan devletinin de göreviydi. Bu devlet, 1835'ten sonra Makedonya'daki konsoloslukları sayesinde Yunan davasının desteklenmesine katıldı.[19] Ulusal bilincin yayılmasına ve öğretilmesine en uygun araç olarak okul kabul edildiğinden, tüm güçler Rum Ortodoks okul sisteminin Makedonya'da genişletilmesine yoğunlaştırıldı. Bu amaçla daha 1836'da Atina'da bir eğitim derneği kurulmuştu.[20] Bulgarların patrikliğe karşı kilise mücadelesinin yoğunlaştırıldığı Kırım Savaşı'ndan sonra, Yunanlıların karşı önlemleri de

13 Prens Aleksandr da 1884-85 kışında Makedonya'da bir isyana karşıydı. Krş. A. Koch, *Fürst Alexander von Bulgarien. Mittheilungen aus seinem Leben und seiner Regierung nach personlichen Erinnerungen von Adolf Koch*, Darmstadt, 1887, s. 199-200.

14 Krş. Bozinov, *age*, s. 75.

15 Krş. Katardziev, *Serskiot okrug...*, s. 63.

16 Bulgar kilisesine bağlı halkın uğradığı takibatla ilgili olarak bkz. *Dokumenti za bılgarskoto vızrazdane ot archiva na Stefan I. Verkavic, 1860-1893*, Sofya, 1969, s. 584, 602-604, 609-613.

17 Katardziev, *age*, s. 63.

18 Krş. *age*, s. 68.

19 R. Poplazarov, "Propagandnata dejnost na grçkite druştva vo Makedonija vo vtorata polovina na XIX vek", *GINI* 12 (1968), 2, s. 187.

20 *Age.*

daha güçlendi. 1861'de "İstanbul Yunan Edebiyatı Derneği" kuruldu. Bu derneğin görevi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de Makedonya'da Yunan eğitim sistemini geliştirmekti.[21] Makedonya'da Yunan tarafının silahlı eylemlerini yöneten *Ethniki Amina* (Ulusal Savunma) derneği 1866'da kuruldu.[22] 1867 yılında üyeleri (entelektüeller ve profesörler) Helen davası için yurt dışında taraftar kazanmak için çalışan *Parnassos* derneği oluştu.[23] En önemlisi olan "Yunan Eğitiminin Yayılması Derneği" (*Sillogos Pros Diadosin Ton Ellinikon Grammaton*) ise Nisan 1869 tarihinde Atina'da kuruldu.[24]

Bu derneğin yönetim kurulu, Yunanistan'daki politik ve kültürel çevrelerin kişilerinden oluşmuştu, dolayısıyla derneğin kullandığı mali kaynaklar da büyüktü.

Makedonya'daki Bulgar milliyetçiliğine karşı Helen direncini İstanbul ve Atina'dan örgütleyen bu derneklerin yanında, benzer görevleri yerine getiren yerel dernekler de vardı. Örneğin daha 1859 yılında Manastır'da Stamatos Papyris tarafından, "vatandaşların ahlaki eğitimini ve Yunanlığın parçalanmasını isteyenlere karşı mücadeleyi" amaç edinen bir Yunan kulübü kuruldu.[25] Selanik'te 1872'de "Makedonya Eğitim Derneği" kuruldu.[26] Benzer dernekler 1874'te Manastır (*Evangelismos*)[27] ve Kruşevo'da (*Aristoteli*)[28] ortaya çıktı. Manastır'da 1880'de, *Karteria* (Dayanma) adlı bir propaganda amaçlı dernek teşekkül edildi.[29] Aşağıdaki sayılar, Helen derneklerinin başarılarını açığa çıkarabilir: Selanik ve Manastır vilayetlerinde 1877'de toplam 10.968 öğrencili 256 Yunan okulu vardı. Okulların sayısı 1896'da 907'ye, öğrencilerin sayısı ise 53.633'e çıktı.[30] Buna göre

21 Krş. K. Mamoni, "Les associations pour la propagation de l'instruction grecque à Constantinople (1861-1922)", *BS* 16 (1975), s. 104.

22 Poplazarov, "Propagandnata dejnost...", s. 188.

23 *Age*, s. 188-189.

24 *Age*, s. 189-190.

25 C. Vavouskos, *Der Beitrag des Griechentums von Pelagonien zur Geschichte des neueren Griechenlands*, Selanik, 1963, s. 20. Ayrıca krş. St. J. Papadapoulos, "Ecoles et associations grecque...", s. 401-402.

26 Poplazarov, *age*, s. 198.

27 *Age*, s. 196; ayrıca krş. Vavouskos, *age*, s. 20.

28 Papadopoulos, *age*, s. 407. Yunan eğitim dernekleri Serez, Strumica ve Vodena'da da vardı. Krş. Poplazarov, *age*, s. 196-199; Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 12.

29 Papadopoulos, *age*, s. 402-403.

30 Krş. Poplazarov, *age*, s. 200. Diğer bir "Avrupa Türkiye'sindeki ulusal halk okullarının istatistikleri-temel okullar" a göre, üç Makedon vilayetinde 38.454 öğrencili 638 Yunan okulu bulunmaktaydı. Bkz. R. von Mach, "Beitraege zur Ethnographie der Balkanhalbinsel", s. 102-105.

Makedonya'daki Yunanlılık, (patrikliğin ve Atina hükümetinin yardımıyla, Bâbıâli'nin de özel teşviki sayesinde) eğitim ve öğretim alanındaki belirli amaçlı çalışmayla, ülkenin Slav halkının büyükçe kesimlerini Helen davasına kazandırmayı başarmıştı.[31]

Yunan tarafının bu ilerlemeleri karşısında Bulgar kilisesi kendisini 1880'lerde zor görevlerle karşı karşıya buldu. Eksarh yeni haklar için mücadele etmek yerine öncelikle halihazırda yasal olanakların sonuna kadar kullanılmasını daha acil bir görev olarak görmekteydi. Patrikliğin okul ataği ancak aynı silahla karşılanabilirdi; yani (Bulgar kilisesinin idare ettiği) okullarla. Ama bu okullar, bazı kentlerdeki istisnalar hariç, 1876-80 kriz yıllarında kapatılmıştı.[32] Patriklik makamlarının düşmanca muhalefetine rağmen bu okulların yeniden açılması iznini artık Bâbıâli'den koparmak gerekiyordu. İlk başarılar Selanik'te elde edildi: Bulgarlar daha 1879 sonbaharında kentteki ilkokulu tekrar açarken, iki yıl sonra, 1881 sonbaharında, Selanik'te bir lise kurma iznini aldılar.[33] Bundan sonra Bulgar maarifi Makedonya'da oldukça hızlı gelişti. Örneğin 1882-83 öğretim yılında Makedonya'da 323 Bulgar öğretmeni ve 14.815 Bulgar öğrencisi varken, sonraki öğretim yılında 17.864 öğrenci için 375 öğretmen vardı.[34] Bu gelişme, 1880'de başlayan ve yıllarca süren, patriklikle Bâbıâli arasında patrikliğin imtiyazları hakkındaki bir tartışma sayesinde de desteklendi.[35] Bâbıâli bu zaman içinde, Bulgar Eksarhlığına bağlı bir Makedonya olabileceği düşüncesiyle patrikliği baskı altına almak için Bulgarlara karşı olağandışı iyiliksever davrandı.[36] Böylece Bulgarlar 1883'te bir "Eksarhlık Okul Temsilciliği" (*Uçiliştnoto popeçitelstvo pri Ekzarchijata*) kurdular. Görevi, Makedonya'da eğitim ve öğretim alanındaki tüm çabaların koordinasyonunu sağlamaktı.[37] Öğretmenlerin işe alınışı ve öğretim malzemelerinin sağlanması gibi önceleri okul cemaatlerine bırakılan görevler, bun-

---

31 "Yunan halkı, ününü eğitim ve öğretimine (*Paideia*) borçludur... Gerçekten hem Rumca ve Romence hem de Slavca ve Arnavutça konuşan gruplar da kendilerini aynı şekilde 'kökene göre saf Yunan' olarak görmekteydiler... Uygun koşullarda Yunan olmayanları da Yunan yapan bu eğitim ve öğretim, yüzyıllar boyunca baskı ve etki altında kalan Yunan halkının tüm bu baskı ve etkilere rağmen birliğini sağlayan araçtı." C. Vavouskos, *age*, s. 8-9.

32 Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 10.

33 *Age*, s. 21.

34 *Age*, s. 56-57.

35 Bunun için krş. Bayur, *Türk inkılâbı tarihi*, I/1, s. 38; E. Driault, M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Gréce*, c. 4, Paris, 1926, s. 183-186.

36 Krş. Kiril Patriarch Bılgarski, *age*, s. 334.

37 Krş. *age*, s. 63.

dan böyle bu makamın yetki alanına bırakıldı. Bu temsilciliğin kurulması, Makedonya'da Bulgar eğitiminin gelişmesindeki başlangıç döneminin başarıyla sona erdiğini göstermektedir.

2. DOĞU RUMELİ'NİN BULGARİSTAN'LA BİRLEŞMESİ

18 Eylül 1885 tarihinde Filibe'de Doğu Rumeli'nin Bulgar prensliği ile birleştiği ilan edildi.[38] Bununla, "Liberal Parti" programının Ayastefanos ön antlaşmasının Büyük Bulgaristan'ın teşekkülü ile ilgili ilk maddesi yerine getirildi. Makedonya'nın kurtarılması görevi, artık sonraki ilk görevdi. Devrimci çizginin Doğu Rumeli'deki bu zaferi, Makedonya'da da aynı yolu denemek isteyen güçleri cesaretlendirdi. Doğu Rumeli'de Osmanlı egemenliğinin artıklarının kolayca yok edilmesi,[39] geçici çözüm olarak özerk idarenin Makedonya için de önerilebileceğini gösteriyordu. Bundan sonra Makedonya'daki Bulgar tarafının sloganı, *Avtonomna Makedonija* oldu.[40]

Berlin Antlaşması'nın kararlarına rağmen Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesi, Balkanlarda büyük bir uluslararası krize sebep oldu. Batılı güçler bu *fait accompli*'yi [oldu bitti] az çok kınarken[41] ve Rusya Bulgar birliğini tanımayı özellikle sertçe reddederken,[42] komşu Sırbistan savaş ha-

38 Bunun ayrıntıları için *Istorija Bılgarija*, c. 2, s. 57-80.

39 *Osmanlı hükümeti, Doğu Rumeli'de ordu birlikleri bulundurma hakkını* (Berlin Antlaşması'nın 15. maddesine göre) kullanmadı. Bu yüzden Bulgarlar, askeri dirençle karşılaşmadan kendi planlarını uygulayabildiler. Krş. Bayur, *age*, s. 43.

40 Dimitar Blagoev 1885 yılında ilk olarak "Makedonya Makedonlarındır!" sloganını kullandı. Bir Balkan federasyonu çerçevesinde özerk bir Makedonya'yı savundu. Bkz. "Balkanska federacija i Makedonija": *Sıçinenija*, c. 1, Sofya, 1957, s. 46-54, 61-70.

41 Berlin Antlaşması'nın mimarı ve zamanın en önemli büyük gücü olan İngiltere, Rusya'nın Boğazları doğrudan tehdit edebileceği Bulgaristan'a yerleşmesini engellemek için her çareyi deniyordu. İngiltere, Doğu Rumeli'deki birlik hareketinin liderlerinin (Z. Stoyanov, V. Radoslavov, St. Stambulov) hemen hepsi Rus düşmanı olarak bilindiklerinden, başlangıçtaki şeklen kınamadan sonra Bulgar birliğini diplomatik olarak desteklemeyi kabul etti. Krş. B. Jelavish, "Russia, Britain and the Bulgarian Question 1885-1888", *SOF* 32 (1973), s. 168-191; A. Pantev, "Bulgaria's Place in the Political Strategy of Great Britain (1879-1912)", *Bulgarian Historical Review*, 4, 1973, s. 16.

42 Rusya, 18.6.1881 tarihli "Üç İmparator Birliği" Antlaşması'na eklenen protokolün 4. maddesine uygun bir şekilde, Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesini ilke olarak kabul etti. Bkz. *GP*, c. 3, No. 532; A. F. Pribram, *Die politischen Geheimvertraege Österreich-Ungams 1879-1914*, c. 1, Viyana-Leipzig 1920, s. 14. Fakat Rusya 1885'te Bulgar birliğini tanımaya hazır değildi. Çünkü bununla aslında, Avusturya dostu ve Batı taraftarı olarak bilinen Prens Alexander Battenberg'in hanedan çıkarlarına yardım edilmiş oluyordu. Halbuki Çar, onun azledilmesini istiyordu. Krş. Y. Mitev, "L'Attitude de la Russie et de l'Angleterre à l'égard de l'union de la Bulgarie en 1885", *EH*, 1960, s. 349-356. Ayrıca bkz. A. Kach, *Fürst Alexander...*, s. 233.

zırlıklarına başlamıştı.[43] Balkan yarımadasında güçler dengesi ciddi bir şekilde bozulmuş olarak görülüyordu. Artık güçlenmiş bir Bulgaristan, Sırbistan'ın Makedonya ile ilgili taleplerine daha kararlılıkla ve kesinkes karşı çıkabileceğinden, Sırbistan'ın topraklarını güneydoğuya doğru genişletme ümidini azaltıyordu.[44] Sırbistan için diğer bir yayılma olanağı, yani Bosna üzerinden Adriyatik kıyılarına ulaşma, Bosna ve Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmesiyle kapanmış oldu. Avusturya-Macaristan, Sırbistan'ın dikkatini Bosna'dan başka yöne çekmek için 28 Haziran 1881 tarihli gizli antlaşmada Sırbistan'ın güneydoğuda toprak elde etme çabalarını diplomatik olarak destekleme yükümlülüğünü üzerine aldı.[45] Avusturya'nın yardımına güvenen Sırbistan kralı Milan,[46] Kasım 1885'te Bulgaristan'a savaş açtı. Ama bu savaş, Sırbistan'ın yenilgisiyle sonuçlandı.[47]

Makedonya'daki çıkarlarını savaşla koruma denemesi başarısızlığa uğradıktan sonra Sırbistan da Yunanlıları ve Bulgarları başarıya götüren yöntemi uygulamaya koyuldu. Artık bundan sonra geçerli olan, uygun bir dernek kurmak, mali kaynak sağlamak ve bu derneğin Makedonya'da engellenmeden çalışmasını sağlamaktı. Etkili bir okul, kilise ve kültür politikası, Makedonya'da bir "Sırp milletinin" varlığının tanınması için gerekli koşuldu. Burada iki husus, Sırbistan davasını kolaylaştırdı: Birincisi, Balkan politikası Bulgaristan'da başarısızlığa uğrayan Rusya, Sırbistan'ı desteklemeye başladı; ve ikincisi, Bulgarların kuvvetlenen özgüvenleri karşısında ürken Osmanlı hükümeti, Makedonya'daki Sırp propagandasına karşı daha iltimaslı ve hoşgörülü bir tavır almaya başladı.[48]

1886'da *Sveti Sava* adı altında Sırp propagandasını Makedonya'da örgütlemesi gereken bir dernek kuruldu.[49] Bu derneğin propagandacıları, Makedonyalı Slavların kendilerini yanlışlıkla "Bulgar" diye tanımladıklarını, Bulgarların kendilerinin bile Slav olmadıkları, yalnızca Sırbistan'ın Ma-

43 Bkz. *Istorija na srıbsko-bılgarskata vojna 1885*, Sofya, 1971, s. 136-147.

44 Sırbistan, daha 1845'te nüfuzunu artırmak için Makedonya'ya ajanlarını gönderdi. Krş. A. Aleksander, "Obidi za kolonizacija na Makedonija vo uslovite na nacionalnite propagandi na sosednite drjavi", *GZ* 15 (1963), s. 188.

45 Krş. Pribram, *age*, c. 1, s. 20; W. L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 2. baskı, New York, 1951, s. 306.

46 Bunun için krş. Ch. Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism. Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, Berkeley-Los Angeles, 1962, s. 229.

47 Bu olayların kısa bir anlatımı E. F. Tugay'dadır: "1877-78 Türk-Rus savaşından sonra Balkanlarda durum", *Belleten* 36 (1972), s. 15-30.

48 Bunun için krş. W. S. Vucinich, *Serbia between East and West. The Events of 1903-1908*, Stanford, Calif., 1954, s. 25.

49 Krş. S. Jovanovic, *Vlada Aleksandra Obrenovica*, c. 1, Belgrad, 1929, s. 90.

kedonya'yı kurtarabileceği gibi argümanlar ileri sürüyorlardı.[50] Ama Sırp hükümeti kısa zaman sonra *Sveti Sava*'nın faaliyetlerini kısıtladı ve propagandayı kendi üstlendi.[51] Önce Eğitim Bakanlığı'nda "Sırbistan dışındaki Sırp okulları ve kiliseleri dairesi" (1887), daha sonra Dışişleri Bakanlığı'nda (1889) aynı amaçla özel propaganda şubesi kurdu.[52] Ama Sırp hükümetinin Makedonya'da kendi ulusal taleplerini sağlamak isteyen ilgili bir taraf olarak tanınma çabaları, önce büyük zorluklarla karşılaştı. Başlangıçta Sırbistan'ın propaganda faaliyetlerine göz yuman Rum Ortodoks patrikliği,[53] Helen çıkarlarına dokunulduğunda tavrını değiştirdi. Yunanistan hükümeti, kilise meselelerinde Sırplara kolaylık gösterilmesini engellemek için patrikliğe müdahale etti.[54] Böylece Makedonya sorunu, Sırp hükümetinin Bâbıâli'den Selanik ve Üsküp'te (1886) ve sonraları Manastır'da (1889) konsolosluk açma ödününü almasına rağmen Sırp iç ve dış politikasının can alıcı noktası olarak kaldı.[55]

Makedonya'daki Sırp propagandası, N. Paşiç'in "Radikal Partisi" hükümeti döneminde artırılarak devam etti. Makedonya'daki Sırp konsoloslukları 1891'de, temelde 1912 yılına kadar değişmeyen bir çalışma programı hazırladılar. Burada belli başlı olarak, Makedonya'da mümkün olduğu kadar çok yerde erkek ve kız çocuğu okullarının kurulması, okul kitaplarının parasız dağıtımı, öğretmenlere düzenli ödemenin sağlanması ve Sırbistan'da yaşayan Makedonlar arasında kardeşlik derneklerinin (*bratstva*) kurulması önerildi.[56] Sonraki yıl, Selanik'te bir Sırp ilkokulu açıldı;[57] 1893'te Bâbıâli, Sırpların Kosova vilayetinde bazı okullar açmalarına razı

---

50 S. Gopçeviç, *Makedonien und Alt-Serbien* (Viyana 1889) adlı yapıtıyla bu kampanyanın önde gelen ideologuydu. Krş. Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 306.

51 Makedonya'daki propaganda çalışmaları hakkında Sv. Sava derneği ile Sırp hükümeti tarafından yapılan değişik değerlendirme için bkz. Jovanovic, *age*, s. 98-102.

52 Krş. Jovanovic, *age*, s. 90.

53 Patriklik Ortodoks Sırplara, ibadetlerini Slav dilinde yapma ve çocuklarını bu dilde eğitme izni vermişti. Patriklik, Makedonya'daki Eksarhlık taraftarlarının patrikliğe geri dönüşlerini kolaylaştırmak amacını gütmekteydi. Krş. *age*, s. 93.

54 Krş. E. Kofos, *Nationalism and Communism in Macedonia*, s. 29.

55 Bkz. Jovanovic, *age*, s. 90-91. Sırbistan'ın Makedonya'daki görece başarısızlığı, Avusturya-Macaristan ilişkilerini de etkiledi. Sırbistan'ın 1885 yenilgisinden sonra Avusturya-Macaristan'ın bu ülkedeki itibarı düştü. Bu arada Rusya'nın nüfuzu sürekli arttı. Avusturya dostu olarak kabul edilen Kral Milan Obrenoviç, 1889 yılında oğlu Aleksandr'ın lehine tacını bırakmak zorunda kaldı. Rus eğilimli politikacı Paşiç'in partisi "Radikal Parti" iktidara geçti. Bunun için krş. Langer, *The Diplomacy of Imperialism.*, s. 307.

56 Vucinich, *age*, s. 90.

57 Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 87-88.

oldu.[58] Sırplar, Sırp eğitimini Makedonya'da öyle hırsla yayıyorlardı ki, Sırpların yaşamadığı köylerde bile Sırp okulları kurdular. Bunun için bir örnek, öğrencilerinin bir kısmı Debar'dan (Batı Makedonya) getirilmek zorunda kalınan bir okulun Serez'de (Doğu Makedonya) kurulmasıdır.[59] Fakat Sırplar böylece yüzyılın sonuna kadar, fiilen Makedonya sorununda ciddiye alınması gereken bir taraf olarak kabul edilmeyi başardılar.[60]

Makedonya'da bu propaganda faaliyetine koşut olarak Sırbistan 1890'larda diplomatik yoldan Balkan devletlerinin Makedonya'daki çıkar bölgelerinin sınırlarının belirlenmesi için çaba gösterdi. Bulgaristan'ın bu şekilde Makedonya'nın bölünmesini onaylamayacağı bilindiğinden, önce Yunanistan ile anlaşmaya çalışıldı.[61] Fakat Yunanistan'la anlaşma gerçekleşseydi, bunun anlamı Makedonya'daki Bulgar çıkarlarının tamamen göz ardı edilmesi olacaktı.[62] İki taraf da, tüm bölgeyi yalnız kendi aralarında paylaşmayı amaçlamaktaydı.[63] Görüşmeler 1890'da İstanbul'da başladı; ama önce sonuçsuz kaldı.[64] Uzun bir aradan sonra Ağustos 1892'de Atina'da görüşmelere tekrar başlandı. Sırbistan kendisi için büyük bir Arnavut-Makedon bölgesini istedi. Bu bölge, Arnavutluk'taki Berat kentinden Manastır vilayetinin kentleri olan Kastoria (Kesriye) ve Florina'ya, sonra Doğu Makedonya'daki Strumica'nın güneyinden Mesta (Karasu) ırmağına kadar uzanan bir güney hattı tarafından belirleniyordu. Buna karşılık Yunan dışişleri bakanı Dragoumis Yunanistan için Nevrokop, Melnik, Strumica, Manastır, Prilep ve Kruşevo kentlerini talep etti.[65] Taraflar karşılıklı isteklerini kabul etmeye bu kez de yanaşmadılar.

---

58 Krş. H. Marcuse, *Serbien und die Revolutionsbewegung in Makedonien*, s. 25.

59 Krş. Katarciev, *age*, s. 90.

60 Çağdaş (ve Sırp dostu) gözlemci H. Marcuse, bununla ilgili olarak şöyle diyor: "Makedonya'da Sırpların bulunduğu gerçeği, son zamanlara kadar inatla yalanlanmıştır. Bulgarlar ve Yunanlılar, Makedonya'da Sırpların varlığını reddetmektedirler. Ama onların bu eylemleri, orada Sırpların sadece varlığını değil aynı zamanda Sırpları ciddi ve tehlikeli rakipler olarak gördüklerini kanıtlamaktadır." *Age*, s. 11.

61 Paşiç 1889'da Sofya'yı ziyaret etti. Fakat Stambulov ile Makedonya hakkında bir uzlaşmaya varmak olanaksızdı. Krş. Langer, *age*, s. 308.

62 Bulgaristan, Yunanistan'ın veya Sırbistan'ın bu sorunda söz hakkını onaylamak zorunda kalmamak için Makedonya üzerine diyalogdan kaçınıyordu. Krş. H. Batovski, "Balkanskite drjavi i makedonskoto praşanje pred i po Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903*, Üsküp, 1970, s. 95.

63 Bu bölgenin hâlâ Osmanlı egemenliği altında olduğuyla ilgilenilmiyordu. Çünkü Avrupa'daki Osmanlı egemenliğinin günlerinin sayılı olduğu düşünülüyordu. Krş. *age*

64 A. Angelopoulos, "The Relations between the Ecumenical Patriarchate and the Church of Serbia during the Period 1885-1912", *BS* 13 (1972), s. 120.

65 Krş. Jovanovic, *age*, s. 94-95; Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 310.

Sırbistan ve Yunanistan ikili olarak Makedonya'nın kendi aralarında paylaşılmasının pazarlığını yaparken, Bulgaristan Makedonya'da kendi durumunu güçlendirmeye devam ediyordu. Doğu Rumeli ile birleştikten ve Sırbistan'ı yendikten sonra Rus entrikaları yüzünden bir krize girilmiş,[66] ama 1887'de Ferdinand'ın Bulgaristan prensliğine seçilmesinden[67] sonra da kriz hâlâ atlatılamamıştı; Stambulov liderliğinde kurulan yeni hükümet, barışçıl bir Makedonya politikasının daha elverişli olduğunu düşündü. O zamana kadar Makedonya'da yıkıcı faaliyetlerle Osmanlı hükümetini baskı altında tutma politikası güdülmüştü; artık hükümet Bâbıâli'yi, görüşmeler yoluyla, Makedonya'da Bulgaristan davasını desteklemenin Osmanlı çıkarlarına da yarayacağına ikna etmeye çalışıyordu.[68] Bulgaristan'ın bu şekilde Bâbıâli'den ödün koparma beklentileri büyük ölçüde gerçekleşti. Bâbıâli 1890 yılında, Ohri, Manastır ve Üsküp Bulgar metropolitlikleri için üç berat çıkardı; bunu 1894'te Nevrokop ve Köprülü metropolitlikleri için çıkartılan diğer iki berat izledi.[69] Özellikle Makedonya'daki Bulgar eğitim sistemi Stambulov'un bu "Türksever" siyasetinden yararlandı.[70] Öğretmenler için açılan yetiştirme ve eğitim yerleri sayesinde Eksarhlığın öğretim sistemi hem nitel hem de nicel olarak düzeltilebildi. Bulgar köy eğitim sistemi esasen bu dönemde teşekkül etti. Bu okullara giden genç nesil Makedonlar, sonraki yılların devrimci kadrolarını oluşturdu.[71]

Bulgar davasına fayda sağladığı açıkça görülmesine rağmen Stambulov'un Makedonya politikası, Rus yanlısı çevreler ve Bulgaristan'daki Makedon göçmenler tarafından Bulgaristan'ın ulusal çıkarlarına zararlı diye saldırıya uğruyordu. Bulgaristan'da yaşayan Makedonyalılar, ülkelerinin

---

66 Bu kriz hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. *Istorija na Bılgarija*, c. 2, s. 94-108.

67 Rusya'da, Ferdinand'ın seçiminin anayasaya uygun olmadığı kabul ediliyordu. Bkz. H. R. Madol, *Ferdinand von Bulgarien. Der Traum von Byzanz*, Berlin, 1932, s. 30-34.

68 "Stambulov'un ana ilkesi, Türkiye ile Makedonya sorununa ilişkin, kolayca sonu belirsiz sonuçlara yol açabilecek sürtüşmelerden kaçınmaktı. Onun için Balkan yarımadasında yalnızca bir müttefik vardı: Avrupa vilayetlerinde Bulgar metropolitliklerine, kiliselerine ve okullarına müsaade etmek koşuluyla Türkiye." R. von Mach, *Aus bewegter Balkonzeit 1879-1918*, Berlin, 1928, s. 151, alıntı von Königslöw'e göre, *Fürst Ferdinand von Bulgarien*, Münih, 1966, s. 175.

69 Krş. von Königslöw, *age*, s. 157-158.

70 Stambulov, Bulgaristan'daki naipliği esnasında (Eylül 1886-Haziran 1887) Bulgarların çarı olarak taç giymesini padişaha önermişti. Bu yüzden Stambulov Türk dostu olarak tanınıyordu. Krş. *Istorija na Bılgarija*, c. 2, s. 106.

71 D. Blagoev, Stambulov hükümetinin Bulgar-Makedon halk eğitimine ve böylece Makedonya'daki devrim davasına yararlarını özellikle vurgular. Bkz. "Makedonskiji vopros, Bolgarija i russkoe pravitel'stvo", *Sıçinenija*, c. 8, Sofya, 1958, s. 532-533.

kurtuluşunun, Bulgaristan'ın özgürlüğe kavuşmasında olduğu gibi, yalnız Rusya'nın yardımıyla başarılabileceğine yürekten inanıyorlardı. Bu yüzden, Rusya'yla iyi ilişkileri olan bir hükümet istiyorlardı.[72] Sofya'da Mart 1891'de Stambulov'a bir suikast düzenlendi; ama bu suikastta o değil, maliye bakanı Belçev öldü.[73] Suikastın hazırlanmasına Makedonyalılar da katılmıştı.[74] Bu olay başbakana, Russever rakiplerine karşı sert önlemler almak için bahane verdi. Sofya'daki bu suikastla ilgili olarak tutuklanan kişilerden biri, Damyan Gruev adlı bir Makedonyalıydı, Sofya'da iki hafta tutuklu kaldıktan sonra kaçmayı başardı.[75] Arkadaşlarıyla birlikte, 1893 sonuna doğru, Makedonya özgürlük hareketine yeni ufuklar açan bir devrim komitesini Selanik'te kurdu.

3. MAKEDONYA KURTULUŞ ÖRGÜTÜ'NÜN KURULUŞU

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeni devrimcilerinin terör eylemleri, 1893-95 yıllarında çok artmıştı.[76] Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında kanlı çatışmalar meydana geldi. Bu olaylar Avrupa gazetelerine alışılagelmiş bir şekilde "Hıristiyanların katledilmesi" olarak gösterildi ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupa kamuoyunda bir öfke hâkim oldu.[77] Yaklaşık aynı dönemde Girit'te siyasi huzursuzluklar ortaya çıktı.[78] Halkın Hıristiyan çoğunluğu 1895'te adaya vali olarak bir Hıristiyanın atanmasını, sonra da Yunanistan'la birleşmeyi talep etti.[79]

Ulusal hareketlerin gelişmesi için olağanüstü elverişli siyasi durumda, Bulgar devletinin 1878'de kuruluşuyla başlayan Makedonya özgürlük ha-

---

72 Zamanın Rus-Bulgar ilişkileri hakkında bkz. Ch. Jelavich, "Russo-Bulgarian Relations, 1892-1896: With Particular Reference to the Problem of the Bulgarian Succession", *JMH* 24 (1952), s. 341-351.

73 *Istorija na Bılgarija*, c. 2, s. 117.

74 Bkz. *age.*

75 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi na Makedonija*, c. 1, s. 38-39.

76 1890'lardaki Ermeni devrimci partileri ve terör örgütleri hakkında bkz. L. Nalbandian, *The Armenian Revolutionary Movement. The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley-Los Angeles, 1963, s. 104-178. Zamanın Ermeni sorunu hakkında ayrıca krş. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 145-166.

77 Bu bağlamda Ermeni sorunu hakkında yeni ek düşünce ve yorumları S. Duguid'in makalesi içermektedir, "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES* 9 (1973), s. 139-155.

78 Girit sorunu hakkında bkz. Driault/Lhéritier, *age*, s. 301-404.

79 Örneğin İngiltere, Rusya ve Fransa 1895 yılında Osmanlı hükümetini (Türkler ve Kürtlerle birlikte) Ermenilerin yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerinde reform yapmaya zorladılar. Krş. Bayur, *Türk inkılabı tarihi*, I/1, s. 82-86.

reketi, yeni bir şekillenme sürecine geçebildi. Artık uygun örgütlenme ile halkın devrimci anlamda harekete geçirilmesi olanağı kullanılmalıydı. Acele edilmesi gerekiyordu. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu beklenenden daha çabuk dağılabilir, böylece komşu devletlerin Makedonya'yı kendi aralarında paylaşmaları tehlikesi ortaya çıkabilirdi.

Sofya'daki bazı Makedon öğrenciler bu tehlikenin bilincindeydi. "Sırp propagandası halkı parçalamadan önce"[80] Makedonya'da bir devrimci örgütün kurulma zamanının geldiğini düşünüyorlardı. Bu öğrencilerden biri olan Damyan Gruev, Selanik'te 23 Ekim 1893'te [eski takvime göre (e.t.)] bir devrim komitesinin kurulmasında anahtar rol oynadı. Komitenin diğer üyeleri Dr. Hristo Tatarçev (doktor), Petır Pop Arsov (öğretmen), İvan Hacinikolov (kitapçı), Dr. Anton Dimitrov (öğretmen, aynı zamanda Osmanlı mahkemesinde hâkim) ve Hristo Bostanciev (öğretmen) idi.[81] Bu komitenin hedeflerini Tatarçev hatıralarında şöyle anlatır:

> Bu örgütün hedefi üzerine uzun süre tartışıldı. Sonra biz Bulgar unsurların önde olduğu bir özerk Makedonya için karar verdik. Biz, "Makedonya'nın doğrudan Bulgaristan'la birleşmesi" görüşünde ısrarlı olamadık. Çünkü bunun büyük güçlerin direnci ve komşu küçük devletlerin ve Türkiye'nin hırslı tasarıları yüzünden büyük zorluklarla karşılaşacağını gördük.[82]

Bu örgüt kendine "Makedonya Devrimci Örgütü" (*Makedonska revoljucionna organizacija*) adını verdi.[83] Örgütün tüzüğü, 1870'lerde Bükreş'te faaliyet gösteren "Bulgar Merkezi Devrimci Komitesi"nin tüzüğüne dayanılarak hazırlandı.[84]

Makedonya özgürlük hareketinin tüzüğü ve adı, tarihi boyunca defalarca değiştirildi. Ama bu değişikliklerin ne zaman ve nasıl yapıldığı hakkında literatürde bir uzlaşma asla oluşmamıştır. İ. Katarciev, kuruluş belgelerinde "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri" (*Bulgarski makedonoodrinski revoljucionni komiteti*, kısaltması BMORK) adının kullanıldığını,[85] ama bu adın daha 1896'da değiştirilip yerine "Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü" (*Tajnata makedono-odrinska revoljucionna organizacija*, kısaltması: TMORO) isminin kullanıldığını ileri sü-

---

80 *Spomeni na Damjan Gruev*, Sofya, 1927, s. 8, alıntı G. Georgiev ve J. Şopov, *Ilindenskota vıstanie*, s. 65.

81 Krş. Pırvijat centralen komitet na VMRO. Spomeni na Dr. Christo Tatarçev, s. 101.

82 *Age*, s. 102.

83 Bkz. *age*, s. 103; ayrıca krş. Siljanov, *age*, c. 1, s. 39.

84 *Pırvijat centralen komitet...*, s. 102-103.

85 Bkz. "Nekoi praşanja za ustavite i pravilnicite na VMRO do Ilindenskoto vostanie", *GINI* 5 (1961), 1, s. 156-162.

rer.[86] Böylece Katarciev'in görüşü, Tatarçev'in örgütün kuruluşunda (belirtildiği gibi) kendini "Makedonya Devrimci Örgütü" olarak adlandırdığını belirten verilerine ters düşmektedir. Katarciev'in görüşü K. Pandev tarafından kabul edilmemiştir.[87] Pandev, bugüne dek bu devrimci örgütün ilk belgelerinin bulunmadığına dikkati çekmiş,[88] eline geçen iki tüzüğü yayımlamıştır. Bu tüzüklerden ilkinin "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü" adını taşıdığını ve 1896 tarihli olduğunu,[89] diğerinin ise "Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü" başlığını kullandığını ve ancak 1902 yılında hazırlandığını ileri sürer.[90]

Bu karşıt görüşler, Makedonya Slavlarının milliyeti (Bulgar mı, Sırp mı, yoksa ulus bilinci olan bir halk mı?) sorusunun o zamanda olduğu gibi şimdi de tartışmalı olduğunun bir ifadesidir. Yugoslav tarihçi Katarciev, Makedonya devrimci örgütünün bir Bulgar ulusal örgütü olarak ortaya çıktığı, ama daha kuruluşundan iki yıl sonra Bulgar etkisini sınırlandırmaya çalıştığı ve bunu 1897'de tüzüğünden "Bulgar" sıfatını atarak gerçekleştirdiğinden hareket eder. Bu temel görüş, bugün "Üsküp Okulu"nun tarihsel araştırmalarının büyük bir kısmını belirlemektedir.[91] Diğer yandan Bulgar K. Pandev, Katarciev'i, var olan kaynak malzemeyi dürüst kullanmamakla suçlamaktadır. Ayrıca, Bulgaristan'daki birçok tarihçinin Katarciev'in görüşünü hiç eleştirmeden kabul etmelerinden şikâyet etmektedir.[92] Pandev'in görüşüne göre, Makedonya devrimci örgütü aslında kendini bir "Bulgar" hareketi olarak görmüştür. "Bulgar" niteliği sadece 1902 yılında hazırlanan yeni tüzükte eksiktir.

Bu araştırma çerçevesinde, yukarıdaki sorun yumağını kesin bir çözüme ulaştırmak olası değildir. Buna rağmen Üsküp Avusturya-Macaristan konsolosu Pára'nın, 14 Kasım 1902 tarihli raporuna eklediği ve devrimci örgütün yeni statüsü olarak belirttiği bir belgenin çevirisine dikkat çekile-

---

86 Bkz. *age*, s. 153.

87 Bkz. "Ustavi i pravilnici na VMORO predi Ilindensko-Preobrajenskoto vstanie" *III BAN* 21 (1970), s. 245-274.

88 Bkz. *age*, s. 245.

89 Bkz. *age*, s. 249.

90 *Age*, s. 247.

91 Örneğin bkz. Pandevski, *Nacionalnoto praşanje vo makedonskato oslobodetelno dvijenje, 1893-1903*, Üsküp, 1974.

92 Krş. "Ustavi i pravilnici...", dipnot 1, s. 245-246. Gerçekte hem Bulgar Bilimler Akademisi tarafından çıkarılan "Bulgaristan Tarihi"inde, hem de tanınmış Bulgar tarihçilerinin eserlerinde TMORO tüzüğünün tarihi 1896 olarak verilmektedir. Örneğin bkz. *Istorija na Bılgarija*, c. 2, s. 168; D. K'osev, *Gace Delçev. Biografiçen oçerk*, Sofya 1967, s. 58-61; Georgiev/Şopov, *Ilindenskoto vstanie*, s. 68.

bilir.[93] Bu belge "Gizli Makedon-Edirne devrimci örgütünün statüsü" adını taşımaktadır. Belge, görünüşe göre Pandev tarafından yayımlanan ve 1902 tarihli olarak belirtilen, fakat Katarciev'in görüşüne göre 1897 yılında yazıya geçirilen belgeyle aynıdır. Bu durum karşısında, Katarciev'in verdiği tarihin değil de Pandev'in tarih belirlemesinin doğru olduğu kabul edilmelidir. Bu araştırmada, Pandev'e dayanılarak, devrimci örgütün 1902'ye kadar adının "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri" (BMORK) olduğundan yola çıkılıyor. Örgütün adı, 1902'de "Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü"ne (TMORO) çevrildi. Nihayet 1905'te örgütün resmi adı VMORO ve sonra VMRO (*vıtreşna*, "iç" için "V") oldu. Çağdaşları Makedonya devrimci örgütünü belirtmek istediklerinde, günlük yaşamda baştan beri "İç Örgüt" ifadesini kullandılar. Burada, Bulgaristan'da kurulan "Yüksek Makedonya Komitesi" olan "dış" örgütten farklılık belirtilmekteydi. Kolaylık olsun diye eldeki bu çalışmada da, tam bir açıklama gerektirmediği sürece, "İç Örgüt" (İÖ) öncelikli olarak kullanılacaktır.

İkinci Makedonya bağımsızlık örgütü olarak kurulan "Yüksek Makedonya Komitesi"nin de (*Vırchoven makedonski komitet*) ortaya çıkışı, 1890'lara gider. Ama Sofya'daki bu komite ile Selanik'teki İç Örgüt arasındaki farklılıkları göstermek ve Makedonya özgürlük hareketinde Sofya komitesinin özel rolünü belirlemek için Bulgaristan'ın iç durumunun ve özellikle de Prens Ferdinand'ın hanedan çıkarlarının da dikkate alınması gerekir.

Ferdinand'ın Bulgaristan prensliğine seçilmesi (1887) Rusya'da, Rus karşıtı bir olay olarak kabul edildi. Bulgarlar, çarın adayı olan Prens Mingrelskiy'e karşılık Viyana sarayına bağlı olduğu bilinen biri olan Ferdinand'ı seçmeleriyle Rusya'ya meydan okumuşlardı.[94] Ferdinand'ın Katolik olması yüzünden de, bu seçimi Çar çifte hakaret olarak algıladı.[95] Bunun üzerine III. Aleksandr Bulgaristan'ın yasal hükümdarı olarak Ferdinand'ı tanımayı reddetti.[96] Dolayısıyla, Avrupa devletleri aynı şekilde Ferdinand'ın tanınmasını fiilen reddetmek zorunda kaldılar.[97] Çarın dostluğunu kendi

---

93 HHStA, PA XXXVIII/432.

94 Krş. von Königslöw, *age*, s. 28-67.

95 Adaylığı papalık tarafından desteklenen Ferdinand'ın tahta çıkışından sonra Katolik Kilisesi Bulgaristan'da güçlü bir propaganda başlattı. Krş. Madol, *Ferdinand von Bulgarien...*, s. 42.

96 Bu ve sonrası için krş. von Königslöw, *age*, s. 67-79.

97 İngiltere ve Avusturya-Macaristan Ferdinand'ın seçimini yasal görüyorlardı. Fakat, Berlin Antlaşması'nı imzalayan güçlerin hepsinin onayı sağlanmadan bunu hukuken tanıyamazlardı. Bu sorunda Almanya, Rusya'nın arkasındaydı. Krş. Madol, *age*, 36-37; A. Pantev, "Angliya, Germaniya i bılgarskiyat vıpros (Ağustos 1887-Mart 1890)", *Bılgarsko-germanski otnoşeniua i vrızki*, c. 1, Sofya, 1972, s. 101-102.

otokrat rejimi açısından büyük bir destek olarak gören padişah, Bulgaristan'ın Stambulov devrinde (1887-1894) Osmanlı İmparatorluğu'yla iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen, Ferdinand'ın atanmasını şeklen onaylamaya kendini hazır görmüyordu. Rusya ve Bulgaristan arasındaki ilişkilerin düzelmesi şansı, Ferdinand'ın, Avrupa'nın diğer Katolik hanedanlarıyla bağlarını güçlendirmesi anlamına gelen[98] Bourbon-Parma Katolik dükünün kızıyla evlenmesiyle (1893) daha da azaldı. Çünkü çarın öğretmeni K. P. Pobedonoscev'in etkisiyle Ortodoksluk, tam bu sırada Rusya'da devletin temel dayanağı olarak açıklanmıştı.[99]

Ferdinand'ın uluslararası bir tartışma yaratan seçimi, Bulgaristan'ın var olan Avusturya ve Rus taraftarı partilere bölünmesinin daha da derinleşmesine neden oldu. Stefan Stambulov'un kesin Avusturya taraftarı hükümetinin döneminde bu partiler daha da karşıt hale geldiler.[100] Güçlü Rus taraftarı muhalefeti bastırabilmek için, Stambulov diktatörce yöntemler kullandı ve bu yüzden halk onu istemez oldu.[101] Yaklaşık evlendiği tarihten (1893), yani kendi adıyla bir Bulgar hanedanının kurulmasından sonra Prens Ferdinand, iç politikada yalnızca bir partiye, popülaritesini kaybeden "Stambulovistler"e dayanmanın düşüncesizce olacağını fark etmişti. Zaten güç olan durumu, böylece daha da tehlikeli duruma gelebilir-

di.[102] Eğer hanedanını güvence altına almak istiyorsa, Stambulov tarafından yürütülen Rus karşıtı politik çizgiyi düzeltmeyi başarması gerekiyordu. Er veya geç çarla barışmak zorundaydı. Çünkü yalnızca Rusya onun uluslararası sahnede tanınmasını sağlayabilirdi.

Makedonya hareketinin faal hale gelmesi, bu bağlamda, Ferdinand'ın çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecekti. Çünkü böylece Rusya, çeşitli nedenlerle Ferdinand'ı tanımaya yönelecekti.[103] Makedonya'da isyan hareketinin alevlenmesi, bir yandan, Rusya'nın Uzakdoğu'da harekâta hazırlandığı bir dönemde barışı tehdit eder duruma gelebilirdi. Böyle bir teh-

---

98 von Königslöw, *age*, s. 146-148.

99 M. C. Wren, "Pobedonostsev and Russian Influence in the Balkans, 1881-1888", *JMH* 19 (1947), s. 130-142; Ch. Jelavich, "Russo-Bulgarian Relations, 1892-1896..."; A. K. Martynenka, *Russko-bolgarskie otnoşenija v 1894-1904 gg.*, Kiev, 1967, s. 9-28.

100 Zamanın Bulgaristan'ındaki Rus taraftarı ve karşıtı akımlar hakkında bkz. D. Blagoev, "Rusofilskoto i rusofobskoto teçenija u nas", *Siçinenija*, c. 3, Sofya, 1957, s. 400-412.

101 Martynenko, *age*, s. 29.

102 Krş. Madol, *age*, s. 73. Stambulov ile Ferdinand arasındaki ilişkilerin soğuması hakkında bkz. von Königslöw, *age*, s. 162-166.

103 Bu ve devamı için krş. Blagoev, "Makedonskij vopros, Bolgarija i russkoe pravitel'stvo"; Martynenko, *age*, s. 53 -54.

likeyi Çar, Ferdinand'ı tanımakla önleyebilirdi. Diğer yandan Rusya, Makedonya Slavlarının davasını desteklemekten kaçınamazdı. Bu da prensin tanınması sonucunu doğururdu. Çünkü Çar ve prens müttefik olarak aynı tarafta bulunmak zorunda kalırlardı. Ayrıca ısrarlı bir Makedonya politikası, Rus dostu ve Bulgar milliyetçisi olan burjuvazinin desteğini garantiye almasıyla Ferdinand'ın iç siyasetteki konumunu güçlendirirdi. Nihayet Osmanlı hükümeti, Makedonya'daki isyanlar yüzünden Bulgarların yararına ödün vermeye zorlanırdı. Bu da Ferdinand'ın Bulgaristan'da itibarını artırırdı. Bulgaristan'ın Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerindeki değişim, Stambulov'un Mayıs 1894'te azledilmesiyle gerçekleşti.[104] K. Stoilov liderliğindeki yeni hükümet, prensten, Rusya ile barışmayı gerçekleştirme görevini aldı.[105] Bu gelişmeyle bağlantılı olarak aynı yılın kasım ve aralık aylarında Sofya'da, Makedonya'da reformlar isteyen kitlesel gösteriler yapıldı.[106] Yaklaşık bu dönemde Avrupa'nın Ermenistan'da* bir reform programı yararına müdahelesi, şüphesiz Bulgaristan'daki olayları etkiledi.[107] Bir Makedonyalı olan Trayka Kitançev'in liderliğinde, 1894 sonlarına doğru Sofya'da Kardeşlik ve Dostluk Birliği (*bratski sıjuz*) oluştu. Bu birlikte, Bulgaristan'daki yaklaşık 20 Makedonya derneği bir araya getirilip birleştirildi.[108] Mart 1895'te Sofya'da bu birliğin çağrısıyla bir Makedonyalılar kongresi yapıldı. Bu toplantı esnasında, Makedonya kurtuluş hareketini Makedonya içinde ve dışında organize etmekle ve yönetmekle görevlendirilen "Yüksek Makedonya Komitesi" (*Vırchoven makedonski komitet*) kuruldu. Yüksek Makedonya Komitesi'nin (YMK) ana hedefi, Makedonya için siyasi özerklik sağlamaktı.[109] Bu her şeyden önce Avrupa'da ve Bulgaristan'da kamuoyunun etkilenmesi yoluyla gerçekleştirilmeliydi. Bunun için şu önlemlerin uygun olduğu düşünüldü: Basın kampanyalarının düzenlenmesi; diğer Balkan ülkelerinde özerklik için ortak faaliyetleri konusunda propaganda yapılması; siyasi

---

104 Krş. Langer, *Diplomacy of Imperialism*, s. 313; Martynenko, *age*, s. 30.

105 *Istorija na Bılgarija*, c. 2, s. 139-140; Martynenko, *age*, s. 31, 33; von Königslöw, *age*, s. 170.

106 Katarciev, *Serskiot okrug....*, s. 105; von Königslöw, *age*, s. 175.

* Burada sözü edilen Ermenistan, Doğu Anadolu bölgesidir. -ç.n.

107 "Ermenistan örneği gözümüzün önündedir ve bize açıkça gösteriyor ki; hâlâ Türk boyunduruğu altında bulunan bölgelerde Berlin Antlaşması'nın uygulamaya geçirilmesi yalnızca bir dizi devrimci hareketten beklenebilir." D. Blagoev, "Vıstaniçeskiot dvijenie v Makedonija", *Sıçinenija*, c. 3, s. 431-432.

108 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 55; Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 107.

109 Bunun ve devamı için krş. Katarciev, *age*, s. 108; K'osev, *Goce Delçev*, s. 42.

gösteriler yapılması; Bulgar meclis seçimlerinde komitenin davasını kendi davası gibi gören adayların desteklenmesi; Avrupa saraylarına ve meclislerine heyetler gönderilmesi vb.

Aynı sıralarda Bulgar hükümeti, YMK'nın etkinliklerine göre ayarlanmış bir diplomatik eylem başlattı. 8 Haziran 1895 tarihli bir notayla, Bâbıâli'den Berlin Antlaşması'nın 23. maddesinde Makedonya'da yapılması öngörülen reformların uygulamaya geçirilmesi istendi.[110] Fakat Bulgar hükümeti için asıl önemli olan, Makedonya'da planlanan Manastır, Dibar (Debre), Strumica, Melnik ve Kukuş metropolitlikleri için sultandan yeni beratlar elde etmekti.[111] Bu bağlamda Bulgar dışişleri bakanı Grigor Naçoviç, istekleri yerine getirilmezse Makedonya halkının Bulgaristan'a kitlesel ilticası tehdidinde bulundu.[112] Bunun ardında, hemen hemen hiç gizli tutulmadan, Bulgar hükümetinin Makedonya'da bir isyan kışkırtma gayesi yatmaktaydı.

Gerçekten de YMK ve Bulgar hükümeti 1895 yazında, Makedonya halkını isyana kışkırtmayı denediler. Bunun için Bulgaristan'da dört özel bölük silahlandırıldı. Bu bölükler kısmen meşhur Makedon voyvodaları,* kısmen de Bulgar ordusu subayları tarafından yönetildi.[113] Fakat Osmanlı makamları bu baskına hazırlanmıştı. Ayrıca köylülerin saldırganlarla hiçbir şekilde işbirliği yapmamaları yüzünden, bölükler büyük zayiat verdi. Voyvoda Dedo Stoyu tarafından komuta edilen birlik diğer birliklerden ayrıldı ve eski eşkıyalığına tekrar başladı.[114] Yalnız Boris Sarafov'un çetesi Melnik'e kadar ilerlemeyi başardı.[115] Yani görece küçük ve dışardan (Bulgaristan) idare edilen operasyonlar aracılığıyla Makedonya halkını onların yararına olmayan amaçlar için istismar etme denemesi tam bir başarısızlıkla sona erdi. Bu "Melnik isyanı"nın çabucak bastırılmasından Bulgar hükümeti hiç etkilenmemiş göründü. Hükümet, Makedonya'daki olaylarla hiçbir ilişkisi yokmuş gibi davrandı.[116] Hatta, teşebbüs asıl amacına ulaş-

110 *Istorija na Bılgarija* (1955 baskısı), c. 2, s. 149.

111 Krş. aynı yerde.

112 Aynı yerde.

* Değişik anlamları vardır. En genel ve özgün anlamında ordu komutanı veya hükümdardır. Eflak ve Bağdan beylerine verilen ad olan voyvoda sözcüğü, Osmanlılarda, bir yerin vergilerini toplamakla görevlendirilen kimse için de kullanılıyordu. -ç.n.

113 Bunun için krş. Katarciev, *age*, s. 117; K'osev, *Goce Delçev*, s. 56; von Königslöw, *age*, s. 176.

114 Katarciev, *age*, s. 118.

115 *Istorija na Bılgarija* (1955 baskısı), c. 2, s. 149.

116 Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 122.

tığı için gizlice sonuçtan memnun kalınmıştı: Avrupa kamuoyunun Makedonya meselelerine ilgisi uyandırılmakla kalmamış, Rusya'nın dikkati de Balkanlara çekilmiş, aynı zamanda Osmanlı hükümeti de ürkütülmüştü.[117] Artık Bulgar-Rus ilişkileri Ferdinand için uygun bir yönde gelişiyordu. Şubat 1896'da Ferdinand'ın oğlu Boris Ortodoks kilisesinin kurallarına göre kutsandığında,[118] yeni Çar II. Nikola (III. Aleksandr 1894 sonbaharında ölmüştü) Ferdinand'ı tanımaya hazırdı. Aynı ay, başbakan Stoilov, padişahı yeni durumdan haber etmek için İstanbul'u ziyaret etti. Bunun üzerine II. Abdülhamid, Ferdinand'ı resmen Bulgaristan prensliğine ve Doğu Rumeli valiliğine atadı.[119] Ayrıca II. Abdülhamid, Nisan 1896'da Makedonya vilayetleri için reform programını onayladı. Fakat bu program bölgedeki koşullarda hiçbir değişikliğe yol açmadı.[120]

4. MAKEDONYA'DA AÇIK ÇETE SAVAŞINA GEÇİŞ

Ferdinand Avrupa hanedanları tarafından Bulgaristan prensi olarak tanındıktan ve Bulgaristan'ın Rusya ile ilişkileri normalleştikten sonra, birçok Makedonyalı dış politik sorunlarını avantaj elde ederek çözmek isteyen Sofya hükümeti tarafından istismar edildiğini anladı. Bu anlamda 1895 "Melnik isyanı" kurtuluş hareketi için yararlı bir deneyim oluşturuyordu. Bundan sonra Bulgaristan'da yaşayan Makedonyalılar arasında YMK'nın Bulgar hükümetiyle ilişkileri hakkında bir tartışma başladı. Bu tartışma süresinde çok sayıda Makedonyalı YMK'yı terk edip muhalefete geçti.[121]

Bulgar hükümeti ve Yüksek Makedonya Komitesi'nin Makedonya'da-

---

117 Rusya çoktandır Uzak Doğuyla meşguldu. Rus hükümetinin dikkati 1894-95 yıllarında, Japon-Çin savaşı yüzünden buraya çekilmişti. O zaman Lobanov çara, Balkanlarda sükûneti sağlamak için nihayet Ferdinand'ı tanımayı önermişti. Krş. Martynenko, *Russko-bolgarskie otnoşenija*, s. 53.

118 Boris önceden Katolik olarak vaftiz edilmişti. Şimdi Ortodoksluğa dönüyordu. Krş. Madol, *age*, s. 89-90; Ch. Jelavich, "Russo-Bulgarian Relations, 1892-1896", s. 351; Martynenko, *age*, s. 79-90; von Königslöw, *age*, s. 171-172, 184-189.

119 Karal, *Osmanlı tarihi*, c. 8, s. 152; Martynenko, *age*, s. 80-86.

120 R. Popov, *Avstro-Ungarija i reformite v Evropeöska Turcija 1903-1908*, Sofya 1974, s. 35-36.

121 D. Blagoev (Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin, sonraki Bulgaristan Komünist Partisi'nin öncülünün kurucusu), N. Harlakov, G. Vasilev gibi tanınmış sosyalistler YMK'da çalışıyordu. Örneğin Blagoev Plovdiv'deki Makedonya Kardeşlik Derneği-'nin başkanıydı. Bu sırada Harlakov YMK'nın yayın organı *Reformi*'yi yayımlıyordu. 1895'ten sonra tüm güçleriyle YMK'nın Ferdinand'ın maşası olduğunu ortaya çıkarmaya çalıştılar. Krş. O. Ivanaski, *Balkanskite socijalistri i makedonskoto praşanje*, Üsküp, 1970, s. 171-172.

ki maceraperest teşebbüsleri oradaki devrimcilerde de olumsuz etki bırakt. Selanik'teki "Makedonya Devrimci Komitesi"nin kurucuları, bu tür olayların tekrarlanmasının önlenmesi isteniyorsa, daha geniş toplumsal temelli, gerçek bir Makedonyalı devrimci örgüt oluşturulmasının çabuklaştırılması gerektiğini anladılar. "İç" komitenin o zamanki faaliyet alanı çok sınırlıydı: Resen'deki Ağustos 1894 toplantısı esnasında, Bulgar-Makedon okullarına öğretmen olarak ilk planda komite taraftarlarının alınması kararlaştırılmıştı.[122] Okul cemiyetlerinin yönetim kurullarına da komitenin adamları getirilecekti.[123] Bununla kent orta tabakasının kazanılması amaçlanmıştı. Ama köylüler ve çiftçiler düpedüz unutulmuştu.[124] İç organizasyonun faaliyetinin ilk evresinde gözlemlenen bu eğilim, kurucularının tamamıyla Makedonya'nın kent aydınları temsilcilerinden olmalarıyla açıklanmalıdır. Kent aydınları, sosyoekonomik açıdan daha iyi durumda olan tabakalardan çıkmaktaydı.[125]

Bu bağlamda sosyalist düşüncelerin Balkanlarda gitgide yayılması önemlidir. Sofya'da 1887'den beri marangoz olarak çalışan Velesli (Makedonya) Vasil Glavinov'un ilk Makedonyalı sosyalist olduğu görülüyor.[126] Glavinov, 1893'ten sonra D. Blagoev'in düşüncelerini benimsemişti. Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi üyesi olarak 1894'te Makedonya'ya döndü ve memleketi Veles'te (Köprülü) 65 üyeli bir eğitim derneği kurdu. 1894 sonundan itibaren tekrar Bulgaristan'a dönen Glavinov, Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin Temmuz 1895 tarihli ikinci kongresinde hazır bulundu. Bu kongrede parti, Makedonya sorunuyla daha çok uğraşma kararını aldı. Daha sonra Bulgaristan Sosyal Demokrat İşçi Partisi çerçevesinde 1896 başında bir "Makedonya Devrimci Sosyal Demokrat Grup" oluşturuldu.[127] Bu grupta Glavinov, Nikola Petrov Rusinski, Nikola Karev ve Velko Markov beraber çalıştılar. Glavinov'un Sofya'daki marangoz

122 Krş. *Pırvijat centralen komitet...*, s. 104.

123 Aynı yerde.

124 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 42-43 ve Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 102.

125 Örneğin Selanik'teki "İç" Komitenin merkez komitesinin başkanı olan H. Tatarçev, Batı Makedonya'daki Resen'de zengin bir ailenin oğluydu. Babasının büyük toprakları vardı, aynı zamanda bankacıydı ve ticaret yapıyordu. Tatarçev yükseköğrenimini Zürih ve Berlin'de yaptı. Bkz. *Pırvijat centralen komitet...*, s. 93-94. Bu sorular yumağı için krş. D. Miljovska, "Mestoto i ulogata na inteligencijata vo Ilindenskata narodna revoucija", *Ilinden 1903*, s. 83; Pandevski, *Nacionalnoto praşanje...*, s. 66.

126 Krş. G. T. Madolev, "Vasil Glavinov-pioner na socialistiçeskoto dvijenie v Makedonija i Odrinsko", *IP* 24 (1968), 2, s. 66-81.

127 M. Pondevski grubun kuruluş tarihi olarak 1893 yılını vermektedir. Krş. *Nacionalnato praşanje...*, s. 241.

atölyesi, Bulgaristan'daki sosyalist eğilimli Makedon yabancı işçilerin kulüp odasıydı.[128] Burada *Revoljucija* (1895) ve *Politiçeska svoboda* (1898-99) dergileri de çıkarıldı.

Glavinov'un sosyalist grubunun Makedonya kurtuluş hareketine karşı tutumunu ve sosyalistlerin Makedonya'da kurtuluş hareketini nasıl tasavvur ettiklerini, Bulgar sosyalistlerinin siyasi ve fikri lideri olan D. Blagoev'in bu konuyla ilgili görüşlerini inceleyerek öğrenebiliriz. Blagoev, 1895 yılında Makedonya'daki isyan hareketi hakkındaki bir makalesinde, vahşilik derecesinde fanatik bir Asyalı aşiretin, yani Türklerin oradaki halka eziyet ettiğini yazıyordu. Ona göre bu bile, Makedonya'daki her isyan hareketini desteklemek için yeterli nedendi:[129] Padişah, tebaasına daha fazla hak tanımaya ancak böyle yönlendirilebilirdi. Diğer yandan Bulgaristan'ın yurtsever burjuvazisinin tüm Bulgarları bir "Büyük Bulgaristan"da birleştirmek isteyen "ulusal amacı" da bilinmekteydi. Fakat bu "Büyük Bulgaristan" bir hayaldi. Çünkü önünde çok fazla engel vardı. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu Makedonya'yı bırakmak istemezdi; çünkü bunun anlamı Türklerin kesinkes Avrupa'dan çekilmeleri demekti. İkincisi, Avusturya, liman kenti Selanik dahil Makedonya'nın bir kısmını kendi toprağına katmak istediğinden bir Büyük Bulgaristan'ın oluşmasına engel teşkil ederdi. Avusturya-Macaristan, Makedonya'nın bir Balkan devletine katılmasına izin vermektense Osmanlı İmparatorluğu'nun değişmeden devamını tercih ederdi.

Üç yıl sonra Blagoev bu düşüncelerini güncelleştirdi ve yineledi: Bulgaristan'daki Avusturya yanlısı partinin sekiz yıllık iktidar döneminde, "ulusal ideal"in Avusturya-Macaristan'ın yardımıyla gerçekleştirilebileceğine inanılmıştı.[130] Benzer şekilde şimdi ülkeyi yöneten Rus yanlısı parti, Rusya'nın yardımıyla aynı ideali gerçekleştirebileceğine inanmaktaydı. Yine bir hayalin peşinden gidilmekteydi. Yani Rusya, hiçbir zaman Balkanlarda bir büyük Bulgar imparatorluğunun gerçekleştirilmesine yardım etmeyi amaçlamamıştı.[131] Bulgar yurtseverlerin bir özerk Makedonya'nın kolayca Bulgaristan'la birleştirilebileceği ümidi bir düştü. Bir özerk Makedonya, Balkan devletleri arasında daha çok bir anlaşmazlık konusu olur-

---

128 Ivanoski, *Balkanskite socijalisti...*, s. 68-69; Pandevski, *age*, s. 241; Buna karşın orada aydınlara, örneğin öğrencilere çok seyrek rastlandı. Krş. D. Vlachov, *Memoari*, Üsküp, 1970, s. 26.

129 Krş. "Vıstaniçesko dvijenie v Makedonija", s. 429-433.

130 "Vıtreşen pregled", *Sıçinenija*, c. 4, Sofya 1957, s. 552.

131 Blagoev, "Vıreşen pregled", s. 553.

du. Elbette Makedonyalıların, yalnız onların, vatanları için özerklik isteklerine anlayış gösterilmeliydi. Ama bu hedefe, yalnızca, Makedonya'daki halkın her türlü çareye başvurarak Türk boyunduruğundan kurtulmaya hazır olduğunu gösterdiğinde ulaşılırdı.[132]

Blagoev'in bu açıklamalarının çekirdeği, Makedonyalıların ülkelerini eğer yalnızca devrimci yolu seçerler ve sadece kendi güçlerine güvenirlerse kurtarabilecekleri düşüncesidir. Sofya komitesinin, Makedonya'da yıldırım baskınlarla Avrupa'nın Makedonya özerkliği yararına müdahalesini sağlama taktiği, kesinlikle reddedilmeliydi. Makedonya'nın kurtuluşu Bulgaristan'dan örgütlenemezdi. Özgürlük hareketinin merkezi Makedonya'da olmalıydı. Ama böyle bir temel yaklaşım, halk kitlesinin, yani köylülerin devrimci örgütlenmesini şart koşuyordu. Gerekli uzun bir hazırlık çalışması olmadan Makedonya'da zaten bir halk ayaklanması düşünülemezdi.

Bu görüşü kendine düstur edinen ve uygulamaya geçirmeye çalışan kişi, Makedon devrimcisi Goce Delçev'dir (1872-1903). Delçev Selanik'teki Bulgar lisesinin 6. sınıfını bitirdikten sonra 1891'de Sofya subay okuluna alındı.[133] Sofya'da zamanın sosyalist literatürünü tanıma olanağından yararlandı.[134] Kısa zamanda D. Blagoev, D. Haci Dimov ve V. Glavinov gibi tanınmış Makedonyalı Bulgar sosyalistlerinin etkisi altına girdi.[135] Bulgaristan'daki değişik Makedon grupların etkinliklerine düzenli bir şekilde katıldı. Lakin devrimci çevrelerle ilişkileri yüzünden 1894'te er olarak subay okulundan çıkarıldı.[136]

Makedonya'ya geri döndüğünde, 1894 sonbaharında Delçev'e İştip yakınındaki Novo Selo'da Bulgar okulunda öğretmenlik görevi verildi.[137] O tarihte "Makedonya Devrimci Komitesi"nin kurucusu Damian Gruev, İştip'teki Bulgar okulunun direktörü olarak çalışmaktaydı.[138] Delçev ile karşılaşmasını şöyle yazıyordu:

---

132 *Age*, s. 554.

133 Krş. P. K. Jaworoff, *Gotze Deltscheff*, Viyana, 1925, s. 14; K'osev, *Goce Delçev*, s. 24; Ch. Andonov-Poljanski, *Goce Delçev i njegovo vreme*, Üsküp, 1972, s. 29.

134 Bu ve sonrası için krş. Andonov- Poljanski, *age*, s. 35-37.

135 K. Miljovski'nin haklı olarak dikkat çektiği gibi, G. Delçev kesinlikle bir Marksist sosyalist olarak görülmemelidir. O daha çok, bir ulusal kurtuluş hareketi kapsamında bir radikal demokrat liderdir. Krş. "Edna nenauçno tolkuvanje na suşnost na makedonskoto nacionalnooslobodıtelno dvijenje i mestoto i ulogata na Goce Delçev vo nego", *Goce Delçev i makedonskoto nacionalna revolucierno dvijenje*, Üsküp, 1973, s. 85.

136 Krş. Jaworoff, *age*, s. 16-17; K'ozev, *age*, s. 26-28.

137 Andonov-Poljanski, *age*, s. 43.

138 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 43.

> Delçev daha o zaman bizimkilerine benzer düşüncelere sahipti. O da sosyalist öğretiye tutulmuştu; o da Bulgaristan'daki devrimci öğretinin etkisi altındaydı; o da kendiliğinden, Makedonya'nın kurtarılması gerektiğine kani oldu.[139]

Artık beraber devrimci çalışmalara başlamışlardı. Gruev dikkatini İştip kentine yoğunlaştırırken, Delçev çevredeki köyleri devrimci harekete kazandırma görevini üstlendi.[140] Kısa süre içinde İştip ve çevresi İç Örgüt'e katıldı.[141] Ayrıca Delçev Nisan 1895'te bir Makedonya seyahati yaptı. Bu seyahat onu Ovçe Pole üzerinden Köprülü, Selanik, Kukuş, Doyran, Strumica ve Radovişte'ye yönlendirdi. Ziyaret ettiği yerleşim yerlerinde devrim komiteleri kuruldu.[142]

Daha sonra, 1896 başında Delçev, Yüksek Makedonya Komitesi temsilcileriyle bağlantı kurmak için Sofya'ya gitti.[143] Burada hem Sofya komitesini Makedonya'da bir müdahalede bulunmaması için ikna etmeyi, hem de Bulgaristan'daki Makedon derneklerinin İç Örgüt'e para ve silah yardımında bulunmalarını sağlamayı hedeflemişti.[144] Makedonya'ya gizlice kitap, silah ve cephane girişini kolaylaştırmak için Delçev, bir "gizli kanallar" sistemi kurdu. Bu kanallar Bulgar sınır sancakları Koçanova, Rila, Küstendil ve Dupnica'yı Makedonya sınır sancakları Razlog, Cuma, Carevo Selo, İştip ve Koçana ile bağlıyordu.[145]

Önde gelen devrimciler Selanik'te toplandıklarında, 1896 yazında tartışmanın odak noktasını Delçev'in İştip'teki faaliyeti ile ele aldığı teşkilatlanma sorunları oluşturdu.[146] Burada ona Gorçe Petrov ile birlikte, artık "Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri" (BMORK) adı verilen örgütün tüzüğünün hazırlanması görevi verildi.[147] Bu belgelere Makedonya'daki devrimci örgütün iç yapısı yansımaktadır. Tüzüğün 5. maddesine göre İç Örgüt (BMORK) sancak, kaza ve köy komitelerine bölünüyordu.[148] Selanik'teki merkez komitesi en yüksek karar organıydı. Belli ki örgütün yönetim mekanizmasını merkezi prensiplere göre kurmaya çaba

---

139 *Spomeni na Damjan Gruev*, alıntı K'osev, *age*, s. 48.

140 Andonov-Poljanski, *age*, s. 43.

141 Krş. Andonov-Poljanski, *age*, s. 44.

142 *Age.*

143 Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, Üsküp, 1950, s. 46-47.

144 Krş. K'osev, *Goce Delçev*, s. 54; Andonov-Poljanski, *age*, s. 45.

145 Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...* c. 1, s. 45.

146 "Selanik kongresi" hakkında bkz. Siljanov, *age*, s. 45-46; Georgiev ve Şopov, *Ilindenskoto vıstanie*, s. 70; Andonov-Poljanski, *age*, s. 46-47.

147 Krş. *Spomeni na G. Petrov*, s. 48; Pandev, "Ustavi i pravilnici...", s. 245.

148 Pandev, "Ustavi i pravilnici...", s. 249.

gösterilmişti. Sancak komitelerinin sayısı ve yetki alanları merkez komitesi, kaza komitelerinin yetki alanları ve sayısı sancak komiteleri ve köy komitelerinin sayısı ve yetki alanları da kaza komiteleri tarafından belirlendi.[149] Hatta merkez komitesine, sancaklarda ve kazalarda belli durumlarda yönetim görevini merkez komitesinin kendi seçtiği kişilere verme hakkı bile tanındı.[150] En alt düzeydeki üye hücrelerinin yöneticileri aynı şekilde "yukarıdan" atanıyordu.[151] Örgütün iç yapısının demokratik olmayan doğası burada açıkça görülmektedir. Bu noktada, merkez komitesi üyeleri tutuklandığında örgüt yönetiminin uzun bir süre felce uğraması tehlikesi vardı. Tüzüğün 10. maddesine göre her komitenin kendi "gizli polisi" vardı.[152] Bu polisin görevi esas itibarıyla, devrimci davaya zarardan dolayı düşmana –ama taraftarlara da– verilen cezaları uygulamaktı.[153] Birçok durumda suçlar ölümle cezalandırıldı.[154] Makedonya'da yıkıcı bir örgütün varlığının Kasım 1897'ye kadar gizli kalabilmesi, diğer olguların yanında (ilke olarak şifreli yapılan ve gizli habercilik aracılığıyla sağlanan yazışmada görünmez mürekkebin kullanılması gibi tedbirlerin tam olarak uygulanması),[155] böyle cezaların sertliğine de bağlanmalıdır.

O yıl, 26 Kasım 1897'de, üniformalı bir Osmanlı eşkıya grubu Bulgaristan'dan gelerek Vinica köyünde (kuzey Makedonya) bir Türkü soyup öldürdükten sonra Bulgaristan'a döndü.[156] Sonraki günde Osmanlı güvenlik güçlerinin Vinica'da yaptıkları ev aramaları, barışçıl köylülerin evlerinde büyük miktarda silah ve cephanenin saklandığını gösterdi. Hükümet makamları böylece tesadüfen gizli bir politik örgütü –BMORK'yi– ortaya çıkardı. Bu keşfin politik anlamı, Makedonya'daki huzursuzlukların tamamen Bulgaristan'ın karışmasıyla çıktığına dair Osmanlı tezinin yanlışlığının kanıtlanması açısından, büyüktür. Kamuoyu, Makedonya'da ciddiye alınması gereken bir yerel örgütün varlığından haberdar olmuştu. Resmi makamlar aramalarını Üsküp vilayetinin tümüne yaydılar. Birçok

149 Krş. aynı yerde. BMORK bölgesi yedi "devrim kazası"na bölündü: Selanik, Manastır, Üsküp, İştip, Strumica, Serez ve Edirne. Bkz. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 46.

150 BMORK'nin tüzüğünün 6. maddesine göre. Bkz. Pandev, *age*, s. 249.

151 Krş. BMORK'nin tüzüğünün 4. maddesi , Pandev, *age*, s. 249.

152 Bkz. *age*, s. 250.

153 Krş. BMORK'nin yönetmeliğinin 37. maddesi , *age*, s. 255.

154 Krş. BMORK'nin yönetmeliğinin 41. maddesi, *age*, s. 255.

155 Krş. burada yönetmeliğin 27.-33. maddeleri, Pandev, *age*, s. 254.

156 Bu ve sonrası için krş. *La Macédoine et le vilayet d'Andrinople (1893-1903)*, Mémoire de l'Organisation Intérieure, Sofya, 1904, s. 9-12.

yerde gizli silah ve cephane depoları bulundu. Yüzlerce insan tutuklandı.[157] Makedonya halkının Bulgar Eksarhlığına bağlı kısmında panik ve korku yayıldı.[158] Selanik toplantısından sonra BMORK'nın yoğun örgütlenme faaliyeti ağır bir yara aldı.[159]

Vinica'daki olayın İç Örgüt için, devlet gücüyle silahlı çatışma evresini erken başlatmak zorunda kalmasıyla da ağır sonuçları oldu.[160] Bu, geçiş faktörlerinin sadece biriydi; diğerleri, Balkan yarımadasında 1897 yılının politik gelişmelerinde aranmalıdır. Bu gelişme uzun vadede Makedonya sorununda yol gösterici olmuştu.

1897'nin bu bölgedeki en önemli olayı Osmanlı-Yunan savaşıydı.[161] Bu savaşın çıkmasına yol açan Girit'teki huzursuzluklar ile Makedonya sorunu arasında, bu anlamda bir bağlantı vardı. Her iki durumda da Hıristiyan halk gruplarının Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma ve sonra kendi anavatanlarıyla birleşme çabaları söz konusudur. Girit'teki Ocak isyanları bu yüzden Makedonya Hıristiyanları tarafından ilgiyle ve duygusal katılımla izlenmiştir.[162] Bizim için de Girit anlaşmazlığının önemi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bir Hıristiyan azınlığının kurtuluşu için 19. yüzyıl

---

157 Fakat belirtilmelidir ki, askerler silah olduğunu tahmin ettikleri her evi aramadılar. Bu, 1898 başında Vinica'daki olayları incelemekle görevlendirilen özel komisyona verilen talimatlardan anlaşılıyor. Talimata göre Hıristiyan halkta tüfek değil sadece dinamit ve bamba aranmalıydı. Aynı aramanın Müslüman halk için de yapılması zarunda kalınacağı ve böyle bir durum istenmediği için, Hıristiyan halkın tamamen silahsızlandırılması söz konusu olamazdı. Ayrıca askeri mahkeme, suçlu bulunan kişilerin çağunluğunu padişahın merhametine dayanıp affederek evlerine göndermeliydi vb. Krş. Darev, *Dokumenti iz turskite dırjavni archivi*, c. 2, No. 267.

158 Krş. *La Macédoine et le vilayet d'Andrinople*, s. 12; *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnost*, [Safya], 1928, s. 24-25.

159 "Vinica olayı Üsküp bölgesinin devrimci örgütlenmesine önemli bir darbe indirdi. Sebep olduğu silah ve diğer gereçler gibi maddi kayıpların ötesinde, devrimci safları kırıp geçirdi...", *La Macédoine et le vilayet d'Andrinople*, s. 14.

160 "İç Örgüt *sakin* örgütlenme dönemini terkedip *fırtınalı* eylem dönemine gir.yardu. Bu yeni durum, olayların sürekli bir dönüşümünün sonucu değil ama, Vinica olayının yarattığı yeni varoluş koşullarının neticesiydi". *La Macédoine et le vilayet d'Andrinople*, s. 14-15.

161 Bu savaş hakkında bkz. Driault ve Lhétier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, c. 4, s. 247-468; Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 355-384; Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 112-118. Avusturya-Macaristan askeri ataşesi olarak Osmanlı ordusuna refakat eden Baron Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient* adlı eserinde bir görgü tanığı raporu veriyor. "Aufzeichnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl," yay. haz. Generalmajor Ritter von Steinitz, Berlin,1927, Kapitel III.

162 Hiç durmadan Girit'teki karşıtlıkları artıran Yunan yurtsever topluluğu *Ethniki Etairia*, bu karışıklıkları Makedonya ile ilgili planlarının gerçekleşmesinde bir başlangıç olarak görüyordu. Krş. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 356-358.

sonunda yapılan bir silahlı eylemin ne kadar başarılı olacağının denenmesidir. Girit krizinin gidişatı bu açıdan çok cesaret vericiydi: İsyancılar 6 Şubat 1897'de adanın Yunanistan ile birleştiğini açıkladılar ve Helenlerin kralından adayı kendisine bağlamasını rica ettiler.[163] Bunun üzerine, 1.500 asker yüklü 4 gemi adayı işgal etmek için Girit'e doğru denize açıldı.[164] Ada kıyısında filoları demir atmış olan büyük güçler, bu durumda krizin sonraki gelişmesini kontrolleri altına almak için Girit sorununa müdahale ettiler. 15 Eylülde küçük bir orduyu karaya çıkarıp adada özerk bir idarenin kurulmasını önerdiler. Ama bu idare şeklen padişahın egemenliği altında kalacaktı. Bâbıâli öneriyi kabul, Atina hükümeti reddetti.[165]

Bazı Yunan birlikleri 9 Nisan 1897'de Osmanlı sınırını Makedonya'ya doğru geçmeye başladılar. Yunan ordusunun ana kesimi de hücuma geçtiğinde 18 Nisan 1897'de savaş başladı.[166] Savaş uzun sürmedi ve Yunanistan'ın yenilgisiyle sona erdi. Yunanistan 11 Mayıs'ta barış teklifinde bulundu ve çıkarlarının korunmasını büyük güçlere havale etti.[167] Onlar da, savaşın nedeni ve sonucunu hiç dikkate almayan bir barışı Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirdiler. Bu, zamanın büyük güçlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı tavırlarının belirleyici özelliğiydi. Yunanistan Osmanlı İmparatorluğu'na ne toprak bıraktı ne de önemli bir savaş tazminatı ödedi.[168] Girit, bir Hıristiyan valinin başkanlığında özerk bir yönetime kavuştu. Bâbıâli'nin şiddetle karşı çıkmasına rağmen Yunanistan prensi Georg adaya vali atandı.[169] Bir çağdaşın tespiti, durumun özelliklerini belirtiyor: "Yüzyıl geçerken artık Türkiye'nin 'haklı' olmaya 'hakkı' olmadığı kabul edilmelidir."[170]

Girit'teki gelişmeden ders çıkarmak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki devrimci hareketlere kalmıştı: Osmanlı egemenliğine karşı gelme deneme-

163 Krş. Driault ve Lhéritier, *age*, s. 341; Langer, *age*, s. 357-358.

164 *Schulthess' Europaeischer Geschichtskalender* 13 (1897), s. 303; Driault ve Lhéritier, *age*, s. 345; Langer, *age*, s. 357-358.

165 Büyük güçlerin bu müdahalesi için bkz. Driault ve Lhéritier, *age*, s. 347-367.

166 Krş. Driault ve Lhéritier, *age*, s. 389-392; *Schulthess*, *age*, s. 304.

167 Driault ve Lhéritier, *age*, s. 404.

168 "Muzaffer bir gücün zaferinin meyvelerini elde edememesi hemen hemen hiç görülmemişti, Yunanistan gibi tam anlamıyla yenilmiş bir devlet de bir saldırı savaşında hiç bu kadar cezasız kalarak çıkmamıştı. Kâfir Türkten bir kez alınıp da bir Hıristiyan devlete verilen toprağın Müslümana bir daha geri verilmemesi ilkesi büyük devletlerin 1897 kararlarıyla kutsanmıştı." Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 377. 4 Aralık 1897 tarihli Osmanlı-Yunan barış antlaşmasının kararları hakkında bkz. *Schulthess*, *age*, s. 308-309.

169 Krş. Driault ve Lheritier, *age*, s. 462-466.

170 Giesl, *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient*, s. 37.

si bile Avrupa'nın müdahalesine neden olmaya yeterliydi. Bunun da sonucu, ilgili bölgeye özerk idare verilmesi olmuştu. Bu mantığa uygun bir şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir riske girmeden saldırılabileceği, komşu Balkan devletleri tarafından anlaşılmış olmalıdır. Buna rağmen Osmanlıların hâlâ Avrupa'dan atılmamış olmaları, bu devletlerin (ve büyük güçlerin) Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasının paylaşılmasında hâlâ anlaşamamalarından kaynaklanmaktaydı.

Bu uyuşmazlık, Osmanlı-Yunan savaşı esnasında da kendini göstermekteydi; aynı zamanda Osmanlı ordusunun yengisini mümkün kılan koşuldu. Yunanistan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaş 1897 başında kaçınılmaz göründüğünde, Balkan başkentlerinde heyecan kendini göstermişti. Bu heyecanın nedeni, Yunanistan'ın Makedonya'da Slav Balkan devletlerinin zararına avantajlar elde edeceğinden korkulmasıydı.[171] Özellikle Bulgaristan her türlü olasılığa karşı hazırlıklı olmak istiyordu. Ocak 1897'de Sofya hükümeti Yunan hükümetine Makedonya için bir reform programı hazırlamayı ve incelemeleri için büyük güçlere vermeyi önerdi.[172] Lakin Atina'da Makedonya'nın bölünmesi düşünülüyor, Atina bütün Makedonya için bir reform projesini kabul etmiyordu. Çünkü reformlar mutlaka Makedonya'nın özerkliğine yol açar, böylece sadece Bulgar çıkarlarına yarardı.[173]

Makedonya sorununda Yunanistan ve Bulgaristan arasında bir anlaşmanın mümkün olmadığı belli olduğunda, Sırbistan ve Bulgaristan arasında bir uzlaşma sağlandı. Sırp kralı Aleksandr'ın Şubat 1897'deki Sofya ziyaretinde, Makedonya ile ilgili *ugodba* adlı gizli bir antlaşma imzalandı.[174] Bu antlaşmanın 2. maddesine göre taraflar, Balkanlardaki statükoyu değiştirebilecek hiçbir atılımı antlaşma sağlanmadan önce yapmayacaktı.[175] Antlaşmanın 3. maddesi, Makedonya'daki Sırp çıkarlarının Bulgaristan tarafından tanınması anlamına gelmekteydi:

> Osmanlı İmparatorluğu vilayetlerindeki Bulgar ve Sırp çıkarlarının alanları karşılıklı antlaşmayla belirlenmediği sürece, iki hükümet ulus, din ve okul meselelerinde birbirlerini sadece engellememeyi değil, aynı zamanda karşılıklı desteklemeyi taahhüt eder.[176]

---

171 Krş. Jovanovic, *Vlada Aleksandra Obrenovica*, c. 1, s. 365-366; Driault/Lhéritier, *age*, s. 393.

172 Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 367.

173 *Age*, s. 368.

174 Bkz. Jovanovic, *age*, s. 367.

175 Antlaşmanın metni için bkz. E. Walters, "The Serbo-Bulgorian Secret Treaty of 19 February 1897", *The Slavonic (and East European) Review* 28 (1950), s. 493-499.

176 *Age*, s. 498. Amo Bulgaristan, Sırbistan'o karşı da Makedonyo'daki çıkar bölgelerinin coğrafi açıdan belirlenmesini kabul etmedi.

Bu siyasi barışmadan sonra Bulgaristan ve Sırbistan, Osmanlı-Yunan savaşında tarafsız kalmaları karşılığında Bâbıâli'den bir ödül almaya çabaladılar. Her şeyden önce, kilise-okul alanında propaganda faaliyetindeki kolaylıklar sevindirici olurdu. Osmanlı hükümeti de kendine karşı bir Balkan birliğinin oluşmasını engellemeyi amaçladığından, Sırp ve Bulgar isteklerini büyük oranda karşıladı. Makedonya'da yeni Sırp okullarının kurulması izninin yanında, özellikle Bâbıâli'nin Üsküp Rum Ortodoks metropolitliğine bir Sırp atamasının kolaylığı vurgulanmalıdır.[177] Bulgaristan, Manastır ve Debre'de Bulgar Eksarhlığı metropolitliklerinin kurulması için beratlar elde etti.[178] Ayrıca Makedonya'nın önemli kentlerinde Bulgar ticari temsilciliklerinin açılmasına müsaade edildi. Bu temsilcilikler, bu tarihten itibaren Bulgaristan'ın diplomatik temsilcilikleri olarak görev yapacaklardı.[179]

Hem Bulgar ve Sırpların birbirlerine yaklaşmaları, hem de Slav devletleri için yukarıda belirtilen avantajların sağlanması, kısmen Rus diplomasisinin eseriydi.[180] Zamanın Rus politikası, kesinlikle statükonun devamı ilkesine dayanmaktaydı. Bu yüzden Rus hükümeti Bâbıâli'ye etkisini, Bulgaristan ve Sırbistan'ın barışçı tutumlarının ödüllendirilmesi, böylece sa-

vaşın genişlemesinin engellenmesi için kullandı. Bu politikanın Rusya'daki en önemli temsilcisi, ilk planda ülkesinin Uzakdoğu'daki büyük ve hırslı projelerinin rahatsız edilmeden ilerletilmesini düşünen Maliye Bakanı Witte idi.[181] Bu politikanın başarısı, Balkan meseleleri hakkında Avusturya-Macaristan ile antlaşmanın sağlanmasına bağlıydı.

---

177 Krş. Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 27; Martynenko, *age*, s. 197.

178 Mortynenko, *age*, s. 199.

179 Krş. Martynenko, *age*, s. 183.

180 Haklı bir şekilde Martynenko Rus diplomasisine o zamanki Balkanlarda çok önemli bir rol biçer. Krş. *age*, s. 177, 180, 182-183, 198, 200.

181 Witte hakkında bkz T. H. von Laue, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, New York 1963. Witte 1896 yılında Salisbury projesinin Rusya tarafından reddedilmesinde çok yardımcı oldu. Bu projeye göre "Avrupa birliğinde" kararlaştırılacak Osmonlı reformları gerekirse zorla uygulamaya konulacaktı. Sultan II. Abdülhamid'in tohtan indirilmesi de planlanmıştı. Ayrıca Witte hem Osmanlı devlet borçlarının idaresinin genişletilmesini öngören Hanotaux planının, hem de İstanbul Boğazının üst kesiminin baskınla Rusya tarafından işgalini içeren Nelidov planının reddedilmesinde en önemli etken oldu. Salisbury'nin Osmanlı İmparatorluğu konusundaki amaçları hakkında bkz. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 327-330, 333-336. Hanotaux planı için bkz. aynı yerde, s. 332-333, ve Martynenko, *age*, s. 178-179. Nelidov planı ile ilgili olarak bkz. "Die Beschlüsse einer kaiserlichen Konferenz om 5. Dezember 1896 in Carskoe Selo",

Avusturya-Macaristan'ın Balkan politikası, Dışişleri Bakanı Goluçovski'ye göre 19. yüzyıl sonuna doğru aşağıdaki iki varsayımdan çıkmaktaydı: a) "Türkiye'nin parçalanması artık bir an meselesidir"; b) "Arnavutluk'un söz konusu (kuzeydeki Katolik ve ortadaki Müslüman) bölümleri, bir prensin hükümdarlığında, ama bizim himayemiz altında, bağımsız olacaklardır".[182] Bu politikanın nihai amacı, "Sırbistan ile Karadağ'ın arasını açmaktır."[183] Fakat bütün Avusturya-Macar diplomatları bu konuda aynı görüşte değildi. Bazıları, yalnızca Arnavutluk koruyuculuğunun göz önüne alınan hedefin gerçekleşmesine yeterli olmayacağına dikkat çektiler. Ülkenin bazı bölümlerinin askeri işgali beklenmeliydi: "Himaye yalnızca işgalin örtüsü olabilir."[184] Aynı görüş, Genelkurmay Başkanı Friedrich Freiherr von Beck tarafından daha iyi anlatılıyordu:

> Bizim için Balkan yarımadasındaki askeri çıkarların en uç noktası, Balkan yarımadasının paylaşımında, Rusya'nın manevi veya maddi gücünün bizim avantajlarımızdan daha fazla artmamasıdır.[185]

Genelkurmay başkanının görüşüne göre Avusturya-Macaristan'ın etki alanındaki Batı Balkanlarda, Sırbistan, Karadağ ve kurulacak olan Arnavutluk'un yanında özerk bir Makedonya da kendine bir yer edinmeliydi. Bu Makedon devleti büyüklüğü ve stratejik konumu gereği, "bizim erkimizin bir üssü haline getirilmelidir".[186]

Balkan sorununun çözülmesi İmparator Franz Josef'in St. Petersburg'u ziyaretinde (27-29 Nisan 1897) gündemdeydi. Oradaki görüşmelerin sonuçları, Balkanlardaki Rus ve Avusturya-Macaristan çıkarlarının arasında, karşılıklı ödün verilen bir uzlaşma olarak gösterilebilir. Ama

---

M. S. Anderson (yay. haz.), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, Londra, 1970, s. 127-130. Bu plan Langer tarafından da ayrıntılarıyla analiz ediliyor, *age*, s. 337-348.

182 Avusturya- Macaristan'ın Arnavutluk politikasının ilkeleri hakkında 17 Kasım-5 Aralık 1896 tarihli bir bakanlıklar arası konferansın protokolleri, HHStA, PA I/473, Liasse XXXI/A, alıntı Schanderl'e göre, *Die Albanienpolitik Osterreich-Ungarns und Italiens, 1877-1908*, s. 60.

183 Aynı yerde.

184 Avusturya-Macaristan'ın Vatikan büyükelçisi Kont Revertera'nın Kont Goluçovski'ye bir mektubu, Roma, 20 Mart 1897, alıntı Schanderl'e göre, *age.*, s. 64.

185 2 Nisan 1897 tarihli memorandum: "Beitraege zur Klarstellung der bei einer etwaigen Aenderung des status quo auf der Balkanhalbinsel in Betracht zu ziehenden Verhaeltnisse", ÖStA, Kriegsarchiv, Operations-Büro, fasc. 43, No. 29. Bkz. Schenderl, *age*, s. 65.

186 Memorandum, 2 Nisan 1897: "Beitraege zur Klarstellung...", Schanderl, *age*, s. 66.

bu sonuçlar aynı zamanda, Baron Beck'in temsil ettiği görüşün Avusturya-Macaristan tarafından görev olarak kabul edildiği anlamındadır.[187] Avusturya-Macaristan ve Rusya, Balkan yarımadasındaki durumun mümkün olduğunca devam ettirilmesi konusunda anlaştılar. Yarımadanın Morava ve Vardar nehirlerinin batısındaki kesimi Avusturya-Macaristan'ın, doğusundaki kesimi Rusya'nın nüfuz bölgesi olarak belirlendi. Eğer statüko sürdürülemeyecekse, özerk bir Arnavutluk'un yanında Makedonya'nın komşu Balkan devletleri arasında adil bir şekilde bölünmesine çalışılacaktı.

Yani Makedonya sorunu 1897 yılı sona ererken, gelişiminin yeni bir evresine girmişti. Karadağ, Sırp, Yunan, Romen ve Bulgar bağımsızlıklarının savaşarak elde edilmesinde belirleyici yardımı olan Rusya, şimdi resmen Makedonya hareketine karşı olumsuz bir tavır takınıyordu.[188] Rus-Avusturya antlaşması, Makedonya için özerk bir idare isteyen devrimcilerde, yüzlerine bir şamar yemiş gibi bir etki yapmış olmalıdır. Bulgaristan'ın da Sırbistan ile birlikte *ugodba*'yı onaylamakla en azından ilke olarak Makedonya'nın paylaşılmasını kabul etmesiyle,[189] özerklik isteyenler iki kat hayal kırıklığına uğradılar.

Devrimci bakış açısından da Makedonya'da koşullar değişti. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması beklentisi gerçekleşmemiş, imparatorluğun Yunanistan'a karşı askeri bir zafer elde etmesiyle Osmanlıların kendilerine güvenleri epeyce artmıştı. Buna koşut olarak halife sultanın İslam dünyasındaki prestiji doruk noktasına ulaştı.[190] Üstelik uzun bir süre sonra Bâbıâli'nin uluslararası yalnızlığı aşılmış gibiydi. Sonraki yıllarda padişahın muhafazakâr politikasının destekleyicisi olarak kötü ün kazanan veya öyle bilinen Baron Marschall von Bieberstein, 20 Ekim 1897 tarihinde İstanbul'a Alman büyükelçisi tayin edildi.[191] Bir sonraki yıl Alman imparatoru-

---

187 Sözleşmenin metni için bkz. Pribram, *Die politischen Geheimvertraege Österreich-Ungarns*, c. 1, s. 78-81.

188 Makedonya sorununda Rus politikası çelişkili olmuştur. Bir yandan Balkanların Slav hükümetlerine barışçı davranmaları gerektiği önerilmiştir, diğer yandan dünyanın bu bölümünde Rusya'nın itibarı tamamen tehlikeye sokulamayacağından, devrimci hareketler istemeye istemeye desteklenmiştir. Krş. Bayur, *Türk inkılabı tarihi*, I/1, s. 149.

189 Bkz. Bulgar Dışişleri Bakanı Stoilov'un Sırp-Bulgar antlaşması hakkındaki yorumu. Bu antlaşmaya göre antlaşmayı imzalayan taraflar yalnızca Kuzey Makedonya ile ilgileniyor görünüyorlar ve Güney Makedonya'yı Yunan çıkar bölgesi olarak dışarıda bırakıyorlardı. Walters, "The Serbo-Bulgarian Secret Treaty...", s. 499.

190 Krş. Bayur, *age*, s. 121-123.

191 E. Lindow, *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel 1897-1912*, Danzig, 1934, s. 15.

nun padişahı ziyaret etmesi ve bu arada kendini İslam'ın dostu olarak göstermesi gerekti.[192] Bağdat tren yolu imtiyazının bir Alman grubuna verilmesinin (1899) hemen öncesiydi.

Makedonya kurtuluş hareketi bu yeni durumu hesaba katmak zorundaydı. Ayrıca komiteler *vinişka afera*'nın başlattığı tutuklama dalgası yüzünden köşeye sıkıştırılmıştı. Onlar da hücum ederek savunma yolunu seçip çetelerini hazırlama kararı aldılar.[193] Hem böylece Makedonya konusunda Makedonya dışında yapılan diplomatik sözleşmelere bir yanıt olarak kendi bağımsızlıklarını gösterdiklerinden, hem de halkın politizasyonunun hızlandırılmasında etkili bir önlem olarak böyle bir adımın önemi büyüktü.

Selanik'teki Merkez Komitesi, 1898 sonbaharında kaza komitelerinin her birinin bir çete kurup hazır bulundurmasını isteyen bir genelge çıkardı.[194] G. Petrov ve G. Delçev bu genelgenin içerdiği kararlar esasında, Sofya'da 1900 sonunda bir çete tüzüğü hazırladılar.[195] Buna göre bir çete, diğer görevlerle birlikte aşağıdaki göreve sahipti:

> İkna veya zor yoluyla kadın, erkek, çocuk köylüler hep birlikte harekete geçirilip vilayetin başkentinde takipçi birliklerin köydeki keyfi davranışları hakkında önce konsolosluklara, sonra da valiye şikâyette bulunacaklar.[196]

Ayrıca "zararlı veya faydasız Hıristiyanlar" planlı bir şekilde öldürülmeliydi; böylece mahkemelerde koruyucular, mültezimler, mülk sahipleri vb suçlanabilecekti. "Kanunun öngördüğü gibi, iki köylü, cürmün yukarıda belirtilen zalimlerden biri tarafından yapıldığına şahitlik etmelidir."[197]

Devrimci birliklerin daha da önemli görevleri, biraz daha sonra formü-

---

192 Bunun için bkz. A. Geschke, *Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908*, Danzig, 1932, s. 25-26.

193 *La Macédoine et le vilayet d'Andrinople*, s. 14-15.

194 *Christo Matoö za svojata revoljucionna dejnost*, s. 8.

195 *Age*, s. 10. Pandev'e göre yönetmeliğin yazarı G. Petrov ve yüzbaşı Venedikov idi. Krş. "Ustavi i pravilnici...", s. 246. Bu yönetmeliğin biraz düzeltilmiş yeni versiyonunun metni için de bkz. *age*, s. 272-274.

196 "Weisungen für die Banden der Aufstaendischen", Marschall'ın raporuna ek, Pera, 2 Şubat 1904, No. 13, PAAA, Türkei 156, Bd. 89, A. 1889. Bu "Weisungen" ("Emirler") 1903 ilkbaharında Makedonya'da öldürülen bir çete reisinin üzerinde bulunan bir belgenin çevirisidir. *Accounts and Papers* (British Parliamentary Papers: "The Blue Books", kısaltma: *AP*), Turkey No. 1 (1904), Inclosure 4 in No. 202, s. 175-177. Kelime kelime 1900 yılı çete yönetmeliğine uymaktadır.

197 "Weisungen für die Banden...", *age*, madde 4.

le edilen bir çete tüzüğünün (1902) içeriğinden anlaşıldığı gibi, kışkırtma ve teşkilatlanmaydı.[198] İç Örgüt'ün düşünce ve hedeflerinin taşra halkı tarafından anlaşılmasını sağlamak zorundaydılar. 1900'den itibaren özel propaganda birliklerinin kurulmasına geçildi. Bu birliklerin görevi esasta politik bilincin oluşturulmasıydı.[199] Böyle bir ajitasyon çetesi, Marko Lerinski tarafından idare ediliyordu. Bir konsolosluk raporunda Lerinski hakkında şunları okuyoruz:

> ...Manastır, Florina, Kastoria çevrelerinde Kaptan "Marko" adlı birinden çok söz ediliyor. Bu kişi köyden köye geçiyor, belagatı ile ahaliyi kendinden geçiriyor; gözyaşlarına boğuyor ve Rum yanlısı yerlerde Rumca konuşarak onların duygularını da okşuyor. Sözde resmi belgeleri, madalyaları göstererek tüm küçük Balkan devletlerinin armalarıyla çağrı yaparak çok etkileyici oluyor....[200]

İç Örgüt'ün silahlı birlikleri, bunun haricinde, Hıristiyan taşra halkını sıradan eşkıya baskınlarından korumakla görevliydiler. Yani 19. yüzyıl sonlarına doğru ve 20. yüzyıl başlarında Makedonya'da kamu güvenliği sağlanmamıştı. Eşkıyalık, özellikle Müslüman Arnavutların çoğunluğu teşkil ettikleri Batı Makedonya'da derin kök salmıştı. Zamanın Balkan koşullarını bilen bir kişi anlatıyor:

> Bu Arnavutlar, Hıristiyanlara karşı her rezaleti yapan, kaba, şiddet kullanan ve cezasız kalan insanlardır ve Türk hükümeti, nüfuzlu beylerle arasını bozmamak için zaaf ve korkudan her şeye, hatta en kızılacak şeye bile sakin sakin müsaade ediyor. [201]

İç düzen ve huzuru sağlayacak iradenin Osmanlı hükümetinde olmadığı, Manastır'daki Avusturya-Macar yardımcı konsolosunun bir raporunda görülmektedir. Kiçevo kaymakamı Arnavut Süleyman Bey, Makedonya'nın iç durumu hakkında ona şikâyetlerde bulunmuştur:

> Türk yönetim sisteminin zararlarını, memurların yeteneksizliğini ve kokuşmuşluğunu, görevlerini yerine getirmedeki kayıtsızlıklarını, haberleşme ve kamu güvenliği eksikliklerini, halkın huzur ve gereksinimleri için gerekli anlayışın yokluğunu, mali iflası çabuklaştıran iltizam sistemindeki ve vergi top-

---

198 Metin Pandev'de , *age*, s. 265-271.

199 Siljanov, *Osvaboditelnite barbi...*", c. 1, s. 97.

200 Kral'dan Goluçovski'ye, *Manastır*, 1 Mart 1901, No. 9, HHStA, PA XXXVIII/391.

201 G. Weigand, Die Aromunen, c. 1, s. 43. Weigand'ın Arumenler (Makedon Ulahları) hakkındaki yargısı şöyledir: "Maalesef bir gerçektir ki Arumenler, yabancıların yanında inkâr ederler ama kendi aralarında nüfuslarına oranla en çok eşkıyanın aralarından çıktığını övünerek anlatırlar..", *age*, s. 66.

lanmasındaki bozuklukları vb acı bir dürüstlükle kınamaktaydı. Türkler burada dürüst memurların bulunmasını ve düzenin hüküm sürmesini istemiyor!...[202]

Devletin güvenlik güçlerinin ne derecede moralsiz –veya kokuşmuş– ve böylece eşkıya çetelerini bitirmekte yetersiz olduklarını daha açık göstermek için burada bir örnek veriliyor: Meşhur eşkıya lideri Debreli İslam İbrahim Garanati, Kiçevo yöresindeki köylerde terör estirmekteydi. Hükümet onunla eşkıyalığı bırakması için uzun süredir pazarlık yapıyordu. Ama başaramadı. Bir tercümesi Avusturya-Macaristan Manastır yardımcı konsolosunun raporuna eklenen ve Cer köyü halkına yazılmış bir mektupta İslam, önce köy halkının ona geçen yıldan borçlu olduğu 116 altını belirtmekteydi. Ek olarak 1901 yılı için 20 Napolyon altını talep ediyordu. Altınlardan başka şunlar gönderilmeliydi: iki okka tütün, beş çift tozluk, 9 alaca ceket, 10 çift gömlek ve don. Köyün kıyısında bekliyordu ve her şeyin ona dört saat içinde hazırlanmasını istiyordu. Aksi takdirde erkek kadın demeden köyün halkına insaf gösterilmeyecekti. 35 kişilik bir askeri koruma birliğinin hazır bulunmasına rağmen köy halkı, haydut başının isteklerini yerine getirmemeyi göze alamadı. Para ve eşyalar hemen gönderildi.[203]

Dolayısıyla, İç Örgüt savaş birimlerine bu durumu sona erdirme görevi verildi. Taşrada düzen ve huzur ne kadar sağlanırsa, İç Örgüt o derece "devlet içinde devlet" olmakla övünebilirdi.

Makedonya kurtuluş hareketini kentli "gövdesiz baş" konumundan kurtaran ve köylere taşıyan Goce Delçev, açık savaşa geçiş döneminde de mükemmel bir rol oynadı. Subaylık eğitimi ve Bulgar ordusunun subay çevresiyle bağlantıları çok işine yaradı. Ayrıca G. Petrov ile birlikte, 1896 sonundan beri Sofya'da İç Örgüt'ün "yurtdışı temsilcisi"ydi. Böylece, silahlı birliğin oluşturulması için gerekli maddi araçları sağlayabilecek konumdaydı.[204] Selanik'teki Merkez Komitesi, varlıklı orta tabakanın devrimci örgütün masraflarını üzerine alacağını düşünemezdi. Makedonya'da

---

202 Kral'dan Goluçovski'ye , Manastır, 26 Ağustos 1901, No. 60, HHStA, PA XXXVIII/391.

203 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 9 Eylül 1901, No. 65, HHStA, PA XXXVIII/391.

204 Delçev, 1896/97 öğretim yılında Bansko'daki (Kuzeydoğu Makedonya) Bulgar okulunun müdürlüğüne atandı. Ama daha aralık ayında görevini bırakmaya zorlandı. Çünkü Bansko'nun varlıklı Bulgarları, bir "profesyonel ihtilalci"yi okul müdürü olarak istemiyorlardı. Delçev buradan Sofya'ya gitti. Orada İç Örgüt'ün yurtdışı temsilciliğini kurdu. K'osev, *Goce Delçev*, s. 65-67; Andonov-Poljanski, *Goce Delçev i njegovo vreme*, s. 51.

Eksarhlığa bağlı burjuvazinin bir kurtuluş hareketinin mali yükünü tek başına taşımak için sayısal bakımdan çok zayıf oluşu bir yana, bu sınıf, aşağıda açıklanması gereken nedenlerle İç Örgüt'e karşı düşmanca bir tavır bile takınmıştı. Bu yüzden devrim kasası, köylülerden gelen zayıf ödentilerin düzenli akışına bağımlıydı.[205] Osmanlı gücüne karşı açık savaş kabul edildiği andan itibaren, birbirlerine bağlı iki problem çözüm beklemekteydi: mali kaynak güvencesinin sağlanması ve kullanılabilir silahların alınması. Bu iki problem hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde çözülememiştir.

Para sıkıntısının ortadan kaldırılması, en azından başlangıçta çete savaşının ana amaçlarından biriydi. Delçev daha 1897 Temmuzu sonunda bir çeteyle birlikte Kuzey Makedonya'da soygun seferine çıktı.[206] Ama zengin bir Çerkezin mal ve mülkünü çalmayı beceremedi. Aynı yılın eylül ayında benzer atılımlar da fazla bir şey kazandırmadı.[207] Gercikov'un anılarında, İç Örgüt'ün 1901'de de mali sıkıntı içinde bulunduğu okunabilir.[208] Gercikov, Petrov ve Delçev bu yüzden çareyi soygun seferlerinde aramaya karar verdiler:

> Örgütü rezil etmeden, ne şekilde olursa olsun para elde etme fırsatlarını kullanmada Delçev bana sınırsız vekâlet verdi.[209]

Ama Gercikov'un zengin Türkleri soyma denemesi de başarısızlığa uğradı.

Buna karşılık, Serez devrimci sancağı çeteleri daha başarılıydı. Burada bir gümüş ocağının Fransız müdürü kaçırılıp ancak 15.000 Osmanlı lirası fidye ödendikten sonra serbest bırakıldı.[210] Amerikalı rahibe Stone'un Sandanski'nin çetesi tarafından kaçırılması daha sansasyoneldi. Bu kaçırma örgüte 16.000 Sterlin kazandırdı.[211]

Bu şekilde sağlanan paralar, çete liderleri arasında paylaşılmak üzere genelde Sofya'ya gönderiliyordu.[212] Sonra bu paranın en büyük kısmı, silah

---

205 Serez devrim sancağında örneğin üyelik aidatı ayda 2-5 kuruştu. Ama bunun haricinde yılda 2-10 Osmanlı lirası gibi epeyce yüksek miktarda olan bir "yurtseverlik vergisi" de alınıyordu. Krş. Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 161. Krş. için: O zamanlar 50 kilo buğday için yaklaşık 30 kuruş ödeniyordu. Hesaplama Draganoff'un verileri yardımıyla yapıldı. *La Macédoine et les réformes*, s. 50.

206 K'osev, *Goce Delçev*, s. 109.

207 Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 63.

208 *V Makedonija i Odrinsko. Spomeni na Michail Gercikov*, Sofya, 1928, s. 23-24.

209 *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 24.

210 Dönüştürüldüğünde yaklaşık 13.500 Sterlin, Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 153.

211 *Age*, s. 153-154. Ayrıca krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 109-111.

212 Örneğin "Bayan Stone olayı" parası. Krş. *V. Makedonija i Odrinsko...*, s. 33.

ve cephane satın alınması için kullanılıyordu.[213] Aslında silahların sağlanması, İç Örgüt'e büyük mali zorluk yaratıyordu. Hatta Bulgar ordusundan kalma, ömrü bitmiş ve Sofya'da "Ivanovi" ve "Tüfekçievi" gibi silah satış firmaları tarafından satışa sunulan *krynka* tüfekleri bile pahalıya satın alınmak zorundaydı.[214] Bulgaristan'dan Batı Makedonya'ya silah naklinde Vardar ırmağı doğal bir engel oluşturuyordu. Çünkü görülmeden batı yakasına ulaşmak zordu. Bu yüzden Batı Makedonya'daki komiteler, her şeyden önce iç silah pazarına ve Yunanistan'dan gelen kaçak silahlara muhtaçtılar.

Batı Makedonya'da Tetevo (Kalkandelen) kenti, Arnavut tüfek yapımcılarının geleneksel kentiydi. Balkan yarımadasında herkesin silah taşıdığı bu bölgenin koşulları, yerel üretimin diğer benzer dalları Avrupa rekabetinin sonucu çoktan yok olmuşken, burada 19. yüzyıl sonlarında bile bu sanat için uygundu.[215] Yaklaşık 100 Kalkandelenli (hemen hemen hepsi Müslüman) tüfek ustasının atölyeleri, tanınmış Avrupa örneklerine göre üretilen haftalık toplam 50 tüfek kapasitesine sahipti.[216] Bu tüfeklerin fiyatları, Avrupa fabrika üretiminin fiyatlarından çok daha düşüktü.[217] Bu Kalkandelen tüfekleri, bu yüzden, İç Örgüt'ün satın aldığı ilk silahlardır.[218] Uygulamada bu tüfeklerin yoğun kullanımda çok uygun olmadıkları ortaya çıkmasına rağmen, özellikle İlinden isyanında çok sayıda yeni savaşçının silahlandırılması için alındılar. Bunun dışında özellikle Makedonya'nın kuzeybatı kesimlerinde bu silahlar yaygındı.[219]

Güneybatı Makedonya'da, yani İlinden isyanının (1903) çıktığı bölgede, alışılmış tüfek modeli, Yunan piyadesinin de donatıldığı Fransız "Gras" markasıydı.[220] Gras tüfekleri Osmanlı-Yunan savaşından sonra ganimet mal olarak Makedonya'ya girmişti.[221] Sonraki yıllarda Osmanlı-Yunan sınırında

---

213 *Age*, s. 34.

214 Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 81; K'osev, *Goce Delçev*, s. 106 vd. Bu tüfekler genelde Bulgar sınırı yakınında oturan köylülere dağıtıldı. Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 52-56.

215 D. Petrovic, "Orujarskata dejnost vo Makedonija vo predilindenskiot i vo ilindenskiot period", *Ilinden*, Üsküp, 1970, s. 211.

216 Krş. *age*.

217 Tetova'da yapılan bir Martini tüfek 1 Osmanlı lirasına satılırken, Avrupa malı aynı marka tüfek için 3,5-5 Osmanlı lirası ödemek gerekiyordu. T. Stankovic, *Putne beleşke po Staroj Srbiji 1871-1891*, Belgrad, 1910, s. 143. Alıntı Petrovic'ten, *age*, s. 212.

218 Krş. Ch. Andonovski-Poljanski, "Nekoi praşanja od voenata organizacija..", s. 95.

219 Krş. Petrovic, *age*, 212-213; Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 82.

220 Bkz. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 370.

221 Krş. Ch. Matov, *Şto bjahme-şto sme, Osnovi na Vitreşnata revoljucionna organizacija* adlı yapıtına ek, Sofya, 1925, s. 70.

canlı bir silah kaçakçılığı oluştu. Bu kaçakçılık özellikle Arnavut ve Türk tüccarlar tarafından yapılıyordu.[222] Manastır'daki Avusturya-Macaristan yardımcı konsolosu yılda bu tip 15-20.000 tüfeğin içeri sokulduğundan söz eder.[223] Başka bir tahmine göre bu model, İlinden isyanında kullanılan tüfeklerin %80'ini oluşturmaktaydı.[224] Buna karşın örgütün seçkin birlikleri tamamen Avusturya markası "Mannlicher" tüfekleriyle donatılmıştı. Bu tüfekler gerekli tüm cephaneleriyle birlikte Steier'den ithal ediliyordu.[225] Bu modern ve görece pahalı silaha her "çetnik" prestiji yüzünden sahip olmaya çalışıyordu. Fakat Mannlicher tüfeği kolay paslandığından ve zor tamir edilebildiğinden Makedonya'da uzun süre tutunamadı.[226]

Makedonya'daki Osmanlı ordu depolarından çıkan silahlar ve cephane, devrimci birliklerin silahlanmasında aynı şekilde önemli rol oynadı. Ordunun envanterine ait silahları komitelere satmaya hazır yeterince asker, subay ve memur her zaman vardı.[227] Burada söz konusu olan "Martini-Henri" karabinaları ve Alman "Mauser" [Mavzer] tüfekleri ve mermileridir.[228] Özellikle Mauserler zamanın en iyi piyade silahı olarak kabul ediliyordu ve bu yüzden komite çevrelerinde çok aranıyordu. Çoğu zaman birliklerle isyancılar arasındaki çatışmalardan sonra kaçakçı pazarında bu silahlara sahip olunabiliyordu.[229] Çünkü subaylar, depodaki eksikliği çatışmada tüketilmiş olarak bildirebiliyordu.[230]

222 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 1 Mart 1902, No. 23, HHStA, PA XXXVIII/391.

223 Manastır, 25 Şubat 1901 tarihli No. 6 raporu, HHStA, PA XXXVIII/391.

224 L. Cerov, "Bitolskoto klane", *Iljustracija Ilinden*, cüz 5, yıl 2, Sofya, 1929, s. 6. Alıntı Petrovic'e göre, "Orujarskata dejnost...", s. 213.

225 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 82 vd; Andonovski-Poljanski, "Nekoi praşanja od voenata orgonizocija...", s. 98.

226 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 17 Nisan 1903, No. 44, gizli, HHStA, PA XXXVIII/392. Aynısı D. Zografski'de bulunmaktadır, *Izveştai od 1903- 1904 godina,na Avstriskite pretstavnici vo Makedonija*, Üsküp, 1955, s. 27-30.

227 Örneğin Manastır'daki ordu depo müdürü, aracılar vasıtasıyla İç Örgüt'e tüfek satmıştı. Krş. Petrovic, "Orujarskata dejnost...", s. 215.

228 Osmanlı ordusu esasen bu tüfek tipiyle donanmıştı. Krş. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, s. 370.

229 *Vostaniçkoto dvijenje vo Jugozapadna Makedonija, po spomeni na Slavejko Arsov*, Üsküp, tarihsiz, s. 63. Alıntı Petrovic'e göre, *age*, s. 218. Mesela Mayıs 1903'te Mogila köyündeki çatışmadan sonra askerler köylülere 2000 Martini mermisi sattılar. Bkz. *AP* Turkey No. 1 (1904), Inclosure in No. 296, s. 253-254.

230 Subayların bu davranışlarının nedeni, maddi durumlarının kötülüğüydü. Makedonya'dan bir konsolos raporu: "Memurlar ve subaylar 4-5 aydır maaş almadı. Bu yüzden sıkıntıları ve kızgınlıkları tehlikeli bir düzeye ulaştı." Sofya'daki Alman başkonsolosu da bu bağlamda benzer şeyler anlatır: "Osmanlı sınır nöbetçileri, uzun süredir ödenmeyen maaşı tazmin ve gıda maddelerini satın alabilmek için... sık sık tüfeklerini satıyorlar," Sofya, 10 Ekim 1903, No. 280, PAAA, Türkei 156, c. 79, A. 15238.

Bu koşullar, para olduğu sürece İç Örgüt'ün kaliteli silahlar bulmasını kolaylaştırıyordu. Ama yeni zorluklar ortaya çıkmaktaydı: Yüzyıllarca sürdürülen eşkıyalık geleneğinden gelen ve bu silahlarla donatılan birlikler çok zor disiplin altına alınabiliyordu. Voyvodaları, çoğunlukla tanınmış soyguncularda.[231] Bu kişiler, Delçev ve arkadaşlarının "devrimci el koymacılık" ile alışkın oldukları soygun arasındaki (ama çok ince) farkı anlayamıyorlardı. Bir çetenin akıllı bir siyasi tutumla halktaki devrimci bilinç oluşumunu hızlandıracak yerde, bulunduğu çevre için bir dert haline gelmesi, böylece, sık sık görülüyordu. Örnek olarak Gevgeli devrim bölgesinin 1901 yılındaki durumu belirtilebilir:[232] Bu bölgenin çetesi bölünmüştü. Bir bölüm, soyguncu İvanço Karasuliyata liderliğinde "operasyon" yaparken, diğer kesim Anton K'oseto liderliğinde biraz olsun düzenli davranıyordu. Karasuliyata'nın soygunculuk faaliyetleri yanında, politik sorunları kendine özgü tarzda çözme ihtirası da vardı. İç Örgüt'ün yöntemlerini, pek başarı umudu vermiyor diye kenara attı ve yerine, örneğin Konsko köy halkına, nerede ve ne zaman olursa olsun, ayrım yapmadan tüm Türkleri yok etmeyi önerdi. Konsko köylüleri de onun önerisini ciddiye alarak köye ilk giren ve lokum satıcısı olan bir Müslüman Arnavut'u hemen öldürdüler. Böyle bir tutum devletin güvenlik güçlerini alarm durumuna geçirdiği ve onlara sonsuz sorgu ve ev aramaları bahanesi verdiğinden, ilgili bölgedeki devrimci kadro tehlikeye atılmış oluyordu. Bu yüzden merkez komitesi Gercikov'a, Gevgeli'deki komite saflarında düzeni sağlaması görevini verdi. Gercikov Karasuliyata ve K'oseto'yu kendisiyle birlikte Bulgaristan'a gitmeyi ikna etti. Onlara, çetelerini orada Mannlicher tüfekleriyle donatacağı sözünü vermişti. Bu şekilde, Gevgeli bölgesindeki devrimci örgüt mücadele gücünün zapturapt altına alınması sayesinde, daha da fazla moral çöküntüsüne uğramaktan korunmuş oldu.[233]

---

231 Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 97.

232 Bu ve sonrası için krş. *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 21-23.

233 Makedonya'daki devrimci örgütün eşkıyalık sorunu sonraki yıllarda da çözülemedi. Sofya'daki Alman başkonsolosunun raporunda okunabileceği gibi, Bulgar Başbakanı Raço Petrov bu konuda şikâyette bulunmuştu: "Son zamanlarda soygunculuğu kendine meslek edinmiş 5-10 kişilik küçük güruhlar ortaya çıktı. Bu küçük çeteler kendi kafalarına göre hareket etmekteler. Hiçbir şeyden çekinmiyorlar, Müslümanlar ve Yunanlılara, üstelik Bulgarlara da saldırdılar. Bu anarşik unsurların en kısa zamanda Türk askerleri tarafından kurşunlanmaları ümit edilir," Sofya, 16 Temmuz 1904, PAAA, Türkei 156, c. 100, A 11755.

5. CUMA İSYANI, 1902

A. İç Örgüt ile Bulgar Eksarhlığının İlişkileri

Makedonya'da çete savaşının başlaması ve böylece İç Örgüt'ün kamu bilincine gitgide daha fazla yerleşip kendinden bahsettirmesi, Bulgar Eksarhlığını rahatsız ediyordu. Bulgarların ortak çıkarları, Makedonya'nın kurtuluşunun duruma göre anavatan Bulgaristan'ın istekleri ve olanaklarıyla ayarlı ilerlemesini gerektiriyordu. Yeni Bulgar devletinin oluşumunda oynadığı tarihsel rol ve bütün Bulgarları içine alan tek kurum olması yüzünden Bulgar Eksarhlığı Bulgarcılığın bu anlaşılabilecek çıkarlarının korunmasını denetleme görevini kendinde görmekteydi. Bu anlamda Eksarhlık, kendini Makedonya'nın kurtuluşu için de tek yetkili merci hissetmekteydi.[234]

Bu liderlik hakkı başlangıçta tartışmasızken, 1890'ların ortasında Eksarhlığın okul politikasıyla ilgili bir memnuniyetsizlik kendini gösterdi. Çünkü Eksarhlık, gitgide Makedonya'daki tüm bağımsız cemaat okullarını kendi kontrolü altına almaya çalışıyordu.[235] Selanik'teki Bulgar lisesine 1894'te Eksarhlık tarafından müdür olarak atanan K. Sarafov, Makedon okul cemaatlerine bir "genel vali" gibi davranıyordu.[236] Bu nedenle Eksarhlık makamları ile cemaatlar arasında birçok ihtilaf çıktı.[237] Böyle çatışmalarda Makedon öğretmenler genelde cemaatlerin tarafını tutuyorlardı. Çünkü okulların Eksarhlık okul sistemine katılmaları öğretmenlerin artık gelecekte Eksarhlığın okul temsilciliği tarafından atanmaları anlamına geliyordu. Lakin bu makam, Makedon okulları için öncelikli olarak Bulgaristan kökenli öğretmenleri görevlendirmekle tanınıyordu. 1893-1897 arasında Selanik'teki Bulgar lisesinin öğrencisi olan D. Vlaçov, anılarında, Bulgaristan kökenli öğretmenlerin (öğretmenlerin yarısı) kendi Makedon meslektaşlarını küçük gördüklerini ve daha yüksek maaş aldıklarını vurgulamaktadır.[238]

Ama Bulgaristan'ın radikal demokrat aydınlar sınıfı ile muhafazakâr Bulgar ruhban sınıfı arasında, Bulgar Eksarhlığı kurulmadan önceki ulusal kilise savaşımı döneminde bile bir gerilimli ilişki belirlenebilir.[239] Daha 1872 yılında P. R. Slaveykov İstanbul'da çıkarttığı *Makedonija* dergi-

---

234 Krş. *Spomeni na Gjarçe Petrov*, s. 54.

235 Krş. *Pırvijat centralen komitet...*, s. 100.

236 *Age*, s. 105.

237 Bkz. S. Dimevski, "Nekoi momenti od borbata na Veleşkoto gradjanstvo so Egzarchijata", *GINI* 3 (1959), s. 173-194.

238 *Memoari*, s. 19-20.

239 Krş. Damjanov, "Pravoslavnata cırkva i bılgarskata nacionalna revoljucija", s. 165-168.

sinde, Bulgar Eksarhlığı ruhban sınıfının sosyopolitik zihniyetine ağır bir eleştiri yöneltti.[240] Gördüğümüz gibi, hepsi de radikal demokrat zihniyetli genç öğretmen ve aydınlar İç Örgüt'ü kurdular. Ayrıca 20. yüzyıl başında ruhban karşıtı eğilim, sosyalist düşüncelerin Makedon hareketine etkisi vasıtasıyla daha da güçlendi. Örneğin, 1900 yılında Kruşevo'da bir sosyalist konferansı yapıldı.[241] Burada sosyalistlerle İç Örgüt'ün işbirliği olanağı tartışıldı ve devrimci hareketin çerçevesinde bir "sosyalist grup"un kurulması kararlaştırıldı. 1903 İlinden isyanının en tanınmış kahramanlarından olan Nikola Karev, Nikola Rusinski, Vele Makov bu konferansa katılanlardan bazılarıdır.[242]

Bu demokratik sosyalist eğilim, devrimci uygulamanın yoğunlaştırılmasına koşut olarak kendini o kadar kabul ettirdi ki, 1902'de İç Örgüt'ün statüsü değiştirildi.[243] Örgüt artık "Bulgar Makedon-Edirneli" olarak değil, bilakis "Gizli Makedon-Edirne Devrimci Örgütü" olarak belirlendi. Eski tüzüğün 3. maddesinde yalnızca Bulgarların örgüte üye olabilecekleri söylenirken,[244] yeni tüzüğün 1. maddesi şöyledir:

> Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü, milliyet farkı gözetmeden Makedonya'daki ve Edirne vilayetindeki tüm gayri memnun unsurları, bu iki vilayet için tam siyasi özerkliği devrim yolunda savaşarak kazanmak için birleştirmeyi hedeflemiştir.[245]

Milliyet sorunuyla ilgili yukarıdaki alıntıda belirtilen karar, Bulgar Eksarhlığına katılmayı reddeden Slavların da üye olabilmeleri için imkân sağlıyordu. Konsolos yardımcısı Kral, 1902 başında, Rum Ortodoks kilisesi taraftarlarının güçlü bir "Yunan partisi" oluşturduğu Florina, Kastoria ve Prespa kazalarında İç Örgüt'ün ilerleme kaydettiğini öğrenmişti. Ayrıca,

> Taşra halkının büyük kısmı Komitenin amaçlarına kazandırılmış oldu ve liderler için şimdi insanların kilise olarak patrikliğe mi yoksa eksarhlığa mı gittikleri fark etmiyordu. Tam tersine, ilki şu anda daha yararlıydı ve eksarklığa aleni geçiş ne gerekli ne de yararlıydı...[246]

---

240 Krş. K. Gılıbov, *Petko P. Slavejkov. Jivot dejnost tvorçestvo*, Sofya, 1970, s. 39-40.

241 Ivanoski, *Balkanskite socijalisti i makedonskoto praşanje*, s. 153-154.

242 Bkz. O. Ivanoski, "Nikola Karev. Besmrtniot 'Pretsedatel na Kruşevskata republika", *Kniga za Ilinden*, Üsküp, 1969, s. 153-164.

243 Krş. bu araştırmanın 119-121. sayfaları.

244 Bkz. Pandev'de BMORK'nin statüsü, "Ustavi i pravilnici...", s. 249.

245 TMORO'nun tüzüğü, Pandev, *age*, s. 257.

246 Kral'dan Goluçovski'ye , Manastır, 3 Mart 1902, No. 25, kısmen gizli, HHStA, PA XXXVIII/391, Rum Ortodoksların İç Örgüt'e girişi için krş. Pandevski, *Nacionalnoto praşanje vo Makedonija*, s. 97-113.

Bu gelişmeyi Bulgar ulusçu bakış açısından izleyen Eksarh I. Yosip, endişeye kapılmış olmalıdır. Eğer Sırp ve Yunan partisinin taraftarları gibi diğer gruplar da söz hakkı elde ederlerse, Makedonya kurtuluş hareketi artık uluslararası platformda bir Bulgar meselesi olarak muamele görme hakkını kaybederdi. İç Örgüt'ün siyasi özerkliğin kazanılması için seçtiği devrim yolu da, Eksarhlık için kabul edilir gibi değildi. Eksarhlık hâlâ Osmanlı millet sisteminin bir kurumuydu. Eksarh padişaha –en azından şeklen– sadakat ile yükümlüydü. İsyancı faaliyetler, Eksarhlığın o ana kadar Makedonya'da elde ettiği kazançları tehlikeye atabilirdi. Eksarh 1898'de, Makedon öğretmenliklerinin İç Örgüt'ün etkin üyelerine verilmesi için kendisiyle pazarlık yapan G. Petrov karşısında, kurtuluş mücadelesinin bir aracı olarak okulun önemini vurguladı. Çözülmüş Bulgar devletinin yeni bir yaşama kavuşmasını esasen okul olası kılmıştı. Makedonya'da da öğretmen olarak sabırlı kültür çalışmasıyla özgürlük yolunu hazırlayacak barışçıl insanlara gereksinim vardı. Bir devrim yalnızca yıkıma neden olurdu.[247]

Makedon hareketinin gelişmesini etkileyebilmek için Bulgar Eksarhlığı, 1890'ların sonunda İç Örgüt'e karşı bir politik denklik sağlamayı denedi. V. Kınçov (Eksarhın okullar temsilcisi), M. K. Sarafov (Selanik Bulgar lisesinin müdürü), A. Naumov (Serez pedagoji okulunun müdürü), İ. Garvanov ve A. P. Stoilov (lise öğretmenleri) gibi Bulgar kilisesinin Makedonya'daki yüksek memurları ile Selanik'te Bulgar Eksarhlığına bağlı tüccarlar ve serbest meslek sahipleri, daha önceden "evrimciler" adlı bir grupta bir araya geldiler.[248] Bu grubun sloganı şöyleydi: "Türklere karşı hiçbir şey yapmama; Eksarhlığın güçlendirilmesi; kiliselerin birleşmesini savunanlara karşı savaş."[249] Evrimciler Garvanov başkanlığında Mart 1898'de yapılan çok sayıda oturumda, görüşlerine göre İç Örgüt'ün devrimci çizgisi yüzünden Makedonya'nın karşılaştığı tehlikeler hakkında tartıştılar. Bu sırada Garvanov, Makedonya'da erken çıkabilecek bir isyanı önlemeyi amaçlayan kendi "Devrimci Kardeşlik" örgütünü (*revolucionnoto bratstvo*) kurdu.[250]

İç Örgüt kendi bölgesinde ikinci bir politik grubun varlığına müsama-

---

247 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 73-76.

248 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 123-124.

249 *Spomeni na Ivan Garvanov*, Sofya, 1927, s. 111. Alıntı Siljanov'a göre, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 125.

250 *Spomeni na Ivan Garvanov*, Sofya, 1927, s. 115, 117. Alıntı M. Zafirovski'den, "Sporot za vostanie", *Kniga za Ilinden*, Üsküp, 1969, s. 52.

ha göstermeye hazır değildi.[251] Böylece kısa zamanda "merkezciler" (İç Örgüt taraftarlarına bu ad da verilmişti) ile Garvanov'un "Devrimci Kardeşlik"i arasında şiddetli tartışmalar ve kavgalar çıktı. "Merkezciler" 1898'de, "Kardeşlik"e yakın olan bir Bulgar öğretmeni öldürdüler.[252] Bu olaydan sonra Garvanov açıkça Yüksek Makedonya Komitesi'nin (YMK) çizgisine döndü: Sofya'daki VI. Makedonya Kongresi başkanına gönderdiği 28 Nisan 1898 tarihli bir açıklamada, bütün Makedonyalı örgütlerin YMK'nın bayrağı altında birleştiğini görme arzusunu dile getirdi.[253] "Merkezciler" ile Garvanov'un "Kardeşlik"i arasındaki düşmanlık artmaya devam etti ve doruk noktasına 1900'da ulaştı: İç Örgüt taraftarları ilkbaharda Serez Pedagoji Okulu'nun Eksarhlık tarafından atanmış müdürü A. Naumov'u sokak ortasında kurşunlamaya çalıştılar.[254] Buna yanıt olarak "Kardeşlik" İç Örgüt merkez komitesinin dört üyesini –Matov, Gruev, Hacinikolov ve Toşev– öldürmeye karar verdi. Ama bu karar uygulanmadı.[255] Diğer bir örnek olarak, "Merkezciler"in 1901 sonbaharında Prilep'te bir Eksarhlık piskoposuna suikast teşebbüsü belirtilebilir. Piskopos kıl payı ölümden kurtuldu.[256]

Bugün Makedon tarihçilerin çoğunluğunun yaptığı gibi Eksarhlık ile İç Örgüt arasındaki karşıtlıktan bağımsız bir Makedon ulus bilincinin ortaya çıkmakta olduğu sonucunu çıkarmak, doğru değildir. Bu daha çok, zamanın Bulgaristan'ının bütün radikal demokrat ve sosyalist gruplarının Eksarhlığa ve büyük burjuvaziye karşı muhalefeti olarak kabul edilmelidir. Böylece İç Örgüt, daha çok Bulgar solu içindeki bir radikal hareket olarak görülmelidir. İç Örgüt saflarındaki Eksarhlık karşıtı muhalefetin, yalnızca küçük bir aydınlar grubu tarafından yapıldığına ayrıca dikkat edilmelidir. "Komplocular örgütü"nden bir kitle hareketi çıktığı andan itibaren, bu aydınlar grubu kendini eksarhlık papazlarıyla birlikte çalışmak zorunda hissetti. Hatta iddia edilebilir ki, Makedonya'da Eksarhlığın kilise ve okul mekanizmasının fiili desteği olmadan (hâkim toplumsal politik koşullar karşısında) devrimci örgüt, ciddiye alınması gereken bir siyasi unsur durumuna asla ulaşamazdı. Makedonya koşullarını iyi tanıyan ve oradaki devrimci harekete sempatisinden şüphe edilmeyen biri şunları yazıyordu:

---

251 İç Örgüt'ün ilkelerinden biri, rekabet eden örgütlere müsamaha gösterilmemesiydi. Krş. Matov, *Osnovi na Vitreşnata revoljucionna organizacija*, s. 35-38.

252 Siljanov, *age*, s. 125-126.

253 Açıklama Zafirovski'den alındı, *age*, s. 55.

254 Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 126.

255 *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 16-17.

256 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 28 Eylül 1901, No. 73, HHStA, PA XXXVIII/391

Biliniyor ki hepsi değilse bile çoğu Bulgar piskoposu ve sivil kâtipleri az çok doğrudan doğruya, az çok da gönüllü olarak Makedonya Komitesi'nin isyancı faaliyetlerine karışmışlardır.[257]

Aşağıdaki açıklamalar, Eksarhlığa bağlı ruhban sınıfının ve öğretmenlerin İç Örgüt'ün taşradaki yapısının büyümesinde hangi rolü oynadığını anlaşılır kılmalıdır. Örnek olarak Galiçnik'teki olaylar alınmıştır. Galiçnik, Batı Makedonya'daki Maloreka kazasının en büyük köyüydü. Bu köy, zenginliği ve uygun stratejik konumu yüzünden Debre ve Reka kazalarının kontrolünde kilit bir rol üstlenmiş kabul ediliyordu.[258] Bu köy isyancı hareket tarafından 1902 Ağustos'unda sarıldı. Gece saatlerinde o zamanki Kiçevo-Debre voyvodası isyancılarla köyde göründü ve cemaatin ileri gelen şahsiyetlerini öğretmenin evinde toplantıya çağırdı.[259] Hareketin görev ve hedeflerini açıkladıktan sonra voyvoda toplantıda bulunanlardan İç Örgüt'e sadakatle hizmet edeceklerine dair yemin etmelerini istedi. Örgüt'ün emirlerini uygulamayanların ölüm cezası beklemekteydi. Sonra Eksarhlığın papazı N. Tomov'un başkanlığında devrimci köy komitesi seçildi.[260] Çevre köylerde benzer uygulama yapıldı. Bölgenin en büyük ikinci köyü Trenço'da Eksarhlığın öğretmeni devrimci köy komitesine dahildi. Komşu Gari'de Eksarhlık öğretmenlerinin ikisi de yerel köy komitesinin üyesiydi. Nihayet Osoj'da devrimci dava, hem papaz hem de öğretmen olan İsaya adlı birinin elindeydi.[261]

Buna göre Eksarhlığın Makedonya'da isyancı örgütün genişlemesine katkısı büyüktü. Osmanlı hükümeti de işin aslını biliyordu. Bu yüzden hükümet, Eksarhın Makedon hareketine karşı davranışını değiştirmesini yönlendirmeye çalıştı. Örneğin hükümet, komitelerle açıkça işbirliği yapan Strumica Eksarhlık metropolitinin istifasını 1902 başında istedi.[262]

---

257 Brailsford, *Macedonia: Its Races and Their Future*, s. 18.

258 Bu ve sonrası için krş. G. Todorovski, "Nacionalno-osloboditelno dvijenje vo malorekanskiot predel", *GINI* 12 (1968), 2, s. 165-186.

259 G. Delçev de Makedonya'daki gezilerinde genelde eksarha bağlı köy papazının veya öğretmeninin evinde geceliyordu. Bkz. B. Mirçev, "Spomeni na Ekaterina Ivanova İzmirlieva-Panica", *III BAN* 12 (1963), s. 140.

260 Matov, İç Örgüt'ün yerel düzeyde çalışanlarından Eksarhlığa bağlanmalarını istediğini kabul etmektedir. Krş. *Za upravlenieto na Vitreşna revoljucuonna organizacija*, [Sofya], 1926, s. 29-31.

261 P. Şatev, İÖ'nün sancak komitelerinin metropolitlerin, kaza komitelerinin okul müdürlerinin etkisinde olduklarını yazmaktadır. *V Makedonija pod robstvo. Solunskoto suzakljatie (1903 g.). Podgotovka i izpılnenie*, Sofya, 1968, s. 67.

262 Bu ve sonrası için: Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 2 Nisan 1902, No. 18 C, HHStA, PA XII/178.

Fakat Eksarh, metropoliti savundu, hatta Osmanlı hükümetini caydırmaları için Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan yardım ricasında bulundu. Yaklaşık bu zamanda Eksarh Avusturya-Macaristan büyükelçisi Calice'ye, "ulusal davaya düşmanca davranamayacağını ve harekete de taraf olamayacağını; yani idare-i maslahat zorunda kaldığını" söyledi.[263]

Gerçekte 1901'den itibaren Eksarhın Makedonya'daki isyancı hareketin yönetimine etkisi büyük ölçüde artmıştı. Bunun nedeni, İç Örgüt'ün Selanik'teki merkez komitesinin üyelerinin Şubat 1901'de tutuklanmalarıydı.[264] Merkez komitesi üyesi Hacinikolov tutuklanmadan hemen önce İç Örgüt'ün arşivini ve şifrelerini, Osmanlı makamlarının eline düşmesini engellemek için, eksarhlık taraftarı İvan Garvanov'a teslim etmişti.[265] Garvanov böylece Eksarh taraftarı kendi fikir yoldaşlarıyla yeni bir merkez komitesi oluşturdu ve Sofya'daki Yüksek Makedonya Komitesi (YMK) ile temasa geçti. Eksarhlık yanlısı "Devrimci Kardeşlik"in kurucusu olan Garvanov, böylece Makedon hareketinin liderliğini üstlendi. Avusturya-Macaristan büyükelçisi Calice bu gelişmeyi fark etti. Şöyle bir rapor yazmıştı:

> Aslında ben, Bulgar eşkıyalığının idaresi ve örgütlenmesine ve Makedonya'daki Bulgar komitelerine Eksarh ve temsilcilerinin etkisinin şu ana kadar kabul edilenden daha büyük olduğu görüşündeyim.[266]

Böylece, başlangıçta İç Örgüt'ün yönetimi ile Eksarh arasındaki rekabetin, 20. yüzyıl başlarındaki olayların yönlendirmesiyle, geniş çaplı bir işbirliğine dönüştüğü belirlenebilir. Fakat şimdi de sosyalist çevrelerin Eksarhın genişleyen nüfuzuna karşı direnişleri, aşağıda gösterileceği gibi, sürekli artıyordu.

B. Yüksek Makedonya Komitesi ve Cuma İsyanı

Selanik'teki İç Örgüt merkez komitesinin Osmanlı güvenlik makamları tarafından devreden çıkarılmasından sonra, Sofya'daki Büyük Bulgaristan taraftarı çevrelerin Makedonya'daki isyancı hareketin gelişimine daha fazla nüfuz etmeleri kolaylaştı. Bu çevrelerde hâlâ, Ayastefanos Büyük

---

263 Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 19 Mart 1902, No. 16 A-F , HHStA, PA XII/178.

264 Merkez komitesinin tutuklanmasının ayrıntıları hakkında *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnast*, s. 37-47, ve Şatev, *age*, s. 205-207. D. Gruev daha 1900'da Manastır'da tutuklanmıştı.

265 Burası ve sonrası için krş. Zafirovski, "Sporot za vostanie", s. 59-60.

266 Calice'den Goluçovski'ye, Yeniköy, 24 Eylül 1902, No. 45 C, HHStA, PA XII/178.

Bulgaristan'ının yakın bir zamanda gerçekleştirilebileceği düşüncesinden hareket ediliyordu. Doğu Rumeli'nin birleşmesi gerçekleştikten sonra, Makedonya'nın vatana bağlanması en önemli ulusal görev olarak düşünülüyordu.[267] Bunun yanında Prens Ferdinand, kendi hedeflerini gütmekteydi ki gerçekleşmeleri aynı şekilde Makedonya sorunundaki başarıya bağlı görünüyordu. Bu hedefler, ailesinin iktidarını sağlamlaştırmak ve uzun vadede Bulgar çarı unvanını elde etmekti. Girit'in özerklik kazanma şekli Bulgarlara, Makedonya sorununu kendi amaçlarına göre çözme umudu veren yolu göstermişti: Önce bir büyük gücün desteğini garantiye almak ve sonra Makedonya'da bir isyan çıkarmak; çünkü siyasi özerkliğin gerçekleşmesini sağlayan etkenin isyan olmadığı, bilakis asıl etkenin bir büyük gücün isyancıların yararına müdahalesi olduğu biliniyordu. Yüzyıl dönümünde bu asıl sebep yüzünden Makedonya sorunu, Bulgaristan'ın dış politikasında sürekli artan bir rol oynamaya başladı. Böylece Sofya hükümeti 1899 başında St. Petersburg'da, Rusya'nın Makedonya'da bir Bulgar isyanını desteklemekle ilgilenip ilgilenmeyeceği konusunda dikkatle nabız yokladı. Fakat Muravyev, Kuropatkin, İgnatiyev gibi Rusya'da çok etkili bazı şahsiyetler şu anda Balkan meseleleriyle uğraşacak durumda olmadıklarını belirttiler. Bulgarlar birkaç yıl –belki 1903'e kadar– sabır göstermeliydiler.[268] Bunun üzerine Avusturya-Macaristan'a yönelindi. Yüksek Makedonya Komitesi başkanı Georgiev, Viyana hükümetinin temsilcilerine, İmparator I. Franz Josef'in tahta çıkışının 50. yıldönümüne bir hediye olarak Makedonya'da bir isyan çıkarma teklifinde bulundu.[269] Eksarh Yosip ve İstanbul'daki Bulgar diplomatik temsilcisi Markov, bir Makedon ayaklanması için Avusturya-Macaristan'ın desteğini kazanmayı denediler.[270] Fakat Avusturya-Macaristan Rusya gibi Balkanlardaki düzenin devam etmesiyle ilgilendiği için bu çabalar da başarısız oldu.

Ağır bir mali kriz, Makedonya'daki Sırp tehlikesi ve askeri güven gereksinimi, Bulgaristan'ın daha sonra gitgide daha fazla Rusya'ya yaslanmasına neden oldu. Bulgaristan 1880 ve 1890'larda (genellikle Viyana ve Londra'da), toplam değeri 1900 yılında 205 milyon Fransız frankı (altın) tutan dış borç aldı. Yılda ödenmesi gereken 24,6 milyon frank, devlet gelirlerinin %30'unu oluşturuyordu.[271] Devletin kredi itibarı bitmişti. 1897,

---

267 Krş. D. Blagoev, "Şipçenskite tırjestva", *Sıçinenija*, c. 7, Sofya, 1958, s. 382.

268 Krş. Matynenko, *Rusko-bolgarskie otnoşenija*, s. 270-271.

269 *Age*, s. 271.

270 Aynı yerde.

271 Krş. Feis, *Europe, the World's Banker*, s. 274.

1898 ve 1899 yıllarının kötü hasadı ekonomik durumu daha da zorlaştırdı. Devlet fiilen iflas etmişti. Resmi borçların zamanı gelen faizlerini ödeyebilmek için, hükümet 1899 Ağustosu sonunda Paris'te bir banka birliğinden 10 milyon franklık avans istemeye karar verdi, fakat reddedildi.[272] Bulgar parlamentosu Kasım 1899'da, hükümete emekli ve memur maaşlarını bir süre için ödememe izni veren bir kanun çıkardı.[273] Aşarın alınması da 1900 başlarında tekrar uygulamaya geçirildi.[274] Bu mali sıkıntıdan tek çıkış yolu, konsolidasyon kredisi almaktı. Fakat Avrupa sermaye piyasası, büyük projelerin –Transsibirya demiryolu, Bağdat hattı– finansmanı yüzünden çok meşguldü.[275] Sermaye dünyası için yatırım sahası olarak Bulgaristan ilgi çekici değildi. Artık yalnızca Rusya'nın siyasi önerisi, Paris borsasında Bulgaristan'ın borç almasını mümkün kılabilirdi.

Sırbistan'ın Makedonya'daki başarıları da, Bulgaristan'ın Rusya'ya yanaşmasında etkin bir faktördü. Sırbistan 1897 yılında Osmanlı padişahından, Üsküp Rum Ortodoks metropolitliğine bir Sırp'ın atanması sözünü koparmıştı. Padişahın verdiği sözü tutması için, Sırp diplomasisi 1899 sonlarına doğru çalışmasını artırdı. Sırp diplomasisi burada Rusya tarafından desteklendi.[276] Buna karşılık Bulgar hükümeti, bu meselede Sırp-Rus ortak hareketini önlemeye çalıştı. Bulgar başbakanı İvançov 30 Ekim 1899'da Rus hükümetine, açıkça, Üsküp'e bir Sırp metropolit atanırsa Yüksek Makedonya Komitesi'nin hemen Makedonya'da halk isyanı düzenleyeceğini bildirdi.[277] Buna paralel olarak İvançov Makedonya'daki Bulgar ticari ataşesine, ulusal dava için propaganda faaliyetini yoğunlaştırma talimatını verdi.[278]

Üsküp metropolitlik makamı anlaşmazlığı, padişaha siyasetinin temel ilkelerine uygun bir şekilde, Balkan devletleri ve bu devletlerle Rusya arasına ikilik sokmak için iyi bir fırsat verdi;[279] belirlenen metropolit Sırp

---

272 C. Todorova, *Diplomatiçeskaja istorija na vınşnite zaemi na Bılgarija, 1888-1912*, Sofya, 1971, s. 258.

273 C. Todorova, *Diplomatiçeskaja istorija...*, s. 262.

274 Martynenko, *age*, s. 244.

275 Krş. Todorova, *age*, s. 260.

276 Krş. Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 32; Martynenko, *age.*, s. 273.

277 Krş. Martynenko, *age*, s. 273.

278 İvançov aynı zamanda ticaret temsilcisini dikkatsiz hareket etmemesi için de uyardı. Mesele nazikti; çünkü temsilciler resmi olarak yalnız Bulgar vatandaşların çıkarlarını koruma hakkına sahipti. Ama onlar gizli gizli yörenin Slav halkıyla da ilgilendiklerinden, Osmanlı hükümetini gereksiz yere kışkırtmamak için işlerinde mümkün olduğunca dikkatli davranmalıydılar. Krş. *age*, s. 272.

279 *Age*, s. 281.

Firmilian için berat vermeyi hep geciktirdi. Firmilian ancak Mayıs 1902'de makamına oturabildi.[280] O zamana kadar "Firmilian sorunu" Balkan politikasına hükmeden tema haline dönüştü. Bu konuda Slav Balkan devletlerinin birbirlerinden ayrılan çıkarları ortaya çıktı. Bulgar Eksarhı, 1902 başında bu konudaki düşüncelerini aşağıdaki gibi aktarıyordu:

> Üsküp'te bir Sırp metropolitin varlık hakkı bulunmamaktadır. Bunu Bâbıâli ve sultan biliyor; onlar Mösyö Firmilian'ın atanmasının, Bulgar halkına hesaplanamaz sonuçlara neden olabilecek bir harekete başlamaları sinyalini vereceğini de biliyorlar...[281]

Makedonya'da bir isyanın çıkması tehdidi, o dönemde büyük Bulgar çıkarlarının resmi temsilcilerinin tipik tutumuydu. Gerçekte Makedonya'daki Slav halkın büyük bir çoğunluğunu, Üsküp Rum Ortodoks metropolitinin etnik olarak Sırp olup olmaması hemen hemen hiç ilgilendirmiyordu.[282]

Diğer yandan Bulgarların, Üsküp'teki bir Sırp metropolitin tüm gücüyle Makedonya'nın bütünü hakkındaki Bulgar talebinin altını oymayı deneyeceğinden korkmalarının kesinlikle haklı nedenleri vardı. Piskopos olarak makamına oturduktan kısa bir süre sonra Firmilian, Sırp hükümetini, Makedonya'da Sırpça konuşan Hıristiyanları Bâbıâli'nin ayrı bir millet olarak tanıması konusunda gerekeni yapması için uyardı. Sırpların oturduğu metropolitlik bölgelerinin Rum Ortodoks patriklikten ayrılarak Makedonya'da bağımsız bir Sırp kilisesinin kurulması gerekiyordu.[283] Makedonya'daki büyük Sırbistan hedeflerine ulaşmak için bağımsız bir kilisenin önemi, Üsküp Sırp Başkonsolosu Kurtoviç'in bir raporunda daha da ayrıntılarıyla anlatılıyor:

> Bağımsız bir kilise, sadece bir milleti korumaz, aynı zamanda milleti yaratır ve geliştirir... Bulgarların Türkiye'deki başarılarını patriklikten kopan kendi bağımsız kiliselerine, yani eksarhlığa borçlu oldukları dikkate alındığında, bunun, milliyetimizi koruma ve güçlendirme çabalarımızda bu topraklarda bir Sırbistan krallığı düşüncesinin gerçekleşmesi ve başarılması yolu olduğu düşüncesi kendiliğinden ortaya çıkıyor. Böylece bunun anlamı, elimizden zorla

---

280 Jovanovic, *Vlada Aleksandra Obrenavica*, c. 2, Belgrad, 1931, s. 257. Yunan hükümeti de Firmilian'ın Üsküp metropolitliğine atanmasına karşıydı. Krş. Driault/Lhéritier, *age*, s. 483, 506.

281 Baron. von Braun'dan Kont Goluçovski'ye, İstanbul, 15 Ocak 1902, No. 4 C, gizli, HHStA, PA XII/178.

282 Krş. Martynenko, *age*, s. 283.

283 Pára'dan Goluçovski'ye, Üsküp, 21 Şubat 1903, No. 48, gizli, HHStA, PA XXXVI-II/433.

kapatılarak alınan İpek patrikliğinin tekrar kurulması için çalışmaktır. Bu patrikliğe, eski sınırlarının dışında Akdeniz'e (Ege) de çıkışı olan Strumnica bölgesini ve Manastır vilayetinin Sırp halkının bulunduğu kesimlerini de katmak gerekir. Bir diğer söyleyişle: Bir devlet vücuda getirebilmemiz için gelecekteki siyasi sınırları genişletme ve böylece bu devletin bağımsız gelişmesi için olumlu koşulları yaratma çabasını göstermek zorundayız...[284]

Makedonya'daki Sırp ulusal propagandasının erken döneme göre daha rahat faaliyet gösterebilmesi, Sırbistan ve Rusya hükümetlerinin sıkı işbirliklerinin sonucuydu.

Aralık 1901'den beri Bulgaristan'ı yöneten Danev kabinesi için bu, Rusya'ya yanaşma sürecine hız vermek için fazladan bir nedendi. Rusya ile gizli bir askeri antlaşma imzalama çabasına girildi. Askeri alanda, daha Grekov ve İvançov'un Rus düşmanı alarak kabul edilen hükümetleri döneminde, dostane bir ilişki hazırlanmıştı. Örneğin, Bulgar savaş bakanı General Paprikov Mayıs 1899'da Rus hükümetinden, Rus genelkurmayının sürekli temsilcisi olarak bir subayı Sofya'ya göndermesini rica etmişti.[285]

Sofya'daki Rus dışişleri temsilcisi Bachmetev'e 1900 Ocak ayı sonunda, Bulgaristan'ın tehlikeli bir yalnızlığa sürüklendiğinden şikâyet eden Başbakan İvançov, aynı yılın mart ayında Paprikov'u Rusya'ya yolladı. Paprikov, Makedonya'nın Bulgaristan tarafından ilhak edilmesini Rusya'nın uygun bulup bulmadığını öğrenmeye gitmişti. Karşılık olarak Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı gelecekteki bir savaşta Rusya'yı askeri açıdan destekleme yükümlülüğünü üstleniyordu. Rus hükümeti olağanüstü suskunluğunu koruduğundan bu çabalar önce sonuçsuz kaldı.[286]

Yüksek Makedonya Komitesi 1900 yazında faaliyetlerini Romanya topraklarına da genişlettiğinde ve ajanları 22 Temmuzda Bükreş'te *Peninsula Balcanica* dergisinin saygın editörü Prof. Michaelianu'yu öldürdüğünde, Bulgaristan'ın diplomatik yalnızlığı daha da arttı. Bunun sonucu olarak Romanya ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler o kadar kötüleşti ki, Bulgaristan'ın artık hiçbir komşusuyla iyi ilişkileri yokken, Romanya da savaş hazırlıkları yapma kararı aldı.[287] Bu yüzden Danev 1902 ilkbaharında gayri resmi bir ziyaretle St. Petersburg'da vakit geçirirken, Rus dışişleri

---

284 Bu rapor, Avusturya-Macaristan konsolosu Pára'nın 21 Şubat 1903 tarihli No. 48 raporuna Almanca'ya tercüme edilmiş ekti. HHStA, PA XXXVIII/433.

285 Krş. Martynenko, *age*, s. 236.

286 Krş. Martynenko, *age*, s. 274-276.

287 Krş. *GP*, c. 18, I, No. 5440, s. 109-112; H. H. Schacht, *Die Entwicklung der mazedonischen Frage um die Jahrhundertwende zum Mürzsteger Programm*, Halle (Saale), 1929, s. 33-35; Martynenko, *age*, s. 276-277.

bakanı Lamsdorf ondan Firmilian'ın Üsküp metropolitliğine atanmasına daha uzun süre karşı çıkılmaması sözünü aldı. Buna karşılık Bulgaristan'a, konsolidasyon kredisi için Rusya'nın Paris'te diplomatik aracılık yapacağı sözünü verdi.[288] Daha sonra aynı yılın haziran ayında bir Bulgar delegasyonu (Prens Ferdinand, Danev, Paprikov) Rus başkentinde resmi törenle karşılandılar. Bu ziyaretin görünüşteki nedeni, Şipka geçidinde Osmanlı-Rus savaşının 25. yıldönümü için yapılan anıtın modelinin takdim edilmesiydi. Gerçekte, önceden müzakereleri yapılmış Rus-Bulgar askeri antlaşmasının imzalanması söz konusuydu.[289]

Bu 31 Mayıs-13 Haziran 1902 tarihli gizli askeri antlaşma, ilk anlamda, bir Romen saldırısına karşıydı. Avusturya-Macaristan Romanya'yı desteklerse, Rusya Bulgaristan'a yardım edecekti.[290] Danev'in bütün çabalarına rağmen bu belgeye, bir Bulgar-Osmanlı savaşı çıkarsa Rusya'nın yardımını garanti eden bir karar dahil edilmedi.[291] Bu, Makedonya sorunu açısından önemliydi: Makedonya'da İlinden isyanı 1903'te Osmanlı ordusu tarafından bastırıldığında, Bulgaristan –Rusya'nın yardımı olmadan– Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açamadı. Ayrıca askeri antlaşmanın imzalanmasından sonra Bulgar silahlı kuvvetleri, Bulgaristan'daki Rus askeri komisyonunun sürekli kontrolü altındaydı. Bulgar genelkurmayının şube başkanları yalnızca Rus genelkurmayının izniyle atanabiliyordu. Sofya'daki Rus askeri ataşesi de Bulgar ordusunun seferberlik planları hakkında her zaman bilgi edinebilmekteydi.[292] Yani Çar, askeri antlaşmayla, çıkarına olmayan gelecek bir Balkan savaşını engelleyecek bir araca sahipti.

Bulgar hükümeti için askeri antlaşmanın esas avantajı, II. Nikola'nın ve Rus maliye bakanı Witte'nin aracılığı sayesinde "Banque de Paris et des Pays-Bas"nın Bulgaristan'a artık konsolidasyon kredisi vermeye razı olmasıydı.[293] Rusya'nın politik desteği, ayrıca, Fransızların Bulgar tütün teke-

---

288 Martynenko, *age*, s. 282-283.

289 Martynenko, *age*, s. 284. Rus-Bulgar askeri antlaşmasının bir tasarısının Almanca çevirisi için bkz. *Dokumente aus den russischen Geheimarchiven, soweit sie bis zum 1. Juli 1918 eingegangen sind*, Berlin, Auswaertiges Amt, 1918, s. 12-14.

290 Bkz. *age*, madde 1 ve 2.

291 Krş. Martynenko, *age*, s. 284.

292 General M. Savov'un 1915 yılındaki bir parlamento araştırma komisyonunda verdiği ifadeye göre. *Doklad na parlomentarnata izpitatelna komisija*, Sofya, c. 1, 1918, s. 247-249. Alıntı E. C. Helmreich ve C. E. Black'e göre, "The Russo-Bulgarian Military Convention of 1902", *JMH* 9 (1937), s. 479.

293 Bunun ve sonrası için krş. Todorova, *Diplomatiçeska istorija na vınşnite zaemi na Bılgarija*, s. 300-314.

lini kendi yönetimi altına alma isteğinde artık diretmemesini sağlamıştı.[294] Böylece askeri antlaşmanın imzalanmasından bir hafta sonra, 20 Haziranda, Bulgar kredi antlaşması Paris'te imzalanabildi.

Rusya'ya yanaşmakla ülkelerinin Balkanlardaki durumunun güçleneceğini ümit etmiş olan ve şimdilik hayal kırıklığına uğrayan Büyük Bulgaristan milliyetçileri, Makedonya ile ilgili hedeflerine sadık kalmaya devam ettiler. Hemen 1902 sonbaharında Makedonya'daki bir isyan aracılığıyla, özerklik sorununu Avrupa kamuoyu bilincine sokmayı denediler. Bu isyanın sonuçlarının ve gidişatının betimlenmesinden önce Makedonya hareketinin içindeki değişik grupların çatışmalarından kısaca söz edeceğiz.

Önceden belirtildiği gibi, İç Örgüt'ün iki önde gelen üyesi, G. Delçev ve G. Petrov, bu örgütün yurtdışı temsilciliğini 1896 sonbaharında Sofya'da kurdular. Temsilciliğin görevi, bir yandan Yüksek Makedonya Komitesi'ne, diğer yandan Bulgar hükümetine bağlantı sağlamak ve sürdürmekti. Burada önemli olan ilk planda para ve silah bulunmasıydı. Delçev ve Petrov başlangıçta Sofya'da zor koşullar altında yaşıyorlardı.[295] O zamana kadar hiçbir şekilde kendini göstermeyen gizli bir örgütün temsilcileri oldukları için hiç tanınmıyorlardı ve resmi makamların desteğini ummuyorlardı. Sadece 1895'te "Melnik isyanı"na katılan YMK'nın Bulgar subayları, Delçev'e ve Petrov'a ve de İç Örgüt'e yardım etmeye hazırdı. Bağışların toplanması için bu subaylar garnizonlarında "Subay Kardeşlikleri" kurdular ve başına, orduda büyük itibara sahip olan, Prens Ferdinand'ın dostu kabul edilen General Konçev seçildi. Bundan sonra "Subay Kardeşlikleri" ile İç Örgüt arasında sıkı bir işbirliği gelişti. Örneğin, Makedonya'daki ahval ve şeraiti yakından tanımak için, General Konçev sahte kimlik altında Selanik'e gitti ve orada İç Örgüt'ün merkez komitesi tarafından samimi bir şekilde karşılandı.[296] Bu esnada G. Petrov, Subay Kardeşlikleri'nin aracılığıyla İç Örgüt'e toplanan paraları almak için bir garnizon kentinden diğerine dolaşıp duruyordu.[297]

Lakin Delçev ve Petrov, YMK'nın ileri gelen kişileriyle benzer iyi ilişkiler kurmayı başaramadılar. YMK'nın liderleri ilke olarak, Makedonya sorununun çözümünde Bulgar ordusunun son sözü söyleyeceği ve Make-

---

294 Fakat Fransız alacaklılar, Fransız sermaye uzmanlarının atanması aracılığıyla Bulgaristan'ın devlet gelirlerini doğrudan doğruya gözlemleme hakkını aldılar. Bu, Bulgaristan hakkında bir Fransız "Maliye kontrolü"nün kurulması demektir. Krş. Martynenko, *age*, s. 269; Todorova, *age*, s. 308-310.

295 Bu ve sonrası için krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 64-65.

296 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 66.

297 *Age*, s. 65-66.

don örgütlerin burada yalnızca yardımcı rolünü oynayacakları kanısındaydılar. Bu yüzden Delçev ve Petrov'un halk isyanı düşüncelerini ciddiye almadılar. YMK'nın adamları çabalarını kamuoyu çalışmasına, yürüyüşler düzenlenmesine, bildirilerin hazırlanmasına vb yoğunlaştırmışlardı.[298] Delçev ve Petrov, 1899 VI. Makedonya Kongresi için kendi seçim listelerini düzenlemek amacıyla Subay Kardeşlikleri'ndeki arkadaşlarıyla kendi gruplarını oluşturdular.[299] Komitenin başkanlığı için uygun adayı bulmak üzere bütün Bulgaristan'da çaba gösteren Petrov, konuştuğu herkes tarafından reddedildi.[300] En sonunda aday listesine sadece subaylar girdi. Bulgaristan'daki Makedon işçi ve mültecileri arasında yürütülen çok canlı bir kampanya sayesinde Delçev'in ve Petrov'un listesi kongrede seçimleri kazandı.[301] Boris Sarafov (1872-1907), Yüksek Makedonya Komitesinin (YMK) yeni başkanı oldu. Sarafov Bulgar ordusunun eski bir subayı ve 1895 "Melnik isyanı"nın kahramanıydı.[302]

Delçev ve Petrov'un bu başarısı, İç Örgüt'ün YMK'ya fiilen egemen olmasını sağladı. Hemen başlangıçta Delçev ve Petrov'un yeni komitenin oturumlarına düzenli katılmaları kararlaştırıldı. Böylece YMK'nın yalnızca İç Örgüt'ün onaylayacağı maddeleri kararlaştırması düşünülmüştü.[303] İlk olarak Bulgaristan'ın vilayetlerindeki Makedonya derneklerinin yeniden düzenlenmesine başlandı. Bundan sonra yeni YMK, Bulgar hükümetinin mali zorluklar altında kıvrandığı bir dönemde Bulgaristan'da borç senetleri sattı. Böylece YMK, 1900 Ağustosunda yapılan Makedonya kongresi delegelerine 450.000 Levalık rekor bir bütçe önerebildi.[304] Bu kongre, G. Petrov'un YMK için hazırladığı ve Makedonya hareketi içinde İç Örgüt'e kesin önderlik veren yeni tüzüğü de kabul etti.[305]

İç Örgüt'ün 1899-1901 arasında YMK ile işbirliği, günümüz Make-

298 *Age*, s. 69.

299 *Age*, s. 70-71.

300 Petrov, diğerleriyle birlikte Bulgar sosyalistlerinin lideri olan D. Blagoev'den komitenin başkanlığını almasını önerdi. Krş. *age*, s. 79-80.

301 *Age*, s. 80.

302 Krş. *age*, D. Dakin B. Sarafov'u, Selanik'te Eksarhlık taraftarı bir lise öğretmeni olan M. K. Sarafov'la karıştırmaktadır. Bkz *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Selanik, 1966, s. 48, 53-54.

303 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 78-79.

304 *Age*, s. 81. Ayrıca krş. Şatev, *V Makedonija pod robstvo ...*, s. 76.

305 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 82. YMK, Mayıs 1900 ortalarında İÖ'nün bir kolu olmaya karar verdi. Karşılık olarak da YMK'nın iki temsilcisi İÖ'nün merkez komitesine üye alınacaktı. Krş. 1 Mayıs 1900 (a.S.) tarihli YMK oturum protokolü. *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People*, s. 272.

donya tarihinde zaman zaman göz ardı edilen bir tarihsel olgudur. Örneğin I. Katarciev önemli monografisinde, Boris Sarafov'un tamamen Bulgar ulusalcı Subay Kardeşlikleri'nin ve General Konçev'in desteğiyle YMK liderliğini ele geçirmeyi başardığını ileri sürer.[306] İç Örgüt'ün sol kanadının kuramcısı ve aynı zamanda Büyük Bulgaristan ideolojisinin Makedonya'daki en büyük ve sert karşıtlarından biri kabul edilen G. Petrov'un hatıralarında ise şunlar okunabilir: "Sarafov komitesini biz yarattık, o bizim eserimiz."[307]

Ama subaylar ile İç Örgüt'ün yurtdışı temsilcileri arasındaki karşılıklı güvensizliğin ilk belirtileri kısa sürede kendini gösterdi. General Konçev, Albay Yankov ve Yarbay Nikolov'un etrafında toplanan bazı subaylar, Delçev ve Petrov tarafından temsil edilen çizgiye karşı mücadeleye başladılar.[308] Makedonya'nın kurtuluşu için uygun stratejinin iki ayrı anlayışı birbiriyle çarpıştı. İç Örgüt ve Sofya'daki temsilcileri, bir genel isyan için Makedonya'da durumun henüz uygun olmadığı görüşündeydiler. İsyanı başlatmak için yeterince hazırlanmadan atılacak adımlar, halkın savaş hazırlığını ve moralini olumsuz etkileyebilirdi. Bu yüzden, o zamana kadar yapılan çete savaşının politik ajitasyon ile bağlantılı sürdürülmesinden yanaydılar. Bu, uzun vadede halkı genel bir isyana teşvik için en iyi yoldu.[309] Bu görüşte, Makedonya halkının günün birinde kendi gücüyle yabancı egemenliğinden kurtulabileceği inancı yatmaktaydı.[310] Diğer tarafta Konçev grubu, isyancı hareketin dışardan silahlı bir yardım olmadan başarı kazanabileceğine inanmıyordu. Onların görüşüne göre, halkın bilinçlendirilmesiyle geçen hazırlık safhasında yeterince çaba gösterilmişti. Şimdi söz değil, iş gerekliydi. Ama bunun için Makedonya'daki ilkokul öğretmenleri herhalde uygun değildi; subaylar hareketin yönetimini ellerine almak için Makedonya'ya gitmeliydiler. Genel halk ayaklanması düşüncesi ütopikti.[311]

Konçev'in etrafındaki subaylar, Makedonya voyvodalarını, sınırlı ama hemen yapılacak bir isyan düşüncesine kazandırma denemesine giriştiler.

---

306 Bkz. *Serskiot okrug...*, s. 178.

307 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 78. Sonraki yıllarda B. Sarafov, sıkı ilkeli devrimciden çok bir maceracı, üstelik Büyük Bulgaristan çıkarlarının hizmetinde bir kişi gibi göründü. Fakat bu onun Makedonya hareketindeki rolünün çirkin gösterilmesi için neden teşkil etmemelidir.

308 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 84.

309 Krş. *age*, s. 60.

310 Krş. Ch. Matov, *Vızstanişti dejstvija*, [Sofya], 1925, s. 66-67.

311 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 93-94; Matov, *Vızstanişki...*, s. 64-66.

Voyvodalara daha iyi bir ödeme sözü de verdiklerinden, birçok çete reisi subayların emirleri altına girmek için İç Örgüt'ü terk etti.[312]

Konçev'in tutumu, şu bakış açısından da görülmelidir: B. Sarafov yönetimindeki YMK, komşu ülkelerdeki suikastlar yüzünden (örneğin Romanya) Bulgaristan'ı dış politika açısından zor duruma sokmuştu. Makedonyalıların faaliyetleri yüzünden Rus dışişleri bakanı Lamsdorf, Ağustos ve Kasım 1900'de komitenin terör eylemlerinin kesinlikle durdurulması konusunda Bulgar hükümetini ikaz etti.[313] Bunun üzerine, bu devirde Rusya ile iyi ilişkilere çok değer veren Prens Ferdinand, Mart 1901'de B. Sarafov'u geçici olarak hapse attırdı.[314] Makedon hareketinin anarşik eğilimlerine kilit vurabilmek için belki de Prens Ferdinand, kendine itaat eden subaylar –Konçev grubu– aracılığıyla YMK'nın kontrolünü eline geçirmeyi amaçlıyordu.

Sadece Sarafov değil, aynı zamanda Delçev ve Petrov da terörü kurtuluş mücadelesinde meşru bir araç olarak görüyorlardı. Her olayda Safarov ile aynı görüşte olmamalarına rağmen, vaktinden önce bir ayaklanma tehlikesini göze almak yerine, rakibin moralini terörle bozma taraftarıydılar.[315] Bu yüzden Konçev grubunun planlarını bozma kararını aldılar. İlk olarak 1901 yazındaki XI. Makedonyalılar Kongresine Delçev'in kendi listesiyle Konçev'e karşı adaylığını koyması öngörülmüştü. İkinci olarak ise, tek tek yerleşim yerlerinin komitelerine Konçev'in amaçları hakkında bilgi vermek ve onun bu bölgede beklenen saldırılarına karşı onları direnmeye cesaretlendirmek için Petrov'un Makedonya'nın kuzeydoğu bölgelerine gitmesi kararlaştırıldı.[316]

29 Temmuz 1901'de (e.t.) açılan Makedonyalılar Kongresinde, "generaller"in grubu ile "teröristler"in grubu arasında sert tartışmalar çıktı. Birinciler, yani Delçev ile ittifak kurmuş olan Sarafov, Kovaçev, Davidov ve arkadaşları yenildi. Artık YMK General Konçev ve Prof. Mihailovski tarafından yönetilecekti.[317]

---

312 *Spomeni no Gjorçe Petrov*, s. 86.

313 Krş. Martynenko, *age* s. 277-278.

314 *Age*, s. 279.

315 Osmanlı casusu olduğu iddia edilen Fitovski adlı birinin Bükreş'te öldürülmesinde Petrov'un eleştirdiği tek nokta, Safarov'un aralarında N. Mitev adlı birinin de bulunduğu bazı İÖ üyelerini suikastta görevlendirmesidir. Mitev bomba yapımında uzmandı ve onun tutuklanması İÖ için çok acıydı. Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 87.

316 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 103-104.

317 Krş. D. Blagoev, *Sıçinenija*, c. 7, s. 71-76. Ayrıca krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 104.

Selanik'te Şubat 1901'de yeni oluşturulan ve başkanlığını Eksarhist öğretmen İ. Garvanov'un yaptığı merkez komitesi, Konçev'in istediği isyan bağlamında Makedonya'da önemli bir rol oynadı. İç Örgüt'ün kurucusu olan D. Gruev eski Merkez Komitesinin tutuklandığını öğrendikten sonra, bu kritik zamanda örgütün dağılmasını önlemek için Garvanov'un otoritesini kabul etmelerini kadrolara önerdi. Garvanov'un Eksarhlık yanlısı Büyük Bulgaristan düşüncelerinden dolayı Garvanov'a güvenmeyen G. Petrov hariç, diğer tüm saygın liderler Gruev'in bu önerisini izledi. Örneğin, Delçev de, Sofya'daki subaylarla birlikte çalışmasını böylece engelleyeceği düşüncesiyle Garvanov'u destekledi.[318]

Konçev-Mihailovski tarafından yönetilen YMK, 1901 sonbaharında ikisinin çok istediği Makedon isyanını hazırlamaya başladı. İç Örgüt'ün bazı liderlerini hayal kırıklığına uğratacak biçimde Garvanov da şimdi Konçev komitesiyle sıkı bir çalışmaya girmişti. Selanik'teki "Devrimci Kardeşlik"in eski üyeleri Konçev'in taraftarı olarak ortaya çıktılar. YMK'nın emrine giren yeni yerel komiteler Gevgeli, Prilep ve Strumica'da kuruldu.[319] O andaki İç Örgüt yönetiminden memnun olmayan kuzeydoğu Makedonya'daki Donço ve güneybatıdaki Kota gibi veya Karasuliyata olayında görüldüğü gibi, İç Örgüt'ten atılan çok sayıda eski voyvoda artık Konçev'in isyan hareketine katılmıştı.[320] Ayrıca 1902 ilkbaharından beri Bulgaristan'da donatılan yeni birlikler Serez sancağına yakın sınır bölgelerine girdi.[321] Konçev'in "sağ kolu" olan Albay Yankov, 1902 Ağustosu sonunda, bu bölgeyi de yaklaşan isyana hazırlamak için batı Makedonya'da göründü.[322]

Ama Makedonya'daki bazı yerel komiteler YMK'nın bölgelerine girmesine şiddetle karşı çıktılar. Örneğin, İç Örgüt'ün en yetenekli voyvodalarından biri olan Çakalarov, Yankov'un batı Makedonya'daki militanları yakındaki isyan düşüncesine kazandırma niyetini bozdu.[323] Serez sancağında hepsi de Delçev ve Petrov'un temsil ettiği çizginin taraftarı olan

---

318 Bunun için krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 107-108.

319 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 106.

320 *Age*, s. 105. Kota hakkında bkz. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, s. 64-72.

321 Krş. Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 185. Bu dönemdeki YMK faaliyetleri hakkında bkz. Bulgaristan'daki Makedonyalıların derneklere Deliivanov'un ve Stefanov'un 5 Mart 1902 (e.t.) tarihli bildirileri. *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People*, s. 278-280.

322 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 167; Dakin, *age*, s. 70.

323 Jankov ve Çakalarov arasındaki anlaşmazlık için bkz. Dakin, *age*, s. 70-72.

Sandanski, Çernopeyev ve Asenov halkı YMK'ya karşı harekete geçirmeye çalıştılar. Örneğin Sandanski, Konçev komitesinin gerçek hedefleri hakkında halkı bilgilendirmek için 23 Haziran 1902 tarihinde Debrena köyünde yöre öğretmenlerinin ve diğer etkili kişilerin katıldığı bir toplantı yaptı.[324] Nihayet, Makedonya içindeki YMK'ya karşı bu direncin büyüklüğü, Garvanov'u da 1902 sonbaharında yapılacak bir isyanın Makedon hareketi için kötü sonuçları olacağına ikna etti. Bu yüzden, yaz sonuna doğru Konçev'in isteklerine karşı koymaya başladı.[325]

Makedon hareketi içindeki cepheler o dönemde şöyleydi: Konçev komitesi ile Stanişev, Stefanov, Karayovov, Tuşe Deliivanov ve Delçev'den oluşan "Muhalif Komite" Sofya'da birbirleriyle mücadele ediyordu.[326] Bu sırada yurtdışında bulunan Boris Sarafov liderliğindeki üçüncü bir grup, Konçev komitesine karşı cephe almıştı.[327] Selanik'te İç Örgüt'ün Garvanov'un yönetimindeki asıl merkez komitesi, Konçev'in isyan planlarını onaylamıyordu. Nihayet Makedonya'nın kuzeydoğusunda, Konçev grubuna karşı silahla karşı koyma hazırlıkları vardı.[328]

İsyancı faaliyetlerin 1902'nin ilkbaharı ve yazındaki artışı yüzünden Makedonya'nın Müslüman halkı çok huzursuzdu. Avusturya-Macaristan konsolos yardımcısı Kral Manastır'dan şöyle bildiriyordu:

> Bulgar isyanı ve komitelere duyulan korku ve işledikleri cinayetlerden dolayı duyulan nefret, özellikle de Müslüman halkta o kadar arttı ki, misillemeler kaçınılmaz oldu. Türk çiftlik sahipleri kentten dışarı çıkmaya korkuyorlar... Türkler yaklaşan tehlikenin egemenlikleri için ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlar, örgütlenmeleri ve kendilerini savunmaları gerektiğini düşünüyorlar. Resne ve Pirlepe gibi birçok yerde onlar da komiteler ve çeteler oluşturdular...[329]

Slavların Batı Balkanlarda egemenlik kurma çabalarına karşı direnç özellikle Arnavutlarda görüldü. Arnavutlar daha 1896'da büyük güçlere bir dilekçe göndermişlerdi. Bu dilekçede, Kosova, Manastır, Selanik, Yan-

---

324 Krş. Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 152-154.

325 Bu taraf değiştirmenin asıl nedeni, YMK yönetiminin Selanik'te Sofya'daki YMK'ya doğrudan bağlı bir yeni komite kurmak istemesidir. Garvanov'a sadece Selanik'teki yerel komitelerin yönetimi bırakılıyordu. Krş. *Spomeni no Gjorçe Petrov*, s. 106-116.

326 *Age*, s. 115. YMK'nin bölünmesi, Sofya'daki X. Makedonyalılar Kongresinde 3 Ağustos 1902 (e.t.) tarihinde gerçekleşti.

327 *Age*, s. 114-115.

328 *Istorija na Makedonija*, s. 182.

329 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 28 Şubat 1902, No. 22, HHStA, PA XXXVIII/391.

ya ve İşkodra vilayetlerinin –yani Edirne vilayeti hariç dönemin Osmanlı Rumelisi– birleştirilerek başkenti Manastır olan bir Arnavut vilayeti oluşturulmasını istediler. Bu bölgede hizmet veren memurlar, Türkçenin yanında Arnavutça da bilmeliydi.[330] Kuzey Arnavutluk Müslümanları temsilcileri, Ocak 1899'da İpek'te (Peç), hedefi Makedon isyan hareketine karşı mücadele olan yeni bir birliğin kurulmasını kararlaştırdılar.[331]

Bu gergin durum karşısında Osmanlı güvenlik güçleri, ılımlı bir tavırla Makedonya olaylarının Avrupa kamuoyunun ilgisini çekmemesi için çalıştılar. Bu o kadar ileri gitti ki, Osmanlı jandarması devrimci çetelere rastlamamayı yeğliyordu. Selanik'teki bir konsolos raporunda, valinin "böylece burada hâkim olan huzursuzlukların mümkün olduğunca az dikkat çekmesi için" böyle davranılmasını emrettiği tahmin ediliyordu.[332] Bu bağlamda konsolos yardımcısı Kral şunları bildirmişti:

> (Bulgar komiteleri) hâlâ, tüm kışkırtmalara rağmen, İslam fanatizmini kan dökecek kadar galeyana getirmeyi –böylece Avrupa diplomasisinin müdahalesinin sağlanacağı umut ediliyordu– tam sağlayamadıysalar da, bu tutumları yine de halkta büyük huzursuzluğa neden oluyor.
>
> Türklerin devlet mekanizmasını en küçük parçasına kadar sarsıntıya uğratan harekete karşı davranışları sert ama ... şu ana kadar belirli bir sükûnet ve ılımlılıktan yoksun değil...[333]

Ama Sofya'daki Danev'in Rus yanlısı hükümeti yurtdışı temsilcilerine Nisan 1902'de gönderdiği bir bildiride, Makedonya'daki tehlikeli durumdan Osmanlı hükümetini sorumlu tuttu. Bildiriye göre bölgedeki Bulgar halkı, malını kurtarmak için çaresizlikten silaha sarılmaktaydı. Bununla birlikte büyük güçler, Berlin Antlaşması'nda ön görülen reformların Makedonya'da ve Edirne vilayetinde başlatılmasının barışın yararına olup olmayacağını düşünmeliydi[334] Bu arada Makedon ayaklanması için hazırlıklara devam edilmiş, 1902 sonbaharının başında bu hazırlıklar bitirilmişti. Yüksek Makedonya Komitesi, kuzeydoğu Makedonya'daki Cuma-i Bâlâ, Petriç ve Razlog kazalarını operasyon bölgesi seçti.[335] Bu bölgedeki Gra-

---

330 Krş. Bartl, *Die albanischen Muslime zur Zeit der notionalen Unabhaengigkeitsbewegung*, s. 149.

331 Krş. *age.*

332 Ritter von Stepski'den Goluçovski'ye, Selanik, 9 Eylül 1902, No. 41 pol., HHStA, PA XXXVIII/407.

333 Konsolosluk Manastır, 4 Temmuz 1902, No. 48, HHStA, PA XXXVIII/391.

334 *Schulthess* 18 (1902), s. 300-301.

335 Krş. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia* S. 76-77; Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 185.

devo köyünde, 18 Eylülde bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda isyanın başlangıç günü olarak 25 Eylülde karar kılındı.[336] Bu tarih, Bulgaristan'daki Şipka kutlamalarına denk düşüyordu.[337]

Şipka kutlamaları Bulgar hükümeti tarafından, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı esnasında Balkan dağlarında yapılan çatışmaların anısına, 27- 29 Eylül olarak belirlenmişti.[338] Danev kabinesi bu kutlamaları, bir Panslavist nümayişe dönüştürmek çabasındaydı.[339] Şipka geçidindeki büyük anıma töreninde Rus tarafında Grandük Nikola, savaş bakanı Kuropatkin ve İstanbul'daki eski büyükelçi İgnatiyev hazır bulundu. Panslavizm düşüncesiyle yaptıkları konuşmalar, Rus Balkan politikasının çelişkilerini açığa vuruyordu. Bir yandan sürekli olarak çarın Ayastefanos Antlaşmasında öngörülen sınırlar çerçevesinde bir Bulgaristan görmek istediğinden söz ediliyordu. Özellikle Şipka töreninin ardından Sofya'da başka konuşmalar yapan İgnatiyev, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sert ifadeler kullandı.[340] Diğer yandan Grandük Nikola, padişaha çar adına barış ve dostluk güvencelerini iletmek için tez elden 2 Ekimde İstanbul'a gitti.[341] Osmanlı başkentindeki Rus büyükelçisi de İgnatiyev'in açıklamalarını şiddetle eleştirdi.[342]

Cuma-i Bâlâ isyanı, 23 Eylülde Cuma-i Bâlâ kazasının Zelesnika adlı bir köyünde başladı, Gradevo ve Şarbinova köylerine yayıldı.[343] Makedonya'daki çatışmaları şahsen yöneten General Konçev Rusya ve Bulgaristan kuvvetlerinin onlara yardım edeceğine dair taşra ahalisine söz vermesine rağmen,[344] çatışmalara pek az köylü katıldı.[345] Bu esasen, İç Örgüt'ün bu

336 Katarciev, *age*, s. 186.

337 Büyükelçi Calice'nin telgrafı, Yeniköy, 22 Eylül 1902, HHStA, PA XII/179.

338 Bkz. *Schulthess* 18 (1902), s. 301.

339 Bu ve sonrası için krş. Blagoev, "Şipçensiket tırjestva", s. 381-393, ve aynı yazar, "Otnoşenifa russkago pravitel'stva k Bolgarii i makedonskomu voprosu," *Sıçinenija*, c. 8, Sofya, 1958, özellikle s. 574-575.

340 Fakat dikkatli gözlemciler İgnatiyev'in konuşmalarında, Makedon ayaklanmasının uzun vadede kaçınılmaz olduğu, ama asla 1902 sonbaharında başlatılmaması gerektiği ile ilgili uyarısını fark ettiler. Krş. Blagoev, "Otnoşenija russkago pravitel'stva...", s. 575.

341 *GP*, c. 18, I, No. 5470, s. 173-174.

342 *GP*, c. 18, I, No. 5470, s. 176.

343 Katarciev, *age*, s. 187; Dakin, *age*, s. 78. Daha çatışmalar başlamadan önce Sofya gazeteleri, Makedonya'da bir isyanın çıkmak üzere olduğunu bildirdiler. YMK'nın başkanı Mihailovski Sofya'daki bir kitlesel gösteride, Bulgaristan halkını isyancılara yardım etmeye çağırdı. Krş. Katarciev, *age*, s. 186.

344 "Makedonya'dan gelen kişiler, General Zontsçev'in... Makedonya köylülerinin çetelere katılmaya veya en azından edilgen biçimde desteklemeye gösterdiği direnci, gelecek ilkbaharda Bulgar birliklerinin Makedon sınır bölgesine gireceğini kesin bir ihtimal olarak ileri sürmekle aşmayı denediğini bildiriyor." *Pester Lloyd*, 16 Kasım 1902.

345 *AP* Turkey No. 3 (1903), s. 27-28.

isyanı onaylamamasından kaynaklanmıştı.[346] Hatta Sandanski, Çernopoev, Asenov ve Kovaçev gibi yerel liderler fiilen Konçev'e karşı çıktılar.[347] Bu koşullarda isyan başarılı olamazdı. Selanik'teki Avusturya-Macar başkonsolosu da bir raporunda, Osmanlı birlikleri ile Bulgaristan'dan gelen 300-400 saldırgan arasında geçen önemsiz çatışmalardan söz eder. Bütün bunlar sadece bir terör eylemiydi.[348]

Birlikler, isyancıların takibatında, padişahın emrine uygun olarak, o zamana kadar görülmemiş bir şekilde çekingen davranmışlardı.[349] Ama 11 Ekimde Kresna geçidinde bir pusuya düşüp çok kayıp verince,[350] yanıt olarak takibatı yoğunlaştırdılar. Kasım ortalarına kadar isyanı bastırdılar. Bu isyanda yaklaşık 15 köyde büyük maddi zarar oluştu. Yaklaşık 200 kişi sınırı geçip kaçtı; 37 kişi öldürüldü.[351]

Rus büyükelçisi "isyanın çabuk ve insancıl bir şekilde bastırılması"[352] karşısında takdirlerini padişaha sundu. Ama bu durum Makedonya'daki devrimci güçleri can sıkıcı ve zor bir duruma düşürdü. Osmanlı güçleri İştip ve Strumica gibi isyan bölgesi olmayan yerlerde de arama yaptılar.[353]

---

346 "Mihailovski-Zontsçev eylemin ne kadar 'Bulgaristan için' olduğunu göstermeye çalıştılarsa, özerklik taraftarlarının 'hayır'ı o kadar kesinleşiyordu" *Pester Lloyd* 16 Kasım 1902 tarihli.

347 Krş. *Istorija na Matedonija*, s. 182.

348 Hickel'den Goluçovski'ye, Selanik, 23 Ekim 1902, No. 51 pol., HHStA, PA XXXVI-II/407. Çoğunlukla İngiliz kaynaklarına dayanan Dakin, bu isyana katılanların sayısını 500 kişi olarak veriyor: Toplam 300 kişi Bulgaristan'dan geldi; geri kalanlar yerel militanlardı. Bkz. *age*, s. 77. *Istorija na Makedonija*'ya göre isyancıların savaş gücü yaklaşık 350-400 kişiydi. Buna karşılık Bulgar Bojinov, bu isyana 2.500 kişinin katıldığını iddia eder. Krş. "Nacionalnoosvoboditelnata borba na bılgarskoto naselenie v Makedonija...", s. 80.

349 Selanik'teki Avusturya-Macar başkonsolosu, böyle bir emrin verildiğini Avusturya tebaasından bir pasta memurundan öğrendi. Hicken'den Galuçovski'ye, Selanik, 27 Eylül 1902, No. 46, çak gizli, HHStA, PA XXXVIII/407.

350 Dakin, *age*, s. 78-79.

351 Krş. *Istorija na Makedonija*, s. 183. Selanik'teki İngiliz başkonsolosu Biliotti, Ocak 1903 sonunda, Eylül 1902 *sonu* ile Ekim 1902 *sonu* arasında 31 Hıristiyan'ın *ve* 34 Müslüman sivilin öldüğünü bildirdi. *AP* Turkey No. 3 (1903), s. 56-61. Bozinov'a göre 3.000 kişi Bulgaristan'a sığındı. *Age*, s. 80. (Yarı resmi) *Journal de Salonique*'in 20 Ekim 1902 tarihli sayısına göre bazı köylerin ahalisi ceza korkusundan köylerine dönmediler. Bunun üzerine padişah onlar için bir af çıkardı.

352 *Berliner Neueste Nachrichten*'in 24 Ekim 1902 tarihli sayısı.

353 Bu ve sonrası için krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 121-122; *AP* Turkey No. 3 (1903), s. 56-61.

Hatta çok sayıda köylü, o zamana kadar saklı tuttukları tüfekleri bile "gönüllü" teslim etti.[354]

Buna karşın Konçev grubunun, çatışmaların sonucunu beğenmemek için bir nedeni yoktu. İsyan bir fiyasko ile sonuçlanmasına rağmen, hedefine ulaşmıştı: İç Örgüt gitgide unutulurken kamuoyunda Yüksek Makedonya Komitesi'nin faaliyetleri konuşuluyordu. Ayrıca Bulgaristan'dan silahlı birliklerin gönderilmesiyle, Makedonya sorununun bir Bulgar ulusal meselesi olduğu gösterilmişti. Böylece YMK, daha kuzeydoğu Makedonya'da çatışmalar sürerken, başkanı Prof. Mihailovski'yi, "Makedonya'daki ve Edirne vilayetindeki durum hakkında Avrupa halklarına bir rapor vermek için" Avrupa başkentlerini kapsayan bir tura gönderdi.[355] Mihailovski büyük güçlerin hükümetlerine gönderdiği bir telgrafta "Türkiye'de intikam ve şiddet devri açıldı. Çeşitli bölgelerde ... düzenli Türk birlikleri kadınları ve çocukları katletmektedir" diyordu.[356] Viyana'ya geldiğinde *Neue Freie Presse* gazetesine bir demeç verdi. Makedon isyanının bu demeçteki tasvirine dikkat çekilmelidir; çünkü burada YMK'nın görüşünü, İç Örgüt'ün aynı konudaki görüşünden en belirgin ayrılıklarıyla aktarıyor:

> Biz Makedonya'daki bir isyandan söz ederken, siz Fransız örneğindeki devrime benzer bir kitlesel hareketi düşünmemelisiniz. Bu bizim halkımızın doğasına hiç de uygun değildir. Makedonya'da olaylar bugün hâlâ, eski halk şarkılarının ve efsanelerin anlattığı gibi gerçekleşmektedir. Bu bir Hayduk isyanıdır; eşkıya oluşturarak kendini anlatan bir öfkedir."[357]

Diplomatik düzlemde, bu dönemde Makedonya'da reform eylemi için büyük güçlerin hazırlıkları başlamıştı. Bâbıâli Ekim 1902'de Bulgar çetelerinin sürekli Osmanlı toprağına girmesine dikkat çektiğinde, yalnızca (Berlin hariç) St. Petersburg anlayış gösterdi.[358] Diğer tarafta Bulgar hükümeti büyük güçlere bir nota yöneltti. Bu notada Bulgar hükümeti, Makedonya'daki tehlikeli duruma dikkat çekti, bu bölgede reformların yapılmasını sağlamasını talep etti. Yoksa Bulgaristan'daki hareketi kontrol altında tutamayacaktı.[359] Tam bu sırada (ekimde) Sofya'daki Fransa diplo-

---

354 Selanik'teki Sırp başkonsolosunun 14 Kasım 1902 tarihli bir raporuna göre 14 Ekim-2 Kasım (e.t.) arasında 1.500 tüfeğe el kondu. Bu silahların büyük kısmını köylüler gönüllü olarak verdi. Katarciev'e göre, *Serskiot okrug...*, s. 221-222.

355 *Bulgarische Handelszeitung* 3/16 Ekim 1902 tarihli baskı.

356 *Daily Chronicle*, 20 Ekim 1902.

357 "Der macedonische Knoten, ein Gespraech mit Stojan Michailowski", *Neue Freie Presse* 10 Kasım 1902 tarihli akşam gazetesi.

358 *GP*, c. 18, I, No. 5470.

359 *Neue Freie Presse*, 24 Ekim 1902.

matik temsilcisi La Boulinière, Makedonya'daki Hıristiyanların yararına reformları kabul ettirebilmek için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı beraber harekete geçilmesini önerdi.[360] Kasım ayında Eksarh Yosip İstanbul'da Avusturya-Macaristan büyükelçisi Baron von Calice'den, Makedonya'da herhangi bir tür siyasi özerkliğin uygulamaya geçirilip geçirilemeyeceği hususunda bilgi edindi.[361]

Makedonya reformları bakımından Avusturya-Macar hükümetinin tutumu çok önemliydi. Balkan yarımadasındaki statükonun devam etmesi politikasını 1897'den beri üstlenen Avusturya-Macaristan, sonraki on yılda Avrupa'nın bu bölümünde kendisini Balkan Hıristiyanlarının hamisi olarak göstererek nüfuz çevresini genişletmeye çalıştı.[362] 1901 sonlarında Goluçovski, Rus hükümetinin olası Makedonya reformları hakkındaki görüşlerini öğrenmek istedi. Fakat Rus dışişleri bakanı Lamsdorf Ocak 1902 başlarında ona, Makedonya'daki yıkıcı faaliyetleri destekledikleri için önce Sofya, Belgrad ve Atina hükümetlerini ikaz etmeyi önerdiğinde, Goluçovski çekimser davrandı.[363]

Avusturya-Macaristan, hatta Fransa ve İngiltere'nin Makedonya'da reform için başlattığı eylem karşısında Ortodoks Hıristiyanların geleneksel hamisi olarak Rusya uzun süre edilgen kalamazdı.[364] Viyana'daki Rus büyükelçisi Kont Kapnist ve Sofya'daki diplomatik temsilci Bachmetev dışişleri bakanı Kont Lamsdorf'u harekete geçmesi için sıkıştırdılar.[365] Böylece Zinovyev çara rapor vermesi için kasımda Yalta'ya gönderildi. Geri dönüşünden sonra padişah tarafından kabul edildiğinde, özel reform tedbir-

---

360 Krş. S. Damjanov, "La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1903-1908)", *EH* 7 (1975), s. 348-349.

361 Calice'den Goluçovski'ye, Yeniköy, 12 Kasım 1902, No. 52 C, çok gizli, HHStA, PA XII/179.

362 Bu ve sonrası için krş. K. Popov, *Avstro-Ungarija i reformite v Evrapejska Turcija 1903-1908*, s. 38-39.

363 Bu politikayı İstanbul'da temsil eden Calice, Alman büyükelçisi Marschall von Bieberstein'ın raporlarında sık sık eleştiriliyor. Örneğin Bieberstein 16 Ocak 1901'de İmparatorluk şansölyesi Kont von Bülow'a Calice'nin Makedonya'da bir şeyler olduğu ve bu yüzden devletlerin bir şeyler yapması gerektiği görüşü hakkında şunları yazdı: "Bu görüşü destekleyecek yeni kesin olgular yok. Benim görüşüme göre akıllı bir politika, insanın belirleyemediği bir şeyin olduğuyla ilgili hissine ve bu yüzden açıklayamadığı bazı şeylerin gerçekleşmesi gerektiğine dayandırılamaz." *GP*, c. 18, I, No. 5445, s. 122-123.

364 *GP*, c. 18, I, No. 5494, s. 205-210.

365 Politik açıdan muhafazakâr olan diplomat Zinovyev'in aksine Kapnist ve Bachmetev İstanbul'da Balkanlarda saldırgan bir politikayı savunan Panslavistler olarak görülüyorlardı.

leri olarak sadece Hıristiyanların da jandarmaya alınmasını, iltizam sisteminin kaldırılmasını ve Bulgarları rahatsız eden Manastır ve Kosova valilerinin değiştirilmelerini tavsiye edebildi.[366] Son talep hariç bu öneriler Selanik'teki Fransız başkonsolosu L. Steeg'in 28 Ekimde Delcassé'ye yaptığı önerilerle örtüşmekteydi.[367] Ama Zinovyev'in yokluğunda, Kasım 1902'de, İngiliz büyükelçisi Sir Nicolas O'Connor ile Baron von Calice bir reform programının düzenlenmesinde uzlaşma sağladılar. Bu program, Zinovyev'in muhafazakâr önerilerinden farklı olarak, Makedonya'da bir özerk idarenin derece derece uygulamaya geçirilmesini öngörmekteydi.[368]

Padişah uzun süredir bazı güçlerin Makedonya için bu tür radikal reformlar isteyebileceklerinden korkmaktaydı. Her türlü olasılığa karşı hazırlıklı olmak için Temmuz 1902'de, yani henüz Cuma-i Bâlâ isyanı çıkmadan önce, Avrupa vilayetlerinde idarenin düzeltilmesi için gerekli tedbirleri bildirecek bir komisyonun oluşturulmasını emretti.[369] Zinovyev'in reform taleplerinin hemen ardından 26 Kasımda Baron Marschall von Bieberstein padişaha "Türk devlet otoritesini sağlamlaştırmak için bu vilayetlerde belli önlemler uygulamasını... kendi inisiyatifiyle bu önlemlerin uygulanması emrini vermesini" önerdi.[370]

Osmanlı İmparatorluğu uluslararası alanda yalnız kaldığından ve sadece Almanya'dan diplomatik yardım beklediğinden, İstanbul'da o zaman büyük güçlerden Almanya en büyük nüfuza sahipti.[371] Almanya, endüstrisi için yeni pazarlar ve hammadde kaynaklarıyla, Ortadoğu'da endüstrisi ve sermayesi için yeni yatırım olanakları yaratmakla ilgilenmekteydi.[372] Osmanlı İmparatorluğu'nu ekonomik-emperyalist nüfuz

---

366 *GP*, c. 18, I, No. 5479; 28 Kasım 1902 tarihli *Berliner Tageblatt*.

367 L. Steeg'in bu raporu: *Documents and Materials...*, s. 291-193. Ayrıca bunun için krş. R. Pinon, "La question de Macedoine, II. Les réformes", *Revue des deux mandes*, 1 Haziran 1907, s. 667-668; S. Damianov, "La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1895-1903)", *EB*, 2-3 (1974), s. 140.

368 *GP*, c. 18, I, No. 5494.

369 Bu komisyon Eylül ortalarında Manastır'daydı. Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 8 Ekim 1902, No. 73, HHStA, PAXXXVIII/391.

370 *GP*, c. 18, I, No. 5480. Ayrıca krş. Lindow, *Freiherr Marschall van Bieberstein als Batschafter in Kanstantinapel*, s. 81-82.

371 Padişahın şunu söylediği iddia edilir: "Alman imparatoruyla dostluğumu uluorta eleştirmenin bir anlamı yok. Çünkü Almanlar onlara izin verdiğim süre ve miktarda bana yardımcı olurken, diğer Avrupa devletleri bana ellerinden gelodiği kadar zarar veriyor." J. Haslip, *Der Sultan. Das Leben Abd ul-Hamids II*, s. 242.

372 Burada krş. diğerleriyle birlikte, G. W. F. Hallgarten, *Imperialismus var 1914. Die sazialogischen Grundlagen der Aussenpalitik eurapaeischer Grassmaechte var dem ersten Weltkrieg*, Münih, 1963, c. 1, s. 474-483; W. Gutsche, "Zum Verhaeltnis

altına alma, zorunlu olarak imparatorluğun zarar görmeden devamı için siyasi taahhüt altına girmek demekti.[373] Makedonya reformu sorununda Almanya'nın çekingenliğinin, hatta zaman zaman Osmanlı tarafını tutmasının, zaman olarak Bağdat antlaşmasının imzalanmasıyla (1902) örtüşmesi rastlantı değildi.[374] Ama elbette Alman-Osmanlı ilişkileri sadece emperyalist sömürü ilişkisi açısından gözlemlenmemelidir.[375] Örneğin bu bağlamda büyükelçi Marschall'ın kişisel görüşü ve becerisi de aynı şekilde önemli bir faktördü. Osmanlı duyarlılığını titiz bir şekilde dikkate almasıyla padişahın saygı ve güvenini kazanmasını bilmişti.[376] Bu noktada her zaman dışişleri bakanlığının veya başbakanın tam desteğine de sahip değildi.[377]

Marschall'ın reform önlemlerini kararlaştırması önerisi, padişahın daha kasım ayında "Rumeli vilayetleri hakkında talimat" çıkarmasına yol açtı.[378] Bu talimatın içeriği esas itibarıyla şöyleydi:

a) Jandarma Müslümanlar ve Hıristiyanlardan oluşturulacak;

b) Vilayet gelirlerinin % 5'i resmi yapılar için hazır bulundurulacak;

c) 50 haneden büyük tüm mahalle ve köylerin bir ilkokulu olacak. Tüzel öğretime ayrılan üçte ikilik fonlar eğitim yerinde kullanılacak, üçte birlik bölüm İstanbul'daki daha üst düzey okullar için yollanacak;

d) Mahkeme memurları Müslüman ve Hıristiyanlardan eşit payda atanacak;

---

zwischen Ökonomie und Politik in der Südosteuropapolitik des deutschen Imperialismus vom Ende des XIX. Jahrhunderts bis zum Ende des ersten Weltkrieges", *EB* 3 (1975), s. 44-63.

373 Krş. Geschke, *Die deutsche Politik in der mazedonischen Frage...*, s. 24.

374 Bağdat demiryolu sorunu bu çalışmada incelenemez. Bu konuyla ilgili literatürden bazıları: E. M. Earle, *Turkey, the Great Powers and the Bagdat Railway*, Londra, 1923, Ayrıca bkz. Lindow, *age*, s. 38-75; Boge, *Wirtschaftsinteressen und Orientalische Frage*, s. 116 vd.

375 Osmanlı İmparatorluğu'na Alman ürünlerinin ihracatı, artma eğilimine rağmen bu dönemde hâlâ oldukça düşüktü. İhracat (Karadağ, Girit ile İran için transit mallar dahil) 1904 yılında 93.900.000 Frank değerindeydi. Fransız ihracatı 51.071.000 Frank, İtalyan ihracatı 69.578.000 Frank, Avusturya-Macaristan ihracatı (1905 yılı) 95.518.000 Frank ve İngiliz ihracatı (1905) 176.223.462 Frank tutmaktaydı. Krş. R. Pinon, "La rivalité des Grandes Puissances dans l'Empire Ottoman", *Revue des deux mondes*, 15 Kasım 1907, s. 338-375.

376 Lindow, *age*, s. 43.

377 Krş. *age*, s. 47; Geschke, *age*, s. 27 -30.

378 Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 8, s. 156-157. Fransızca metin; *Diplomatische Aktenstücke über die Reformaktion in Mazedonien 1902-1906*, s. 1-4.

e) Bu önlemlerin uygulanmasını denetleyecek bir umumi müfettiş atanacak.[379]

Padişahın talimatıyla alındığı için bazı büyük güçler bu tedbirleri esasen değersiz görmekteydi.[380] Hatta özerk bir Makedon devletinin kurulmasının zamanının geldiği düşünülüyordu. Örneğin Rusya'nın Viyana'daki büyükelçisi Kont Kapnist, hükümetini bu düşünceye inandırmayı denedi.[381] İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi padişaha yeni atanan umumi müfettiş Hilmi Paşa'nın becerikli bir yönetici olduğunu, ama uluslararası arenada büyük bir saygınlığının olmadığını söyledi. Onun yerine, Osmanlı Rum tebaasından Karatodori Paşa atanmalıydı.[382] Makedonya vilayetlerinin umumi müfettişliğine bir Hıristiyanın atanmasıyla, besbelli ki Makedonya özerkliği yolunda ilk adımın atılması amaçlanmaktaydı.[383]

Rus dışişleri bakanı Kont Lamsdorf'un bir Balkan gezisine çıkacağı ve sonunda Viyana'yı ziyaret edeceği Aralık 1902'de duyuldu[384] ve hummalı bir diplomatik faaliyet başladı. Bulgaristan başbakanı, Makedon hareketinin liderlerinden Makedonya reformlarıyla ilgili asgari taleplerinin bir listesini oluşturmalarını istedi; Lamsdorf ile pazarlık yapacaktı. Delçev ve Petrov İç Örgüt adına herhangi bir asgari talepte bulunmayı reddederken, 1901'de tutuklanan eski merkez komitesinin iki üyesi olan ve padişahın eylül başında çıkardığı af sayesinde Anadolu'daki küçük bir hapishaneden salıverilen Tatarçev ve Matov,[385] Bulgar hükümetiyle işbirliğine ilgi gösterdi.[386] Makedonyalıların Rus dışişleri bakanından istekleri esasta şöyle ifade edilmişti:

---

379 Yemen valisi Hüseyin Hilmi Paşa, "üç vilayet"in genel müfettişliğine atandı ve 8 Aralık 1902'de Selanik'e vardı.

380 R. Pinan 1907'de şöyle yazdı: "Bu, verdikleri sözleri yerine getirmeleri için Avrupa'nın kendilerini zorlamak mecburiyetinde kalacağını anladıklarından Osmanlı devlet adamlarının genellikle uygulamaya koydukları bir yöntemdir, kendiliklerinden birkaç güzel yönetmelik ya da yasayı alelacele ilan ederler... Abdülhamid de 1902 yılında bunu denedi...", "La question de Macédoine, II. Les réformes" s. 668.

381 *GP* c. 18, I, No. 5492. Ayrıca krş. Popov, *Avstro-Ungarija i reformite v Evropejska Turcija*, s. 46.

382 *GP* c. 18, I, No. 5496. Karatodori Berlin Kongresinde Osmanlı delegesiydi.

383 Avrupa basınında bu makam için aday olarak başka iki isim belirtilmekteydi: Özerk Doğu Rumeli'nin genel valisi olan Alexandre Vogoridès (Aleko Paşa) ve Karadağ prensi Mirko, 6 Ocak 1903 tarihli *Le Temps*.

384 O zamana göre olağandışı olan bu seyahatin içyüzü hakkında bkz. 21 Aralık 1902 tarihli *Neue Freie Presse*deki *"De Reise des Grafen Lambsdorff"* başlıklı ayrıntılı makale.

385 *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s 51.

386 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 120.

... Asgari ama gerçek reformların temeli olarak Üsküp, Manastır ve Selanik'in (üç vilayet) Hıristiyan halkının bir vilayette birleştirilmesi göze alınmalıdır. Bunu, asıl Makedonya'yı oluşturan bu yerlerin coğrafi, ekonomik, kültürel ve sosyal koşulları gerektiriyor. Bu vilayetin başında, yöre Hıristiyan halkının moral desteğini hesaba katabilecek tek bir genel vali olmalıdır. Ama bu, sadece, genel valiye yardımcı olacak vilayet meclisi ve yerel milisle mümkün olabilir.[387]

Bu taleplerin önemli bir noktası, reform bölgesinin Selanik, Manastır ve Kosova'dan oluşan üç ille sınırlandırılmış olmasıdır. Osmanlı programı ise imparatorluğun altı Rumeli vilayetinde uygulama bulacaktı. Ama Osmanlı programı, Makedonya komiteleri tarafından kesinlikle reddedildi.[388]

Altı üyeden oluşan bir heyet, Sofya'da 28 Aralık'ta Kont Lamsdorf'a Makedonya komiteleri tarafından gerekli görülen asgari reformları içeren bir dilekçe verdiler.[389] Ama tutumu Bulgaristan'daki milliyetçi çevreleri cesaretlendiren[390] Rus dışişleri bakanı, Danev hükümetine sadece barışın korunması için her şeyin yapılması tavsiyesinde bulundu.[391] Aynı şeyi Belgrad'da Sırp Kralı Alexandr'a da ifade etti.[392] Nihayet Lamsdorf Viyana'da, Kont Kapnist'in Makedonya'ya bir genel vali atanması önerisinin uygun olmadığı için bırakılmasını sağladı.[393] Goluçovski ve Lamsdorf,

387 7/20 Aralık 1902 tarihli *Prjaporec* gazetesinden özet çeviri. Sofya'daki Alman başkonsolosunun 24 Aralık 1902 tarihli raporuna ek, PAAA, Türkei 156, c. 46, A. 18697.

388 "Makedonya'nın Hıristiyan ahalisi Türk hükümetinin yapacağı reformları istemiyor. Çünkü Türk imparatorluğundaki Hıristiyanlar, Türk reformlarının ne anlama geldiğini çok iyi biliyorlar. Hıristiyanlar yalnızca, Berlin Antlaşması'yla Avrupa Türkiye'sinin Hıristiyanlarını törenle himaye altına alan Avrupa'dan durumlarının düzeltilmesini beklemektedirler... Makedonyalıların ve Edirne vilayeti Bulgarlarının sabrı tükendi. Ve eğer Avrupa Türk keyfi yönetimine son vermek için kısa zamanda acil ve enerjik önlemler almazsa, selametlerini ümitsiz bir mücadelede arayacaklar." YMK'nın yayın organı olan *Reformi* gazetesinin 28 Aralık/10 Ocak 1903 tarihli baskısından alıntı. Rapor No.9'un eki, Sofya, 13 Ocak 1903, PAAA, Türkei 156, c. 49.

389 Heyete şu kişiler dahildi: Sofya'daki Makedon-Edirne göçmenleri için Prof. Miletiç ve Prof. Georgov, Makedon-Edirne Komitesi için Stanişev ve Karayovov, İç Örgüt'ün temsilcileri olarak da Tatarçev ve Matov. *Bulgarische Handelszeitung*, 16/29 Aralık 1902. Ayrıca bkz. YMK'nın (Stanişev lider!iğinde) reform talepleriyle ilgili ve 15 Aralık (e.t.) Lamsdorf'a iletilen 111 numaralı bildiri. *Documents and Materials...*, s. 294-296.

390 Krş. Blagoev, "Otnoşenija russkago pravitel'stva...", s. 575-576. Stanişev, nihayet Makedonya hareketinin başarıya götüren doğru yola girdiği kanısına varmıştı. Bkz. 111 numaralı bildiri, *Documents and Materials...*, s. 294.

391 *GP*, c. 18, I, No. 5505.

392 Krş. Jovanovic, *Vlalda Aleksandra...*, c. 2, s. 321; Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 37-38.

393 *GP*, c. 18, I, No. 5505.

Makedonya sorununda birlikte davranma konusunda uzlaştılar.[394] Makedonya için reform düşüncelerini Viyana sözleşmesi denen maddelerde özetlediler. Bu maddeler bu iki devletin İstanbul'daki elçilerinin görüşmelerine dayanak olacaktı.[395]

Lamsdorf'un tavsiyeleri kısa zamanda etkisini gösterdi. Sırp kralı Aleksandr Obrenoviç, 14 Ocak 1903'te Niş'in alınmasının 25. yıldönümü törenleri nedeniyle yaptığı bir konuşmada, Sırbistan'ın ileride de Balkanlarda barışın ve düzenin bir unsuru olarak kalacağı sözünü verdi. Ama dünya bilmeliydi ki, "Sırbistan kendi payını almadan Balkanlarda hiç kimse bir karış toprak alamaz."[396] Bir ay sonra 14 Şubat 1903'te Sofya'daki Danev hükümeti, Makedonya komitelerini dağıtmayı kararlaştırdı.[397] Mihailovski, Konçev, Sayev, Stanişev, Petrov vb tutuklandılar.[398] Çetecilerin Osmanlı bölgesine baskınlarını önlemek için sınırda askeri kordon kuruldu.[399] Sobranje'de 17 Şubatta Danev, komitelerin kapatılması kararını, küçük Bulgaristan'ın yalnız başına Makedonya sorununu çözemeyeceğini söyleyerek savundu. Makedonyalılar bilmeliydi ki, var olan koşullarda sakin sakin planlanan reformların mümkün kılınması, kendi çıkarlarınadır.[400]

Son şeklini Calice ve Zinovyev'in hazırladığı reform programı, Şubat ayında Berlin Antlaşması'nı imzalayan devletlere bildirildi.[401] Bu, Avrupa diplomatik çevrelerinde genellikle olumlu karşılandı.[402] Makedonya'nın özerkliğini savunan İngiliz dışişleri bakanı Lord Landsdowne, Rusya ile Makedonya üzerine tartışmaktan kaçınmayı düşündüğü için aynı şekilde kabul etmek zorunda kaldı. Fakat, program yetersiz kalırsa, değişiklikler önerme hakkını kendinde saklı tuttu.[403]

---

394 Popov, *Avstro-Ungarija i reformite...*, s. 48.

395 "Wiener Punktationen" 'in Fransızca metni *GP*, c. 18, I, No. 5507.

396 *Schulthess* 19 (1903), s. 357-358.

397 *Wolff's Telegraphisches Bureau*, 14 Şubat 1903 tarihli günlük rapor. Blagoev'e göre böylece aşırı Rus yanlısı başbakan Danev, Lamsdorf'un arzusunu yerine getirmişti, "Makedonskij vopros, Bolgarija i russkoe pravitel'stvo", s. 538-539.

398 Ladislaus von Müller'den Goluçovski'ye, Sofya, 14 Şubat 1903, Şifreli telgraf No. 14, HHStA, PA XV/55.

399 *Schulthess* 19 (1903), s. 353.

400 *Age*, s. 353-354.

401 Reform programının oluşması resmi Rus bakış açısından *Journal de St. Petersburg*, 13/26 Şubat 1903'te anlatılır.

402 Bunun için krş. Schacht, *age*, s. 56-58; Lindow, *age*, s. 82-84; Popov, *age*, s. 49-51.

403 Bkz. G. Monger, *Ursachen und Entstehung der englisch-französisch-russischen Entente 1900-1907*, Darmstadt, 1972, s. 145-146.

Bu reform planı, 21 Şubat 1903 tarihinde Osmanlı hükümetine iletildi. Plan özünde aşağıdaki önlemleri öngörmekteydi:[404]

a) Umumi müfettiş, görevini başarıyla yerine getirebilecekse, önceden belirlenen bir süre için atanmalıdır. Merkezi hükümete başvurmadan gerektiğinde kullanabileceği hazır birliklere sahip olmalıdır;

b) Jandarma, nüfusları oranında Hıristiyan ve Müslümanlardan oluşturulacaktır. Hükümet, jandarmanın yeniden örgütlenmesi için yabancı subaylar tayin edecektir;

c) Hükümet, Arnavutların kanundışı faaliyetlerini hemen engellemek için çare ve yollar bulacaktır;

d) Siyasi suçlar nedeniyle cezalandırılan veya yargılanan kişiler affedilecektir;

e) Üç vilayetin her birinin kendi bütçesi olacaktır. Osmanlı Bankası vilayetlerin gelirlerini kontrol edecektir. Aşarın iltizamı sistemi kaldırılacaktır.

Osmanlı hükümeti bu programı, önceden hazırladığı önlemleri tamamlayan önemsiz maddeler olarak gördü. Bu yüzden, gözlemcileri şaşırtan bir şekilde programı hemen 23 Şubat 1903'te kabul etti.[405]

Özet olarak denebilir ki, yüzyıl başlarında ortaya çıkan perspektif, Makedonya sorununun Girit örneğine göre çözümünü sağlamadı. Çünkü, Büyük Bulgaristan milliyetçilerinin beklentilerinin aksine, büyük güçler Makedonya olayında Girit'teki gibi bir davranışa hazır olmadıklarını gösterdiler. Son Makedonya krizi, daha çok, özerklik hareketinin büyük güçlerin müdahalesine dayanan stratejisini ilk planda boşa çıkaran bir reformlar devrine yol açtı.

---

404 Metin, *Diplomatische Aktenstücke...*, No. 5, s. 7-10.

405 "Böylesine beklenmedik, süratli ve Osmanlı siyasetinin oyalayıcı alışkanlıklarına pek uymayan bir karar yalnızca önceden yapılmış bir anlaşma ve Viyana programının önemsiz, suya sabuna dokunmayan özelliğiyle açıklanabilir", Pinon, "La question de Macédoine, II. Les Réformes", s. 674.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLİNDEN İSYANI 1903

1. 1903 YILINDA BİR GENEL İSYAN HAKKINDA TARTIŞMALAR

Büyük güçler arasında 1902-1903 geçiş döneminde Makedonya reform tasarısı üzerinde bir uzlaşma sağlandıktan sonra Avrupa diplomasisi statükonun sağlamlaştırılması eğilimindeydi; buna rağmen Makedonya'daki İç Örgüt çevrelerinde, başarısız Cuma-i Bâlâ isyanından sonra da isyan hareketine devam etme zorunluluğu hissedildi. Yoksa Bulgar Eksarhlığına bağlı halkın moralinin iyice bozulması tehlikesi vardı. Daha şimdiden kuzeydoğu kazalarındaki köylüler tüfeklerini devlet makamlarına teslim etmeye başlamışlardı. Bu yüzden hareketin ileri gelen bazı liderleri, en iyi savunma saldırıdır düşüncesiyle yeni bir isyan çıkarmayı, örgütün dağılmasını eli kolu bağlı bir şekilde seyretmeye yeğliyorlardı.[1] Bazıları ise bu zamanda böyle bir davranışın akıllıca olup olmayacağından kuşkulanıyorlardı. İç Örgüt'ün merkez komitesinin 1901 başında tutuklanan ve 1902 yılı sonbaharında Anadolu'daki hapishaneden çıkan iki üyesi Tatarçev ve Matov, Garvanov ve Selanik'teki yeni merkez komitesinin diğer üyeleriyle bir araya geldiler. Daha sonra Sofya'ya vardıklarında,[2] 1903 yılı ilkbaharında çağırılacak bir genel halk kalkışmasının uygun olup olmadığı sorusu, Makedonya hareketinde sert tartışmalara yol açtı. İç Örgüt'ün yurtdışı temsilcileri olarak Matov ve Tatarçev, Selanik'teki merkez komitesinin esas itibariyle İvan Garvanov tarafından belirlenen çizgisini izlemekteydiler. Kente varışlarından hemen sonra,

1 Örneğin yeni bir isyanı İç Örgüt'ün 1902 sonbaharında Kançev'e direnen iki lideri Çernopeyev ve Kovaçev savundu. Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 121-124.

2 *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 50 - 51.

Delçev ve Petrov'u Konçev grubuyla barıştırmayı denediler. Bunu da, Cuma isyanını şimdi artık bütün Makedonya ölçeğinde tekrarlama planı temelinde yaptılar.[3] Bu, İç Örgüt'ün o ana kadarki tutumunu terk etmesi ve Yüksek Makedonya Komitesi ile işbirliğine hazır olması anlamına gelmekteydi.[4] Ayrıca Matov ve Tatarçev, Bulgar hükümetiyle dost kalmaya çalışıyorlardı.[5]

Garvanov'un yönetimindeki Selanik merkez komitesi, bu dönemde bir genel isyanı savunmaktaydı. Manastır bölge komitesinin de 1902 sonbaharından beri isyana taraftar olduğunu Garvanov biliyordu.[6] Aralık başında, diğer bölge komitelerinin bu konuyla ilgili tutumlarını öğrenmeye çalıştı.[7] Serez devrim bölgesi lideri olan ve Selanik komitesinde genel isyan konusunun neden bu dönemde ortaya atıldığını bilmek isteyen Yane Sandanski, Makedonya hareketi için bu anın çok avantajlı olduğu yanıtını aldı. Komiteye göre özellikle de Avrupa diplomasisinin harekete karşı tutumu dostçaydı. Ayrıca Yüksek Makedon Komitesi'nin tekrar Makedonyalılar adına tek başına hareket etme fırsatını ele geçirmesinin engellenmesi gerekiyordu.[8] İsyan vaktini belirlemek için Garvanov aralık sonunda İç Örgüt liderlerini Selanik'te kongreye davet etti. Aynı zamanda, örgütün Sofya'daki yurtdışı temsilciliğine bir muhtıra gönderdi. Bu muhtırada Garvanov, kendi görüşüne göre isyan çağrısının erken bir anda yapılmasını gerektiren nedenleri açıklıyordu.[9]

Garvanov'un muhtırası, Sofya'daki Makedon liderler arasında verimli tartışmalara neden oldu. Matov ve Tatarçev muhtırayla hemfikir olduklarını açıkladılar.[10] Delçev ve Petrov hariç Sofya'da bulunan diğer liderler, aynı şekilde kısa zamanda bir isyanın gerekliliğine inanmış gözüktüler.[11] Böyle bir isyana önce Delçev karşı çıktı. Genel isyanın, örgütün elinde son

---

3 Zafirovski, "Sporot za vostanie", s. 63; *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 119-120.

4 Katarciyev, *Serskiat okrug...*, s. 228.

5 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 120.

6 Manastır bölgesi lideri Lozançev, örgüt 1903 ilkbaharında genel isyan çağrısı yapmazsa kendi bölgesinde kendi iradesini kullanmakla tehdit etti. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 123; ayrıca krş. Georgiev/Şopov, *Ilindenskoto vıstanie*, s. 102.

7 Katarciyev, *Serskiot okrug...*, s. 225.

8 Yeni bir isyan hakkında kendi bölgesinde bir danışma toplantısı yapan Sandanski, Serez kazasının isyana henüz hazır olmadığı sonucuna vardı. Krş. *Spomeni na Yane Sandanski*, s. 36-37, Zafirofski'ye göre, "Sporot za vostanie", s. 71. Ayrıca krş., Katarciyev, *age*, s. 225-226.

9 Silyanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 201.

10 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 125. Ayrıca burada krş. Matov, *Vıstanişki dejstvija*, s. 102.

11 Spomeni na Gjorçe Petrov, s. 125. Ayrıca bkz. *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 48-49.

ana kadar kullanılmaması gereken bir koz olduğunu belirtti.[12] Delçev'den sonra Petrov genel isyan taraftarlarının iddialarını tek tek zayıflatmaya ve geçersiz kılmaya çalıştı.[13] İç Örgüt edilgen kaldığı sürece Makedonya halkının kendiliğinden bir isyan başlatacağı iddiasını, hiçbir temeli olmadığı gerekçesiyle reddetti. Koşulları yerinde gören ve bilen isyancılara dayanarak konuşuyordu. Bazı köylülerin elde tüfek dağa kaçmaları, asla halkın devrime hazır olduğu anlamına gelmezdi. Bilakis tam tersi bir durumun belirtisiydi. Çok sayıda köylünün silahlarını teslim etmeleri de bir isyanın gerekli olup olmadığına dair bir argüman olarak değerlendirilemezdi. Bu daha çok halkın hazırlıksızlığını, yani isyanın ertelenmesi için daha fazla sebep bulunduğunu göstermekteydi. Bir isyanın sadece Batı Makedonya'da (Manastır) çıkarılması İç Örgüt için çok daha kötü sonuçlar doğurabilirdi. Böylece tüm devrimci hareket gözden düşerdi.[14] Petrov'un açıklamaları havanın değişmesine neden oldu. Matov, Tatarçev ve Hacinikolov hariç çoğunluk bu kez merkez komitesinin ilkbaharda genel isyan çağrısı teklifini reddetmeye niyetlendi.[15]

Bunun üzerine Petrov ve Delçev, Sofya'daki devrimcilere aşağıdaki taktiği önerdiler: Kent çetesi oluşturma mücadelesi kente kaydırılmalıdır. Bu noktada artık devrimci savaş birlikleri ovalarda ordu birlikleriyle çatışmaya girmekten şimdiye kadar olduğu gibi kaçınmamalı, tersine özellikle onlarla çatışmayı kışkırtmalıdırlar. Birkaç yıl Makedonya'da kent ve köylerde aralıksız terör havası estirilmelidir. Bu arada halkı son adıma, yani genel isyana hazırlama iyice çabuklaştırılmış olur.[16]

Bu dönemde terörle Petrov'dan fazla ilgilenen Delçev,[17] terör eylemlerinin uygulanması için değerli bir uzmanı, Mihail Gercikov'u buldu. Gercikov Cenevre'deki yükseköğrenimi esnasında Ermeni terör komitelerine yakındı, şimdi orada elde ettiği bilgilerden yararlanabilirdi. Gercikov Delçev'e, terörist hücrelerinin oluşturulmasını desteklemesini önerdi. Bu hücreler,

---

12 Bu danışma toplantılarına katılan Silyanov'a göre Delçev şöyle söyledi: "Düşmana çevrili tüfeğimiz sonuna kadar dolu kalmalıdır." *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 204. Ayrıca krş. Matov, *Vıztanişki dejstvija*, s. 103-104.

13 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 125; Silyanov, *age*, s. 205.

14 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 125-126.

15 *Age*, s. 127.

16 *Age*, s. 130-132. Ayrıca krş. Apostolski, "Strategijata i taktikata na Ilindenskoto vostanie", *Kniga za Ilinden*, Üsküp, 1969, s. 89.

17 Daha önce 1900 yılında Delçev, YMK'yı Cenevre'de Simeon Radev'e 100 altın leva göndermeye razı etti. Böylece Simeon Radev onun anarşizm üzerine istediği kitapları gönderebildi. Bkz. 25 Eylül 1900 (e.t.) tarihli oturum protokolleri, *Documents and Materials* ..., s. 274.

görevlerini İç Örgüt'ün yerel organlarından bağımsız yerine getirebilmeliydi. Terör uygulama metotlarını üyelere öğretmek için bir Fransız anarşistin broşürü Bulgarcaya çevrildi ve İç Örgüt'e parası ödetilerek basıldı.[18]

Yeni mücadele taktiklerini denemek için Delçev 25 Ocakta Osmanlı topraklarına geçti.[19] Kuzeydoğu Makedonya'daki Karaköy'de onun başkanlığında 10 Şubat 1903'te Serez bölgesinin devrimci kadrosunun bir toplantısı yapıldı. Delçev burada da tekrar genel bir isyana karşı konuştu. Toplantı, isyan yerine sistematik terör eylemlerinin planlanmasını kararlaştırdı.[20] Artık savaşçıların tek tek dinamit kullanmayı öğrenmeleri gerekiyordu.[21] Delçev'in inisiyatifi üzerine P. K. Javorov, Nevrokop'ta, *Svoboda ili smırt* (ya özgürlük ya ölüm) adlı bir devrimci dergiyi çıkarmaya başladı. Bu dergi, Makedon devrimci hareketin dış faktörlerden bağımsız bir şekilde gelişmesi gerektiği görüşünü ileri sürmekteydi. Dergi terörün yayılmasının, sürekli büyük sayıda asker bulundurma zorunluluğu yüzünden Osmanlı egemenliğini ekonomik açıdan zayıflatacağı ve böylece büyük güçlerin müdahalesine neden olacağı düşüncesindeydi.[22]

Sofya'daki Makedon liderlerin isyanın henüz 1903 yılında olmaması gerektiği konusunda anlaşmaları dikkate alınmadan, merkez komite, Selanik'te 15, 16 ve 17 Ocak'ta düzenlediği kongrede genel isyanın hemen ilkbaharda yapılmasını kararlaştırdı.[23] Bu kongreye çoğunluğu öğretmen, yani İç Örgüt'ün yasal çalışanları olan 17 delege katıldı.[24] Bütün devrim sancakları delege göndermemişti.[25] Resmi makamların fark etmesi tehlikesi büyüyebileceğinden bazı bölgeler davet edilemedi.[26] Manastır delegesi Lozançev hariç Selanik'teki çoğunluk halkın bir isyana yeterince hazır olmadığı görüşündeydi.[27] Bu nedenle bu toplantının isyan kararını alması şaşırtıcıdır.[28] Serez bölgesi temsilcisi hariç tüm delegeler isyan lehine oy verdi.[29] Bu kararı almalarına neden olan düşünceler kongre proto-

18 *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 48.
19 Andonovski-Poljanski, *Goce Delçev i njegovo vreme*, s. 74.
20 Krş. *age*, s. 74-75. Ayrıca bkz. Katarciyev, *Serskiot okrug...*, s. 229.
21 Katarciyev, *age*, s. 230.
22 Zafirofski, "Sporot za vostanie", S. 70; Katarciyev, *age*, s. 231-232.
23 Krş. Silyanov'daki kongre protokolü, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 197-198 veya Zafirovski'de, "Sporot za vostanie", s. 49-50.
24 Silyanov, *age*, s. 197.
25 Kosev, *Istorija na Makedonskoto nacionalno revoljucionno dvijenie*, s. 219.
26 Krş. kongrenin protokolü.
27 Burada krş. Apostolski, "Strategijata i taktikata...", s. 88.
28 Silyanov, *age*, s. 202.
29 Krş. Georgiev/Şopov, *Ilindenskoto vıstanie*, s. 102. Ama kongrenin protokolünde, kararın oybirliğiyle alındığı okunuyor.

kolünde şöyle formüle edilmişti: "Ülkedeki özel durum", "Yüksek Makedonya Komitesi'nin düzenlediği Cuma isyanından sonra örgütün içinde bulunduğu olağandışı koşullar", "yeni isyan denemelerinden, başka bölgelerin parçalanması ve moral çöküntüsüne uğramasından kaynaklanacak tehlike", "Avrupa diplomasisinin ulusal davaya ilgisi ve eğilimi."[30]

Selanik kongresinin kararı, İç Örgüt'ün bu dönemde hapisten çıkan kurucusu D. Gruev'in onayını aldı.[31] Böylece moral açısından kendini güçlenmiş hisseden merkez komitesi, oradaki liderlerin şüphelerini dağıtmak için Garvanov ve Dumev'i Sofya'ya yolladı.[32] Bir dizi tartışma ve danışma gösterdi ki o anda bile liderlerin çoğunluğu isyana karşıydı. Bu, Selanik kararının geçerliliğini gerçi artık hiç değiştiremeyecek bir olguydu; isyan hazırlıkları başlamıştı bile.[33] Şubat başında Matov ve Tatarçev, İç Örgüt'ün ilkbaharda genel isyanı başlatma kararını Bulgar hükümetine yazılı olarak bildirdiler ve gerekli önlemleri zamanında almasını talep ettiler.[34]

Makedonya'da 1903 ilkbaharında yeni bir isyanın hazırlandığı Avrupa hükümetlerinin ve basının gözünden kaçmadı. Bâbıâli de "5 ile 14 Mart arasında Makedonya'da bir isyanın patlayacağı"na dair gizli haberler aldı.[35] Berlin'deki Rumen elçiliği 28 Ocak/10 Şubat 1903'te Alman dışişleri bakanlığına aşağıdaki açıklamayı yaptı:

> ...Eylem merkezi Makedonya'da hatta pek çok kolu da komşu Prenslik'te ve özellikle de Bulgar ordusunda bulunan, "iç" diye de adlandırılan gizli örgüt, Viyana ve Petersburg hükümetleri tarafından statüko [süregelen durum] temel alınarak tasarlanmış yönetim önlemlerinin her türlü yararlı etkisini, daha başlangıçta felce uğratacak genel bir ayaklanma hazırlıyor...[36]

Bulgar ordusunun birçok subayı (Yüzbaşı Protogerov, Üsteğmen Stoyançev, Teğmen Baltov vb) önceden silahlı kıtalar oluşturup isyana katılmak için güney yönünde sınırı geçmişlerdi.[37]

---

30 Bkz. kongrenin protokolü, *age*.

31 Gruev Selanik'e geldiğinde artık kesinleşmiş bir konuydu. Onun onaylamaktan başka yapacağı bir şey yoktu. Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 23, Zafirovski'ye göre, "Sporot za vostanie", s. 75. Başka bir versiyona göre, Gruev'in Selanik'te delegelere okunan mektubu, bu delegelerin isyanı onaylamalarını sağladı. *Spomeni na V. Dumev*, s. 111-112, Zafirovski'ye göre, *age*, s. 65.

32 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 129. Garvanov ve Dumev Sofya'ya Gruev'in izniyle geldiler. Bkz. *age*, s. 132.

33 Zafirovski, *age*, s. 68-70.

34 *Ch. Matov za Svojata revoljucionna dejnost*, s. 64.

35 8 Şubat 1903 tarihli *Pester Lloyd*.

36 PAAA, Türkei 156, c. 50, A. 1984.

37 Bkz. 11 Şubat 1903 tarihli Sofya'dan gelen rapora ek III, No. 29, PAAA, Türkei 156, c. 50, A. 2184.

Fakat yukarıda önceden anlatıldığı gibi Bulgar hükümeti bu arada Rusya'nın statükoyu koruma politikasına uyuyordu; Rusların Makedonya sorununu şimdilik karıştırmama yönergesine uygun bir şekilde Sofya'daki komiteleri dağıtmaya başlamıştı. Rusya'nın Makedonya politikasında dayattığı bu rotanın iç politika açısından uzun süre izlenemeyeceği bilinmesine rağmen, 14 Şubat 1903'te hâlâ Bulgaristan'da bulunan bazı liderler hapse atıldı. St. Petersburg'daki Sırp elçisi de Bulgar hükümetinin ikili oyun oynadığını söyledi. Elçiye göre bir yandan Makedon komitelere karşı şiddetli tedbirler alınıyor, ama diğer yandan isyancı grupların oluşturulmasına ve Osmanlı toprağına saldırmasına müsaade ediliyordu.[38] Gerçekten de bu tahmin, şubat ortasında tutuklanan General Konçev ile Albay Yankov'un bir ay sonra tekrar serbest kalmalarıyla doğrulandı.[39]

Komitelerinin Bulgaristan'da hükümetin –istemeye istemeye de olsa– takibatına uğraması ve Rusya'nın Makedon hareketini kesinlikle hoş görmemesi, isyanın hazırlıklarıyla işleri başlarından aşan devrimcilerin gözlerine diken gibi batmaktaydı.[40] Üsküp'teki Rus konsolosu ve Bulgar ticari ataşesi, 1903 yılı şubat ayının ikinci yarısında, Slav halkı etkileyerek komitelerin kışkırtmalarına katılmamalarını temin talimatını aldılar. Ne Avrupalı büyük güçler ne de Sofya hükümeti Makedon örgütün devrimci planlarını destekliyordu.[41] Bulgar Eksarhı Yosip'in de Eksarhlığa bağlı halkı sakinleştirmesi Danev hükümeti, Rus büyükelçisi Zinovyev ve Avusturya-Macaristan büyükelçisi Baron von Calice tarafından istendi.[42] Bulgar hükümeti 1903 Martı başında Makedonya'daki etkin kişilere tekrar Osmanlı egemenliğine karşı harekete geçilmemesi uyarısında bulundu ve onlara,

38 Kont Alvensleben'in raporu, St. Petersburg, 23 Mart 1903, PAAA, Türkei 156, c. 54, A. 4227. Sofya'daki İngiliz elçisi Elliot, 23 Ocak 1903'te yine bu anlamda belirtti. Bkz. *AP* Turkey No. 3 (1903), s. 27-28.

39 *Pester Lloyd*, 16 Mart 1903.

40 Özellikle Rusya'nın tutumu yüzünden Makedonyalılar ve milliyetçi Bulgarlar kendilerini çok rencide edilmiş hissettiler. Bununla ilgili olarak Sofya'da şöyle denmekteydi: "Buranın politik çevrelerinde ve Bulgar kamuoyunun büyük bir kesiminde Rusya'nın politikası hakkındaki hayal kırıklığı günden güne büyümektedir: hükümet çevrelerinde bile artık Rusya'dan ne Bulgaristan ne de Makedonya'daki Bulgar unsuru için hiçbir iyi şey, hiçbir gerçek ve hiçbir yarar gelmeyeceği inancı yavaş yavaş kendini kabul ettirmektedir" *Die Information*, Viyana, 21 Şubat 1903.

41 Pára'dan Goluçovski'ye, Üsküp, 25 Şubat 1903, No. 52, HHStA, PA XXXVIII/433.

42 Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 4 Mart 1903, No. 10 C, HHStA, PA XII/181. Aynı şey T. Tomoski tarafından basıldı, *Dokumenti od Vienskota archiva za Makedonija od 1879-1903*, Üsküp, 1955, s. 75-77. Eksarh Mart ayında Makedonya'ya, halktan sakin olmalarını istediği bir yazı gönderdi. Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 25 Mart 1903, No. 16 C, HHStA, PA XII/181.

isyan çıkarsa Bulgaristan'dan yardım bekleyemeyeceklerini hatırlattı. İsyancı hareketin ruh hali bir konsolosluk raporunda şöyle betimleniyordu:

> Ticari temsilcinin ve Rus konsolosunun tebligatı komite çevrelerinde bir yandan güvensizlikle diğer yandan hayal kırıklığı ile algılandı. Kimse memnun değildi. Bencil planları olduğu ileri sürülen Rus politikasına uzun zamandır güvenilmiyor. Bulgar hükümetinin tutumu da oybirliğiyle kınanıyor. Hükümetin şimdiki sözleri, önceki sözleriyle tamamen çelişkili bulunuyor ve deniyor ki, ani cephe değiştirmesi ... Makedon halkın moralini bozuyor ve bu halkı Bulgaristan'dan uzaklaştırıyor.[43]

Rusya'nın muhafazakâr Makedonya politikası, Sofya'daki Rus yanlısı Danev hükümetinin, milliyetçi eleştiriler karşısında kendisini savunmasını gitgide zorlaştırmaktaydı. St. Petersburg'da 1903 Martı sonunda Makedonya'daki Rus konsolosluklarının 25 Şubat-9 Mart arasındaki raporlarının özetleri yayımlandı. Bu özetlerden, Rus temsilcilerin Bulgar davasının dostları olmadıkları kesinlikle ortaya çıkmaktaydı. Manastır'daki Rus konsolosu, örneğin Makedon liderleri idarede iyi maaşlı daha yüksek makamlara ulaşmak gibi kişisel saiklerle üç Makedon vilayeti için özerklik istemekle suçluyordu. Onları her şeyin Rus himayesi altında gerçekleştirildiğini halka inandırmaya çalışmakla da itham etmekteydi. Konsolosa göre, ayrıca padişahın çıkarttığı af haberinin yayılmasını önlemeye de çalışmışlardı.[44] Makedonya'daki Bulgar davasını gözden düşürmeye uygun böyle raporların yayımlanması Bulgaristan'da düşmanca davranış olarak algılandı ve sonuç olarak kamuoyunun büyük tepkisine neden oldu.[45] Rus yanlısı hükümetin günleri artık sayılıydı.

Ama Osmanlı hükümeti de, 1903 ilkbaharında Makedonya'da çözümsüz gibi görünen problemlerle karşı karşıya olduğunu görmekteydi. Viyana reform programı çerçevesinde kabul ettiği yükümlülükleri, diğer sorunlar yanında bu programın kendi içinde çelişkili olması yüzünden yerine getirmek kolay değildi. Reform güçleri değişik nedenlerle statükonun devamından yana iseler de, örneğin politik suçluların affedilmesini Bâbıâli'ye kabul ettirdikleri için, bu statükonun içinin boşalmasına doğrudan yardımcı olmaktaydılar. Sultanın af iradesi mart başında çıktı.[46] Selanik'teki İngiliz başkonsolosluğu 3 Martta, bir isyanın yakın olduğu ve komitelerin şimdi de affa uğrayanların saflarından destek alacakları bilindiğinden,

---

43 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 10 Mart 1903, No. 21, HHStA, PA XXXVIII/392.
44 *Wolff's Telegraphisches Bureau*, 31 Mart 1903.
45 Forgách'tan Goluçovski'ye, Sofya, 16 Nisan 1903, No. 24 F, HHStA, PA XV/55.
46 Marschall'ın 3 Mart 1903 tarihli raporu, PAAA, Türkei 156, c. 52, A. 3061.

Müslüman halk arasında huzursuzluk çıktığını bildirdi. Başkonsolos, Müslümanların bu endişelerine katılıyordu.[47] Sadece Selanik'te 511 kişi serbest bırakılacaktı. Üç ilde toplam 2.000 kişi serbest kalacaktı.[48] St. Petersburg'taki Sırp elçisi de politik suçluların affını büyük bir hata olarak belirtmekteydi.[49] Gerçekten de kısa zamanda görüldü ki "sultanın son genel affiyla cezaları düşen Bulgarların bazıları özgürlüğe kavuştuktan hemen sonra tekrar çetelere katılmıştı."[50]

Reformların gerçekleştirilmesine daha büyük bir engel Arnavutların direnciydi. Arnavutlar, Osmanlı hükümetinin taraftar olduğu bütün Rumeli'de reform planı yerine Balkan Slav devletlerinin istediği yalnız üç "Makedon" vilayette reform tasarısının, reform bölgesinin gelecekte Sırbistan'a ve Bulgaristan'a bağlanmasına zemin oluşturacağından korkuyorlardı. Bu yüzden, nüfusunun çoğunluğunu Arnavutların oluşturdukları bölgelerin reform bölgesi kapsamı dışında tutulmasını istemekteydiler.[51]

Arnavutlar özellikle Eski Sırbistan adlı bölge konusunda çok hassastı. Genellikle Arnavutların oturduğu bu bölge, ancak 17. yüzyıldan beri Arnavutlaşma sürecine girmişti.[52] 1389 Kosova savaşından sonra Sırp toprak aristokrasisinin büyük bir kısmı İslamiyete geçmişti.[53] İpek patriği Arsenius III. Cernojeviç 1690'da 40.000 aileyle beraber geri çekilen Avusturya ordusuyla birlikte bölgeyi terk etmiş, bunu 1739'da Arsenius IV. Yovanoviç liderliğinde 15.000 ailelik ikinci bir büyük göç takip edince, Kosova'da bir tür yerleşim boşluğu oluşmuştu. Bu boşluk, sonraki devirde yavaş yavaş kuzey Arnavutluk'tan köylülerle doldurulduğu. 20. yüzyıl başlarında

47 Selanik'teki İngiliz başkonsolosu Biliotti, Makedonya'daki Helen davasına sempati duymaktaydı; Rodos adası doğumlu ve aslen Yunandı. Bu yüzden Makedonya sorununda İngiltere'nin Bulgarlara yakın politikasını haklı gösteren koşullar hakkındaki görüşünü, raporlarında Helen düşüncesine göre düzeltmeye çabalamaktaydı. Bunun için krş. D. Dakin, "British Sources Concerning the Greek Struggle in Macedonia, 1901- 1909", *BS* 2 (1961), s. 78-79.

48 *AP* Turkey No. 1 (1904), p. 4. Karşılaştırma için, isyancı hareketin en gelişmiş olduğu Manastır vilayetindeki isyancıların sayısı: Nisan sonunda yaklaşık 20 çete toplam yaklaşık 700 kişiyle mücadele vermekteydi. Bkz. *age*, s. 97-99.

49 Alvenleben'in raporu, St. Petersburg, 23 Mart 1903, PAAA, Türkei 156, c. 54, A. 4227.

50 *Kolnische Zeitung*, 21 Mart 1903.

51 Krş. Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungen*, c. 1, s. 149.

52 Krş. Bartl, *Die albanische Muslime...*, s. 52.

53 Bu ve sonrası için krş. F. Kanitz, "Die fortschreitende Arnautisirung und Muhamedanisirung Alt-Serbiens", *ÖMO* 14 (1888), s. 37-41; H. Kaleshi, "Das türkische Vordringen auf dem Balkan und die Islamisierung-Faktoren für die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes", *Südosteuropa unter dem Halbmond*, Münih, 1975, s. 125-138.

Mitrovice kazasının nüfusunun % 53'ü Müslüman Arnavut'tu, aynı yıl Vuçitrn ve Priştine kazalarında nüfusun % 87 ve % 78'ini oluşturmaktaydılar. İpek kazası nüfusunun % 50'sinden fazlası Müslüman Arnavut'tu. Diyakova, Gusinye ve Prizren kazaları da üçte iki veya daha fazla oranda Müslüman Arnavutlar tarafından iskân edilmişti.[54]

Arnavut aşiret reisleriyle kişisel ilişkileri sayesinde Arnavutların reform planına karşı direncini önceden gören Sultan Abdülhamid, 1903 yılı ocak ayı ortasında bir Arnavut olan Ferid Paşa Vlora'yı sadrazamlığa atadı. Büyükelçi Baron Marschall von Bieberstein bunu şöyle yorumluyordu:

> Saygın bir Arnavut ailesinin üyesi olan Ferid Paşa'nın, vatandaşları üzerinde büyük bir nüfuzu vardır. Arnavutlara karşı şiddet uygulamak istemeyen sultanın, muhtemelen bu halkı barışçı yoldan sakinleştirmek için bu nüfuzu değerlendirmek istemektedir.[55]

Ama Ferid Paşa'nın atanmasının pek yardımı olmadı. Avusturya-Macaristan konsolosu Pára, Üsküp'ten 19 Ocak 1903'te, görünüşe göre Kosovalı Arnavutların Yeni Pazar (Novi Pazar) sancağı Müslümanlarıyla birlikte reformlara karşı bir kampanya tasarladıklarını bildirdi.[56] Kendi yetki bölgesinde de benzer işaretler gören Manastır'daki konsolos Kral'a göre Arnavutlar genelde asla Makedonya'daki her iyileştirmeye karşı ilkesel bir düşmanlık göstermiyorlar, ama sonuçta zarar görmekten korkuyorlardı.[57]

Şubat ayında Arnavutların Priştine, Mitrovice, Dyakova ve Prizren yörelerinde suç işledikleri haberleri yoğunlaştı. Arnavutlar ayrıca Mitrovice'deki Rus konsolosu Şçerbina'nın kenti terk etmesini talep ettiler.[58] Mart sonuna doğru, Priştine, Vuçitrn ve Mitrovice kazalarına bağlı birçok Arnavut köyünün ahalisi Vuçitrn batısındaki bir yörede toplandı ve reformlara karşı olduklarını eylemle vurgulamayı kararlaştırdılar.[59] İlk olarak jandarma-

---

54 Tüm bilgiler Bartl'a göre, *age*, s. 53-59.

55 15 Ocak 1903, PAAA, Türkei 156, c. 49, A. 721. Ferid Paşa, Almanya ve Avusturya-Macaristan ile mümkün olduğunca sıkı işbirliğini savunan bir politikanın taraftarı diye bilinmekteydi. Türk tarihinde onun sadrazamlığa atanması, zaman zaman Alman büyükelçisinin önerisine dayandırılmaktadır. Bu sorun ile ilgili olarak bkz. İ. M. K. İnal, *Osmanlı devrinde son sadrazamlar*, c. 11, İstanbul, 1950, s. 1601-1623.

56 No. 16, HHStA, PA XXXVIII/433.

57 23 Şubat 1903, No. 12, HHStA, PA XXXVIII/392.

58 13/26 Şubat 1903 tarihli *Štampa*, 2 Mart 1903 tarihli Belgrad raporuna ek, PAAA, Türkei, 156, c. 52, A. 3210.

59 Vuçitrin ve Mitrovica'da 1903 Mart sonundaki olaylar, Üsküp'teki Avusturya-Macar konsolosu Pára'nın raporunda ayrıntılarıyla anlatılıyor: 31 Mart 1903 tarihli şifre telgraf, No. 16, HHStA, PA XXXVIII/433.

ya Hıristiyanların alınmasına öfkelenmişlerdi. Yaklaşık 1000-1500 silahlı Arnavut,[60] Vuçitrn'deki yetkilileri 8 Sırp jandarmayı kentten uzaklaştırmaya zorladı. Bu silahlı grup daha sonra 30 Martta, 14 Sırp jandarmasının uzaklaştırılmasını sağlamak için Mitrovice'ye doğru yola çıktı. Ama Mitrovice'nin komutanı Şemsi Paşa, kent girişlerini kapattı ve Arnavutları sükûnetle geri çekilmeye çağırdı. Buna rağmen çatışma çıktı, kent komutanı Arnavutlara karşı top kullandı. 50 Arnavut öldü.[61] Bu arada Rus konsolosu Şçerbina'ya da bir Arnavut tarafından ateş açıldı ve konsolos aldığı yaralar sonucu öldü.[62] Baron von Calice bu konu hakkında şunları yazıyordu:

> Arnavutlar ne istiyor? Reform tasarısına karşı nümayişte bulunmak ve uygulanmasını engellemek. Bununla doğrudan Bulgar devrimci propagandasına yardımcı oluyorlar. Yani Bâbıâli'yi komitecilere karşı savaşan ve sınırları koruyan birliklerinin bir kısmını çekmeye zorluyorlar... Burada Bulgar devrimci propagandası ile Arnavutların tek bir hedefte, yani reformları engellemekte birleştiklerinde şüphe yoktur...[63]

Makedon komiteleri, Hıristiyanların Osmanlı jandarmasına girmelerini engellemek için her şeyi yaptılar. Buna cesaret edenler çoğu kez öldürüldü.[64] Bâbıâli'nin büyükelçiliklere gönderdiği bir açıklama şöyleydi:

> İmparatorluk yetkililerinin her türlü yüreklendirmelerine karşın, komitelerin etkinlikleri sonucunda, Hıristiyan jandarmaların işe alınması henüz tamamlanamadı. Bununla birlikte, Hıristiyanlar için görev yerleri açık bırakıldı...[65]

Arnavutların reformlara muhalefetini kırmak için umumi müfettiş Hilmi Paşa hemen önlem almayı gerekli görüyordu. Önce, bütün büyükçe yerleşim yerlerinde reformların uygulanmasının bir gereklilik olduğunu

---

60 Mitroviçe'ye doğru yola çıkan isyancı Arnavutların sayısı, 3 Nisan 1903 tarihli *Le Figaro*ya göre 3.500 kişiydi.

61 Üsküp'teki İngiliz konsolos yardımcısı Fontane, ölü Arnavutların sayısını 317 olarak veriyor. *AP*, Turkey, No. 1 (1904), s. 43-44.

62 Krş. Üsküp konsolosluğu, Şifreli tel, 1 Nisan 1903, No. 17, HHStA, PA, XXXVI-II/433; *Le Figaro*, 3 Nisan 1903; Calice'nin tel raporu, İstanbul, 10 Nisan 1903, HHStA, PA XII/181.

63 İstanbul, 2 Nisan 1903, No. 17 B, HHStA, PA XII/181. Popov, Arnavutluk'taki bu huzursuzlukların Avusturya-Macaristan'ın temsilcileri tarafından kışkırtıldığı görüşündedir. Bkz. *Avstro-Ungarija i reformite v Evropejska Turcija*, s. 53. Balkanlarda Sırp karşıtı yürüyüşlerin Avusturya-Macaristan'ın hoşuna gittiği doğru olsa da gelişmenin o evresinde bunun düşük bir olasılık olduğu kabul edilmelidir. Buna karşın Skendi, bu huzursuzlukların ateşçisinin padişah olduğuna inanmaktadır. Bkz. *The Albanian Awakening*, s. 295. Bu tahminin doğruluğu da şüpheyle karşılanmalıdır.

64 Krş. Dakin, *The Greek Struggle in Macedoia*, s. 89-90.

65 No. 25 J raporuna ek, İstanbul, 12 Mayıs 1903, HHStA, PA XII/182.

ilan etti ve yeni düzenin karşıtlarına sert muamele edileceğini belirtti.[66] Buna karşılık padişah, antlaşmalar yoluyla Arnavutların kararını değiştirmeye çabalamaktaydı. Bu amaçla nisan başında, huzursuz bölgeye bir sakinleştirme komisyonu gönderdi. Ama bu komisyon görünen bir başarı sağlamadı.[67] Padişahın hâlâ Arnavutlara sert davranmak istememesine rağmen, Sadrazam Ferid Paşa artık gerekirse şiddet kullanarak reformların uygulanmasını sağlamaya kararlıydı.[68] İsyancı Arnavutlara karşı kullanılacak birlikler Kosova vilayetinde toplandı,[69] 6 Mayısta Dyakova'ya, 15 Mayısta İpek'e girdi. 23 Mayısta aralarında hareketin lideri Müderris Hasan Efendi de bulunan 17 Arnavut yakalanıp Anadolu'ya sürgüne gönderildi.[70] Sadrazam 23 Mayısta Avusturya-Macaristan büyükelçisine, Arnavut direncinin tamamen kırıldığını bildirdi. Arnavutlara karşı sert tutum bütün dünyaya gösterdi ki, diye devam ediyordu, padişah ve hükümet reformları yapmaya gerçekten niyet etmiştir.[71]

Bu arada Makedon devrimci hareketi içinde, genel isyanın ilkbaharda mı yoksa yazın mı yapılması gerektiği tartışması devam etmekteydi. Selanik'te alınan karara rağmen Delçev ve Petrov gibi bazı liderler, isyanı daha geç bir döneme erteletebilecekleri ümidini hâlâ kaybetmemişlerdi.[72] Örneğin Delçev, çetesiyle birlikte Drama yakınındaki Angista'da bir demiryolu köprüsünü 1 Nisanda havaya uçurduktan sonra,[73] D. Gruev ile birlikte isyan meselesini konuşmak için 15 Nisanda Selanik'e gitti.[74] Gruev bu arada merkez komitenin erken isyanla ilgili kararına razı olmuştu ve Manastır devrim bölgesinin mayıs başlarında kararlaştırılan toplantısının hazırlıklarıyla meşguldü. Bu yüzden hâlâ bir genel isyana karşı çıkan Delçev'e kulaklarını tıkadı.[75]

---

66 Pára'dan Goluçovski'ye, Üsküp, 4 Nisan 1903, No. 100, HHStA, PA XXXVIII/433.
67 Pára'dan Goluçovski'ye, Üsküp, 6 Nisan 1903, No. 104, HHStA, PA XXXVIII/433.
68 Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 15 Nisan 1903, No. 19 C, HHStA, PA XII/181.
69 *Biogradske Novine* ve *Odjek* gibi Sırp gazeteleri, suçluların kaçmalarına zaman tanımak için birliklerin kasten yavaş hareket ettikleri iddiasıyla Arnavutluk'taki bu seferi maskaralık olarak adlandırmaktaydı. Krş. Belgrad raporu, 23 Mayıs 1903, PA-AA, Türkei 156, c. 64, A. 7524.
70 Pára'dan Goluçovski'ye, şifreli tel No. 51, Ristovat, 24 Mayıs 1903, HHStA, PA XXXVIII/433.
71 Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 27 Mayıs 1903, No. 29 B, HHStA, PA XII/182.
72 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 130.
73 Andonovski-Poljanski, *Goce Delçev i njegovo vreme*, s. 75.
74 *Age.*
75 Delçev Serez bölgesinde pek az tüfek olduğunu ileri sürdüğünde, Gruev merkez komitesinin zamanında gizlice Atos dağı üzerinden Serez'e yeterince tüfek sokacağına dikkat çekti. Krş. Katarciyev, *Serskiot okrug...*, s. 238.

2. SELANİK SUİKASTLARI (1903 YILI NİSAN SONU) VE MAKEDONYA HAREKETİNE ETKİLERİ

Delçev, Selanik'te o sırada bir dizi sansasyonel suikastın son hazırlıklarıyla uğraşan "Gemicii" adlı anarşistlerle de bir araya geldi.[76]

Anarşist düşünce Makedon hareketine "Makedon Gizli Devrimci Komitesi" (*Makedonskijat taen revoljucionen komitet*) aracılığıyla taşınmıştı. Bu komite 1898'de Bulgar ve Makedon öğrenci grubu olarak İsviçre'de ortaya çıkmıştı. Ama başlangıcı 1896'ya dayanır.[77] O yıl Filibe'de lise öğrencisi M. Gercikov ve arkadaşı P. Mancukov ile Velesli bir Makedon olan J. Bojkov, Makedonya'nın kurtuluşu için çalışmak üzere bir araya geldiler.[78] Ertesi yıl Gercikov ve Mancukov, eğitim amacıyla bulundukları Cenevre'de, aralarında Mercanov adlı bir Makedonyalının da bulunduğu yeni ahbaplar edindiler. Bu genç öğrenciler genellikle Rus göçmen çevreleriyle ilişkide kurup Rus Bakunin taraftarlarının etkisi altına girdiler.[79]

Bu öğrencilerin faaliyetleri hakkında bugün kesin bilgi yoktur.[80] Paris'te yasadışı bir "Makedon Gizli Devrimci Komitesi Çağrısı" bastırmışlardı. Temmuz 1898'de *Glas na makedonskijat taen revoljucionen komitet* (MGDK'nin Sesi) dergisinin bir baskısı çıktı. Birkaç ay sonra bunu, "Makedon Devrimci Teröristlerin Yayın Organı" olduğunu belirten *Otmiştenie* (İntikam) adlı derginin ilk sayısı izledi.[81] Bu grup, Makedonya'nın tam bağımsızlığı için mücadele eden bir grup olduğunu ileri sürmekteydi.[82] Programında, Makedonya'da birçok halkın yan yana yaşadığı olgusundan hareket etmekteydi. Bu değişik unsurları bir ortak harekette birleştirmeye çalışılmalıydı. Hiçbir halkın önceliği veya önderliği olmayacaktı. Bulgar, Sırp ve Yunan şovenizmi ile en sıkı bir şekilde mücadele edilmeliydi. Sultana karşı kurtuluş mücadelesine, barışçı Türk halkı da alınmalıydı.

Gercikov ve arkadaşları 1899'da Bulgaristan'a döndüler.[83] Gercikov İç Örgüt'e katıldı. Taktik olarak sabotaj eylemleri taraftarı ve genel isyan kar-

---

76 Andonovski-Poljanski, *age*, s. 75.

77 Pandevski, *Nacionalnoto praşanje vo makedonskoto asoboditelno dvijenje*, s. 262.

78 Mihail Gercikov, Filibe'deki Bulgar Milli Bankası (Narodna Banka) müdürünün oğluydu. Petır Mancukov ünlü Filibe metropoliti Natanail Ohridski'nin torunuydu. Bkz. Silyanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 244; *V. Makedonija i Odrinsko...*, s. 19.

79 Silyanov, *age*, s. 244; Pandevski, *age*, s. 262-263.

80 Krş. Pandevski, *age*, s. 262.

81 *Age*, s. 263-264.

82 Bu ve sonrası için krş. MGDK'nin programı, *Zbornik na dokumenti za sozdanaje na makedonskata drjavnost (1893-1944)*, Üsküp, 1970, s. 23-24.

83 *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 19 vd.

şıtı olarak tanındı. Buna karşılık Mancukov ve Mercanov, bu örgütle sürekli ilişkide olmalarına rağmen anarşist yaşamlarını var olan tüm örgütlerin dışında sürdürmeye devam ettiler. Böylece 1899'da yeni seçilen Yüksek Makedon Komitesi'ne, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa sermayesine yönelik çok sayıda suikast öngören planlar sundular.[84] Aynı şekilde padişaha da bir suikast planlanmıştı. YMK'nın şefi B. Sarafov, bu teşebbüsü finanse etmeye hazır olduğunu söyledi. Böylece bir anarşist komplocu çevresi Balkanlarda ortaya çıktı. Bu çevre, Filibe, İstanbul ve Selanik'i kapsamaktaydı ve Cenevre üzerinden uluslararası anarşist gruplarla bağlantıyı sürdürmekteydi.[85]

Bu suikastçı çevre Selanik'te, Mercanov'un işbirliği sağladığı "Gemicii" grubu tarafından temsil edilmekteydi. Grup çoğunlukla orta Makedonya kenti Veles kökenli lise öğrencilerinden oluşmaktaydı. 1900 yılında Selanik'teki Osmanlı Bankası binasının karşısında bir dükkân kiralandı ve bu Avrupa sermaye kurumunu havaya uçurmak için sokağın diğer tarafına bir yeraltı geçidi kazılmaya başlandı.[86] Yeraltı geçidi 1903'te bitirildi. Bu arada da yeterli miktarda dinamit hazırdı. Fakat G. Delçev 1903 başında suikastın daha geç bir tarihe ertelenmesini istedi. Çünkü İç Örgüt, Yunanistan'da satın alınan ve o zaman Selanik'te limana gelmesi beklenen büyük miktarda tüfeğin naklini tehlikeye atmak itemiyordu.[87] D. Gruev de 1903 ilkbaharında anarşistlere, tasarlanan suikastı sonbahara, yani "büyük güçler hâlâ Türkiye'ye müdahale etmemişse bazılarına karşı son darbe olarak" genel Makedon isyanının sonrası bir tarihe ertelemeyi önerdi.[88]

Lakin Delçev ve Gruev'in tavsiyeleri de artık "Gemicii" grubunun gençlerini durdurmadı. İç Örgüt şeflerini halkın isyan etme yeteneğine inanan demode köylü liderleri olarak gördüklerinden, onların gözünde böyle kişiler kurtuluş mücadelesinin liderliğine zaten uygun değillerdi.[89] Uzun zamandır hazırladıkları planları 28 Nisan 1903'te uygulamaya başladılar. Öğle vakti sıralarında Fransız yolcu vapuru "Quadalquivir" Sela-

---

84 Bu ve sonrası için krş. Şatev, *V Makedonija pod robstvo. Solunskoto sızaklјatie*, s. 76-79.

85 Bulgar teröristleri İstanbul ve Selanik'te Ermeni anarşistlerle beraber çalışmaktaydı. Krş. Silyanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 247.

86 Krş. Şatev, *age*, s. 83-89.

87 Krş. Şatev, *age*, s. 305. Delçev'in "Gemicii" grubuyla ilişkileri hakkında bkz. K. Bitoski, "Gemiciite i nivnito odnosi so Goce i so makedonskata revolucionerna organizacija", *Goce Delçev i makedonskoto nacionalno revolucionerno dvijenje*, Üsküp, 1973, s. 113-123.

88 Krş. Şatev, *age*, s. 342-343.

89 Krş. Silyanov, *age*, s. 247.

nik limanını terk ederken dinamit patlatıldı. Vapur tamamen yandı.[90] Bunu akşamleyin eski ve yeni garın arasındaki raylardaki patlama izledi. Muhtemelen, İstanbul'dan gelen bir tren geçerken patlayacaktı. Ama tesadüfen trenin lokomotifinde yalnızca küçük bir zarar oluştu.[91] Osmanlı Bankası binası, 29 Nisanı 30 Nisana bağlayan gece havaya uçuruldu. Bu noktada komşu Alman Bovling kulübünün lokali de tahrip edildi. Anarşistler gece yarısı Alman okuluna doğru bomba fırlattılar ve okul binasında büyük zarara neden oldular. Askeri birliklerle anarşistler arasındaki silahlı çatışma bütün gece sürdü. 2 Mayısta garnizona başarısız bir saldırı düzenlendi. Anarşist Kirkov, 3 Mayısta binayı havaya uçurmak için telgraf dairesine girdi. Fakat planını gerçekleştiremeden kurşunlandı ve öldü. O günlerde öyle olaylar yaşanıyordu ki görgü tanıkları korkudan donup kalıyordu. Örneğin "Gemicii" grubunun lideri Yordan Popyordanov el bombalarını dairesinin balkonundan rastgele sokağa atmaktaydı. Bu arada son bombayla da kendini öldürdü.

Selanik suikastları Avrupa kamuoyunda şaşkınlık yarattı. *The Times* 4 Mayıs 1903'te şöyle yazıyordu:

> Komitelerin hesapları alçakça olduğu kadar aptalca. Amaçları, hep kabul ettikleri gibi, *Makedonyanın Türklerden kurtulması için Avrupa'nın* müdahale etmesi. Önceleri bu amaç için Türkleri öfkelendirip kurtarmaya yemin ettikleri Hıristiyanları kitle halinde katletmesini sağlamaya çalıştılar. Müslümanlara karşı işledikleri onca cinayete ve suça rağmen Müslümanları Avrupa basınında etkili bir "mezalim kampanyası"na renk katacak kadar kışkırtmayı başaramadılar. Dolayısıyla ikinci bir Avrupa'nın ilgisini çekme yöntemine, şimdi ilk planlarıyla aynı anda yürüttükleri yönteme başvurdular. Avrupalıların hayatına ve malına kastetmeye kararlılar ve Selanik'teki dinamit kepazeliği de bu çabalarının açılış töreniydi.

Avrupa gazeteleri, okuyucularının dikkatini Makedonya sorununun bu şimdiye kadar hiç dikkate alınmayan noktalarına çekmeye başlamıştı. 11 Mayıs 1903 tarihli *Globe*'da şu okunmaktaydı:

> Güya Türkiye'ye karşı ayaklanmaya ve Bulgaristanla birleşmeye çalışan Hıristiyanların hayatı, bir Türk karakolunun yanında değillerse bir an bile güvende

---

90 Bunu, gemiye yolcu olarak binen Şatev yapmıştı. *age*, s. 358-369.

91 Bu ve sonrası için krş. Selanik Avusturya-Macar başkonsolosluğunun raporları; 29 Nisan 1903, No. 31 ve 5 Mayıs 1903, No. 32, D. Zografski *Izveştai od 1903-1904 godina na avstriskite pretstavnici vo Makedonija* Üsküp, 1955, s. 34-35 ve 36-39; M. Brunau *Das Deutschtum in Mazedonien*, Stuttgart, 1925, s. 28-30; S. S. Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya. Enver Paşa*, İstanbul, 1970, c. 1, s. 449-450.

değil. Eğer çetelere para vermeyi, devrimcilere katılmayı reddederlerse, komiteye bilgi vermezlerse ya da Türklere komiteler hakkında bilgi verirlerse komiteciler onları öldürüyor.

Anarşistlerin Makedonya sorununun çözümünü Avrupa politikasının gündemine taşıma amacı gerçekleşmedi. Suikastlar Makedon davasına büyük zarar verdi.[92] Selanik'teki Bulgar ticaret temsilcisi bu eylemleri "yönsüz ve bulanık kafaların Makedon davasında işledikleri büyük suç" diye görüyor, "Türkiye avantaj topladı ve Makedonyalıların özgürlüğü en az 20 yıl geriye atıldı"[93] diyordu.

Osmanlı güvenlik makamları suikastlardan sonraki günlerde, Müslümanların olası taşkınlıklarını önlemek için o kadar uğraştılar ki başlarını kaşıyacak vakitleri bile kalmadı.[94] Bu gerçekten zor bir görevdi. Çünkü Makedonya kentlerindeki halk her an yeni bir sabotaj veya suikast beklemekteydi. Müslümanlar camilerde toplanıp karşı eylemlerde bulunmayı düşündüler.[95] Anadolu kıyılarında bekleyen Avusturya filosu, Hıristiyanların hayatını korumak için Selanik'e gönderildi.[96] Avusturya-Macaristan ile aynı konumda olması gerektiğini düşünen İtalya aynı şekilde bir filoyu Selanik'e gönderdi.[97] Müslümanların Hıristiyanlara karşı taşkınlıkları 6 Mayıs'ta Manastır'da patladı. Bulgarların camileri havaya uçurduğu söylentisi, Müslümanları Bulgar avına yöneltti.[98] Birlikler kent merkezindeki sokakları kesene kadar en az 10 kişi yaşamını yitirdi.[99]

---

92 "Diplomatik çevrelerde Selanik olayları Avrupalıların Makedonyalılara duyduğu sempatiye indirilmiş öldürücü bir darbe olarak görülüyor." *The Daily Telegraph*, 4 Mayıs 1903.

93 Wangenheim'in raporu. Tarabya, 26 Mayıs 1903, PAAA, Türkei 156, c. 64, A. 7703.

94 "Türk makamları, devrimcilerin böyle katliamları istediklerinin ve bu katliamların gerçekleşmesini sağlamak istediklerinin farkındaydı. Bütün güçlerini böyle katliamları engellemeye yoğunlaştırdılar...", *Neues Wiener Tagblatt*, 12 Mayıs 1903.

95 Silyanov, *Osvaboditelnite borbi...*, c. 1, s. 264.

96 Wangenheim'in İstanbul'dan telgrafı, 1 Mayıs 1903, PAAA, Türkei 156, c. 60, A. 6296.

97 Hickel'den Goluçovski'ye, Selanik, 15 Mayıs 1903, No. 35 pol., HHStA, PA XXXVIII/407.

98 Manastır'daki 6 Mayıs olaylarının ayrıntılı betimlemesi Kral'ın Goluçovski'ye gönderdiği raporda var, Manastır, 9 Mayıs 1903, No. 52, HHStA, PA XXXVIII/392 ve Manastır Sırp başkonsolosu M. G. Ristiç'in raporu, Lj. Lape, *Izveştai od 1903 godina na srpskite konsuli, mitropoliti i uçilişni inspektori vo Makedonija*, Üsküp, 1954, s. 202-207.

99 Yukarıda belirtilen raporunda konsolos Kral, ölü sayısını 10 olarak veriyor. Sırp konsolosu Ristiç'in raporuna göre 11 ölü vardı, *age*, Silyanov'a göre 14 kişi öldü, *age*, s. 265. Nihayet Baron Calice 18 ölüden söz eder; İstanbul, 13 Mayıs 1903, No. 25 C, HHStA, PA XII/182.

O anda genel isyanı hazırlamakla meşgul olan İç Örgüt için Selanik suikastları çok can sıkıcıydı. Güvenlik makamları, herhangi bir şekilde İç Örgüt ile ilişkisi olan yaklaşık 2.000 kişiyi yakaladı.[100] Birçok yerde yerel komiteler dağıldı. Örgütün özellikle Cuma isyanından sonra, sonbaharda sıkıştığı Vardar'ın doğusundaki bölgelerde, 1903 yılında Osmanlı egemenliğine karşı son ayaklanma isteği ve hazırlığı da yok olmuştu.[101]

Bu yetmezmiş gibi İç Örgüt aynı dönemde en iyi liderlerinden biri olan Goce Delçev'i kaybetti. Olası bir tutuklamadan kaçmak için, suikastlardan sonra Selanik'i alelacele terk etmek zorunda kalmıştı. Sandanski, dağa çıkarken ona refakat etmesi gereken bir çeteyi Serez ovasına yolladı.[102] Ama Delçev ve refakatçileri, 3 Mayısta Serez'in güneyindeki Banica köyünde Osmanlı birlikleri tarafından kuşatıldı. Saatlerce süren bir çatışma esnasında, 4 Mayısta, Delçev öldürüldü.[103]

Selanik suikastlarının sonucunda Makedonya'da Bulgar Eksarhlığının ve okullarının gördüğü zarar, Eksarhı pek etkiledi. Baron von Calice'nin öğrendiği gibi Eksarh esasen Makedonya'daki genel gelişmeden dolayı büyük bir hayal kırıklığına uğramıştı:

> O, Rusya ile ittifakımızın kanıtlanmış sağlamlığı, Arnavutların gerçek tüfek ve top ateşiyle bastırılmaları, Avusturya-Macaristan ve İtalya filolarının Selanik'ten çekilmeleri ve İngiliz ve Fransız gemilerinin adı geçen limanda müdahale etmeyişlerini şaşkınlıkla karşıladığını hiç gizlemiyor. Şaşkın bir şekilde, bütün bunlar Bulgarlar için, *Avrupa'nın onların kaderleriyle ilgilenmediklerinin* kanıtıdır diyor.[104]

Makedonya'daki Bulgar cephesinin 1902 sonbaharından beri aldığı yenilgiler Bulgar iç politikasını da etkiliyordu. Rus yanlısı Danev kabinesi, Rusya'nın yardımlarına dayanan umutlarının birbiri ardında yerle bir olduğunu gördü. O tarihteki Bulgar hükümetinin çaresizliğini Danev'in, Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi Kont Forgách'a açıkça şu so-

---

100 Bilgi *Istorija na Makedonija*, s. 186'ya göre. Kosova vilayetinin Veles, İştip, Kumanovo ve diğer kazalarındaki tutuklamalar hakkında Üsküp Sırp başkonsolosunun raporuna bkz. 10 Mayıs 1903 (e.t.), Lape, *Izveštai...*, s. 231-232. Üç vilayette tutuklanan veya göz altına alınan Bulgar eşrafı hakkında bkz. Sofya'daki rapora Bulgar hükümetinin ek bildirisi, 15 Ağustos 1903, PAAA, Türkei 156, c. 69, A. 12216.

101 Krş. Silyanov, *age*, s. 276.

102 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 133.

103 *AP* Turkey No. 1 (1904), s. 124; Andonovski-Poljonski, *age*, s. 79-80.

104 İstanbul, 20 Mayıs 1903, No. 27 B, HHStA, PA XII/182. Tomoski'deki kopyası, *Dokumenti od Vienskata archiva...*, s. 112-113.

ruyu sorması gösterir: "Balkan meseleleri hakkında aralarında hiçbir art düşünce olmaksızın karşılıklı güvene dayanan bir mutabakat olan büyük güçler, örneğin Girit analojisini izleyerek, Makedonya'yı birlikte işgal etmek gibi kesin huzur ve düzeni sağlayacak bir adım atmayı kararlaştıramazlar mı?"[105] Danev'in kabinesi 15 Mayıs 1903'te istifasını vermek zorunda kaldı.

General Raço Petrov liderliğinde 19 Mayısta kurulan yeni Bulgar hükümeti, Avusturya dostu olarak kabul edilmekteydi. Bu hükümet, Stambulovcu politika geleneğine sadık bir şekilde Osmanlı sultanına karşı iyi niyetli davranmaya büyük önem verdi. Petrov, Sofya'daki Osmanlı komiseri Ali Ferruh Bey'i ziyaret edip ona eşkıya çetelerinin Osmanlı topraklarına geçişlerini önleyeceği, güneydeki sınırı daha iyi denetleyeceği ve Makedon komitelerini desteklemeyeceği güvencesini verdi.[106] Kont Forgách 29 Mayıs 1903'te şu bilgiyi veriyordu:

> Stambulov geleneğine bağlı olarak, şimdiki hükümet Makedonya'nın özerkliğini talep etmiyor; yalnızca var olan Türk kanunlarının kullanılmasını, Avusturya-Macaristan ve Rusya tarafından kararlaştırılan reformların yürürlüğe konulmasını ve etnik kardeşlerinin kültürel ve dinsel gelişimleri için özgürlük istemektedir.[107]

"Halkçı Liberal Parti"nin (Stambulovcu) organı olan *Nov vek* gazetesi, Bulgaristan'ın dışişleri politikasının ana hatlarını 12-25 Mayıs 1903'te yönlendirici bir makalede açıkladı.[108] "Şimdiki bakanlığın kurulması ve Türk imparatorluğundaki etnik kardeşlerimizin üzücü durumlarının sebebi, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki kötüleşen ilişkilerde" yatmaktaydı. Gazeteye göre, Bulgaristan'ın Rus yanlısı hükümetleri her zaman, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Bulgarların durumunun düzeltilmesi yalnızca bu imparatorluğa karşı düşmanca bir tutumla gerçekleştirilebilir görüşündeydi. Bu görüş doruk noktasına, Osmanlı topraklarına baskınlar esnasında 1895 yılında ve 1902 sonbaharında ulaşmıştı: "Türkiye'deki Bulgarların şimdiki vahim durumları, bu görüşün büyük zaferleri hanesine yazılmalıdır." Buna karşılık Halkçı Liberaller, Bulgarların durumlarının düzeltilmesi en iyi şekilde Osmanlı İmparatorluğu ile dostane ilişkilerin kurulması sayesinde başarılabilir düşüncesindeydi:

---

105 Forgách'tan Goluçovski'ye, Sofya, 14 Mayıs 1903, No. 29 B, HHStA, PA XV/56.

106 Forgách'tan Goluçovski'ye, Sofya, Şifre tel, 21 Mayıs 1903, No. 66, HHStA, PA XV/56.

107 Sofya, 28 Mayıs 1903, No. 32 A-J. HHStA, PA XV/56.

108 Makalenin özet çevirisi Alman Sofya başkonsolosluğunun raporunda ek olarak bulunmaktadır; 27 Mayıs 1903, No. 116, PAAA, Türkei 156, c. 64, A. 7766.

Yabancıları işe karıştırmadan, karşılıklı çıkarlar yararına süzeren hükümetle doğrudan ilişkiler kuracağımız konusunda dürüstçe kararlı olduğumuzdan Türk başkentinde emin olunduğunda ve bu kanı kendisini kabul ettirdiğinde, Türkler de ırkdaşlarımıza karşı aldıkları önlemlerden vazgeçecekler ve bizim görevimizi kolaylaştıracaklardır.

Bulgar dış politikasındaki Bâbıâli'yle daha iyi ilişkiler yararına söylem değişikliği, 1898'den beri Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında görülen yakınlaşma bağlamında görülmelidir. Padişah Nisan 1899'da Yunanistan ile bir ittifak veya askeri antlaşma imzalamayla ilgilenir gibiydi.[109] Bu gerçekleşmese de, iki ülke arasındaki bir uyuşmazlık, 2 Nisan 1901 tarihinde bir konsolosluk antlaşması yapılmasının kararlaştırılmasıyla ortadan kaldırılmış oldu. Nihayet 1903 ilkbaharında Yunanistan için avantajlı bir ticaret antlaşması imzalandı. Yeni dostluğun bir emaresi olarak padişah Yunanistan kralına ve veliahdına yüksek nişanlar verdi. Bu konuda Atina'daki Alman diplomatik temsilcisi, "Madalyalar, Makedonya'daki karışıklıklardan ortaya çıkan ve burada ... hüküm süren korkunun meyvesidir" diyordu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı özellikle nazik ve dürüst hareket ediliyordu, çünkü "Türk egemenliği Avrupa'da parçalanırken ... Yunanistan'ın askeri ve mali açıdan kötü durumda olması yüzünden ... hiçbir söz söyleme hakkına sahip olamayacağı" hissedilmekteydi.[110] Yani Yunanlılar da kendi bakış açılarından da Bâbıâli'ye yanaşmakta yarar görüyorlardı, çünkü Makedonya hakkındaki taleplerini sürdürmenin padişahın iyi niyetine bağlı olduklarını bilmekteydiler.

Bu talepler, Yunanistan'daki milliyetçi derneklerin 1897 yenilgisinden sonra Helen ideolojisine yeniden hayat vermek için çabaladıkları bir dönemde şiddetle vurgulanmaktaydı. Atina'da yaşayan Makedonyalılar, Paris gazetesi *Le Temps*'da bütün Makedonyalıların cankurtaran simidi gibi Sofya'ya baktıklarını ileri süren bir makale gibi küçük bir nedenden dolayı Şubat 1903'te bir protesto toplantısı yaptılar.[111] 17 Nisan 1903'te büyük güçlerin temsilciliklerine verilen bir memorandumda, her zaman Helen anavatanının bir parçası olan ülkelerinin bütünlüğünü savunacaklarına ant içtiler. Makedonya'nın bazı çevrelerinde halkın yabancı lehçe konuşmasına rağmen, ülke dilinin Grekçe olduğunu kimse göz ardı edemez-

---

109 Bunun ve sonrası için krş. Driault/Lhétier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, cl 4, s. 488-490; R. Poplazarov, *Grçkata politika sprema Makedonija vo vtorata polovina na XIX i poçetokot na XX vek*, Üsküp, 1973, s. 30-32.

110 Rapor, 6 Mart 1903, No. 18, PAAA, Türkei 156, c. 53, A. 3444.

111 Atina'dan rapor, 23 Şubat 1903, PAAA, Türkei 156, c. 52, A. 2888.

di.[112] Atina Üniversitesi rektörü, aynı zamanda Helenismos derneğinin başkanı olan N. Casasis, Bulgarlara karşı adeta bir tür Haçlı seferi başlattı. Sofya'daki Yüksek Makedonya Komitesinin başkanı Mihailovski'ye yazdığı bir açık mektupta şöyle diyordu:

> ...Turan ırkından geliyorsunuz, onun doğasına ve eğilimlerine sahipsiniz. Ama, Slavlarla temas ettiğiniz, ilişki kurduğunuz için şu ana kadar özgün bir etnik özellik kazanmamakla birlikte, onlarla karıştınız. Bugün Slav ve Bulgarlardan oluşan çifte köken etkisine bağlı kalmış bir karışımsınız... Memleketlilerime salık verdiğim ırk uyuşmazlığının tüm filozoflar tarafından kınandığını ileri sürüyorsunuz... Heyhat! Halklar arasındaki uyuşmazlık bir doğa yasasıdır, aynı şekilde genel olarak her mücadele, organik çevrede olduğu gibi inorganik evrende de beliren, ortaya çıkan bir doğa yasasıdır... İnsanlığın gelişmesini, ilerlemesini bu uyuşmazlık ilkesine dayandıran çağdaş toplumsal bilim için de ayrı durum geçerlidir... Bulgarlık Hellenizme karşı mücadele edemezdi; ne sayısal gücü, ne de düşünsel ve tinsel gücü böyle bir çatışmaya girmesine elverirdi...[113]

Bu ideolojik faaliyetlerin yanında Yunanlılar önce Manastır vilayetinin kuzey kazalarında Makedon devrimci hareketine karşı bir savunma örgütünü yaşama geçirmeye yöneldiler. Bu görev için Helenizmin yorulmaz savaşçısı olarak daha önce kendini kanıtlayan Germanos Karavangelis adlı bir papaz seçildi. Karavangelis 1900'de Kastoria metropolitliğine atandı.[114]

Karavangelis kısa zamanda Kastoria'daki Osmanlı makamlarıyla çok iyi antlaşmayı başardı. Burada H. N. Brailsford'a "Türklerle ittifakının sadece geçici olduğunu" bildiriyordu; "Helenizmin muzaffer olacağı büyük gün gelecekti. Ama önce Bulgarları ezmek lazımdı."[115] Patrikliğe sadık kalan Hıristiyanlara, devrimci çetelerin takibatında yetkililere yardımcı olmalarını emretti.[116] Rum Ortodoks patriğin Manastır metropolitine verdiği, Osmanlı makamlarını Bulgar kışkırtmasına karşı aldığı önlemlerde

---

112 "Mémoire de l'assaciation centrale macedonienne d'Athenes", Atina'dan rapora ek, No. 55, 3 Mayıs 1903, PAAA, Türkei 156, c. 61, A. 6668.

113 "Ulusal Atina Üniversitesi rektörü, felsefe, hukuk ve siyasi iktisat profesörü, "L'Hellénismos" kuruluşunun başkanı N. Casasis'in, Sofya Üniversitesi eski profesörü, Sobranya eski üyesi, günümüzde Sofya'da, Makedon –Edirne Yüksek Komitesi başkanı St. Mihailovski'ye verdiği basılı yanıt. Atina, 7 Temmuz 1903."

114 Krş. Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia*, s. 119; Poplazarov, *Grçkata politika...*, s. 37-39.

115 *Macedonia. Its Races and their Future*, s. 194.

116 Krş. Dakin, *age*, s. 132.

destekleme emri,[117] aynı şekilde bu bağlamda görülmelidir. Şimdi artık güney Makedonya'da birçok yerde Eksarhistler yetkililere ihbar ediliyordu. Konsolos Kral şöyle diyor:

> Şüphesiz ki Bulgar okul propagandası, birçok öğretmenin tutuklanması, kaçışı ve işten atılmasıyla bir darbe yemiştir... Önceden olduğu gibi şimdi de Rumlar kendileri için bu olumlu durumu bencil bir şekilde sömürerek Bulgarlara karşı olan yetkililere kendilerini hoş göstermeye çabalıyorlar...[118]

Karavangelis olağandışı bir din adamıydı. Taşra cemaatlerini ziyaretinde tepeden tırnağa silahlı oluyordu. Köy meydanlarında atış talimi yaptırmaktaydı ve kendisi de iyi bir nişancı olarak kabul edilmekteydi.[119] Brailsford, metropolitin makam odasında duvarda Makedon devrimci hareketin bir liderinin kesik başını gösteren bir fotoğrafı gördüğünde çok şaşırmıştı.[120]

Başlangıçtan beri Karavangelis, kendi silahlı birliklerini oluşturmaya çalıştı. Bunun için gerekli para, büyük oranda Avrupa'daki grekofil* çevrelerden[121] ve tahminen Yunan hükümetinin özel fonlarından[122] gelmekteydi. Böylece, İç Örgüt'ün bir voyvodası olan Kota'yı 1902 başında Makedonya'daki Yunan davası için görevlendirebildi.[123] Ne var ki, görece yüksek maaşla diğer bazı militanları İç Örgüt'ten koparmasına rağmen,[124] Makedon devrimci örgütünün çeteleriyle baş edebilecek bir mücadele örgütü ortaya çıkmadı. Karavangelis bu yüzden 1902 sonbaharında Yunan hükümetinden takviye olarak 50 Giritlinin Makedonya'ya gönderilmesini talep etti.[125] İlk 11 Giritli, Mayıs 1903 sonunda Kastoria'ya vardı.[126] Makedonya'daki Yunan davası, gelecek yıllarda aslında Girit'ten gelen savaşçılar tarafından savunulacaktı.

Ama Yunan-Makedon silahlı güçlerinin asıl güçlü oldukları nokta, Osmanlı güvenlik güçleri tarafından tolerans, hatta destek görmeleridir. Bâ-

---

117 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 4 Nisan 1901. No. 28, HHStA, PA XXXVIII/391.
118 26 Mayıs 1901, No. 37, HHStA, PA XXXVIII/391.
119 Bkz. Dakin, *age*, s. 126.
120 Brailsford, *age*, s. 193.
* Hastalık derecesinde Yunan severi ve hayranı. -ç.n.
121 En çok para verenlerden biri Fransız grekofil L. de Riencourd idi. Dakin, *age*, s. 142.
122 Krş. *age*, s. 123, dipnot 13.
123 Karavangelis'in Kota ile görüşmeleri hakkında krş. *age*, s. 120-124.
124 Bkz. *age*, s. 127-132. Makedonya'daki Yunan örgütünün oluşumu ile ilgili genel bilgi R. Poplazarov'dadır, "Odnosot na Kralstvoto Grcija i na Carigradskata patrijarşija sprema VMRO i Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903*, Üsküp, 1970, s. 137-148.
125 Dakin, *age*, s. 130.
126 *Age*, s. 143-144.

bıâli'nin Atina'daki diplomatik temsilcisi, 1903 yılı başında padişaha gönderdiği bir raporla, Osmanlı hükümetinin Makedonya'daki düzenin sürmesini savunan bazı devletlere daha hayırsever davranmasının amaca daha uygun ve faydalı olacağını önerdi. Bunun üzerine, Bâbıâli yetkili makamlara Makedonya'daki Yunan kökenli Osmanlı vatandaşlarına her türlü kolaylığın gösterilmesi emrini verdi.[127]

Devlet makamları ile Rumların veya patriklik taraftarlarının güney Makedonya'daki işbirliği, İç Örgüt'ün o bölgelerdeki komitelerini planladıkları isyanın hemen öncesinde zor duruma soktu: İsyancılar, önceleriyle karşılaştırıldığında artık çok daha etkili bir şekilde takip edildiler ve onlara karşı çok daha etkin mücadele yapılabildi. Örneğin Yunanlıların istihbarat hizmeti sayesinde 22 Mayıs 1903'te İç Örgüt'ün büyük bir çetesi, Smırdeş köyünde Osmanlı birlikleri tarafından tespit edildi.[128] Çatışma bütün gün sürdü ve Bulgarların 100 adam kaybetmelerine neden oldu.[129] Halkın o zamana kadar İç Örgüt'ün hedeflerine sempati duyan çoğunluğunun artık cesareti kırılmaya başlamıştı: Tek tük, orada ve burada tüfekler yetkililere teslim edilmeye başlandı.[130]

3. İLİNDEN İSYANI (İLYAS GÜNÜ 1903)

Selanik suikastlarından sonra Makedonya'da yeni bir durum oluşmuştu. Üyelerinin bazılarının tutuklanması veya da gözaltına alınması sonucunda İç Örgüt'ün merkez komitesi, Makedon hareketi içindeki koordinasyon görevini uzun bir süre daha gerçekleştiremeyecek durumdaydı. Böylece yeni bir isyan için adım atmak ya da bu isyanı belirsiz bir zamana ertelemek kararı, İç Örgüt'ün bölge liderliklerine bırakıldı.

Gruev'in köyü olan Smilevo'da 2-7 Mayıs 1903'te toplanan Manastır devrim bölgesi kongresinde, merkez komitesinin 1903 yılında Makedonya için genel isyan çağrısını içeren ocak ayı kararı, doğal olarak gündemde ilk sırayı almaktaydı.[131] Karev ve Sugarev gibi bazı sosyalist delegelerin halkın yeterince hazırlanamadığına dikkat çeken olumsuz tutumlarına rağmen, Smilevo'da merkez komitesi kararı yönünde, yani Manastır bölgesinde yaz mevsiminde bir isyanın yapılması kararlaştırıldı.[132] B. Sarafov

---

127 Dorev, *Dokumenti iz turskite dırjavni archivi, 1863-1909*, No. 332.

128 Dakin, *age*, s. 132.

129 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 24 Mayıs 1903, Tel rapor No. 35, HHStA, PA XXXVIII/392.

130 Krş. Silyanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 272-274.

131 Bkz. Kongrenin protokolü, *Zbornik na dokumenti...*, s. 60-65.

132 Krş. Ivanoski, "Nikola Karev...", s. 159; Gj. Dimovski-Colev, "Sugarev- Rakovoditel na Pelisterskiot reon vo Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903*, s. 228.

çevresindeki bir grup Selanik'tekilere benzer şekilde kentlerde anarşist suikastların da yapılması gerektiğini savunurken D. Gruev'in çevresindeki çoğunluk, bu isyanı taşrada başlatıp tamamen bir çete savaşı şeklinde sürdürmek istiyordu.[133] Nihayet Gruev'in düşüncesi doğrultusunda savaşın geleneksel şekilde yapılmasında uzlaşmaya varıldı. Yani Osmanlı birliklerine karşı mücadele edilecek ve büyük güçler müdahale etmek zorunda kalıncaya kadar devam edilecekti.[134]

Bu önemli karardan sonra kongre, daha çok isyanın pratik örgütlenme sorunlarıyla uğraştı. Örneğin Manastır devrim bölgesi, mıntıkalara bölündü ve her mıntıkanın başına bir çete lideri getirildi.[135] Manastır devrim bölgesinin en yüksek askeri-politik organı olarak üç liderden –D. Gruev, B. Sarafov, A. Lozançev– oluşan bir "genelkurmay" seçildi. Bu "genelkurmay"ın yetkileri, sıkı bir hiyerarşi içinde herkesi bağlayıcıydı.[136] İsyanın tam gününü belirleme, yalnız bu yönetim kuruluna bırakıldı.

Genelkurmayın ilk önemli işi, 14 Mayıs'ta (e.t.) mıntıkaları yönetenlere bir bildiri (No. 1) göndermesidir.[137] Bu bildiride bir genel kurmayın kuruluşu ve bazı önemli mıntıkaların yeni atanmış liderlerinin adları açıklandı. Ayrıca genelkurmaylık, örgütün etken kadrosunun kentleri terk etmesi ve dağlara çıkması gerektiğini bildirdi. Değişik nedenlerden dolayı çete savaşına uygun olmayan kişilerin kentlerdeki yardımcı görevleri üstlenmeleri gerekecekti. Örneğin birlik hareketlerinin izlenmesi, istihbarat bağlantısı ve çatışmalar sürecinde Manastır'a gelmeleri beklenen Avrupalı gazetecilerin isyancı kumanda merkezlerine refakati. Nihayet genelkurmaylık, isyan için tüm hazırlıkların Mayıs 1903 sonuna kadar bitirilmiş olması gerektiğini emretti.

Ama isyanın başlangıcı birkaç kez ertelendi, zira Kastoria kazasında İç Örgüt çatışmalarda ağır kayıplar vermişti. Kastoria'da patriklik taraftarları Kastoria metropoliti Germanos Karavangelis liderliğinde, Bulgar karşıtı bir cephe oluşturmuştu. Yöre halkı tarafından desteklenen Osmanlı birlik-

133 Bkz. Manastır'daki Avusturya Macaristan Konsolosu Kral'ın raporu, 19 Temmuz 1903, Zografski, *Isveştai od 1903-1904 godina no avstriskite pretstanici vo Makedonija*, No. 7, s. 42-48.

134 Krş. Pandevski, *Nacionalnoto praşanje...*, s. 153-154.

135 Bkz. kongrenin protokolü, *age*, s. 63. *Çeto* liderlerinin listesi için ayrıca Kral'ın raporuna bkz. 19 Temmuz 1903, Zografski, *Izveştai...*, s. 42-48.

136 Bkz. *Zbornik na dokumenti...*, s. 65-70. Ayrıca krş. Lj. Lape, "Nekoi voeno-upravni tela i ustanovi pred i vo vreme na Ilindenskoto vostanie i nivnoto funkcioniranje", *Ilinden 1903*, s. 57-71.

137 Bkz. *Zbornik na dokumenti...*, s. 70-72, ve Üsküp Sırp başkonsolosunun 28 Haziran 1903 tarihli raporuna ek belge, Lape, *Izveştai...*, s. 260-262.

leri başarıdan başarıya koşmaktaydı: Mayıs 1903 sonunda B. Cvetkov'un çetesi, Mogila köyünde birliklerin saldırısına uğradı; aralarında Cvetkov'un da bulunduğu 17 *çetnik* (çeteci) çatışmada öldürüldü.[138] Banitsa'da 11 Haziranda bir çete, Hıristiyan köylülerin ihanetine uğradı. Bunu takip eden çatışmada, aralarında Bulgar ordusunun bir subayı olan grup lideri Papançev'in de bulundudu 12 çetnik öldürüldü.[139] Bir patriklik papazı 13 Haziranda Osmanlı makamlarına, Rakovo yakınında bir Bulgar çetesinin varlığını haber verdi.[140] Meşhur çete lideri Çakalarov, 18 Hazirandaki bir çatışmada 27 savaşçı arkadaşını kaybetti. Bunun üzerine çetesinin üyeleri, takibattan daha kolay kurtulabilmek için dağıldılar. Ama çevrede bulunan köylerde saklanan çetnikler tek tek, Slav köylüler tarafından yetkililere ihbar edildiler; 60 kişi tutuklandı.[141]

Bu olumsuzluklar sonucu Eksarhistlerin isyan için istek ve heyecanları fark edilir şekilde azaldı.[142] Ülkeyi 1903 Haziranında gezen biri, Makedonya'daki genel havayı şöyle betimliyor:

> Kesinlikle belirtilmelidir ki, Hıristiyanların büyük bir kısmı komitacıların hareketlerine karşı düşmanca davranmaktadırlar. Çetelerin birliklerle sık sık çatışmaya girdiği dağlık bölgelerde bile köylüler, komitelerin emirlerini ancak zorlamayla uyguluyorlar...
>
> Bâbıâli askeri açıdan... tamamen duruma hâkimdir. Bu gücünü tamamen kullanmaması, sadece güçlerin yeni şikâyetlerinden çekinmesinden kaynaklanmaktadır.[143]

Bu çatışmalar yüzünden Kastoria bölgesinde bulunan Gruev ve Sarafov, isyan için yeni tarih olarak 6 Temmuzu belirlediler.[144] Fakat H. Matov'un Sofya'dan, General Savov'un Bulgar ordusunun Osmanlı İmparatorluğu ile bir savaşa en erken eylülde hazır olabileceği görüşünde olduğu haber alındığında, isyanın başlangıç tarihi tekrar, bu kez "İlinden" gününe, yani Aziz İlyas gününe (20 Temmuz e.t.) ertelendi.[145] Bu yeni ta-

---

138 *AP* Turkey No. 1 (1904), No. 178, s. 139-141.

139 *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 2 No. 223, s. 193. Ayrıca bkz. konsolos Kral'ın 22 Temmuz 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 8, s. 48-51.

140 Zagrafski, *Izveştai...*, No. 8.

141 *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 2 No. 221, s. 190-191.

142 Krş. Silyanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 1, s. 273.

143 *Kölnische Zeitung*un redaksiyonundan Herr von der Nahmer, Haziran 1903'te Makedonya'da aldığı notları Belgrad Alman elçiliğine bıraktı. Bunun bir kopyası, elçiliğin 26 Temmuz 1903 tarihli raporunda bulunmaktadır; No. 135, PAAA, Türkei 156, c. 67, A. 11300.

144 Silyanov, *age*, c. 1, s. 279.

145 *Age*, S. 280. Ayrıca krş. *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 65.

rih ve savaş çağrısı, 15 Temmuz tarihli bir genelge ile törensel sözlerle devrimci kadrolara bildirildi.[146]

İlinden isyanının 2-3 Ağustos gecesindeki başlangıcı çağdaş gözlemciler için şaşırtıcı oldu. Yetki bölgesindeki komitecilerle iyi ilişkileri olan Manastır Avusturya-Macaristan konsolosunun bile bu tarihten haberi olmadı. O, isyanın planlanandan yaklaşık iki hafta önce başladığını 5 Ağustosta bir raporla bildirdi.[147] İsyanın öne alınışının nedenlerini 31 Ağustos tarihli bir raporda açıklıyordu:

> Manastır vilayetindeki isyan için özellikle ağustos ayının seçilmesi, diğer düşüncelerin yanında, hasat işlerinin engellenmesiyle Türklerin zor duruma sokulması ve maddi zaafa uğratılması, buna karşılık Bulgaristan'a iyi bir hasat için gerekli tüm zamanın verilmesi amacıyla bağlantılı görülmektedir.[148]

İsyanın erken tarihe alınması, Bulgaristan'da da şaşkınlığa neden oldu. "Faaliyetlerine ... ancak iki hafta sonra tekrar başlamak isteyen Makedon çevreler bile Manastır olaylarına hazırlıklı değildi."[149] H. Matov 3 Ağustosta İç Örgüt adına Bulgaristan başbakanını Makedonya isyanının başlangıcından haberdar etmek isterken, isyanın yalnızca erken olmakla kalmadığını, bilakis İç Örgüt'ün isyanı hiç başlatmamasının en iyisi olduğunu başbakandan dinlemek zorunda kalmıştı.[150]

Bulgar hükümetinin ve İç Örgüt'ün farklı amaçları olduğunu gösteren bu durum karşısında, İç Örgüt liderlerinin 1903 yazında hangi taraftan yardım umut ettikleri sorusu kendisini gösteriyor. İstanbul'daki Avusturya-Macaristan askeri ataşesi Baron Giesl'in Büyükelçi Baron von Calice'ye gönderdiği bir rapordan bu soruya bir yanıt alınabilir. Kendini İç Örgüt'ün temsilcisi diye tanıtan Karayovov, Baron Giesl'e Sofya'dan İstanbul'a yaptıkları bir yolculukta 5 Temmuz 1903 tarihinde şunları söylüyordu:

> ... Şu andaki durumu biliyorsunuz. Büyük bölümü Türkler tarafından yok edilen birçok çeteyi silahlandırdık.
> Biz mücadeleye devam edeceğiz ve şimdi bir genel devrim hazırlıyoruz.
> Dışarıdan yardım eksik kaldığı için şu ana kadar başarılı olmadık.
> Kont Lamsdorf bize, Çarın bizim kaderimizle ilgilendiğini ve bizi sabırlı olma

---

146 Bkz. *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People*, s. 306-308.
147 Kral'dan Goluçovski'ye, tel No 47, 5 Ağustos 1903, HHStA, PA XXXVIII/392.
148 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 31 Ağustos 1903, No. 109, HHStA, PA XXXVIII/392.
149 Forgách'tan Goluçovski'ye, Sofya, 12 Ağustos 1903, No. 45 A- C, HHStA, PA XV/56.
150 Krş. *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 65-67.

ve akıllıca davranma konusunda uyardığını söyledi. Çar kesin vaatlerde bulunmadı. Daha geçen sene hareketin liderleri arasındaki konferanslarda, Majesteleri İmparator ve Kral I. Franz Josef'e Makedonya Bulgarlarını koruması ve Majesteleri tarafından himaye altına alınmaları ricası sorusu tartışıldı ve karara bağlandı.

....

Bu konuşmanın amacı, bu ricayı hükümetinize iletmektir.

Majestelerinin himayesini mümkün kılmak için biz her şeyi yapacağız. Bütün Makedon Bulgarların Katolikliğe geçmesi düşünülüp tartışıldı; ama bu konuda zorluklar ortaya çıktı. Buna rağmen biz, Roma ile birliğin sağlanması için bütün yükümlülüğü üzerimize almaya hazırız...[151]

Bu görüşme bağlamında 4 Haziran 1903 tarihli bir haber önem kazanmaktadır. Bu habere göre, Manastır'daki sekiz Bulgar esnaf ailesi birden Katolik kilisesine alınmak için başvurmuştu.[152] İsyan liderlerinin genel Avusturya-Macaristan'a yaklaşma eğilimi, Manastır'daki konsolos Kral tarafından da onaylanmaktadır:

Bulgaristan'ın bu yörede Türkiye'nin ardılı olamayacağını anladıklarından ve otonominin de istenen koşulları sağlayamayacağından korktuklarından, selameti, Avusturya-Macaristan'ın Doğudaki kültür misyonunda arayabileceklerine inanmaktadırlar...[153]

Yukarıda belirtilenlerden, İç Örgüt'ün G. Delçev ve G. Petrov tarafından belirlenen önceki devrimci çizgiyi 1903 yazında terk ettiği ve Yüksek Makedonya Komitesi'nin 1895 ve 1902 yılı isyanlarında ortaya çıkan maceracı taktiklerini büyük oranda kabul ettiği anlaşılmaktadır. İlinden isyanının amacı Osmanlı iktidar yapısının yıkılmasını sağlamak değildi. Daha çok, Avrupa Hıristiyan güçlerinin Makedonya'da müdahalesini gerekli kılmak için, hareketin fanatik Müslümanlığa karşı bir Hıristiyan tepkisi olduğu gösterilmeye çalışılmıştı. Bunun bir kanıtı olarak, İlinden isyanının başlangıcından bir hafta sonra İç Örgüt'ün dış temsilcilerinin 10 Ağustos 1903 tarihinde Sofya'daki büyük güçlerin temsilcilerine verdiği memorandum gösterilebilir:

...Müslümanların cezalandırılmayan şiddet uygulamaları ve yönetimin kasıtlı zulümleri Makedonya ve Edirne vilayetindeki Hıristiyanları direnmek için kitle halinde silaha sarılmaya zorladı. Bu halkların durumunu saptamış olan ant-

151 Bkz. Calece'nin Goluçovski'ye yazdığı mektuba ek, Yeniköy, 8 Temmuz 1903, HHStA, PA XII/184.

152 *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 5 No. 195.

153 Manastır, 31 Ağustos 1903, No. 109, HHStA, PA XXXVIII/392.

laşmaların gerekçesinde Avrupa'nın müdahalesini sağlamak amacıyla tüm barışçıl yolları sonuna dek kullandıktan sonra bu tehlikeli duruma başvurdular. Bu müdahale şu anda kötülüğü önlemenin, dökülen kanı durdurmanın tek çaresiydi. Geçici önlemlerle Türk yönetimini düzeltmek amacıyla Avrupa birliği tarafından bugüne değin girişilen aralıklı girişimler yalnızca Müslüman bağnazlığını ve hükümet baskısının şiddetlenmesine neden olduğu için, bu müdahalenin ancak aşağıdaki öncelikli ve acil sonucu sağladığı ölçüde etkin olacağı açıktır:

1) Büyük güçlerin onayıyla, daha önce Osmanlı yönetimine asla katılmamış ve görevlerini yerine getirirken Bâbıâli'den bağımsız olacak Hıristiyan bir genel valinin görevlendirilmesi.

2) Ortak, sürekli ve geniş bir yaptırım gücüne sahip uluslararası bir yönetimin oluşturulması...[154]

İlinden isyanının askeri operasyonları 2 Ağustosta, İlyas Peygamber adına kutlanan bir yortu akşamında Manastır'ı Selanik, Prilep ve Ohri'ye bağlayan telgraf hatlarının kesilmesiyle başladı.[155] Bulgarlar, isyanın işareti olarak Manastır çevresindeki köylerde Müslümanların samanlıklarını ateşe verdiler.[156] İsyancıların merkez üssünün bulunduğu Smilevo'da, 60 kişiden oluşan garnizona askerlerin akşam merasimlerinde saldırdılar ve askerlerin yaklaşık yarısını öldürdüler.[157] Kötü planlanan ve kararsızca yapılan bir saldırı Resen'de başarısız kalırken,[158] kısmen Bulgar subayları tarafından yönetilen ve çok sayıda isyancı takımlardan oluşan 500 kişilik bir güç, dağ kasabası Kruşevo'ya girmeyi başardı ve işgal etti.[159] Sadece 18 kişiden oluşan küçük garnizonun ele geçirilmesinden sonra resmi binalar ateşe verildi ve Osmanlı memurları öldürüldü.[160]

---

154 Sofya'dan gelen raporun eki, 11 Ağustos 1903, No. 44, HHStA, PA XV/56.

155 Bkz. *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 1 No. 308, s. 260-261; konsolos Kral'ın 5 Eylül 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 33; Silyanov, *age*, c. 1, s. 289

156 *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 1 No. 308. Ayrıca krş. Ş. S. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya...*, c. 1, s. 451, 479-481.

157 *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 1 No. 308, s. 261-263. Ayrıca bkz. konsolos Kral'ın Manastır'dan gönderdiği 15 Ağustos tarihli rapor, Zografski, *Izveştai...*, No. 17, s. 70-71.

158 Bkz. Kral'ın 5 Eylül 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 33. Krş. Apostolski, "Stratagijata i taktikata na Ilindenskoto vostanie", s. 104-105.

159 Bkz. Kral'ın 25 Ağustos 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 24, s. 79-86. Ayrıca krş. *AP* Turkey No. 1 (1904), s. 322-323.

160 Bkz. Kruşeva Rum Okulunun öğretmeni N. Ballas'ın görgü tanıklığı raporu, alıntı Vavouskas, *Der Beitrog des Griechentums von Pelagonien zur Geschichte des neueren Griechenlands*, s. 34-39. Ayrıca krş. Kral'ın 25 Ağustos 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 24. *AP* Turkey No. 1 (1904), s. 322.

Kruşevo'nun alınmasıyla aşağı yukarı İlinden isyanı politik doruk noktasına ulaşmıştı. Makedon sosyalist Nikola Karev'in girişimiyle orada bir tür devrimci hükümet kurumu oluşturulmaya çalışıldı.[161] Önce 3 Ağustosta Yunan dostu olan Eflaklar (11.000 kişilik nüfusun üçte ikisi) ve hâlâ patriklik taraftarı olan Slavlar silahsızlandırıldı[162] ve halka tüm Makedonya'nın isyan içinde olduğu ve birkaç gün içinde Bulgaristan ve Sırbistan'dan isyancılara yardım geleceği ilan edildi.[163] Sonra kentin eşrafı Yunan okuluna bir toplantıya çağrıldı ve burada beş üyeden –2 Bulgar, 2 Rum ve 1 Rumen (Eflak)– oluşan bir cemaat heyeti oluşturuldu.[164] İsyancıların gıda ve diğer malzeme ihtiyaçlarının karşılanması görevi bu heyete verildi. Ayrıca bir özel komisyon aracılığıyla, vatandaşlardan maddi durumlarına göre hane başına 5-10 Osmanlı lirası vergi ödemeleri istendi.[165]

Bir hafta varlığını sürdürecek bir devrimci "Kruşevo cumhuriyeti" kurulması denemesi hariç,[166] İlinden isyanı esnasında İç Örgüt'ün faaliyetlerinde inceden inceye düşünülmüş bir plan hemen hemen hiç belirlenememektedir. Hıristiyan halkların Osmanlı iktidarına karşı dayanışmasını sağlamak olan en acil ve gerekli amacı bile isyancılar gerekli kararlılıkla izlemediler. Örneğin İlinden isyanında her tarafa Bulgar bayraklarını astılar ve güçlü bir Helen etkisinde bulunan Eflak kenti Kruşevo'da sokaklarda Bulgar şarkısı "Makedoniya, stara Bılgariya" yı (Makedonya, eski Bulgaristan) söylediler. Bu da doğal olarak halkın büyük bir kısmının kızgınlığına neden oldu.[167] Konsolos Kral'ın bildirdiği gibi, Yunan davasının taraftarları gerçekten de genelde tarafsız kaldılar, hatta yeterince güçlü oldukları bölgede düşmanca bir tavır takındılar.[168]

İlinden isyanının bir Bulgar milli eylemi olarak gelişmesi ve Avrupa basınında da böyle belirtilmesi, Sırp milliyetçilerine olduğu gibi Yunan mil-

---

161 Bkz. Ivanoski, "Nikola Karev...", s. 160 ff.

162 Bütün erkekler kaçtığından "Yunanlılar"ın evlerinde çoğu zaman sadece kadınlar vardı. Bkz. Kral'ın 25 Ağustos 1903 tarihli belgesinin eki, Zografski, *Izveştai...*, No. 24. Bulgar olmayan ahalinin silahsızlandırılması hakkında ayrıca krş. N. Ballas'ın raporu, alıntı Vavouskos'tan, *age*, s. 53.

163 Rahip Yorgo Yoannides'in raporuna göre, alıntı Vavouskos, *age*, s. 30-32. Ayrıca krş. *AP* Turkey No. 1 (1904), s. 322 ff.

164 Bkz. Kral'ın 25 Ağustos 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 24. N. Ballas'ın raporuna göre cemaat meclisi üyeleri, zor tehdidiyle görevlerini kabul ettiler.

165 Bu şekilde üç gün içinde 1000 Osmanlı lirası (altın) toplanması sağlandı. Krş. Kral'ın 25 Ağustos 1903 tarihli raporu, Zografski, *Izveştai...*, No. 24.

166 Bkz. Lj. Lape, "Krusevskata republika", *Kniga za Ilinden*, Üsküp 1969, s. 131-139.

167 Rahip Yorgo Yoannides, alıntı Vavouskos, *age*, s. 31.

168 Manastır, 1 Eylül 1903, No. 110, HHStA, PA XXXVIII/393.

liyetçilerine de çok şüpheli ve düşündürücü olarak görünmüştür.[169] Belgrad'da, Sırbistan'ın da çeteleri silahlandırıp sonra da bu çetelerin Sırbistan adına Makedonya'da çatışmalara katılmaları isteği yayıldı. Belgrad'daki bir komite, Makedonya için savaşçı toplamaya başladı.[170] Aralarında bazı faal Sırp subaylarının da bulunduğu 200-300 çetnik 17 Ağustos'a kadar güney sınırına gönderildi. Üsküp'teki Sırp başkonsolosunun bir raporuna göre daha ağustos ortalarında, kendisini kesinlikle "Sırp" olarak belirten bir çete Makedonya'da mücadele etmekteydi.[171] Bu gelişme karşısında 26 Ağustosta Sofya'da bir kitlesel gösteride kabul edilen kararda, Makedonya'da "Sırpların Hıristiyanlar arasındaki egoistçe hareketi"nin kınanması şaşırtıcı değildir.[172]

İlinden isyanı esnasında İç Örgüt'ün Manastır'daki Müslüman halka karşı tutumu da çelişkiliydi. Gerçi Smilevo kongresinde barışçıl Müslüman halka dokunulmaması kararlaştırılmıştı.[173] Buna uygun bir şekilde isyandan önceki akşam Ohri'de bazı Müslüman vatandaşların kapılarına yazılar yapıştırılmıştı. Bu yazılarda isyanın Müslüman reayaya karşı yapılmadığı, bilakis sultanın rejimine karşı olduğu ve bu yüzden sakin ve tarafsız davranmaları gerektiği söyleniyordu.[174] Yine de isyan Türk veya Arnavut köy halkına saldırılarla başladı. Örneğin 2 Ağustos akşamı G. Sugarev'in emrindeki beş isyancı takımı (273 savaşçı), Dolancı köyünün Müslümanların oturduğu kesimine saldırdı, ama şiddetli bir direnişle karşılaştı. Saatler süren bir çatışmadan sonra çetnikler geri çekilmek zorunda kaldılar. Fakat 3 Ağustos sabahında Dolancı Müslümanlarına ait tarlalardaki buğday yığınlarını ateşe verdiler.[175] İsyancılar Ramna, Lera, Trnovo, Bratindol gibi köylerde benzer şekilde hareket ettiler. Müslümanların evleri ve kilerleri ateşe verildi, tarlaları tahrip edildi.[176] Demirhi-

169 "[Sırp] Basın... Bulgarların böyle bir devrimin tekelini ele geçirmesini hoş karşılamamış, Bulgaristan'ın Makedonya'da yaptığı kötülükleri anlatarak ve çetelerin ne zaman bir Makedon köyünü işgal etse önce Bulgar bayrağı çektiklerini vurgulayarak Bulgaristan'a karşı halkın nefretini kışkırtmıştı." Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 123.

170 Bu ve sonrası için krş. Avusturya-Macaristan askeri ataşesinin raporu, Belgrad, 20 Ağustos 1903, Zografski, *Izveştai...*, No. 21, s. 76.

171 Lape, *Izveştai...*, No. 63, s. 327 ff.

172 *Bulgarische Handelszeitung*, 15/28 Ağustos 1903.

173 Krş. Pandevski, *Nacionalnoto praşanji...*, s. 154-155.

174 Bkz. Pandevski, "Dejnosto na VMRO za vospostavuvanje nadvoreşni i vnatreşnopolitiçki vrski vo tekot na Ilindenskoto vostonie", *Kniga za Ilinden*, s. 179.

175 Krş. Dimovski-Colev, "Sugarev...", s. 234.

176 Krş. Dimovski-Colev, *age*, s. 234; ayrıca bkz. konsolosluk raporları: Zografski, *Izveşştai...*, No. 33, s. 109 ff., ve *AP* Turkey No. 1 (1904), No. 308.

sar bölgesinde de Pribilci, Çerkesköy gibi Müslüman-Arnavut köylerine saldırdılar.[177] Florina kazasında Kaymakçalan bölgesindeki Türk köyleri, sık sık isyancıların hedefi oldu.[178] Kastoria kazasında Türk köyü Zelin'den Kastoria'ya gitmekte olan 30 köylü, 4 Ağustos sabahında bir Bulgar çetesi tarafından saldırıya uğradı, köylülerin neredeyse yarısı öldürüldü.[179]

Bu örneklerdeki en önemli nokta, isyan hareketinin liderlerin herhalde hiç düşünmedikleri bir yöne gitmesidir; başlangıçta, zulüm altındaki Müslüman çiftçi ve köylü kitlesinin en azından tarafsız kalmasını sağlamak için çiftliklere, diğer yerel erk sahiplerine ve sorumsuzca davranan kişilere saldırılması düşünülmüştü.[180] Ama isyanın ilk günlerinde birkaç çiftlikle birlikte esasen az sayıdaki Müslüman köylüsünün isyancıların saldırılarına kurban gitmesinden sonra Müslümanlar arasındaki sosyal karşıtlıklar ve çelişkiler politik önemini kaybetti. Çatışmalar bir iç savaş şekline dönüştü. Müslüman olduğu için saldırıya uğrayan Müslüman köylünün bakış açısından, dinsel aidiyet, düşmanı dosttan ayıran en önemli özellikti.[181]

İlinden isyanının ilk günlerinde Osmanlı ordusu isyancı çeteleri dağlara kadar takip edecek durumda değildi. Çünkü Makedonya'daki ordunun (yaklaşık 60.000 kişi) büyük kısmı, 1903 yılı başındaki reform programına Arnavut direnci yüzünden hâlâ Kosova vilayetindeydi. Yaklaşık 10.000 km²'lik bir alanı kapsayan isyan bölgesinde ağustos başlarında yalnızca yaklaşık 20.000 asker vardı ve çoğu kentlerdeki güvenlik görevlerinde kullanıldılar.[182]

Bu bağlamda da padişah ve hükümetin, diğer olaylarda olduğu gibi burada da, yetkililere çok kesin isyancılara karşı mümkün olduğunca insaflı hareket edilmesi emri vermelerine dikkat çekilmelidir.[183]

---

177 Özellikle stratejik öneme sahip Çerkesköy çok kez saldırıya uğradı. *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 2 No. 308.

178 Bkz. Kralın 6 Eylül 1903 tarihli raporu, No. 116:Zografski, *Izveştai...*, No. 35, s. 118 ff.

179 Krş. Kralın 6 Eylül 1903 tarihli raporu, No. 117, aynı yerde, s. 121 vd.

180 Krş Silyanov, *age*, s. 357; Pandevski, *Nacionalnoto praşanje...*, s. 156-159.

181 Pandevski'ye göre Matov ve Tatarçev İç Örgüt'ün bazı liderlerine, Müslümanların Hıristiyanlara karşı şiddet kullanmaya kışkırtılmalarını önerdi. *Nacionalnoto praşanje...*, s. 163-164. İlyas gününden hemen sonra Selanik'teki merkez komite Gevgeli bölgesi voyvodası Argir Manasiyev'e, bazı Müslüman köylerine saldırması ve halkı katletmesi emrini verdi. Böylece Selanik'teki Fransız konsolosunun Makedonya'da gerçekten de bir isyanın varlığından emin olması sağlanacaktı. Krş. B. Mirçev, "Spomeni na Argir Manasiev za uçastieto mu v revoljucionnoto dvijenie v Makedonija po vreme na Ilindenskoto vıstanie i sled nego", *Ill BAN* 8 (1960), s. 334.

182 Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 27 Ağustos 1903, No. 107, HHStA, PA XXXVIII/392; ayrıca krş. Silyanov, *age*, c. 1, s. 358-360.

183 Baron Calice 22 Ağustos 1903'te şöyle diyordu: "Sultan ve Bâbıâli, Türklerin in-

Bu koşullarda Manastır'daki Müslümanlar, kendi kendilerine savunmalarını örgütlemeye mecbur kaldılar. İlk kez Ohri ve Debre Arnavutları, Bulgar köylerine misilleme yapmak için silahlı birlikler oluşturdular. Konsolos Kral'ın raporuna göre, ilk kurbanları 8 Ağustosta tamamen tahrip edilen Slav köyü Velgoşti oldu.[184] İsyanın başlangıcında saldırıya uğrayan köylerin Müslüman ahalisi, birkaç gün sonra Bulgarlara karşı saldırıya geçti. Örneğin Dolenci, Lera, Ramna köylerinin Türk ve Arnavutları Slav köyü Srpçe'yı tahrip ettiler.[185] Benzer şekilde Pribilci yöresinin Müslüman milisleri, Kruşevo'nun 12 Ağustosta talan edilmesine önemli oranda katıldılar.[186]

Fakat İlinden isyanının taktiği ve stratejisi hakkındaki bir araştırma, Slav köylerinin Müslümanlar tarafından tahrip ve talan edilmesinin isyanın liderlerince hesaplandığını, hatta istendiğini göstermektedir.[187] Bazı Bulgar köy ahalisinin Müslüman komşularının evlerini ateşe verdikten[188] sonra dağlara kaçmaları, beklenen misilleme önlemlerinden korkulduğuna işaret etmekteydi.[189] Ama bu, aynı zamanda, Makedonya'da kısa sürede büyük güçlerin askeri müdahalesine herhalde kesinlikle inanıldığı anlamına gelmekteydi.[190] Çünkü hareketi yönetenler, bunca insanın dağlarda uzun süre kalmasının doğuracağı ihtiyaçların karşılanmasının çok zor olacağını çok iyi biliyordu. Eğer yönetim ova bölgesini tamamen kontrolü altına alabilecek uzun süreli bir isyanı göze almış olsaydı, "isyancıları ve erzak teminini engelleyen" binlerce sivilin dağlara çıkmasına neden olmazdı.[191]

tikam almak için girişeceği eylemlerin getireceği tehlikelerin bilincinde olmasalardı ve askeri-sivil yetkililere olası bütün talimatname ve emirleri vermeselerdi, muhakkak ki çoktan korkunç misillemeler olurdu. Bu tehlikeyi önlemek için yetkililere en kesin bir şekilde dikkatli olmalarını emretmeleri, karışıklıkların daha hızla bastırılmasını engelleyen nedenlerden biridir." Bkz. Tomoski, *Dokumenti od Vienskata archiva...*, No. 44, s. 151.

184 Krş. Zografski, *Izveştai...*, No. 36, s. 123.

185 Krş. *age*, No. 24, s. 84 vd.

186 Krş., aynı yer.

187 Krş. Apostolski, "Strategijata i taktikata na Ilindenskoto vostanie", s. 107.

188 Manastır'daki İngiliz konsolos yardımcısı McGregor, 4 Ağustos 1903'te şöyle diyordu: "...Birçok yerde, daha önce toplanan hasadın mümkün olduğunca çoğunu satmış olan köylüler ayrılmadan önce Yunan ve Müslüman toprak sahiplerinin evlerini ve başka mülklerini yaktılar..." *AP* Turkey No. 1 (1904), Ek 1 No. 308, s. 261. 6 Ağustosta ise şunları yazıyordu: "... Bazı köylerin halkı yöreyi terk etmeden önce kana susamışçasına Türklere saldırdı; başka köylerde bütün nüfus ortadan kayboldu, bazı yerlerde ise kadın, çocuk ve hastalar artık evlerine dönüyor.", *age*, Ek 2 No. 308, s. 261.

189 Krş. Apostolski, *age*, s. 107.

190 Krş. aynı yer.

191 Krol'don Goluçovski'ye, Manastır, 1 Eylül 1903, No. 110, HHStA, PA XXXVIII/393.

Yani taşra halkı arasında alevlenen çatışmalardan beklenen, askeri etkiden çok, propaganda etkisiydi. Bütün bunlar, tehdit edilen Hıristiyan halka yardım için büyük güçleri yardıma çağırmalı, ümit edilen müdahaleye yol açmalıydı. Dolayısıyla isyancıların genel kurmayı 12 Ağustosta Manastır'daki büyük güç temsilcilerine bir mektup ulaştırdı. Bu mektupta, isyancıların silahlı birlikleriyle mücadele edemeyen Osmanlı hükümetinin, kendi birliklerine, Hıristiyan köylerin yakılması, Hıristiyan kadınların ve çocukların iğfal edilmesi ve öldürülmesiyle isyanın bastırılmasını en barbarca şekilde emrettiği ileri sürüldü. O ana kadar Hıristiyanların olaylara katılmasını engellediğini ileri süren genel kurmay, artık kendini bunu yapacak durumda görmediğini iddia etti.[192] Müslüman halkın Hıristiyanlara karşı şiddet kullandığına dair, bu suçlamaları doğrulayacak haberler, bu noktada isyan yöneticileri için sevindirici olmalıydı.

Manastır'daki, Bulgar dostu kabul edilen Avusturya-Macaristan konsolosu,[193] gerçekten de Hıristiyanların yararına büyük güçlerin bir müdahalesini uygun buldu. 18 Ağustos 1903 tarihli bir şifreli telgrafta, Osmanlı birliklerinin Kruşevo'yu geri aldıklarını ve kentte talan olduğunu belirtti. Ayrıca Türklerin kendilerine güvenlerinin arttığını, bu yüzden Ermenistan'daki gibi kanlı olaylara sebep olacaklarını belirtti. Büyük güçler müdahaleyi ne kadar sürüncemede bırakırlarsa, o kadar korkunç olayların beklendiğini ileri sürdü.[194]

Lakin nesnel olarak, 1903 yılında emperyalist siyaset sahnesinde baştan beri kesinlikle böyle bir askeri müdahale beklenmemekteydi. Makedonya'daki çatışmaların artması ne Avusturya-Macaristan'ın ne de Rusya'nın 1897'den beri Balkanlarda müştereken sürdürdükleri statükonun devamı politikasını Bulgar milli çıkarları isteği yüzünden değiştirmesi beklenemezdi. Baron von Calice'nin gizli kaynaklardan öğrendiği gibi Rus dışişleri bakanı Lamsdorf, Petersburg'daki Osmanlı büyükelçisine İlinden isyanı ile ilgili olarak "Bulgar eşkıyaların kanlı eylemlerine kesin olarak bir son vermek ve suçlulara karşı son derece sert davranmak üzere Bâbıâli'nin etkin önlemlere başvurmasını" önerdi..[195] Böylece ağustos ortalarında Kosova'ya kaydırılan askeri birlikler Manastır'a ulaştıklarında isyancılar zor duruma düştü..[196] Düzenli birliklerin üstünlüğüne karşı ko-

192 Kral'ın 15 Ağustos 1903 tarihli raporundaki ek: Zografski, *Izveştai...*, s. 71-72.
193 Krş. Calice'nin 22 Ağustos 1903 tarihli raporu, Tomoski, *Dokumenti od Vienskata archiva...*, No. 44, s. 149-150.
194 Bkz. Zografski, *Izveştai...*, No. 20, s. 75.
195 Yeniköy, 30 Ağustos 1903, Tel raporu No. 194, HHStA, PA XII/183.
196 Krş. Silyanov, *age*, c. 1, s. 433 vd.

yamadılar. Özellikle dağ topçularının kullanılması morallerini bozdu. 12 Ağustosta isyancılar Kruşevo'daki iyi hazırlanmış savunma mevkilerini kısa bir topçu ateşinden sonra hemen hemen hiç savaşmadan bıraktılar.[197] Nasır Paşa'nın komutasında 24 Ağustosta birleşik harekâta başlandı. Bunun sonucunda İlinden isyanı hızla bastırıldı.[198] Selanik'teki İngiliz başkonsolosu Graves 8 Eylül 1903'te şöyle diyordu:

> Bu birleşik harekâtın doğrudan etkisi ... hemen hemen her yerde yenilen ve dağıtılan çetelerin önemli oranda kayıp vermeleri olarak özetlenebilir. Fakat dolaylı zarar çok daha önemliydi. Teşkilatları ve kitlesel eylem imkânları yok edildi; yardım ve bilgi bakımından bağımlı oldukları Bulgar halkı dağıldı ve ekonomik yıkıma uğradı.[199]

İsyancılara karşı harekât süresince birçok köy tahrip edildi. Ama olayların çoğunda sorumlu, düzenli askeri birlikler değildi. Tahribatın asıl sorumlusu düzenli birliklerde yardımcı görevler üstlenen Arnavut milis birlikleriydi. Ama özellikle burada, Osmanlı egemenliğine karşı yapılan İlinden isyanı çerçevesinde, Balkan ulusları arasındaki anlaşmazlıkların politik açıdan ön plana çıktığı görüldü. Konsolos Kral da bu olguyu fark etmişti:

> Bulgar evlerinin yıkılması, belli bölgelerde sistematik karakter göstermektedir ve Bulgar unsurların geri sürülmesi düşüncesine neden olmaktadır. Arnavutluk sınırına yakın azami talana uğrayan Debrca, Ohri, Resna, Prespa gibi kazalardaki durum özellikle bana böyle görünmektedir...[200]

Bununla beraber İç Örgüt daha sonra da İlinden isyanının bastırılmasını, Hıristiyanların katledilmesi diye göstermeye çalıştı. Sofya'daki temsilcileri 9 Eylül 1903'te büyük güçlerin temsilcilerine "Makedonya'da düzenli birliklerin ve başıbozukların yaptığı tahribat" hakkında bir memorandum verdiler. Bu bildirinin sonunda şu belirtildi: "Bu olgulardan anlaşılıyor ki Türkiye ... isyancı vilayetlerde Hıristiyanları sistemli şekilde katletmektedir."[201]

Buna karşılık, yaklaşık bu dönemde İlinden isyanı genelkurmayının Manastır'daki Bulgar ticari ataşesine verdiği bir raporda, Makedonya'daki

---

197 Krş. *AP* Turkey No. 1 (1904), s. 323.

198 Osmanlı ordusunun bu süreçteki operasyonları, Kral'ın 10 ve 16 Eylül 1903 tarihli iki raporunda ayrıntılarıyla betimlenmektedir. Bkz. Zografski, *Izveştai...*, No. 38, s. 126-128, ve No. 39, s. 129-134.

199 *AP* Turkey No. 2 (1904), Ek 1, No. 7, s. 10.

200 Manastır, 3 Eylül 1903, No. 112, HHStA, PA XII/393.

201 Sofya'dan gelen rapora ek, 11 Eylül 1903, No. 242, PAAA, Türkei 156, c. 75, A. 13743.

durum karmaşık gerçeği daha iyi yansıtabilecek şekilde açıklanmaktadır.[202] Eksarhistler orada dayanılmaz bir durumdadırlar. Hasat Türklerin eline geçmiştir. Dağlardaki halkın kışlık elbisesi yoktur. Yetkililer, hayatta kalabilmek için halka patrikliğe dönmelerini önermektedir.[203] Şöyle devam edilir:

> Halkın geride kalan kısmı zar zor Türklerin isteklerine karşı koyabilecek veya kızgın Yunan papazların propagandalarının tehdidine ve çekiciliğine dayanacak ve sonsuza kadar Bulgar kilisesi ve ulusu için kaybedilecektir.
> Katolik ve Protestan misyonerler halka gizlice kendi kiliselerine geçmelerini teklif etmişlerdir bile.
> Bütün bunlardan sonra, saygıdeğer hükümetin Bulgar halkının çıkarlarını nasıl savunabileceğini, dünya önünde Bulgar isminin ve şerefinin sistemli bir şekilde yok edilmesini nasıl sakince seyredeceğini merak etmekteyiz.
> Ulusal hareketin başındaki bizler, buradaki Bulgar kölelerin adına en etkili bir şekilde, savaş açarak, yardımımıza gelmeniz için size yalvarıyoruz.

Fakat Makedonya'daki isyanın başarısızlığa uğramasını önlemek için, Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmasını isteyen bu çağrı yanıtsız kaldı. Makedonya davasında Bulgar hükümetinin bu "ihanetinin" nedenlerini anlamak için şimdi Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nda dönemin iç ve dış politik bağlamları ve bazı büyük güçlerin Makedonya Sorunu konusundaki davranışları incelenmelidir.

Makedonya'daki isyancıların son ümidi olan, Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir savaş gerçekten de 1903 sonbaharında kaçınılmaz görünüyordu. Kamuoyunun güneydeki kardeşlere askeri yardım sağlanması için sürekli baskı yaptığı Bulgaristan, böyle bir adım atması için dışardan da cesaretlendirildi. Daha Mart 1903'te Bulgar politikacısı Stefan Çapraşikov Londra'da, Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki olası bir savaşın bu iki ülke arasındaki ulusal tartışma konularının bir çözümü olarak görüldüğü izlenimini aldı.[204] General Konçev Eylül 1903'te gizli bir görev için Londra'da bulunurken İngiliz hükümetine ya-

---

202 Metin Silyanov'dadır, *age*, c. 1, s. 434-435. Burada *Documents and Materials on the History of the Bulgarian People*, No. 254, s. 318-319'deki İngilizce çeviri de dikkate alındı ve alıntı yapıldı.

203 Umumi müfettiş Hilmi Paşa ağustos sonuna doğru Müslüman ve Rum-Ortodoks eşraftan oluşan bir komisyon oluşturdu. Bu komisyon isyancıların köylerini ziyaret ederek heyecanın yatıştırılmasını sağlayacaktı. Afişlerde isyancılara, padişahın merhametine sığınmaları tavsiyesi yapılıyordu. Krş. Kral'dan Goluçovski'ye, Manastır, 1 Eylül 1903, No. 111, HHStA, PA XXXVIII/393.

204 A. Pantev, "Bulgaria's Place in the Political Strategy of Great Britain...", s. 28.

kın kişiler onu ve onun aracılığıyla Bulgaristan prensini bu anlamda etkilemeye çalıştılar.[205] Bu çabalar, Makedonya'nın Hıristiyan bir vali tarafından yönetildiğini görmek isteyen İngiliz hükümetinin isteklerinden kaynaklanmaktaydı.[206] Fazla uzak olmayan bir günde Bulgaristan'ın böyle bir Makedon özerkliğine işgal yoluyla son vermesi İngiltere'nin işine gelirdi. Balfour bunu Şubat 1904'teki bir memorandumda açıkça belirtti: "Bulgarlar Balkanlarda bir ulus haline gelen tek halktır. Boğazlarda, Türklerin gelecekte olabileceğinden çok daha güçlü bekçiler olabilirler."[207]

Lakin Sofya'daki Petrov hükümeti, Selanik bombalamalarından ve suikastlarından sonra Bulgaristan'ın Bâbıâli ile çok gerilen ilişkilerini normalleştirmek göreviyle iktidara gelmişti. Bunun için Türk dostu olarak bilinen politikacı Naçoviç, haziran başlarında İstanbul'a gönderildi. Osmanlı hükümetine Makedonya ile ilgili bazı uzlaşma önerileri sundu. Bu öneriler, Avusturya-Rus reform programını tamamlayıcı olarak düşünülmüştü: Örneğin tarım ürünlerinin aşarı paraya dönüştürülmeliydi. Ayrıca, halkı sakinleştirmek için bazı Makedonyalı Bulgarların daha yüksek makamlara atanmalarına müsaade edilmeliydi. Son olarak Makedon cemaatlar, kilise ve okul meselelerinde tamamen özerk olmalıydılar. Bu istek Rum Ortodoks Patrikliğinin çıkarlarına dokunuyordu.[208]

Naçoviç'in misyonu daha haziran ortasında başarısız oldu. Çünkü Bâbıâli konuyu görüşmenin şartı olarak, Bulgar hükümetinden önce Makedonya'daki çete faaliyetlerinin durdurulmasını istedi.[209] Fakat Bulgarlar, Makedon hareketini Bâbıâli'nin taleplerini kabul etmesinden sonra bastıracaklarında ısrar ettiler. İki hükümetin uzlaştırılamaz görünen bu yaklaşımları karşısında Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi, "Bulgarların ... olayı akışına bırakacaklarına ve Türkiye'nin durumu dayanılmaz bulup saldırmasını sakin sakin beklemekte ve ümit etmekte"[210] olduklarına inanılması gerektiği düşüncesindeydi.

Bulgaristan'ın Bâbıâli karşısındaki ikiyüzlü ve oportünist olarak gös-

---

205 Aynı yerde.

206 Krş. Graf v. Bernstorff'un raporu, Londra, 17 Eylül 1903, PAAA, Türkei 156, c. 76, A. 13877.

207 Rivayet Monger'e göre, *Ursachen und Entstehung der englisch-französischen Entente, 1900-1907*, s. 194.

208 Calice'den Goluçovski'ye, İstanbul, 3 Haziran 1903, No. 31 F, HHStA, PA XII/182. Naçoviç'in İstanbul'daki misyonu nedeniyle Yunan hükümetinin tepkisi hakkında bkz. Driault ve Lheritier, *Histoire diplomatique de la Grèce*, c. 4, s. 506-507.

209 Bu ve sonrası için krş. Calece'nin raporu, Yeniköy, 17 Haziran 1903, No. 34 E, HHStA, PA XII/182.

210 Forgàch'tan Goluçovski'ye, Sofya, 3 Haziran 1903, No. 33, HHStA, PA XV/56.

terilmesi gereken bu durumu, Haziran 1903 sürecinde yüzeysel olarak hemen hemen hiç fark edilmeyen, ama Bulgaristan'ın Makedonya politikasının gelecekteki şekillenmesinde ağırlığı olan bir değişime uğradı. Bu değişim, Belgrat'ta 11 Haziran 1903'te Avusturya taraftarı olarak bilinen Sırp kralı Aleksandr Obrenoviç'in ve kraliçenin bir subayın suikastına kurban gitmelerinde aranmalıdır. 15 Haziranda Petır Karacorceviç Sırbistan'ın yeni kralı seçildi.[211] O tarihe kadar yeni kral, Karadağ prensiyle çok iyi anlaşmıştı. Bu yüzden şimdi Petır Karacorceviç'in tüm olanak ve çarelerle güney Slavlarının birleşmesini hızlandırması ve gelecekteki bir güney Slav krallığının hükümdarı olmaya çalışması olası görülmekteydi. Böylece Avrupa basınında Bulgaristan Prensi Ferdinand'a karşı bir komplo hazırlandığı söylentisinin çıkması uzun sürmedi. Viyana gazetesi *Ostdeutsche Rundschau* 25 Temmuz 1903'te Belgrat'tan şöyle bildiriyordu:

> Bütün tekziplere rağmen iyi haber alan kaynaklar Bulgaristan'da durumun çok ciddi olduğunu ve Zankovist partisi ile Makedonyalı mülteci liderleri arasında Ferdinand'ın bertaraf edilmesinin kararlaştırıldığını doğrulamaktadırlar... Prens Ferdinand'ın bertaraf edilmesiyle birlikte Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında Makedonya sorununun çözümü için birlikte bir eylem hakkında müzakereler başlatılacaktır...

Prens Ferdinand'ın Temmuz 1903'ün ilk yarısında inisiyatifi eline alması ve sultanla sürekli ve sık sık haberleşerek daha o zaman Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaş tehlikesini yok etmesi, bu arka plandan anlaşılmalıdır. Fakat Ferdinand "böylece kendisini, Bulgar halkının savaş isteyen büyük bölümüyle tam zıt konuma" sokmuştu.[212] Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisi, Prens Ferdinand'ın, Makedonya'nın genel valisi olarak bir Hıristiyan prensi kendi hanedanı için bir tehdit olarak gördüğünden artık Makedonya'nın özerkliğine karşı çıktığını belirtti.[213] Başka bir raporda Kont Forgach şunları yazıyordu:

> Kulağa ne kadar paradoks gibi ... gelirse gelsin önceden de sık sık belirttiğim görüşü tekrarlayabilirim ki, şimdiki kabine hiçbir şekilde Türkiye ile ilişkilerini kesmek istemiyor ve Makedonya hareketine aslında pek de sempati duymuyor.

---

211 *Schulthess* 19 (1903), s. 359-361; Jovanovic, *Vlada Aleksandra Obrenovica*, c. 2, s. 338 ff.

212 *Pester Lloyd*, 12 Temmuz 1903.

213 Forgàch'tan Goluçovski'ye, Sofya, 15 Temmuz 1903, No. 40 B, gizli, HHStA, PA XV/56.

İktidarda kalmak ve Stambulovcu partisini yeniden örgütlemek kabine için Makedon çıkarlarından çok daha önemlidir.[214]

İlinden isyanının başlaması, Bulgaristan'ın bu tutumunda önemli değişikliğe neden olmadı. Başbakan Raço Petrov 27 Ağustosta Sofya'daki İngiliz temsilcisine, Makedonya'daki yeni olayların politikalarını etkilemediğini açıkladı. Önceden olduğu gibi şimdi de Bulgaristan için barışçı tutum hâlâ geçerliydi. Aynı günde isyancıları desteklemek için büyük bir yürüyüş yapan Sofya'daki Makedon hareketin liderlerine, eğer Bulgar hükümetine başka sorun çıkarırlarsa, hiçbir şeyden çekinmeyeceğini "gerekirse onları kurşuna bile dizdireceğini"[215] iletti.

Makedon devrimci hareketine karşı bu sert tutum, diğer yandan, Bulgar hükümetinin, o klasik Stambulovcu taktiğe uygun şekilde, Makedonya sorununda yeni ödünler koparmak için bu devrimci hareketi Bâbıâli'ye karşı bir baskı aracı olarak kullanmasını engellemedi. Örneğin Baron Calice 23 Ağustosta Osmanlı dışişleri bakanı Tevfik Paşa'dan şu bilgiyi aldı: "Bay Petroff Bay Naçoviç'in yanında Sofya'daki Türk komiserine, Bâbıâli ile prensliğin doğrudan işbirliği yapmasını önerdi... Eğer Bâbıâli görüşmeyi kabul ederse, Bulgar hükümeti komite eylemlerinin durdurulması için bütün nüfuzunu kullanacaktır..."[216]

Ay sonunda, Osmanlı birliklerinin İlinden isyanını fiilen bastırdığı anlaşıldığında Başbakan Petrov 31 Ağustos 1903 tarihli bir bildirgeyle büyük güçlere eğer güvence verilerek Bulgaristan'ın endişeleri dağıtılmazsa, bütün olasılıklara hazırlıklı olmak için gerekli önlemleri alacağını bildirdi.[217] Rusya ve Avusturya-Macaristan bu muğlak tehdide bir öneriyle cevap verdi. Öneri büyük güçlere yapılıyor, bir savaş çıktığında bir yardım bekleyemeyeceğinin Sofya hükümetine anlatılması isteniyordu.[218] Bulgarların canı sıkılmıştı. Özellikle Avusturya-Macaristan'ın tutumu yüzünden hayal kırıklığına uğramışlardı. Petrov bir konuşmada Kont Forgach'a, "artık kendi politik çizgisinin doğruluğundan şüphelenmeye başladığını, eğer Bulgaristan Rusya'nın bütün isteklerine baştan boyun eğseydi, Rusya'nın şimdi –çünkü her şeyin yalnızca bu güçten kaynaklandığı ve bu gü-

---

214 Forgàch'tan Goluçovski'ye, Sofya, 15 Temmuz 1903, No. 40 A-J, HHStA, PA XV/56.

215 Sofya, 27 Ağustos 1903 tarihli tel, No. 77, PAAA, Türkei 156, c. 71, A. 12764.

216 Calice'den Goluçovski'ye, Yeniköy, 23 Ağustos 1903, Tel rapor, No. 181, HHStA, PA XIII/183.

217 R. Pinon, *L'Europe et l'empire ottoman*, Paris 1917, s. 181. Alıntı Schacht, *Die Entwicklung der mazedonischen Frage...*, s. 71.

218 *The Daily Telegraph*, 9 Eylül 1903.

ce bağlı olduğu görülüyor– Makedon Bulgarların yok edilmesine göz yummayabileceğini"[219] bildiriyordu. Bulgar başbakanı 16 Eylül tarihli bir bildirgeyle yurtdışındaki temsilcilerine, Osmanlı hükümetinin Makedonya'daki Bulgar halkının yok edilmesi doğrultusunda çalıştığını bildirdi.

İddiasına göre Osmanlı hükümeti, ayrıca, ordusunu olası en hızlı bir biçimde Bulgar sınırına yığabilmek için kararlar almıştı. Başbakana göre, Osmanlı hükümetinin uygun bir anda Bulgaristan'a saldırması muhtemeldi. Eğer büyük güçler Bâbıâli'yi sakinleştirmezlerse kolaylıkla silahlı bir çatışma çıkabilirdi.[220]

Bulgaristan, Bâbıâli'nin saldırı amaçlarına dikkati çekerek eylül ayının ilk yarısında kısmi seferberlik ilan etti.[221] Ama hükümetin güçlü adamı olan İçişleri Bakanı Petkov'un yaklaşık bu dönemde Rusçuk'taki bir toplantıda söyledikleri, ülkenin iç politik durumunun tipik göstergesiydi. Petkov bu toplantıda, eğer Bulgar muhalefeti hükümeti Osmanlıların Makedonya'daki katliamlarına sessiz kalmakla suçlarsa, savaş kışkırtıcılığı yapmış olacağını söylemişti. Savaşın bir macera olduğunu ve Bulgaristan için macera zamanının henüz gelmediğini anlatmıştı.[222] 1902 tarihli askeri antlaşma nedeniyle Bulgaristan'ın gerçek askeri amaç ve olanaklarını en iyi şekilde tahmin edecek konumdaki ülkenin temsilcisi olan Rus büyükelçisi Zinovyev, büyükelçi Marschall'a Bulgaristan'ın bu dönemdeki tavrını doğru yorumlarken şunları söyledi: "Bulgarlar şimdi önceden denedikleri bir oyuna tekrar başlıyorlar. İsyanın sönmeye yüz tutmasından sonra, Türkler tarafından tehdit edildikleri etkisini bırakıyorlar. Sultanı askeri hazırlıklarla korkutmaya çalışıyorlar... Şu anda Bulgarlar Türkiye'yle savaşacak konumda değiller..."[223]

Bulgar bildirgesine Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın ağustos sonundaki yanıt notası, Zinovyev'in bu açıklamaları bağlamında hazırlandı:

> Bulgaristan ... eğer bir savaş çıkarsa bunun yerel kalacağı, sonucunda statükonun korunacağı ve Avusturya-Rusya reform planının gerçekleştirileceği hak-

---

219 Forgach'tan Goluçovski'ye, Sofya, 14 Eylül 1903, No. 54 C, çok gizli, HHStA, PA XV/57.

220 *Schulthess* 19 (1903), s. 355-356.

221 Britanya Dışişleri Bakanlığı'nın gazetesi olarak bilinen *The Daily Telegraph*, Bulgar hükümetinin bu önlemini 16 Eylülde şöyle yorumladı: "Türkiye'nin Makedonya'da işi biter bitmez Bulgaristan'ı işgal etmeye kararlı olduğundan kimsenin şüphesi yok. Bulgaristan Makedonya'daki kardeşlerinin katledilmesini sükûnetle izleyemez..."

222 Sofya'dan gelen 15 Eylül 1903 tarihli ve 248 numaralı rapora ek, PAAA, Türkei 156, c. 76, A. 13824.

223 Tarabya, 18 Eylül 1903 tarihli rapor, No. 575, PAAA, Türkei 156, c. 76, A. 13883.

kında bir kere daha bilgilendirildi. Ayrıca Bulgar hükümetine, Rus ve Avusturya hükümetlerinin görüşü olarak Türkiye'nin sınıra asker yığmasının tartışmasız hakkı olduğu ve Türk askeri hazırlıkları hakkındaki Bulgar ifadelerinin dikkate alınamayacağı sezdirildi...[224]

"En ilgili güçlerin" bu notasının etkisi altındaki Başbakan Petrov, "eğer Bulgar hükümeti çetelerin saldırılarını ve yeniden toparlanmalarını engellerse Bâbıâli'nin reformları yürürlüğe sokup sokmayacağını, ayrıca bu reformların uygulanmasında Bulgar önerilerini kabul edip etmeyeceğini"[225] İstanbul'da gizlice sordurdu. Bulgaristan'la savaşı isteyen bir grubun temsilcisi olan sadrazam Ferid Paşa'nın vazgeçirme çabasına rağmen padişah bu öneriyi kabul etti.[226]

Selanik'teki Nisan 1903 sonu suikastları ve bombalamalarından sonra İstanbul'da savaş isteyen bir grup, Bulgaristan ile silahlı bir çatışma için baskı yapmaktaydı. Ferid Paşa İlinden isyanı günlerinde Avusturya-Macar büyükelçisine görüşlerini şöyle açıkladı: "Bulgaristan gelecekte tamamen silahlanmış olacak; bu arada çeteler bize hiç rahat vermiyor, orduyu parçalıyor ve yoruyorlar... Ama bu bizim için çok büyük bir mali yük..." Baron Calice sadrazamın sözlerini şu soruyla kesti: "Siz herhalde Bulgaristan'a bir saldırı düzenlemeyeceksiniz. Sizin için çok vahim sonuçları olabilir." Ferid Paşa yanıtladı: "Sonra büyük güçler müdahale eder herhalde; lakin onlar her durumda müdahale edeceklerdir..." Bu sözlerle, Osmanlı ordusu güçlü olduğu sürece büyük güçlerin 1903 sonbaharında müdahalelerini daha sonraki bir müdahaleye tercih ettiğini belirtiyordu.[227] Alman büyükelçisiyle daha sonraki bir konuşmada da Ferid Paşa bu günlerde Bulgaristan ile bir savaşa eğilimli olduğunu gösterdi. Padişahın Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na saldırabileceğinden korkmasını anlamadığını belirtti. Padişaha Bulgaristan için kesinlikle bir yenilgiye neden olacağından Bulgar saldırısının hayal bile edilemeyeceğini söylediğini ifade etti. Bu yüzden Bulgaristan ile görüşme yapılmamalıydı; çünkü bu Bâbıâli'nin güçsüzlüğüne bir işaret olarak yorumlanabilirdi.[228]

Sofya'daki Osmanlı komiseri Ali Ferruh Bey, Ferid Paşa'nın tutumu-

224 *The Times*, 23 Eylül 1903.
225 Calice'nin Goluçovski'ye telgrafı, İstanbul, 23 Eylül 1903, No. 217, HHStA, PA XII/183.
226 Calice'den Goluçovski'ye telgraf, Yeniköy, 28 Eylül 1903, No. 222, HHStA, PA XII/183.
227 Calice'den Goluçovski'ye, Yeniköy, 25 Ağustos 1903, Tel raporu No. 187, çok gizli, HHStA, PA XII/183.
228 Tarabya, 27 Ağustos 1903, No. 523, gizli, PAAA, Türkei 156, c. 71, A. 12788.

nu paylaşmaktaydı. Ali Ferruh Bey tam zamanında 30.000 tüfeği Bulgaristan'a gizlice sokup kuzey Bulgaristan'daki Türk halkına dağıtmayı sağladı.[229] Yaz sonuna doğru Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki bir savaşı kaçınılmaz görmekteydi ve sonsuz Bulgar kışkırtmaları karşısında padişahın sabrını anlamıyordu.

Yani padişah sadrazamın ve en önemli diplomatlarından birinin tavsiyelerini dinleseydi, daha 1903'te bütün bilinmez sonuçlarıyla bir Balkan savaşı çıkmış olurdu. Ama II. Abdülhamid, Balkanlardaki durumu esasen daha değişik görmekteydi. İlinden isyanının başlamasından önce Alman maslahatgüzarına, "Rus politikasının Bulgar tarafına kaymasının sözde an meselesi olduğuyla ilgili haberlerden rahatsızlık duyduğunu" iletmişti.[230] Tam bu sırada Manastır'daki Rus konsolosu Rostkovkiy bir Osmanlı nöbetçi eri tarafından vuruldu.[231] Bu olay, Balkan krizinin iyice büyümesine yol açtı. İstanbul'daki Rus askeri ataşesi, Rostkovskiy'in ölümü hakkında görüşlerini şöyle belirtiyordu: "O, Slav davasının bir kurbanıdır. Artık diplomasi ve reformlar sonra erdi. Şimdi Rus ordusu meseleyi ele alacaktır."[232] Konsolosu öldüren askerin padişahın emriyle hemen idam edilmesine rağmen,[233] Rusya için bu yeterli bir ceza değildi. Rusya kamuoyu konsolosun ölümüne çok kızdı ve 1877'de olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğuna tekrar bir savaş açılmasını istedi.[234] Os-

---

229 *Bulgarische Handelszeitung*un 22 Mayıs 1903 tarihli sayısında bu konuda şöyle denilmekteydi: "İstanbul'daki savaş taraftarı tutum sonucu Deliorman'daki Türk halkı baştan aşağı silahlandı ve isyana başlamak için savaşın çıkmasını bekliyor. Ayrıca, prensliğin bu güvensiz noktasında 20.000'den fazla Türkün Bulgar ordusunda askeri eğitim görmüş olduğu ve bunların bütün Türk erkeklerine kadro olarak hizmet edebileceği dikkate alındığında, halkın ortasındaki 500.000 kişilik bir sürünün isyanında neler olabileceğini herkes tasavvur edebilir..." Ayrıca bu ve sonrası için krş. Forgach'ın Goluçovski'ye raporu, Sofya, 14 Eylül 1903, No. 54 B, gizli, HHStA, PA XV/57.

230 Wangenheim'in 31 Temmuz 1903 tarihli raporu, *GP*, 18, I, No. 5570, s. 316.

231 Wangenheim şöyle bildirdi: "Rostovski yürüyerek dolaşırken bir Türk nöbetçi jandarma eri onu selamlamadı. Nedeni sorulduğunda Türk, konsolosu kurşunla yere serdi." İstanbul, 8 Ağustos 1903, No. 451, PAAA, Türkei 156, c. 68, A. 11785. Birinci Dünya Savaşında ilerde Osmanlı başkomutanı olan ve 1903 yılında Manastır'da genç bir subay olarak hizmet veren Enver Paşa'nın hatıralarına göre Rostkovskiy, kendisini Rus konsolosu olarak tanımadığından ve selamlamadığından dolayı nöbet tutan askeri kırbaçla dövmüştü. Bkz. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya. Enver Paşa*, c. 1, s. 481-482.

232 Wangenheim'in raporu, İstanbul, 9 Ağustos 1903, No. 452, PAAA, Türkei 156, c. 68, A. 11801.

233 Aydemir, *age*, s. 482-483.

234 *The Daily Telegraph*, 14 Ağustos 1903.

manlı sularında mevzi almak için bir filo 17 Ağustos'ta Sivastopol'dan yola çıktı.[235]

Fakat asıl savaş tehlikesinin o anda Rusya'dan çok Bulgaristan'dan geleceği görülmekteydi. Rus donanmasının güney Karadeniz kıyılarında görünmesi, burada kolayca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir savaş macerasına yol açabilirdi. Daha 12 Ağustosta Yunan dışişleri bakanı Ralli, Bulgaristan'ın böyle bir saldırısının olasılığına padişahın dikkatini çekmişti.[236] Bulgar hükümeti bile Rus filosunun gösterisine hiç sevinmese de,[237] filonun İğneada'nın karşısına demirlemesiyle hemen hemen aynı anda, Edirne vilayetinin Karadeniz kıyısındaki bölgelerinde bir Bulgar isyanı başladı.[238] Birkaç gün sonra 26 Ağustos 1903 tarihli İngiliz *Morning Post* Sofya'dan şunları yazıyordu: "Bulgaristan'daki Makedon göçmenler, Makedonya'daki olayların acıklı koşulları hakkında bilgi vermek ve majestelerinin müdahalesini rica etmek için Rusya imparatoruna gönderilecek bir delegasyonun hazırlanmasına çalışıyorlar."

Abdülhamid'in 1903 sonbaharında olası bir Osmanlı-Rus savaşı korkusunun bu koşullarda ne denli büyük olduğu, St. Petersburg'daki Avusturya-Macaristan büyükelçisi Baron von Aehrenthal'ın bu tehlikenin büyük olduğuyla ilgili görüşüyle de desteklenmektedir. Baron, Alman meslektaşı Kont Alvensleben'e, Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında savaş çıktığında Rusya için kardeş Bulgar halkının nasıl yenildiğini seyretmenin olanaksız olduğunu söylemişti. Avusturya-Macaristan için de Balkanların Hıristiyanlarını yarı yolda bırakmanın çok zor olacağını belirtiyordu.[239]

---

235 Rusya'nın bu filo gösterisiyle kabul ettirilen talepleri hakkında bkz. *GP*, 18, I, No. 5582, s. 331-333.

236 Calice'den Goluçovski'ye, Yeniköy, 12 Ağustos 1903, No. 44 C, HHStA, PA XII/183.

237 Graf Forgach bildirdi: "Türkiye'deki isyancıları ateşleyeceği ve Bulgaristan'ın durumunu zorlaştıracağı düşüncesiyle Bulgar hükümeti filo nümayişini şiddetle kınıyor." Sofya, 22 Ağustos 1903, Tel raporu No. 118, çok gizli, HHStA, PA XII/184.

238 Zamanın raporlarında bu isyan, Rus filosunun nümayişinin doğrudan bir etkisi olarak gösteriliyor. Bkz. Berlin'deki Osmanlı büyükelçisinin Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirisi, 25 Ağustos 1903, PAAA, Türkei 156, c. 71, A. 12667, ve Falkenhausens'in raporu, Sofya, 22 Ağustos 1903, No. 74, PAAA, Türkei 156, c. 70, A. 12494, ve de 25 Ağustos 1903 tarihli *Neue Freie Presse*. Buna karşın, Edirne vilayetindeki isyanın lideri olan *Gercikov* anılarında, isyancıların başlangıçta İğneada karşısında demirleyen gemilerin Osmanlı savaş gemileri olduklarını düşündüklerini, bir Rus filo gösterisinden haberleri olmadıklarını anlatmaktadır. Krş. *V Makedonija i Odrinsko*, s. 66-67.

239 Krş. *GP*, 18, I, No. 5600, s. 351-352.

Bu arka plandan bakıldığında, Bulgar hükümetinin nihayet 23 Eylül 1903 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'yla savaştan kaçınma kararını almasının, padişah açısından bir rahatlama anlamına geldiği anlaşılır. Sofya hükümetinin bu kararı Makedon komitelerin tehdidine aldırış etmeden almasına dikkat edilmelidir. Bu tehdit, başbakanı ya 28 Eylül'e kadar isyancıların yararına askeri müdahalede bulunma ya da "Sofya'da görülmedik şiddet" yaşama arasında bir seçime zorlamaktaydı.[240]

Buna rağmen Bulgaristan'da Bâbıâli ile bir savaşın hazırlıkları kesilmedi. Bu durum eski başbakan Danev'in 8 Ekimde Rusçuk'taki bir seçim konuşmasında hükümeti iki yüzlülükle suçlamasına neden oldu:

> Hükümet bir yandan Bâbıâli ile uzlaşmaya çalışırken diğer yandan silahlanma, yedekleri, astsubayları ve askerleri toplama ve birlikleri sınıra gönderme çabasındadır. Böylece halk ve özellikle Makedonya'daki şanssız savaşçılar arasında isyanı desteklemek için Türkiye'ye savaş açacağı kanısını bırakmaktadır.[241]

Lakin Makedonya'da isyancılar daha eylül başlarında Bulgar ordusunun müdahale etmesi ümidini kaybettiler. Ohri kazasının isyancı komuta merkezinin bir emrinde, kaçan ve tüfeklerini yetkililere teslim eden herkes ölüm cezasıyla tehdit edildi.[242]

Buradan, Eksarhlığa bağlı halkın arasında gitgide kötümser bir havanın yayıldığı anlaşılmaktadır. Eylül 1903'te Morihovo bölgesinde bulunan G. Petrov anılarında, çetniklerin korkmaya başladıklarını ve Bulgaristan'a dönmek istediklerini bildirmektedir. Özellikle firarlardan dolayı Petrov'un çetesi, başlangıçtaki gücünün dörtte birine düşmüştü. Bundan başka, İç Örgüt'e kayıtlı bir Slav köyünün Osmanlı birliklerine haber vermesiyle ihanete uğrayan bu çete, Osmanlı birlikleri tarafından çok kötü sıkıştırılmıştı.[243] Konsolos Kral'ın bir raporuna göre, 9 Ekime kadar yaklaşık 2.000 faal savaşçı gönüllü olarak silahlarını yetkililere teslim etmişti.[244] Teslim olan isyancıların çoğu, hâlâ savaşmakta olan dağdaki yoldaşlarının gizlenme yerlerini takipçi birliklere gösterdi.[245] Manastır'daki İngiliz konsolos yardımcısı 14 Ekimde, isyancıların son çatışmalarda aralarında 6 çete liderinin de bulunduğu 250 adam kaybettiklerini bildiriyordu. Ayrıca,

---

240 Forgach'tan Goluçovski'ye, Sofya, 21 Eylül 1903, No. 57 D, HHStA, PA XV/57.
241 Sofya'dan 10 Ekim 1903 tarihli belgeye ek, No. 279, PAAA, Türkei 156, c. 79, A. 15237.
242 *AP* Turkey No. 2 (1904), Ek 2 No. 75, s. 80-81.
243 Krş. *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 146-149.
244 Manastır, 9 Ekim 1903, No. 131, HHStA, PA XXXVIII/393.
245 *Spomeni na Gjorçe Petrov*, s. 152.

Fırtınalı havanın sürmesi ve bu yenilgilerin moral etkisi de birleşince, isyancıların davasına kuşkusuz büyük zarar verdi; teslim olan köylü ve "komitacı" sayısı her gün düzenli artıyor ve hatırı sayılır sayıda tüfek teslim edildi...[246]

Ekim başlarında Yüksek Makedonya Komitesi'nin çok sayıda silahlı çetesinin Serez sancağının kuzey kesimlerine (Razlog, Cuma) Bulgaristan'dan baskın düzenleyip rahatlatma eylemleri de, bu durumda hiçbir değişiklik yaratmadı.[247] Kısa sürede bu çeteler Osmanlı birlikleri tarafından yok edildi veya sınır ötesine kovuldu. Razlog kazasındaki eylemleri gerçekleştiren Albay Yankov komutasındaki çetenin bir savaşçısı, bir İsviçreli tüccara kuzeydoğu Makedonya'daki koşullar hakkında kendi izlenimlerini anlatmıştı: Köylüler isyancılara ekmek bile satmak istemiyorlardı. Bu yüzden çete açlık çekiyordu. "Nihayet çoğu kişi, Makedon ırkdaşların uğradıkları takibatın ve çektikleri acının sebebinin aslında kendimiz olduğu kanısına vardı."[248]

İlinden isyanının sonu ve Bulgar ordusunda seferberliğin kaldırılması, ekimin ikinci yarısına rastladı.[249] Konsolos Kral 26 Ekim 1903'te Manastır'dan bildiriyordu:

Birçok önde gelen çete şefi bana, konsolosluk garanti verirse teslim olacaklarını söyledi. Doğal olarak ben bu niyete hiçbir zaman yanıt vermedim.

...

O kadar insan ve mal kaybedilen mücadelenin sonucu, korkutucu ve hayal kırıklığına uğratıcıydı...[250]

İsyancıların genel kurmayı doğal olarak isyanın başarısız olduğunu açıkça kabul edemezdi. Devrimci bölgelerin liderlerine ve köy komitelerine gönderilen 25 Aralık 1903 tarihli (e.t.) bildirgede genel kurmay, daha sonra daha uygun koşullarda tekrar başlayabilmek için isyancı faaliyetlere kış mevsiminin gelişiyle son verildiğini açıkladı.[251]

---

246 *AP* Turkey No. 2 (1904), No. 116 Ek, s. 104.

247 Selanik'teki Alman başkonsolosu 7 Ekim 1903'te şu raporu gönderdi: "Bulgaristan prensliğinden güçlü çeteler Raslog kazasına girdiler... Bu isyanın Manastır'daki önceki isyanlardan ana farkı, burada şimdi yerel halkın başkaldırmıyor, bilakis Bulgaristan prensliğinden çetelerin saldırıyor..." PAAA, Türkei 156, c. 78, A. 14862.

248 Sofya, 14 Ekim 1903, No. 286, PAAA, Türkei 156, c. 79, A. 15298.

249 Bulgar ordusundaki seferberliğin kaldırılması hakkında bkz. A. 15637, Sofya, 19 Ekim 1903, PAAA, Türkei 156, c. 80 ve 22 Ekim 1903 tarihli Sofya'dan gelen şifreli tel No. 190, HHStA, PA XV/57.

250 Rapor No. 151, HHStA, PA XXXVIII/293.

251 Kral'ın 8 Şubat 1904 tarihli No. 10 raporunun eklerine bkz.: Zografski, *Izveştai...*, s. 141-144.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İLİNDEN İSYANINDAN SONRA MAKEDONYA'DAKİ SİYASİ KOŞULLAR

1. İÇ ÖRGÜT'ÜN DURUMU

İç Örgüt, 1903'ün kanlı çatışmalarından önemli derecede zayıflamış çıktı. Birçok liderin ölümüyle yerel komiteler ağında her yerde boşluklar oluşmuştu. Örgüt üyelerinin moralleri bozuldu, disiplin azaldı. Orada burada köylüler komitenin emirlerine baş kaldırmaya başladılar. Örneğin Resen kazasındaki Leskovo'da Mart 1904'te bir komitacı köylüler tarafından öldürüldü. Aynı durum Florina kazasındaki Setina yakınlarında bir çetnikin başına geldi.[1] Eski Bulgar başbakanı İvançov'un parti organı olan *Svobodno slovo* gazetesinde Temmuz 1904'te şunlar yazıyordu:

> Makedonya Bulgarları bugün, kısa bir süre önce iğrenç ihanet diye gördüklerini yapıyorlar. Çeteler artık kaçmayı başaramıyor; son adamına kadar yok ediliyor. Çünkü halk onları saklamaktan ve onlara yardım etmekten vazgeçti; tam tersine, onları Türklere satmaya ve yok edilmelerine yardımcı olmaya başladı...[2]

Makedon liderlerin çok büyük bir kısmı 1904 başında tekrar Sofya'da toplanmaya başladığında, aralarından baştan beri isyana karşı olanlar, politik karşıtlarına karşı hücuma geçmek için zamanın geldiğini düşündüler. Örneğin Yane Sandanski liderliğindeki sol "Serez grubu", örgütte yapı ve üye değişiklikleri için baskı yaptı. Buna karşılık Hristo Matov etrafında

1 Bkz. Kral'ın raporu, Manastır, 12 Nisan 1904, : Zografski, *Izveştai*...., s. 169-172.
2 Sofya'dan 24 Haziran 1904 tarihli 177 numaralı raporun ekleri, PAAA, Türkei 156, c. 100, A. 12228.

toplanan, bir isyanı destekleyen ve Silyanov'un "devrimci pozitivistler" dediği ılımlılar, hareketin "sağlıklı geleneğini" sorgulamaksızın İlinden isyanının bir analizinden gelecekteki eylemler için dersler çıkarmaya hazırdı.[3] Ama Sandanski'nin etrafındakiler uzun tartışmalarda, "örgütün gelecekteki faaliyeti için ilkeleri" hazırlamak için Dimo Haci Dimov ve Dimitır Stefanov'dan oluşan iki kişilik bir komisyonun kurulmasını sağladılar.[4] Bu belgenin en önemli maddeleri şöyle özetlenebilir:[5]

- Bir Makedon isyanı tek tek kişiler tarafından kararlaştırılmamalı, sonra da yukarıdan aşağıya doğru örgüte sunulmamalıdır. Böyle bir kararın alınmasında daha çok ülke içindeki örgütsel durum göz önünde bulundurulmalıdır.
- Gelecekte bütün güçler en acil bir şekilde örgütün güçlendirilmesine yoğunlaştırılmalıdır. Fakat bu, terörün tamamen bırakılması anlamına gelmemektedir.
- Örgütün güçlendirilmesi çalışması, 1902 yılı tüzüğünün ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Burada aşağıdaki noktalar göz önünde bulundurulmalıdır:

a) Halka, Bulgaristan'ın veya başka bir devletin ona yardıma geleceği aldatmacası yapılmamalıdır;

b) Gelecekte Bulgarların işbirliğinden başka, İç Örgüt'ün etki alanındaki diğer halkların işbirliğinin de kazanılmasına çalışılmalıdır;

c) Ajitasyon artık şimdiye kadar olduğu gibi önemsiz kabul edilmemelidir; bilakis ajitasyon, bilinçli devrimcilerin yetiştirilmesi için en uygun yol olarak görülmelidir;

d) Her yerleşim biriminin kendi milisi olmalıdır. Örgütün var olan silahlı bölümleri, haydut unsurların temizlenmesinden sonra eğitim ve denetleme birimleri olarak görev yapmalıdırlar;

e) Örgüt çalışanlarının aydınlatılması için devrimci bir literatürün oluşması kesinlikle zorunludur.

- Bir Balkan konfederasyonunun kurulmasına çalışılmalıdır. Bu konfederasyonun bağımsız bir üyesi olarak Makedonya (ve Edirne vilayeti), diğer üye ülkelerin çatışan çıkarlarının uzlaşmasına yardımcı olabilir.

Matov bu "ilkeleri", Makedon hareketinin içinde sosyal demokrat il-

---

3 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 2, s. 58-61.

4 *Christo Motov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 68.

5 "İlkeler"in metni, Avicenus [Dimo Haci Dimov] tarafından yayımlandı: "Dve tezenija", *Revoljucionen list*, yıl 1905, No. 9. Burada Makedon dilinde Katarciev tarafından basılan versiyon dikkate alındı; *Serskiot okrug...*, s. 304-309.

kelerin geçerliğini sağlama denemesi olarak eleştirdi. Makedonya'da hüküm süren koşulların yanında ona bu ilkeler tamamen önemsiz görünmekteydi. Bu yüzden Sandanski ve Çernopeyev'i, Haci Dimov gibi Marksist tarikatçıların görüşlerini eleştirmeden kabul etmekle suçladı.[6] Makedon solcularının düşüncelerinin o zamanlarda gerçekleşmesi şansının pek bulunmaması Matov'un bu tutumunu anlaşılır kılmaktaydı. Avrupa diplomasisi, İlinden isyanından Makedonya'daki reform politikasının yoğunlaştırılması gerektiği sonucunu çıkardı. Bunun için Eylül 1903 sonunda "en ilgili güçlerin" devlet başkanları olan Çar II. Nikola ve İmparator Franz Josef, Mürzteg'de bir araya geldiler.[7] Müzakereler esnasında onlara İngiliz hükümetinin bir memorandumu ulaştırıldı. Bu memorandumda, reform planının daha geniş bir temelde yürütülüp yürütülemeyeceği soruluyordu. Londra hükümeti, Makedonya için ya bir Hıristiyan genel valinin atanmasını ya da bir Müslüman genel vali varsa yanına bir Avrupalı müşavirin verilmesini önermişti.[8] Osmanlı hükümetine iletilmesi için 2 Ekim 1903'te İstanbul'daki Rusya ve Avusturya-Macaristan büyükelçilerine gönderilen Mürzsteg kararları,[9] bu memorandumun dikkate alınmasıyla gerçekleşti. Bu kararlar, bir yandan Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın çıkarları ile diğer yandan İngiltere, Fransa ve İtalya'nın çıkarları arasındaki uzlaşma anlamına gelmekteydi.[10] Yeni programın kararları esasta aşağıdaki gibiydi:

1) Reformların uygulanışının kontrolü için genel müfettiş Hilmi Paşa'ya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'dan birer sivil memur verilecektir;

2) Üç vilayetteki jandarmanın ıslahı görevi, Bâbıâli'nin hizmetinde olan bir Avrupalı generale verilecektir. Büyük güçlerin subayları ona yardımcı olacaktır;

3) Ülkede barış sağlandıktan sonra Makedonya'daki vilayetlerin sınırları, ulusların gruplaşmalarına göre yeniden belirlenecektir;

---

6 Krş. *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 68-71.

7 Mürzsteg reformlarına burada kısaca dokunuldu. Bu konuda daha fazla ayrıntı için bkz. J. Ruchti, *Die Reformaktion Österreich-Ungarns und Russlands in Mazedonien 1903-1908. Die Durchführung der Reformen*, Gotha, 1918; ve Popov'un önceden belirtilen incelemesi, *Avstro-Ungarija i reformite v Evropejska Turcija 1903-1908.*

8 "Reformların genişletilmesiyle ilgili İngiliz çabaları ve özellikle de Makedonya'da bir genel valinin atanması hakkındaki Ref l'in (3.2.1908 tarihli) notu, Ekim 1903-Ocak 1908", HHStA, PA XII/342, Liasse XXXV/12.

9 "Décisions arretéees pour être transmises sous forme d'instructions identiques aux Ambassadeurs d'Autriche-Hongrie et de Russie à Constantinople", *Diplomatische Aktenstücke...*, No. 15, ek, s. 16-19.

10 Krş. Damjanov, "La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1903-1908)", s. 349.

4) İdari ve adli kurumlar, yerel özerkliklerin gelişmesi yararına yenilenecektir;

5) İsyan esnasında işlenen suçları incelemek için vilayet merkezlerinde karışık (Hıristiyan-Müslüman) komisyonlar oluşturulacaktır;

6) Osmanlı hükümeti,

a) kaçan Hıristiyanların yurtlarına dönüşleri,

b) isyan esnasında maddi zarara uğrayan bu Hıristiyanların desteklenmesi,

c) düzensiz bölükler ve düzenli birlikler tarafından tahrip edilen ev, kilise veya okulların tekrar inşa edilmesi için gerekli mali kaynakları sağlayacaktır.

7) Tahrip edilmiş köylerin geri dönen Hıristiyan sakinleri, bir yıllığına vergiden muaf tutulacaktır;

8) Osmanlı hükümeti, o ana kadar ilan edilen ve gelecekte gerekli görülen reformları, bekletmeden hemen yürürlüğe koymakla yükümlü olacaktır;

9) Hıristiyanlara karşı en büyük zorbalıklar düzensiz yardımcı bölükler tarafından yapılmıştır. Bu nedenle gelecekte bu bölüklerin oluşturulması yasaklanacaktır.[11]

Sultanın hükümranlık haklarının korunmasına dikkati çekerek bu reform programını önce reddeden Osmanlı hükümeti, büyük güçlerin birlikte tavır almaları yüzünden Kasım 1903'te boyun eğmek zorunda kaldı.[12] İki sivil memur ve Makedonya jandarması için 25 Avrupalı subay 1904 ilkbaharında Makedonya'ya geldi.[13]

Eylül 1903'te komşu Balkan devletleri hükümetlerinin Mürzsteg reformlarına karşı tutumlarının Makedonya halkının refahından çok kendi ulusal çıkarları hakkındaki kaygıları tarafından belirlendiği ortaya çıktı. Daha Mürzsteg kararları açıklanmadan önce Hilmi Paşa çatışmalar yüzünden zarara uğrayan Hıristiyanlar yararına önlemler almak için Yunan, Bulgar, Sırp ve Rumen (Eflak) ileri gelenlerinden birer kişiden oluşan bir komisyon kurdurduğunda, bu durum hemen görülmüştü.[14] Bu bağlamda konsolos Kral şu raporu veriyordu:

---

11 Ayrıca burada krş. *Schulthess* 19 (1903), s. 350-351.

12 Popov, *age*, s. 66-70.

13 Ruchti, *age*, s. 3-13.

14 Manastır, 30 Eylül 1903, Tel No. 80, HHStA, PA XXXVIII/393.

> Birleşimi ilk kez dinlere göre değil de uluslara göre yapıldığından, bu komisyon Osmanlı reform tarihinde bir yeniliktir; bir ilktir. Makedonya'nın sadece Bulgar olmadığını ve o kadar değişik ulusça iskân edildiğini kanıtlama amacı olsa da, bu komisyon yine de bu ulusların sadece bir kısmını ve onları da yalnızca varlıklarından dolayı, ama büyüklükleriyle orantısız temsil ediyor.
> Burada milliyetleri ilk kez dolaylı olarak ifade edildiği için Sırplar ve Rumenler, kendi ırkdaşlarından birinin "Rum" olarak değil de kendisi olarak atanmasından memnundu. Türk imparatorluğunda millet kavramının kıstasını oluşturan bir özerk dinsel cemaatleri olmadan bunun ifade edilmesi, çok daha anlamlıdır...
> Bulgarlar... Makedonya'daki Türk ulus politikasının bu en yeni sürecine ve bununla bağlantılı olarak rakiplerinin güçlenmesine doğal olarak sevinmediler...
> Buna karşılık Yunanlılar büyük hayal kırıklığına uğradılar. Çünkü Türk arkadaşlarına gösterdikleri tüm teveccühe karşılık olarak faturayı onlar ödüyorlar. Bu politikanın sürdürülmesinin ilk sonucu, ekümenik patrikliğin önemli oranda zayıflamasına neden olacaktır...[15]

Buna göre Sırbistan ve Romanya, Mürzsteg reformlarının yürürlüğe konmasıyla Makedonya'daki propagandalarının güçleneceğini ümit edebilecek Balkan devletleriydi. Osmanlı İmparatorluğu o bölgede egemen olduğu sürece, Yunanistan da millet sisteminin yukarıda anlatılan değişikliğiyle yaşayabilirdi.[16] Buna karşılık Makedonya'nın özerkliğini uman Bulgarlar, politik zihniyetlerine göre az veya çok hayal kırıklığına uğradılar. Kont Forgach şöyle bildiriyordu:

> Yeni reform bildirgesinde Bulgar taleplerinin yerine getirilmediğini gören buradaki kamuoyunun görüşüne uygun olarak, başbakan bana ... Makedonya'daki Bulgar unsurunu hesaba katmayan bir sonuç hakkında kuşku duyduğunu söyledi...[17]

Bulgaristan iki sebeple sonuçtan memnun değildi: Makedonya'daki politik suçlar için bir genel affın öngörülmemesi ve Edirne vilayetinin reform bölgesi dışında tutulması. Buna rağmen Bulgar devleti yeni reformları bir bütün olarak hiç de reddetmedi.[18] Genelde resmi çizgiyi izleyen ve Yüksek Makedonya Komitesi'nin resmi organı olan *Reformi* ise sadece genel af olmamasını eleştirebildi.[19] Aralık 1903'te birkaç günlüğüne Belg-

---

15 Manastır, 6 Ekim 1903, No. 130, HHStA, PA XXXVIII/393. Yunan dışişleri bakanı Rolli, bir Eflak temsilcisinin bu komisyona atanmasını öğrendiğinde çok şaşırdı. Krş. Atina'dan rapor, 29 Eylül 1903, PAAA, Türkei 156, c. 78, A. 14687.

16 Drioult ve Lhéritier, *age*, c. 4, s. 508-509.

17 Sofya, 28 Ekim 1903, şifreli tel No. 192, HHStA, PA XV/57.

18 Krş. *age*.

19 *Reformi*, 18/31 Ekim 1903, Sofya raporuna ek, 3 Kasım 1903, No. 316, PAAA, Türkei 156, c. 81, A. 16554.

rad'da bulunan general Konçev, Bulgar komitelerinin ilkbaharda isyan hareketini parasızlık yüzünden yaklaşık olarak geçen yazdaki kadar bile sürdüremeyeceklerini açıkladı. Bu yüzden YMK önce başbakan Petrov'un görüşü doğrultusunda barışçıl davranacağını, çünkü Mürzsteg reformlarıyla zaten Bulgaristan'dan başka İngiltere, Fransa ve İtalya'nın da Makedonya'nın özerkliği için çabaladıklarını görmek gerektiğini ileri sürdü.[20] Ama Bulgaristan'da bağımsız Sofya gazetesi *Dnevnik*'te olduğu gibi daha radikal görüşler de vardı. Viyana gazetesi *Die Zeit*'a göre *Dnevnik* Mürzsteg reformları hakkında şunları yazıyordu:

> Makedonya'daki Bulgar halkının durumunun gerçekten düzelmesini bu tedbirler sağlamayacaktır. Diğer Hıristiyan unsurların öne çıkarılmaları ve tercih edilmeleri yüzünden her durumda Makedonya Bulgarlarının durumu kötüleşecektir...[21]

Gerçekten de Mürzsteg reformları Makedonya'da barışı sağlamadı; hatta bazı noktalarda bu reformlar Balkanların bu bölgesinde ulus çatışmalarının artmasına yol açabilirdi. Örneğin durum sakinleştiğinde milliyetlere göre vilayetlerin sınırlarının değiştirileceği kararı (Madde 3), ulusal hareketlerin, talep ettikleri bölgeleri yabancı unsurlardan temizlemek veya durumun sakinleşmesini çete savaşıyla engellemek için ellerindeki tüm güçleri harekete geçirmeleri sonucunu doğurdu. Konsolos Kral'ın bir raporunda şunlar vardı:

> Bilhassa Slav dili konuşulan yerleşim yerlerindeki Bulgar komitelerinin devrimci örgüte ikna ve şiddet aracılığıyla yeni taraftarlar katmak için daha önce uyguladıkları yöntemler, bu kıştan itibaren yerini yeni bir taktiğe bıraktı.
> Evvelden mezhep görüşüne büyük önem verilmezdi. Ulusal beraberlik ve Hıristiyan dayanışması özellikle vurgulanarak, insanlar, patrikliğe sadık kalma veya eksarhlığa geçmekte genelde tamamen serbest bırakılırdı. Son zamanlarda ise devrimci kadrolar ağırlıklarını patriklikten eksarhlığa geçmeye koydular. Böylece şu ana kadar bir derecede Türk karşıtı bir Makedon-Hıristiyan görüntüsü verilmeye çalışılan hareket, artık ulusçu Bulgarlara özgü bir hareket olacak.
> Bulgar ve özellikle komite çevrelerinin bu cephe değişimi, Mürzsteg reform programının 3. maddesi ile açıklanıyor ve o madde bu değişime bahane gösteriliyor. Bu madde, tek tek ulusların homojen gruplaşmaları göz önüne alınarak yeni bir idari düzenlemeyi ilan ediyor...[22]

İç Örgüt'ün uluslar politikasındaki bu değişiklik, Manastır'ın yeni

---

20 Belgrad, 9 Aralık 1903, No. 222, PAAA, Türkei 156, c. 85, A. 18380.
21 *Die Zeit*, 31 Ekim 1903 tarihli.
22 Manastır, 10 Nisan 1904, No. 30 HHStA, PA XXXVIII/394.

oluşturulan bölge komitesi (Gruev, Toşev, Lozançev, Hristov) tarafından 1904 başında kararlaştırıldı. Güney Makedonya'daki çete liderlerine, patrikliğe bağlı köyleri eksarhlığa geçmeye zorlama emri verildi.[23] İç Örgüt kısa zamanda, yaklaşık 40 köyün eksarhlığa katıldığını kaydetti.[24]

G. Petrov Patriklik bölgesine karşı bu kampanyayı Makedon davasına bir ihanet olarak gördü.[25] 1904 yazı başındaki Manastır bölge kongresinde,[26] bu durumda örgütün karşı karşıya kalacağı tehlikelere dikkat çekerek önceki kararın değiştirilmesine çalıştı. İç Örgüt'ün çete savaşındaki bir milliyetçi propagandaya dayanamayacak kadar güçsüzleştiğini ayrıntılarıyla anlattı. Ona göre İç Örgüt'ün gücü, terk edilmemesi gereken devrimci ve milliyetçi karşıtı tutumundan kaynaklanıyordu. Onun bu çabasına rağmen Pere Toşev ve Damyan Gruev milliyetçi hedef kararı için çoğunluğu bulmayı başardılar.

Ancak, 1904 yazında ortaklaşa yapılan Serez ve Strumica devrimci bölge kongresinde Petrov bu kez başarılı oldu.[27] Burada da tartışmanın ana konusu, İç Örgüt'ün isyandan sonraki durumuydu. Örgütün Bulgaristan'ın veya herhangi bir başka Balkan devletinin maddi yardımını kabul edemeyeceği savı vurgulandı. Ayrıca merkez komitesinin İlinden isyanına yol açan Ocak 1903 kararı çok sert kınandı ve Makedon kurtuluş hareketini parçalayan milliyetçi propaganda, özellikle de Bulgar milliyetçi propagandası açıkça reddedildi.

İç Örgüt'ün G. Petrov ve yoldaşlarına rağmen kabul ettirilen Bulgar milliyetçi bakış açısına doğru açıkça yön değiştirmesi, Makedonya halkları arasında kanlı çatışmalar dönemini başlattı. Güney Makedonya'nın patriklik taraftarları, köylerini savunmak için silaha sarıldı. Selanik'te 1904'ün mart ayı başında 1.000'den fazla patriklik taraftarı, ülkenin içlerinde başlayan Bulgar saldırılarını protesto etti.[28] Yunan hükümetine ya-

---

23 *Spomeni na Gjorce Petrov*, s. 154-155.

24 Kral'dan Goluchowski'ye, Manastır, 15 Haziran 1904, No. 48, HHStA, PA XXXVI-II/394.

25 Bunun ve sonrası için krş. *Spomeni na Gjorce Petrov*, s. 160-161.

26 Manastır bölgesi kongresi, Prilep çevresindeki bazı köylerde yapıldı. Hepsi çete lideri olan delegeler, müzakere ederek köyden köye gittiler. D. Gruev'in hemen hemen "diktatörce" yetkilerinin sınırlandırılması ve milliyetçi propagandaya karşı alınacak tutumun belirlenmesi, gündemin en önemli konularıydı. Krş. Kral'ın Manastır'dan raporu; 21 Temmuz 1904, No. 58, gizli, HHStA, PA XXXVIII/394, ve Siljanov, a.g.e, c. 2, s. 62-68.

27 Bunun ve sonrası için krş. D. Bogdanovski, *Borbite na makedonskiot narod za nacionalna sloboda*, Oslo, 1961, s. 46-47.

28 Versen'den Bülow'a, Selanik, 12 Mart 1904, PAAA, Türkei 156, c. 92, A. 4426.

kın bir gazete, bu yürüyüşle ilgili olarak Rumların sabrının artık sona erdiğini yazıyordu.[29] Bulgarlar açısından büyük kayıplara yol açan İlinden isyanının Osmanlı ordusu tarafından bastırılması sayesinde, Rumlar Makedonya'daki Eksarhist cemaatlere bir saldırı başlatma fırsatına kavuştular.[30] Atina'daki hükümet 1904 başında Lambros Koromilas'ı Selanik başkonsolosluğuna atadı ve onu özellikle Makedon vilayetlerindeki patriklik taraftarlarının silahlı eylemlerinin koordinasyonuyla görevlendirdi.[31] Ayrıca bölgenin incelenmesi ve nabzının yoklanması için dört kurmay subayı (Melas, Kontulis, Papulas, Kolokotronis) güneybatı Makedonya'ya yolladı.[32] Kastoria ve Florina kazalarında çok sayıda Yunan çetesi Nisan 1904'te Bulgarlara karşı mücadele etmekteydi.[33] Bundan başka, bu bölgedeki çete faaliyetlerini artırmak için eski Yunan dışişleri bakanı Dragumis'in teşvikiyle mayıs ayında Atina'da "Makedonya komitesi" kuruldu. Bu komitenin başkanı, *Embros* gazetesinin sahibi Demetrios Kalapothakis'ti.[34] Bu komitenin 29 Mayıs 1904'da yayımlanan bir çağrısında şöyle denilmekteydi:

> ... Helen olan her şeye karşı bir yok etme ve kökten kazıma rüzgârı esiyor. Din adamı olmayan kilise, kilisesiz din adamı, öğretmensiz okullar, saygın kişilikleri kalmayan cemaatler; Bulgarların imha hareketlerini her yerde gösteriyor. Helenizmin varlığını tehdit eden bu inanılmaz durum karşısında, eğer bu alçaklıklara karşı bir önlem almazlarsa özgür Yunanistan'da yaşayan Yunanlılar, hatta tüm Yunanlılar geçmişlerini ve geleceklerini hak etmemişler demektir.
> Kardeşler!
> Makedonya komitesi yukarıda söyledikleriyle bütün Yunanlılara kuruluşunu bildirmektedir ve kurtuluşunu anarşist önlemlerde aramadığını açıklamaktadır. Kurtuluş demiryollarını, devlet binasını yıkmakla değil, Makedonya'daki kardeşlerimiz için sürekli savunma tedbirleri almakla olacaktır. Bir Yunana karşı işlenecek bir suçun cezasız kalmayacağını komite açıklamaktadır.

---

29 Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 11 Mart 1904, No. 44, PAAA, Türkei 156, c. 93, A. 4463.

30 Dakin şöyle yazıyor: "Türklerin 1903'teki zaferi Helenizmin Makedonya'daki kurtuluşu oldu. Türkler o yıl, devrimci harekete öyle bir darbe indirdiler ki hareket bir daha hiç toparlanamadı ve böylece, kendi savunmasını zaten örgütlemeye başlamış olan Helenizm, kaybedilen mevziyi tekrar ele geçirebilecek durumdaydı", *The Greek Struggle in Macedonia*, s. 119.

31 Krt. Dakin, *The Greek Struggle...*, s. 174-175; Poplazarov, *Grckata politika...*, s. 83.

32 Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 20 Şubat 1904, PAAA, Türkei 156, c. 91, A. 3378. Ayrıca krş. Dakin, *age*, s. 175.

33 Versen'den Bülow'a, Selanik, 19 Nisan 1904, No. 28, PAAA, Türkei 156, c. 96, A. 7045.

34 Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 20 Haziran 1904, PAAA, Türkei 156, c. 99, A. 10460. Ayrıca krş. Dakin, *age*, s. 202; Poplazarov, *age*, s. 76-80.

...

Bu mücadeleye katılmayan ve önerilen savunma tedbirlerine ilgi göstermeyen bir Yunanın yaşamı değersizdir.[35]

Bu çağrıdan görüldüğü gibi Makedonya'daki Yunan çete savaşı, Osmanlı egemenliğine karşı bir kurtuluş hareketi olarak düşünülmemişti. Selanik'teki başkonsolos Koromilas, karşıtlarını Osmanlılarla anlaşarak yeneceklerine inanmaktaydı. Bu yüzden, Yunan çetelerinin yetkililere elden geldiğince zorluk çıkarmamalarına ve halkın Türk kesimine çok dostane davranmalarına büyük önem vermekteydi.[36] Başkonsolosun kendisi de Selanik valisi Hasan Fehmi Paşa ve üçüncü ordunun bir dizi yüksek rütbeli subayını kendi kişisel dostlarından saymaktaydı.[37] Osmanlı gücüne bağlılığın ödülü, yetkililerin Yunan çetelerine karşı "hoşgörüye yaklaşan bir kayıtsızlık" göstermeleri oldu.[38] Örneğin güney Makedonya'da 1904 yılı başında yakalanan Yunan kurmay subayı Kolokotronis ve Giritli eski bir çete lideri Manos, Yunan tarafı için çalıştıkları ortaya çıktıktan hemen sonra tekrar serbest bırakıldılar.[39]

Makedonya sorununda Bulgar ulusçu görüşünün İç Örgüt tarafından kabul edilmesi, Sırpların da Makedonya'daki propaganda faaliyetlerini artık silahlı çatışma düzeyinde sürdürmelerini kolaylaştırdı. Paşiç'in Sırbistan'ın temsilcilerine gönderdiği Temmuz 1904 tarihli genelgesinde yeni politika şöyle açıklanıyordu:

[Politikamız] Patriklik organlarının ırkdaşlarımızı Rum olmayan üyelerin zararına Helenizmin hizmetine sokan ve kendisinden başkasını kabul etmeyen özelliğinin zararlı sonuçlarından ırkdaşlarımızı korumaktır.

[Politikamız] bizim için büyük öneme haiz bölgelerde bazı komiteleri silah olarak kullanarak hareketimize karşı savaş açan eksarhlık ajanlarının faaliyetleriyle mücadele etmektir. Bu önemli bölgeler: Poreç, Kiçevo, Drimkol, Debre, Köprülü...[40]

Daha 1904'ün şubat ayında Makedonya'dan, Kiçevo kazasında Sırp propagandasının "Sırp parasının artan sürümü sonucunda" büyük ilerle-

---

35 Atina'daki Alman sefaretinin raporuna ek, 20 Haziran 1904, *age.*

36 Dakin, *The Greek Struggle...*, s. 200.

37 Krş. *age*, s. 210-212.

38 Yardımcı konsolos Prochaska'dan Goluchowski'ye, Manastır, 2 Aralık 1904, No. 77, HHStA, PA XXXVIII/394.

39 Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 1 Nisan 1904, gizli, PAAA, Türkei 156, c. 95, A. 5974. Ayrıca krş. Kral'ın raporu, Manastır, 16 Nisan 1904, No. HHStA, PA XXXVIII/394.

40 Para'dan Goluchowski'ye, Üsküp, 23 Haziran 1904, No.108, çok gizli, HHStA, PA XXXVIII/435.

meler kaydettiği bildiriliyordu. On köy "Sırp olmuş," yeni sekiz öğretmen ve altı papaz atanmıştı. Diğer on dört köyün Bulgar tarafından ayrılacakları bekleniyordu.[41] Mayıs sonunda Osmanlı birlikleri 24 kişiden oluşan bir Sırp çetesini yok etti. Burada yetkililerin eline bir "Sırp komitelerinin yönetmeliği" geçti.[42] Bu belgenin bazı kararları şöyleydi:

...

3. Amaç: Bulgar propagandasına kapılan her Sırpı, Sırp milletinin büyüklüğüne ve geleceğine dikkati çekerek tekrar geri kazanmak ve Bulgarlardan ayırmak.

...

6. (Çete) üyeleri birlikler, memurlar, halk tarafından takip edilirlerse kendilerini silahla savunsunlar; aksi takdirde bu kişilere karşı hiçbir düşmanca hareket gösterilmesin.

...

9. Zorbalar ve Sırp davasının düşmanları yok edilmelidir.

10. Sırp davasına karşı mücadele eden Bulgarlar da yok edilmelidir.[43]

Bu kurallar gösteriyor ki, Yunan propagandası gibi, Sırp propagandası da Osmanlı yetkilileriyle mümkün olduğunca iyi geçinerek Makedonya'daki Bulgar üstünlüğünü yıkmaya çalışıyordu.

İlk olarak, bu yüzyılın başındaki burjuva-ulusçu Balkan devletlerinin birbirlerine karşıt çıkarlarının sonucu olarak görülmesi gereken durum, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetici tabaka için doğal olarak çok uygundu. Örneğin Belgrad elçisi Fethi Paşa'nın tavsiyesi üzerine Bâbıâli, Makedonya'da Sırp çetelerinin faaliyet gösterdiğini gizlemeye çalıştı. Böylece Belgrad hükümetinin Avrupa önünde zor durumda kalması önlenecekti.[44] Çünkü Avrupa, özellikle de İngiliz kamuoyu, Makedonya sorununun basit bir Hıristiyanlara karşı Müslüman baskısına indirgenemeyeceğini kabul etmeye henüz hazır değildi. Rus-Japon savaşı (9 Şubat 1904) çıktıktan sonra İngiliz hükümeti açıkça emperyalist nedenlerle Makedonya sorununda İngiltere, Fransa ve İtalya için daha fazla söz hakkı isteye-

---

41 Kral'dan Goluchowski'ye, Manastır, 20 Şubat 1904, No. 18, HHStA, PA XXXVIII/394.

42 Para'dan Goluchowski'ye, Üsküp, şifreli tel, 4 Haziran 1904, No. 31, HHStA, PA XXXVIII/435.

43 Para'nın raporuna ek, Üsküp, 16 Haziran 1904, No. 101, HHStA, PA XXXVIII/435.

44 Krş. Belgrad'dan rapor, 7 Temmuz 1904, No. 78, PAAA, Türkei 156, c. 99, A. 11313. Para Osmanlı makamlarının, Sırp çeteleriyle her çatışmadan sonra söz konusu çetenin Bulgar çetesi olduğunu ileri sürdüklerini bildirdi. Üsküp, 12 Temmuz 1904, Zografski, *Izveštai*..., s. 230-231.

rek[45] Mürzsteg reformlarını torpillemeye çalışırken,[46] İngiltere'nin liberal çevreleri bu sorunu daha çok bir haçlı seferi havası içinde çözülmesi çabasındaydılar.[47]

Bu nedenle İstanbul'daki iktidar sahipleri, 1904 yılından sonra Avrupalıların Makedonya'nın durumunun çok karışık olduğunu gitgide görmek zorunda kaldığını biraz da oh olsun diyerek gözlemlemiş olabilirler. Alman büyükelçisi Marschall'ın 1904 ilkbaharından bir raporu, bu bağlamda, Avrupa kamuoyunun görüşünü düzeltmek gibi okunabilir:

> En azından bilinmelidir ki, Avrupa basınının Makedonya hakkında yazdığının çoğu yanlıştır. Bilinmelidir ki, orada "Makedonyalı" yoktur; Türkler, Arnavutlar, Sırplar, Rumlar, Pomaklar, Eflaklar; Eksarhlık ya da patriklik Bulgarları vardır. Yine en azından bilinmelidir ki, oradaki değişik ulustan Hıristiyanların birbirlerine karşı nefreti, Hıristiyanlık ile İslam arasındaki karşıtlıktan çok daha güçlü bir kargaşa unsurudur.[48]

Makedonya'daki reformları denetleyen jandarmaya yardımcı olan İngiliz subayı Albay Fairholme, "Makedonya belasının köklerinin ne kötü Türk idaresinden ne de Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki karşıtlıklardan, bilakis *Hıristiyan ulusların ırk çatışmalarından çıktığını...*"[49] belirleyerek bu görüşe katıldı. Aşağıda daha ayrıntılı açıklanacağı gibi, Makedonya'nın Avusturya-Macaristan tarafından "barış ve sükûneti sağlama amacıyla" işgal edilmesine o zaman pek olumsuz yaklaşmayan Baron von Calice de, Manastır vilayetinde Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar arasında kanlı çatışmaların olduğunu belirtiyordu. Ama bu arada, Osmanlı birliklerinin böyle çatışmalara her zaman çok geç müdahale ettiklerini vurgula-

---

45 Lansdawne, şubat ayında Fransız büyükelçisine İngiliz kamuoyunun Balkanlarda savaş çıkması durumunda, Makedonya sorununun yalnızca Avusturya-Macaristan ile Rusya arasında çözülmesine müsaade etmeyeceğini söyledi. Bu durumda İngiltere, Fransa ve İtalya müşterek tutumlarında uyuşma sağlamalıdırlar. Krş. Monger, *Ursachen und Entstehung der englisch-französisch-russischen Entente*, s. 195; Damjanov, " La diplomatie française et les reformes en Turquie d'Europe (1903-1908)", s. 351-352.

46 İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi O'Connor, açık bir şekilde reformların başarısızlığını istediğinden o günlerde Sofya'daki Makedon liderler için çok popülerdi. Bkz. 23 Mart 1904 tarihli *Neues Wiener Tagblatt*.

47 "Doğu Sorunu Uluslararası Derneği"nin İngiltere ve Fransa'dan çok sayıda delegenin katıldığı bir toplantısında, Liberal Partiye yakınlığı bilinen Hereford piskoposu, "Türkiye'ye karşı bir haçlı seferinin açılması gerektiğini" açıkladı. 6 Temmuz 1904 tarihli *Hamburgischer Correspondent*.

48 Pera (Beyoğlu), 20 Nisan 1904, No. 41, PAAA, Türkei 156, c. 96, A. 7041.

49 Marschall'ın raporu, Pera, 19 Aralık 1904, No. 199, PAAA, Türkei 156, c. 104, A. 20012, (vurgulama orijinalde.).

mıştı. Ona göre, sanki "bu kayıtsızlığın temelinde, bölgede birbirleriyle savaşan Hıristiyan boyları bitkinleşinceye kadar buna müsaade edilmesi düşüncesi yatmaktadır."[50] Gerçekten de 8 Aralık 1904 tarihli bir nota ile Avusturya-Macaristan ve Rusya elçileri Bâbıâli'yi, Makedonya'da çetelere karşı daha enerjik bir şekilde mücadele edilmesini talep ettiler.[51] Bâbıâli notayı büyük güçlerin bu anlamda önce Sofya, Atina ve Belgrad'a müdahale etmesi gerektiğini söyleyerek yanıtladı.[52]

2. RUS-JAPON SAVAŞI VE MAKEDONYA SORUNUNA ETKİLERİ

Makedonya sorunu için 1904 ve 1905'in en önemli olayı, 1905 yılı başlarında Rusya'nın yenilgisiyle biten Rus-Japon savaşının Şubat 1904'te patlak vermesidir. Bu savaşla, 1897'den beri geçerli olan Avusturya-Macaristan ile Rusya arasındaki Balkan meselelerinde uzlaşmanın temeli yıkılmış oldu. Bu uzlaşma, bu iki ülke arasındaki görece güç dengesinin sonucuydu. Rus-Japon savaşından sonra hem Osmanlı İmparatorluğu, hem de diğer Balkan devletleri Avusturya-Macaristan'ın Selanik'e doğru bir askeri yarma hareketine geçebileceğine dair sürekli korku ve kuşku duydular.

Viyana hükümeti, Doğu Asya savaşının çıkmasından hemen sonra, bu fırsattan yararlanmaya çalıştı. Mürzsteg programının özellikle reform bölgesinin büyüklüğüyle ilgili uygulamasını kendi çıkarlarına göre etkilemeyi denedi: Makedonya jandarmasının 8 Şubat 1904'ten itibaren geçerli olacak talimatnamesini hazırlamak için İstanbul'da toplanan Avrupa askeri komisyonunun Avusturya-Macaristan delegesi, Kosova ve Manastır vilayetlerinin batı bölümlerinde[53] reformların uygulanmamasını talep etti.[54] Delegeye göre, Kosova vilayetinin doğusu (Kaçanık, Kumanova, Kratovo, Palanka, Üsküp) reform bölgesine dahil edilmesi ancak oradaki jandarmanın ıslahatı Avusturya-Macar subaylara vermesi koşuluyla mümkün olabilirdi. Kosova vilayetinin Arnavut ve Sırpların müştereken oturdukları kesiminin reform bölgesinden çıkarılması ve doğu Kosova'daki reform işlerinin idaresini kendi eline alarak Avusturya-Macaristan, hem Sırbistan'ı Karadağ ve Bulgaristan'dan izole etmek, hem de Güneye doğru kendi emperyalist yayılma yolunu serbest tutmak amacındaydı.

---

50 Calice'den Goluchowski'ye, 19 Ekim 1904, No. 49 C, HHStA, PA XII/186

51 İstanbul, 7 Aralık 1904, No. 57 c, HHStA, PA XII/186.

52 İstanbul, 14 Aralık 1904, No. 58 D, HHStA, PA XII/186

53 Yani Korça (Kastoria kazası hariç), Debar, Prizren, Priştina, Taşlıca (Plevlje), Yenipazar (Novi Pazar) ve İpek (Pec) sancaklarında.

54 Bunun ve sonrası için krş. Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 127 ff.; Popov, *age*, s. 72-74.

Alman dışişleri bakanlığından Baron von Holstein'ın 8 Mayıs 1904 tarihli bir notta fark ettiği gibi, "Avusturya-Macaristan monarşisi ... Balkan sorununda Rusya'ya rağmen nihai çözümü sağlamak için uzun süre beklenen fırsatın Japon savaşıyla çıktığı görüşüne varmış olabilir..."di.[55]

Ama Sırbistan, Kosova'daki (eski Sırbistan) çıkarlarının Avusturya-Macaristan tarafından göz ardı edilmesine göz yummaya hazır değildi. Burada Rusya'nın yardımını hesaba katmaktaydı. Belgrad dışişleri bakanlığı, İstanbul'daki Sırp elçisine 16 Şubatta Priştine, Prizren, İpek ve Plevlye sancaklarının reform planının içinde kalmasını Rus büyükelçisi Zinovyev'e özellikle vurgulaması emrini verdi. Ayrıca Kosova vilayeti jandarmasının ıslahatıyla Avusturyalı değil Rus subaylar görevlendirilmeliydi.[56] İstanbul'daki Sırp delegasyonuna yönelik başka bir talimatnamede (20 Şubat 1904 e.t.), Sırp konumu daha ayrıntılarıyla açıklandı ve tekrar vurgulandı:

> Mürzsteg uzlaşmasının bir sonucu olan reformların uygulanmasında vilayetin tüm bölümlerine aynı dikkat gösterilmelidir. Kosova vilayetinde jandarmanın ıslahatı Rus subaylarına verilemezse, hiçbir şekilde Avusturyalı subaylara verilmemeli, tarafsız devletlerin, ilk planda Fransa'nın veya İtalya'nın subaylarına verilmelidir...[57]

Reformların bütün Kosova vilayetinde yürürlüğe konulacağına dair 12 ve tekrar 25 Şubatta Sırbistan'a güvence vermesine[58] rağmen Kont Lamsdorf'un Avusturya-Macaristan isteklerini kabul etmek zorunda kalması, Rusya'nın, Uzakdoğu'daki savaş hakkındaki olumsuz haberlerden kaynaklanan zayıflamış konumuna bağlanmalıdır.[59] Diğer yandan bu dönemde Kosova Arnavutlarının reformların bölgelerinde yürürlüğe konmasını önlemek için ayaklanmaları da Avusturya politikasına yardımcı olmuştu.[60] Nihayet bu, iki devletin Osmanlı hükümetine 29 Şubat 1904 tarihinde bir nota vermesine yol açtı. Bu notada, Kosova ve Manastır vilayetlerinin batı sancaklarının şimdilik reform bölgesi dışında kalması gerektiğiyle ilgili kararlarını açıkladılar.[61]

---

55 *GP*, c. 22, No. 7433.

56 Para'nın Goluchowski'ye şifreli teli, Üsküp, 24 şubat 1904, No. 14, çok gizli, HHStA, PA XXXVIII/435.

57 Para'nın Goluchowski'ye raporuna ek, Üsküp, 22 Mart 1904, No. 44, çok gizli, HHStA, PA XXXVIII/435.

58 Vucinich, *age*, s. 127.

59 Krş. *age*, s. 127-128.

60 Calice'den Goluchowski'ye, 17 Şubat 1904, No. 8 C, HHStA, PA XII/185.

61 Krş. Vucinich, *age*, s. 129. Nihayet kalan reform bölgesi aşağıdaki gibi büyük güçler arasında paylaşıldı: Avusturya-Macaristan istedikleri gibi Üsküp'ü, Rusya Selanik'i, İtalya Manastır'ı, Fransa Serez'i ve İngiltere Drama'yı aldı. Bkz. rapor eki, Pera (Beyoğlu), 6 Nisan 1904, No. 36, PAAA, Türkei 156, c. 95, A. 5996.

Kosova'daki Arnavut isyanını Avusturyalı ajanların faaliyetlerine bağlayan Osmanlı hükümeti,[62] reformların seçilmiş bölgelerde değil, bilakis ilke olarak tüm vilayetlerde uygulanması gerektiği görüşündeydi. Osmanlı hükümeti Kosova'daki Arnavut protesto eylemini kanlı bir şekilde bastırdıktan sonra,[63] 17 Mart 1904'te kendi görüşünü reform güçlerine resmen iletti.[64] Bâbıâli ayrıca o günlerde Bulgaristan ve Sırbistan ile beraber Avusturya-Macaristan'a karşı bir ittifak oluşturmaya çabaladığından, Kont Goluçovski'nin kızmasına neden oldu. Kont, 16 Mayıs 1904'te Avusturya delegasyonunun önünde alışılmadık derecede sert bir konuşmada Osmanlı hükümetini, Mürzsteg programının uygulanmasına sürekli engeller koymak istemekle suçladı, diğer konularla birlikte şunları da söyledi:

> İstanbul'da hiç kimse, bilinen hilelerle bizim koşulsuz haklarımızın kısıtlanabileceğini sanmasın. Biz, (Mürzsteg) program(ı) tüm ayrıntılarıyla hayata geçirilene ve tüm kurumların işlemesi sağlanana dek huzura kavuşmayacağız. Eğer Bâbıâli bize dürüstçe yardım etmezse, bu yüzden doğrudan müdahalenin devamı edeceğini ve diğer tehlikelerle karşı karşıya kalacağını kabul etmelidir; çünkü, intihar taktikleri izlemesi yüzünden, Osmanlı İmparatorluğu'nu düzelmez kabul edip haklarına, bütünlüğünü koruyan Münzsteg programının uygulanmasından çok daha fazla tecavüz edecek bir operasyon yapmak isteyenlere hak verdiriyor.[65]

Kosova vilayetinde aşiretleri birbirlerine karşı kışkırtan Avusturyalı ajanların yoğun faaliyetleri 1904 yazı boyunca sürdü ve eylülde Lümezlerin[66] isyanına ve reformları protesto etmek için Prizren kentini işgal etmelerine sebep oldu. Osmanlı hükümeti, Avusturya-Macaristan'ın bu eyleme katıldığı görüşündeydi. Bu Calice'nin bir raporunda ifade ediliyor:

> Konsoloslarımızın bilgi toplamak için çeşitli çevrelerle ilişkilerinin sarayın en

---

62 Krş. Para'nın telgrafı, Üsküp, 18 Şubat 1904, No. 12, HHStA, PA XXXVIII/435. Ayrıca o günlerde, Avusturya-Macaristan'ın Makedonya'ya müdahale etmek için ordusunu seferberlik durumuna getirdiğine dair söylentiler dolaşmaktaydı. Bkz. Calice'nin raporu, İstanbul, 9 Mart 1904, No. 12 A-H, gizli, HHStA, PA XII/185.

63 Sadrazamın bir açıklamasına göre 30 ölü ve 400'den fazla yaralı vardı. Bkz. Calice'nin 18 Şubat 1918 tarihli tel raporu, No. 31, HHStA, PA XII/185, ve Para'nın şifreli teli, Üsküp, 21 Şubat 1904, No. 13, HHStA, PA XXXVIII/435.

64 Krş. Vucinich, *age*, s. 130.

65 *Schulthess* 20 (1904), s. 191.

66 Kuzey Arnavutluk'taki Ljuma bölgesinde oturan ve tamamen Müslüman bir halk olan Lumezler, özellikle makamlara karşı çok düşmanca tavırlarıyla tanınmıştılar. Onlar ne vergi öderlerdi ne de asker gönderirlerdi. Eşkıya olarak ün salmışlardı. Krş. Bartl, *Die albanischen Muslime...*, s. 59.

üst idaresindeki olağanüstü gelişmiş casusluk örgütü tarafından yanlış yorumlanacağı düşüncesinden kendimi kurtaramıyorum.[67]

Kosova vilayetinde Avusturya konsoloslarının Arnavutlarla ilişkilerini Bâbıâli'ye benzer şekilde anlatanlar da vardı. Sırp sınır kenti Vranya'daki bir fabrikanın Alman müdürü olan ve bu bölgedeki durumu çok iyi bilen Mosel, Belgrad'daki Alman delegesine şunları söyledi:

"Kosova vilayetindeki huzursuzluğun, ülkenin sakinleşmesini önlemek ve müdahale için her zaman elinde bahane bulundurmak isteyen Avusturya tarafından kışkırtıldığına inanmaktayım. Avusturyalı ajanlar Arnavutlara para ve silah dağıtıyor; bazen onları, bazen de Bulgarları Sırplara karşı kışkırtıyor..."[68]

Ama Kosova'daki Avusturya konsoloslarının raporlarına dayanarak Calice, Kasım 1904 başında Kont Goluçovski'ye tam tersine Sırpların ve Karadağlıların Kosova'da Hıristiyan halkı bir isyana hazırlamakta olduklarını iletti. Şunları ekledi:

Sırpların ve Karadağlıların tüm ... yaptıklarına kör olan Türkler... kendi görüşlerine göre tek tehlikenin gelebileceği Bosna sınırına hipnotize olmuş gibi bakıyorlar...

Antlaşmaya uygun şekilde, eskiden Bosna'ya ait olan Novibazar (Yeni Pazar) sancağının tümünü işgal etme hakkına sahip olduğumuzu birine veya ötekine hatırlatmamız doğru olmaz mıydı?[69]

1907 tarihli "Makedonya'daki ulusların denkliği üzerine gizli bir inceleme" bize, Avusturya-Macaristan'ın Makedonya'daki reform politikasının ilkeleri hakkında bilgi veriyor.[70] Bu inceleme önce, Kosova vilayetinin kuzey bölümünde Arnavut ve Sırpların yaklaşık aynı sayıda olduklarını belirliyordu. Ama Sırpların kültürel düzeyi sürekli yükselirken Arnavut halkı yarı vahşiydi. Bölgede Sırpların önde gelen halk haline gelmeleri yakındı; fakat maalesef Avusturya-Macaristan'ın çıkarları açısından, bu kaçınılmaz öncü konuma ulaşmalarının engellenmesi zorunluydu. "Bu nedenle, eski

---

67 Yeniköy, 21 Eylül 1904, No. 45 D, HHStA, PA XII/185

68 Belgrod, 22 Ekim 1904, No. 152, PAAA, Türkei 156, c. 102, A. 16894.

69 Yeniköy, 2 Kasım 1904, No. 51 D, HHStA, PA XII/186. Moreşol Conrod'ın anılarından görüldüğü gibi Avusturya'da o zamanlar, sadece Yenipazar sancağının değil tüm Sırbistan krallığının işgal edildiğini görmek isteyen önemli ve ağırlığı olan kişiler de bulunmaktaydı. Gençliğinden itibaren Conrad Avusturya-Macaristan'ın Balkan politikası için tek faydalı hedef olarak, "Sırbistan da dahil tüm güney Slavların Avusturya-Macaristan etrafında birleşmelerini" görmekteydi. *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*, c. 1, Viyana 1925, s. 59.

70 Avusturya-Macaristan'ın Makedonya maslahatgüzarının raporuna ek, Selanik, 31 Ekim 1907, No. 104, gizli, HHStA, PA XXXIX/4.

Sırbistan'da reformların hızla uygulanmasının Arnavutların zararına ve Sırpların yararına olduğu, şimdilik monarşinin çıkarlarına uygun olmadığı ve mümkünse yavaşlatılması gerektiği görülmektedir denmek zorunda kalınması Sırpların burnu büyük tutumlarının yol açtığı sonuçlardan sadece biridir." Kosova'daki Sırplarla Bulgarların ilişkisi hakkında bu gizli Avusturya araştırması, bir dizi nedenden dolayı, bu iki halk arasında bir yakınlaşmanın gerçekleşmesinin imkânsız göründüğünü iddia etmekteydi. Bu araştırmaya göre, özellikle, "hem Sırplar hem de Bulgarlar arasında, bu iki milliyetin politik rekabetiyle beslenen ve bu rekabetin bitmesiyle geçim kaynaklarını kaybedecekleri için Belgrad veya Sofya'dan gelecek bununla ilgili emirlere kolay kolay uymayacak bir sınıf insanın (din adamları, öğretmenler, çete liderleri ve üyeleri) olması" nedeniyle böyle bir yakınlaşma olmayacaktır. "Bizim bakış açımızdan bu rekabetin süreceği hesaba katılırsa, nihai bir Sırp veya Bulgar zaferinden hangisine öncelik verilmelidir" sorusuna, "Bulgarların şüphesiz çok daha cana yakın olmalarına rağmen, bu yüzden bölgede yerel unsurların kaynaşması sağlanacağı, dolayısıyla monarşinin (Avusturya-Macaristan) Ege deniziyle şimdiki ve gelecekteki ana ulaşım hattı baltalanacağı için, Bulgarların üstün gelmelerinin pek istenir olmadığı..." yanıtı verilir.

Şu ana kadar açıklananlardan, Makedonya'daki dinsel ve etnik karşıtlıkların sürdürülmesinin zamanın Avusturya-Macaristan temsilcilerinin işine geldiği açıklığa kavuşmuş olmalıdır. Amaca, yani günün birinde siyasi olarak Makedonya'ya hükmetmek amacına, eğer Makedon kurtuluş hareketi içinde Avusturya-Macaristan'a müdahale yolunu açacak müttefikler bulunması sağlanırsa, çok daha kolay ulaşılacaktı. Daha önce belirtildiği gibi, İç Örgüt İlinden isyanından önce Makedonya'nın Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilmesini uygun bulmuştu. Fakat İlinden isyanından sonra bu görüşünden bir süre vazgeçmişti; çünkü büyük güçlerin umulan askeri müdahalesi gerçekleşmediği gibi, bu güçler Mürzsteg programıyla Makedonya'daki ulusal mücadelenin kızışmasına da sebep olmuşlardı. Bu nedenle 1904 yılında İç Örgüt, özellikle Manastır devrim bölgesinden Gruev ve Toşev, tekrar Bulgaristan'a yanaşma eğilimi gösterdi.

Fakat Sırbistan gibi Bulgaristan da Doğu Asya savaşı esnasında Rusya'ya sadık kaldı.[71] Savaşın çıkmasından hemen sonra Kont Lamsdorf, Bul-

---

71 Bkz. Calice'nin Goluchowski'ye şahsi mektubu, İstanbul, 24 Şubat 1904, HHStA, PA XII/186. Doğu Asya'daki savaş nedeniyle Sırbistan'da Rusya'yı destekleme nümayişleri ve Avusturya karşıtı yürüyüşler olmaktaydı. Bkz. Eckhardt'tan Bülow'a, Belgrad, 25 Şubat 1904, No. 26, PAAA, Türkei 156, c. 91, A. 3393.

garistan'ın Makedonya'da bir isyan çıkarmak için göstereceği her çabayı düşmanca bir eylem olarak göreceğini Sofya'ya iletti.[72] Bunun üzerine Makedonya'daki Bulgar ticari ataşeleri ulusal hareketin liderlerine şimdilik Makedonya'da hiçbir isyancı eylemin istenmediğini bildirdiler.[73] Gruev de Selanik'teki Rus büyükelçisi Griers'e, örgütünün Rusya'ya saygı gösterip 1904 ilkbaharında büyük harekâta başlamayacağı güvencesini bildirdi.[74]

Avusturya-Macaristan'ın Makedonya'daki temsilcileri, Balkanlardaki gelişmenin bu elverişli sürecinde Makedon hareketini kendi amaçları doğrultusunda bir araç olarak kullanmak için her yolu denediler. Selanik'teki Bulgar ticari ataşesi A. Toşev, Makedonya'da isyan ve katliam isteyen asıl büyük gücün Avusturya-Macaristan olduğunu Şubat 1904'te bildirdi. Ona göre, bu bağlamda özellikle Manastır'daki konsolos A. Kral'a dikkat etmek gerekliydi ve Rus-Japon savaşının çıkmasından sonra bu diplomat, tekrar tekrar Bulgarları yeni bir isyana kışkırtmayı denemişti.[75] Kral'ın Manastır'daki devrimci hareketin liderleriyle, özellikle de Damyan Gruev'le sıkı ilişkileri olduğu genelde o zamanki diplomatik çevrelerde bilinmekteydi. Nihayet Bulgaristan başbakanı Avusturya makamlarının Boris Sarafov'la sıkı ilişkisi[76] hakkında görüşünü bildirirken, onun Avusturya ajanlarının hizmetinde olduğuna, Viyana'nın Rusya'nın Uzakdoğu'da karşılaştığı zorlukları kullanmak isteyip "ajan provokatörlerin Makedonya'da suları karıştırdığına"[77] inanmak için iyi nedenleri olduğunu söyledi. Makedonya sorununda karşılıklı bir yakınlaşmanın sağlanması için 1904 yılında Bulgaristan ve Sırbistan'ın gösterdiği çabalar,[78] Avusturya-Macaristan'ın Balkanlardaki statükoyu kendi yararına değiştirme çılgınlığına kapılabileceği korkusundan da kaynaklanmaktaydı.[79] Balkan yarımadasının Balkan halklarına ait olması

---

72 *Pester Lloyd*, 15 Şubat 1904.

73 Sivil ajan Müller'den Goluchowski'ye, Selanik, 23 Şubat 1904, No. 7, gizli, HHStA, PA XXXIX/2.

74 *Age.*

75 Krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 95. Hatta Freiherr von Calice de konsolos Kral'ın davranışı hakkındaki kızgınlığını bir raporda açıkça belirtiyor: Yeniköy, 24 Ağustos 1904, No. 41 J, gizli, HHStA, PA XII/185.

76 Sarafov ile birlikte 1904 yılı başında Viyana'yı ziyaret eden M. Gercikov anılarında, Sarafov'un o dönemde Graf Goluchowski ile de görüştüğünü ima etmektedir. Krş. *V Makedonija i Odrinsko...*, s. 86-87.

77 Below'dan Bülow'a, Sofya, 24 Temmuz 1904, PAAA, Türkei 156, c. 100 A. 12228.

78 Bunun için bkz. K. Cambazovski, "Vlijanieto na Ilinden vrz srpsko-bulgarskite adnosi": *Ilinden 1903*, s. 125-136.

79 16 Eylül 1904 tarihli *The Times*'ta şunlar okunmaktaydı: "Avusturya'nın tavrı, Balkan ülkelerinde çok derin bir şüpheyle karşılandı. Bulgaristan ve Sırbistan arasında başlayan yakınlaşma, Avusturya'nın planlarından duyulan ortak bir korkuya işaret ediyor olabilir."

gerektiği düşüncesinden yola çıkan bu Slav devletlerinin hükümet temsilcileri, Avusturya-Macaristan'a karşı bir ittifak antlaşmasını 30 Martta imzaladılar.[80] Bu gizli antlaşmanın 7. maddesine göre Prens Ferdinand ve Kral Petır, gelecekteki anlaşmazlıklarda Rus çarının hakemliğini ve kararını kabul etmekle yükümlüydüler. 1 Mayıs 1904 tarihinde Niş'te yeni dostluklarının anlamını vurgulayan buluşmaları, Baron Marschall von Bieberstein'a göre "Rusya'nın nüfuzuna dayanan ve bir tür Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a karşı sağladığı garantiyi gösteren"[81] bir buluşmaydı.

İstanbul'da 9 Nisan 1904'te imzalanan Osmanlı-Bulgar antlaşması da Rus-Japon savaşının etkisiyle gerçekleşmişti. Kısa bir süre önce neredeyse birbirleriyle savaşacak durumda olan bu iki ülke arasındaki görüşmeler şubatta başladı ve Naçoviç ile padişahın mabeyin başkâtibi Tahsin Paşa tarafından sürdürüldü.[82] Naçoviç'in mart başında Alman büyükelçisine gösterdiği antlaşma taslağının metni, 4. maddede gizli bir askeri antlaşmayı öngörmekteydi. Büyükelçi Marschall bu konuda "bu en önemli noktanın Rusya'nın onayı, hatta olası teşvikiyle kabul edildiğinden şüphe olmadığını"[83] söyledi. Padişah Bulgarların teklifini kabul etmeye hazırken, Bâbıâli, bağımsız bir hükümdarla vasalı arasında böyle bir antlaşmanın uygun düşmeyeceği nedeniyle bu antlaşmayı reddetmesini önerdi.[84] Daha sonra Osmanlı-Bulgar antlaşması aşağıda esası özetlenen maddelerden oluştu:

a) Bulgarlar kendi topraklarındaki devrimci komiteleri ve çeteleri yasaklamakla yükümlüdürler.

b) Buna karşılık Osmanlı hükümeti, Makedonya için önceden açıklanan tüm reformları yürürlüğe koyacağına,

c) Bir genel siyasi af çıkaracağına dair güvence vermektedir.[85]

Bulgaristan'da muhalefet basınının hükümeti Bâbıâli ile yapılan antlaşmadan dolayı sert bir şekilde eleştirmesine rağmen,[86] bu antlaşma Bulgar

---

80 Sırp-Bulgar ittifakının metni Siljanov'da, *age*, c. 2, s. 321-323. Bir Almanca çevirisi *Dokumente aus den russischen Geheimarchiven*'de bulunmaktadır., s. 18-19.

81 Tarabya, 18 Mayıs 1904, PAAA, Türkei 156, c. 97, A. 8408.

82 Bkz. Calice'nin raporları, İstanbul, 10 Şubat 1904, No. 7 D, ve 6 Nisan 1904, No. 16 F, HHStA, PA XII/185.

83 Marschall'dan tel, Pera, 2 Mart 1904, No. 84, PAAA, Türkei 156, c. 92, A. 3691.

84 Calice'den Goluchowski'ye, İstanbul, 27 Nisan 1904, No. 20 C, HHStA, PA XII/185.

85 Krş. *Schulthess* 20 (1904), s. 304-305.

86 Bkz. Sofya'dan gelen raporda, bu konudaki Bulgar gazetelerinin yorumuyla ilgili ek, 19 Nisan 1904, No. 101, PAAA, Türkei 156, c. 96, A. 7037. Örneğin, Yüksek Makedonya Komitesi'nin organı *Reformi* "Bulgar hükümeti, hem Avrupa hem de Türkiye önünde dolaylı olarak, Makedon hareketinin ağırlık merkezinin Makedonya'da değil de prensliğin sınırları içinde olduğunu itiraf etmiştir." diyerek kınadı.

diplomasisi için büyük bir başarı anlamına gelmekteydi.[87] İktidardaki Stambulovcu partinin yayın organı *Nov vek*, hükümetin özel başarısı olarak bu antlaşmayla savaş tehlikesinin bertaraf edildiğini vurguluyordu.[88] Makedonya'daki Eksarhlığa bağlı halk da benzer şekilde antlaşmayı olumlu karşıladı. Selanik'teki Alman başkonsolosu şöyle diyordu:

> Şubat reformlarının ve Mürzsteg programının başaramadığını, yani Makedonya'da yaşayan Bulgarları memnun etmeyi, Türk-Bulgar antlaşmasının açıklanması bir çırpıda başardı.[89]

Özellikle de 13 Nisanda açıklanan genel affın[90] sağlanması coşkun sevince neden oldu.[91] Gruev, Lozançev ve Sugarev gibi İlinden isyanının bazı liderleri de maslahatgüzarlar aracılığıyla Hilmi Paşa'ya teslim olmayı önerdiler. Hilmi Paşa onlara aftan yararlanacaklarına dair güvence verdi.[92] Üç vilayette 9 Mayıs 1904'e kadar serbest bırakılan politik suçluların sayısı 1.640 kişiye ulaştı.[93]

3. 1905-1906 YILLARINDA DİNİ-MİLLİ TARTIŞMALARIN ŞİDDETLENMESİ

Osmanlı-Bulgar antlaşmasının imzalanması, Makedonya'daki Eksarhist halkın bir süre sevinmesini ve sükûnetine kavuşmasını sağladı ama Türk ve Yunan halklarının hoşnutsuzluklarına da neden oldu.[94] Selanik'teki Alman başkonsolosunun bir raporuna göre, "özellikle Eski Türkler diye bilinen kişiler ve subaylar" siyasi affa kızmışlardı ve "bu öfkelerini hükümeti şiddetle suçlayarak" dile getirdiler.[95] Yunanlıların hayal kırıklı-

---

87 Krş. Graf Forgach'ın raporu, Sofya, 14 Nisan 1904, No. 17 A-B, HHStA, PA XV/58.

88 "Bizim ulusal iç ve dış politikamız açısından Türk-Bulgar antlaşması", 26 Nisan/9 Mayıs 1904 tarihli *Nov vek*'ten çeviri, Sofya'dan gelen rapora ek, 13 Mayıs 1904, No. 113, PAAA, Türkei 156, c. 97, A. 8257.

89 Versen'den Bülow'a, No. 28, 19 Nisan 1904, PAAA, Türkei 156, c. 96, A. 7045.

90 Kral'dan Goluchowski'ye, Manastır, 26 Nisan 1904, No. 36, HHStA, PA XXXVIII/394.

91 Hatta Manastır'ın eksarhist metropoliti Grigorij, sultan için bir şükran ayini bile düzenledi. Krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 102 vd.

92 Maslahatgüzar von Müller'den Goluchowski'ye şifreli tel, Selanik, 16 Nisan 1904, No. 24, HHStA, PA XXXIX/2.

93 Maslahatgüzar von Müller'den Goluchowski'ye şifreli tel, Selanik, 9 Mayıs 1904, No. 32, HHStA, PA XXXIX/2.

94 Konsolos Kral anlattı: "Türkler hem genel af hem de Bulgaristan ile antlaşma hakkındaki büyük hoşnutsuzluklarını ve kızgınlıklarını gizlemiyorlar." Manastır, 26 Nisan 1904, No. 36, HHStA, PA XXXVIII/394.

95 Versen'den Bülow'a, No. 28, 19 Nisan 1904, PAAA, Türkei 156, c. 96, A. 7045.

ğına uğramalarının baş sebebi Rusya'nın Doğu Asya savaşı sonucu prestij kaybetmesinden sonra Yunanlıların Makedonya'daki Slav unsurunun gerilemesi umudunun gerçekleşmemesi,[96] tersine, Bulgaristan ve Bâbıâli arasındaki antlaşma sonucu Bulgar davasının yeni bir güç kazanması korkusuydu.[97] Bu yüzden Rusya'da 1905 devriminin patlak vermesi, Makedonya'daki Müslümanların ve patriklik taraftarı halkın sevinçle karşıladığı bir gelişmeydi:

> Türk ve Yunanlı halk Rusya'daki gelişmeler hakkındaki sevinçlerini gizlemiyorlar: Türkler reformların şimdi artık tıkanacağına inanırken, Yunanlılar da olaylardan bölgede Slav propagandasının zayıflayacağı sonucunu çıkarabileceklerini düşünüyorlar.[98]

A. Helenist Hareketin Güney Makedonya'daki Başarıları

Müslümanların ve patriklik taraftarlarının Makedonya'da bir Slav üstünlüğü oluşacağından korkmaları, incelenen dönemdeki Helen karşı saldırısını kolaylaştıran bir politik unsurdu. Bir konsolösluk raporunda şöyle deniyordu:

> Türk yetkilileri ve askeri Yunan çetelerinin faaliyetlerine geniş hoşgörü göstermeselerdi Helen propagandası sürpriz bir başarı kazanamazdı. Bulgar komitacıların yaptığı katliamın intikamını alması Osmanlı hükümeti tarafından engellenen Türk halkı, Rum çetelerini acılarının intikamcısı olarak büyük bir zevkle izlemekteydi ve alt düzey hükümet organları da aynı şekilde davranmaktaydı.[99]

Fakat Helen propagandasının başarısının ardında, patriklik taraftarlarının yaklaşık 1905 ilkbaharına kadar kendi "İç Örgüt"lerini kurmayı başarmaları da vardı.[100] Artık güney Makedonya'nın bütün büyükçe yerleşimlerinde, üyeleri genelde öğretmen, doktor, tüccar ve diğer orta tabakadan kişilerden oluşan Rum komiteleri bulunmaktaydı.[101] Makedonya'daki

---

96 "Saf Helenler söylüyorlar: Rusya doğu Asya'da bağlı tutulduğundan şimdi Yunanistan ilk sıraya yerleşiyor. Makedonya'nın kaderi, Balkanlardaki durumun düzeltilmesi şimdi artık yalnızca Yunanistan'ın ellerine kaldı... " Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 9 Şubat 1904, No. 24, PAAA, Türkei 156, c. 90, A. 2545.

97 Krş. Selanik'teki Alman başkonsolosunun raporu, No. 28, 19 Nisan 1904, *age.*

98 Versen'den Bülow'a, Selanik, 27 Temmuz 1905, No. 53, PAAA, Türkei 156, c. 110, A. 13426.

99 Hesse'den Bülow'a, Selanik, 14 Ekim 1905, No. 75, PAAA , Türkei 156, c. 113 A. 18339.

100 Krş. Versen'den Bülow'a, Selanik, 8 Nisan 1905, No. 24, PAAA, Türkei 156, c. 107, A. 6146.

101 Bu ve sonrası için bkz. Ranzi'den Goluchowski'ye, Manastır, 31 Temmuz 1906, No.

Rum Ortodoks metropolitleri tarafından yönetilen bu komitelerin[102] ana görevi, Helen çete hareketinin finansmanı için para bulmaktı. Aynı zamanda Eksarhist tüccara karşı çeşitli boykot eylemleriyle rakibin ekonomik yönden zayıflaması sağlanacaktı. Bulgar-Makedon İç Örgütü'yle karşılaştırıldığında Rum komiteleri daha büyük fonlara sahip olduklarından, militanlarına (*antàrtes*) daha iyi maddi koşullar sağladılar. Başarılarının nedenlerinden biri de buydu. Bir konsolosluk raporunda şunları okuyoruz:

> Rum çeteciler taşra ahalisinin hizmetlerini bol bol ödüllendirirken Bulgar çeteciler istisnasız gıda malzemelerinin bile parasız verilmesini istemektedir. Nihayet ölen Rumların ailelerinin bakımı fazlasıyla sağlanırken ölen Bulgarların ailelerinin büyük sefalet içinde yaşadıkları vurgulanmalıdır...[103]

Bu maddi üstünlük sayesinde Rum çeteleri, militanlarının çoğunu Makedonya'nın dışından toplama olanağına sahipti. Ahalisi hâlâ şeklen Osmanlı tebaası olan ve bu yüzden ahalisinin genelde herhangi bir zorlukla karşılaşmadan Makedonya'ya geçebildiği Girit adası Rum çeteler için hakiki bir kaynaktı. Örneğin Hanya'da 1906 yılı ilkbaharında yazılan bir raporda, "Makedonya'daki Rum çeteleri için Giritlilerin alınmasına" devam edildiği belirtilmektedir. Şubat 1906 sonunda "hemen hemen hepsinin yaşları 22 ile 25 arasında olan ve adları bilinen 35 genç Makedonya'ya gitmek için Girit'ten ayrıldı..."[104] Tesalya'daki Tırhala (Trikala) ve Larissa, 1905 yılına değin bu acemi askerlerin toplanma yerleriydi. Tesalya'daki Osmanlı konsoloslarının bu olayları incelemeye ve Makedonya'daki yetkililere bildirmeye başlamaları yüzünden, 1905 başından sonra bu amaç için Volos körfezindeki küçük yerleşim birimleri seçildi. Acemiler görevlerine hazırlandıktan ve silahlandırıldıktan sonra Yunan subayların emrine verildiler ve çoğunlukla deniz yoluyla Makedonya'ya gizlice sokuldular.[105]

35; HHStA, PA XXXVIII/395. Bu bağlamda Dakin şöyle yazıyor: "Helenizm bir yaşam biçimiydi ve bu yaşam biçimi Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlılıkta dış yansımasını buluyordu. Bu yaşam biçimi, eski düzeni korumak için uygunsuz olduğu düşünülen bazı unsurlar tarafından tehdit ediliyordu." Bkz. *The Greek Struggle in Macedonia*, s. 117-118.

102 "[Yunan] çeteler, geniş çaplı bir Helen organizasyonunun kurulmasını gerçekten de tam olarak başardılar. Bu özellikle de görüldüğü kadarıyla, Rum-Makedon din sınıfının tamamen sanki bir vücut gibi hareketin hizmetine girmesiyle gerçekleşti." Hesse'den Bülow'a, Selanik, 14 Ekim 1905, No. 75, PAAA, Türkei 156, c. 113, A. 18339.

103 Parcher'den Goluchowski'ye, Manastır, 25 Ocak 1906, No. 2, HHStA, PA XXXVIII/395.

104 Canea, 2 Nisan 1906, PAAA, Türkei 156, c. 119, A. 6882.

105 Ratibor'don Bülow'a, Atina, 27 Nisan 1905, No. 81, PAAA, Türkei 156, c. 106, A. 7472.

Atina'daki Alman maslahatgüzarı bu bağlamda 1905 ilkbaharında aşağıdaki raporu gönderdi:

> Yunan savaş bakanının yaveri Bay Manos, Girit isyanında üne kavuşan Bay Manos'un kardeşi, biraz önce Atina'dan ayrıldı. Diğer subaylarla birlikte Volos yakınlarında bir yerde bulunduğu... ve büyükçe bir çete ile Türkiye'ye girmeye hazırlandığı söyleniyor...[106]

Patriklik taraftarları, toplumsal-ekonomik konumları nedeniyle, Müslüman halkın alt tabakasından kişileri Helen davasının savaşçıları olarak görevlendirme olanağına sahiptiler. Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın müşavirleri, 1907 yılı sonbaharında Umumi Müfettiş Hilmi Paşa'ya refakat ettikleri bir Güney Makedonya seyahatinde, aşağıdaki bilgiyi elde ettiler:

> Seyahatimizde elde ettiğimiz bilgiler ... Antartların [Rum isyancılar] Manastır vilayetinin güney bölümünün hem akıllı hem de zengin Rum halkı tarafından ne kadar desteklendiğini, bu halkın hemen hemen istisnasız "Makedon birliği"nin etkisinde bulunduğunu ve oradaki sıradan Müslümanların Helen propagandasına (özellikle de Mısır'dan) akan paradan nasıl etkilenip onların hizmetine girdiğini göstermiştir...[107]

Örneğin Gevgeli'nin güneyindeki Bulgar köyü Marventsi'ye 17 Ocak 1905'te saldıran çete, Rum ve Türklerden oluşmaktaydı.[108]

Makedonya'daki Helen çeteciliği 1905 yazında sürekli arttı. Tahminen her biri 100 kişilik 12 çete, 1905 sonbaharında bölgede eylem yapmaktaydı.[109] Öldürülen çete mensuplarının üstünde bulunan belgelerden, aşağıdaki hedefin izlendiği görülüyordu:

> Ekümenik (evrensel) patriklikten ayrılan tüm Ortodoks unsurlar, Rum ruhban sınıfının egemenliğine geri dönmeye zorlanmalıdır. Bütün Eksarhist cemaatleri dağıtmayı ve onların yerini patriklik cemaatiyle doldurmayı göze almak bilhassa önemlidir.[110]

Rum çeteleri, 1905'ten itibaren Makedonya'daki Eflak cemaatlere karşı da kullanıldı. Berlin Kongresi'nden (1878) sonra bir de Makedonya sorununun bir parçasını oluşturan "Ulah" veya "Arumen sorunu" vardı.[111]

---

106 Ratibor'dan Bülow'a, Atina, 1 Mayıs 1905, PAAA, Türkei 156, c. 108, A. 7767.

107 Rappaport'tan Aehrenthal'a, Selanik, 7 Ekim 1907, No. 90, HHStA, PA XXXIX/4.

108 *AP* Turkey No. 3 (1905), Inclosure in No. 13.

109 Krş. Hesse'den Bülow'a, Selanik, 14 Ekim 1905, No. 75, *age.*

110 *Age.*

111 "Arumen Sorunu"nun oluşumu ve gelişimi hakkında genel bilgi konsolos Kral'ın Goluchowski'ye, Manastır, 23 Mayıs 1904, No. 42, HHStA, PA XXXVIII/394 ve Hes-

Bu sorun esasen, Romanya hükümetinin 1878'ten sonra "Arumenlere, Türkiye'de kabul edilmiş bir millet statüsünü kazandırma ve büyük bir alanda Arumen göçebe çobanlar, at kiralayıcıları, kervan kılavuzları ve tüccarlara gerekli serbestliği kazandırabilecek bir statüko politikasını[112] sağlama" çabasından kaynaklandı. 1903 yazında bir Ulahın Makedonya'daki reform danışma komisyonuna alınması, bu açıdan önemli bir gelişmeydi.[113] Daha sonra Nisan 1904'te Eflak-Rumen ulusal hareketi, aşağıda ana hatları verilen bir dizi "asgari istekler"i patrikliğe yöneltti:

- Eflak kiliselerinin kurulmasına müsaade edilmelidir;
- Patriklik, Ulah din adamlarının takdis yetkisini elde etmeleri için çaba göstermelidir;
- Eflak kiliselerinde ibadetlerin Rumence yapılmasına müsaade edilmelidir.[114]

Ulahlar 6 Ocak 1905'te Manastır'da kitlesel gösteri düzenleyip yeni yapılan ama henüz kutsanmayan kiliselerinde Rumen dilinde ibadet yapılabilmesi için artık kendilerine izin verilmesini istediler.[115] Patriklik ve Yunanistan'ın İstanbul'daki diplomatik temsilciliği bu Ulah isteğinin yerine getirilmesine kesinlikle karşı çıkıp Makedonya'da huzursuzluk çıkacağına dair tehditte bulundular. Bâbıâli'deki Rumen temsilcisi de diğer yandan, eğer istekleri yerine getirilmezse Ulahların tepki göstereceklerini açıkladı.[116] Osmanlı hükümeti bu meselede Ulahların lehine karar verdi ve böylece Eflak-Rumen hareketi ile Rum Ortodoks patrikliği arasındaki antlaşmazlığın iyice artmasına yol açtı.[117] Patriklik 17 Eylül 1905 tarihli bir "Grek-Ulah sorunu hakkında memorandum"da, Ulahların kendilerini her zaman Rum olarak gördüklerini vurguladı. Ayrıca şöyle deniyordu:

---

se'nin Bülow'a, Selanik, 23 Eylül 1905, No. 66, PAAA, Türkei 156, c. 112, A. 16956 gönderdiği raporlarda bulunmaktadır. Ayrıca bkz. G. Weigand, *Die Aromunen*, c. 1, Leipzig, 1895; V. Lazâr, *Die Südrumaenen der Türkei und der angrenzenden Laender*, Bükreş 1937. Bu konu hakkındaki en yeni araştırma M. D. Peyfuss'tan gelmektedir, *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bukarest (1913) und die Haltung Österreich-Ungarns*, Viyana 1974.

112 Peyfuss, *age*, s. 21.

113 Krş. Kral'ın raporu, Manastır, 23 Mayıs 1904, No. 42, *age*.

114 "Copie des propositions résumant le mimimum des désiderates du peuple Valaque -sur le terrain religieux. Cette copie a été remise au Patriarcat, le 11/24 Avril 1904", Kral'ın raporuna ek, 23 Mayıs 1904, *age*.

115 Prochaska'dan Goluchowski'ye, Manastır, 11 Ocak 1905, No. 4, HHStA, PA XXXVIII/394.

116 Calice'den Goluchowski'ye, İstanbul, 25 Ocak 1905, No. 5 D, HHStA, PA XII/187.

117 Prochaska'dan Goluchowski'ye, Manastır, 26 Ocak 1905, No. 5, HHStA, PA XXXVIII/394.

> Herhangi bir sınır çizgisinin gerçekte onları diğer Yunanlılardan, Ortodoksların dinsel inanç birliği, kiliselerinin ve okullarının dili olan Yunan dilinin birliği ve nihayet Konstantinopolis Kilisesi'nin dini yargılama yetkisine olan ortak bağlılığını oluşturan sınırsız güç aracılığıyla bağlı oldukları kardeşlerinden ayırmasını kabul etmiyorlar .[118]

Bundan sonra, Makedonya'daki Rum çeteleri "Rum ruhban sınıfı tarafından zavallı Ulahlar üzerine gönderildi."[119]

Makedonya'daki mezhep-ulus çatışmalarındaki en önemli nokta, 1905'ten itibaren kiliselerin kullanımıyla ilgiliydi:

> Köy cemaatleri ibadethanelerin kendilerine ait olduğunu düşünüyor ve Eksarhlığa geçtiklerinde kilise emlakinin de kendilerince yeni tanınan kilise üst makamına geçmesini istiyor. Buna karşılık metropolitler ibadethanelerde patriklik kilisesinin tek mülk sahibi olduğunu ileri sürüyor ve ayrılıkçılara hiçbir kullanma hakkı vermeye razı olmak istemiyor.[120]

Bu tür anlaşmazlıkların giderilmesinde Osmanlı hükümeti ana ilke olarak bazı kurallar belirledi. Örneğin eğer bir Hıristiyan cemaatinde iki kilise varsa, binaların büyüğü çoğunluğu oluşturan mezhebe verilmeliydi. Sadece bir kilise olduğunda bu kilise, cemaatin üçte iki çoğunluğuna sahip mezhebe verilmeliydi. Eğer hiçbir taraf üçte ikilik çoğunluğa sahip değilse, kilise iki mezhep tarafından değişmeli olarak kullanılmalıydı.[121] O zamanki koşullarda böyle bir düzenlemenin gerçekçi ve akıllı görünmesine rağmen, artık cemaatin üçte birini veya daha azını oluşturan bir mezhebi (patriklik tarafı) veya henüz üçte ikilik çoğunluğu sağlayamayan mezhebi (Eksarhistler, Ulahlar) doğal olarak memnun etmemekteydi.[122] Sonuçta, Hıristiyan cemaatlerde çoğunlukların oluşturulması için şiddetli çatışmalar çıktı.

Aşağıdaki örneklerden görüleceği gibi 1905'ten itibaren Rum çeteleri bu çatışmada Bulgar ve bir süre sonra Ulah karşıtlarına kesin bir şekilde üstün geldiler. Bir Rum çetesi 2 Mayıs 1905'te Florina'nın 8 km güne-

---

118 PAAA, Türkei 156, c. 113, A. 18107.

119 Hesse'den Bülow'a, Selanik, 23 Eylül 1905, No. 66, *age.*

120 Hesse'den Bülow'a, Selanik, 22 Kasım 1905, No. 84, PAAA, Türkei 156, c. 114a, A. 21198.

121 Krş. *age.*

122 Bu düzenleme, Alman başkonsolosu Hesse tarafından şu sözlerle eleştirildi: "Tüm bu kaideler çok şematik ve durumun tamamen yanlış yorumlanmasına dayanmaktadır. Bu yanlış değerlendirme, İslam hukukunun yetersizliğinden kaynaklanan Türklerin beceriksizliklerinden dolayı vakıfların hukuki kişisellik özelliğini anlayamamalarıdır." *Age.*

yindeki Eksarhist bir köy olan Laghen'e saldırdı ve birçok köylüyü öldürdü. Florina kaymakamı, Rumlardan korunmak isteyen Bulgarlara, sadece tekrar patrikliğe dönmeleri tavsiyesinde bulundu.[123] Grevena'dan Avdela'ya gitmekte olan, 10 aileden oluşan ve 40 askerin refakat ettiği bir Ulah kervanı, 12 Mayıs 1905'te yaklaşık 200 Rum asinin saldırısına uğradı.[124] Şiddetle direnen askerler Ulahların kaçmasını sağladılar ama kendileri esir alındı. Rum çetesi "27 Mavzer ve 2 Martini tüfeği ganimet olarak aldı ve esirleri (askerleri) soydu; sonra da Rumların lideri, Türk hükümetine karşı değil Ulahlara karşı mücadele ettiğini söyleyerek askerleri serbest bıraktı."[125] Bir Rum çetesi 9 Eylül 1906'da, Damyan Gruev'in köyü ve İlinden isyanı esnasında isyancıların ana merkezi olan Smilevo köyüne saldırdı. Saldırı sonunda 12 ölü ve 6 yaralı vardı ve 8 ev yakılmıştı.[126] Hatta bir Rum çetesi, Kasım 1906'da denizden Serez bölgesine kadar ilerlemeyi başardı. Orada Bulgar köyü Karacaköy'e saldırdı ve 17 kişiyi öldürdü. Yetkililerin araştırması, hem Serez'deki Yunan konsolosunun hem de Drama metropolitinin bu baskının hazırlıklarına katıldıklarını ortaya çıkardı.[127]

Bu şekilde zorla tekrar patrikliğe dönüştürülen köylerde, daha sonra "Eksarhist ibadetlerle kirletilen kiliseleri günahtan arındırmak, Slav kilise kitaplarını yakmak ve ayrılış süresinde ödenmeyen vergi borçlarını kalmış birkaç koyunla alabilmek için, yetkili metropolit"[128] ortaya çıkıyordu. Burada alıntısı yapılan konsolosluk raporu şöyle devam ediyor:

> Türk makamların yardımıyla birçok kez Bulgar ve Rumen köylerine zorla Rum muhtarlar verilmektedir. Bunlar da cemaat üyelerinin nüfusa Ortodoks Rum olarak kayıt edilmesini sağlıyorlar. Sonra kilise anlaşmazlıklarında Rum din adamları, köyde hemen hemen sadece patriklik taraftarlarının oturduğunu ileri sürebilecekler.

B. Sırp Hareketinin Kuzey ve Orta Makedonya'daki Başarıları

Bir dostluk antlaşmasının imzalanmasına rağmen 1904 yılı Sırp-Bulgar

---

123 *AP* Turkey No. 3 (1905), No. 164'e ek.

124 Prochaska'dan Goluchowski'ye, Manastır, şifreli tel, 14 Mayıs 1906, No. 4, HHStA, PA XXXVIII/395.

125 Prochaska'dan Goluchawski'ye, Manastır, 17 Mayıs 1906, No. 15, HHStA, PA XXXVIII/395.

126 Jehlitschka'dan Goluchowski'ye, Manastır, şifreli tel, 11 Eylül 1906, No. 7, HHStA, PA XXXVIII/395.

127 Bkz. Freiherr von Marschall'ın raporu, Pera (Beyoğlu), 16 Ekim 1906, No. 195, PA-AA, Türkei 156, c. 123, A. 19365.

128 Hesse'den Bülow'a, Selanik, 22 Kasım 1905, No. 84, *age.*

yakınlaşmasının temelinde gerçek bir uzlaşma yoktu. Özellikle Makedonya'nın gelecekteki statüsü hakkında iki ülke arasında uzlaşma sağlanamamıştı. O ana kadar Makedonya'nın özerkliğini reddeden Sırp hükümeti ilke olarak bunu kabul ettiğini açıklamasına rağmen, Kosova (eski Sırbistan) vilayetinin bir özerk Makedonya'nın topraklarına dahil edilmemesini şart koştu. Böylece sadece Selanik ve Manastır vilayetlerinden oluşan özerk Makedonya, Sırbistan ile bir gümrük birliğine girmeliydi ve Sırbistan'ın Selanik'i serbest liman olarak kullanmasına izin vermeliydi. Avusturya-Macaristan tarafından işgal altında tutulan Yenipazar sancağının da dahil olduğu Kosova vilayeti, Osmanlı İmparatorluğu dağıldığında Sırbistan ve Karadağ tarafından paylaşılacaktı. Bu durumda Bulgaristan, Mesta (Karasu) ve Meriç ırmakları arasındaki bölgeyi ve muhtemelen Edirne vilayetini kendi topraklarına katabilecekti.[129]

Sırpların bu görüşleri Bulgarlar için kabul edilemezdi. Bulgarlar Sırbistan'ın Kosova ile ilgili isteklerinin kabulüne hazır olmalarına rağmen, bu coğrafi kavramdan yalnızca Priştine sancağını anlamak istiyorlardı. Bir uzlaşma böylece olanak dışı görünüyordu. Bulgarlar, 1904 ilkbaharındaki görüşmelerde eski Sırbistan sınırının belirlenmesini belirsiz bir tarihe ertelemeyi Sırplara önerdiler.[130] Böylece Makedonya'daki Sırp-Bulgar antlaşmazlığı keskinleşti; çünkü Bulgar hükümeti Sırbistan'ın da Makedonya'daki (Eski Sırbistan) çıkarlarını savunma hakkını şeklen kabul etmesine rağmen, bu çıkarların coğrafi olarak tam belirlenmesine izin vermedi. Sonuçta, 1904 yazında Sırp ve Bulgar çeteleri arasında silahlı çatışmalar başladı.

Makedonya'daki yeni durum hakkında birbirlerine danışmak ve bu arada Sırp propagandasına karşı tavrı tartışmak için Sofya'da Aralık 1904 ortasında bir Makedon liderler toplantısı yapıldı.[131] Kısa bir süre önce Poreç'te Sırplara karşı eylemde bir Sırp çetesi tarafından esir alınan ve sonra tekrar serbest bırakılan Damyan Gruev de bu sıralarda Bulgar başkentindeydi.[132] Sofya'daki Sırp maslahatgüzarı Simiç de bu kongrenin oturumlarına katıldı.[133] Tartışmaların gidişatı, Bulgar komitelerinin Makedonya'da rakip olacak Sırp hareketini müsamaha ile karşılamayacaklarını gösteriyordu. Simiç'in Vardar ırmağının batısında propaganda

---

129 Krş. Vucinich, *Serbia between East and West*, s. 136-137.

130 *Age*, s. 137.

131 Sofya raporunun eki, 23 Kasım 1904, No. 250, PAAA, Türkei 156, c. 103, A. 18578.

132 Sofya, 13 Aralık 1904, PAAA, Türkei 156, c. 104, A. 19772. Ayrıca krş. Vucinich, *age*, s. 131.

133 Müşavir Müller'den Goluchowski'ye, Selanik, 20 Aralık 1904, No. 24, gizli, HHStA, PA XXXIX/2.

yapabilmeleri için Sırplara izin verilmesi isteğini kesin bir dille reddettiler.[134] Ama D. Gruev, Sırplara İç Örgüt çerçevesi içinde Bulgarlarla beraber çalışma teklifini yaptı. Bu durumda artık var olan Sırp çıkar bölgesine dokunulmayacaktı. Ayrıca İç Örgüt Belgrad'da bir "dış temsilcilik" açacak ve Sırp hükümetiyle iyi bir antlaşma sağlamaya çalışacaktı. Böyle bir işbirliğine hazır olmazlarsa Sırpların İç Örgüt'ün kendilerine karşı kararlı ve kesin mücadelesini hesaba katmaları gerekecekti.[135] Sırp delege İç Örgüt'ün bu teklifini kabul edemedi. İki tarafın aralarındaki karşıt tavırları birleştirme ve bağdaştırmadaki beceriksizliği, kuzey ve orta Makedonya'da şiddetli çatışmalar devrini başlattı. O ana kadar Sırp toprağında çetelerin kurulmasını dizginlemeye çalışan Sırp hükümeti, artık elindeki tüm olanaklarla Makedonya'daki ulusal propagandayı desteklemeye başladı.

Belgrad hükümetinin bu yeni tavrı, 1904'te yürürlüğe konulan Mürzsteg reformlarının sonuçlarını İngiltere'nin yetersiz bulması ve 1905 başında reform programının genişletilmesi için baskı yapmasından da etkilenmişti. Örneğin şubat ayında İstanbul'daki İngiliz büyükelçisinin Makedonya için yeni bir reform planı önermeyi amaçladığı duyuldu. *Berliner Tageblatt* gazetesi 4 Mart 1905'te İstanbul'dan şu haberi geçti:

> Bu yeni plan düşüncesi, büyük güçlerin yanında Türk delegelerin de temsil edildiği, başkanlığının dönüşümlü olduğu ve toplu sorumluluğun bulunduğu; yerel unsurlardan oluşan kendi jandarması ve özel ayrılmış kaynaklardan gelen bütçesi olan uluslararası bir komisyonun görevlendirilmesidir.

Böyle bir planın diğer büyük güçler tarafından onaylanması, Makedon özerkliğine doğru atılmış ilk önemli adım anlamına gelirdi. Ama, Belgrad'daki Alman delegesinin raporundan görüldüğü gibi, Sırp başbakanı Paşiç, bir Makedon özerkliğinde kendi ülkesi için önceden olduğu gibi şimdi de dezavantajlar görmekteydi:

> Kosova ve Manastır vilayetlerinde Sırp ulusundan arta kalanlar planlanan Makedonya'da karışıp yok olacağından ve bu Sırplar Sırbistan krallığı için sonsuza dek kaybolacağından, Makedonya özerkliği ...Sırbistan için gelecekteki son umutlarının yok edilmesi anlamına gelmektedir.[136]

Sırbistan'ın Makedonya politikası 1905 yazında yeniden belirlendi. Temmuzda başbakan Stoyanoviç başkanlığında bir toplantı yapıldı. Bu

---

134 Krş. *age.*

135 Krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 335.

136 23 Şubat 1905, PAAA, Türkei 156, c. 105a, A. 3256.

toplantıya, ülkenin birçok önemli politikacısı ve diplomatı katıldı.[137] Makedonya'daki Rumen-Ulah hareketiyle işbirliğinin istenilebilir olduğu düşünüldü. Buna karşılık Avrupa kamuoyunda prestij kaybından korkulduğu için, Bâbıâli ile bir ittifak (Bulgaristan'a karşı) düşüncesinden vazgeçildi. Ama Makedonya'daki statüko kesinlikle sürdürülmeliydi. Böylece Makedonya'nın özerkliği söz konusu bile olamazdı. Yine de taktik nedenlerden dolayı Makedonya özerkliğinin düşmanı olma damgasından kaçınılmalıydı. Bunun yerine, özerkliğin önündeki geçilmez engellere dikkati çekmek ve Mürzsteg reformlarının uygulanmasını onaylamak önerilmekteydi. Bu arada çete savaşına şiddeti artırılarak devam edilmeliydi.

Sırplar ve Bulgarlar arasındaki şiddetli bir çete savaşı, daha 1905 başında Kumanova bölgesinde yapılmaktaydı. Üsküp'teki Avusturya konsolosu Para bu konuda şöyle rapor vermişti:

> Bilhassa buradaki Sırp konsolosluğunun himayesinde örgütlenen komiteler, aylardır Bulgar köylerinde terör estiriyorlar ve şiddet kullanarak köyleri kendi taraflarına geçmeye zorluyorlar. Böylece son hafta içinde 20 yerleşim tamamen, 5'i kısmen, zorla Sırp tarafına geçirilmiş oldu.[138]

Daha sonra 1905 yazında, Makedonya'daki Sırp çete hareketi yeniden teşkilatlandı. Bunun için Belgrad'da, genelkurmay başkanı Milorad Popoviç'in başkanı olduğu bir "Yüksek komite" kuruldu. Bu komiteye albay Rasiç ve yarbay Draga da üyeydi.[139] Güney sınırı yakınındaki Vranya'da bir "ticari komite" çalışmakta, sınırda bir "yürütme komitesi" de faaliyet göstermekteydi. Bu son komitenin vazifesi, Makedonya'daki birliklere gereksinime göre, savaşacak adam ve malzeme göndermekti. Makedonya'da ise Üsküp ve Manastır'da "ana komiteler", Kumanova, Köprülü, Debre, Ohri, Prilepe, Kiçevo, Poreç, Drimko, Kruşevo'da "alt komiteler" ve birçok köyde yerel komiteler bulunmaktaydı.[140]

Sırp çeteciliği, özellikle Makedonya'nın kuzeyinde 1905-1906 kışının sertliğine rağmen aralıksız sürdü. Ocak ayı başında sınırda bir kongre yapıldı. Bu kongreye Nanadoviç ve Dr. Godyevaç gibi liderlerden başka yak-

---

137 Bunun ve sonrası için krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 336-342. Siljanov, Birinci Dünya Savaşı esnasında Bulgar ordusu Niş'i alışında Bulgarların ellerine geçen Sırp dosyalarına dayanmaktadır.

138 Para'dan Goluchowski'ye, Ristovatz, 24 Mart 1905 tarihli şifreli tel, No. 15, HHStA, PA XXXVIII/436.

139 Belgradraporuna ek, 20 Şubat 1906, No. 21, PAAA, Türkei 156, c. 117, A. 3766.

140 Bunun için Todorovski'nin makalesini krş. "Srpskata cetnicka organizacija i nejzinata aktivnost vo Makedonija", *GINI* 12 (1968), 1, s. 181-204.

laşık 300-800 savaşçının katıldığı ileri sürüldü.[141] Preşevo sınır bölgesindeki halk Sırp taraftarı olduğu için Sırp çeteleri buradan sınırı istedikleri gibi geçerken hiçbir zorlukla karşılaşmadılar.[142] Belgrad'daki Alman elçisinin tahminine göre şubatta "aşağı yukarı her biri yirmi kişilik yaklaşık otuz Sırp çetesi Makedon topraklarında" bulunmaktaydı.[143]

Bu çetelerin faaliyetleri, Makedonya'nın güney bölgelerinde de meyvelerini vermekteydi. Örneğin Resen'de Şubat 1906'da 80 aile Sırp cemaatine geçti. Bunun üzerine Manastır'daki Bulgar ticari ataşesi, ayrılıkçıları tekrar Eksarhlığa döndürmek için Ohri Eksarhlık metropolitini Resen'e gönderdi. Resen'deki Sırp propagandasının Kosta Nauçiç adlı lideri de, o günlerde muhtemelen Bulgarlar tarafından öldürüldü. Buna rağmen bu kentteki yaklaşık 20 aile Sırp tarafına sadık kaldı.[144] Bu küçük Sırp cemaati, martta Osmanlı makamlarından bir Sırp okulu kurma iznini aldı.[145]

Üsküp sancağının kuzeyinde durum 1906 yazının başlangıcında gözle görülür şekilde Sırpların lehine değişmişti. Üsküp'teki Avusturya konsolosluğunun bir raporuna göre burada artık Müslüman Boşnaklar da Sırpların yanında Bulgarlara karşı çatışmalara katılıyordu.[146] Bu rapor şöyle devam ediyor:

> Bulgar komitesi ... ya parasızlık yüzünden Sırp kışkırtmasını bir şey yapmaksızın seyretmek zorunda kalma veya şimdiye kadar uygulanan metotta olduğu gibi tehditle Eksarhist halktan para alarak mücadeleyi sürdürmek ve bu halkı çaresizliğe sürükleyip böylece onları rakiplerin kucağına atmak gibi iki seçenekle karşı karşıya bulunmaktadır.

Sırp çetelerinin başarı haberleri 1906 yazı süresince arttı. Çeteler kuzeyde özellikle Kumanova, Kratova ve Osmaniye (Maleşevo) kazalarında ilerleme kaydettiler.[147] Daha sonra ekimde Kruşevo ve Prilep'in kuzeyindeki taşra bölgesi faaliyetlerinin merkezini oluşturdu. Ama iddiaya göre yıllık propaganda bütçesi 300.000 Frankı geçen Manastır'daki Sırp konsolosluğu, kısa zamanda Resen ve Ohri'de de tekrar faal olmayı amaçla-

---

141 Para'dan Goluchowski'ye, Üsküp, 11 Şubat 1906, No. 22, HHStA, PA XXXVIII/437.

142 Krş. *age.*

143 Eckardt'an Bülow'a, Belgrad, 20 Şubat 1906, No. 21, PAAA, Türkei 156, c. 117, A. 3766.

144 Parcher'den Goluchowski'ye, Manastır, 22 Şubat 1906, No. 5, HHStA, PA XXXVIII/395.

145 Parcher'den Goluchowski'ye, Manastır, 19 Mart 1906, No. 9, HHStA, PA XXXVIII/395.

146 27 Haziran 1906, No. 117, HHStA, PA XXXVIII/437.

147 Üsküp, 2 Ağustos 1906, No. 142, HHStA, PA XXXVIII/437

mıştı.[148] Bu durum karşısında İç Örgüt'te yıl bitiminde büyük öfke ve hayal kırıklığı yaşanmaktaydı.

C. Savunmadaki İç Örgüt

Bulgar-Makedon komitelerinin 1905'ten itibaren yaşadıkları olumsuzluklar, 1904 antlaşmasından beri biraz olsun düzelen Bulgaristan ile Bâbıâli arasındaki ilişkilerin kötüleşmesine neden oldu. Örneğin başbakan Petrov Nisan 1905'te Sofya'daki Avusturya-Macaristan temsilcisine, Osmanlı birliklerinin Rum ve Sırp çetelerini takipte ihmalkâr davranırken, Makedonya'daki Bulgar çetelerini çok daha canla başla takip ettiklerini şikâyet etti.[149]

Avusturya-Macaristan hükümeti, Bulgaristan'ın bu şikâyetini haklı buldu.[150] Makedonya reform jandarmasındaki Avusturya-Macaristan askeri müşaviri, Ocak 1905 başında Üsküp'ten "Türkiye'nin Kosova vilayetindeki Sırp propagandasına ...Bulgar propagandasının karşısında dengeyi sağlamak için ... en azından lütfedip göz yumduğunu"[151] bildirdi. Bu vaziyet karşısında, Makedonya'daki Bulgar faaliyetlerini Sırplarınkine karşı korumak Avusturya-Macaristan monarşisinin politik amaçlarına uygundu. Gerçekten de Kosova vilayetindeki Avusturya-Macaristan jandarma subayları, Fransız Presse Associée'nin Mart 1905'te bildirdiği gibi, Bulgar çetelerine karşı fark edilir derecede ihtiyatlı davranıyorlardı.[152] Bu da oradaki Bulgarların kendilerini –Selanik'teki Alman başkonsolosunun sözlerine göre– "vaziyete hâkim" hissetmelerine sebep olmaktaydı:

> Üsküp'teki güvenilir adamımın bana yazdığına göre oradaki Bulgar çevreler, Türkiye ve Bulgaristan arasında ciddi karışıklıkların çıkması gerektiği ve Bulgaristan'ın bu karışıklıklardan Avusturya'nın güçlü desteği sayesinde muzaffer çıkacağı görüşündeler. Bir Avusturya ordusu Mitroviçe üzerinden Makedonya'ya girerken, Küçük Asya'dan gelebilecek yardımlar, şu anda Türk sularında seyreden Avusturya donanması tarafından engellenecektir.[153]

---

148 Prochaska'dan Aehrenthal'a, Manastır, 30 Kasım 1906, No. 63, HHStA, PA XXXVIII/395.

149 Bkz. Calice'ye direktif, Viyona, 20 Nisan 1905, No. 480, HHStA, PA XII/188. Ayrıca krş. Calice'nin raporu, İstanbul, 26 Nisan 1905, No. 21 A-D, HHStA, PA XII/187.

150 Calice'ye direktif, 20 Nisan 1905, *age.*

151 Avusturya-Macaristan askeri müşaviri yarbay Graf Salis-Sewis'in raporu, Üsküp, 5 Ocak 1905, Calice'nin raporunun eki, İstanbul, 18 Ocak 1905, No. 4 D, HHStA, PA XII/187.

152 Paris, 16 Mart 1905, No. 173, PAAA, Türkei 156, c. 106a, A. 4513.

153 Versen'den Bülow'a, Selanik, 25 Mart 1905, No. 18, PAAA, Türkei 156, c. 106a, A. 5191.

Yani Makedon hareketin içindeki bazı gruplar hâlâ bir Avrupalı gücün Makedonya'ya doğrudan askeri müdahalesini istiyordu. İsyanın o ana kadar böyle bir müdahaleye yol açmadığı görüldüğünden, Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bir savaş çıkmasını ümit ettiler. İç Örgüt diğer ulusal hareketlerin yanında zemin kaybına uğradıkça böyle bir savaş ihtimali artıyordu. 1905'ten itibaren artık Makedonya'daki politik gelişmenin en önemli faktörü ülkenin içindeki kurtuluş mücadelesinin dinamiği değil, orduların silahlanma dereceleriydi. Baron Marschall von Bieberstein bu olguyu raporunda aşağıdaki gibi ifade etmekteydi:

> Makedonya isyanı, bir Türk-Bulgar savaşının sinyalini vermeyecek; bilakis bir Türk-Bulgar savaşı, sadece Makedonya'da değil tüm Balkan yarımadasındaki düzeni bozan şeytanların ipini koparmasının sinyalini verecektir.
> [Bulgarların] Ülkenin gücünün sınırlarını zorlayan askeri hazırlıkları, resmi Bulgaristan'ın bu uygun anda Makedonya sorununu kılıçla halletmeyi kararlaştırmasından başka bir sonuca yer vermemektedir.[154]

Bu arka planda, 1905 yılında bir dizi bölge kongresi ve İç Örgüt'ün genel kongresi yapıldı. Bazen haftalarca süren tartışmalar sürecinde, önceleri yalnızca dolaylı yoldan kendini gösteren iki politik pozisyon şekillendi: Örgütü değiştirmeden daha sıkı sıkıya Bulgaristan'a yaslanmasını isteyen bir "ılımlı muhafazakârlar" grubuna karşı bir "sol" grup. Bu "sol" grup, özellikle örgüt iç yapısının demokratikleştirilmesini istemekteydi ve birbirlerine rakip ulusal hareketlerden gelecek tehdidi, kesin ve kararlı enternasyonalizm ile atlatabileceğine inanmaktaydı.

Üsküp devrimci bölgesinin kongresi, 1905 yılı başında yapıldı.[155] Çoğunluğu öğretmen olan 20 delege, Osogov dağlarında buluşup İç Örgüt'ün durumuyla ilgili güncel sorunları tartıştı. "Sol" kanadın kuramcıları tarafından 1904 başında hazırlanan "Örgüt'ün gelecekteki faaliyet ilkeleri" bu kongrede genelde kabul edildi; ama İç Örgüt'ün emri altına girmeye hazır olmayan tüm Sırpların acımasızca izlenmesi şart koşuldu. Bu istek, kesinlikle "ilkeler" in ruhuna ters düşmekteydi.

Aynı yılın yazında Selanik devrim bölgesinin kongresi yapıldı. Bu kongrenin karar ve önerileri, İç Örgüt'ün o ana kadar politik pratiğinin geniş kapsamlı bir eleştirisini sağlayabilecek ipuçlarını veriyordu:[156] İç

---

154 Tarabya, 5 Eylül 1905, No. 178, PAAA, Türkei 156, c. 111, A. 15956.

155 Bu ve sonrası için bkz. bu kongrenin protokolü, *Zbornik na dokumenti...*, s. 127-129. Ayrıca krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 362-366.

156 Bu ve sonrası için krş. Siljanov, *age*, c. 2, s. 366-368. Bu kongrenin protokolü, Se-

Örgüt içindeki politik yönü sadece yaklaşık 20 kişinin kararlaştırdığı belirlenmişti. Selanik komitesi dahil bazı bölge komiteleri, örgüt tüzüğünde etkili olmak bir yana, tüzüğü bile görmemişlerdi. Hareket, aslında politik bilinçli bir taraftar kitlesi kazanmaksızın komplo düzeyinde takılıp kalmıştı. Çok sayıda isyancı çetesinin oluşturulması, hareketin devrimci doğasını kanıtlamak için hiç de yeterli değildi. Bu bölümlerin sorumsuzca davranışları daha çok, halktaki devrimci heyecanı söndürmekteydi; köylüler çoktandır umursamazlığa gömülmüşlerdi. Bu arada Makedonya'daki Bulgar taraftarı hareket, gelecek açısından çok büyük öneme sahip olan ekonomik cephedeki savaşı kaybetmek üzereydi. Bu yüzden tekrar kentlere ağırlık verilmeliydi. Yerel düzeyde örgütün idaresi artık Eksarhlık tarafından maaşı ödenen ilkokul öğretmenlerine ve köy din adamlarına bırakılmamalıydı; yoksa dış dünya haklı olarak İç Örgüt'ü hâlâ Bulgaristan prensliğinin bir aracı gibi görebilirdi. Ayrıca barışçı patriklik taraftarı halkı rahatsız etmekten artık kesinlikle vazgeçilmeliydi. Aynı şekilde suçsuz Türk köylülerini düşman görmek, Makedon örgütün yararına olamazdı. Türk taşra ahalisi Hıristiyan ahali gibi zor koşullar altında yaşamaktaydı. Bu yüzden, en azından örgütün terör eylemlerinde anlayış göstermelerini sağlamak için, Türklere de İç Örgüt'ün amaçlarının anlatılmasına başlanmalıydı. Rum ve Sırp propagandasına karşı sert tavır takınmalı, ama aynı anda Bulgar milliyetçiliğinin propagandası yapılmamalıydı.

Aynı şekilde 1905 yazında Strumica ve Serez devrimci bölgelerinin kongreleri yapıldı. Strumica'da alınan kararın en önemli maddesi, çete liderlerinin örgüt adına yargılama yetkilerini kaldırmak için bir özel mahkeme kurulması talebiydi.[157] Radikal demokrat olarak tanınan Serez sancağının delegeleri, Makedon "solu"nun, örgütün tüm liderlerinin gizli seçimlerle aşağıdan yukarıya doğru onaylanmaları gerektiği talebini tekrarladılar.[158]

1905 yılı ilkbahar ve yazında yapılan bölge kongreleri, İç Örgüt'ün aynı yılın sonbaharında yapılan genel kongresine hazırlıktı. Alman başkonsolosunun bir raporuna göre, Bulgar hükümeti de böyle bir kongrenin yapılmasıyla yakından ilgilenmekteydi. Hükümet bu şekilde, Makedon ha-

---

lanik'te genel müfettiş Hilmi Paşa tarafından Bulgar ticari ataşesi Şopov'a okundu. Belgenin orijinalini gören Şopov, belgenin gerçekliğinden emin olabildi. Siljanov'un açıklamalarının temelinde Şopov'un resmi raporları bulunmaktaydı. Kongrenin protokolü, *Zbornik na dokumenti...*, s. 130-142 de basıldı.

157 Krş. Siljanov, *Osvoboditelnite borbi...*, c. 2, S. 368-369.

158 Krş. *age*, s. 369-373.

reketinin içindeki değişik grupların uzlaşmasını sağlayabileceğini ümit etmekteydi.[159]

İç Örgüt'ün genel kongresi, Güneybatı Bulgaristan'daki Rila manastırında Ekim 1905'te açıldı.[160] Katılan 22 delege arasında ne "sol" grubun kuramcısı Dimo Haci Dimov, ne de "ılımlı" grubun kuramcısı olan Hristo Matov vardı.[161] Başkanlığa gizli oylamayla Damyan Gruev seçildi. Gündemde aşağıdaki üç madde bulunmaktaydı:

a) Örgütün önceki faaliyetleri hakkında bir raporun hazırlanması;
b) Gelecekteki eylemler için ana ilkelerin belirlenmesi;
c) Örgütteki yapısal değişiklikler hakkında karar.[162]

"İç Makedon-Edirne Devrimci Örgütü'nün Genel Kongresinin Kararlar Özeti"nde[163] örgütün eski faaliyeti hakkında şunlar da okunmaktadır:

> Örgüt, Türk rejiminin, yaşam koşullarının ve halkın uyanmasının sonucunda ülkede kendiliğinden ortaya çıkan bir fenomendir ... Örgütün temelleri, sürekli gelişmesi ve faaliyetinin genişlemesiyle oluştu ... Yerel örgütlerin gelişmesi ve eşzamanlı genel isyan için hazırlıkları, olumsuz koşullar nedeniyle planlanamadı...

Bu tanımlama sadece örgütün kendi anlayışını ifade etmesi açısından değil, aynı zamanda "sağ" ve "sol" gruplar arasındaki iç tartışmanın karara bağlanma aracı olarak da çok önemliydi. Burada "eşzamanlı bir genel isyan için hazırlığın" olumsuz koşullar yüzünden olanaksız olduğu belirlendiğinde Sandanski ve Çernopeev etrafındaki "sol" grubun tezi ifade edilmekteydi. Özellikle Sandanski 1903 yılında verilen isyan kararını kınamış ve İlinden isyanına katılmamıştı. Fakat sonraları orada burada ona yapılan ihanet suçlamaları yüzünden, İlinden isyanı esnasındaki pasif tutumunu haklı gösterme zorunluluğunu hissetmişti. Böylece Sandanski ve

---

159 "... Propagandanın bu azalması burada utanç verici bulundu ve ben çok gizli olarak duyuyorum ki, İç Örgüt'ün gruplarının tekrar birleşmesi için hükümetin kendisi yoğun bir şekilde çaba sarf etti." Romberg'den Bülow'a, Sofya, 23 Kasım 1905, No. 165, PAAA, Türkei 156, c. 114a, A. 21059.

160 Jane Sandanski'nin bu önemli toplantının Bulgar değil Makedon topraklarında yapılması önerisi önceden reddedilmişti. Krş. Siljanov, *age*, s. 374. Burada kabul edilen tüzüğün eklenmiş çevirisi ve de kongre kararlarının bir özetiyle birlikte kongre sürecinin detaylı bir anlatımı, Falkenhausen'in Bülow'a gönderdiği raporda bulunmaktadır. Sofya, 6 Mart 1906, No. 24, PAAA, Türkei 156, c. 118, A. 4784.

161 Krş. Siljanov, *age*, s. 376.

162 Krş. *age*, s. 374-375.

163 Falkenhausen'in 6 Mart 1906 tarihli raporuna ek, No. 24, *age*.

yoldaşları genel kongrede örgütün yakın geçmişini kendi düşünceleri doğrultusunda yorumlamayı başardılar.[164]

"Solcular", örgütün gelecekteki faaliyeti için ana ilkelerin formüle edilmesinde de kendi görüşlerini kabul ettirecek kadar güçlü olduklarını gösterdiler.[165] Hareketin liderleri arasında en büyük otoriteye sahip olan D. Gruev, Alman başkonsolosunun betimlemesine göre aslında aşağıdaki stratejiyi onaylamaktaydı:[166]

> Makedonya'daki heyecan söndü. Bulgar çetelerin karşısında artık Sırp, Rum, Türk ve son olarak Arnavut çeteler var. Böyle bir konumda, son araç olarak yalnızca bir genel isyan yararlı olabilir. Burada Bulgaristan çatışmalara karıştırılmalıdır. Türk-Bulgar silahlı çatışmasının çıkışı umudu büyüktür. Çünkü reform güçleri iç sorunları nedeniyle prensliğe karışacak durumda değiller. Çeteler Manastır vilayetinde, Pirim bölgesinde ve Rilo kenarındaki faaliyetleriyle Türklerin 3. Ordusunu hareketsiz kılarken, güçlü ve hızlı Bulgar ordusu 2. Türk ordusuna karşı harekete geçer ve Edirne'yi alır. Gruev'e göre, çok kısa zamanda olup bitecek olaylar bu derece geliştiğinde Avrupa müdahalede bulunacak ve hem prensliğe destek olacaklar hem de Türkiye'nin saldırısını kesecekler. Sonradan neye karar verileceği Bulgaristan için önemli değildir. Çünkü her durumda Makedonya'da Bulgarların prestiji, kardeş davasını enerjik savunmasıyla o kadar artmış olacak ki, o zamanki hedef rahatlıkla beklenilebilir.

Fakat Gruev bu plan için delegeler arasında yeterli çoğunluğu bulmayı başaramadı.

Burada kullanılan kaynağa göre B. Sarafov, Makedonya'da bir isyan çıktığında Bulgar çetelerin Türklere karşı savaşıp savaşmayacağı bir yana, bir Bulgar-Osmanlı savaşında ne Sırbistan'ın ne de Romanya'nın tutumundan emin olunamayacağına dikkat çekti.[167] Ama aslında Gruev'in planını bozan G. Petrov idi. Petrov, birbirlerine düşman liderler olan San-

---

164 Ama "sağ" kanadın ideologu H. Matov, Serez ve Strumica sancaklarındaki yerel komitelerin İlinden isyanı esnasındaki posifliklerinin gerçek nedeni olarak herhangi "olumsuz koşulları" kabul etmeye hazır değildi. Genel kongrenin hemen ardında 1905-1906 kış aylarında yazdığı *Vıztanişki dejstvija* adlı kitabında da Matov, Seres ve Strumica bölgelerinin 1903 yılı isyanına katılmamalarından o bölgelerin liderlerini sorumlu tutma çabasındaydı. Bkz. *Vızstanişki dejstvija*, s. 114-132.

165 Ilımlı muhafazakâr gruba sempati duyan Siljanov, bu durumu bu grubun güçlü adamı D. Gruev'in kongre başkanı olarak nadiren tartışmalara taraf şeklinde katılabilmekle açıklamaktadır. Krş. *age*, s. 377.

166 Bkz. Falkenhausen'in raporu, Sofya, 6 Mart 1906, *age*.

167 Burada Makedonya kulisinin Avrupalı gözlemcilerin genelde, bazı düşünce veya olayın kaynağını tanınmış bir kişilik olan Sarafov'a mal etme eğiliminde olduklarına dikkat edilmelidir.

danski ve Sarafov'un[168] taraftarlarıyla birlikte Gruev'e karşı bir çoğunluk bloku oluşturmalarını sağladı.[169] Böylece 1906 ilkbaharında Makedonya'da yeniden bir genel isyanın ilanı önlenmiş oldu. Daha ziyade "son hedef olan genel isyanın olası kılınmasına kadar ... hareketin vilayetlerde, son yılların taktiğine uygun bir şekilde küçük noktasal çatışmalarla hayatta kalmasını sağlamaya" çalışmak kararlaştırıldı.[170] *Vossische Zeitung*un genel kongrenin protokollerini gören muhabiri, Örgütün gelecekteki faaliyeti hakkında şunları bildiriyordu:

> İç Örgüt, dış etkiler nedeniyle veya politik çıkarlar göz önüne alınarak yapılan isyancı hareketlere karşıdır. Örgüt Bulgar Eksarhlığının Bulgar devletinin milliyetçiliği tarafından dikte edilen her faaliyetini, kendi amaçlarına zararlı olarak görüp buna karşı mücadele edecektir. Örgüt, 1897 yılı Avusturya-Rus antlaşmasına güvenmemektedir ve Mürzsteg reform programını, 1904 yılı Türk-Bulgar özel antlaşmasında olduğu gibi, sadece Türk egemenliğini güçlendirme ve yenileme çabaları olarak görmektedir. Buna karşılık örgütün amaçları, Türk hükümranlığını yıkmak ve Makedonya sorununun tam çözümü için etkili bir uluslararası askeri müdahaleyi sağlamakla son noktasına ulaşacaktır...[171]

Aynı şekilde Silyanov'un vurguladığı gibi, 1905 yılı genel kongresinde sola doğru bir kaymanın gerçekleştiği[172] gözden kaçmamaktaydı. Özel mahkemelerin kurulması, liderlerin oylama ile görevden alınmaları gibi "sol"un ana talepleri yeni tüzüğe alındı.[173] Ayrıca, örgütteki en önemli yerleri kendi adaylarıyla doldurmayı başardılar. Örneğin merkez komiteye (Gruev ile birlikte) P. Toşev ve T. Pop-Antov seçildi. Bu iki kişi, örgütün yerinden yönetime (desantralizasyon) geçmesinin savunucuları, dolayısıyla Gruev'in politik rakipleri diye bilinmekteydi.[174] Örgütün "dış temsilcileri" de yeniden seçildi. Matov ve Tatarçev'in yerine her üçü de "sol" kanadın taraftarı olan G. Petrov, D. Stefanov ve P. Pop-Arsov bu göreve

---

168 Sandanski ve arkadaşları Sarafov'u, diğer konularla birlikte, Sırp hükümeti ile karanlık işlere karışmakla suçladılar. Bunun üzerine Sarafov'un kişiliği hakkında sert bir tartışma çıktı. Krş. Siljanov, *age*, c. 2, S. 378-379.

169 G. Petrov'un bu başarısı, hem Matov hem de Siljanov tarafından onun eleştirilmesine neden oldu. Krş. *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 75, ve Siljanov, *age*, s. 375-376.

170 Falkenhausen'den Bülow'a, Sofya, 6 Mart 1906, *age*.

171 *Vossische Zeitung*, 24 Şubat 1906.

172 Krş. Slijanov, *age*, c. 2, s. 377.

173 Yeni tüzüğün metni aynı yerde, s. 393-394. Bir Almanca çevirisi, Falkenhausen'in Bülow'a raporunda ek olarak bulunmaktadır; 6 Mart 1906, *age*.

174 Katarciev, *Serskiot okrug...*, s. 364.

atandı.[175] "Ilımlılar" için altından kalkması en güç olay Marksist Dimo Haci Dimov'un, İç Örgüt'ün yayın organı olan *Revoljucionen list*in editörlüğüne getirilmesiydi.[176] Korkuları, sosyalist eğilimlerin örgütün tabanında artık daha güçlü bir şekilde yayılmasıydı.

Bütün bunlara rağmen Rila manastırındaki genel kongre İç Örgüt saflarında uzun süredir var olan uyuşmazlıkların atlatılmasına çok az yardımcı oldu. Bunun yerine, var olan karşıtlıkları daha da artıracak etkenler ortaya çıktı. Sandanski ve Çernopeev liderliğindeki güçlü bir grup, Serez ve Struımica bölgelerinde varlığını sürdürmekteydi. Bu grup, uygun coğrafi konumu sayesinde Sırp ve Rum propagandasının ulaşamayacağı bir yerde, Bulgar milliyetçiliğine de karşı görece bağımsızlığını koruyabilmişti. Bu grubun görüşüne göre Makedonya, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde değişik halkların bir arada ahenkle yaşayabilecekleri bir özerk bölge haline gelmeliydi. Temel önermeleri şöyleydi: "Makedonya Sorunu, Bulgar sorunu gibi gösterildiği sürece çözüme kavuşturulamaz."[177]

Buna karşılık diğer bölgeler –esasen Manastır ve Üsküp– sonraki yıllarda Bulgar hükümetine daha da yakınlaşma yollarını aradılar. Özellikle Bulgar kentleri Filibe, Burgaz, Rusçuk ve Sofya'da 1906 yazında Rum karşıtı göstericilerin Rum kilise ve okullarını işgal ve kısmen tahrip ettiği taşkınlıklardan sonra,[178] Manastır ve Üsküp devrimci bölgelerinin liderleri, Bulgar hükümetinin maddi ve manevi desteğine karşılık hür iradelerinden büyük oranda vazgeçmek zorunda kaldılar. Çünkü bu bölgeler, artık Rum çetelerin çok daha şiddetli saldırılarına maruz kalmaktaydı.[179] İç Örgüt'ün bir kesimini böyle kontrol eden Bulgar hükümeti, er veya geç Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş çıkarmaya ve böylece Makedonya sorununun Bulgar milliyetçi bakış açısıyla çözümünü sağlamaya uygun görünen bir politikayı izlemeye devam etmekteydi.

Daha Ocak 1906 sonunda tüm haberler, Bulgaristan'ın yakın bir savaşa hazırlandığını göstermekteydi. Bâbıâli, böyle bir savaş durumunda Atina ve Bükreş'te hükümetlerin nasıl davranacaklarını öğrenmeye çalıştı.[180]

---

175 Krş. Siljanov, *age*, s. 377.

176 Krş. *age*.

177 Krş. Bogdanovski, *Borbite an makedonskiot narod za nacionalna sloboda*, s. 58.

178 Bunun için bkz. *Mouvement antihellénique en Bulgarie et en Roumélie-Orientale, extrait des rapports des autorités consulaires helléniques, juillet-août 1906 (vieux style)*, Atina, 1906; Association patriotique des Thraces à Athènes, *Persecution des Grecs en Bulgarie et en Roumélie Orientale, Appel aux Grandes Puissances et aux Peuples de l'Europe et de l'Amérique*, Atina, 1906.

179 Parcher'den Aehrenthal'a, Selanik, 15 Kasım 1906, No. 118, HHStA, PA XXXIX/3.

180 Calice'den Goluchowski'ye, İstanbul, 31 Ocak 1906, No. 5 A-H, gizli, HHStA, PA XII/189.

İstanbul'daki Avusturya-Macaristan büyükelçisi, Osmanlı hükümetinin bu telaşını hiç de abartılı bulmadı. Baron von Calice 7 Şubat 1906 tarihli bir raporunda, Romanya ve Yunanistan'ın savaş durumunda Bulgaristan'dan tarafsızlıklarının mükâfatını almak isteyeceklerini ileri sürdü. Ona göre Sırbistan Bulgaristan'ın müttefiki olarak ortaya çıkacaktı. Büyük güçler Bulgaristan'a engel çıkarmak istemeyeceklerdi. Hatta Fransa, İngiltere ve İtalya Bulgaristan'ı desteklerdi. Muhafazakâr Rusya, güç faktörü olarak zaten devreden çıkmıştı.[181] Aynı güne ait bir diğer raporda Baron von Calice, Bükreş'teki Kont Pallavicini'nin bir raporuna gönderme yaparak Pallavicini'nin belli olasılıklara değindiğini söyler: Örneğin "Bulgaristan'ın bir gelecek şansının dikkate alınmasının Avusturya-Macaristan hükümetinin çıkarına olup olmayacağı; geleceğin Büyük Bulgaristan'ının bize karşı değil bizimle beraber gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, özellikle de Avusturya-Macaristan zararına irredantist* politika yapmayacak olan tek Balkan halkının Bulgarlar olduğu, oysa aynı düşüncenin her durumda Romanya ve Sırbistan için kesinlikle ileriye sürülemeyeceği". Baron von Calice, Pallavicini'nin bu görüşlerinin özellikle "statükonun devamı politikasının sürdürülemeyeceğinin anlaşılacağı" an için sağlam temellere dayandığını kabul etmekteydi. Bazı olayların ona, bu anın genelde düşünüldüğünden daha önce gelebileceği ürpertisini verdiğini eklemişti.[182]

Bulgar tarafı için Makedonya'da durumun daha kötüleşmesine rağmen[183] genelde beklenen Bulgar-Osmanlı savaşı 1906 yılında da gerçekleşmedi. 1905'ten beri çok hareketli küçük topçu birlikleri halinde örgütlenen Osmanlı güvenlik güçleri, ülkenin büyük bir kesiminde Bulgar isyancılarının artık kendilerini göstermeye bile cesaret edememelerini sağladı.[184] Hatta 1906 yazında Gevgeli, Tikveş ve Vodena kazalarında bir geziye çıkan Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın Selanik başkonsolosları, "ülkenin sakinleşmesi için Osmanlı hükümeti tarafından alınan tedbirler-

---

181 Calice'den Galuchowski'ye, İstanbul, 7 Şubat 1906, No. 6 A-F, gizli, HHStA, PA XII/189.

* İrredantizm: Dil, gelenek, görenek ve çeşitli kültür değerleri bakımından bir birlik gösterdiği halde anayurt dışında kalmış halkın yaşadığı toprakları anayurt sınırları içine alma düşüncesidir. İrredantist, bu düşünce yanlısı demektir. -ç.n.

182 İstanbul, 7 Şubat 1906, No. 8 B, çok gizli, HHStA, PA XII/189.

183 Prens Ferdinand'ın Bâbıâli'yle 1906 yılında savaştan kaçınmasının nedenleri burada gösterilememektedir. Ama burada Alman politikası belli bir rol oynadı. Bunun için krş. Romberg'den Bülow'a, Sofya, 5 Ocak 1906, No. 1 ve Mühlberg'den Romberg'e, Berlin, 24 Ocak 1906, No. 19, PAAA, Türkei 156, c. 116, A. 545 veya 545 I.

184 Krt. Mircev, *Spomeni na Argir Manasiev...*, s. 345.

den biri olan müfreze birliklerin kullanılmasının ... böyle bir etkili önlem olarak doğru seçildiğinin kanıtlandığını..." onaylamak zorunda kaldılar.[185] D. Petkov liderliğinde 1906 Kasım ayı başında iktidara gelen Bulgar hükümeti bu durum karşısında;

a) "çetelerle hiçbir sonuca ulaşılamadığı; bu yüzden çeteciliğin hiçbir şekilde desteklenmeyeceğine artık kesin karar verildiğini"[186]
b) diğer yandan Makedonya sorununun hâlâ yalnızca Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'yla yapacağı savaş vasıtasıyla çözülebileceğini[187]

kabul etmek zorunda kaldı.

4. AVUSTURYA-MACARİSTAN VE RUSYA'NIN BALKAN POLİTİKALARININ 1906'DAN SONRA YENİDEN DÜZENLENMESİ VE BUNUN MAKEDONYA SORUNU İÇİN ÖNEMİ

1904-1905 Rus-Japon savaşı, Rusya'nın askeri ve ekonomik güçsüzlüğünü ortaya çıkardı. Sonucu 1905 devrimiydi. 3-16 Haziran 1907 darbesiyle (II. Duma'nın dağıtılması, seçim kanununun değiştirilmesi) iki yıllık demokratikleşme sürecine son verilmesine rağmen, politik gücün temeli o kadar genişlemişti ki, toprak sahiplerinin, ticaret ve endüstri burjuvazisinin temsilcileri ile orta sınıf entelektüeller artık politik sorunlar hakkında serbestçe görüşlerini belirtebiliyorlardı. Böylece bir burjuva "kamuoyu" politik faktör olarak o ana kadar olduğundan daha güçlü şekilde kendini göstermeye başladı.[188]

Rusya'nın Uzakdoğu'daki emperyalist planlarının Rus-Japon savaşının ve 1905 devriminin sonucu başarısızlığa uğramasından sonra, Rus dış politikasının yeni bir yön belirlemesinin zamanı gelmişti. Dışişleri bakanı Lamsdorf, Mayıs 1906'da istifa etti. İngiliz yanlısı diye bilinen İzvolskiy, ardılı olarak atandı.[189] Rusya'ya dışta yeniden prestij sağlamak gibi güç bir

---

185 Para'dan Goluchowski'ye, Selanik, 28 Ağustos 1906, No. 40, HHStA, PA XXXVI-II/408.

186 Bâbıâli'deki yeni Bulgar temsilcisi olan Geşov'un, Avusturya-Macaristan'ın yeni büyükelçisi Markgraf Pallavicini'ye bu anlamda söylediği ileri sürülür. Pallavicini'den Aehrenthal'a, İstanbul, 16 Aralık 1906, No. 60 F, HHStA, PA XII/190.

187 Petkov bu anlamda Avusturya-Macaristan'ın Sofya'doki temsilcisi Graf Thurn'o söylemiş olmalıdır. Bkz. bu konuyla ilgili Pollovicini'nin yorumu, İstonbul, 23 Ocak 1907, No. 6 B, HHStA, PA XII/191.

188 Örneğin, Stolipin hükümeti "politik örgütlü toplumla her durumda kırılgan bir uzlaşma aromaya" bağımlıydı. D. Geyer, *Der russische Imperialismus*, s. 189.

189 Amo İzvolskiy'in atanması İngiltere'de önce "Alman partisinin " bir zaferi olarak yorumlandı. Krş. Monger, *Ursachen und Entstehung der englisch-fronzösisch-russischen Entente 1900-1907*, s. 354.

görev İzvolskiy'e verilmişti. İç politik istikrar gereksinimleri karşısında dıştaki başarılar acilen gerekliydi.

Ama 1905'ten beri gücünü dile getirebilen Rus kamuoyunda yeni dış politikanın meşruiyet kazanması, bu politikanın bir çıkar sahası olarak Balkan yarımadasında ağırlıkta olmasıyla kolaylaşmıştı. Çünkü Rusya'nın Balkanların politik güçleriyle tarih boyunca geliştirdiği ilişkileri vardı.[190] Çarlık altında ezilen Slav halklarına 1905 yılında bir dizi özgürlük veren ve kendisi de belirli bir dereceye kadar genel Slav milliyetçiliği olan yeni Rus milliyetçiliği, programa uygun çerçeveyi oluşturdu.[191]

Bu andan itibaren Rus dış politikasının Balkanlara gösterdiği büyük dikkatin sebebi elbette emperyalistti. Boğazların kontrolünün ele geçirilmesi çok önemliydi. Rusya İngiltere'ye karşı bu yönde etkin bir politika güdebilecek halde olmadığından, "Rus emellerinin İngiltere'nin onayı ve yardımıyla gerçekleşmesini sağlamaya"[192] çalışmalıydı. Görevine 1905'te başlayan İngiltere'nin yeni dışişleri bakanı Sir Edward Grey de Rusya ile bir antlaşma imzalamak istiyordu. Buradaki ana saiki, Almanya'ya karşı bir güç oluşturulmasıyla Avrupa'daki güçler dengesini sağlamaktı.[193] Yani Almanya korkusu, Mezopotamya ve İran'a doğru bir Alman atılımı, İngiliz-Rus itilaf antlaşmasının oluşmasında önemli bir rol oynadı.[194] St. Petersburg'da 7 Haziran 1906'da Nicolson ve İzvolskiy tarafından başlatılan görüşmelerde görünüşte yalnız İran, Afganistan ve Tibet'le ilgili tartışmalı sorunların düzenlenmesi için çalışılıyordu.[195] Fakat Rusya 1907 ilkbaharında genel antlaşmaya Boğazların da dahil edilmesini talep etti ve İngiltere'den bu sorunun daha uygun bir zamanda tartışılacağına dair en

---

190 Krş. O. Bickel, *Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912*, Königsberg, 1933, s. 1- 12. Balkanlarda "Rusya'nın gerçek ve derin ulusal ödevlerinin" çözülmesine uygun bir dış politika, özellikle askeri öğrencilerin partisi tarafından istendi. Krş. U. Liszkowski, *Zwischen Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Aussenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukovs und der Kadettenpartei 1905-1914*, Stuttgart 1974, s. 38-39.

191 Bunun için krş. G. Trubetzkoi, *Russland als Grossmacht*, Stuttgart-Berlin, 1913, s. 140, ve H. Kohn, *Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Panslawismus*, Viyana-Münih, 1956, s. 211.

192 GP, c. 25, 2. Bölüm, No. 8761.

193 Krş. Monger, *age*, s. 352 ff.

194 Bkz. B. Williams, "Great Britain and Russia, 1905 to the 1907 Convention", *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* içinde, ed. F. H. Hinsley, Cambridge, 1977, s. 134.

195 Bkz. metin, "russisch-englische Konvention vom Jahre 1907", *Dokumente aus den russischen Geheimarchiven...* içinde, s. 21-26.

azından bir güvence elde etti.[196] İngiliz tarihçi G. Monger şöyle der: "Boğazlar sorunu, antantta (itilafta) en önemli olanın ne olduğunu gösterdi: bu sorun sadece sömürge farklılıklarının düzenlenmesi olmayıp aynı zamanda dış politikadaki yeni genel düzenin bir parçasıydı."[197]

Yaklaşık bu zamanda Avusturya-Macaristan'da da dış politika yeniden düzenlendi. Baron von Aehrenthal Ekim 1906'da dışişleri bakanı olarak Kont Goluçovski'nin ardılı seçildi. Daha sonra aynı yılın 5 Kasımında Kont Pallavicini yeni İstanbul büyükelçisi görevine atandı. Pallavicini Aralık 1906 başında Aehrenthal'a özel bir mektupta yazdığı gibi Sadrazam Ferid Paşa'ya şunları anlatıyordu:

> Avusturya-Macaristan'ın politikası, Türkiye'nin şimdiki topraklarıyla bekası doğrultusundadır ... Ülkem Türk imparatorluğunun refahının artmasıyla da ilgilenmektedir. Çünkü bu imparatorluğun halkları ne kadar zengin olurlarsa, bizim endüstri ürünlerimizin o kadar da iyi alıcısı olurlar...[198]

Aynı mektupta Pallavicini bu tutumunun nedenlerini, Aehrenthal'a aşağıdaki gibi açıklamıştı:

> Benim değersiz görüşüme göre [reform taleplerinde] bizim başrol oynamamız gereksizdir. Biz bunun için hiçbir taraftan teşekkür almayacağız. Bu ... özellikle yargı reformu sorunundaki kampanya için geçerlidir. Gerçek pratik başarılar, yani Makedonya'daki Türk yargı kurumunun esaslı reformu zaten ümit edilemez ve bu başarılsa bile, oradaki halkların memnuniyeti sağlanamaz...

Pallavicini'nin bu mektubu, Avusturya-Macaristan'ın Balkan politikasında bir dönüm noktasını işaret etmektedir. Yüzeysel bakıldığında, Viyana hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı artık "muhafazakâr" bir politika gütme amacında olduğu düşünülebilirdi. Ama İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı hükümetinden Makedonya'da yargı reformlarının yürürlüğe konmasını talep edecekleri[199] bir andaki bu çekingen politikanın an-

---

196 Monger, *age*, s. 369.

197 *age.*

198 Pallavicini'nin Aehrenthal'a kişisel mektubu, İstanbul, 2 Aralık 1906, HHStA, PA XII/190

199 Bu "hukuk reformları" için bkz. O. Focieff, *La justice turque et les réformes en Macédoine*, Paris, 1907. (Focieff, Makedonya'daki Avrupalı reformları bir bütün olarak eleştiriyor ve herhangi hukuk reformlarını değil, Bulgar ulusçu zihniyetle, özerk bir Makedonya'nın kurulmasını önermektedir.) Aynı konu hakkında ayrıca bkz. Ruchti, *Die Reformaktion...*, s. 80-88; Popov, *Avstro-Ungarija i reformite...*, s. 148 vd. Makedon mali komisyonundaki Fransız delegesi Steeg'in Makedonya'daki Osmanlı idaresi hakkında şunları söylediği iddia edilir: "'Her ne olursa olsun Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'daki yönetimden daha dürüsttür.' Yargıya yapılabilecek

lamı, tüm kapsamıyla ancak Pallacini'nin 1907 ilkbaharında yazdığı bir raporda anlaşılır. Bu raporda büyükelçi, Rus-Japon savaşı sonucunda Avrupa devletleri arasındaki çıkar mücadelesinin alanının güneye, Balkan yarımadasına kaydığını gösteriyor. İngiltere, Yemen'den Arnavutluk'a kadar bütün bir hatta Almanya'ya hücuma geçme ve aynı anda mümkün olan her yerde Bâbıâli'ye sorun çıkarma hazırlığındadır. Şöyle devam ediyor:

> İnsan, İngiltere'nin bizim başarılı olması için çalıştığımız reformun yararsız olduğunu göstermek ve buradaki koşulların sağlamlaşmasını engellemek istediği hissine kapılıyor... Bir yanda İngiltere, diğer yanda Almanya var: Bunlar iki büyük rakipler. Ama biz de, inanıyorum, bu yarışta kenarda bekleyemeyiz. Burada bana yerimiz yalnızca Almanya'nın yanında olabilecek gibi görünüyor. Almanya'nın yanında biz büyük Türk imparatorluğunun ekonomik verimliliğinden pay almaya çalışmalıyız. Şüphesiz bizim görevimiz,Türkiye'nin bize en yakın bölgelerini gitgide çıkar alanımıza çekmektir. Bu bakış açısından, majestelerinin üzerinde düşündüğü Bosna demiryolu ağımız ile Türk ağının bağlantısında ben, gelecekte bizi bekleyen en önemli sorunlardan birini görmekteyim. Ama biz kendimizi, zannedersem, Avrupa Türkiye'sini mümkün olduğunca ekonomi açısından fethetmekle sınırlamamalıyız; bilakis Küçük Asya'nın zengin bölgelerini mallarımızla ve çalışarak elde etmeye çalışmalı ve payımızı almalıyız. Çünkü özellikle Türk imparatorluğunun bu bölgesi, zengin bir pazar olma umudunu vermektedir. Almanya'nın Bağdat demiryolunu kendi etki alanına alıp alamayacağı sorusu, burada çok önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle bu sorun, Makedon reformları sorunu dahil bizi Türkiye'de uğraştıran tüm diğer sorunları gölgelemektedir. İngiltere'nin %3'lük gümrük vergisinin yükseltilmesinde çıkardığı büyük zorluklar, kısmen bu konuya bağlıdır. İngiltere, Türkiye'nin eline para geçmesini ve böylece Bağdat demiryolunun inşasının sürdürülmesi için gerekli kilometre garantisini Almanya'ya vermesini istememektedir...[200]

Pallavicini, Kasım 1907'de Sadrazam Ferid Paşa'ya baskı yapmak istedi. Ona göre Avusturya-Macaristan, statükonun devamını isteyen ilk güçtü: "Yani, Türkiye'nin bir yandan bizim iyi niyetli tavsiyelerimizi dikkate aldığı, diğer yandan Monarşinin (Avusturya-Macaristan) Türk imparatorluğu bölgesindeki çıkarlarına sempatiyle yaklaştığı sürece, demek istiyorum."[201]

---

sitem, Rum taşkınlıklarına karşı Bulgar taşkınlıklarında daha yumuşak davranmasıdır. Ama Makedonya'daki Türk yargısının sistematik bir şekilde hukuku ihlal ettiği gerçek değildir..." Pera, 26 Mart 1908, No. 37, PAAA, Türkei 156, c. 136, A. 4850.

200 Pallavicini'den Aehrenthal'a, İstanbul, 17 Nisan 1907, No. 23 B, çok gizli, HHStA, PA XII/191.

201 Pallavicini'den Aehrenthal'a, Yeniköy, 20 Kasım 1907, No. 68 A-K, çok gizli, HHStA, PA XII/192.

Yukarıdaki raporlardan görülüyor ki, burada uğraşmamız gereken emperyalist amaçlardır. Pazarların elde edilmesi, etki alanlarının güven altına alınması, stratejik açıdan önemli demiryolu hatlarının inşası vb gerekiyordu. Gerçi Makedonya'nın Hıristiyan halkının durumunu düzeltmek bahanesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun işlerine karışılıyordu, ama aslında Makedonya halkının çıkarlarının pek önemi yoktu. Makedonya'daki Rus sivil müşaviri Demerik bu gerçeği, içeriği Bulgaristan'da öğrenilen Kasım 1906 tarihli gizli bir raporda aşağıdaki gibi ifade etmişti:

> Eğer Bulgarlar Rusya'nın Makedonya'da onların çıkarları için çalıştıklarına inanıyorlarsa yanılıyorlar. Rusya Makedonya'da gerçekçi bir politika gütmektedir ve oradaki Bulgar unsurunun güçlenmesini değil, tam tersine zayıflamasını istemektedir... Makedonya sorunu önce bir Avrupa sorunu, en son noktada bir Bulgar sorunudur. Bu sorunun kesin sonucu, Avrupa'nın çıkarlarına, özellikle de Rusya ve Avusturya-Macaristan'ın çıkarlarına bağlıdır.[202]

1908 devrimiyle Makedonya sorununun gelişmesini büyük oranda etkileyecek olan "Jön Türkler" hareketi, Makedonya halkının yukarıda açıklanan durumuna bir tepkisi olarak anlaşılmalıdır. Böylece Jön Türklerin Makedonya özgürlük hareketi içindeki yerini göstermek için, Jön Türk hareketinin 1906'ya kadar gelişmesi, aşağıda, bir arasöz şeklinde anlatılacaktır.

Önceden vurgulandığı gibi II. Abdülhamid'in saltanatındaki büyük bir sosyal başarı, en ırak vilayetlerde bile orta ve daha üst seviyedeki okulların açılması ve böylece yerel burjuvazinin oğullarına da memurluk kariyerine geçme olanakları sağlanması olmuştu. Örneğin 1885'te İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye Mektebini bitiren 17 kurmay subaydan üçü Balkan vilayetlerinden, altısı Anadolu'dan, ikisi Arap vilayetlerinden ve yalnızca üçü İstanbul'dandı.[203] İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye-i'nin 1889'da gizli İttihad-ı Osmanî komitesini kuran öğrencileri de imparatorluğun çeşitli köşelerinden gelmekteydi: İbrahim Temo Ohri'li bir Arnavut, Abdullah Cevdet bir Kürt, Mehmed Reşid Kafkasyalı bir Çerkez, Hüseyinzade Ali Bakûlu, İshak Sukûtî güneydoğu Anadolulu idi. Kısa zamanda başka öğrenciler de komiteye katıldı: bir Arap olan Magmumi, Giritli Şefik, Mekkeli Sabri ve Selanikli Nâzım.[204] Bu, "Jön Türk" adının ne derecede yanıltıcı

---

202 St. Petersburg, 27 Kasım 1906, No. 438, PAAA, Türkei 156, c. 123, A. 19923.

203 Diğer üç subayın memleketleri belli değildir. M. Mazlum, *Erkânı Harbiye Tarihçesi*, İstanbul, 1930. Alıntı Karpat, "The Transformatian of the Ottoman State, 1789-1908", s. 278.

204 T. Z. Tunaya, *Türkiye'de siyasi partiler, 1859-1952*, İstanbul, 1952, s. 108-109.; E. E. Ramsaur, jr. *The Young Turks, Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, N. J., 1957, s. 14-15.

olduğunu göstermektedir. Çünkü bu adla belirtilen hiçbir öğrenci, herhalde kendini etnik anlamda Türk görmüş değildir.

Bu genç adamların kesin amaçlarını bilmiyoruz.[205] Biraz daha geç dönemde yazılan kaynaklar, bu kişilerin komitelerine "İttihad-ı Osmanî" adını vermeleri, askeri okullar dışında bağlantıya girdikleri ilk kişilerin önceki "Yeni Osmanlılar" grubunun üyeleri olmaları,[206] ilk planda Avrupa'nın Ortadoğu'daki müdahale politikasına karşı bir hareketin ortaya çıkmakta olduğu tahminini yaptırıyor. Rejimi yüzünden yabancı müdahalesine sebep olmuş görünen Abdülhamid tahttan indirilmeli ve yerine liberal bir şehzade tahta çıkarılmalıydı.[207]

1896'dan itibaren, sürekli daha fazla Jön Türk, Avrupa'ya iltica etmeye mecbur kaldı.[208] Bu tarihten önce de Paris'te Osmanlı entelektüellerinin küçük bir grubu yaşamaktaydı: Beyrutlu bir Suriyeli Hıristiyan olan Halil Ganem orada *La Jeune Turquie* gazetesini çıkarıyordu.[209] Jön Türklerin lideri olarak sonradan Avrupa'da tanınan Ahmet Rıza, 1895 sonunda Halil Ganem ile birlikte *Meşveret* gazetesini çıkarmaya başladı.[210] "27 Frédéric 107" (3 Aralık 1895)[211] tarihli ilk sayıda bir Jön Türk programı yayımlandı. Bu önemli belgeden bazı pasajlar şöyledir:[212]

> ...
>
> Biz, şu veya bu vilayet için değil, tüm imparatorluk için, tek bir millet yararına değil, Yahudi, Hıristiyan veya Müslüman bütün Osmanlılar yararına ıslahat istiyoruz.
>
> ...
>
> Şark medeniyetimizin orijinalliğini savunmaya ve bu nedenle Batıdan bilimsel evrimlerinin sadece genel sonuçlarını, gerçekten özümsenebilir ve bir halkın özgürlüğe doğru yürüyüşünde yol göstermesi için gerekli olanlarını almaya kararlıyız.

---

205 Tunaya bir "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin tüzüğünü yayımladı. Bu tüzük aynı zamanda "Askeri Tıp Yüksekokulu"ndaki bir komitenin de tüzüğüydü. Ama Tunaya, belgenin gerçekliğinin kesin olmadığını da belirtti. Bkz. *age*, s. 110-112.

206 Ramsaur, *age*, s. 21.

207 Gerçekten de 1896 yılında bir darbenin yapılması kararlaştırıldı. Ama bu darbe sultanın gizli polisi tarafından engellendi. Krş. Ramsaur, *age*, s. 30-33.

208 Tunaya, *age*, s. 110-112.

209 Ramsaur, *age*, s. 22.

210 Krş. Ramsaur, *age*, s. 22-23.

211 Ahmet Rıza, Auguste Comte'nin taraftarıydı ve Paris'teki pozitivist çevrede tanınmaktaydı. Bu yüzden *Meşveret* için pozitivist takvim kullanılmaktaydı. Krş. Ramsaur, *age*, s. 24; N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma*, s. 347 vd.

212 Fransızca metnin İngilizce çevirisini Ramsaur yaptı, *age*, s. 24-25.

...

Biz, Osmanlı otoritesinin yerini yabancı güçlerin doğrudan müdahalelerinin almasına karşıyız. Bizim açımızdan din sorunu kişisel mesele olduğu için bunu fanatizm nedeniyle değil, sivil ve ulusal onurun meşru hissiyatı nedeniyle yapıyoruz.

Paris ile birlikte Cenevre ve Kahire, Jön Türklerin faaliyetlerinin önemli merkezleriydi. Özellikle Balkan yarımadasında alt orta tabaka tarafından okunan *Osmanlı* gazetesi, 1897 yılından itibaren Cenevre'de çıkmaya başlamıştı.[213] Esasen Jön Türk hareketi en geniş yayılmasını Balkanlarda yaşadı. Harekete önayak olan İbrahim Temo,[214] 1896'da Batı Avrupa'ya değil, Romanya'ya iltica etti. Burada Constante-Mecidiye'de (Medgidia) bir Jön Türk komitesi kurdu.[215] Arnavut olduğundan, 1899 yılında Sofya'da çıkan Arnavut gazetesi *Drita* ile bağlantı kurmayı başardı. Jön Türk komiteleri, 20. yüzyıl başlarında Rusçuk, Şumnu, Filibe, Sofya, Kazanlık ve Vidin gibi bir dizi Bulgar ve İşkodra ve Tiran gibi Arnavut kentlerinde faaliyetlerini onun örgütlenme yeteneğine borçludurlar.

İlk Jön Türk kongresi Paris'te 4-9 Şubat 1902'de toplandı.[216] Türk, Arap, Rum, Kürt, Arnavut, Ermeni, Çerkez ve Yahudi yaklaşık 47 delegenin katıldığı bu toplantı, Abdülhamid'in genç bir akrabası olan Prens Sabahattin'in (1878-1948) teşebbüsü sayesinde gerçekleşti. Bu prens 1899'dan beri sürgündeydi.[217] Prens Sabahattin'in politik görüşü, Osmanlı İmparatorluğu'nun radikal bir adem-i merkeziyetçi konuma getirilmesiydi. Her kaza, hatta köy özerk bir idareye sahip olmalıydı.[218] Jön Türk hareketinde Türk olmayan ve kendi vilayetlerinin özerk idare edilmesini isteyen birçok kişi, bu yüzden Prens Sabahattin'in politik çizgisine, *Meşveret* yayımcısı Ahmet Rıza'nın çizgisinden daha yakındı. Ahmet Rıza, merkeziyetçiliğin devamından yanaydı.[219]

---

213 Jön Türk propaganda gazetesi *Osmanlı* hakkında bkz. Ş. Mardin, *Jön Türklerin siyasi fikirleri*, s. 93-121.

214 Bunun için bkz. H. Kaleshi, "Dr. İbrahim Temo-der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt. Ein Beitrag zur Erhellung der Rolle der Albaner in der jungtürkischen Bewegung", *SOF* 35 (1976), s. 110-149.

215 Bunun ve sonrası için krş. Tunaya, *age*, s. 111.

216 Bunun ve sonrası için krş. Ramsaur, *age*, s. 65-75.

217 *Age*, s. 54 vd.

218 Bunun için bkz. Prens Sabahattin, *Türkiye nasıl kurtulabilir*, İstanbul 1965 [1918].

219 Örneğin, Arnavut ulusal hareketinin en tanınmış liderlerinden biri olan İsmail Kemal Bey Vlora, Prens Sabahattin ile beraber çalıştı. Krş. M. Kodra, "Mladoturskata revolucija i albanskoto osloboditelno dvizenje", *GINI* 12 (1968), 1, s. 119. Ayrıca bkz. Kaleshi, *Dr. İbrahim Temo...*, s. 129.

Paris'te ilk kongre Prens Sabahattin'in başkanlığında toplanırken, hareket de bölündü. Sabahattin'in etrafındaki çoğunluk, kongre kararlarına Osmanlı idari sisteminin yenileştirilmesi yararına Avrupa devletlerinin "iyi niyetli" müdahalesinin onaylandığını[220] belirten bir maddenin eklenmesini sağladı. Ama Ahmet Rıza, aşağıdaki, konumuzla bağlantılı çok anlamlı pasajları bulunan bir açıklamanın, azınlığın bir görüşü olarak kongrenin protokolüne alınmasında ısrar etti:

> Kongre çoğunluğu, Türkiye'de ıslahatın yapılması için, zorunlu olarak, Büyük Güçlerin müdahalesinin şart olduğuna inanmaktadır ve alınan kararın ruhu bir bakıma Büyük Güçlerin bu *hayırhah hareketi* formülüyle özetlenebilir. Biz azınlıkta kalanlar Büyük Güçlerin kendi çıkarları için hareket ettiklerine ve bu çıkarların her zaman ülkemizin çıkarlarıyla aynı olmadığına inanarak Osmanlı İmparatorluğu'nun istiklalini ihlal edecek bir hareketi reddediyoruz..[221]

Ahmet Rıza etrafındaki grup ayrıldı ve Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti adlı bir komite kurdu.[222] Prens Sabahattin ve taraftarları ise Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurdular.[223] Ahmet Rıza'nın grubu, 1902 yılında *Meşveret*'in yanında kendini "İttihat ve Terakki Cemiyetinin yayın organı" diye tanımlayan *Şura-yı Ümmet* adlı yeni bir gazete çıkarmaya başladı.[224] "Harp ve İhtilal" başlığı altında, 6 Nisan 1905 tarihli nüshada, Rus-Japon savaşı hakkında görüş bildirildi. Jön Türklerin ideolojisinin doğasına uygun bir şekilde burada Japonya'nın zaferi, Asya'nın Avrupa'ya karşı kazandığı ilk zafer olarak selamlandı ve kutlandı. Şu sözler eklenmişti: "Artık Avrupa'nın karşısında daha saygılı ve insanca tavır almak zorunda kaldığı bir Asya bulunmaktadır."[225]

Sürgünde yaşayan Jön Türkler, birçok dergi ve gazeteyle[226] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki muhalefeti dünyadaki güncel politik gelişmeler konusunda haberdar ediyorlardı. Ama Jön Türk devriminin hazırlığında bunu aşan hemen hiçbir faal rol oynamadılar.[227]

Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı altında 1906'da kurulan ve

---

220 Krş. Ramsaur, *age*, s. 68-69.

221 *Age*, s. 69.

222 Bu komitenin statüsü hakkında bkz. Tunaya, *age*, s. 123-126.

223 Bkz. komitenin programı, *age*, s. 143-144.

224 Ramsaur, *age*, s. 75.

225 Alıntı Ş. Mardin'e göre, *age*, s. 211. (Çeviri F. A.).

226 Değişik Genç Türk basın organlarının bir listesinde 118 gazete veya dergi adı belirtilmektedir. Bkz. Tunaya, *age*, s. 157-160.

227 Krş. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma...*, s. 346.

nihayet 1908 devrimini gerçekleştirecek olan komitenin, başlangıçta Avrupa'daki Jön Türklerle bağlantısı yoktu. Bu cemiyetin ilk üyeleri, örneğin Talat Bey (posta memuru), İsmail Canbolat (yüzbaşı) ve Ömer Naci (üsteğmen) küçük rütbeli memur ve subaylardı;[228] kuramsal politik düşünce ve inançlar tarafından değil, doğrudan tepki gösterdikleri Makedonya'daki somut koşullar tarafından yönlendirilmişlerdi. 1876 anayasasının yürürlüğe konulması ve böylece aslında tüm Jön Türklerin ana hedefi olan meşrutiyet rejiminin tekrar kurulması hedefini güderek Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmasını engelleme umudundaydılar.[229]

Yeni cemiyet, özellikle 3. Ordu'nun genç subayları arasından birçok üye kazanmayı başardı.[230] Bu subaylar küçük takip birliklerinin komuta subaylarıydı. Makedon çetelerle yaptıkları sayısız çatışmalarda, bir yandan karşıtlarının milliyetçi idealizmine saygı göstermeyi öğrendiler,[231] diğer yandan kendi çabalarının amaçsızlığının bilincine vardılar: Çünkü isyancı gruplara karşı mücadelede ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, esir aldıkları çete reisleri genelde ya padişahın bir genel affiyla veya bir büyük gücün müdahalesiyle kısa zamanda serbest bırakılıyordu.[232] Sonra takibatın tek-

228 Selanik komitesinin kurucularının ad listesi hakkında bkz. E. B. Şapolyo, *Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet tarihi* İstanbul, 1943, s. 59. Ayrıca krş. Tunaya, *age*, s. 113-114.

229 Krş. Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya. Enver Paşa*, c. 1, s. 501-502. Aydemir Enver Paşa'nın hatıralarından alıntı yapmaktadır.

230 Selanik, masonluğun önemli bir merkeziydi. Özellikle oradaki İtalyan derneği "Macedonia Risorta", Osmanlı subayları arasında büyük prestije sahipti. Burada, Selanik'in Müslüman İsraillileri olan dönmelerin (büyük bir çoğunluğu mason), önemli bir rol oynadıkları görünmektedir. Her halükârda, Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin ilk on üyesinden altısının mason olduğu bilinmektedir. Örneğin, etnik kökeni Çingene olan küçük posta memuru Talat Bey, sonradan Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamı olarak görev yaptığında, aynı zamanda bu İmparatorluğu'nun tüm mason localarının büyük ustalığını üstlenmişti. Buna rağmen, yeni literatürde haklı bir şekilde uyarıldığı gibi, Jön Türk hareketinde masonluğun rolünün abartılmaması gerekmektedir. Bu soru kompleksi hakkında bkz. Imhoff, "Die Entsehung und der Zweck des Comités für Einheit und Fortschritt", *Die Welt des Islams* 1, (1913), s. 167-177; Şapolyo, *age*, s. 60-62; Ramsaur, *age*, s. 103-108; Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 207-208; E. Kedourie, "Young Turks, Freemasons and Jews", *MES* 7 (1971), s. 89-104. Selanik'in Müslüman Yahudileri (dönmeler) hakkında bkz. H. Graetz, *History of the Jews*, c. 5, s. 118-167.

231 Krş. Aydemir, *age*, s. 483-486.

232 Örneğin bir özel mahkeme 1 Mayıs 1906'da Bulgar çete reisi Martinov'u ölüme mahkûm etti. Üsküp'teki Avusturya konsolosu Rappaport, çok gizli bir raporda şunları söyledi: "Bizim askeri misyonumuzun özel bakış açısından Martinov'un asılma-

rar baştan başlaması gerekmekteydi. Sonraları kendisi de bir Jön Türk olan umumi müfettiş Hilmi Paşa bile bu konuda ümitsizdi. En çok aranan eşkıya liderlerinden biri olan Boris Sarafov Aralık 1906 başında Bulgar ticari ataşesiyle konuşmak için sekiz gün Selanik'te kaldığında, Hilmi Paşa onu tevkif ettirmemişti. Alman başkonsolosunun bu işe şaşıp kalmasına "pek acıklı bir sesle, onu ne yapacaktım ki... büyük bir gürültü koparırdı ve bu da kötü bir etki yapardı..."diye cevap vermişti.[233]

Birbirlerinden bağımsız, hatta kısmen birbirlerine rakip Jön Türk grupları, 1907 yılında hareketin birliğini sağlamayı denediler. Buna koşut olarak örgüt yayıldı. Makedonya'da Manastır yeni bir faaliyet merkezi konumuna geldi.[234] Manastır vilayetindeki Arnavut milli komiteleri, Jön Türklerle işbirliğine ilgi gösterdiler. Örneğin, Debre Arnavut komitesi Jön Türklere katıldı.[235]

Bazı subaylar (aralarında Mustafa Kemal de vardı) tarafından Şam'da 1906 sonbaharında kurulup Kudüs ve Yafa'da bürosu olan Vatan ve Hürriyet adlı cemiyet de 1907 yılında Selanik'teki Jön Türk komitesiyle bağlantıya geçti.[236] Nihayet Eylül 1907'de Parisli Ahmet Rıza grubuyla Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Selanik'te birleştiler.[237] Yeni cemiyet, İttihat ve Terakki adını aldı. Bu birleşmeyi kaydeden belgeye göre İttihat ve Terakki'nin, aynı hakka sahip iki idari merkezi (Selanik ve Paris) olmalıydı. Biri iç (Selanik), diğeri dış (Paris) meseleler için yetkili olmalıydı. Diğer yandan ortak amaç 1876 anayasasının tekrar yürürlüğe konulmasını sağlamaktı.[238]

İkinci Jön Türk kongresi, 1907 sonuna doğru Paris'te yapıldı.[239] Sebebi Ermeni devrimci federasyonu Daşnaksutyun idi.[240] İç Makedon

---

sı, ki aslında pek de haksızlık almazdı, istenilir bir durum değil, çünkü...", Zimany, 2 Mayıs 1906, şifreli tel, No. 7, HHStA, PA XXXVIII/437. Bir süre sonra konsolos, çete reisi Martinov'un idam edilmeyip Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderileceğini rapor edebilecekti. Rappaport'tan Goluchowski'ye, Üsküp, 19 Temmuz 1906, No. 135, gizli, *age*.

233 Selanik, 11 Aralık 1906, No. 32, PAAA, Türkei 156, c. 123, A. 20844.

234 Krş. Aydemir, *age*, s. 510-512.

235 Kodra, *age*, s. 120.

236 Bunun için krş. Tunaya, *age*, s. 150-152; Ramsaur, *age*, s. 95-96, 98-100; Lewis, *age*, s. 201. A. F. Miller'in görüşüne göre Şam'daki komite daha 1905'te kurulmuştu. Bkz. "Revoljucija 1908 g. v Turcii i Mustafa Kemal", *Narodny Azii i Afriki*, 1975, 3, s. 53-66.

237 Bunun ve sonrası için krş . Ramsaur, *age*, s. 121-124.

238 Bu belge ve yeni komitenin önemli kişileri hakkında bkz. Tunaya, *age*, s. 128-137.

239 Ramsaur, *age*, s. 124-129.

240 Krş. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, s. 202.

Devrimci Örgütü de toplantıya davet edildi. "Türkiye'nin yeniden doğmasına" yardım etmeye hazır olmadıklarından[241] Bulgarlar katılmayı reddettiler. Bu kongrede katılımcı gruplar arasında, iktidardaki Osmanlı hükümetinin devrilip yerine halk tarafından seçilecek bir hükümetin getirilmesi konusunda uzlaşma sağlandı.[242]

Jön Türk fraksiyonları arasında tam zamanında bir anlaşmaya varılmıştı; büyük güçler Makedonya'nın geleceği hakkındaki karar almak üzereydi. İtalya dışişleri bakanı T. Tittoni, 14 Temmuz 1906'da parlamentoda Balkan yarımadasındaki durum hakkında şunları söylemişti:

> Kont Goluçovski ile olumlu ve pratik sonuçları olan konuşmalarımda ... statükonun devam etmesi artık mümkün değilse, İtalya ve Avusturya-Macaristan'ın birlikte savunacakları çözümün Balkanların ulusallık ilkesine göre siyasi özerkliği olacağında tam bir anlaşmaya vardık.[243]

Bu konuşma hem İstanbul'da hem de Avrupa'daki Jön Türk çevrelerinde büyük şaşkınlığa neden oldu.[244] Baron Marschall von Bieberstein aşağıdaki yorumu yapma gereğini hissetti:

> Hangi kuramsal biçim verilmek istenirse istensin, Makedonya için özerklik ***bir ütopya***dır ve ***bir ütopya*** kalacaktır. Makedonya sorununun çözümü çok değişik şekilde düşünülebilir. Ama bugün kesin olan, sorunun ***asla*** ulusallık ilkesi bazında çözülemeyeceği, bilakis güçlünün hakkına göre çelik ve kanla sonuçlandırılacağıdır.[245]

Paris'teki "Comité Ottoman d'Union et de Progrès" (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti), 1907 başında büyük güçlerin hükümetlerine bir protesto yazısı gönderdi:

> Eğer Makedonya, Hıristiyan unsurun birbirini paraladığı bir kırım alanına dönüştüyse, bunun tek amacı siyasal alanını genişletmek ve Güçlerin kendisine bir özerklik bahşetmelerini sağlamaktı.
> ...
> Bu koşullarda, İtalya'nın sayın Dışişleri Bakanının Makedonya Hıristiyanlarına yakında verilecek bir özerkliği ima eder gibi görünen sözleri olsa olsa bu

---

241 Krş. *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 53. Ayrıca krş. H. Bayur, *Türk inkılâbı tarihi*, I/1, s. 400-401.

242 Kongre tarafından alınan kararın metni, Tunaya, *age*, s. 153-156.

243 T. Tittoni, *Italy's Foreign and Colonial Policy, A Selection from the Speeches delivered in the Italian Parliament*, Londra, 1914, s. 58.

244 Pallavicini'den Aehrenthal'a, İstanbul, 26 Aralık 1906, No. 61 A-C, çok gizli, HHStA, PA XII/190.

245 Pera, 3 Şubat 1907, PAAA, Türkei 156, c. 125, A. 286 kopya.

özerkliğe ulaşılmasını çabuklaştırmak üzere bu insanları devlete karşı kışkırtır, ayaklandırır ve çabaları yani kötülükleri artırmak için cesaretlendirir. Öyleyse, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğü ve yasal hakları adına, bu taraflı siyasete itiraz ediyoruz...[246]

Benzer içerikli bir memorandumda Prens Sabahattin, Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyanların baskı altında tutuldukları iddiasını kesinlikle reddediyordu.[247]

Avrupa'daki Jön Türkler böylece Makedon özerkliği taraftarlarının argümanlarını ideolojik sahada çürütmeye çalışırken, Makedonya'daki Jön Türkler ülkenin gerçeklerine yöneldiler. 1907 ve 1908 yılları içindeki bir dizi kanlı çatışmada çete faaliyetlerini büyük oranda durdurmayı başardılar. Bu gerçek, konu literatüründe sıkça göz ardı edilmektedir. Zaman zaman tam tersi iddia edilmiştir. Örneğin O. İvanoski'de şunlar okunmaktadır: "çetelerin terörü 1908 başında öyle bir seviyeye ulaştı ki, Bâbıâli onlarla mücadelede tamamen güçsüz kaldı."[248]

Bu yüzden aşağıda bu dönemdeki Makedon çete faaliyetlerinin gelişimi esas hatlarıyla gösterilecek ve bu arada İvanoski'nin ileri sürdüğü tez çürütülecektir.

Makedonya'nın Müslüman halkının Avrupa reformlarına karşı protesto hareketinin yayılması, Jön Türklerin 1907'den itibaren çete faaliyetlerine karşı mücadelelerinin gerçek toplumsal-politik nedeniydi. O yılın mayıs ayında Üsküp Avusturya konsolosu, "buradaki Müslümanların artık eskiden olduğu gibi Hıristiyan kışkırtmasına karşı aynı umursamazlığı göstermediklerini, endişe verici bir durgunluk içinde olduklarını, bu durgunluğun da esasen, büyük maddi özveri isteyen reformların Müslümanlardan çok Hıristiyanlara yaradığı görüşünden kaynaklandığını"[249] gözlemlediğini bir raporla bildirdi. Selanik Avusturya konsolosu, Temmuz 1907'de Osmanlı ordusunun bir subayı olan güvenilir bir kişiden, Manastır, Yanya, İşkodra ve Kosova vilayetlerinde bir hareketin oluştuğunu öğrendi. Bu hareket, aşağıda içeriği verilen bir genel "Bessa" ("bağlılık", "ateşkes") kararlaştırmaktaydı:

a) Sultana ve hükümete kayıtsız şartsız sadakat gösterilmelidir;

---

246 PAAA, Türkei 156, c. 124, A. 978.

247 "Memoire des libéraux turcs relatif à la Question d'Orient", HHStA, PA XII/190.

248 *Balkanskite socijalisti i makedonskoto praşanje*, s. 205.

249 Rappaport'tan Aehrenthal'a, 26 Mayıs 1907, No. 76, gizli, HHStA, PA XXXVI-II/438.

b) Arnavutluk'taki tüm cinayetler, anlaşmazlıklar ve eşkıyalığa derhal son verilmelidir;

c) Reform organlarının manda bitimine kadar beklenilecek, ama uzatılmasına izin verilmeyecektir.[250]

Diğer yandan İç Örgüt, 1907'nin hemen başında büyük bir kayıp verdi. Bu örgütün kurucusu olan Damyan Gruev, Osmanlı birlikleriyle bir çatışma esnasında öldürüldü.[251] Ülkede faaliyet gösteren Bulgar çeteleri üstündeki askeri baskı arttı. Veles ve Prilepe arasındaki büyük bir çetenin yeri, Enver Bey komutasındaki bir birlik tarafından belirlendi ve çete yok edildi.[252] Böylece Tikveş bölgesinin tümü çetelerden temizlenmiş oldu:

> Çetelerin yıllarca Hıristiyan halkı şantajla soymaları, halkın çete boyunduruğundan kurtulmayı büyük bir özlemle istemesine yol açtı. Bu durumda bölgede yaşayan Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında sevindirici bir yakınlaşma meydana geldi...[253]

Birliklerin enerjik mücadelesi sonucu, İç Örgüt 1907 sonuna doğru artık Makedonya'da ciddiye alınmayacak bir güç haline gelmişti. Buna, "sağ" ve "sol" kanatlar arasındaki çatışmanın gittikçe sertleşmesi eklendi. Örgütün en tanınmış liderlerinden Boris Sarafov ve İvan Garvanov bu kardeş ayrılığının kurbanı oldular; Aralık 1907'de Sofya'da Sandanski'nin yoldaşı olan Panica tarafından öldürüldüler.[254] Bu olay, İç Örgütün daha da zayıflamasına yol açtı.[255]

Ama Makedonya'daki Sırp çete örgütü artık daha sıkı izlenmeye başlandı; ayrıca örgüt kendi içinde parçalanmıştı. Kozjak dağlarında 5 Ocak 1908'de, Kosova vilayetindeki Sırp hareketi içindeki "otonomist" hizbine dahil bir Sırp çete ile Üsküp Sırp konsolosluğu tarafından yön-

---

250 Para'dan Aehrenthal'a, Selanik, 16 Temmuz 1907, No. 30, gizli, HHStA, PA XXXVIII/408.

251 Alman askeri ataşesinin raporu, İstanbul, 21 Ocak 1907, PAAA, Türkei 156, c. 125, A. 1631.

252 Lukes'ten Aehrenthal'a, Üsküp, 18 Temmuz 1907, şifre tel, No. 59, HHStA, PA XXXVIII/438.

253 Para'dan Aehrenthal'a, Selanik, 17 Temmuz 1907, No. 32, HHStA, PA XXXVIII/408.

254 Sofya, 17 Aralık 1907, No. 138, PAAA, Türkei 156, c. 131, A. 19365. Ayrıca bkz. Siljanov, *age*, c. 2, s. 489 vd.

255 Rappaport'tan Aehrenthal'a, Üsküp, 28 Ocak 1908, No. 19, gizli, HHStA, PA XXXVIII/439. Matov hemen Sandanski ve yoldaşlarına karşı cezai tedbirlerin alınmasının kararlaştırılmasını sağladı. *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 52.

lendirilen Sırp çeteleri arasında bir çatışma çıktı.[256] Özerklik taraftarı Sırp lideri Serafin Smilançe daha sonra 25 Mart 1908'de Kumanova kazasında Dragomanci yakınlarında Osmanlı birlikleri tarafından kuşatıldı ve öldürüldü.[257]

Rum çetelerine karşı mücadelede Jön Türk subaylarının tutumu özellikle Arnavut ulusal hareketiyle işbirliklerine bağlıydı. Arnavut milliyetçileri 1907 ve 1908'de Eflaklarla birlikte, Rum çetelerinin sistematik saldırılarının hedefiydi.[258] Bu yüzden Kastoria ve Korça kazalarında Arnavutlar Ulahlarla, hatta bazen Bulgarlarla Rumlara karşı birlikte hareket ettiler.[259] Osmanlı birlikleri de 1907 sonbaharında Manastır vilayetinde inatla Rum çetelerinin üzerine gitti.[260]

Osmanlı ordusu bu şekilde Makedonya'daki çeteleri başarıyla durdurabilecekken İngiliz hükümeti 1907 sonunda yeni bir reform teşebbüsüyle Makedonya sorununa yeni bir yön verdi. İngiliz hükümeti 18 Aralıkta bir genelgeyle Avrupalı jandarma subaylarına "tam bir yönetim yetkisi verilmesini, komuta ettikleri gücün de sayıca artırılması ve daha iyi donatılmasıyla etkin harekâta hazır hale getirilmesini"[261] önerdi. Bu genelgede Grey, Makedonya için bir genel valinin atanması sorununu da ele almıştı. Bu teklif Balkanlarda genelde olumsuz tepkilere yol açtı.[262] Grey şöyle diyordu:

> Makedonya sorununun altında Türk sorunu yatıyor. Makedonya Sorunu'nun, Güçler arasında bir bölünme yaratarak çözülmeye çalışılması, Makedonya Sorunu'nun yanı sıra bir de Türk Sorunu yaratabilir... Durum çözümsüz değildir ama yarı-çözümlerle de halledilemez. Eğer bağımsız bir Makedonya valisi atanır ve bu valinin, Güçlerin onayı olmadan belli bir süre içinde yerinden alınma olasılığı olmaz ve yeterli bir miktar jandarma ve Avrupalı subay gücü em-

---

256 Bkz. Rappaport'un 28 Ocak, No. 19 ve 5 Şubat 1908, No. 27 raporları, HHStA, PA XXXVIII/439.

257 Rappaport'un şifreli teli, Üsküp, 25 Mart 1908, No. 16, HHStA, PA XXXVIII/439.

258 Para'nın raporu, Selanik, 29 Kasım 1906, No. 54, gizli, HHStA, PA XXXVIII/408. Milliyetçi Eflaklara karşı Helen terör kampanyası hakkında bkz. Peyfuss, *Aromunische Frage*, s. 97-104.

259 Posfai'dan Aehrenthal'a, Manastır, 31 Ekim 1907, No. 34, HHStA, PA XXXVIII/395.

260 Posfai'dan Aehrenthal'a, Manastır, 5 Eylül 1907, No. 25, HHStA, PA XXXVIII/395, ve 22 Mayıs 1908, No. 32, *age.*

261 İngiliz genelge, 3 Mart 1908, HHStA, PA XII/342, Liasse XXXV/12.

262 Sırbistan başbakanı Graf Forgach'a, İngiliz teklifinin Sırp, Yunan ve Karadağlıların direnciyle karşılaşacağını söyledi. Belgrad, 28 Şubat 1908 tarihli şifre tel, No. 29, HHStA, PA XII/341, Liasse XXXV/12.

rine verilirse, Majestelerinin hükümeti ülkenin kısa bir süre içinde çetelerden temizleneceğine ve pasifize edileceğine inanıyor.

Sultan Abdülhamid Paris'teki büyükelçisi aralığıyla, Hilmi Paşa'yı Makedonya'nın genel valisi olarak atamaya hazır olabileceğini ima etti. Ama Avrupa kontrolü altındaki bir genel valiyi o hiçbir zaman kabul etmeyecekti.[263] Yunanistan da İngiltere'nin tekliflerini, itirazsız kabul etmeye hazır değildi. Çünkü bu teklifler Bulgaristan'a yarar sağlamaktaydı.[264] Buna karşın Sofya'da 25 Mart 1908'deki bir nümayişte Sir Edward Grey, Gladstone'un değerli bir halefi olarak övüldü ve ona, İngiliz hükümetine ve de Londra "Balkan Komitesi"ne Bulgar halkının teşekkürü bildirildi.[265]

Ama Makedonya'da özellikle Arnavutlar, bir genel valinin atanmasını kabul etmeye hiç hazır değildiler. Öfkelerini Prizren yakınındaki bir "silahlı yürüyüş" ile gösterdiler.[266] Arnavutlarla sıkı bir işbirliğinde olan Jön Türk "İttihat ve Terakki" cemiyeti, 1908 Temmuzu başında büyük güçlerin temsilcilerine bir memorandum iletti. Bu memorandumda şöyle denilmekteydi:

> "Bir Makedonya sorunu yoktur... Bir Makedonya sıkıntısı yaratmaktan hoşlanan Avrupa yararlı hiçbir etki yaratmamış ve yaratmayacak müdahalesinden vazgeçmek zorundadır."[267]

Memorandumun bu vurgusu, Jön Türk cemiyetinin eyleme geçmeye kesin kararlı olduğunu göstermektedir.[268] Buna başka bir nedenle de mecburdu. Çünkü sultan tarafından görevlendirilen bir araştırma komisyonu, gizli örgütün üyelerinin izini bulmuştu. Jön Türkler şimdi hemen harekete geçmezlerse, tutuklanma tehlikesiyle karşı karşıyaydılar.[269] Ku-

---

263 Khevenmüller'den Aehrenthal'a, Paris, 7 Mart 1908, No. 9 D, HHStA, PA XII/342, Liasse XXXV/12.

264 Macchio'dan Aehrenthal'a, Atina, şifreli tel, 15 Mart 1908, No. 3, HHStA, PA XII/342, Liasse XXXV/12.

265 Ozernin'den Aehrenthal'a, Sofya, 15 Mart 1908, Nr, 23 B, HHStA, PA XII/342, Liasse XXXV/12.

266 Pallavicini'den Aehrenthal'a, Tel rapor, 12 Mart 1908, No. 69, İstanbul, HHStA, PA XII/194.

267 Para'dan Aehrenthal'a, Selanik, 18 Temmuz 1908, No. 137, gizli, HHStA, PA XXXVIII/409.

268 Memorandumun üzerinde "Mayıs 1908" yazılıydı. Böylece bu memorandum, büyük bir olasılıkla İngiltere ve Rusya'nın hükümdarlarının Reval görüşmelerinden önce (9 Haziran 1908) yazılmış olmalıdır. Bunun için krş. Aydemir, *age*, s. 527-530.

269 "Haziran-Temmuz 1908 tarihindeki devrimci ayaklanmaların ilk ve kısa vadeli saiki, öz savunmaydı.", F. Ahmad, *The Young Turks. The Commitee of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford, 1969, s. 2.

demli yüzbaşı Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908'de büyükçe bir taraftar grubuyla dağa çıktı ve böylece sultana karşı isyanın işaretini verdi. Üç gün sonra "Hıristiyan halkın sıkı takipçisi olarak tanınmasına" rağmen o, Ohri çevresindeki Slav halkıyla anlaşmayı başardı.[270] Ordudaki isyancı unsurları bastırma göreviyle Manastır'a gelen Şemsi Paşa, 7 Temmuzda bir Jön Türk teğmen tarafından kurşunla öldürüldü.[271]

Makedonya'da politik durum sürekli artan bir şekilde kritikleşirken 9 Haziran 1908'de, diğer konularla birlikte Makedonya'nın geleceğini de tartışmak için VII. Edward ve II. Nikola Reval'da bir araya geldiler. İngiltere ve Rusya'nın artık Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasını kararlaştırdıklarına inanıldığından, bu buluşma Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük heyecana neden oldu.[272] Ama aslında "Bay İswolsky'nin ifadesine göre...Reval'da henüz Makedon reform programı konusunda tam bir karar alınamadı."[273] Programın tartışmalı maddesi, "nefret edilen memurların görevden alınmasında genel müfettişin tam yetkiye sahip olması" konusuyla ilgiliydi.[274]

Jön Türk cemiyeti, Temmuz 19087in ilk haftalarında İç Örgüt'ün "Serez grubu"nun işbirliğini kazanmaya çabaladı. Nevrokop yerel Jön Türk komitesi 11 Temmuzda, yerel Makedon komitesiyle bağlantı kurdu ve bir işbirliği önerdi.[275] Sonra Gajtaninovo'da buluşuldu ve ilkönce Makedonya'daki çeteciliğin sona erdirilmesi kararlaştırıldı. Genç Türkler ile Sandanski'nin taraftarları ve yerel Rum komitesinin temsilcileri beraber Nevrokop'ta 14 Temmuzda ortaklaşa bir programın tasarısını hazırlamaktaydılar.

1876 anayasasının 24 Temmuz 1908'de tekrar yürürlüğe konulmasıyla doruk noktasına ulaşan Jön Türk devriminin sonraki gidişatının tüm ayrıntılarıyla burada anlatılması gerekmiyor.[276] Ama eldeki bu incelemenin amaçları için, bu büyük olayın bazı görünüşleri (aspektleri) büyük öneme sahiptir. İlk olarak, Jön Türk devriminin aynı zamanda bir Makedon dev-

---

270 Postfai'dan Aehrenthal'a, Manastır, 6 Temmuz 1908, No. 42, HHStA, PA XXXVI-II/395.

271 Pallavicini'nin tel raporu, İstanbul, 8 Temmuz 1908, No. 182, HHStA, PA XII/195.

272 Burada Ahmet Rıza, Enver ve Niyazi beylerin anılarından alıntı yapan Aydemir'i krş. *age*, s. 520-530.

273 Berchtold'un şifreli teli, Petersburg, 13 Haziran 1908, No. 104, HHStA, PA XII/343, Liasse XXX/12.

274 Berchtold'un şifreli teli, Petersburg, 16 Haziran 1908, No. 107, *age*.

275 Bunun ve sonrası için krş. P. Miljukov, *Balkanskij krizis i politika A. P. Izvol'skogo*, St. Petersburg 1910, s. 207. Alıntı Katardziev, *Serskiot okrug...*, s. 420-428.

276 Burada, daha önce belirtilen literatürün uygun yerlerine dikkat çekilir.

rimi de olduğu belirtilmelidir. Bu, Jane Sandanski tarafından yazılan aşağıdaki "İmparatorluğun tüm uluslarına manifesto"'da kendini gösteriyor:

> ... Görmüş geçirmiş vatanımız yeniden doğuşunu kutluyor...
> Genç Türk kardeşlerimizin devrimci çağrısı çok çekmiş halkın ruhunda sevinçli bir yankı buluyor...
> Türk vatandaşlarım:
> Siz halkın büyük çoğunluğunu oluşturuyorsunuz; bu yüzden ortak düşmanın zulmünü en çok siz hissettiniz. Kendi Türk imparatorluğunuzda, Hıristiyan vatandaşlarınızdan daha az köle değildiniz...
> Sevgili Hıristiyan vatandaşlar:
> Tüm Türk halkının zorbalığının sizin acılarınızın kaynağı olduğuna inandığınızda, siz de az aldatılmadınız...
> Vatandaşlar!
> ... Belki resmi Bulgaristan tarafından, özgürlükçü gelişmesini başlatabilecek Türk halkıyla sizin ortak mücadelenize karşı yapılan canice ajitasyonun sizi etkilemesine müsaade etmeyin!...[277]

Manastır'daki Avusturya konsolosunun belirttiği gibi, oradaki Slav halk, "Jön Türklerin uzattıkları koruyucu eli büyük bir sevinç ve teşekkürle sıktılar. Onlar bu ele, başarısız Avrupa reformlarından ve Bulgaristan'ın egoist çıkarından daha fazla güvenmekteler."[278]

Avrupalı gözlemciler bu olaylar karşısında şaşırdılar. Onları en çok şaşırtan olgu, devrimin Hıristiyan halk tarafından sevinçle karşılanmasıdır. Aniden Makedonya dağlarına barış hâkim oldu. Bulgar isyancı çeteleri, anayasa üzerine yemin etmek için vilayet merkezleri Manastır, Selanik ve Üsküp'e girdiler:[279] "Eski rakipler dost oldular, çete reisleri düzen koruyucularla kol kola geziyorlar ve din ve ırk arasındaki karşıtlıklar unutulmuş görünüyor."[280] Freiherr Marschall von Bieberstein şöyle ifade etti: "Türk imparatorluğunda son haftalarda gerçekleşen devasa değişiklik ve bu değişikliğin oluş biçimi, tarihte hemen hiç görülmedi."[281] Markgraf Pallavicini Viyana'ya şöyle tel çekti: "Avrupa tamamen yeni bir durumla karşı karşıya. Hemen hemen tamamen görmezlikten gelinen unsur, kendine geldi."[282]

---

277 Para'nın raporuna ek, 5 Ağustos 1908, No. 159, HHStA, PA XXXVIII/409.
278 1 Ağustos 1908, No. 51, HHStA, PA XXXVIII/395.
279 Şifreli tel, No. 230, İstanbul, 30 Temmuz 1908, HHStA, PA XII/195.
280 Meternich'ten Bülow'a, *GP*, c. 25, 2. Bölüm, No. 8906.
281 A.g.e, No. 8910.
282 Şifreli tel, No. 211, İstanbul, 24 Temmuz 1908, HHStA, PA XII/195.

Balkanlar ve Ortadoğu ile ilgilenen tüm devletler politikalarını, Jön Türk devrimiyle ortaya çıkan yeni duruma uydurmak mecburiyetinde kaldılar. Ama kısa zamanda da Makedonya sorununun nihayet çözüldüğü inancının, Makedonya'daki halkların kardeş gibi olmalarına rağmen bir aldatmaca olduğu görüldü. "Gerçekçi politikacılar", ilerici çizgideki bir meşruti monarşi ile geri kalmışlığından kurtulacak ve Avrupa politikasında tekrar ciddiye alınması gerekecek bir güç faktörü durumuna gelişebilecek bir Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelebilecek tehlikenin bilincindeydiler. Bir raporda şunları okuyoruz: "Çevredeki Balkan devletleri Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan; Türkiye'nin sürekli bir güçlenmesi olanağını çok karışık bir tavırla karşılayabilirler; ulusal emellerini uzak bir geleceğe ertelemek zorunda kalabilirler."[283] Gerçekten de, Sandanski'nin Serez grubu[284] ve belki askeri açıdan çok köşeye sıkıştırılan bazı çete liderleri hariç, komşu devletlerin Makedonya'daki propaganda kadroları, Jön Türk devriminin başarısına hiç de sevinmediler.[285] Örneğin, yeni yürürlüğe giren anayasaya yemin söz konusu olduğunda Rum çeteleri, hiç de sevinçli olmayan bir şekilde ve istemeye istemeye Manastır'a geldiler.[286] Çünkü Manastır'daki Avusturya-Macaristan konsolosunun belirttiği gibi, "Yunanlıların terörist komitelerinin çekirdeği, kârlı geçimleri olan 'Megali İdea' için mücadele etmeyi bırakmayı hiç de düşünmüyorlardı."[287] Hatta Makedonya'daki Sırp tarafı için Jön Türk devrimi bir "felaket" anlamına

283 Kiderlen'den Bülow'a, *GP*, c. 25, 2. bölüm, No. 8899.

284 İvan Michajlov hatıralarında, Jane Sandanski'nin 1908 devriminden sonra Jön Türk cemiyetinden düzenli bir şekilde ayda 50 Osmanlı lirası yardım aldığına dikkat çekmektedir. Bkz. *Spomeni*, c. 3, Lovain 1967, s. 597-600. Kaynağının pek de güven vermeyen özelliği bir yana –Ahmed Hamdi Bey adlı birinin Genç Türk karşıtı saldırı yazısı–, Michajlov'un Sandanski'nin karalanmasındaki politik kaynaklı çıkarı ve ilgisi kolaylıkla görülmektedir. Burada okuyucuya, "sol" Serez grubunun liderinin para için Makedon hareketin davasına ihanet ettiği etkisi bırakılmak isteniyor herhalde.

285 Serez sancağındaki Bulgar-Makedon çeteler dağıtılırken H. Matov ve Makedonya'nın diğer bölgelerindeki yoldaşları, Bulgar çetelerinin şimdilik müdahaleye ara vermeleri, ama birlik yapılarını ve silahlarını kesinlikle elde tutmaları gerektiği görüşünü savunmaktaydılar. Krş. D. Vlachov, *Memoari*, s. 79. H. Matov, Jön Türklerin İç Örgüt ile birlikte politik bir parti kurma önerilerini tekrar kesinlikle ret etti. Krş. *Ch. Matov za svojata revoljucionna dejnost*, s. 56-57.

286 Genç Türk cemiyetinin temsilcileriyle uzun süren görüşmelerden sonra dört *antartis* bölüğü, Manastır Yunan konsolosunun bu konudaki emri üzerine nihayet Jön Türklerin tam silahlı ve patriklik papazları ile Jön Türk subayların eşliğinde Manastır'da görünme tekliflerini kabul ettiler. Krt. Poplozarov, *Grckata politika...*, s. 160.

287 Posfai'dan Aehrenthal'a, Manastır, 21 Temmuz 1908, No. 50, HHStA, PA XXXVI-II/395.

gelmekteydi. Çünkü "cinayet ve yangınla" zorla Sırp yapılan Slavların çoğunluğu, artık şimdi Bulgar tarafına geri dönmektedirler.[288]

Büyük güçlerin Jön Türk devrimiyle ilgili tutumları esasta daha değişik değildi. Avusturya-Macaristan'ın görüşünü aşağıdaki pasajın yardımıyla öğreniyoruz:

> Meşruti yönetimin yürürlüğe girmesinin Makedonya'ya getireceği en yakın tehlike, uluslararası özelliklidir ve Osmanlı meclisinin yürütme hakları ile reform güçlerinin önceden aldıkları ayrıcalıkları veya gelecekle ilgili planları arasında tehdit edici çatışmadan kaynaklanmaktadır. Bâbıâli'de bu konuda ne kadar hayale dalınırsa dalınsın... Türkiye ve Avrupa arasında bulunan her sorunda olduğu gibi reform sorunu da, herhangi bir büyük devletinki ile Bâbıâli'nin fiili gücü arasındaki orantısızlığa veya, olsa olsa, Avrupa birliğinin uyuşması veya uyuşmazlığına bağlıdır. Ama burada Türk meşrutiyetçiliği görünür bir zamanda herhalde en küçük bir değişiklik bile yapamaz![289]

St. Petersburg'taki İngiliz büyükelçisi Nicolson'ın raporundan biz Rus hükümetinin tutumu hakkında şunları öğreniyoruz:

> Türkiye'deki yeni durumu olumlu bir ilgiyle karşıladıklarını söyleseler de, onların bu durumdan pek de memnun olduklarını sanmıyorum. Öncelikle, eski düzenin, Avrupa'daki Türk hâkimiyetini Slav nüfus lehine yavaş yavaş azaltacağını umuyorlardı. Ayrıca, liberal eğilimler gösteren güçlü bir Türkiye, Rus Müslümanları arasında bir harekete neden olabilir ki bu da çok utanç verici bir durum yaratır.[290]

Balkanlardaki Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki uzun süreli bir barış, Rusya'nın çıkarlarına uygun değildi. "Özellikle Türk reayasının din farkı gözetmeksizin eşit ve adil muamele görmesi, Rusya'nın ... Türkiye'ye karşı yüzlerce yıllık eski politikasının hesaplarını bozardı. Ortodoks Hıristiyanların himayesi bahanesiyle Türkiye'nin iç işlerine karışma ve böylece Türkiye'yi zayıflatma olanağı artık kalmazdı."[291] Yani her fırsatta

---

288 Lukes'ten Aehnenthal'a, Üsküp, 5 Ağustos 1908, No. 128, HHStA, PA XXXVI-II/439.

289 Rappaport'tan Aehrenthal'a, Selanik, 24 Temmuz 1908, No. 77, gizli, HHStA, PA XXXIX/4.

290 *British Documents on the Origins of the war 1898-1914*, c. 5, Londra 1928, No. 271.

291 *GP*, c. 25, 2. bölüm, No. 8899. Bu bağlamda, subay ve askeri öğrencilerin partisinin "Balkanlar uzmanı" P. Miljukov'un Jön Türk devrimi günlerinde yaptığı Balkan seyahotinde yaşadıklarıyla ilgili açıklamaları do çok verimlidir. Trenle İstanbul'don Selonik'e yolculukta Miljukov, bir Jön Türk lideri (Talat Bey) ve bir Bulgar ile aynı kompartımanda beraber oturdular. "Bulgar, görünüşe göre Makedonya devrimci hareketinin bir üyesiydi. Jön Türk ayaklanmasını hiç çekinmeden sevinç-

Osmanlı İmparatorluğu'nda reform isteyen Avrupalı büyük güçler, kendilerini, artık Türkiye'deki olası bir ilerlemenin korkusunu yaşamak gibi rahatsız edici bir durumda buldular. Bu, Sir Edward Grey'in İstanbul'daki büyükelçi Lowther'a yolladığı bir rapordan çok net bir şekilde anlaşılıyor:

> "Şimdiye kadar, tüm Müslüman uyruğumuza şunu söyleyebildik ki, kendi dinlerinin yönetimde olduğu ülkelerde hiç de iyi olmayan mutlaki bir idare vardır; bizim Müslüman uyruğumuz ise iyi bir mutlaki idare altındadır... Ama eğer Türkiye'de bir meclis açılır ve idare iyileştirilirse, Mısır'daki anayasa talebi büyük güç kazanır ve bizim bu talebe direnme gücümüz büyük oranda azalır."[292]

Avrupalı büyük güçlerin temsilcilerinin tepkilerinde, Makedonya sorununun gelişmesinin besbelli yeni bir evresinin başladığı hemfikir bir şekilde böylece ifade edildi. Makedonya sorununu 19. yy'ın 70'li yıllarından beri oluşturan zulüm altındaki Hıristiyan Balkan ulusu ile Müslüman despotizmi (en azından Avrupa'nın politik bilincinde bu böyleydi) arasındaki çatışma, alışılagelmiş biçimde Avusturya-Macaristan, Rusya, İngiltere ve diğer ilgili güçlerin Doğu politikası çerçevesinde artık uzun bir süre alet olarak kullanılamayacaktır. Reform isteği bazındaki müdahale politikasının başarısızlığa uğraması karşısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun rakip güçleri için artık sadece ilhakçı Doğu politikası başarı umudu vermektedir. Makedonya için bunun anlamı, koşulları oluşan bir doğal özerk siyasal uluslaşma sürecinin[293] olanaksız kılınması demekti. Çünkü sözde hâ-

---

le karşılamış, şevk dolu ifadeler kullanmıştı. Kavgamız bitti; mücadelemiz bitti; artık hepimiz eşitiz; hepimiz 'Osmanlı'yız, ırk ve din ayrımı olmaksızın eşitiz!.. Bu benim için alışılmadık ve beklenmedik bir durumdu. Önümde, dünün efendi ve kölesi, cellat ve kurbanı oturuyordu ve kendi kendime düşünmeye başladım. Ezelden beri süregelen hükümranlık geleneğine ve Hıristiyan reayanın boyun eğme düzenine ne olmuştu? Hıristiyan cemaatin gerçek dokunulmazlığı bu koruma zırhının arkasında gizliydi ve eğer 'eşitlik' bu zırhın kaybedilmesi anlamına gelecekse ne olacaktı?" P. Miliukov, *Political Memoirs 1905-1917*, Ann Arbor 1967, s. 180. Yani Osmanlı imparatorluğunda Hıristiyan ve Müslüman eşitliği Çarın Ortodoks Hıristiyanların üzerindeki korumasının sonu anlamına geldiği noktada, Miljukov gibi bir liberal Rus için bile istenmemekteydi.

292 *British Documents...*, c. 5, No. 204.

293 Bugün haklı bir şekilde "Jön Türkler" Türk milliyetçiliğinin kurucuları olarak kabul edildiğinden, onların "Osmanlıcılık"larının doğruluğundan şüphe edilmektedir. (Örneğin bkz. G. Hering, "Mazedonische Geschichtswissenschaft" , *ÖOH* 2 (1960), s. 407). Kendileri fanatik milliyetçi olduklarından, diğer halklarla eşit haklara sahip ve uyumlu bir şekilde yan yana yaşayabilmeleri mümkün olmayacaktı. Bu görüş, Jön Türk devriminin ilk döneminden sonraki gelişiminin bir geri yansımasına dayanmaktadır. Ama 1908 yılında Jön Türk devrimiyle açılan perspektifler tamamen de-

lâ Osmanlı İmparatorluğu'na ait olan Bosna ve Hersek vilayetlerinin Jön Türk devriminin hemen ardından Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi,[294] İtalyanların Trablusgarp (Libya) çıkartmasından (1911) sonra doğrudan Balkan Savaşları'na (1912-13) ve Birinci Dünya Savaşı öncesi duruma neden olan o yeni dinamiği harekete geçirdi. Birinci Dünya Savaşı nihayet Makedonya'nın kesin bir şekilde parçalanması sonucunu doğurdu.

ğişik bir şekilde değerlendiriliyordu. Dikkatli bir çağdaşın aşağıdaki gözlemi, en azından bu görüşü destekler görünmektedir: "Asya halklarının politik yaşam konusundaki uyanışları, Rus-Japon savaşı ve Rus devrimiyle etkisi uzun süren bir teşvik aldı. Fakat bu uyanış bir ülkeden diğer ülkeye o kadar yavaş geçti ki...Türk devrimi hemen başında Rusya'nın bulunduğu karşı devrimci koalisyona çarptı...Yarı resmi gazetelerin yazılarına inanıldığında... herkes Türkiye'deki meşruti rejimin sadece gelişmesini ve sağlamlaşmasını istiyor... Gerçekte kendisinde demokrasi olduğunu ileri süren hiçbir ülke, kendini demokrat ve ilerici olarak gösteren hiçbir Avrupa burjuva partisi herhangi bir araç ile ciddi bir şekilde Türk devrimine yardım etmek, zafere ulaşmasını ve güven altına alınmasını sağlamak için istek göstermedi. Tam tersine, herkes bir başarıdan korktu... çünkü bu başarı karşı konulamaz bir şekilde bir yandan tüm Balkan halklarının özerklik ve gerçek demokrasi yolundaki çabalarının gelişmesini sağlardı ve diğer yandan İran devrimini zafere ulaştırır, Asya'daki demokratik harekete yeni ivme kazandırır, Hindistan'daki bağımsızlık mücadelesinin yoğunluğunu artırır, Rus sınırı boyunca devasa bir kesimde demokratik koşulların ortaya çıkmasını ve bunun sonucu olarak gerici çarın politikasının zorlaştırılmasına neden olur ve de Rusya'daki devrimin ilerlemesini kolaylaştırırdı... Bugün Balkanlarda, Türkiye'de ve İran'da olanlar, özünde, Avrupalı güçlerin Asya'daki artan demokratikleşme çabalarına karşı karşı devrimci koalisyonuna yol açacaktır." V. I. Lenin, "Die Ereignisse auf dem Balkan und in Persien", *Proletari*, No. 37, 16 (29) Ekim 1908: *Werke*, c. 15, Berlin (DDR) 1962, s. 216-217.

294 Aehrenthal, Bosna-Hersek'in ilhak edilmesinin nedenlerini Viyana'daki bir bakanlar toplantısında şöyle açıkladı: "Türkiye'de başlayan meşruti dönemin Bosna ve Hersek'e olan tepkisiyle ilgili olarak konuşmacı (Aehrenthal), monarşinin orada büyük kültür çalışması yapmasına rağmen orada yerel anayasanın henüz gerçekleştirilmediğini belirtti. Türkiye'de meşrutiyetin kabul edilmesiyle bu soru büyük güncellik kazanmış olacaktır. Diğer yandan Bosna ve Hersek'te bir vilayet anayasasının koyulması, bu vilayetin aynı zamanda ilhakı olmadan düşünülemezdi." Bkz. *Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914. Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aeussern*, c. 1, Viyana, 1930, No. 40.

SONUÇ

Bu araştırmanın girişinde modern Balkan tarihinin ulusal tarih perspektiflerinin eleştirel tartışması yapılarak Makedonya anlaşmazlık sorununun bir hipotezi geliştirildi. Bu hipotez, tam tarihsel anlamda bir ulusal Makedon hareketinden söz edilemeyeceği, bilakis 19. yy. sonu ve 20. yy. başı Balkanlar ve Avrupa politikasındaki bir "Makedonya sorunu"nun söz konusu olduğudur. Görüldüğü gibi bu ayrıştırma, yüzyıl geçiş döneminde Makedon krizlerindeki asıl çatışma potansiyelinin etnik duruma bağlı sözde nesnel ulusal gerçekliklerde hiç de aranmaması gerektiğini göstererek kendini kanıtladı. Daha çok, Osmanlı Balkan hükümranlığının tamamen değişik hatta kısmen birbirlerinden bağımsız sosyal-ekonomik faktörleriyle birlikte imparatorluk faktörü ve dış politik faktörler, bir Makedonya sorununu –ama spesifik ulusal içermelerle– oluşturmak üzere özel bir şekilde beraber etkili oldular: Yani, kentsel ve tarımsal yapının değişimi, *millet* tüzüğü ve büyük oranda Avrupa güçlerinin doğu politikalarının çıkar ve etki durumları. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa vilayetlerindeki sosyal-ekonomik koşulların gelişimi, böylece Makedonya sorununda kendine has bir önem kazandı. Gelişme sosyal huzursuzluk potansiyelini doğurdu ve bu potansiyel ikinci mercide ulusal anlaşmazlıklarda işlevselleştirilebildi. Tarım alanında üretici güçlerin gelişmesi ile toprak mülkiyeti koşulları arasında bir çelişki saptanabilmektedir. Bu çelişki, ekonomik olanaklara uygun olmayan üretim ve sürüm sisteminden kaynaklanmaktaydı. Gerçi tarım toplumumun katmanları arasındaki sosyal hatlar, asla etnik sınırlara paralel uzanmamaktaydı. Yani Makedonya'nın Slav taşra ahalisinin özerklik hareketi çerçevesindeki etkin rolü, sömüren Osmanlılar ve sömürülen Slavlar arasındaki bir sınıf çatışmasından oluşan bir tek nedenle açıklanamamaktadır. Buna karşın kentsel gelişmede, ortaya çıkmakta olan Slav aydınlar sınıfının var olan sosyal yapı çerçevesinde kendine uygun rol bulamadığı bir noktada, sosyal ve ulusal çatışmanın kimliği belirlenebilmektedir. Bu grubun gerçekten de Osmanlı egemenliğinin aşılmasında hayati bir çıkarı vardı ve Makedon kurtuluş hareketinin hamili olan tabakayı oluşturmaktaydı.

Makedonya Sorunu'nda ulusal politik çatışmanın oluşumuyla çok daha doğrudan bağlantılı bir etki unsuru, Osmanlı *millet* sistemi çerçevesinde dinsel-mezhepsel ilişkilerin gelişimi idi. Yani Bulgar bağımsızlık mücadelesi sürecinde 1870 yılında İstanbul Rum Ortodoks patrikliğinin karşı koymasına rağmen Bulgar Eksarhlığı (Bulgar Kilisesi) kurulduğunda ve böylece ilk kez yeni bir *millet* etnik bazda oluştuğunda, esasen Makedon sahnesinde görünen dinsel çelişki, Balkanlar içi bir çatışma özelliğine dönüştü: Bir yandan Bâbıâli'nin izniyle Rum Ortodoks Patrikliği Yunan ulus devletiyle beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan halklarına karşı geleneksel liderlik rolünü savunmaktaydı; diğer yandan Bulgarlar ve Sırplar Ortodoks *millet*in geleneksel sahasına yönelik kendi ulusal taleplerinin bazını oluşturma mücadelesini yapmaktaydılar. Her ilgili taraf, Makedonya'da bu hedef belirlemeyle anlattıkları kendi dinsel-kültürel inisiyatiflerini, elbette tüm Makedon Hıristiyanlığının haklarını Müslüman imparatorluk iktidarına karşı savunmak iddiasıyla meşrulaştırdı. Bu rekabet durumunda bir Makedon *millet*in kurulması gerçekleşemeyeceğinden, Makedon halk arasındaki bu şekillendirme çabaları sürekli olarak komşu devletin o ana özgü çıkar politikasına bağlı kalmak zorundaydı. Hem sosyal hem de dinsel-ulusal faktörler bir Makedonya sorununu üretmede, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Avrupalı büyük güçlerin müdahale eğilimli politikaları gerekli desteği sağladığından, Balkanlardaki ilgili taraflarca etkili bir şekilde oyuna sokulabildi. Hıristiyan Balkan halklarının kaderiyle ilgili anlaşmazlıklarda büyük güçlerin tarafgirliklerine burada emperyalist görevler düşmekteydi. Bu, Osmanlı devlet gücünün zayıflatılması, güneydoğu Avrupa'daki ortaklaşa etki sahasında Avrupalı büyük güç rekabeti veya –Almanya'nın ekonomik işbirliği çıkarları durumunda olduğu gibi– Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün sağlanması olabilirdi. Gerçi Makedonya sorununda 1912'ye kadar statükonun devamını garanti eden göreceli bir güç dengesi, Berlin Kongresi ile Jön Türk devrimi arasında Doğu politikasıyla ilgili güçler koalisyonlarındaki çeşitii değişimler aşılarak efektif olarak sağlandı. Ama her büyük gücün Makedonya Sorunu'nda kendisinin kolladığı tarafa sağladığı taktik yardım, anlaşmazlığı otuz yıldan fazla sadece sonuçsuz bırakmayıp aynı zamanda Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan'a Makedonya'daki kendi özel hedeflerini saldırgan bir şekilde izleme olanağı sağladı.

Ama sadece bu dış nedenlerin birlikte etkilemelerinin sonuçları ve Makedon probleminin gelişmesinin itici güçleri dikkate alındığında, bir Makedon ulusal hareketi ile ilgili soru anlamlı olabilir. Çünkü ancak çok değişik şekilli anlaşmazlıkların sürecinde, Makedonya'daki sosyal ve ulusal

ilişkilerin siyasileştirilmesi kendi dinamiğine kavuştu. Bu dinamik önayakçılarının tikel amaçlarını aşmış gibi görünmekteydi. En azından "Serez grubu"nun Büyük Bulgaristan emellerine karşı "ayrılıkçılığı"nda bu böyleydi. Bu separatizm (ayrılıkçılık) Makedon özerklik hareketinde, büyüyen taraftar kitlesi bulmuştu ve Jön Türk devrimi çerçevesinde Makedonya'da modern politik uluslaşma sürecinin hamlesini görmeyi neredeyse gerçekleştirmişti. Bu hamle, sadece yapay doğası ve durumsal rastlantısallığı nedeniyle değil, bilakis özellikle emperyalist gelişmenin ters yöndeki eğilimleri tarafından başarısızlığa mahkûm edilmişti.

KAYNAKÇA

KAYNAK VE LİTERATÜR LİSTESİ

I. YAYIMLANMAMIŞ KAYNAKLAR

A. Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA)
(Parlamento, Saray ve Devlet Arşivi, Viyana)
Politisches Archiv (PA)
(Politik Arşiv)
PA XII: Türkiye 1848-1918

Karton 178-197: İstanbul büyükelçiliği; raporlar, emirler, değişik; 1902-1908.
Karton 272-273, Liasse XXV: Türkiye hakkındaki betimlemeli raporlar 1892-1912.
Karton 316, 330-337, 342, 343: Liasse XXXV: Makedonya'da reformlar 1902-1909.
Karton 344-347: Liasse XXXVI: Balkan demiryolları, 1900-1911.

PA XV: Bulgaristan 1879-1918

Karton 55-58: Raporlar, emirler, değişik konular; 1903 I-1904 X.

PA XXXVIII: Konsolosluklar 1848-1918.

Karton 391-395: Manastır, 1901-1908.
Karton 407-410: Selanik, 1901-1908.
Karton 432-439: Üsküp, 1902-1908.

PA XXXIX: Makedonya'daki Avusturya-Macar sivil müşavirler 1904-1909

Karton 2-5: Makedonya'daki Avusturya-Macar sivil müşavirlerle haberleşme, 1904-1908.

B. Politisches Archiv des Auswaertigen Amtes, Bonn (PAAA)
(Dışişleri Bakanlığı Politik Arşivi, Bonn)

Aktenzeichen: I.A.B.q (Türkei), Aktengruppe 156: "Die Verhaeltnisse in Mazedonien", Bde. 42-142 (1. IX. 1902-31. X. 1908)

II. YAYIMLANMIŞ KAYNAKLAR

A. Kaynak edisyonlar

Accounts and Papers (British Parliamentary Papers: "The Blue Books"), Vol. LXXXIII, Turkey No. 3 (1903), cd. 1532. Vol. CX, Turkey No. 1 (1904), Cd. 1875; Turkey No. 2 (1904), Cd. 1789; Turkey No. 4 (1904), Cd. 2249, Vol. CIII, Turkey No. 2 (1905), Cd. 2490; Turkey No. 3 (1905), Cd. 2759, Vol. CXXXVII, Turkey No. 1 (1906), Cd. 2816; Turkey No. 2 (1906), Cd. 2919, Vol. C. Turkey No. 1 (1907), Cd. 3454; Turkey No. 3 (1907), Cd. 3497. Vol. CXXXV, Turkey No. 1 (1908), Cd. 3958; Turkey No. 2 (1908), Cd. 3963; Turkey No. 3, (1908), Cd. 4076.

Andonov-Poljanski, Ch., "Eden nepoznat statisticki pregled za naselenieto vo Bitolkiot vilaet od 1897 godina" *GZ* 21 (1969), s. 73-119.

Apostolov, A., "İzvestai na belgiskite diplomatski pretstavnici za Ilindenskoto vostanie", *GZ* 21 (1969), s. 121-151.

Barkan, Ö. L., *XV. ve XVI'ıncı asırlarda Osmanlı imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esasları, I: Kanunlar*, İstanbul, 1943.

Bojanic, D., "Edno Ochridsko kanunname", *GINI* 3 (1959), s. 285-295.

British Documents on the Origins of the War 1898-1914, Ed. G. P. Gooch ve H. Temperley, c. 5, Londra, 1928.

Buzaski, E., "Pri izvorite na narodnata suprotiva. I. Zapiski za Kresnenskoto vustanie na Ivan p. Georgiev, pisar v cetatata na Stojan Karastoilov", *IBID* 26 (1968), s. 333-380.

Cvetkova, B. A., "Actes concernant la vie économique de villes et ports balkaniques aux XVe et XVIe siècles" *REI* 40 (1972), s. 345-390, 43 (1975), s. 143-180.

Diplomatische Aktenstücke über die Reformaktion in Mazedonien 1902-1906, Viyana, Ministerium des k. u. k. Hauses und des Aeusseren, 1906.

Diplomatische Aktenstücke über die Erhöhung der Türkischen Einfuhrzölle von 8 Prozent auf 11 Prozent ad valorem, 1905-1907, Viyana, k.u.k. Ministerium des Aeusseren, 1907.

Diplomatische Aktenstücke über die Reformaktion in Mazedonien 1906-1907, Viyana, k. u. k. Ministerium des Aeusseren, 1907.

Diviziev, I. G., "Nov dokument za Jane Sandanski", *IP* 20 (1964), 4, s. 107-109.

Djurdjev, B. ve L. Hadziosmanovic, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender-Bega Crnojevica*, 2 cilt, Saraybosna, 1968-1973.

Documents and Materials on the History of the Bulgarian People, Ed. Bulgar Bilimler Akademisi, Sofya, 1969.

Dokumente aus den russischen Geheimarchiven, 1 Temmuz 1918 tarihine kadar alınanlar, Berlin, Dışişleri Bakanlığı, 1918.

Dokumenti iz turskite durzavni archivi 1564-1908, Ed. P. Dorev, 2 cilt, Sofya, 1940-1942.

Dokumenti za bulgarskoto vuzrazdane ot archiva na Stefan I. Verkovic, 1860-1893, Ed. Ch. A. Christov, Sofya, 1969.

Galabov, G. D. ve H. W. Duda, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, Münih, 1960.

Galante, A., *Recueil de nouveaux documents inédits concernants l'histoire des Juifs de Turquie*, İstanbul, 1949.

Gandev, Ch. Ve G. Gulubov (Ed.), *Turski izvori za bulgarskata istorija, I: Turskoto agrarno zakonodatelstvo i administrativnite dejstvija po pozemlenata i danucnata registracija v Dunavskija vilaet ot 1858 do 1877 g.*, Sofya, 1959.

The Great Powers and the Near East 1774-1923, Londra, 1970. Anderson, M. S. (Ed.)

Die Grosse Politik der europaeischen Kabinette 1871-1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswaertigen Amtes, Ed. J. Lepsius, A. M. Bartholdy ve F. Thimme, c. 18, 22, 25, Berlin, 1925-1927.

Hannanel, A. ve E. Eskenazi, *Evrejski izvori za obstcsveno-ikonomiceskoto razvitie na balkanskite zemi*, c. 1, Sofya, 1960.

Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, c. 1, Princeton, N. J., 1956.

İnalcık, H., "Bursa; XV. asır sanayi ve ticaret tarihine dair vesikalar", *Belleten* 24 (1960), s. 45-102.

Kabrda, J., "Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des metropolites orthodoxes en Bulgarie au XVIIIe siècle", *AO* 26 (1958), s. 59-80.

Kiril patriarch bulgarski, *Prinos kum bulgarskija curkoven vupros. Dokumenti ot avstrijskoto konsulstrvo v Solun*, Sofya, 1961.

Lape, Lj., "Nekolku novi dokumenti za 1903 godina", *GZ* 6 (1953), s. 237-302.

Lape, Lj., *Izvestai od 1903 godina na srpskite konsuli, mitropoliti i ucilismi inspektori vo Makedonija*, Üsküp, 1954.

—— *Protokoli od zasedanijata na Prilepskata opstina, 1872-1886*, Üsküp, 1956.

—— *Odbrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod*, Üsküp, 1959.

Major Peace Treaties of Modern History 1648-1967, Ed. F. L. Israel, c. 2, New York, 1967.

Mouvement antihellénique en Bulgarie et en Roumélie-Orientale, extrait des rapports des autorités consulaires helléniques, juillet-août 1906 (vieux style), Atina, 1906.

Österreich-Ungarns Aussenpolitik von der Bosnischen Krise 1908 bis zum Kriegsausbruch 1914, Diplomatische Aktenstücke des Österreichisch-Ungarischen Ministeriums des Aeusseren, c. 1, Viyana, 1930.

Pandev, K. S., "Ustavi i pravilnici na VMORO predi Ilindensko-Preobrazenskoto vustanie", *III BAN* 21 (1970), s. 245-274.

Pribram, A. F., *Die politischen Geheimvertraege Österreich-Ungarns 1879-1914*, c. 1, Viyana-Leipzig, 1920.

Russia in the East 1876 -1880. The Russo-Turkish War and the Kuldja Crisis as seen through the Letters of A. G. Jomini to N. K. Giers, Ed. Ch. ve B. Jelavich, Leiden, 1959.

Schopoff, A., *Les réformes et la protection des Chrétiens en Turquie 1673-1904. Firmans, berats, protocoles, traités, capitulations, conventions, arrangements, notes, circulaires, règlements, lois, mémorandums, etc.*, Paris, 1904.

Schulthess' Europaeischer Geschichtskalender 1897-1908.

Temelkuran, T., "Makedonya meselesine dair bir 'Layıha'", *GDAAD* 1 (1972), s. 147-164.

de Testa (Le Baron I.), *Recueil des traités de la Porte Ottomane avec les puissances étrangères*, c. 5, 7, 9, Paris, 1882-1898.

Tittoni, T., *Italy's Foreign and Colonial Policy, A Selection from the Speeches delivered in the Italian Parliament by the Italian Foreign Affairs Minister Senator Tommaso Tittoni during his six Years of Office (1903-1909)*, Londra, 1914.

Todorov, G. D. ve N. Zecev, "Documents ayant trait aux luttes des bulgares pour une église et des écoles nationales en Macédoine vers le milieu du XIXe siècle", *EH* 3 (1966), s. 173-239.

Tomoski, T., *Dokumenti od Vienskata archiva za Makedonija od 1879-1903*, Üsküp, 1955.

Zbornik na dokumenti za sozdavanje na makedonskata drzavnost (1893-1944), Ed. A. Christov, Üsküp, 1970.

Zografski, D., *Izvestai od 1903-1904 godina na avstriskite pretstavnici vo Makedonija*, Üsküp, 1955.

B. Çağrılar, Ticari Raporlar ve Oturum Raporları, Memorandumlar

Administration de la Dette Publique Ottomane, *Comte-Rendu du Conseil d'Administration, Vingtième Exercise 1901-1902 (1317)*, İstanbul, 1902.

Association Patriotique des Thraces à Athènes, *Persécution des Grecs en Bulgarie et en Roumélie Orientale*, Appel aux Grandes Puissances et aux Peuples de l'Europe et de l'Amérique, Atina, 1906.

The Balkan Committee, *The Action of the Great Powers in Macedonia up to the End of 1907*, Londra, 1908.

Conseil d'Administration de la Dette Publique Ottomane, 6me Période No. 32, 26me Exercise, Département de Dimes, Aghnam et Revenus Divers, *Procés Verbal de la Séance du lundi 22/4 novembre 1323/1907*, İstanbul, 1907.

La Macédoine et le vilayet d'Andrinople (1893-1903), Mémoire de l'Organisation Intérieure, Sofya, 1904.

La Macédoine et les réformes, Mémoire du Syllogue Macédonien d'Athènes, Atina, 1903.

Réponse imprimée de N. Casasis, recteur de l'université nationale d'Athènes, professeur de philosophie du droit et d'économie politique et président de la société "L'Hellénismos", à St. Michoilovski, ancien professeur à l'université de Sophia, ancien membre de la Sobranié, actuellement président du dit Haut Comité Macédono-Adrianopolitain, Sophia, Atina, 7 Temmuz 1903.

C. Hatıralar, Seyahat Raporları, İstatistikler vb.

"Abschluss von F. Kanitz' Reisen in Bulgarien und dem Balkan", *Petermanns Geogr. Mitt.* 19 (1873), s. 68-69.

"Der Ackerbai in Makedonien", *ÖMO* 34 (1908).
"Die Auswanderung aus Makedonien", *ÖMO* 33 (1907), s. 74-75. (Avusturya-Macar Selanik başkonsolosluğunun 1906 yılı raporundan alınmıştır).
"Bank- und Geschaeftsverhaeltnisse in Salonick, (nach einem vom 3. Jaenner I. J. datierten Berichte des k. u. k. Konsularattachés Georg Adamkiewicz)", *ÖMO* 34 (1908).
[Benderev], *Voennaja geografija i statistika Makedonii i sosednich s neju oblastej Balkanskago poluostrova*, Sostavil Bolgarskago General'nago Ştaba Kapitan Benderev, S.-Petersburg, 1890.
Brailsford, H. N., *Macedonia. Its Races and their Future*, Londra, 1906.
Brancoff, D. M., *La Macédoine et sa population chrétienne*, Paris, 1905.
Carles, G., *La Turquie économique*, Paris, 1906.
Conrad, F. (Feldmarschall, Frh. von Hötzendorf), *Aus meiner Dienstzeit 1906-1918*, c. 1, Viyana, 1925.
Ekrem Bey Vlora, *Lebenserinnerungen*, c. 1, Münih, 1968.
[Giesl], *Zwei Jahrzehnte im Nahen Orient, Aufzeihnungen des Generals der Kavallerie Baron Wladimir Giesl*, Ed. Generalmajor Ritter von Stainitz, Berlin, 1927.
von der Goltz, Colmar Frh., *Denkwürdigkeiten*, Berlin, 1929.
Ivanic, I., *Macedonija i Macedonci*. Putopisne beleske, Belgrad, 1906.
Ivanov, J., *Naselenieto v jugoiztocna Makedonija (sersko, dramsko i kavalsko)*, Sofya, 1917.
Kanitz, F., "Der Balkan. Eine Studie von F. Kanitz", *Petermanns Geogr. Mitt.* 24 (1878), s. 377-380.
—— "Die fortschreitende Arnautisirung und Muhamedanisirung Alt-Serbiens", *ÖMO* 14 (1888), s. 37-41.
Kindinger, R., "Isecoci od moite sekavanja pred, za vreme i po Ilinden (1903) vo Makedonija", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 153-161.
Kunçov, V., "Putuvane po dolinite na Struma, Mesta i Bregalnica", aynı yazar, *Izbrani proizvedenija*, c. 1, Sofya, 1970, s. 29-373.
—— Makedonija, Etnografija i statistika, Sofya, 1900, *Izbrani proizvedenija*, c. 2.
—— "Segasnoto i nedavnoto minalo na grad Veles", *Izbrani proizvedenija*, c. 2.
—— "Grad Skopie. Beleske za negovoto nastojaste i minalo, *Izbrani proizvedenija*, c. 1, s. 7-181.
"Landwirtschaftliche Verhaeltnisse in Makedonien", *ÖMO* 33 (1907), s. 107.
Lejean, G., *Ethnographie de la Turquie d'Europe*, Gotha, 1861.
—— "Reise in der Europaeischen Türkei im Jahre 1869", *Petermanns Georg. Mitt.* 16 (1870), s. 288-293.
Levante-Handbuch, Ed. D. Trietsch, Berlin, 3 Ağustos 1914.
von Mach, R., "Beitraege zur Ethnographie der Balkanhalbinsel", *Petermanns Geogr. Mitt.* 45 (1899), s. 97-106.
—— *The Bulgarian Exarchate: Its History and the Extent of its Authority in Turkey*, Londra-Neuchatel, 1907.
Matov, Ch., *Osnove na Vutresnata revoljucionna organizacija*, Sofya, 1925.

—— *Vuztaniski dejstvija*, Sofya, 1925.
—— *Za upravlenieto na Vutresna revoljucionna dejnost*, Sofya, 1926.
—— *Christo Matov za svojata revoljucionna dejnost*, Sofya, 1928.
Michajlov, I., *Spomeni*, c. 1: Selci Umbro 1958, c. 2 ve 3: Louvain 1965-67, c. 4: Indianapolis, 1973.
Miliukov, P., *Political Memoirs 1905-1917*, Ann Arbor, 1967.
Mircev, B., "Spomeni na Argir Manasiev za ucastieto mu v revoljucionnoto dvizenie v Makedonija po vreme na Ilindenskoto vustanie i sled nego", *III BAN* 8 (1960), s. 323-347.
—— "Spomeni ana Ekaterina Ivanova Izmirlieva-Panica", *III BAN* 12 (1963), s. 139-159.
Oestreich, K., *Die Bevölkerung von Makedonien*, *Geographische Zeitschrift* 11 (1905), s. 268-292.
Patsch, C., *Das Sandschak Berat in Albanien*, Viyana, 1904.
Pürvijat centralen komitet na VMRO. Spomeni na Dr. Christo Tatarçev, Sofya, 1968.
Satev, P., *V. Makedonija pod robstvo, Solunskoto suzakljatie (1903 g.). Podgotovka i izpulnennie*, Sofya, 1968.
Sax, C., "Erlaeuterungen zu der 'Ethnographischen Karte der europaeischen Türkei und ihrer Dependenzen zur Zeit des Kriegsausbruches im Jahre 1877'", *Mittheilungen der k. u. k. geographischen Gesellschaft*, Viyana, 1878, s. 177-183.
Spomeni na Damjan Gruev, Sofya, 1927.
Spomeni na Gjorce Petrov, Üsküp, 1950.
Spomeni na Ivan Garvanov, Sofya, 1927.
Schultze-Jena, L., *Makedonien. Landschafts- und Kulturbilder*, Jena, 1927.
Schwegel, J. Frh. von. "Die Handelsvertraege der Türkei", *ÖMO* 10 (1884), s. 6-11.
—— "Das türkische Tabakmonopol", *ÖMO* 10 (1884), s. 65-73.
Stankoviç, T., *Putne beleşke po Staroj Srbiji, 1871-1891*, Belgrad, 1910.
"Statistica della provincia (Vilayet) di Salonicco", *Bolletino della Società gegrafica italiana*, dizi II, c. 6, Roma 1881; Nv. Michoff'da basıldı, *La population de la Turquie et la Bulgarie au XVIIIe et au XIXe s.*, c. 3, Sofya, 1929.
von Stein, F., "Die Vorgaenge in der Türkei in ihrer ethnographischen und geschichtlichen Begründung", *Petermanns Geogr. Mitt.* 22 (1876), s. 241-246.
"Tabakanbau und Tabakausfuhr der europaeischen Türkei", *ÖMO* 33 (1907), s. 43-44.
Tahsin Paşa, *Abdulhamid ve Yıldız hatıraları*, İstanbul, 1931.
Talat Paşa'nın hatıraları, Ed. E. Bolayır, İstanbul, 1958.
Türkgeldi, A. F., *Görüp işittiklerim*, Ankara, 1951.
Urquhart, D., *Der Geist des Orients, erlaeutert in einem Tagebuche über Reisen durch Rumili waehrend einer ereignisreichen Zeit*, Stuttgart, 1839.
Vambéry, A., *The Story of My Struggles. The Memoirs of Arminius Vambéry*, 2 cilt, Londra, 1904.
Verkovic, St. J. ve Fr. Bradaska, "Statistisch-ethnographische Daten des Sandschaks Seres", *Petermanns Geogr. Mitt.* 24 (1878), s. 299-305.
Vlachov, D., *Memoari*, Üsküp, 1970.

V Makedonija i Odrinsko. Spomeni na Michoil Gerdzikov, Sofya, 1928.
Weigand, G., *Die Aromunen. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Makedo-Romanen oder Zinzaren*, 2 cilt, Leipzig, 1894-1895.
—— *Ethnographie von Makedonien, Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil*, Leipzig, 1924.
[Wiegand, Th. ve M.], *Halbmond im letzten Viertel. Briefe und Reiseberichte aus der alten Türkei von Theodor und Marie Wiegand 1895 bis 1918*, ed. ve açıklamalar G. Wiegand, Münih, 1970.
Wills, P. L. M., *A Captive of the Bulgarian Brigands, Englishman's terrible experiences in Macedonia*, Londra, 1906.

D. Gazeteler 1902-1908

Beogradske novine, Belgrad
Berliner Neueste Nachrichten
Berliner Tageblatt
Bulgarische Handelszeitung, Sofya
The Daily Telegraph, Londra
Dnevnik, Sofya
Le Figaro, Paris
Frankfurter Zeitung, Frankfurt
The Globe, Londra
Hamburgischer Correspondent, Hamburg
Die Information, Viyana
Journal de Salonique, Selanik
Journal de St. Petersburg
Kölnische Zeitung, Köln
The Morning Post, Londra
Neue Freie Presse, Viyana
Neues Wiener Tagblatt, Viyana
Nov vek, Sofya
Ostdeutsche Rundschau, Viyana
Pester Lloyd
Prjaporec, Sofya
Reformi, Sofya
Stampa, Belgrad
Svobodno slovo, Sofya
Le Temps, Paris
The Times, Londra
Vossische Zeitung, Berlin
Die Zeit, Viyana

Abel, W., *Massenarmut und Hungerkrisen im vorindustriellen Europa, Versuch einer Synopsis*, Hamburg-Berlin, 1974.

Abou-El-Haj, R. A., "The Ottoman Vezir and Paşa Households 1683-1703: A preliminary Report", *Journal of the American Oriental Society* 94 (1974), s. 438-447.

Ahlers, Donner, Kreuzer, Orbon, Westhoff, *Die vorkapitalistischen Produktionsweisen*, Erlangen, 1973.

Ahmad, F., *The Young Turks. The Committe of Union and Progress in Turkish Politics*, Oxford, 1969.

Akdağ, M. "Timar rejiminin bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 3 (1945), s. 419-431.

—— *Celali İsyanları*, 1550-1603, Ankara, 1963.

—— *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*, 2 cilt, İstanbul, 1974.

Aleksander, A., "Obidi za kolonizacija na Makedonija vo uslovite na nacionalnite porpagandi na sosednite drzavi", *GZ* 15 (1963), s. 187-198.

Aliev, G. Z., *Turcija v period pravlenija mladoturok 1908-1918 gg.*, Moskova, 1972.

Ancel, J., *La Macédoine. Son évolution contemporaine*, Paris, 1930.

Anderson, M. S., *The Ascendancy of Europe. Aspects of European History 1815-1914*, Londra, 1972.

Andovnovski-Poljanski, Ch., "Situacijata vo Makedonija po Ilindenskoto vostanie i Mircstegskite reformi", *GZ* 8 (1955), s. 5-58.

—— "Pseudonimite vo makedonskoto nacionalno revolucionerno dvizenje", *GINI* 1 (1957), 2, s. 207-229.

—— "Nekoi prasanja od voenata organizacija na makedonskoto nacionalno-revolucionerno dvizenje vo predilinindenskiot period" *GINI* 4 (1960), 1-2, s. 83-109.

—— *Goce Delcev injegovo vreme*, Üsküp, 1972.

—— "Ekonomskite aspekti vo odnosite na imperijalistickite drzavi kon Makedonija i makedonskoto nacionalnoosloboditelno dvizenje od krajot na XIX i pocetokot na XX vek", *GINI* 17 (1973), s. 17-28.

Angelopoulos, A., "The Relations between the Ecumenical Patriarchate and the Church of Serbia during the Period 1885-1912", *BS* 13 (1972), s. 119-127.

Angelov, B. S., *Suvremennici na Paisij*, 2 cilt, Sofya, 1963-1964.

Angelov, D., *Agrarnite otnosenija v severna i sredna Makedonija prez XIV vek*, Sofya, 1958.

—— "Zur Frage des Feudalismus auf dem Balkan im XIII. bis zum XIV. Jahrhundert", *EH* 1 (1960), s. 107-131.

Apostolov, A., "Kolonizacija na muchadzirite vo Makedonija i pastrojstvo na cifciskite odnosi od krajot na XIX vek do 1912 godina", *GINI* 4 (1960), 1-2, s. 113-135.

—— "Obidi za kolonizacija na Makedonija vo uslovite na nacionalnite propagandi na sosednite drzavi", *GZ* 15 (1963), s. 187-198.

Apostolski, M., "Strategijata i taktikata na Ilindenskoto vostanie", *Knigga za Ilinden*, Üsküp, 1969, s. 81-108.

Arnakis, G. G., "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", *JMH* 24 (1952), s. 235-250.
Arnaudov, M., *Paisij Chilendarski, Licnost-Delo-Epocha*, 2. genişletilmiş baskı, Sofya 1972.
Ars, G. L., *Albanija i Epir v konce XVIII-nacale XIX v. (Zapadnobalkanskie pasalyki Osmanskoj imperii)*, Moskova, 1963.
Aspects of the Balkans. Continuity and Change, Contributions to the International Balkan Conference held at UCLA, October 23-28, 1969, Ed. H. Birnbaum ve S. Vryonis, Jr., Lahey, Paris, 1972.
Avcıoğlu, D., *Türkiye'nin düzeni. Dün-Bugün-Yarın*, Ankara, 1968.
Aydemir, Ş. S., *Makedonya'dan Ortaasya'ya. Enver Paşa*, 3 cilt, İstanbul, 1970-1972.
Aymard, M., *Venise, Raguse et le commerce du blé pendant la seconde moitié du XVIe siècle*, Paris, 1966.
D'Azambuja, G., *Le conflit des races en Macédoine*, Paris, 1904.
Babinger, F., *Mehmed der Eroberer und seine Zeit*, Münih, 1953.
—— *Aufsaetze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, c. 1, 2, Münih, 1962-1966.
Baer, G., "The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES* 1 (1970), s. 28-50.
—— "Guilds in Middle Eastern History", *Studies in the Economic History of the Middle East*, Ed. M. A. Cook, Londra, 1970, s. 11-30.
—— "Monopolies and Restrictive Practices of Turkish Guilds", *JESHO* 12 (1970), 145-165.
Barkan, Ö. L., "Osmanlı İmparatorluğunda çiftçi sınıfların hukuki statüsü", *Ülkü* 9 (1937), s. 33-48, 101-106, 329-341; 10 (1937), s. 147-159, 293-302, 414-422.
—— "Türkiye'de toprak meselesinin tarihi esasları", *Ülkü* 11 (1938), s. 51-63, 233-240, 339-346.
—— "Türk toprak hukuku tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) tarihli arazi kanunnamesi", *Tanzimat* içinde, İstanbul, 1940, s. 321-421.
—— "Osmanlı İmparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak vakıflar ve temlikler", *Vakıflar Dergisi* 2 (1942), s. 279-386.
—— "Çiftlik", *IA*, c. 3, s. 392-397.
—— "Avarız", *IA*, c. 2, s. 13-19.
—— "Essais sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire Ottoman aux XVe et XVIe siècle", *JESHO* 1 (1957), s. 9-36.
—— "XVI. asrın ikinci yarısında Türkiye'de fiyat hareketleri", *Belleten* 34 (1970), s. 557-607.
—— "The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East", *IJMES* 6 (1975), s. 3-28.
Barker, E., *Macedonia. Its Place in Balkan Power Politics*, Londra, 1950.
Bartl, P., *Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhaengigkeitsbewegung (1878-1912)*, Wiesbaden, 1968.
Baschdaroff, G., *Die makedonische Frage*, Viyana, 1925.

Batovski, H., "Balkanskite drzavi i makedonskoto prasanje pred i po Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 93-100.

Bayır, Y. H., "İkinci Meşrutiyet devri üzerinde bazı düşünceler", *Belleten* 23 (1959), s. 267-285.

—— *Türk inkılabı tarihi*, c. 1, bölüm 1, 2, Ankara, 1963-1964.

Becker, C. H. *Islamstudien. Vom Werden und Wesen der islamischen Welt*, c. 2, Leipzig, 1932.

Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century, Ed. W. R. Polk, R. L. Chambers, Chicago, 1968.

Beldiceanu, N., "Sur les Valaques des Balkans slaves à l'epoque ottomane (1450-1550)" *REI* 34 (1966), s. 83-132.

—— *Recherche sur la ville ottomane au XVe siècle. Etude et actes*, Paris, 1973.

—— *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions*, *Turcica* 7 (1975), s. 122-134.

Belin, M., "Etude sur la propriété foncière en pays musulmans et spécialement en Turquie", *JA* 5. ser., 18 (1861), s. 390-517; 19 (1862), s. 156-212, 257-358.

—— "Essais sur l'histoire economique de la Turquie d'après le écrivains originaux", *JA*, 6. ser., 3 (1864), s. 416-489; 4 (1864), s. 242-296, 301- 290, 477-530; 5 (1865), s. 127-167.

Beliğ, M., *Bulgar komitalarının tarihi ve Balkan Harbinde yaptıkları*, İstanbul, 1936.

Bérard, V., *Le Sultan, l'Islam et les Puissances*, Paris, 1907.

Berkes, N., *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal, 1964.

—— *Türkiye'de çağdaşlaşma*, Ankara, 1973.

Bernath, M., "Das mazedonische Problem in der Sicht der komparativen Nationalismusforschung", *SOF* 29 (1970), s. 237-248.

—— "Südosteuropaeische Geschichte als gesonderte Disziplin" *Forschungen zur osteuropaeischen Geschichte, Werner Philipp zum 65. Geburtstag von seinen Schülern*, Berlin, 1973, s. 135-144.

Berov, L., *Ikonomiceskoto razvitie na Bulgarija prez vekovete*, Sofya, 1974.

—— "Changes in price conditions in trade between Turkey and Europe in the 16th-19th century", *EB*, 2-3, 1974, s. 168-178.

—— *Dvizenieto na cenite na Balkanite prez XVI-XIX v. i evropejskata revoljucija na cenite*, Sofya, 1976.

Bickel, O., *Russland und die Entstehung des Balkanbundes 1912. Ein Beitrag zur Geschichte des Weltkrieges*, Königsberg ve Berlin, 1933.

Biegman, N. H., *The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murat III (1575-1595) extant in the State Archives of Dubrovnik*, tez, Leiden 1967, Lahey-Paris, 1967.

Bıyıkoğlu, T., *Trakya'da Milli Mücadele*, c. 1, Ankara, 1955.

Blagoev, D., *Sucinenija*, c. 1-13, Sofya, 1957-60.

Blaisdell, D. C., *European Financial Control in the Ottoman Empire, a Study of the Establishment, Activities, and Significance of the Administration of the Ottoman Public Debt.*, New York, 1929.

Boge, H., *Wirtschaftsinteressen und Orientalische Frage. Ein Beitrag zu Problem der wirtschaftlichen Rivalitaeten der europaeischen Grossmaechte in Osteuropa*, tez, Frankfurt/M., 1957.

Bogiceviç, V., "Emigracije muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba Austro-Ugarske vladavine 1878-1918. god", *Historijski Zbornik* 3 (1950), s. 457-499.

Bojanovski, D., "Ciflickite odnosi vo Makedonija okolu 1903 godina", *Godisnik na pravno-ekonomskiot fakultet vo Skopje,* 1 (1954), s. 457-499.

Boyanic-Lukac, D., "De la nature et de l'origine de l'ispenje", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Mongenlandes,* 68 (1976), s. 9-30.

Bozic, I., *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Belgrad, 1952.

Bozinov, V., "Nacionalnoosvoboditelnata borba na bulgarskata naselenie v Makedonija sled Kresnensko-Razlozkoto vustanie 1878 -1903", *Kresnensko-Razlozkoto vustanie 1878*, Sofya 1970, s. 71-84.

Bradaska, F., "Die Slaven der Türkei", *Petermanns Geogr. Mitt.* 15 (1869), s. 441-458.

—— "Erlaeuterungen zu den statistischen Daten des Sandschaks Seres von Stephon J. Verkoviç", *Petermanns Geogr. Mitt. 24 (1878).*

Braudel, F., *La Méditerranée et le monde méditerranéen a l'époque de Philippe II*, Paris, 2. baskı, 1966.

Braunstein, P., "A propos de l'Adriatique entre le XVIe et le XVIIIe siècle", *AESC* 26 (1971), s. 1270-1278.

British Foreign Policy under Sir Edward Grey, Ed. F. H. Hinsley, Cambridge, 1977.

Brunau, M., *Das Deutschtum in Mazedonien*, Stuttgart, 1925.

Burmov, A., "Istorija na Bulgarija prez vremeto na Sismanovci", *GSU* 43 (1946-47), 10, S. 1-58, ve 16, s. 1-22.

—— *Bulgarski revoljucionen centrolen komitet, 1868-1877*, Sofya, 1950.

Busch- Zantner, R., *Agrarverfassung, Gesellschaft und Siedlung in Südosteuropa. Unter besonderer Berücksichtigung der Türkenzeit*, Leipzig, 1938.

Byzanz, (Fischer Weltgeschichte, c. 13), Ed. F. G. Maier, Frankfurt/M., 1973.

Capidan, T., *Les Macedo-Roumains Esquisse historique et descriptive des populations roumaines de la Peninsule Balcanique*, Bükreş, 1937.

Capkevic, E. I., "Ocenka bol'sevikami mladotureckoj revoljucii", *Narodny Azii i Afriki*, 1975, o, S. 50-61.

Carter, F. W., *Dubrovnik (Ragusa), A Classic City-State*, Londra ve New York, 1972.

Cassels. L., *The Struggle for the Ottoman Empire 1717-1740*, Londra, 1966.

Castellan, G., "Directions nouvelles de l'histoire des Balkans", *Revu historiques* 236 (1966), s. 106-124.

Çavdar, T., *Milli mücadelenin ekonomik kökenleri*, İstanbul, 1974.

Cem, İ., *Türkiye'de gerikalmışlığın tarihi,* İstanbul, 1970.

Chambers, R. L., "The Civil Bureaucracy. Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, Princeton, N. J., 1964, s. 301-327.

Charanis, P., "Internal Strife in Byzantium in the Fourteenth Century", *Byzantion,* 15 (1940-41), s. 208-230.

—— "On the Social Structure of the Later Roman Empire", *Byzantion,* 17 (1944-45), s. 39-57.

—— "The Monastic Properties and the State in the Byzantine Empire", *Dumbarton Oaks Papers* 4 (1948).
—— "Town and Country in the Byzantine Possessions of the Balkan Peninsula during the Later Period of the Empire", *Aspects of the Balkans, Continuity and Change* içinde, Lahey, Paris, 1972, s. 117-137.
Christov, Ch., *Agrarnite otosenija v Makedonija prez XIX v. i nacaloto na XX v.*, Sofya, 1964.
—— *Osvobozdenieto na Bulgarija i politikata na zapadnite duzavi 1876-1878*, Sofya, 1968.
—— "Osvobozdenieto na Bulgarija i Kresnensko-Razlozkoto vuztanie", *IP* 24 (1968), 6, s. 13-23.
—— "Bulgarskata nacıonalna revoljucija; Kresnensko_Razlozkoto vustanie", *Kresnensko-Razlozkoto vustanie 1978*, Sofya, 1970, s. 17-28.
—— *Bulgarskite obstini prez vuzrazdaneto*, Sofya, 1973.
—— *Agrarnijat vupros v bulgarskata nacionalna revoljucija*, Sofya, 1976.
Clark. E. C., "The Ottoman Industrial Revolution", *IJMES* 5 (1974), s. 65-76.
Clogg, R., "The Dhidhaskalia Patriki (1798): an Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", *MES* 5 (1969), s. 87-115.
—— (Ed.), *The Struggle for Greek Independence, Essays to mark the 150th anniversary of the Greek Independence*, Londra, 1973.
—— "Aspects of the Movement for Greek Independence", Clogg (Ed.), *The Struggle for Greek Independence* içinde, Londra, 1973, s. 1-40.
Colocotronis, V., *La Macédoine et l'Hellenisme, Etude historique et ethnologique*, Paris, 1919.
Cubrilovic, V., *Bosanski ustanank 1875-1878*, Belgrad, 1930.
Cvetkova, B. A., "L'evolution du régime féodal turc de la fin du XVIe jusqu'au milieu du XVIIIe siècle", *EH* 1 Sofya, (1960), s. 171-206.
—— "Sur certaines réformes du régime foncier au temps de Mehmet II", *JESHO* 6 (1963), s. 104-120.
—— "Recherches sur le système d'affermage (Iltizam) dans l'Empire Ottoman au cours du XVIe siècle par rapport aux contrées bulgares", *Rocznik orientalistyczny* 27 (1964), 2, s. 111-132.
—— "Mouvements antiféodaux dans les terres bulgares sous domination ottomane du XVIe au XVIIIe s.", *EH* 2 (1965), s. 149-168.
—— "Le service des celep et le ravitaillement en betail dans l'Empire Ottoman (XVe-XVIIe s.)", *EH* 3 (1966), s. 145-172.
—— "Les *celep* et leur rôle dans la vie économique des Balkans à l'époque ottomane (XVe-XVIIIe. s.)", *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 172-192.
Cvijic, J., *Grundlinien der Geographie und Geologie von Mazedonien und Altserbien*, Gotha, 1908.
Dakin, D., "British Sources concerning the Greek Struggle in Macedonia, 1901- 1909", *BS* 2 (1961), s. 71-84.

—— "The Greek Proposals for the Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", *BS* 3 (1962), s. 43-60.
—— *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913*, Selanik, 1966.
—— *The Greek Struggle for Independence 1821-1833*, Londra, 1973.
Damjanov, S., *Frenskoto ikonomiçesko pronikvane v Bůlgarija ot osvobozdenieto do pŭrvata svetovna vojna (1878-1914)*, Sofya, 1971.
—— "La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1895-1903)", *EB* 2-3 (1974), s. 130-153.
—— "Pravoslavnata curkva i bulgarskata nacionalna revoljucija", *Pravoslavieto v Bulgarija*, Sofya, 1974, s. 153-191.
—— "La diplomatie française et les réformes en Turquie d'Europe (1903-1908)", *EH* 7 (1975), s. 345-369.
Danişmend, İ. H., *İzahlı Osmanlı tarihi kronolojisi*, c. 4, İstanbul, 1955.
Danova, N. ve Z. Markova, "Ideja cerkovnogo reformatorstva i balkanskoe prosvescenie, XVIII i nacalo XIX vv", *EH* 7 (1975), s. 161-177.
Davis, R., "English Imports from the Middle East, 1580-1780", *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 193-206.
Davison, R. H., "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *AHR* 59 (1954), s. 844-864.
—— *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, New York, 2. baskı, 1973.
Demetriades, V., "The Tomb of Ghazi Evrenos Bey at Yenitsa and its Inscription", *BSOAS* 39 (1976).
Deny, J., "Timar", *Enzyklopaedie des Islam*, c. 4, s. 830-840.
Derjavine, N. S., *Les rapports bulgaro-serbes et la question macédonienne*, Lozan, 1918.
Devereux, R., *The First Ottoman Constitutional Period, A Study of the Midhat Constitution and Parliament*, Baltimore, 1963.
Dimevski, S., "Nekoi momenti od borbata na Veleskoto gradjanstvo so Egzarhijata", *GINI* 3 (1959), s. 173-194.
—— *Crkovna istorija na makedonskiot narod* içinde, Üsküp, 1965.
—— "Obidite na Krste Misirkov i na Makedonskoto studensko drustvo vo Pertograd za idejstvuvanje avtonomija na Makedonija vo ramkite na Turskata imperija", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp, 1966, s. 105-111.
—— "Sozdavanjeto, strukturata i kompetencüte na makedonskite crkovno-skolski opstini", *GINI* 14 (1970), s. 35-54.
Dimitrov, S. A., "Cifliskoto stopanstvo prez 50-70-te godini na XIX vek", *IP* 11 (1955), 2, s. 3-34.
—— "Kum vuprosa za otmenjavaneto na spachijskata sistema v nasite zemi", *IP* 12 (1956), s. 27-58.
—— "Za klasovoto razsloenie sred seljanite v sveroiztocna Bulgarija prez 70-te godini na XIX v.", *III BAN* 8 (1960), s. 225-271.
Dimovski-Colev, Gj.," Sugarev-rakovoditel na Pelisterskiot reon vo Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 227-237.
Dinkov, K., *Istorija na bugarskata curkva*, Sofya, 1954.

Divitçioğlu, S., "Asya üretim tarzı ve Osmanlı toplumu, İstanbul, 1967.
Diviziev, I. G., "Razlozkite Bulgari i Aprilskoto vustanie", *IP* 21 (1965), 2, s. 68-73.
Djordjevic, D., *Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Belgrad, 1965.
Djurdjev, B., *Turska vlast u Crnoj Gori u XVI i XVII veku. Prilog jednog neresenot pitanju iznase istorije*, Saraybosna, 1953.
Dojnov, D., "Nacionalnoosvoboditelnite borbi v jugozapadna Bulgarija v nadvecerieto na Kresnensko-Razlozkoto vustanie", *Kresnensko-Razlozkoto vustanie 1878* içinde, Sofya, 1970, s. 29-50.
Doklestic, Lj., *Srpsko-makedonskite odnosi vo XIX-ot vek do 1897 godina*, Üsküp 1973.
Draganoff, P., *La Macédoine et les réformes*, Paris, 1906.
Draganovic, K. S., "Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kroatischen Sprachgebiet zur Zeit der Türkenherrschaft", *OCP* 3 (1937), s. 181-232.
—— "Über die Gründe der Massenübertritte von Katholiken zur 'Orthodoxie' im kroatischen Sprachgebiet", *OCP* 3 (1937), s. 550-599.
Driault, E. ve M. Lhéritier, *Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, c. 4, Paris, 1926.
Duguid, S., "The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia", *MES* 9 (1973), s. 139-155.
Dujcev, I., *Medioevo bizantino-slavo*, 3 cilt, Roma, 1965-1971.
—— "Die Krise der spaetbyzantinischen Gesellschaft und die türkische Eroberung des 14. Jahrhunderts", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, yeni dizi, c. 21 (1973), fas. 4, s. 481-492.
Dzambazovski, K., "Idejnite pogledi na Krste Misirkov", *Kirste Misirkov* içinde, Üsküp 1966, s. 95-104.
—— "Vlijanieto na Ilinden vrz srpsko-bulgarskite odnosi", *Ilinden 1903*, Üsküp, 1970, s. 125-136.
Earle, E. M., *Turkey, the Great Powers and the Bagdat Railway*, Londra, 1923.
Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul, 1973 [1909-1911].
The Economic History of the Middle East 1800-1914, Ed. Ch. Issawi, Chicago-Londra, 1966.
Eichmann, F., *Die Reformen des Osmanischen Reiches mit besonderer Berücksichtigung des Verhaeltnisses der Christen des Orients zur türkischen Herrschaft*, Berlin, 1858.
Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*, Ankara, 1970.
Eliot, Ch., *Turkey in Europe*, 2. baskı, Londra, 1908.
Engels, F., "Worum es in der Türkei in Wirklichkeit geht", *New York Daily Tribune*, No. 3740, 12 Nisan 1853, Marx/Engels, *Werke*, Berlin (DDR), 1956 vd., c. 9, s. 13-17.
—— "Die Auswaertige Politik des russischen Zarentums", Marx/Engels, *Werke*, Berlin (DDR), 1956 vd., c. 22, s. 11-48.
Eren, A. C., *Mahmud II. zamanında Bosna-Hersek*, İstanbul, 1965.
Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa, Ed. K.-D. Grothusen, Göttingen, 1974.
Feis, H., *Europe, the World's Banker 1870-1914. An account of European foreign invest-*

ment and the connection of World Finance with Diplomacy before the War, New Haven, Conn., 1930.
Fernau, F.-W., *Patriarchen am Goldenen Horn, Gegenwart und Tradition des orthodoxen Orients*, Opladen, 1967.
Filipovic, N., *Pogled na osmanski feudalizam (s posebnim obzirom na agrarne odnese)*, Saraybosna, 1952.
Fischel, A., *Der Panslawismus bis zum Weltkriege*, Stuttgart, 1919.
Focieff, O., *La justice turque et les réformes en Macédoine*, Paris, 1907.
Franco, M. R., *Essai sur l'histoire des Israélites de l'Empire ottoman depuis les origines jusqu'à nos jours*, Paris, 1897.
Frazee, Ch. A., *The Orthodox Church and Independent Greece 1821-1852*, Cambridge, 1969.
Friedjung, H., *Das Zeitalter des Imperialismus*, c. 1, Berlin, 1919.
Galkin, I. S., *Diplomatija evropeyskich derzav v svjazi s osvoboditel'nym dvizenieem narodov evropejskoj Turcii v 1905-1912 gg.*, Moskova, 1960.
Gandev, Ch., *Zarazdane na kapitalisticeski otnosenija v cifliskoto stopanstvo na severozapadna Bulgarija prez XVIII v.*, Sofya, 1972.
—— *Bulgarskata narodnost prez 15i vek. Demografsko i etnografsko izsledvane*, Sofya, 1972.
—— *Problemi na bulgarskoto vuzrazdane*, Sofya, 1976.
Gasser, P., "Österreichs Levantehandel über Triest, 1740-1790", *MÖS 7* (1954), s. 120-130.
Gelzer, H., *Der Patriarchat von Achrida. Geschichte und Urkunden*, Leipzig, 1902.
Gencev, N., "Francija i bulgarskijat curkoven vupros do Krimskata vojna", *V cest na Akademik Christo A. Christov* içinde, Sofya, 1976, s. 89-104.
Georgevitch, T. R., *La Macédoine*, Paris, 1919.
Georgiev, G. ve J. Sopov, *Ilindenskoto vustanie*, Sofya, 1969.
Gerlinghoff, P., "Konstituanten für typologische Gemeinsamkeiten und nationale Spezifik der slawischen Balkan Literaturen in der Frühphase der nationalen Emanzipationsbewegungen", Grothusen (Ed.), *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa* içinde, Göttingen, 1974, s. 167-179.
Geschke, A., *Die Deutsche Politik in der mazedonischen Frage bis zur türkischen Revolution von 1908*, tez, Danzig, 1932.
Geyer, D., *Der russische Imperialismus, Studien über den Zusammenhang von innerer und auswaertiger Politik 1860-1914*, Göttingen, 1977.
Gibb, H. ve H. Bowen, *Islamic Society and the West. A Study of the Impact of Western Civilization on Moslem Culture in the Near East*, c. 1, *Islamic Society in the Eighteenth Century*, Londra, bölüm 1, 1950; bölüm 2, 1957.
Giese, F., "Die geschichtlichen Grundlagen für die Stellung der christlichen Untertanen im Osmanischen Reich", *Der Islam* 19 (1931), s. 264-277.
Gladstone, W. E., *Bulgarian Horrors and the Question of the East*, Londra, 1876.
Goce Delcev i makedonskoto nacionalno revolucionerno dvizenje. Materijali od Simpoziumot odrzan na 8, 9 i 10 naemvri 1972 godina vo Stip po povod 100-godisninata od radjanjeto na Goce Delcev, Üsküp, 1973.

Gökbilgin, M. T., *XV-XVI asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar-mülkler-mukataalar*, İstanbul, 1952.

Gopcevic, S., *Bulgarien und Ostrumelien. Mit besonderer Berücksichtigung des Zeitraumes von 1878-1886, nebst militaerischer Würdigung des serbo-bulgarischen Krieges*, Leipzig, 1886.

—— *Makedonien und Alt-Serbien*, Viyana, 1889.

Graetz. H., *History of the Jews*, c. 4, 5, Philadelphia, 1894-1895.

Grosul, V. Ja., "Pol'skaja politiceskaja emigracija na Balkanach v 40 nacale 50-ch godov XIX v.", *Balkanskij istoriceskij shornik II* içinde, Kisinev, 1970, s. 23-68.

Grothusen, K.- D., "Staedtewesen und nationale Emanzipation in Südosteuropa", *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa* içinde, Göttingen, 1974, s. 72-92.

Grozdanova, E., "Das Kadiamt und die Selbstverwaltung der bulgarischen Gemeinden im 15. bis 18. Jahrhundert", *EH* 7 (1975), s. 147-159.

Grulich, R., *Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919)*, Würzburg, 1977.

Grunebaum, G. E., *Medieval Islam. A Study in Cultural Orientation*, (Phoenix baskısı), Chicago, 1961.

Güçer, L., *XVI-XVII. asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda hububat meselesi ve hububattan alınan vergiler*, İstanbul, 1964.

Gulubov, K., *Petko P. Slavejkov. Zvot, dejnost, tvorcestvo*, Sofya, 1970.

Gürsel, H. F., *Tarih boyunca Türk-Rus ilişkileri. Bir siyasî tarih incelemesi*, İstanbul, 1968.

Gutsche, W., "Zum Verhaeltnis zwischen Ökonomie und Politik in der Südosteuropapolitik des deutschen Imperialismus vom Ende des XIX. Jahrhunderts bis zum Ende des ersten Weltkrieges", *EB* 3, 1975, s. 44-63.

Hadzi Vasiljevic, J., *Skolje i njegova okolina. Istoriska etnografska i kulturno politicka izlaganja*, Belgrad, 1930.

Hajek, A., *Bulgarien unter der Türkenherrschaft*, Berlin-Leipzig, 1925.

Hallgarten, G. W. F., *Imperialismus vor 1914, Die Sociologischen Grundlagen der Aussenpolitik der europaeischen Grossmaechte vor dem ersten Weltkrieg*, Münih, 2. yeni ve genişletilmiş baskı, 1963.

von Hammer, J. *Geschichte des osmanischen Reiches*,, 10 cilt, Peşte, 1827-1835.

Hammond, N. G. L., *A History of Macedonia*, c.1: *Historical Geography and Prehistory*, Oxford, 1972.

Haertel, H.-J., "Die Union in Makedonien", *Südosteuropa unter dem Halbmond* içinde, Münih, 1975, s. 101-112.

Hartl, H.,*Nationalitaetenprobleme im heutigen Südosteuropa*, Münih, 1973.

Hartmann, M., *Islam, Mission, Politik*, Leipzig, 1912.

Haslip, J., *Der Sultan. Das Leben Abdul-Hamids II.*, Münih, 1968.

Heffening, W., "Die Entstehung der Kapitulationen in den islamischen Staaten", *Schmollers Jahrbuch* 51 (1927).

Helmreich, E. C. ve C. E. Black, "The Russo-Bulgarian Military Convention of 1902", *JMH* 9 (1937), s. 471-482.

Hering, G., "Mazedonische Geschichtswissenschaft", *ÖOH* 1 (1959), s. 104-110; 2 (1960), s. 60-67, 404-410.

—— "Das islamische Recht und die Investitur des Gennadios Scholarios (1454)", *BS* 2 (1961), s. 231-256.
Herman, E., "Das bischofliche Abgabenwesen im Patriarchat von Konstantinopel vom XI. bis zur Mitte des XIX. Jahrhunderts", *OCP* 5 (1939), s. 434-513.
Hershlag, Z. Y., *Introduction to the Modern Economic History of the Middle East*, Leiden, 1964.
Hess, A. C., "The Evolution of the Ottoman Seaborne Empire in the Age of the Oceanic Discoveries, 1453-1525.", *AHR* 75 (1970), s. 1892-1919.
Hillgruber, A., *Deutschlands Rolle in der Vorgeschichte der beiden Weltkriege*, Göttingen 1967.
—— *Bismarcks Aussenpolitik*, Freiburg,1972.
Hirsch, E. E., *Die Verfassung der Türkischen Republik*, Frankfurt/M., 1966.
Hirszowicz, L., "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *MES* 8 (1972), s. 287-311.
Hobson, J. A., *Imperialism*, Ann Arbor, 1965.
Hösch, E., "Russland und das Kultusprotektorat über die orthodoxen Balkanchristen", *Südosteuropa unter dem Halbmond*, Münih, 1975, s. 113-123.
Hourani, A., "Ottoman Reform and the Politics of Notables", *Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century* içinde, Chicago-Londra, 1968, s. 41-68.
Hroch, M,, *Die Vorkaempfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Prag, 1968.
—— "Das Erwachen kleiner Nationen als Problem der komparativen sozialgeschichtlichen Forschung", *Sozialstruktur und Organisation europaeischer Nationalbewegungen* içinde, Münih, 1971, s. 121-139.
Hünigen, G., *Nikolaj Pavlovic Ignat'ev und die russische Balkanpolitik 1875 / 1878*, Göttingen, 1968.
Hütteroth, W.-D., "Das Wüstungsproblem im Orient-dargestellt am Beispiel des inneren Anatolien", *Geogrophische Rundschau* 21 (1969), s. 60-63.
Ilinden 1903, Üsküp, 1970.
Imhoff, "Die Entstehung und der Zweck des Comités für Einheit und Fortschritt", *Die Welt des Islams* 1 (1913), s. 167-177.
İnal, İ. M. K., *Osmanlı devrinde son sadrazamlar*, c. 10, 11, İstanbul, 1949-1950.
İnalcık, H., "Osmanlı İmparatorluğunun kuruluş ve inkişafi devrinde Türkiye'nin iktisadi vaziyeti üzerine bir tetkik münasebetiyle", *Belleten* 15 (1951), s. 626-690.
—— "Timariotes chrétiens en Albanie au XVe siècle d'après un registre de timar ottoman", *MÖS* 4 (1951), s. 118-138.
—— "Stefan Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğuna, 15. asırda Rumeli'de Hıristiyan sipahiler ve menşeleri", *Fuad Köprülü Armağanı* içinde, İstanbul,1953, s. 207-248.
—— "Arnavutluk'ta Osmanlı hakimiyetinin yerleşmesi ve İskender Bey isyanının menşei", *Fatih ve İstanbul* 1 (1953), s. 152-175.
—— "Ottoman Methods of Conquest", *Studica Islamica* 2 (1954), s. 103-129.
—— "Land Problems in Turkish History", *Muslim World* 45 (1955), s. 221-228.
—— "Osmanlılarda raiyyet rüsûmu", *Belleten* 23 (1959), s. 575-610.

——— "Bursa and the Commerce of the Levant", *JESHO* 3 (1960), s. 131-147.
——— "The Nature of Traditional Society: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, Princeton, 1964, s. 42-63.
——— "Sened-i ittifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu" *Belleten* 28 (1964), s. 603-622.
——— "Tanzimatın uygulanması ve sosyal tepkileri", *Belleten*, 28 (1964), s. 623-690.
——— "Filaha", *EI2*, c. 2, s. 906-909.
——— "Capital Formation in the Ottoman Empire", *JEH* 29 (1969), s. 97-140.
——— "The Ottoman Economic Mind and Aspects of the Ottoman Economy", *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 207-218.
——— "The Rise of the Ottoman Empire", *Cambridge History of Islam* içinde, c. 1, Cambridge, 1970, s. 295-323.
——— "The Ottoman Decline and its Effects upon the Reaya", *Aspects of the Balkans. Continuity and Change* içinde, Lahey-Paris, 1972, s. 338-354.
——— "Application of the Tanzimat and its Social Effects", *Archivum Ottomanicum* 5 (1973), s. 97-127.
——— *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*, Londra, 1973.
İnciciyan, L., "Osmanlı Rumelisi tarih ve coğrafyası", *GDAAD* 2-3 (1973-74), s. 11-88, ve 4-5 (1975-76), s. 101-152.
Isirkov, A., *Zapadnite kraista na bulgarskata zemja Belezki i materijali*, Sofya, 1915.
Der Islam II (Fischer Weltgeschichte, c. 15), Ed. G. E. von Grunebaum, Frankfurt/M., 1971.

Istorija na Bulgarija 2 cilt, Sofya, 1955.
Istorija na Bulgarija, 3 cilt, Sofya, 1961-1962.
Istorija na bulgarskata literatura, c. 2: *Literatura na Vuzrazdaneto*, Sofya, 1966.
Istorija na mekedonskiot narod, Üsküp, 1972.
Istorija na srubsko-bulgarskata vojna 1885, Sofya, 1971.
Itzkowitz, N., "Eighteenth Century Ottoman Realities", *Studica Islamica* 16 (1962), s. 73-94.
Ivanoski, O., "Nikola Karev. Besmrniot 'Pretsedatel na Krusevskata republika", *Kniga za Ilinden* içinde, Üsküp, 1969, s. 153-164.
——— *Balkanskite socialisti i makedonskoto prasanje od 90-tite godini na XIX vek do sozdavanjeto na Tretata internacionala*, Üsküp, 1970.
Jacoby, D., "Phénomènes de démographie rurale à Byzance aux XIIIe, XIVe et Xve siècles", *Etudes rurales* 5-6 (Nisan-Eylül 1962), s. 171-186.
Jaranoff, D., *La Macédoine économique*, Sofya, 1931.
Jawaroff, P. K., *Gotze Deltscheff*, Viyana, 1925.
Jelavich, B., "Russia, Britain and the Bulgarian Question 1885-1888", *SOF* 32 (1973), s. 168-191.
——— *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington-Londra, 1973.
Jelavich, Ch., "Russo-Bulgarian Relations, 1892-1896: With particular reference to the problem of the Bulgarian Succession", *JMH* 24 (1952), s. 341-351.
——— *Tsarist Russia and Balkan Nationalism. Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, Berkeley-Los Angeles, 1962.

Jennings, R. C., "Loans and Credit in Early 17th Century Ottoman Judical Records. The Sharia Court of Anatolian Kayseri", *JESHO* 16 (1973), s. 168-216.
Jorga, N., *Geschichte des Osmanischen Reiches*, c. 4, Gotha, 1911.
——— *Byzance après Byzance*, Bükreş, 1971.
Jiracek, C., *Geschichte der Serben*, c. 1, Gotha, 1911.
Jocov, D., *Anglijskata politika na Orienta*, Sofya, 1947.
Jovanovic, S., *Vlada Aleksandra Obrenovica*, 2 cilt, Belgrad, 1929-1931.
Kaldy-Nagy, Gy., "The Effect of the *Timar*-System on Agricultural Production in Hungary", *Studica Turcica*, Budapeşte, 1971, s. 125-138.
Kaleshi, H., "Das türkische Vordringen auf dem Balkan und die Islamisierung. Faktoren für die Erhaltung der ethnischen und nationalen Existenz des albanischen Volkes", *Südosteuropa unter dem Halbmond* içinde, Münih, 1975, s. 125-138.
——— "Dr. Ibrahim Temo-der Gründer des jungtürkischen Komitees Einheit und Fortschritt. Ein Beitrag zur Erhellung der Rolle der Albaner in der jungtürkischen Bewegung", *SOF* 35 (1976), s. 110-149.
Karal, E. Z., *Osmanlı tarihi*, c. 5, 8, Ankara, 1947-1962.
Karasev, V. G., "K voprosu ob ucastii russkich i serbskich revoljucionerov v podgotovke vosstanija v Bosnii i Gercegovine v nacale 70-ch godov XIX v." *Nacional'noosvoboditel'noe dvizenie juznych slavjan* içinde, Moskova, 1966, s. 114-130.
Karpat, K. H., "The Land Regime, Social Structure, and Modernization in the Ottoman Empire", *Beginnings of Modernization in the Middle East. The nineteenth Century* içinde, Chicago, 1968, s. 69-90.
——— "The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908", *IJMES* 3 (1972), s. 243-281.
——— *An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, from Millets to Nations*, Princeton University, Center of Intern. Studies, Research Monograph No. 39, Temmuz 1973.
——— "Some Historical and Methodological Considerations concerning Social Stratification in the Middle East", *Commoners, Climbers and Notables. A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East* içinde, Ed. C. A. O. van Nieuwenhuijze, Leiden, 1977, s. 83 -101.
Katardziev, I., "Nekoi prasanja za ustavite i pravilnicite na VMORO do Ilindenskoto vostanie", *GINI* 5 (1961), 1, s. 149-164.
——— *Serskiot okrug od Kresnenskoto vostanie do Mladoturskata revolucije, Nacionalno-politicki horbi*, Üsküp, 1968.
Keddie, N. R., "The Pan-Islamic Appeal: Afghani and Abdulhamid II", *MES* 3 (1966), s. 46-67.
——— "Pan-Islam as Proto-Nationalism", *JMH* 41 (1969), s. 17-28.
——— *Sayyid Jamal ad-Din "al-Afghani". A Political Biography*, Berkeley-Los Angeles-Londra, 1972.
Kedourie, E., *Afghani and 'Abduh'. An Assay on Religious Unbelief and Political Activism in Modern Islam*, Londra 1966.
——— *Nationalismus*, Münih, 1971.

—— "Young Turks, Freemasons and Jews", *MES* 7 (1971), s. 89-104.
Kiril patriarch bulgarski, *Bulgarskata ekzarchija v Odrinsko i Makedonija sled osvoboditelnata vojna (1877-1878)*, c. 1, kitap 1, 2, Sofya, 1969-1970.
Kissling, H.-J., "Das Osmanische Reich bis 1774", B. Spuler (Ed.), *Handbuch der Orientalistik*, Böl. 1, c. 6, kesim 3, Leiden-Köln, 1959, s. 3-46.
—— "Die türkische Stadt auf dem Balkan", *Die Stadt in Südosteuropa, Struktur und Geschichte* içinde, Münih, 1968, s. 72-83.
—— "Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung im Osmanischen Reiche", *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* içinde, Münih, 1969, s. 1-14.
—— "Şah Isma'il Ier, la nouvelle route des Indes et les Ottomans", *Turcica* 6 (1975), s. 89-102.
Kluke, P., *Deutsche Aussenpolitik im Zeitalter des Nationalismus*, Frankfurt/M., 1969.
—— *Aussenpolitik und Zeitgeschichte, Ausgewaehlte Aufsaetze zur englischen und deutschen Geschichte 19. und 20. Jahrhunderts*, Ed. H. Seier ve D. Rebentisch, Wiesbaden, 1974.
Kniga za Ilinden –Zbornik na trudovi-po povod 65– godisninata od Ilindenskoto vostanie, Üsküp, 1969.
Knodt, J., *Ferdinand der Bulgare. Die Balkanmission eines Prinzen aus dem Hause Sachsen-Koburg und Gotha-Kohary 1887-1918*, Bielefeld, 1947.
Koch, A., *Fürst Alexander von Bulgarien. Mittheilungen aus seinem Leben und seiner Regierung nach persönlichen Erinnerungen*, Darmstadt, 1887.
Kodra, M., "Mladoturskata revolucija i albanskoto osloboditelno dvizenje", *GINI* 12 (1968), s. 117-144.
Kofos, K., *Nationalism and Communism in Macedonia*, Selanik, 1964.
Kohn, H., *Geschichte der nationalen Bewegung im Orient*, Berlin, 1928.
—— *Die Slawen und der Westen. Die Geschichte des Pan-Slawismus*, Münih,1956.
Königslöw, J. von, *Fürst Ferdinand von Bulgarien. Vom Beginn der Thronkandidatur bis zur Anerkennung duch die Grossmaechte (1886-1896)*, Münih, 1966.
Konobeev, V. D. *Bulgarskoto nocionalnoosvoboditelno dvizenie. Ideologija, programa, razvitie*, Sofya, 1972.
Köprülü, M. F., *Les origines de l'Empire Ottoman*, Paris, 1935.
—— "Le féodalisme turc-musulman au Moyen-Age", *Belleten* 5 (1941), s. 335-350.
Kornrumpf, H. J., "Zur territorialen Verwaltungsgliederung des Osmanischen Reiches, ihrem Entstehen und ihrem Einfluss auf die Nachfolgestaaten", *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa* içinde, Göttingen, 1974, s. 52-61.
—— *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europaeischen Türkei vom Erlass der Vilayetsordnung (1864) bis zum Berliner Kongress (1878)*, Freiburg i. Br., 1976.
Kortepeter, C. M., "Another Look at the Tanzimat", *The Muslim World* 54 (1964), s. 49-55.
K'osev, G. D., *Istarija na makedonskoto nacionalno revoljucionno dvizeni*, Sofya 1954.
—— *Goce Delcev, Biograficen ocerk*, Sofya, 1967.

K'osev, Ch., "Strubsko-Bulgarskijat mitniceski sujuz ot 1905 godina", *IBID* 26 (1968), s. 35-56.
Kosev, K., *Za kapitalisticeskoto razvitie an bulgarskite zemi prez 60-te i 70-te godini na XIX vek*, Sofya, 1968.
—— "Die russische Politik hinsichtlich der Orientfrage nach dem Krimkrieg und die Sache der bulgarischen Befreiung", *EH* 7 (1975), s. 281-297.
Kosev, K., N. Zecev, D. Dojnov, *Istorija na Aprilskoto vustanie 1876*, Sofya, 1976.
Krautheim, H.-J., *Öffentliche Meinung und imperiale Politik. Das britische Russlandbild 1815-1854*, Giessen, 1977.
Kresnensko-Razlozkoto vustanie 1878. Dokladi ot naucnato i turzestvenoto cestvuvane na 90-godisninata ot Krenensko-Razlozkoto vustanie v Blagoevgrad, dokumenti i drugi materiali, Sofya, 1970.
Krste Misirkov. Naucen sobir posvetene na 40-godisninata od smrtta, Skopje, 24 -25 juni 1966, Üsküp, 1966.
Küçükömer, İ., *Düzenin yabancılaşması. Batılılaşma*, İstanbul, 1969.
Külçe, S., *Firzovik toplantısı ve Meşrutiyet*, İzmir, 1944.
Kuncke, M., *Die Kapitulationen der Türkei, deren Aufhebung und die neuen deutsch-türkischen Rechtsverttaege*, tez., Erlangen, 1918.
Kütükoğlu, B., "Les relations entre l'Empire ottoman et l'Iran dans la seconde moitié du XVIe siècle", *Turcica* 6 (1975), s. 128-145.
L., "Makedonien", *ÖMO* 22 (1896), s. 101-111.
Lamouche, L., *Quinze ans d'histoire balkanique, 1904-1918*, Paris, 1928.
Langer, W. L., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902*, 2. baskı, New York, 1951.
—— *European Alliances and Alignments 1871-1890*, 2. baskı, New York, 1964.
Lape, Lj., "Krusevskata republika", *Kniga za Ilinden* içinde, Üsküp, 1969, s. 131-139.
—— "Nekoi voeno-upravni tela i ustanovi pred i vo vreme na Ilindenskoto vostanie i nivnoto funkcioniranje", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 57-71.
Laue, T. H. von, *Sergei Witte and the Industrialization of Russia*, New York, 1963.
Lazar, V., *Die Südrumaenen der Türkei und der angrenzenden Laender*, Bükreş, 1910.
Lemberg, E., *Nationalismus*, 2 cilt, Reinbek bei Hamburg, 1964.
—— "Soziologische Theorien zum Nationalstaasproblem", *Sozialstruktur und Organisation europaeischer Nationalbewegungen* içinde, Münih-Viyana, 1971, s. 19-30.
Lenin, V. İ., *Werke*, c. 8-15, Berlin (DDR), 1958-1962.
Levintov, N. G., "Agrarnye otosenija v Bolgarii nakanune osvobozdenija i agrarnyj perevorot 1877-1879 godov", *Osvobozdenie Bolgarii ot tureckogo iga* içinde, Moskova, 1953, s. 139-221.
Lewis, B., *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961.
Liebe-Harkort, K., *Beitraege zur sozialen und wirtschaftlichen Lage Bursas am Anfang des 16. Jahrhunderts*, tez, Hamburg, 1970.
Lindow, E., *Freiherr Marschall von Bieberstein als Botschafter in Konstantinopel 1897-1912*, Danzig, 1934.
Liszkowski, U., *Zwischen Liberalismus und Imperialismus. Die zaristische Aussenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg im Urteil Miljukovs und der Kadettenpartei 1905-1914*, Stuttgart, 1974.

Macdermott, M., *A History of Bulgaria 1393-1885*, Londra, 1962.
MacKenzie, D., *The Serbs and Russian Pan-Slavism 1875-1878*, Ithaca, N. Y., 1967.
Madol, H. R., *Ferdinand von Bulgarien. Der Traum von Byzanz*, Berlin, 1931.
Madolev, G. T., "Vasil Glavinov-pioner na socialisticeskoto dvizenie v Makedonija i Odrinsko", *IP* 24 (1968), 2, s. 103-112.
Mandelstam, A., *Le sort de l'Empire Ottoman*, Paris, 1917.
Mango, A., "The Young Turks", *MES* 8 (1972), s. 107-117.
Mango, C., "The Phanariots and the Byzantine Tradition", Clogg (Ed.), *The Struggle for Greek Independence* içinde, Londra, 1973, s. 41-66.
Mantran, R., *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle, Essai d'histoire institutionelle, économique et sociale*, Paris, 1962.
Marcuse, H., *Serbien und die Revolutionsbewegung in Makedonien. Ein Beitrag zur makedonischen Frage*, Berlin, 1908.
Mardin, Ş. A., *Jön Türklerin siyasi fikirleri 1895-1908*, Ankara, 1964.
Marioteanu, M. C., "Definition einer Volksgruppe. Glotta und Ethnos der Aromunen", *ÖOH* 13 (1971), s. 140-151.
Markova, Z. ve V. Gjuzelev, "Les racines historiques de la lutte des Bulgares pour une église indépendante", *Bulgarian Historical Review*, 1974, 1, s. 28-29.
Martynenko, A. K., *Russko-bolgarskie otnosenija v 1894-1902 gg.*, Kiev, 1967.
Marx, K., *Das Kapital*, 3 cilt, Berlin (DDR), 1962-1964.
Matkovski, A., "Svedenija za chajduti v Makedonija prez vtorata polovina na XVII vek", *IP* 22 (1966), 3, s. 67-82.
Matl, J., "Bauer und Grundherr in der Geschichte der Balkanvölker", *Von der Agrar- zur Industriegesellschaft. Sozialer Wandel auf dem Lande in Südosteuropa* içinde, 2. fas., Darmstadt, 1968, s. 1-27.
—— "Entwicklung der staedtischen Gesellschaft auf dem Balkan", *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung Südosteuropas im 19. und 20. Jahrhundert* içinde, Münih, 1969, s. 108-122.
May, A. J., "The Novibazar Railway Project", *JMH* 10 (1938), s. 496-528.
—— "Trans-Balkan Railway Schemes", *JMH* 24 (1952), s. 352-368.
Mazdrakova-Cavdarova, O., "L'opinion publique bulgare et le Hatti-Humaün de 1856", *EH* 7 (1975), s. 179-202.
Mazedonien, Eine militaer-politische Studie içinde, Viyana, 1905.
Medlicott, W., N., "The Near Eastern Crisis of 1875-1878 Reconsidered", *MES* 7 (1971), s. 105-109.
Meininger, T. A., *Ignatiev and the Establishment of the Bulgarian Exarchate 1864-1872. A Study in Personal Diplomacy*, Madison, Wisc., 1970.
Mejer, M. S., "Vlijanie 'revoljucii cen' v Evrope na Osmanskuju Imperiju", *Narody Azii i Afriki*, 1975, 1, s. 96-107.
Mihailoff, I., *Macedonia: A Switzerland of the Balkans*, St. Louis, Mo., 1950.
Mihaljovic, R., *Kraj srpsog carstva*, Belgrad, 1975.
Miljovska, D., "Ekonomski osnovi drustvene strukture makedonskich gradova u drugoj polovini XIX veka", *GZ* 15 (1963), s. 51-120.

—— "Klasna struktura makedonskog drustva u drugoj polovini XIX veka", *JIÇ* (1966), 1, 2, s. 101-126.
—— "Mestoto i ulogata na inteligencijata vo Ilindenskata narodna revolucija", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 83-92.
Miljovski, K., "Edno nenaucno tolkuvanje na susnost na makedonskoto nacionalnooslobo-ditelno dvizenje i mestoto i ulogata na Goce Delcev vo nego", *Goce Delcev i makedonskoto nacionalno revolucierno dvizenje* içinde, Üsküp, 1973, s. 75-97.
Milkova, F. G., "Razitie i charakter na osmanskoto pozemleno zakonodatelstvo ot 1839 do 1878 g.", *IP* 21 (1965), 5, s. 31-55.
Miller, A. F., "Revoljuca 1908 g. v Turcii i Mustafa Kemal", *Narody Azii i Afriki*, 1975, 3, s. 53-66.
Mitev, J., "L'attitude de la Russie et de l'Angleterre a l'égard de l'union de la Bulgarie en 1885", *EH* 1 (1960), s. 347-374.
Mitrev, D., *Pirin Macedoia*, Üsküp, 1962.
Mommsen, H., "Nation", *Das Fischer-Lexikon* 24, Frankfurt am Main, 1961.
Monger, G., *Ursachen und Entstehung der englisch-französisch-russischen Entente 1900-1907*, Darmstadt, 1972.
Mutafcieva, V. P., "kategoriite feodalno zavisimo naselenie v nasite zemi pod turska vlast prez XV-XVI v", *III BAN* 9 (1960), s. 57-93.
—— "De l'exploitation féodale dans les terres de poyulation bulgare sous la domination turque au XV et XVI s.", *EH* 1 (1960), s. 145-170.
—— *Agrarnite otnosenija v Osmanskata impreija prez XV-XVI v.*, Sofya, 1962.
—— "L'institution de l'ayanlik pendant les dernières décennies du XVIIIe siècle", *EB* 2-3, 1965, s. 233-247.
Mutafcieva, V. P. ve S. A. Dimitrov, *Sur l'état du system des timars des XVIIe-XVIIe ss.*, Sofya, 1968.
Nalbandian, L., *The Armenian Revolutionary Movement. The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century*, Berkeley-Los Angeles, 1963.
Narocnickij, A. L.,"Balkanskij krizis 1875-1878 gg. Y velikie derzavy", *Voprosy istorti*, 1976, 11, s. 32-52.
Natan, Z., "Bulgarskoto vuzrazdane, Sofya, 3. genişletilmiş baskı, 1948.
—— *Stopanska istorija na Bulgarija*, Sofya, 1957.
Nedkoff, B. C., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Cizye (Baş Vergisi)", *Belleten* 8 (1944), s. 599-649.
Nicol, D. M., *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, New York, 1972.
Nicolaidès, N., *Les Grecs et la Turquie*, Brüksel, 1910.
Nikitin, S. A., *Slavjanskie komitety v Rossii v 1858-1876 godach*, Moskova, 1960.
de Noirval, G., *La question macédonienne et l'influence française en Orient*, Considerations sur le dernier "Livre Jaune", Brüksel, 1903.
Olson, R. W., "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics", *JESHO* 17 (1974), s. 329-344.
Oncken, H., *Die Sicherheit Indiens. Ein Jahrhundert englischer Weltpolitik*, Berlin, 1937.

Ostrogorsky, G., *Geschichte des byzantinischen Staates*. Münih (özel baskı), 1965.
von Overbeck, A., *Die Kapitulationen des Osmanischen Reiches*, Breslau, 1917.
Pakalın, M. Z., *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, 3 cilt, İstanbul, 1971-1972.
Pandev, K., "Nacalo na makedono-odrinskoto dvizenie v Bulgarija (1879-1894)", *V cest na Akademik Christo A. Christov* içinde, Sofya, 1976, s. 237-256.
Pandevski, M., "Krste P. Misirkov za propagandite na Balkanskite drzavi vo Makedonija", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp, 1966, s. 69-77.
—— "Dejnosta na VMRO za vospostavuvanje nadvoresni i vnatresnopoliticki vrski vo tekot na Ilindenskoto vostaie", *Kniga z Ilinden* içinde, Üsküp, 1969, s. 170-187.
—— *Nacionalnoto prosanje vo makedonskoto osloboditelno dvizenje (1893-1903)*, Üsküp, 1974.
Pantazopoulos, N. J., *Church and Law in the Balkan Peninsula during the Ottoman Rule*, Selanik, 1967.
Pantev, A., "Politikata na anglijskoto liberalno pravitelstvo kum Bulgarija prez 1800-1885 g.", *IP* 23 (1967), 2, s. 27-48.
—— "Anglija, Germanija i bulgarskijat vupros (avgust 1887-mart 1890)", *Bulgarsko-germanski otnosenije i vruzki* içinde, c. 1, Sofya, 1972, s. 97-117.
—— "Bulgaria's Place in the Political Strategy of Great Britain (1879-1912)", *Bulgarian Historical Review* 4, 1973, s. 16-35.

Papadakis, A., "Gennadius II and Mehmet the Conqueror", *Byzantion* 42 (1972), s. 88-106.
Papadopoulos, St. J., "Ecoles et associations grecques dans la Macédoine du Nord durant le dernier siècle de la domination turque", *BS* 3 (1962), s. 397-442.
Papadopoulos, T. H., *Studies and Documents relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brüksel, 1952.
Papoulia, B. D., *Ursprung und Wesen der "Knabenlese" im Osmanischen Reich*, Münih, 1963.
Paskaleva, V., "Les relations commerciales des contrées bulgares avec les pays occidentaux et la Russie au cours de la première moitié du XIXe s.", *EH* 1 (1960), s. 253-280.
—— "Die bulgarische Stadt im XVIII. und XIX. Jahrhundert (bis zum russisch-türkischen Krieg 1877-1878)", *Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte* içinde, Münih, 1968, s. 128-145.
Pears, E., *Life of Abdul Hamid*, Londra, 1917.
Penev, B., *Istorija na novata bulgarska literatura*, 3 cilt, Sofya, 1930-1933.
Penusliski, K., "Pocetnite acii na srpskata politicka propaganda vo Makedonija", *GINI* 3 (1959), s. 197-217.
Petrosjan, Ju. A., *"Novye Osmany" i bor'ba za konstituci 1876 g. v Turcii*, Moskova, 1958.
Petrovic, D., "Oruzarskata dejnost vo Makedonija vo predilindenskiot i vo ilindenskiot period", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 209-226.

Petrovich, M. B., *The Emergence of Russian Panslavism 1856-1870*, New York, 1956.
Peyfuss, M. D., *Die Aromunische Frage. Ihre Entwicklung von den Ursprüngen bis zum Frieden von Bucharest (1913) und die Haltung Österreich- Ungarns*, Viyana-Köln-Graz, 1974.
—— "Die rumaenische Propaganda in der 'Makedonischen Frage' im Jahre 1898", *MÖS* 27 (1974), s. 276-294.
—— "Balkanorthodoxe Kaufleute in Wien. Soziale und nationale Differensierung im Spiegel der Privilegien für die griechisch-orthodoxe Kirsche zur heiligen Dreifaltigkeit", *ÖOH* 17 (1975), s. 258-268.
Pinon, R., "La question de Macédoine. I. Les nationalités. II. Les réformes", *Revue des deux mondes*, 15 Mayıs 1907, s. 351-387 ve 1 Haziran 1907, s. 659-688.
—— "La rivalité des Grandes Puissances dans l'Empire Ottoman", *Revue des deux mondes*, 15 Kasım 1907, s. 338-375.
Pippidi, A., "Phanar, Phanariotes, Phanariotisme", *RESEE* 13 (1975), s. 231-239.
Pitcher, D. E., *An Historical Geography of the Ottoman Empire*, Leiden, 1972.
Plehn, H., "Die Krisis im nahen und mittleren Orient", *Zeitschrift für Politik* 2 (1909), s. 601-626.
Political Modernization in Japan and Turkey, Ed. R. E. Ward ve D. A. Rustow, Princeton, N. J., 1964.
Poole, S. L., *The People of Turkey*, Londra, 1878.
Pop-Georgiev, D., *Sopstvenosta vrz ciftlicite i cifligarsiket agrarno-pravni odnosi vo Makedonija do Balkanskata vojna 1912*, Üsküp, 1956.
Poplazarov, R., "Propagandnata dejnost na grckite drustva vo Makedonija vo vtorata polovina na XIX vek", *GINI* 12 (1968), 2, s. 187-202.
—— "Nekoi momenti od borbata na Makedoncite protiv grckata i bugarskata carovno-prosvetna dominacija vo vtorata polovina na XIX vek (do 1888)", *JIÇ* 8 (1969), 4, s. 103-110.
—— "Odnosot na Kralstvoto Grcija i na Carigradskata patrijarsija sprema VMRO i Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 137-148.
—— *Grckata politika sprema Makedonija vo vtorata polovina na XIX i pocetokot na XX vek*, Üsküp, 1973.
Popov, R., "Die militaer-politischen Plaene Österreich-Ungarns auf dem Balkan 1903-1908", *EB*, 1972, s. 16-31.
—— *Avstro-Ungarija i reformite v Evrokpejska Turcija 1903-1908*, Sofya, 1974.
Popovic, A., "Les musulmans du Sud-Est-Européen dans la période post-ottomane. Problèmès d'approche", *JA* 263 (1975), s. 317-360.
Pravoslavieto v Bulgarija (Teoretio-istoricesko osvetlenie), Sofya, 1974.
Puryear, V. J., *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834-1853*, tekrar basım, 1969.
—— *France and the Levant. From the Bourbon Restoration to the Peace of Kutiah*, Berkeley-Los Angeles, 1941.
R., A., *Persécutions des Grecs en Bulgarie*, Atina, 1906.
Radosavljevic-Bdin, S. J., *Der Streit um Alt-Serbien (das sogenannte Mazedonien)*, Viyana, 1918.

Ramon, S. V., *L'Agitation bulgare en Turquie*, Paris, 1906.
Ramsaur, jr. E. E., *The Young Turks. Prelude to the Revolution of 1908*, Princeton, N. J., 1957.
von Ranke, L., *Serbien und die Türkei im neunzehnten Jahrhundert*, Leipzig, 1879, (bütün eserleri, 3. toplu baskı, 43-44).
Raznatovic, N., "Crna Gora i Albanska liga 1878-1880", *JIÇ* 8 (1969), 4, s. 99-103.
Reinhardt, E., *Die Entstehung des bulgarischen Exarchats*, Lucka S. -A., 1912.
Reiter, N., *Der Dialekt von Titov-Veles*, Berlin, 1964.
——— "Sprache in nationaler Funktion", *Ethnogenese und Staatsbildung in Südosteuropa* içinde, Göttingen, 1974, s. 104-115.
Ristic, M., *Strumica. Geografsko-istoriska rasprava*, Belgrad, 1925.
Ristovski, B., "Makedonskiot 'nacionalen separatizam' kako ideja i kako dvizenje vo vrska so pojavata i dejnosta na K. P. Misirkov", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp, 1966, s. 23-54.
——— "Pogledite na Krste Misirkov za Ilindenskoto vostanie", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 275-286.
Rodinson, M., *Islam et capitalisme*, Paris, 1966.
——— "Historie économique et histoire des classes sociales dans le monde musulman", *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra, 1970, s. 139-155.
Rodkey, F. S., "Ottoman Concern about Western Economic Penetration in the Levant, 1849-1856", *JMH* 30 (1958), s. 348-353.
Ruchti, J., *Die Reformaktion Österreich-Ungarns und Russlands in Mazedonien 1903 - 1908. Die Durchführung der Reformen*, Gotha, 1918.
Runciman, S., *The Great Church in Captivity. A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, Cambridge, 1968.
——— *Die Eroberung von Konstantinopel 1453*, Münih, 1977.
Sabahattin, Prens, *Türkiye nasıl kurtarılabilir*, İstanbul, 1965 (1918).
Sedat, D. R., "Rumeli-Ayanları: The Eighteenth Century", *JMH* 44 (1972), s. 346-363.
Sahillioğlu, H., "Yeniçeri çuhası ve II. Bayezid'in son yıllarında yeniçeri çuha muhasebesi", *GDAAD* 2-3 (1973-1974), s. 415-466.
Samardzic, R., "Belgrade, centre économique de la Turquie du nord, au XVIe siccle", *La ville balkanique Xve-XIXe ss* içinde, (Studica Balcanica 3), Sofya, 1970, s. 33-44.
Samardziev, B., "Traits dominants de la politique d'Abdülhamid II relative au problème des nationalites (1876-1885)", *EB* 4 (1972), s. 57-79.
Şanda, H. A., *Reaya ve köylü*, İstanbul, 2. baskı, 1975.
Şapolyo, E. B., *Ziya Gökalp. İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet tarihi*, İstanbul, 1943.
Şarova, K., "La question nationale bulgare devant l'Europe au cours de la crise d'Orient du début des années 40 du XIXe siècle", *EH* 7 (1975), s. 203-236.
Sauer, M., "Zur Reform der österreichischen Levante-Konsulate im Vormaerz", *MÖS* 27 (1974), s. 195-237.

Sax, C. R. von, *Geschichte des Machtverfalls der Türkei bis Ende des 19. Jahrhunderts und die Phasen der "orientalischen Frage" bis auf die Gegenwart*, Viyana, 1913.
Schach, K. M., *Russian Foreign Policy under Prince Alexander M. Gorchakov: The Diplomatic Game Plan versus Austria, 1856-1873*, tez, University of Nebraska, 1973.
Schacht, H. H., *Die Entwicklung der mazedonischen Frage um die Jahrhundertwende zum Mürztsteger Programm*, Halle (Saale), 1929.
Schanderl, H. D., *Die Albanienpolitik Österreich-Ungarns und Italiens 1877-1908*, Wiesbaden, 1971.
Scheel, H., *Die staatsrechtliche Stellung der ökumenischen Kirschenfürsten in der alten Türkei. Ein Beitrag zur Geschichte der türkischen Verfassung und Verwaltung*, Berlin, 1943.
—— "Osmanische Geschichte von 1744 bis 1918", *Handbuch der Orientalistik*, bölüm 1, c. 4, kısım 3, Leiden-Köln, 1959, s. 47-67.
Scheuner, U., "Nationalstaatsprinzip und Staatenordnung seit dem Beginn des 19. Jahrhunderts", *Staatsgründungen und Nationalitaetsprinzip*, Ed. Th. Schieder, Münih-Viyana, 1974, s. 9-37.
Schwarzlose, "Mazedonien und die mazedonische Frage", *Jahrbücher der Königlichen Akademie gemeinnütziger Wissenschaften zu Erfurt*, yeni dizi, fas. XXXVII, Erfurt, 1911, s. 1-23.
Sedes, H., *1875-1876 Bosna-Hersek ve Bulgaristan ihtilalleri ve siyasi olaylar*, İstanbul, 2. baskı, 1946.
Senkevic, I. G., *Osvoboditel'noe dvizenie albanskogo naroda v 1905-1912 gg.*, Moskova, 1959.
Seton-Watson, H., *The Decline of Imperial Russia 1855-1914*, Londra, 1952.
—— *The Russian Empire 1801-1917*, Oxford, 1967.
Seton-Watson, R. W., *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, Londra, 1911.
—— *The Rise of Nationality in the Balkans*, Londra, 1917.
—— *Disraeli, Gladstone and Eastern Question*, Londra, 1935.
Shaw, S. J., "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-i Cedid Army of Sultan Selim III.", *JMH* 37 (1965), s. 291-305.
—— "Some aspects of the aims and achievements of the nineteenth-century Ottoman reformers", *Beginnings of Modernization in the Middle East. The Nineteenth Century* içinde, Chicago-Londra, 1968, s. 29-39.
—— "The Central Legislative Councils in the Nineteenth Century Ottoman Reform Movement before 1876", *IJMES* 1 (1970), s. 51-84.
—— "The Yildiz Palace Archives of Abdulhamit II", *Archivum Ottomanicum*, 3 (1971), s. 211-237.
—— *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, I. Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge, 1976.
Sherrard, H., "Church, State and the Greek War of Independence" *The Struggle for Greek Independence* içinde, Londra, 1973, s. 182-199.
Shinder, J., "Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750: A new Perspective", *JESHO* 16 (1973), s. 217-237.

Sidel'nikov, S. I., *Bolgarskij revoljucionnyj central'nyj komitet*, Harkov, 1970.
Siljanov, Ch.,*Osvoboditelnite borbi na Makedonija*, 2 cilt, Sofya, 1933-1943.
Sis, V., *Mazedonien. Eine Studie über Geographie, Geschichte, Volkskunde und die wirtschaftlichen und kulturellen Zustaende des Landes mit statistischen Ergaenzungen*, Zürih, 1918.
von Sivers, P., "Die Imperialdoktrin des Osmanischen Reiches, 1596-1878", Büttner (Ed.), *Reform und Revolution in der islamischen Welt* içinde, Münih, 1971, s. 1-48.
Skendi, S.,*The Albanian National Awakening 1878-1912*, Princeton, N. J., 1967.
Skiotis, S., "Makedonija vo kombinaciite na golemite sili vo poçetokot na XX vek", *Ilinden 1903* içinde, Üsküp, 1970, s. 101-112.
Slijepcevic, Dj., *The Macedonian Question. The Struggle for Southern Serbia*, Chicago, 1958.
Smochovska-Petrova, V., *Michail Cajkovski-Saduk pasa i bulgarskoto vuzrazdane*, Sofya, 1973.
Snytko, T. G., "Iz istarii narodnogo dvizenija v Rossii v podderzku bor'by juznych slavjan za svoju nezavisimost' v 1875-1876 gg.", *Obscestvenno-politiceskie i kul'turnye svjazi narodov SSSR i Jugoslavii. Sbornik statej* içinde, Moskova, 1957, s. 78-106.
Sousa, N., *The Capitulary Régime of Turkey. Its History, Origin, and Nature*, Baltimore 1933.

Sozialstruktur und Organisation europaeischer Nationalbewegungen, Ed. Th. Schieder, Münih-Viyana, 1971.
Staatsgründungen und Natonalitaetsprinzip, Ed. Th. Schieder, Münih-Viyana, 1974.
Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte, Münih, 1968.
Stadtmüller, G., *Geschichte Südosteuropas*, Münih, 1950.
Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453*, New York, 1963 (1958).
——— *The Balkans 1815-1914*, New York, 1963.
Steinhaus, K., *Politische und soziale Grundlagen der türkischen Revolution. Zum Problem der Entfaltung der bürgerlichen Gesellschaft in sozioökonomisch schwach entwickelten Laendern*, tez, Marburg, 1968.
Stern, B., *Jungtürken und Verschwörer. Die innere Lage der Türkei under Abdul Hamid II.*, Leipzig, 2. baskı, 1968.
Stoianovich, T., "Land Tenure and Related Sectors of the Balkan Economy, 1600-1800", *JEH* 13 (1953), s. 398-411.
——— "The Conquering Balkan Orthodox Merchant, *JEH* 20 (1960), s. 234-313.
——— "Les mais dans les Balkans", *AESC* 21 (1966), s. 1026-1040.
——— "Model and Mirror of the Premodern Balkan City", *La Ville Balkanique XveXIXe s.*, (Studia Balcanica 3), Sofya, 1970, s. 83-110.
Studies in the Economic History of the Middle East from the Rise of Islam to the Present Day, Ed. M. A. Cook, Londra-New York-Toronto, 1970.
Suceska, A., *Ajani. Prilog izucavanu lokalne vlasti u nasim zemljama za vrijeme turaka*, Saraybosna, 1965.

—— "Die Rechtsstellung der Bevölkerung in den Staedten Bosniens und der Herzegowina unter den Osmanen (1463-1878)", *Die Stadt in Südosteuropa. Struktur und Geschichte* içinde, Münih, 1968, s. 84-99.

Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropaeischen Völker waehrend der Türkenzeit, Ed. P. Bartl ve H. Glassl, Münih, 1975.

Sugar, P. F., "Economic and Political Modernization: Turkey", *Political Modernization in Japan and Turkey* içinde, Princeton, N. J., 1964, s. 146-175.

Sumner, B. H., *Russia and the Balkans 1870-1880*, Oxford, 1937.

Sundhaussen, H., "Sozio-ökonomische und kulturelle Grundlagen der Nationsbildung in Ostmittel- und Südosteuropa", *Deutsch-rumaenisches Colloquium* içinde, Münih, 1974, s. 96-107.

Sulva, R.-S., "Tanzimat Devrinde istikrazlar", *Tanzimat* içinde, İstanbul, 1940, s. 263-288.

Svoronos, N., *Le commerce de Salonique au XVIIIe siècle*, Paris, 1956.

Swire, J., *Bulgarian Conspiracy*, Londra, 1939.

Tanovic, S., "Selo kau socijalna zajednica i upravna jedinica u Djevdjeliskkoj Kazi u zadnje tursko doba", Sprska Akademija Nauka, *Zbornik Radov* içinde, IV, Belgrad, 1950, s. 97-156.

Tanzimat, İstanbul, 1940.

Tapkova-Zaimova, V., "Sur les débuts de colonies ragusaines dans les territoires bulgares (fin du XVe s.)", *La Ville Balkanique XVe-XIXe ss* içinde, (Studia Balcanica 3), Sofya, 1970, s. 125-131.

Taskovski, D., "Kon terminot 'separatizam' kaj Misirkov", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp 1966, s. 79-83.

—— *Radjanje makedonske nacije*, Belgrad, 1969.

Tekeli, İ., "On Institutionalized External Relations of Cities in the Ottoman Empire-A Settlement Models Approach", *EB* 2, 1972, s. 49-72.

Tengirşek, Y. K., "Tanzimat devrinde Osmanlı devletinin harici ticaret siyaseti", *Tanzimat* içinde, İstanbul, 1940, s. 289-320.

Thorner, D., "Marx et l'Inde: le mode de production asiatique", *AESC* 24 (1969), s. 337-369.

Tietze, A., "The Balkans and Ottoman Sources-Ottoman Sources and the Balkans", *Aspects of the Balkans. Continuity and Change* içinde, Lahey, Paris, 1972, s. 285-297.

Todorov, N., " La différenciation de la population urbaine au XVIIIe s. d'après des registres de cadis de Vidin, Sofia et Ruse", *La ville balkanique XVe-XIXe ss* içinde, (Studia Balcanica 3), Sofya, 1970, s. 45-62.

—— *Balkanskijat grad XV-XIX vek. Socialno-ikonomiçesko i demografsko razvitie*, Sofya, 1972.

Todorova, C., "Österreich-Ungarn und die bulgarische Unabhaengigkeitsfrage (1878-1909)", *EH* 2 (1965), s. 283-300.

—— *Diplomaticeskaja istorija na vunsnite zaemi na Bulgarija 1888-1912*, Sofya, 1971.

Todorovski, G., "Prilog kon prasanjeto za makedonskiot nacionalen separatizam", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp, 1966, s. 113-118.
—— "Nacionalno-osloboditelno dvizenje vo Malorekanskiot predel", *GINI* 12 (1968), 2, s. 165-186.
—— "Prilog kon prasanjeto za golemosrpskata propaganda i nejzinata kreditna politika vo Makedonija po Ilindenskoto vostanie", *GINI* 12 (1968), 2, s. 203-214.
—— "Srpskata cetnicka organizacija i nejzinata aktivnost vo Makedonija", *GINI* 12 (1968), 1, s. 181-204.
Totomjanz, V. ve E. Toptschjan, *Die sozial-ökonomische Türkei*, Berlin, 1901.
Toynbee, A. J., *A Study of History*, c. 8, Londra, 1954.
—— *Some Problems of Greek History,* Londra, 1969.
Trubetzkoi, G., "La politique russe en Orient. Le schisme bulgare", *RHD* 21 (1907), s. 161-198, 394-426.
—— *Russland als Grossmacht*, Stuttgart-Berlin, 1913.
Tugay, E. F., "1877-78 Türk-Rus savaşından sonra Balkanlarda durum", *Belleten* 36 (1972), s. 15-30.
Tunaya, T. Z., *Türkiye'de siyasi partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952.
—— *Türkiye'nin siyasi hayatında batılılaşma hareketleri*, İstanbul, 1960.
—— *İslamcılık cereyanı*, İstanbul, 1962.
Tunçay, M., *Türkiye'de sol akımlar (1908-1925)*, Ankara, 1967.
Tuncer, H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları*, Ankara, 1962.
Ülman, A. H., *1860-1861 Suriye buhranı. Osmanlı diplomasisinden bir örnek olay*, Ankara, 1966.
"Die Umgestaltung der politisch-geographischen Verhaeltnisse auf der Balkan-Halbinsel", *Petermanns Geogr. Mitt.* 24 (1878)
Undziev, I., *Vasil Levski. Biografija*, Sofya, 1967.
Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı devlet teşkilatından kapukulu ocakları*, c. 1, Ankara, 1943.
Vacalopoulos, A. E., *History of Macedonia 1354-1833*, Selanik, 1973.
Vavouskos, C., *Der Beitrag des Griechentums von Pelagonien zur Geschichte des neuen Griechenlands*, Selanik, 1963.
V cest na Akademik Christo A. Christov. Izsledvanija po slucaj 60 godini ot rozdenieto mu, Sofya, 1976.
[Velidedeoğlu] Hıfzı Veldet, "Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat* içinde, İstanbul,1940, s. 139-220.
Veliki, K., "Za turgovijata na bulgarskite gradove s Avstrija v kraja na XVIII i nacaloto na XIX v.", *IP* 15 (1959), 6, s. 61-76.
Veselá -Prenosilová, "Quelques remarques sur l'évolution de l'organisation urbaine en Empire Ottoman", *AO* 42 (1974), s. 200-223.
La Ville Balkanique XVe- XIXe ss., (Studia Balcanica 3), Sofya, 1970.
Vinaver, V., *Dubrovnik i Turska u XVIII veku,* Belgrad, 1960.
Vinogradov, K. B., "Poziciya evropeyjskich derzav v nacale balkanskogo krizisa 70-ch godov XIX v.", *Problemy istorii i kul'tury* içinde, Moskova, 1976, s. 116-122.

Visviz-Dontas, D., "The Idea of Nation in Relation to the Establishment of the Modern Greek State", *Staatsgriindungen und Nationalitaetsprincip* içinde, Münih-Viyana, 1974, s. 113-125.

Vojnov, M., "Kum vuprosa za bulgarskata narodnost v Makedonija", *IP* 22 (1966), 5, s. 61-72.

Vucinich, W. S., *Serbia between East and West. The Events of 1903-1908*, Stanford, Calif. ve Londra, 1954.

—— "The Yugoslav Lands in the Ottoman Period: Postwar Marxist Interpretations of Indigenous and Ottoman Institutions", *JMH* 27 (1955), s. 287-305.

Walters, E., " The Serbo-Bulgarian Secret Treaty of 19 February 1897", *The Slavonic and East European Review*, 28 (1950), s. 493-499.

Wendel, H., *Der Kampf der Südslawen um Freiheit und Einheit*, Frankfurt am Main, 1925.

Werner, E., "Formen der Feudalrente auf dem Balkan: Makedonische Agrargeschichte und die sogenannte Krise des Feudolismus", *ZfG* 7 (1959), s. 331-345.

—— "'Narodnaja eres' ili dvizenie za social'no-politiceskie reformy? Problemy revoljucionnogo dvizenija v Soluni v 1341-1349 gg.", *Vizantijskij Vremennik* 17 (1960), s. 155-202.

—— *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300-1481)*, Viyana-Köln-Graz, 1972.

—— "Despotie, Absolutismus oder feudale Zersplitterung? Strukturwandlungen im Osmanenreich zwischen 1566-1699", *Jb. f. Wirtschaftsgeschichte*, 1972, bölüm III, s. 107-128.

Wilkinson, H. R., *Maps and Politics. A Review of the Ethnographic Catography of Macedonia*, Liverpool, 1951.

Williams, B., "Great Britain and Russia, 1905 to the 1907 Convention", *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* içinde, Ed. F. H. Hinsley, Cambridge, 1977, s. 133-147.

Wirth, E., "Die soziale Stellung und Gliederung der Stadt im Osmanischen Reich des 19. Jahrhunderts", *Untersuchungen zur gesellschaftlichen Struktur der mittelalterlichen Staedte in Europa* içinde, Konstanz- Stuttgart, 1966, s. 403-427.

Wittek, P., *The Rise of the Ottoman Empire*, tekrar basım, Londra, 1958 (1938).

Wittfogel, K. A., *Die Orientalische Despotie: eine vergleichende Untersuchung totaler Macht*, Frankfurt/M.-Berlin-Viyana, 1977.

Wren, M. C., "Pobedonostsev and Russian Influence in the Balkans, 1881-1888", *JMH* 19 (1947), s. 130-142.

Xanalatos, D., "The Greeks and the Turks on the Eve of the Balkan Wars", *BS* 3 (1962), s. 277-296.

Yeniay, İ. H., *Yeni Osmanlı borçları tarihi*, İstanbul, 1964.

Yerasimos, S., *Azgelişmişlik sürecinde Türkiye* [*Turquie: Le processus d'un sous-développement*, tez, Paris], 2 cilt, İstanbul, 1974-1975.

Zafirovski, M., "Sporot za vostani", *Kniga za Ilinden* içinde, Üsküp, 1969, s. 41-79.

Zernack, K., *Osteuropa. Eine Einführung in seine Geschichte*, Münih, 1977.

Zinkeisen, J. W., *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa*, c. 2, Gotha, 1854.
Zlatarkski, V. N., *Istarija na bulgarskata durzava prez srednite vekove*, 1, 2, Sofya, 1927.
Zografski, D., "Krste Misirkov za nacionalnosta na Makedoncite", *Krste Misirkov* içinde, Üsküp, 1966, s. 11-22.
—— *Razvitokot na kapitalistickite elementi vo Makedonija z vreme na turskoto vladeenje*, Üsküp, 1967.
—— "Makedonskite socijalisti i Ilindenskoto vostanie", *Kniga za Ilinden* içinde, Üsküp, 1969, s. 165-168.
—— "Das Aufkommen des Kapitalismus in Makedonien", *ÖOH* 14 (1972), s. 174-180.
Zotiades, G. B., *The Macedonian Controversy*, Selanik, 1954.

DİZİN

A
Abbas Hilmi Paşa (Mısır Hıdivi) 104
Abdullah Cevdet 255
Abdülaziz 85, 102dn
Abdülhamid II 3dn, 95, 96, 98, 101-107, 125, 134dn, 181, 210, 255-257, 265
Abdülmecid 35
Ahmet Rıza 256-258
Akkerman 53
Aleksandr III. (Rus çarı) 121, 125
Alemdar Mustafa Paşa 33, 34
Andrassy notası 83, 85
angarya 20
Ankara 21
Ankara Savaşı 24
Arazi Kanunnamesi (1858) 37, 38
arazi-i miriyye 17, 19, 20
Arnavut Cemiyeti 91, 92
Arnavut Merkezi Devrim Komitesi 90
Arnavutluk Birliği 90
aşar (bkz. öşür) 21, 38-40, 99, 100, 151, 171, 205
Atina 66, 110-112, 116, 132, 133, 165, 189, 190, 192, 221, 225, 234, 249
avarız haneleri 22
avarız-ı divaniyye 21
âyân 31-34, 38
Ayastefanos Antlaşması 5, 89-91, 108, 113, 149, 162

B
Bağdat 137, 151, 254
Bağdat Antlaşması (1902) 167
Balkan Savaşları 1dn, 271
Bayezid I. 25
Bayezid II. 54
Beck, Friedrich Freiherr von (Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanı) 135, 136
bedel-i askeriye 69
Belçev (Bulgar maliye bakanı) 118
Balfour 205
Belgrad 56, 62, 165, 169, 199, 206, 218, 225, 226, 228, 229, 240-242
Berlin Antlaşması 3, 91, 93-95, 108, 109, 113, 124, 161, 169, 170
Berlin Kongresi 5, 89, 91, 92dn, 93, 96, 235, 273
Berlin Memorandumu 85
Biberstein, Baron Marschall von (Alman büyükelçisi) 136, 166, 167, 180, 231, 244, 261, 267
1905 devrimi 233, 251
1908 devrimi 255, 259
1876 anayasası (bkz. Kanun-i Esasi) 259, 260, 266
Birinci Dünya Savaşı 1dn, 3, 15, 271
Bizans 18, 48
Blagoev, D. (Makedonyalı Bulgar sosyalist) 126-128
Blunt, G.S. 6
Boğazlar Konvansiyonu (1841) 37
Boğdan 50, 53dn, 59dn, 64
Boue, A. 4, 5
Buda kanunnamesi 20
Bulgar Devrimci Merkez Komitesi 45
Bulgar Eksarhlığı 45, 61, 76-78, 88,

110, 112, 134, 139, 144-146, 148, 159, 172, 177, 187, 212, 224, 232, 237, 242, 245, 248
Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Komiteleri (BMORK) 119, 121, 129-131
Bulgar Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü 120
Bulgar Merkezi Devrimci Komitesi 119
Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi 125dn, 126
Burgaz 249
burjuvazi 65-67, 69, 84, 87, 103, 110, 123, 127, 139, 147, 223, 251, 255
Bursa 54
Bükreş 66, 153, 249, 250

C
Canning, Stratford (İngiltere büyükelçisi) 79
Celâlî isyanları 30, 31
cizye 21, 49
Cromer, Lord 104
Cuma-i Bâlâ isyanı 144, 149, 162, 166, 172, 173, 176, 187

Ç
çeteler 124, 125, 138, 140, 143, 170, 192, 194, 205, 209, 213, 219, 220, 231, 234, 239, 241, 243, 245, 247, 249, 251, 259, 261-264, 267, 268
çift resmi 21
çiftlik 26, 28, 29, 31, 33, 38, 40, 42, 43, 45, 200

D
Danev (Bulgar başbakanı) 154, 161, 170, 178, 187, 188, 212
Daşnaksutyun (Ermeni devrimci federasyonu) 260
Debre 134, 148, 201, 260
Debreli İslam İbrahim Garanati 139
Delçev, Goce (Makedon devrimci) 128, 129, 137, 139, 140, 143, 148dn, 155, 156, 158-160, 168, 173-175, 182-184, 187, 196
Devrimci Kardeşlik Örgütü 146, 147, 149, 159
Dış Örgüt (bkz. YMK) 121
Disraeli (Britanya başbakanı) 90
Doğu Akdeniz 56
Doğu Sorunu 1, 84
Dragumis (Yunan dışişleri bakanı) 221
Drama 11, 43, 182, 238
Dubrovnik 54, 55
Düyun-ı Umumiye 96-98, 100

E
Edirne 1, 3, 5, 54, 55, 64, 161, 164, 211, 215, 218, 239, 247
Edirne Barış Antlaşması (1829) 64
Eflak 22, 50, 59dn, 64, 198, 217, 235, 236
Eksarhlık Okul Temsilciliği 112
Enver Bey 263
esnaf 67, 68, 196; birlikleri 63; loncaları 57

F
Ferdinand (Bulgar prensi) 117, 121-123, 125, 150, 154, 155, 158, 206, 231, 250dn
Ferid Paşa (sadrazam) 180, 182, 209, 253, 254
Fethi Paşa (Belgrad elçisi) 223
Filibe (Plovdiv) 64, 66, 93, 113, 183, 184, 249, 257
Florina 116, 138, 145, 200, 214, 221, 237, 238
Franz Josef (Avusturya-Macaristan imparatoru) 135, 150, 196, 216

G
Gabrovo 67, 68
Garvanov, İvan (İç Örgüt üyesi) 149, 159, 160, 172, 173, 176, 263
Gemicii grubu 183-185
Georg (Yunanistan prensi) 132

Georgiev (YMK başkanı) 150
Gercikov (İç Örgüt üyesi) 140, 143
Gevgeli 45, 143, 235, 250
Gizli Makedonya-Edirne Devrimci Örgütü (TMORO) 119-121, 145
Gladstone 86, 265
Glavinov, Vasil (Makedon sosyalist) 126-128
Grekov (Bulgar başbakanı) 153
Grey, Sir Edward (İngiliz dışişleri bakanı) 252, 264, 265, 270
Gruev, Damian (Makedonya Devrimci Komitesi'nin kurucusu) 128, 129, 184, 192-194, 220, 229, 230, 232, 238-240, 246-248, 263
Gülhane Hatt-ı Şerifi (1839) 68

H
Haci Dimov, D. (Makedonyalı Bulgar sosyalist) 128
Halil Ganem 256
Halkçı Liberal Parti 188
Hasan Fehmi Paşa (Selanik valisi) 222
Hatt-ı Hümayun (1856) 37, 39dn, 68, 69
Herder 5
Hilmi Paşa (Rumeli vilayetleri umumi müfettişi) 106, 216, 217, 232, 235, 260, 265
Holstein, Baron von 226
Hürriyet Cemiyeti 258, 259dn, 260
Hüseyinzade Ali 255

İ
İaşi (Yaş) 53
İbrahim Temo 255, 257
İç komite 126
İç Makedon Devrimci Örgütü 260
İç Makedon-Edirne Devrimci Örgütü 246
İç Örgüt 121, 129, 131, 138-141, 142dn-149, 155-160, 162, 164, 168, 169, 172-176, 183, 184, 187, 191-193, 195, 196, 198, 199, 203, 212, 214, 215, 219, 220, 222, 229, 234, 240, 243-246, 248, 249, 263, 266
İgnatiyev, N.P. (Rus büyükelçisi) 4, 73, 84, 85dn-87, 150, 162
İlinden isyanı 141, 142, 145, 154, 172, 192, 195-203, 207, 209, 210, 213-216, 220, 221, 229, 232, 246, 247dn
iltizam 26, 31, 35, 39, 40, 166, 171
İngiliz Ticaret Antlaşması (1838) 64, 37, 78
İshak *Sukûtî* 255
İskenderiye 53dn
İsmail Canbolat 259
ispence 21
İstanbul 33, 46, 48dn, 56, 64, 66, 67, 70dn, 72, 75, 84-86, 111, 116, 144, 150, 162, 166, 170, 184, 185, 195, 216, 224-226, 231, 236, 240, 250, 255, 261, 270
İstanbul Konferansı (1876) 86dn
İşkodra 3, 33dn, 92, 161, 257, 262
İştip 128, 129
İttihat ve Terakki Cemiyeti 258, 260, 261, 265
İvançov (Bulgar başbakanı) 151, 153

J
Japon-Çin savaşı 125dn
Jön Türk devrimi 14, 57, 84, 95, 266, 268, 269, 270dn, 271dn, 273, 274
Jön Türkler 101dn, 255-262, 264-267

K
Kanun-i Esasi (bkz. 1876 anayasası) 87dn
kapitülasyonlar 56-59dn, 78
Karacorceviç, Petur (Sırp kralı) 206, 231
Karadağ 22
Karatodori Paşa 168
Karavangelis (Kastoria metropoliti) 190, 191, 193
Karev, Nikola (İlinden isyancısı) 145
Karlofça Antlaşması (1699) 50

Kastoria (Kesriye) 116, 138, 145, 190, 193, 194, 221
Katarciev, I. (Yugoslav tarihçi) 119-121, 157
Kavala 11, 45, 56
Kayseri 54
Kazanlık 257
Kefe 53dn
Kırcalı isyanları 33, 63dn
Kırım 53dn
Kırım Savaşı (1854-56) 41, 68, 70, 72, 79, 81, 110
Kiepert, H. 4, 5
Kilia 53
Kolokotronis (Yunan kurmay subayı) 221, 222
Konçev (Subay Kardeşlikleri başı) 155, 157-160, 163, 164, 170, 172dn, 173, 177, 204, 219
Kosova 3, 90, 92, 115, 160, 166, 169, 200, 202, 225-229, 239, 240, 243, 262, 263
Kosova Savaşı (1389) 179
Köstence 55
Kresna isyanı 110
Kudüs 260
Küçük Kaynarca Antlaşması (1774) 60
Küstendil 129

L

Lamsdorf (Rus dışişleri bakanı) 168-170, 195, 202, 226, 229, 251
Landsdowne, Lord (İngiltere dışişleri bakanı) 170
Larissa 234
Lejean, G. 4, 5
Lemberg 53
Levant 9, 59, 61
Liberal Parti 113
Londra Protokolü 88
Lozançev, A. (İç Örgüt lideri) 193

M

Mahmud II. 33-35
Mahmut Nedim Paşa (sadrazam) 84, 85
Makedon Devrimci Örgütü 191
Makedon Gizli Devrimci Komitesi 183
Makedon reformları 254
Makedonya Devrimci Komitesi 126, 128
Makedonya Devrimci Örgütü 119-121, 129
Makedonya Eğitim Derneği 111
Makedonya Kongresi VI 147, 156
Makedonya Kurtuluş Hareketi 123, 127, 139
Makedonya Kurtuluş Örgütü 118
Makedonya Sosyalist Cumhuriyeti 13, 42, 93dn
Makedonyalılar Kongresi XI 158
Makov, Vele (İlinden isyancısı) 145
malikâne 32
Manastır 3, 6, 34dn, 40, 55, 92, 111, 115-117, 124, 134, 138, 139, 153, 160, 166, 169, 173, 174, 178, 180, 186, 190, 192, 193, 195, 197, 199, 201, 202, 204, 210, 212, 213, 219, 220, 224-226, 229, 235, 236, 239-242, 247, 249, 260, 262, 264, 266-268
Matov, H. (İç Örgüt üyesi) 16, 172-174, 176
Mehmed Ali Paşa 34, 78, 92dn
Mehmed I. 25dn
Mehmed II. 24, 46, 48
Mehmed Reşid 255
Makedonya Öğrenci Derneği 8
Melnik isyanı 124, 125, 155, 156
Merkez Komitesi 137, 139
meşrutiyet 87
Midhat Paşa 85, 87
Mihail Şişman III. 18
Mihailovski (YMK başkanı) 164, 190
millet 9, 11, 12, 45-47, 49, 53, 68-70, 73, 74, 146, 152, 272, 273
mirî arazi (bkz. arazi-i miriyye) 36, 42
Morava 136
Muhalif Komite 160
Muharrem Kararnamesi 96, 97

mukataa 26
Murad I. 24
Murad III. 55dn
Mürzsteg kararları 216, 217; programı 225, 227, 229, 232; reform programı 248; reformları 217-219, 224, 240, 241; uzlaşması 226

N
Nagoviç, Grigor (Bulgar dışişleri bakanı) 124
Napolyon'un Mısır seferi (1798) 61
Nasır Paşa 203
Nikola II. 125, 154, 216
Niş 5, 87, 170, 231

O
Obrenoviç, Aleksandr (Sırbistan kralı) 133, 169, 170, 206
Obrenoviç, Milan 114, 115dn
Odessa 65, 67
Ohri 5, 6, 70, 78, 87, 92, 93, 117, 197, 199, 201, 212, 242, 255, 266
Osmanlı Bankası 97, 99, 171, 184, 185
Osmanlı-Avusturya Savaşı (1683-99) 62
Osmanlı-Rus Savaşı (1768-74) 59dn
Osmanlı-Rus Savaşı (1828-29) 64
Osmanlı-Rus Savaşı (1877-78) 83, 88, 105, 162
Osmanlı-Yunan Savaşı (1897) 104, 131, 133, 134

Ö
Ömer Naci 259
öşür (bkz. aşar) 35

P
Paisiy, Peder 65, 66
Pandev, K. (Bulgar tarihçi) 120, 121
Paprikov (Bulgar savaş bakanı) 153, 154
Paris Barış Antlaşması (1856) 37, 81
Pasarofça Antlaşması 59
Petrov, Gorçe (İç Örgüt üyesi) 16, 129, 137, 139, 140, 146, 155-159, 168, 170, 173, 174, 182, 188, 196, 205, 207-209, 212, 219, 220, 247, 248, 251dn
Pirot 5
Pontus Antlaşması (1871) 82
Prens Sabahattin 257, 258, 262
Prespa 145

R
Radikal Parti 115
Reichstadt Konvansiyonu 86dn; Memorandumu 91
Reka 148
Resen 6, 242
Reşit Paşa 34dn, 35dn
Rum Ortodoks Patrikhanesi 50; Patrikliği 47-49, 51-53, 66, 72-74, 77, 92, 95, 110, 112, 115, 152, 205, 236, 238, 273
Rus-Japon Savaşı (1904-5) 223, 225, 231, 251, 254, 258
Rusçuk 55, 65, 249, 257
Rusinski, Nikola (İlinden isyancısı) 145

S
Sarafov, Boris (YMK başkanı) 156-158, 160, 184, 192-194, 230, 247, 248, 260, 263
Saraybosna 54, 55, 62
Selanik 1dn, 3, 5, 18, 43, 45, 54, 55, 72, 85, 111, 112, 115, 118, 119, 121, 126-129, 131, 137, 139, 144, 146, 149, 155, 159-161, 163, 166, 169, 173, 175, 176, 178, 179, 182-184, 186, 187, 193, 197, 203, 205, 209, 220-222, 225, 230, 232, 239, 243, 245, 250, 258, 259dn, 260, 262
Selanik suikastları 183, 185-187, 192, 205, 209
Selim II. 29dn
Sened-i İttifak 33, 34
Serez 10, 11, 43, 110, 116, 140, 147, 159, 173, 175, 187, 213, 220, 238, 245, 247dn, 249

Serez grubu 214, 266, 268, 274
Simeon, Çar 1dn
Sofya 16, 55, 109, 118, 119, 121, 123, 126, 129, 133, 139, 140, 142dn, 143dn, 147, 149, 150, 153-155, 157, 160-162, 164, 165, 170, 172, 173-178, 188-190, 194-196, 199, 203, 205, 207, 209, 211, 212, 214, 219, 225, 229, 230, 239, 243, 249, 257, 257, 263, 265
St. Petersburg 8, 135, 150, 153, 164, 177-179, 202, 211, 252, 269
Stambulov 117, 118, 122, 123, 188
Stoilov, K. (Bulgaristan başbakanı) 123, 125; (Bulgaristan dışişleri bakanı) 108, 136dn
Struga 6
Strumica 44
Subay Kardeşlikleri 155-157
Sveti Sava derneği 114, 115

Ş
Şam 260

T
Tahsin Paşa (Mabeyn başkâtibi) 107, 231
Talat Bey 259
Tanzimat 35dn, 37, 38, 53, 68, 73, 74dn, 101, 102, 105, 106
Tatarçev, Hristo (İç Örgüt üyesi) 16, 119, 120, 126dn, 172-174, 176
Tesalya 234
Tetevo (Kalkandelen) 141
tımar 19, 20, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 34, 36
Tırhala 234
Tiran 257
Toşev 229, 230
Toynbee, A.J. 59
Trablusgarp 271
tüccarlar 50, 54-56, 58-61, 63, 67, 68, 234

Ü
Üsküp 3dn, 16, 43, 55, 62, 66, 78, 87, 115, 117, 130, 151, 152, 154, 169, 177, 180, 199, 225, 241-243, 249, 262, 263, 267

V
Vardar 8dn, 41, 43, 60, 72, 136, 141, 187, 239
Varna 5, 65, 87
Vatan ve Hürriyet 260
Vidin 62, 66, 257
Vodena 43, 72, 250

Y
Yafa 260
Yalta 165
Yanya 3, 55, 66, 92, 160, 262
Yaş (Iaşi) Antlaşması (1792) 60
Yeni Osmanlılar 83-85, 88, 256
Yüksek Makedonya Komitesi (YMK) (bkz. Dış Örgüt) 121, 123-126, 129, 147, 149, 150, 153, 155, 156, 158-160, 164, 173, 176, 184, 190, 196, 213, 218, 219, 241

Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa topraklarında (Makedonya ve Edirne) 19. yüzyılın sonlarında Bulgar bağımsızlık mücadelesine katılmak üzere Slav nüfusu harekete geçirmek için gizli devrim komiteleri kurulur. Fakat Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu ileri süren Yunan ve Sırp milliyetçileri Bulgarların bu çabalarına hemen karşı çıkarlar. Her bir hükümet Makedonya'yı kendi topraklarına katmak için yalnızca siyasi açıdan uygun zamanı beklemektedir. Böylece Avrupa barışını tehdit eden bir kriz ortaya çıkar ve "Makedonya Sorunu", Doğu Sorunu'nun bir parçasını oluşturur. Doğu Sorunu, Osmanlı İmparatorluğu'nun hızlanan çöküşü sonucu Balkanlarda politik ilişkilerin ve sınırların belirlenmesi koşullarının yeniden düzenlenmesini içeriyordu ve onlarca yıl Büyük Güçler diplomasisinin ve Avrupa kamuoyunun dikkatini üzerine çekmişti. "Cumhuriyetin yönetici kadrolarının önemli bir bölümünün yüzyılın ortalarına dek Makedonya ihtilafı ortamında yetişmiş Jön Türkler arasından veya onlara yakın çevrelerden gelmiş oldukları gözlemine dayanarak, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ancak Makedonya Sorunu göz önünde tutularak anlaşılabileceğini" söyleyen Fikret Adanır, sorunu köylülüğün ve Osmanlı tarım düzeninin çözümlenmesi temelinde ele alıyor.

10.yıl
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI

ISBN 975-333-157-6
9 789753 331579

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

www.tarihvakfi.org.tr